

OSMANLI DEVLETİNİN SARAY TEŞKİLÂTI

Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI

TÜRK TARİH KURUMU

OSMANLI DEVLETİNİN SARAY TEŞKİLÂTI

Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI

Yayına Hazırlık - Grafik - Tasarım - Kapak
Gazi Yayıncılık A.Ş.
Bulgurlu Mahallesi Bulgurlu Caddesi
Etiler Sokak No.: 10/1 Küçükçamlıca
Üsküdar / İSTANBUL
Telefon: 0216 650 83 15 - 16

Baskı - Cilt
OSTİM Mesleki Eğitim Merkezi Müdürlüğü
100. Yıl Bulvarı
Yenimahalle, Ankara
Telefon: 0 312 354 77 77
&
Tor Ofset San. ve Tic. Ltd. Şti.
Akçaburgaz Mahallesi 116. Sokak No.: 2
Esenyurt / İSTANBUL
Telefon: 0 212 886 34 74

ISBN
978 - 975 - 16 - 0041 - 7

Birinci Baskı : 1945
İkinci Baskı : 1984
Üçüncü Baskı : 1988

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

VIII Dizi - Sayı 15[c]

OSMANLI DEVLETİNİN
SARAY TEŞKİLÂTI

4. Baskı

Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI

TÜRK TARİH KURUMU

ANKARA, 2014

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, 1888-1977
Osmanlı Devletinin saray teşkilâtı / İsmail Hakkı Uzunçarşılı. — 4. bsk. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
xix, 635 s.: res., tıpkıbasım, pl. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VIII. Dizi-Sayı 15c).

Bibliyografya ve indeks var.
ISBN 978 - 975 - 16 - 0041 - 7

1. Osmanlı İmparatorluğu _ Tarih. 2. Osmanlı İmparatorluğu _ Saray ve saraylılar. I. E.a. II. Dizi.

956. 07
390. 956

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun 30.05.2013 tarih ve 674/10-38 sayılı kararı gereğince 5000 adet basılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtını hülâsa eden bu cild ile bundan sonra basılacak olan Merkez Teşkilâtına âit kitabımı, yüksek teşvik ve iltifatlarına mazhar olmakla kıvanç duyduğum, Kurumumuzun koruyucusu, aziz Millî Şefimiz ve Cumhur Başkanımız

İSMET İNÖNÜ

'nün yüce huzurlarına takdim ile şükran borcumu ödemek istiyorum.

Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI

1888 yılında İstanbul'da doğdu. Tahsilini, Darülfünun'un Edebiyat şubesini bitirerek tamamladı. İlk görevi Kütahya İdadisi'nde 1912 yılında tarih ve coğrafya öğretmenliğidir. Burada kaldığı sekiz sene içinde şehrin tarihini de inceledi. Kütahya Yunanlılar tarafından işgal edilince, Eskişehir, Ankara ve oradan da Kastamonu'ya yerleşti. Kastamonu Lisesi öğretmenliğinden sonra 1922'de Balıkesir Lise Müdürlüğüne getirildi. 1924 Balıkesir Milli Eğitim Müdürü, 1925'te Milli Eğitim Bakanlığı Genel Müdürü ve 1927'de Balıkesir milletvekili oldu. Tarihi araştırmalarına milletvekiliyken de devam eden İsmail Hakkı 1931 yılında kuruluşunda rol aldığı Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçildi. Üniversite reformundan sonra, Ordünaryüs Profesör olarak Edebiyat Fakültesi'nde öğretim görevine başladı. Anadolu Selçukluları ve Beylikleri, Osmanlı Devletinin Kanuni devrinin sonuna kadar olan devrini ders olarak okuttu. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi açılması üzerine burada da ders vermeye başladı. Bu dönemde araştırmalarını daha çok Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yapan İsmail Hakkı Uzunçarşılı, hayatı boyunca Türk tarihine hizmet etmiş, pek çok eser yazmıştır. Topkapı Sarayı arşivinde çalışmakta iken kalp krizi geçiren 89 yaşındaki İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 10 Ekim 1977 tarihinde vefat etti ve Edirnekapı Şehitliğine defnedildi.

Eserleri:

Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Kapıkulu Ocakları, İlmiye Teşkilatı, Osmanlı Tarihi, Sivas Şehri, Alemdar Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Kütahya Şehri, Anadolu Beylikleri, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devleti, Kitabeler, Mekke Emirleri, Çandaroğulları gibi kitapları ile çeşitli dergilerde yayınlanmış çok sayıda makale ve araştırmaları mevcuttur.

Türk Tarih Kurumu tarafından *Türk Tarihinin Ana Hatları* adiyle bir eser yazılması takarrür etmiştir. Bu eserin muhtelif kısımları üzerinde çalışan üyelerimiz tarafından hazırlanan tetkikler Kurumumuza tevdi edilmiş bulunmaktadır.

Ana Hatları kitabımıza materiyel teşkil eden bu tetkiklerin bastırılması için birçok müracaatler vaki oldu; bu büyük istek karşısında Kurumumuz, bu tetkiklerden bir kül teşkil edenleri bastırmağa karar verdi. Neşriyat serilerimizden sekizincisi bu tetkiklere hasrolundu. Kurumumuz, böylece memleketin kültür hayatına yeni bir hizmette bulunmakla bahtiyardır.

Türk Tarih Kurumu

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ XV

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI PADİŞAHLARININ SARAYI

I. Fasıl — I. Kısım

Edirne Sarayı 4
İstanbul Eski Sarayı 7
İstavruz Sarayı 8
Yeni Saray – Topkapı Sarayı 9
Bâb-ı Hümâyun ile Orta Kapı Arasındaki Sâha 16
Bâb-ı Hümâyundan İtibaren Topkapı Sûrunun Târifi 17
Orta Kapı ile Babüssaâde Arası 20
Babüssaâde Dâhili 23
Yeni Sarayın Harem-i Hümâyun Kısmı 26
Hünkâr Sofasının Etrafındaki Kısımlar 29

I. Fasıl — II. Kısım

Osmanlı Hânedânının Teessüsü 33
Osmanlılarda Saltanat Usulü 37
Veraset-i Saltanat Usul ve Kanunu 39
Padişahlar 45
Osmanlı Hükümdarlarının Şahsiyyetleri 71
Osmanlı Padişahlarının Şahsiyyetleri 81

I. Fasıl — III. Kısım

Osmanlı Şehzâdeleri 97
Osmanlı Şehzâdelerinin Sancak Beğlikleri 107
Osmanlı Şehzâdelerinin Eyaletlerdeki Vaziyetleri 111
Osmanlı Şehzâdelerinin Muhalefetleri 119
Osmanlı Şehzâdelerinin Kumandanlıkları 131

I. Fasıl — IV. Kısım

Padişahların Aileleri 133
Padişah Dairesine Mensup Kadınlar 134
Kadın Efendiler – Hasekiler 138

Vâlide Sultanlar 140
Padişah Kızları 145
Hanım Sultanlar 151
Padişah Çocuklarının Doğumu ve Beşik Alayı 153
Harem Ağaları ve Darüssaâde Ağası 159

İKİNCİ BÖLÜM

SALTANAT ŞİARINDAN OLAN BÂZI MERASİM VE USUL

I. Fasıl — I. Kısım

Osmanlı Padişahlarının Cülûsları 173
Padişahların Kılınç Alayları 179
Kılınç Alayı 184
Arife Dîvanı 191
Bayram Tebriki ve Bayram Alayı 191
Bayram Alayı 198
İkinci Sınıf Enderunluların Tebrik Merasimi 199
Alkış 201
Padişahların Kavukları ve Elbiseleri 207
Ayak Divanı 214

I. Fasıl — II. Kısım

Osmanlılarda Sultan Tâbiri 219
Padişahların Mühürleri 225
Osmanlı Hükümdarlarının Tuğraları 227
Saltanat Sancakları 231
Sancağ-ı Şerif 239
Tûğ-ı Hümâyun ve Diğer Tuğlar 251
Otağ-ı Hümâyun 259
Mehterhâne 263
Nevbet 263

II. Fasıl — I. Kısım

BİTİ – HÜKÜM – FERMAN – MİSÂL – TEVKİ – YARLIĞ
NİŞAN – ALÂMET-İ ŞERİF – BERAT – MENŞÛR

Biti 269
Hüküm 270
Ferman 270
Misâl 272
Tevkî 272
Yarlığ 273
Nişan 273
Alâmet-i Şerif 273
Berat 273
Menşûr 274

II. Fasıl — II. Kısım

FETİHNÂME VE AHİTNÂMELERLE NÂME-İ HÜMÂYUNLAR

Fetihnâme 277
Ahitnâmeler 278
Nâme-i Hümâyunlar 279

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SARAYIN ENDERUN TAKSİMÂTI VE VAZİFE SAHİPLERİ

I. Fasıl — I. Kısım

ENDERÛN-I HÜMÂYUNA İÇOĞLANI YETİŞTİREN SARAYLAR

Edirne Sarayı İçoğlanları 290
Galatasarayı İçoğlanları 291
At Meydanı veya İbrahim Paşa Sarayı Oğlanları 295
Sarây-ı Cedid-i Âmire veya Yenisaray İçoğlanları 297
Büyük ve Küçük Odalar 298
Doğancı Koğuşu 299
Seferli Koğuşu 300
Kiler Koğuşu 301
Hazine Koğuşu 304
Has Oda 310
Has'oda ile Hazine, Kiler ve Seferli İçoğlanlarına Dair 317
Saray Çıkmaları 323

I. Fasıl — II. Kısım

HAS ODANIN BÜYÜK AĞALARI

Has'odabaşı 327
Silahdar Ağa 329
Çuhadar Ağa 334
Rikâbdar 336
Tülbend Gulâmı 337
Ak-Ağalar 339
Kapı Ağası ve Ak-Ağalar 339

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SARAYIN BÎYRUN HALKI VE VAZİFELERİ

I. Fasıl — I. Kısım

ULEMÂ SINIFINA MENSUP SARAY ME'MURLARI

Padişah Hocaları 347
Hekim Başılar 351
Cerrah Başıları 355
Kehhal Başı 355

Müneccim Başılar 356
Hünkâr İmamları 359

II. Fasıl — I. Kısım

EMİNLER

Şehremini 361
Matbahı-ı Âmire Emini ve Saray Matbahı 364
Darphâne Emini 369
Arpa Emini 371

III. Fasıl — I. Kısım

SARAY HİZMETİNDEKİ ÖZENGİ VEYA RİKÂB AĞALARI İLE MÜTEFERRİKA VE BALTACILAR VE BUNLARA MENSUP VAZİFE SAHİPLERİ

Emir-i Alem 373
Kapıcılar Kethüdası 377
Kapıcılar ve Kapıcıbaşılar 380
Kapıcı Başılar 387
Divan-ı Hümâyun Çavuşları ve Çavuşbaşı 391
Çavuşbaşı'ya Gelince 395
Çavuşlar Kâtibi 399
Çavuş Başı Kisedarı 400
Çavuşlar Bölük Başıları 400
Cebeci Çavuşu 400
Kılavuz Çavuş 400
Duacı Çavuşu 401
Şikâr Ağaları 403
Çaşnigirler ve Çaşnigir Başı 409
Müteferrikalar 411
Baltacılar 415
Zülüflü Baltacılar 417

IV. Fasıl — I. Kısım

SARAYIN BÎYRUN KISMINDAKİ MÜTEFERRİK HİZMET BÖLÜKLERİ

Saray Peykleri 421
Saray Şâtırları 427
Rikâb-ı Hümâyun Solakları 429
Tabl-u-Alem Mehterleri 431
Mehterân-I Hayme veya Çadır Mehterleri 435
Divan-ı Hümâyun veya Sim Sakalar Ocağı 437
Saraya Mensub Bâzı Hizmet Bölükleri ve Sanatkârlar 441
Aşçılar 441
Helvaciyân-ı Hassa 442
Habbâzîn-i Hassa 442
Matbah-ı Âmire Esnafı 443
Kilerciler 443
Hassa Çamaşırcıları 443

Saray Terzileri 444
Ehli Hiref-i Hassa 445
Saraya Mensup Sanatkârlar 445

BEŞİNCİ BÖLÜM

OSMANLI SARAYININ BÎYRUN TEŞKİLÂTINDAN OLAN
BOSTANCI OCAĞI VE HAS'AHIR

I. Fasıl — I. Kısım

İstanbul Bostancı Ocağı 451
Cemaat-i Bağçe-i Hassa 454
Bostancı Hasekileri 458
Bostancı Ocağı Zabitleri 459
Edirne Bostancı Ocağı 468

II. Fasıl — I. Kısım

ISTABL-I ÂMİRE

Has'ahır ve Mir-i Ahurlar 471
Has'ahır Halkı 474
At Oğlanları *(Seyisler)* 474
Serahur veya Salâhurlar 475
Saraclar 475
Has'ahır Nalbandları 477
Harbendeler *(Katırcılar)* 477
Deveciler 478
Has'ahır Haricindeki Hizmetler 481
Yundciyan *(Yund Oğlanları)* 481
Koruculer 482
Taycılar ve Tay Ağaları 484
Voynuklar 484
Istabl-ı Âmire Zabit ve Memurları 488
Raht-ı Hümâyun Hazinesi 491
Saray Hastahanesi 493
NETİCE 495

BİBLİYOGRAFYA 497

DİZİN 507

SARAY TEŞKİLÂTINA AİT BAZI RESİM VE VESİKALAR 593

ÖN SÖZ

Osmanlı tarihine dair gerek lisanımızda ve gerek yabancı dillerde birçok eser yazılmıştır. Bunların bir kısmı Osmanlıların ilk devirlerine ait Türkçe tarihlerle vak'anüvis tarihleridir; eğer bir mütetebbi bu Osmanlı tarihlerini okuyacak olursa üç kıtaya yayılmış olan bu muazzam imparatorluğa ait pek sathî ve bir kısmı da noksan ve yanlış malûmat sahibi olur; yabancı dillerde yazılmış olanların pek çoğunun mûtâleaları ise indî tahliller ve garazkârâne muahaze ve tenkitlerle dolu olarak görülür.

Osmanlı tarihi olarak yazılmış ve bizde en çok tanınmış ve okunmuş olan - Hammer'in Devleti Osmaniye tarihinin tesiri altında kalan ve Osmanlı tarihindeki bilgisi bu kitaba inhisar eden bir kariin Osmanlı tarihi hakkında ne kadar hatalı bir fikre sahip olacağı kolayca anlaşılır; halbuki bu eser diğer ecnebilerin yazdıkları Osmanlı tarihlerine nazaran daha az hatalı olmakla beraber birçok yerlerinde iğneleyici ve haksız tenkit ve muahazeler görülür.

Şimdiye kadar Türkçe olarak yazılı Osmanlı tarihleri arasında bazı noksanlariyle beraber derlitoplu faydalı bir eser varsa o da *Mansuri Zâde Mustafa Paşa* merhumun *Netayicülvukuat* isimli muhtasar Osmanlı tarihidir. Bu kitabı okuyan bir mütetebbi Osmanlıların siyasî, idarî, içtimaî, askerî ve malî kudret ve teşkilâtını velev kısa da olsa görür ve bu devlet hakkında doğru bir malûmata sahip olur; bugün Osmanlı tarihine nüfuz edebilmek için *Netayicülvukukuat'*dan başka

muhtasar, müfid elde henüz bir tarih olmadığını -maalesef- açıkça söylemek yanlış olmaz kanaatindeyim.

Asırlardan beri İslâmiyeti kabul etmiş ve müslümanlığa pek büyük hizmetlerde bulunarak alemdarlık yapmış olan biz Türklerin aradan bin üçyüz küsur sene geçmiş olmasına rağmen elimizde henüz etraflı bir İslâm tarihi bulunmadığı gibi Türk olmamıza rağmen bir Türk tarihi de yazmadığımız gözönüne getirilecek olursa tarihte en şerefli mevkileri bulunan Türklerin bu hususta ne kadar ihmal edilmiş olduğu hayret ve esefle görülür. Türk tarihinin mühim safhalarından biri olan ve bol vesikalara malik bulunan Osmanlı Türklerinin, tarihte pek büyük rol oynadıkları halde yirminci asırda bile kendi tarihlerini tahlilî ve tenkidi bir şekilde yazmamaları affolunmaz hatadır. Şimdiye kadar ihmal edilen bu işi büyük ve şerefli bir himayeye mazhar olan Türk Tarih Kurumu'nun başaracağına şüphe yoktur.

Geniş bir program dahilinde mufassal bir Osmanlı Tarihi yazmak uzun zamana mütevakkıftır; fakat bu uzun zaman içinde vesaiki tetkik ederek ortaya bir eser koyabilecek olanlar hayat sahnesinden çekilmiş olurlar; nitekim mufassal bir Osmanlı tarihi yazmak isteyen Tarih-i Osmanî Encümeni âzasından olanlardan bugün ancak ikisi hayattadır; o encümen âzalarının gerek kendilerinden ve gerek eserlerinden istifade etmiş olanların ise yaşları epey ilerlemiştir. Bundan dolayı mufassal tarih yazacağız diye bu işi uzatmak, hiçbir iş yapmamak demektir. Genç nesle Osmanlı tarihi hakkında oldukça iyzahlı bir tarih hazırlanması zaruretine mebni bugün elde edilmiş bulunan menbâ ve vesikalardan istifade olunmak suretiyle yazılacak tarih her halde evvelkilerden daha iyi ve daha doğru olacağından bu işe hemen başlamak daha mükemmelini gelecek yıllara bırakmak icabediyor.

***

Benim bu naçiz eserim, Osmanlı Devleti teşkilâtına dair birikmiş olan notların bir araya gelmesinden vücut bulmuştur.

Epey zamandan beri Osmanlı tarihine ait okuduğum basma ve yazma eserlerden vesika ve kanunnâmelerden notlar almak suretiyle bazı şeyler toplamıştım; fakat tarihlerimizdeki malûmat ve bazı ıstılahların tarif edilmeden yazılışları ve bir kısmının da kısa ve mübhem

tariflerden ibaret olmaları bu toplamadan matlup neticeyi vermemekte idi.

Osmanlı Devleti teşkilâtı hakkında yazılmış olan bazı ecnebi eserlerin en eskilerinden başlıyarak en yenisine kadar bir sıra takibi ile bunun Osmanlı menbalariyle karşılaştırılması benim için bir dereceye kadar teşkilâtın asır asır muhtelif safhalarını göstermek itibariyle faydalı olmuştur. Bundan sonra mesaimin üçüncü safhasına, en çetin ve en zoruna başlamak mecburiyeti hâsıl oldu; bu da Osmanlı arşivinin tetkiki idi; bu, hakikaten müşküldü; müşkülâtın biri ve yıpratıcısı buradaki vesikaların pek azının tasnif edilmiş bulunması ve miktarı -binlerce defter hariç olarak- takriben otuz milyon tutan bu evrakın yarım asırdan fazla bir müddet zarfında ancak üç milyonunun tasnif edilmiş olması idi. Ben, bu tasniflerden görebildiğim kadar istifade ettim ve tarihlerin mübhem bıraktıkları malûmattan vesikalarda tesadüf edebildiklerimi mümkün mertebe izah ve tashih ederek lüzum hâsıl oldukça defter ve vesika suretlerini yazdım ve pek mühimlerinin fotoğraflarını aldırdım. İşte Başvekâlet arşivindeki oniki senelik bir mesai neticesinde Osmanlı Devleti'nin teşkilâtına ait olarak -Tanrıya şükür- bazı ciltler hazırlamağa muvaffak oldum. Bu eserlerden biri *Kapıkulu Ocakları* isimli eserim ki bundan evvel iki cilt halinde vesikalariyle beraber Kurumumuz tarafından bastırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilâtına ait olan bu iki cildin mündericatının gözden geçirilmesi, dallı budaklı olan teşkilâtın toplanmasının ne kadar yorucu olduğunu gösterir; şunu da derhal ilâve edeyim ki iki cildi iktiva eden bu merkez teşkilâtı tam ve mükemmel olmaktan uzaktır; çünkü yazılan fasılların her birine ait gerek vesikalarda ve gerek bazı yazma eserlerle kanunnâmelerde o kadar bol malzeme var ki, bunların buraya nakilleri veyahut onlardan bahsetmek bunun gibi birkaç cildi bol bol meydana getirmeğe kâfidir. Kimbilir arşivin tasnif edilmemiş milyonlarca vesikaları arasında beni alâkadar edecek daha ne kadar evrak vardır? Meselâ bu kısımda görüleceği üzere Osmanlı Devleti'nin saray teşkilâtı başlı başına ciltler doldurmağa kâfidir; beş asır Osmanlı hükümdarlarına mesken olmuş olan yeni sarayın (Topkapı Sarayının) Başvekâlet ve Topkapı sarayı arşivleriyle buraya dair tarihlerdeki malûmatı havi bir Saray tarihi yazılacak olursa - ki bunu

orada hizmet edenlerden beklemekteyiz- bu cilt gibi en az dört beş kitap olacağına şüphe yoktur.

Ben, eserimde Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilâtı münasebetiyle Osmanlı sarayının *Enderun* ve *Bîrun* teşkilâtından kısa olarak bahsettim; şüphesiz noksanları da olabilir, bu gibi noksan ve yanlışları mufassal saray tarihini yazacak olanların düzelteceklerine eminim.

Bu merkez teşkilât cildleri bir zaman için genç ve yetişecek olan tarih meraklılarına bir menbâ olabilir zannındayım; fakat hiçbir zaman eski tâbirle efradını câmî agyarını mâni değildir; belki muhtelif kısımların her birisini yazacak olanlara bir rehber vazifesini görebilir.

Tarih meraklılarına şunu söyliyeyim ki Osmanlı tarihini yalnız basma eserlerden okurlarsa pek noksan ve kısmen de hatalı malûmat elde etmiş olurlar; altı buçuk asırlık devamlı bir tarihi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî, malî, iktisadî, askerî, ilmî, içtimaî vesaire gibi vaziyeti, hakiki menbalara dayanılarak tetkik edildiği zaman bu devletin bütün azametiyle çehresi meydana çıkar. Başka türlü, sathî, derme çatma malûmat ve basit tetkik ile haklı olarak bu hayret ve takdire şayan azamet ve kudretin anlaşılmasına imkân yoktur. Yine bunun gibi bu devletin inhil'at ve sukutu ve buna dair olan vesaik ve eserler iyice incelenmedikçe doğruyu görmek imkânsızdır. İşin iç yüzü tarihlerden ziyade vesikalarda görünmekte ve vaziyet ancak o zaman aydınlanmaktadır. Ben arşivleri görüp beni alâkadar eden vesikaları henüz incelemeden ve yine bu devlete ait yazma ve basma yüzlerce gerek perakende ve gerek toplu olarak yazılan kanun ve kanunnâmelerini tetkik etmeden önce kendimi Osmanlı tarihine oldukça vâkıf bir adam sanırdım. Ancak kanunnâmelerle vesikaları tetkik ettikten sonradır ki bu hususta ne kadar sathî malûmat sahibi olduğumu anladım ve yine o zaman Roma İmparatorluğu'ndan sonra en çok süren ve üç kıtaya yayılmış olan bu devletin kudretini ve inhil'atı esnasında pek çok sadmelere rağmen neden Selçuk, Cengiz ve Timur İmparatorlukları gibi az zamanda parçalanıp dağılmadığını ve köşesinden bucağından koparıldığı halde dimdik ayakta durduğunu ve sonradan yani ondokuzuncu asırdan itibaren de neden süratle sukut ettiğini idrak edebildim; iman ve akide haline gelmiş olan kanunların zayıf zamanlarda bile şöyle böyle tatbik edilebilmesi ve bu kanunların nesilden nesile kudsî bir anane olarak devam etmesi, Türk milletinin kendisini

her zaman hâkim mevkide görmesi onun en zayıf olan zamanlarında da kendisini -yani İslam câmiasını- parçalanmaktan kurtarmıştır.

Tetkikattan anladığıma göre Osmanlı Devleti'nin teşkilâtçılık itibariyle en zayıf devri tanzimattan itibaren başlar. İkinci Mahmud yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra, babasının ve amcasının zamanlarında başlanıp devam edemeyen ıslahat ve teşkilât işini genişleterek memleketi tamamen garp teknik ve kültürüne bağlamak istemiş ve bütün yenilikleri bu esasa göre yapmakta bulunmuştu; fakat oğlu ve halefi Abdülmecid zamanında yarısı şark ve yarısı garp kültürüne göre yapılmak istenen ıslahat, garip bir yenilik şekli meydana getirmişti. İkinci Mahmud zamanındaki cezrî ve tam garp usulü üzere yapılan teşkilât ve ıslahata ve bir de oğlunun devrindeki teşkilâta bakılacak olursa İkinci Mahmud'un ne kadar katı ve isabetli yürüdüğü göze çarpar; her ne kadar tanzimattan itibaren olan kısımlar benim çizdiğim çerçeve dışında ise de burada bir mütalâa olmak üzere vesikalardan edindiğim intibaı kaydetmeği muvafık buldum.

Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilâtı iki cild halinde tanzimata kadar yazılmış olup birinci cild olarak bu saray kısmı hazırlanarak takdim ve buna ait bir kısım vesikalarla resimler eserin sonuna ilâve edilmiştir.

12 Nisan 1943, Ankara

İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI PADİŞAHLARININ SARAYI

I. Fasıl — I. Kısım

Bursa - Edirne ve İstanbul'daki eski ve yeni saraylarla İstavroz sarayı

Osmanlı Beğliği kurulduğu zaman bunun ilk merkezi Bursa olmuştu; *Gazi Osman Bey* vefat ettiği vakit henüz bir beylik kurulmamış olduğundan anın zamanında elde edilen *Karacahisar, Bilecik* ve daha sonra kendisinin kurduğu *Yenişehir*'den bahsetmiyorum.

Takriben 733 H. 1333 M. tarihinde *İbni Batuta*'nin Bursa'yı ziyareti esnasında burası Osmanoğlu *Orhan Beğin* merkezi olduğu gibi bu seyyahın İznik kasabasını ziyareti sırasında da burada Orhan Beğin zevcesi بيلون *Bilun Hatun* bulunmakta idi[1]. Orhan Bey, ilk eseri olan medrese ve imaretini İznik'te ve camisini de Bursa'da yaptırmış olduğundan Osmanlıların ilk devlet merkezi Bursa ile İznik olmuştur.

Gerek *Bursa* ve gerek *İznik*'te Osmanlı hükümdarlarının sarayları olduğu tabiî ve hele Orhan'dan sonra epey müddet devlet merkezi olan Bursa'da zamanına göre mükellef bir saray bulunduğu malûm olup bu sarayın terk olunduğu zamanlarda da acemi oğlanları tarafından muhafaza edildiği bazı vesikalardan anlaşılmakta ise de bunun taksimat ve teşkilâtına dair henüz bir bilgimiz yoktur; yalnız Evliya Çelebi Bursa'nın iç kalesinde Osmanlı padişahlarının sarayı olup Fatih Sultan Mehmed zamanına gelinceye kadar Bursa'daki sarayın burası olduğunu ve buraya sonradan rağbet edilmeyip yalnız bahçelerine bakmak üzere bostancılarının mevcut bulunduğunu yazmaktadır[2].

[1] *İbni Batuta Seyyahatnâmesi*, C. 1, s. 342, 343.
[2] *Evliya Çelebi Seyyahatnâmesi*, C. 2, s. 10.

EDİRNE SARAYI

Rumeli fütühatının devam ettiği ilk zamanlarda Osmanlı Devleti'nin merkezi Bursa idi; Edirne'nin zaptından sonra da burası derhal merkez olmamıştı; rivayet ve ananeye göre 767 H., 1365 M. senesinde Edirne'deki eski sarayın esası vazedilmiş ve 820 H., 1417 M. tarihinde de yapılmıştır. Kütüphanemizde mevcut olan *Takvim-üt-tevarih* kenarına yazılan bir haşiye ile Evliya Çelebi'ye göre eski saray Edirne'de Sultan Selim Camisinin civarındaki *Kabak meydanı* denilen mahalde imiş.

Osmanlı padişahları vaziyetin icabına göre bazan Edirne sarayında oturmakla beraber Bursa'yı terk etmemişlerdi; tarihî karinelere göre Edirne'nin devlet merkezi olması Emîr Süleyman zamanında başlar ki Onbeşinci Asır başlarıdır; bu tarihten itibaren Edirne'de kapıkulu askerlerine mahsus kışlalarla diğer müeseselerin yapıldığı anlaşılıyor; Musa Çelebi ile Mehmed Çelebi zamanlarında da Edirne devlet merkezidir; fakat Çelebi Mehmed, Edirne'de oturmakla beraber Bursayı'da ihmal etmemiş ve icabettikçe buraya da gelmiştir; Edirne'nin kat'î surette devlet merkezi olması Çelebi Mehmed ve oğlu İkinci Murad Bey zamanlarıdır; İkinci Murad 851 H. 1447 M de Edirne'de Tünca nehri kenarında Yenisaray mevkiinde iptida kendisine bir köşk yaptırmıştır[1]. Sonradan İkinci Sultan Mehmed babasının bu köşkünü de ihtiva etmek üzere üç şerefeli camiin mimarına Yenisarayı inşa ettirmiştir[2].

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra da epey müddet Edirne'de oturmuş, oğulları Bayezid ile Mustafa'yı burada sünnet ettirmiştir. 1457 senesinin sonlarında Edirne bir büyük yangın felâketine uğramış ve Fatih'in emriyle şehir yeniden yapıldığı gibi saray da

[1] *Enderun Tarihi*, Birinci Murad'ın 787 H. 1385 M. senesinde Tunca kenarında başlayıp 790 H. 1388 M. de tamam olan saraydan bahsediyor. Yıldırım Bayezid burayı terkederek Edirne şehri zirvesinde başka bir saray yaptırmış ve Fatih Sultan Mehmed 856 H. 1452 M. Tunca kenarındaki sarayı [kasrı] îmar ile ilâveler yapıp orada oturmuştur. C. I, s. 37.

[2] *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, C. 6. sayı 21-22 sene 1943 s. 41 (Risale-i Beşir Çelebi-Menakıb-i Medine-i Edirne) isimli risaleden.

inşa ettirilmiştir[1]. Edirne Fatih'in ilk devirlerinde bir payitaht olmakla beraber vefat eden Osmanlı padişahlarının, büyük cedleri Osman ve Orhan Gazilerin medfun bulundukları Bursa'ya defnedilmeleri bir anane olarak Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar devam etmiştir.

Edirne, İstanbul'un fethinden bir müddet sonra devlet merkezi olmaktan çıkmış ise de tamamen ihmal edilmiyerek zaman zaman padişahlar tarafından ziyaret edilmiştir; Fatih, İkinci Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanunî, İkinci Selim, Birinci Ahmed, Dördücü Murad, İbrahim ara sıra bu eski payitahtı ziyaret ederek vakit geçirmişler ve hâlâ *Sarayiçi* denilen mevkideki Yenisarayda oturmuşlardır, bu sarayda tıpkı İstanbul'un yeni sarayında olduğu gibi harem, has'oda, hırka-i saâdet, hazine, kiler, seferli koğuşlariyle Babüssaâde ağası ve zülüflü baltacılar daireleri vesaire vardı[2].

Edirne sarayının, terk edildikten sonra en faâl ve en debdebeli devri Avcı Sultan Mehmed ile kardeşleri Süleyman ve Ahmed ve oğlu İkinci Mustafa'nın saltanatları zamanlarıdır; Avcı Mehmed, burayı pek sevdiğinden ve buranın etrafı avlanmağa müsait olduğundan zamanının çoğunu Edirne'de geçirmiştir. On altı sene süren Avusturya seferi münasebetiyle muharebe cephesinde bulunmak için İkinci Süleyman ile İkinci Ahmed de kısa süren padişahlıklarını burada geçirmişlerdir; İkinci Ahmed'le İkinci Mustafa ve Üçüncü Ahmed Edirne'de tahta oturmuşlar, yani hükümdar olmuşlar ve bunlardan ilk ikisi Çelebi Mehmed'in *Eski cami* denilen camisinde kılınç kuşanmışlardır.[3]

Edirne sarayının teşkilâtına dair tarihlerimizde hemen hiç bir kayıt yoktur. Biz az yukarıda işaret ettiğimiz bir vesikadan öğrendiğimize göre *Hünkârbahçesi* Sarayındaki bazı daireleri biliyoruz. Evliya Çelebi, eski saray ile daha sonra yapılmış olup zaman zaman müteaddit binalarla pek mâmur bir hale gelmiş olan *Hünkârbahçesi* Sarayından bahsetmektedir.

Edirne saraylarından Eskisaray, daha yukarlarda söylediğimiz gibi Sultan Selim camisi kurbinde Kabak meydanında olup Birinci Murad Bey tarafından 767 H., 1365 M. de yapılmıştır. Sonra burayı Yıldırım

[1] Yorga'nın *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Fasıl 9.

[2] Cevdet Tasnifi Saray Vesikaları, Numara 6113.

[3] زبدة الوقايع *Zübdet-ül-vekayi* varak 212 ve *Silâhdar Tarihi*, C. 2.

Beyazıt'ın oğlu Musa Çelebi genişletmiş ve etrafını surlarla çevirmiştir; şekli murabbaa yakın müstatil olup cirmi beş bin ve duvarlarının yüksekliği yirmi zira (takriben 15 metre) idi ve demir kapısı şimal tarafından açılıyordu.

Bu eski saray Kanunî Sultan Süleyman zamanında ve ondan sonra daha güzel bir şekle konmuş ve *gılman-ı hassa* denilen altı bin iç oğlaniyle bunların hizmetlerine ve kendileri mahsus divanhane has'oda büyük ve küçük odalarla hazine, kiler, seferli ve doğancı koğuşları yaptırılmıştır. Buradaki oğlanlar, hizmetten başka tahsil de görürler ve üç senede bir içlerinden eskileri İstanbul'daki Yenisaraya veya kapıkulu süvari bölüklerine nakledilirlerdi.

Edirne saraylarından en meşhuru *Hünkârbahçesi* Sarayı denilen Yenisaray olup burada harem daireleri vesair teşkilât vardı. Yine Evliya Çelebi'nin kaydına göre evvelce koru halinde bulunan burası, Birinci Murad Bey tarafından îmar edilmiş fakat İkinci Murad Bey Tunca nehri kenarında bulunan bu mevkii köşklerle süslemiş ve kendisinden sonra gelenler de ilâveler yaparak Kanunî zamanında mükellef bir hale gelmiştir.

Edirne Yenisarayının sahası bir tarafta Saraçhane köpürüsüne kadar ormanlık olup cenup kısmı ise çimenlik halinde imiş; Bâb-ı-hümâyun denilen kapısı bu cenup kısmında bulunuyormuş; bu kapının yakınında *(Kasr-ı-adâlet)* denilen köşk ve bahçenin şimalindeki sahada da has ahırlarla bunlara ait mebani bulunmakta imiş.

Yenisaray bahçesi Eskisaray gibi kalın duvarlı olmayıp etrafını Tunca nehri çevirdiği için kalın duvara lüzum görülmemiş ve bir kat duvarla iktifa edilmiştir. Bu sarayın sahası içindeki harem-i-hümâyun kısmında büyük ve yedi tabakalı hücre ve şahnişinli havuz ve fiskiyeli daireler vardı; harem dairesinden başka Birinci Ahmed'le Dördüncü Murad'ın yaptırdıkları kasırlar da bu saha dahilinde bulunmakta idi.

Yenisaray bahçesinin en meşhur devri Avcı Mehmed zamanı olup, çok vakit Edirne'de oturduğundan dolayı bu sarayın îmarına ehemmiyyet vermiştir[1]. İşte Edirne'de hâlâ *Sarayiçi* diye meşhur olan mevki bir zamanlar bu sarayı ihtiva ediyordu.

[1] *Evliya Çelebi Seyyahatnâmesi* C. 3, s. 455-458.

İSTANBUL ESKİ SARAYI

Vesikalarda *Saray-ı-atik-ı mâmure* de denilen Eskisarayı İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed yaptırmıştır. Rivayete göre şehrin tam ortasındaki bir manastırın harabeleri üzerine yaptırılan[1] bu sarayda bazı sebepler dolayısiyle padişah'ın oturması münasip görülmiyerek iki sene sonra yeni sarayın inşaasına başlanmıştır[2].

Eski saray sahası çok geniş olup bir zaman şimdi Süleymaniye camisinin bulunduğu kısmı da ihtiva ediyordu. Kanunî Sultan Süleyman camisini yaptırırken burayı eski saray meydanından ayırtmıştır.[3] Eskisaray terk edildikten sonra burası vefat eden padişahların aileleriyle kızlarına tahsis edilmiş ve bunların hem hizmet ve hem muhafazaları için maiyetlerine bir hayli harem ağası, kapı ağası, kapıcı, teberdar (baltacı) vesair memurlar tâyin edilmiştir. 959 H., 1552 M. senesinde bu sarayda kırk beş akçe yevmiyeli bir saray ağası ile biri altı diğerleri beşer akçe yevmiyeli otuz hadım ağası vardı bundan başka on iki akçe gündelikli bir kapıcılar kethüdası ve muhtelif yevmiyeli otuz iki kapıcı vesaire bulunuyordu[4].

Saltanata yeni geçen padişahların valideleri Eskisarayda bulunduklarından bunların cülûslarında valide sultanı alayla Yenisaraya getirmeleri kanundu; bayramın üçüncü günü padişahların Eskisaraya gelerek oradaki kadın ve ağaların tebriklerini kabul ile bayramlaşmaları da adetti.

Bu sarayda hizmet eden baltacılarla, kapıcılar, çamaşırcılar ile aşçı vesaire bir zaman yeniçeri ocağına çıkarılırlarken sonradan bunların

[1] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 1.

[2] *Âli*, basılmamış nüsha Umumî Kütüphanede varak 121.

[3] المنتخب *Elmüntehab kanun-ı Haremeyniş şerifeyn* (Başvekâlet Arşivi vesikaları arasındaki risale).

[4] Başvekâlet Arşivi Emiri tasnifi vesikalar (Kanunî devri No. 24). Bu saray hakkında *Thévenot* şöyle diyor..."Hükümdar eskiden burada ikamet ederdi. Şimdi burası artık vefat eden padişahın kadınlarına mesken olmuştur. Bunların hepsi buraya gönderilir, meğer ki bir tanesi padişahın hoşuna gidip de sarayda alıkonsun. Bu kadınları harem ağaları muhafaza ederler. Bazan bunlardan birisinin Bâb-ı-âli ricalinden birine padişahın emriyle varması vâkidir. Bu saray iyi inşa edilmiş olup pek yüksek duvarlarla muhattır. ." Fasıl 18.

süvari bölüklerine verilmeleri kanun olmuştu. Kapıcılardan bazıları Yenisaray kapıcılığına terfi ederlerdi.

İSTAVRUZ SARAYI

Bu saray Beğlerbeği semtinde olup hâlâ ismini muhafaza eden yüksek mahalde idi; burası evvelce bahçe halinde iken Birinci Ahmed'in çok sevdiği ve devam ettiği bir yer olması itibariyle içoğlanları ve kapı oğlanları için binalar yaptırılmıştır; Birinci Ahmed İstavroz bahçesinin civarındaki geniş bir sahayı çepeçevre çevirtip şimal kısmına büyük oda ve seferli denilen gılmana mahsus ve garp tarafına hâs odalılara ve iki dıl'ı olan cenup kısmının bir tarafına hazine ve diğerine kiler oğlanları ve yine iki kısım olan şark tarafına biri kuşçular ve diğeri kapıoğlanlarına mahsus koğuşlar inşa ettirmiş ve bu kısımda girilecek kapının üzerine de kapı ağasına bir oda yaptırmıştı[1]. Dördüncü Murad'ın da bazan devam ettiği bu saray sonraki tarihlerde tamamen terkedilmiştir.

[1] *Zübdet-üt-tevarih* (Mustafa Safi Efendi) varak 293.

YENİ SARAY – TOPKAPI SARAYI

Bu saraya *(Sarây-ı-cedid-i âmire)* de denilmektedir. Yeni Saray İstanbul'un en güzel yerinde olup hem Marmara'ya ve hem de Boğaz'a nezareti olan bir mahalde yapılmıştır. Bundan dolayı bu mevkiin denize doğru çıkıntılı yerine *(Sarayburnu)* denilir. Bu Yeni Saraya sonradan Topkapı Sarayı ismi verilmiştir; buna da sebep sarayın deniz tarafında bulunan bir kapısının adının Topkapı olmasıdır. Evvelce bu Topkapı mevkiinde ahşap bir Saray yapılmış ve buna Topkapı sarayı denilmiş olup daha sonra bu isim Yeni Saraya alem olmuştur[1].

Aya İrini kilisesi bu saray sûrunun içinde kaldığı gibi *Halkondil* zeylindeki malûmata nazaran Ayasofya Kilisesi papazlarına mahsus bazı meskenlerle sair bazı eserler de burada kalmıştır. D'Ohsson, Yeni Saray mevkiinin, saray yapılmadan evvel ağaçlarla ve ezcümle zeytin ağaçlariyle kaplanmış olduğunu beyan ediyor. Thévenot ise[2] Topkapı Sarayının Ayadimitri tepesi üzerinde inşa edildiğini yazmaktadır.

Müselles şeklinde olan saray sahasının iki dıl'ı, deniz tarafında ve bir dıl'ı karada olup saray, dâiren mâdar yani çepeçevre kuleli sûrlarla çevrilmiştir. Deniz tarafındaki surlarla deniz arasında dar bir rıhtım olup sûrun kulelerinde nöbetçiler beklerlerdi[3].

Topkapı Sarayının sûrları Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır; deniz tarafındaki sur, Sirkeci iskelesi ve Sepetçiler Köşkünden başlıyarak Ahırkapı yakınına kadar iki buçuk kilometredir. Sûrun kara tarafı ise Ahırkapı yakınından itibaren İshakpaşa yokuşu ve Bâb-ı-hümâyundan geçip Ayasofya camisini solda bırakarak Soğukçeşme Kapısına (Park Kapısı) gelir ve oradan Alay Köşkü mevkiinden dönerek Salkımsöğüt caddesi, Demirkapı ve Sepetçiler Köşkü yakınında deniz sûrlariyle birleşir; bu son kısım surları şimendifer geçmesi münasebetiyle sonradan kaldırılmıştır.

[1] Başvekâlet Arşivindeki 3724 numaralı ve 1174 tarihli bir vesikada yeni sarayda Topkapı mevkiinde (*Mecidiye köşkü*) denilen bir köşk bulunduğu görülüyor.

[2] *Thévenot,* fasıl 18, s. 42.

[3] *Thévenot,* fasıl 18, s. 43.

Yeni Saray Koltukkapı denilen küçük kapıları hariç olarak kara tarafındaki büyük kapıları ahırkapıdan itibaren otluk kapısı, bâb-ı-hümâyun, Soğukçeşme kapısı ve bir de Demirkapı olup deniz tarafındaki kapılar da Sarayburnundaki Topkapısı, Değirmenkapısı ve bir de Balıkhanekapısı idi.

Bu dış kapılardan başka saray sahası içinde de birbirlerinden ayrı olarak meydanlarla binaları tahdid eden kapılar da vardı ki Çizmekapısı, Darphane kapısı, Üçüncükapı, Ortakapı ve Bâb-üs-sâde bu cümledendir.

İki dıl'ı deniz ve bir dıl'ı karada olup müselles şeklindeki sahada sûrlarla çevrilen Topkapı sarayının inşası tarihi, sarih olarak malûm değildir; karinelere nazaran binalar müteferrik yapılmıştır; tarihlerin muhtelif kayıtlarının telifleri neticesinde Yeni Sarayın inşasına (870 H. 1465) senesinden sonra başlanmış ve 883 H. 1478 M. tarihinde sona ermiştir[1]. Bâb-ı-hümâyun denilen en büyük kapının üzerindeki kitabenin tarihi de 883 Ramazan ayını göstermektedir. İstanbul'un 1471 den itibaren artık daimî payitaht olduğu nazar-ı dikkate alınacak olursa Topkapı Sarayının inşasına ait gösterilen tarihlerin doğru olduğu anlaşılır.

Yeni Sarayın sonraki tarihlerde malûm olan tarifinden evvel Onaltıncı asırdaki vaziyeti hakkında Teodor Kantakazen ile Halkondil Tarihi Zeylindeki Artor-Tomas'ın yazdığı kısımları evvelâ gösteriyorum.

Teodor [Th. Spandouyn] Kantakazen - ki İkinci Bayazid, Yavuz ve Kanunî devirlerinde yaşamış ve 1502 senesinde İstanbul'a gelmiştir. Saraydaki Divanı-ı-Hümâyundan bahsederken bu saray hakkında şu malûmatı veriyor:

> "...Sarayın tertibat ve taksimatı şu tarzdadır; mermerden büyük bir alay kapısı (Bâb-ı-hümâyun) vardır ki ahşap kısmı pek müzeyyendir; üzerindeki kitâbenin seyri pek hoştur; bu birinci kapıyı dikkatle muhafazada bulundurmak itiyadındadırlar; ancak şimdi herkes bu kapıdan atla geçebiliyor; kapıdan girilince büyük

[1] Bu hususlar hakkında müverrih *Âli*'nin basılmamış ciltleriyle *Dursun bey tarihi* ve *Katib Çelebi*'nin kayıtlarına bakılmalıdır. Merhum hocamız *Abdurrahman Şeref Bey* (*Topkapı Sarayı hümayunı*)isimli makalelerinde bunları tetkik etmiştir (*Tarih-î Osmanî Encümeni mecmuası* sene 1, s. 266-274).

ve güzel bir meydana çıkılır; kapının iç kısmında solda Ayasofya kurbinde pek eski küçük bir kilise vardır ki (Askerî Müzesi olan bina) üzeri kurşunla kaplanmıştır; bu meydanın sağ tarafında da padişahın bahçesi vardır[1]. Bu büyük meydan atla geçildikten sonra pek zarif bir surette işlenmiş çok güzel bir mermer kapıya varılır, bu kapıya (Orta Kapı) henüz varılmadan evvel at'dan inmek lâzımdır; vezir, beğlerbeği vesair ümeradan her birisi paye ve mevkiine göre kapıya yakın veya daha uzak bir mevkide at'dan inerler vezirlerin bu kapının pek yakınında at'dan inmek mutatları olmasına rağmen içlerinde nıkris illetine mübtelâ olanlarla mariz bulunanlar atlı olarak kapıdan içeri girebilirler; bu kapı, ellerinde kalın asâ bulunan kapıcıların muhafazası altındadır.

Orta kapıdan girilince evvelkinden daha küçük bir meydana tesadüf olunur; bu ikinci meydanın sağ tarafında saray matbahları bulunur; mukabil cihetinde ise has ahır vardır. Yine sağ cihetinde matbahların bulunduğu tarafta yeniçeriler (tabiî divan günleri) bulunur. Sol tarafta ahırlar cihetinde sipahi oğlanlariyle, silahdarlar, ulûfeciler vesaire dururdu. İstida ve dâvaları sebebiyle divana çıkmak isteyenler bu sol tarafta ahırların bulundukları tarafta ayakta beklerlerdi.

Bu kapı geçildikten sonra uçta vezirlerin toplandıkları bir küçük oda vardır; buraya gitmek için nöbet bekliyen kapıcıların önlerinden geçmek lâzımdır; işte vezirler bu küçük odada divan kurup işleri görürler; bu odanın kurbinde kâtiplerin ve daha ötede de padişahın fermanlarını imzalayan memurun (Nişancı'nın) odaları vardır. Bu zat imzây-ı hümâyunu fermanların tâ başına kor vezirler ile sair ümera imzalarını tahriratın ortasına (sağ tarafına) korlar. Defterdarlarla yazıcıların bulundukları yer mermerden inşa edilmiş bulunan bu mahallin ucunda büyük bir divanhanedir[2].

Üçüncü kapıda (Babüssaâde) kapıcılarla kapıcıbaşıların vazifeleri nihayet buluyor; bu kapının muhafazası hadım ağalarına (ak ağalara) mevdûdur. Bu hadım ağalarının kendilerinden bir kapıcıbaşıları (Babüssaâde Ağası) vardır ki padişahın odasının (Arz'oda-

[1] Demek 16. asır başlarında daha sonraki eserlerde zikredilen binalar henüz bu tarihte buralarda yoktu ki bahçeden bahsediyor.

[2] Târife göre burası divan-ı hümâyun salonunun yanındaki hazine dairesidir.

sının) kapısı önünde durur. *Cem Sultan* hayatta bulunduğu müddetçe biraderi Sultan Bayezid'in sık sık yeniçerilere görünmesi lâzımdı; dışarı çıkmak ve erkenden mahall-i mezbure gelmek îtiyadında idi.[1]"

İşte Teodor Kantakazen'in Onaltıncı Asır başlarında tarif ettiği sarayın birinci ve ikinci sahaları bu yazdığımız şekilde idi ki daha sonraları bazı ilâve ve değişmelerle tadilâta uğramıştır.

Şimdi bir de Onaltıncı Asır sonlarındaki Yeni Sarayın tarifine bakalım; Halkondil Tarihinin Zeylinde şöyle deniliyor:

> Bu saray dünyanın en güzel ve en lâtif bir mevkiinde bina olunmuştur; zira denize nazır olan balkonlarından Marmara ve Büyükliman cihetlerinde Karadeniz ile aşağı denizlerden gelip giren gemiler görüldüğü gibi Ayasofya Kilisesi papaslarına mahsus meskenlerin bir kısmı vesair teferruatı saray dâhilinden müşahade olunmaktadır. [2] Elyevm bunlara mahsus olup güzel ve kalın sütunlara istinad eden ve tarafeyninde iki yüz odası bulunan bir galeri meşhud olmaktadır; sonraları Bayezid de ortaya güzel bir daire inşa ettirmiştir[3].
>
> Bahçeler de dâhil olduğu halde muhiti bir fersah (beş kilometre) tutan ve bir şehir kadar yer işgal eden büyük ve vâsi sarayın medhalinde ve Ayasofya cihetinde güzel ve zarif bir kapı (Bâb-ı-hümâyun) görülür ki şeklen bir küçük şatoyı andırır; bu kapı yaprak, kitâbe ve yazılar, rengârenk kıymetli taşlarla müzeyyen yontma mermerden yapılmıştır[4]. Üzerinde bulunan galeri de güzel sütunlara istinat etmektedir; galerinin üstü kurşun kaplıdır. Burada sarayı muhafazaya memur bulunan yeniçeriler barınırlar; yay, ok torbası, balta, hançer gibi silahlarını asarlar; dört beş yüz kapıcı

[1] Yeniçeriler, kendisine saltanatı temin ettikleri İkinci Bayezid'in sarayda bir sû-i kasda mâruz kalmasından endişe ettikleri için anı böyle sık sık görmek istiyorlardı.

[2] *Thévenot,* Yeni Sarayın Ayadimitri tepesi üzerinde olduğunu beyan ediyor (Fasıl 18 s. 42).

[3] *Halkondil Zeyli* (Padişahın sarayı kısmı, s. 15).

[4] Yine aynı eserin diğer bir yerinde (*s. 54*) sarayın demir kapılı on iki kapısı olup yedisi şehir tarafında ve beşi deniz tarafında imiş. Deniz tarafında Üsküdar'a nazır olan ortadaki kapının iki yanında büyük ve küçük toplarla mücehhez iki cesim kule varmış ve yine bu kapının ön tarafında sekiz, on adım vüsatinde ve on adım boyunda olan mahalde kundak üzerine konmuş elli kadar efvah-i nariye bulunuyormuş.

vardır; bunlar iki kısma ayrılırlar; üçyüz kadar olan birinci kısım, kapıcıbaşının emri altındadırlar, diğer kısımda bulunan ikiyüz kişiye küçük kapıcı derler; bunlar da küçük kapıcıbaşıya tâbidirler.

Büyük Kapıcıbaşının yevmiyesi iki dokadan üç dokaya kadar olup küçük kapıcının ise iki dokadır. Kapıcıların yevmiyesi yediden onbeş akçeye kadar muhteliftir; cümlesi hiristiyan çocukları (devşirme) olup padişahın köleleridir; bu kapıcılar sarayın birinci ve ikinci kapısında (Bâb-ı hümâyun ile Orta Kapıda) muhafızlık ederler.

Büyük kapıdan (Bâb-ı hümâyundan) girilince yirmibin atlı istiabına elverişli kaldırımsız pek büyük ve geniş bir avlu görülür; avlunun bir ucunda iki küçük kule arasında ikinci bir kapı (Orta Kapı) daha vardır. Burası da evvelki kapı gibi muhafaza altındadır; silahlar da çengellerde asılıdır, kapının iç kısmında muhtelif mermerden on adet güzel sütuna müstenit süslü bir revak mevcut olup Kıbrıs'ın altın ve havâi mavi renkli mozayikleriyle müzeyyendir; kapıdan içeri girerken herkesin at'dan inmesi iktiza eder, yalnız padişah ile maiyyetinde bulunup yayını ve abdest ibriğini taşıyan üç oğlandan başkasının girmesine müsaade yoktur.

Bu ikinci kapıdan (yani Orta Kapıdan) içeri girilince sağ tarafta ve kapının ittisalinde padişahın zatına mahsus güzel bir armayı (Tuğrayı) hâvi hazineye tesadüf olunur, sol tarafta Has ahır vardır. Yine orada bir ağa bulunur. Bu zat sipahilerin, silahdarların ve ulûfeci başılarla kapıcıların zâbitidir. Divân-ı-hümâyuna çıkmak isteyenler (yani dâvacılar) bu tarafta sıra sıra dizilip beklerler.

Bu ikinci kapıdan girilince iki yüz adım tul ve arzda murabba-üş-şekil diğer bir avluya dâhil olunur, avlunun etrafında muhtelif mermer sütunlara müstenit bir galeri vardır; insan bunun altına girerek yağmur ve güneşten kendini koruyabilir; avlunun ortasında müteaddid ağaçların gölgelendirdiği güzel bir çeşme vardır.

Medhalin sol tarafında galerinin bir yüzünde şimale nazır bir küçük salon vardır ki burası Sultan Süleyman'ın öldürttüğü İbrahim Paşa'nın, masarifini kesesinden vererek yaptırtmış olduğu bir yerdir; bu salonda sabahları erkenden Cumartesi, Pazar, Pazartesi, Salı günleri haftada dört defa divan kurulur... Birinci avluyu hâvi

vâsi meydanın etrafı yüksek duvarlarla muhat olmasına rağmen muhiti dâhilinde tâ galeri ve Divan Salonunun bulunduğu ikinci kapıya kadar hiçbir bina yoktur. Divanın kurulduğu ikinci kapının medhalinde sağ tarafta matbahlar vardır. Bu matbahlar kurbinde miktarı oniki bin olan yeniçerilerin karargâhları vardır. Karşı sırada (sol tarafta) kapıkulu süvarileri bulunur…"

Topkapı Sarayının Onsekizinci Asrın son yarısındaki vaziyetine dair *D'Ohsson*'un eserinden de aşağıdaki satırları naklediyorum[1]:

Kostantaniyye fatihinin bazı hurafata itikadı, Edirnekapı civarında Eski Sarayda [Bizans Sarayı] ikametine mâni olduğundan İkinci Mehmed şehrin ortasında bir manastırın harabeleri üzerinde vâsi bir bina yaptırdı; lâkin bir kaç sene sonra yeni bir sarayın temelini attırdı; yeri, şehrin en şark tarafında bir çıkıntının üzerinde idi; bu Saray, Boğaziçi ve Marmara dalgalarına mâruz olup Asya cihetinde olan Üsküdar şehrinin karşısında idi; Fatih diğer saray halkiyle harem dairesini öteki sarayda bıraktı; bu saray o zamandan itibaren *Eski Saray* namını aldı. Fatihin bu hareketine İkinci Bayezid ve Birinci Selim de imtisal ettiler; lâkin büyük Süleyman, Eski Saray halkını ve harem dairesini Yeni Saraya taşıttı; bundan sonra Eski Saray yalnız eski hükümdarların kadınlariyle cariyelerine tahsis edildi.

Yeni Saray büyütüldü ve güzelleştirildi; bunu Süleyman-ı kanunî ile halefleri yaptılar; saray vâsi bir saha üzerinde sûrlarla mücehhezdi; bu sûrun medhaline *Bâb-ı-hümâyun* denilirdi, bu kapı bir meydana nâzır olup meydanın bir tarafı Ayasofya Camisi ve diğer tarafı yaldızlı tezyinat ile süslü ve umuma mahsus bir çeşme (Üçüncü Ahmed'in çeşmesi) ile tahdid edilmişti.

Sarayın ilk avlusuna (birinci yer) girilince sağ tarafta *Hazine-i-Maliye*, limonluk bahçesi, hastahane[2] ve fırın vardır. Sol tarafta bakayada kalan vergilerin tahsiline memur olan tahsildarın (baş bâkikulu) dairesi bulunuyordu; bundan başka inşa dairesi

[1] *D'Ohsson*, C. 7, Fasıl 1 (Saray kısmı).

[2] *Thévenot*, bab-ı hümâyundan içeri girilince ilk defa hastahanenin görüldüğünü ve iki adam tarafından çekilen bir kapalı araba ile hasta nakledildiğini ve bu arabayı gören herkesin hattâ padişahın bile ona yol vermek mecburiyetinde olduklarını yazıyor ki (Fasıl 18, s. 42 ve mâbadi). Enderunlular da aynı şeyi söylerler.

(şehreminine ait) esliha deposu, darphane ve ebniye levazım reisinin (şehremininin) ve kızlar ağası kâtibinin daireleri, eski divan salonu (deâvî Kasrı olmalı) ve birinci imrahurun dairesi hep bu sol tarafta idi.

İkinci avluya girmek için on kadem uzunluğunda bir divanhaneden *(kapı arası)* geçilir, iki tarafı birer kapı ile mesduddur; dışarıdakine *Orta Kapı* derler; bu ara yere *iki kapı arası* ismi verilmektedir; duvarları eski silahlarla, zırhlı elbiseler vesair ganimet mallariyle süslenmiştir; bu kapı arası idbara uğramış rical için meş'um bir yerdi. Bu gibiler bir bahane ile saraya davet olunur ve buraya gelince tevkif edilirler ve mahkûm oldukları cezayı görürlerdi; Îdama mahkûm iseler orada icra olunurdu: bunun üstündeki oda veya koğuşta kapıcılar otururlardı.

Bu ikinci avluda[2] sağ tarafta matbahlarla kilerler vardı[3] sol tarafta ise defderhane, divan akdine mahsus yeni salon, zenci hadımların reisine mahsus mesken ve çadırların deposu olan mehterhane, taşra hazinesi denilen elbise-i-fahire deposu.

Bundan sonra gelen üçüncü kapı ki ismi *Babüssaâde* dir ve evvelki iki kapının karşısındadır[4]. Bu kapı sarayın dâhil kısmının kapısıdır; burası padişah ile hanedanı ve harem hanımlarının, saray erkânının ve iç oğlanların, beyaz ve siyah hadım ağalarının ikametlerine mahsustur.

Sarayı ihata eden bu vâsi sahanın üzerinde bir takım köşkler binalar, deniz kenarlarında ve bahçe ortalarında dağınık bir halde bulunurlar; bunlar tenezzüh yerleridir ve hükümdar, vaktinin bir kısmını burada geçirir; bütün bu binaların üzerleri kurşunla örtülüdür. Hariçten, çınar, servi ve çam ağaçlarının arasında amfite-

[1] Bu birinci sahada eskiden Birinci İmrahur'un dairesi oldığı anlaşılıyor. Bu tarif edilen yerde bir demir kapı [meyit kapısı] bulunup bu kapıdan Istabl-ı-âmireye geçilir ki sarayın orta kısmındadır. *D'Ohsson,* bu kapı yanında ve sarayın birinci yerinde birinci Mirahur'un dairesi bulunduğunu gösteriyor.

[2] *Thévenot,* bu avlunun iki yüz kadem murabbaında olduğunu yazmaktadır.

[3] *Thévenot,* bu kısımda padişahın şahsına mahsus atların ahırı bulunduğunu ve diğer ahırların deniz kenarında ve sarayın Marmaraya bakan tarafında olduğunu yazıyor ki (Fasıl 18) tamamen doğrudur.

[4] *D'Ohsson,* bâb-ı hümâyun ile ortakapı ve Babüssaâde'nin bir hizada bulunduklarını söylemek istiyorsa da tamamen öyle değildir.

atr şeklinde göründüklerinden muhteşem bir manzara arzederler. Padişahın hizmetine has olan saray erkânının ikametgâhı ile taşra erkânının ikâmetgâhlarını Babüssaâde ayırmaktadır[1].

Ecnebi seyahatnameleri veya sefir maiyyetindeki bazı meraklılar Yeni Saray hakkında malûmat verirlerken görebildikleri Bâb-ı-hümâyundan Babüssaâdeye kadar olan kısımlardaki binaları ve bir de arz'odasına kadar olan yeri tarif edebilmişlerdir. Halbuki sarayın bunlardan başka Enderun ve Harem-i-hümâyun kısımları vardır ki en meraklı ve bilinmeyen kısmını ihtiva eder. İşte meşrutiyyetin ilânından sonra bu kısım hakkında ilk defa bizi tenvir eden merhum üstadımız vak'anüvis *Abdurrahman Şeref* Beydir.

(Topkapı Sarây-ı-hümâyunı) ismiyle neşrettikleri bir seri makalelerinde Yeni Sarayın her tarafını, kitâbelerine kadar zikretmişlerdir; ben bu makalelerden aşağıdaki kısımlarını hulâsa ile bazı notlar da ilâve ederek yazıyorum.

Bâb-ı hümâyun ile Orta Kapı arasındaki sâha

(Birinci yer)

Topkapı sarayının Bâb-ı hümâyun denilen saltanat kapısı ile Orta Kapı ismi verilen ikinci kapı arasındaki sahada ve iki kapı arasındaki üçyüz metrelik yolun iki tarafında müteaddid binalar bulunmakta idi.

Bâb-ı hümâyunda içiçe iki kapı olup bunların arasında ve iki tarafında kapıcılara mahsus odalar ve kapının üstünde de bir köşk vardır.

Bâb-ı hümâyundan avluya girilince sağ tarafta 1283 H., 1866 M. senesinde yanmış olan Maliye Nezaretinin arsası vardır; yine sağ tarafta bu arsanın yanında *Çizme Kapısı* denilen ve şimdi mevcut olmıyan kapıdan geçilerek yokuş aşağıya inen yoldan Cebehâne Meydanına gidilir. Bu Cebehâne Meydanı başında Gülhâne Hastahanesine ait binalar vardır. Sarayın dahilî kapılarından olan bu Çizme Kapısından Orta Kapıya kadar devam eden duvarın iç kısmında saraya ait has fırın ile fodla fırını varmış[2]. Orta Kapı ile Çizme Kapısı arasın-

[1] Sarayın iki sınıf ağa ve hademeleri vardı. Babüssaâde dâhilindekilere (ağayân-ı enderun) ve haricindekilere (ağayân-ı bîrun) denilirdi.

[2] Abdurrahman Şeref Bey, Çizme Kapısı yanındaki hastahaneden bahsetmemişlerdir.

daki duvarın tam ortasına tesadüf eden kısımda bir su terazisi ve Orta Kapıya yakın mahalde de *Siyaset Çeşmesi* denilen çeşme bulunuyormuş[1]. Orta Kapının önünde, kesilen başların teşhir edildiği *Senk-i ibret* ismi verilen meşhur taş, Tanzimat-ı hayriyyeden sonra kaldırılmıştır.

Yine Bâb-ı hümâyundan Orta Kapıya doğru giden yolun sol tarafında evvelce cebehâne ve esliha anbarı olarak kullanılan ve daha sonra da Askerî Müze olan *Ayairini* Kilisesi görülür. Bu, müze binasiyle sûr arasında eskiden *sîm sakalar* ile[2] hasırcıların koğuşları[3] bulunuyormuş.

Askerî Müzenin yanında Darphâne binası vardır; Darphâne, evvelce Bayezid taraflarında iken Onyedinci Asır sonlarında veya Onsekizinci Asır başlarında buraya nakledilmiştir. Darphânenin yanındaki yokuştan aşağı Soğukçeşme Kapısına inen yolun ortasında hâlen kemer ve çerçeveleri mevcut olan ve *Darphâne Kapısı* denilen kapıya tesadüf edilir; bu yolun ağzında saray hademelerinden koz bekçilerinin koğuşları varmış[4].

Orta Kapıya doğru gidilirken evvelce orada *Deâvi Kasrı* denilen bir daire varmış;[5] divan-ı-hümâyunun akdi esnasında hergün kubbe vezirlerinden biri münavebe ile buraya gelip verilen arz-ı halleri toplayıp ve dâva sahiplerini söyletip meseleyi hulâsa ederek divan-ı hümâyuna arzedermiş.

Bâb-ı hümâyundan itibaren Topkapı Sûrunun târifi

Topkapı Sarayının sûr'ı, Bâb-ı hümâyundan itibaren garbe doğru takip edilirken yokuşun alt kısmında *soğuk çeşme kapısı* görülür ki

[1] Dördüncü Mehmed zamanında İstanbul'a gelen ve sarayın birinci ve ikinci sâhalarını görmüş olan Teveno, bu çeşmeyi sarayın ikinci avlusunda göstermektedir.

[2] Hassa sîm sakaları denilen saray sakaları hakkında aşağıda izahat verilmiştir.

[3] Bu koğuşlarda sarayın hasırları dokunur ve bunun sazı Manyas Gölünden tedarik edilerek İstanbul'a getirilirdi (Saray Vesikaları Cevdet No. 325, sene 1181).

[4] Koz bekçilerinin burada olmayıp bunların koğuşlarının Hasbahçe taraflarında olduğunu gösteren hayli vesika vardı. Ezcümle Başvekâlet Arşivi, Cevdet Tasnifi Saray Vesikalarında 1288, 2715, 2932, 7067 numaralar bunu açıkça göstermektedirler. Saray hademelerinden olan koz bekçileri selâmlık günlerinde ve padişahın mesireye gidişlerinde veya Has'bahçeye inişinde, hükümdar ile Darüssaâde ağası ve hazinedarın elbise vesair eşyalarının nakil ve hıfzına memur bir ocaktı. 1284 senesinde lâğvedilmiştir (*Lütfi*, C. 4, s. 68). Koz bekçileri ocağında padişah için kahve pişerdi (Saray Vesikaları Cevdet No. 7071, sene 1167).

[5] *D'Ohsson*, yukarıda geçtiği üzere bu Deâvi Kasrı'na eski divan salonu diyor.

Alay Köşküne yakındır; bu kapıya şimdi *Park Kapısı* denilmektedir. Bu kapıdan girilince iki yoldan biri yani sağdaki yokuş yukarı giden yol, az evvel söylediğimiz Darphâne Kapısı vasıtasiyle birinci yere çıkar. Darphâne Kapısının sol tarafında Âsâr-ı atika Müzesine ait binalar bulunduğu gibi Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Çinili Köşk de buradadır ve inşası tarihi 877 Rabiulevvel (1472 Eylül) dir. Soğukçeşme Kapısından girilince alt taraftaki yol ise Demir kapıya doğru gider ve Sarayburnunda nihayet bulur.

Soğukçeşme Kapısının sol tarafındaki köşede *Alay Köşkü* binası vardır. Sonradan şimdiki şeklini almış olan bu binayı şark tarzında olarak Üçüncü Murad yaptırmıştır. Alay Köşkünün sokakta karşısına tesadüf eden cenup kısmında ve şimdi Adlî Tıp Dairesinin bulunduğu yerde evvelce sarayın terziler koğuşu ve köşkün garbına tesadüf eden kısmının karşısında da *Paşa Kapısı* veya *Bâb-ı-âli* denilen sadr-ı âzamlara mahsus dairenin büyük kapısı görülmektedir. Alay Köşkü 1225 H., 1810 M. senesinde şimdi görüldüğü tarzda bina edilmiştir.

Alay Köşkünde padişahlar kapıkulu ocaklarının sefere gidişlerini vesair geçit resimlerini ve muhtelif alayları seyrederlerdi; bu köşkün önünde bazan adam da idam edilir ve padişah bunu seyrederdi.

Buradan Yeni Sarayın sûru takip olunarak Alay Köşkü burnu dönüldükten sonra kal'a sûrları' bizi Demir Kapı denilen büyük kapıya götürür. Alay Köşkü ile Demir Kapı arasında iki küçük kapı vardır ki bunlardan biri Telgrafhane Fabrikası Kapısıdır; sonra Eski Yalı Köşkü mevkiine gelinir, buraya kadar olan saray sûru karadadır. Bundan sonra saray burnundaki Eski Topkapı Köşkü mevkiine kadar Sirkeci sahili gelir. Bu sahilde kal'a sûru üzerinde bugün Millî Müdafaanın elinde bulunan Sepetçiler Köşkü ile Kemerli Kapı, ittisalinde hamlacılar ocağı, saltanat kayıklarına mahsus kayıkhâne, Şirket-i-hayriyenin kömür deposu, Askerî Sevkiyyat Dairesi, Eski Yalı Köşkü mevkii ve kapısı, odun anbarı, erzak anbarı ve nihayet Sarayburnu vardır.

Bostancıbaşı dairesi ve bostancı hasekileri koğuşu Yalı Köşkü civarında idi. Evvelce söylediğimiz gibi Sarayburnunda Topkapı Köşkü denilen ve 1279 H. senesinde yanmış olan büyük ve ahşab bir bina vardı. Bunun arkasında kısmen şimendifer yoluna ve kısmen de üst kısma tesadüf eden mahalde Üçüncü Selim'in validesi için yaptırılan

mükellef *(Serdab Kasrı)* ve bunun yanında has ahır dairesi bulunuyordu. Serdab Kasrının arkasındaki şeddin üst kısmına enderunlular *(Beşinci yer)* derlermiş. Serdab Kasriyle has'ahırın arkasında Romalılar devrinden kalma zafer sütunu ve harem kısmının Sarayburnu tarafına açılan ve *Üçüncü Kapı* denilen bir kapısı görülür.

Bundan sonra Sarayburnundan başlıyarak şimendifer yolunun üst kısmında Has'bahçe ve deniz tarafında Değirmen Kapısı ve yine hattın üst kısmında *Gülhâne Meydanı* ve bu sahada İshakıye Köşkü, İncili Köşk[1] ve daha sonra Cebehane Meydanı ile iki nişantaşı[2] ve bu meydanın sahil kısmında meşhur Sinan Paşa Kasrı[3] ve bu köşk civarında sarayın süprüntüsünü dökmeğe mahsus *mezbele keşan ocağı* vardır. Cebehâne Meydanından sarayın Bab-ı hümâyun denilen büyük kapısının iç kısmına ve Çizme Kapısıyle eski hastahane mevkiine çıkan bir yokuş vardır ki bunu daha evvel Bâb-ı hümâyun dâhilini yazarken söylemiştik. Bu kısımda Gülhâne Hastahanesi ve eski Gülhâne Askerî Rüşdiyesi vardı.

Daha sonra deniz kenarında Ahır Kapı ve Balıkhâne Kapısı görülür.[4] Bu Balıkhâne Kapısı ile sûrun kara tarafındaki kapılarından olan Otluk Kapısı arasında askerî dikimhâne ve terzihâne bulunuyordu.

[1] Başvekâlet Arşivi Saray Vesikalar'ında (Cevdet Tasnifi) İncili Köşk, Çayır Köşkü, Sepetçiler ve Yalı Köşklerinin Hasbahçede olduğu gösteriliyor (*vesika 2184, sene 1184*) Bundan başka diğer bir vesikada "İncili Köşk ile Balıkhane arasındaki duvarın tamiri" kaydından bu köşkün Balıkhane Kapısı tarafına doğru olduğu anlaşılıyor (vesika No. 3724, sene 1174). İncili köşk 1243 senesinde yıkılmıştır (Takvim-üt-tevarih haşiyesi) Tanzimat hatt-ı hümâyununu Mustafa Reşit Paşa buradaki Gülhane Meydanında okumuştur. Bu meydanın üst kısmında Sultan Murad ve Sultan Mahmud'a ait köşkler vardı. Sultan Mahmud Köşkü, Abdülaziz zamanında hayvanât-ı vahşiyenin muhafazasına tahsis edilmiş ve Arslanhane ismini almıştır. Sarayda daha evvel bir hayvanat bahçesi olduğu anlaşılıyor, çünkü 1175 H. 1761 M. senesinde Cezayir ocağı tarafından padişaha arslan ve kaplan gönderilmişti; bunlara bakan arslancıbaşı ile on iki kadar arslancı vardı. Arslancı başıdan sonra bunların kethüda, odabaşı, başeski isimlerinde zâbitleri olduğuna göre bir ocak halinde idiler, bu ocağın tâyin ve azilleri iç hazinedar başıya aitti (Saray Vesikaları Cevdet No. 4728-4730, sene 1217)

[2] Bu nişantaşlarından biri Üçüncü Selim'e diğeri İkinci Mahmud'a aittir. Bu taşların yazıları Hattat *Yesarî*'nindir.

[3] Bu köşkü iptida İkinci Bayezid yaptırmış ve Üçüncü Murad tecdit etmiştir. Köşkün tecdidi esnasında temel taşını vezir-i-âzam Sinan Paşa koymuş ve sonra Ferhat, Sinan ve Siyavüş Paşalar zamanlarında inşaasına devam olunarak Sinan Paşa'nın diğer bir sadaretinde ikmal olunmuştur. (Sene 1001 Şavval). *Selânikî*'nin basılmamış nüshası varak 178 B. Birinci Ahmed bayram tebriklerinden sonra o tarihte (Sultan Bayezid köşkü) ismini taşıyan bu köşke gelir, gemicilerin ve sanat erbabının oyunlarını seyredermiş. *Zübdet-üt-tevarih*, C. 2, s. 322.

[4] Balıkhâne meşum bir mahal olup gazaba uğrıyan sadr-ı-âzamlar burada ya boğulur veyahut Balıkhane Kapısı önünde hazırlanan bir gemi ile sürgüne gönderilirlerdi. Merhum üstadımız Abdurrahman Şeref bey balıkhâneye en son indirilen sadr-ı-âzamın 1238 H. 1822 M. senesinde Salih Paşa olduğunu yazmışlar ise de buraya daha sonra da sadr-ı-âzam indi-

Topkapı Sarayının bu sûrları içinde ocaklariyle sarayın bütün ihtiyaçlarını idare edebilecek fırından tutun da sebzesine kadar herşey vardı. Bu sûr dâhilinin muhafazası da bostancılarla, kapıcı ve baltacılara vesair efrada aitti.

Topkapı Sarayının bu dış avlusiyle sûrundan ve saydığımız ocak ve binalardan başka asıl tetkike şayan olan ciheti, Orta Kapı ile Babüssaâde arası ve bir de Harem-i hümâyun denilen kısımda bulunmaktadır.

Sarayın bu kısmı sûr ile çevrilmiş olup harice açılan iki kapısı vardır. Bu kapılardan biri, Bâb-ı hümâyundan içeri girilince geniş avlunun nihayetinde *Orta Kapı* denilen büyük kapı ve diğeri ise deniz tarafına açılan ve Roma'lıların zafer sütununa karşı olan Üçüncü Kapısı denilen kapıdır; bu iki kapı arasında Babüssaâde denilen Enderun veya Harem Kapısı vardır ki ikinci sûr dahilindeki iç kapıdan mâdud'dur.

Orta Kapı ile Babüssaâde arası

(İkinci yer)

Bâb-üs-selâm da denilen Orta Kapı daha ziyade ikinci adıyle şöhret bulmuştur. Kapının iki tarafında iki kule olup bu kulelerin altında kapıcılara mahsus odalar vardır; tarihlerde ismi geçen vezir ve bazı devlet adamları ve ve eminlerin hapsolundukları *Kapı arası* ismi verilen mahal burasıdır; saray kapıcıbaşıları burada bulunuyorlardı. Orta Kapı da Bâb-ı-hümâyun gibi içli dışlı iki kapılıdır; kapı arasında bir de çeşme vardır. Kapıdan avluya girilince tarihlerde Eski Divanyeri ismi verilen[1] mermer sütunlu ve tavanı yaldızlı, duvarları resimli ve nakışlı bir yer görülür; bu ikinci yer sahası yüz altmış metre tulünde ve 130 metre arzında murabbaa yakın mustatil bir meydandır; bayram ve ulûfe alayları burada yapıldığı için buraya *Alay Meydanı* derlermiş[2];

rilmiştir ki bunlardan biri ve belki sonuncusu Mehmed Sait Galip Paşa'dır. Buna dair teşrifat defterinde "Sadr-ı vakit bulunan Mehmed Sait Galip Paşa Efendimizin azline irade-i seniyye müteallik olarak yevm-i mezkûrda saat oniki sularında kethüdây-ı bevvâbîn-i şehriyari ağa vasıtasiyle mühr-i hümâyun bâdelahz balıkhâneye îsali akabinde... deniliyor. *Defter-i Yevmiye-i Oda-i Teşrifat*, s. 133, sene 1240 Muharrem 20 salı.

[1] *Selânikî Tarihî* (gayri matbu nüsha, varak 345) ve diğer bazı tarihlerle Enderunî Atâ Bey de Eski Divanhâneden bahsetmektedirler.

[2] Bazı Enderun mensupları birinci yerin Bâb-ı-hümâyun ile Ortakapı arası ve ikinci yerin de burası olduğunu söyliyorlar ki görünüşe göre daha doğrudur.

meydanın dört tarafı Divan-ı hümâyun hariç olarak mermer direkli ve tavanlıdır.

Orta Kapıdan Babüssaâdeye giden yolun iki tarafında servi ağaçları ve Orta Kapıya yakın bir çeşme vardır. Alay meydanının sağ tarafını *Matbah-ı âmire* denilen saray matbahı kaplamıştır. Matbahın meydana bakan üç kapısı vardır, bu kapılardan içeri girilince ikişer ikişer yirmi bacalı müteaddid cesim matbahlar görülür; bunların önünde matbah-ı âmire memurlarının, aşçı ve tablakârlarının koğuşları ve sonunda da bunların mescidleri bulunmaktadır. Bundan başka yine burada iki mescid daha görülmektedir. Ayrı bir ocak halinde olan Kalayhâne de buradadır. Matbah-ı âmirenin *helvahane* kısmında macun, reçel, şurup hattâ kokulu sabunlar yapılırmış.

Matbah-ı âmire eskiden bütün sarayın kadın ve erkeklerinin yemeklerini pişirirdi, ki bunların miktarı dört beş bin belki daha ziyade idi; kapıkulu ocaklarına alelâde divanlarda ve ulûfe tevziinde buradan çorba, pilav zerde verilirdi; her sene ramazanın onbeşinci gecesi verilen baklava da burada pişirilir ve ocak efradı *baklava alayı* yaparak bunları alıp odalarına götürürlerdi.

Orta Kapıdan sola dönülünce görülen bir yoldan *Meyit Kapısı* ismi verilen bir kapıya girilir. İçeride bir cenaze olursa buradan çıkarıldığı için kapı bu ismi almıştı. Bundan başka akşamları Orta Kapı erkence çevrildiğinden yani kapandığından ramazan gecelerinde saraya iftara gelip gidenler buradan işlerler, ki bir nevi *koltuk kapı* demektir.

Meyit Kapısından sonra Darüssaâde ağası Hacı Beşir Ağanın yaptırdığı mescid ile hamam görünür; mesçidin karşısındaki uzun bina vaktiyle hasahır memur ve kâtiplerine mahsus idi; sonra bunların mühtelif kısımları harem ağaları hastahanesi; bahçıvanlar koğuşu ve yakalı baltacılar ocağı olmuş;[1] bu hasahır dairesinin karşısında beş musluklu bir büyük mermer tekne görülür.

Yine Meyit Kapısından Alay Meydanına dönünce solda tavanlı gezinti mahallinin [Revak] nihayetinde Harem dairesinin kapısı var-

[1] Bakımsızlıktan pek harab bir hale gelen ve bir kısmı da yanan bu bina, sayın Maarif vekili H. A. Yücel ve sâbık Maliye Vekili sayın F. Ağralı'nın himmet ve yardımlariyle Onaltıncı Asırdaki şeklini almıştır; yukarıda ismi geçen Hacı Beşir Ağa Hamamı maalesef daha evvel bakımsızlıktan yıkılmıştır.

dır; bu kapının yanındaki diğer iki kapıdan zülüflü baltacıların duvarları çinili koğuşuna gidilir; burası sarayın eski binalarındandır; bunun avlusunda (Baba Çeşmesi) denilen bir çeşme vardır; bu zülüflüler koğuşunda, çoğu vakf'a ait olmak üzere bir hayli kitâbe görülür.

***

Bu Alay Meydanında Osmanlı tarihinde mühim yeri olan *Kubbe altı*[1] mahalli vardır; divan-ı-hümayun burada kurulurdu; adedi bir zamanlar pek mahdud olan ve sonra bazan dokuza kadar çıkan kubbe vezirleri divan âzasından olmaları itibariyle burada toplanıp devlet işlerini müzakere ederler ve dâva dinlerlerdi. Bundan dolayı bunlara *kubbe vezirleri* veya *kubbe nişin* denilirdi.

Kubbe altının önünde Şark mimarî tarzına tevkifan uzun ve geniş saçaklı ve tavanı müzeyyen ve etrafı zarif ve demirden yapılmış parmaklıkla kapalı oldukça geniş bir gezinti mahalli vardır; buradaki kapıdan Divan-ı-hümâyun salonuna girilir: salonun tavanı sanatkârâne yapılmış olan altın işlemelidir, salonun etrafında kerevet vardır; kubbenin ortasına da bir avize asılmıştır.

Divan-ı hümâyun Salonuna nezareti olan kafesli bir mahfilden *(Kasr-ı adl)* padişahlar divan müzakerelerini dinlerlerdi[2]. Bu mahfile Harem-i-hümâyundan yol vardı. Bu Kubbealtı mevkiinin yani Divanhanenin ittisalinde sadr-ı âzamın divit odası vardı; vezirlerin ikamet ve teneffüs odaları, kahveocağı vesaire Divan-ı hümâyun etrafında bulunmaktadır.

İç hazine[3] sekiz kubbenin altındadır. Ve para vaz'ına mahsus küpler hâlâ burada durur. Bu hazine ile Babüssaâde arasında sonradan yapılmış bir mescid vardır. Kubbealtı 1207 H., 1792 M. senesinde Üçüncü Selim ve 1235 H. 1820 M. senesinde de İkinci Mahmud taraf-

[1] Bu kubbe altı son zamanlarda yapılan tamir neticesinde onaltıncı asırdaki bütün güzelliği ile meydana çıkarılmıştır

[2] Kubbealtı'nın son tâmirinde bu *Kasr-ı-adl*'le münasebeti olan bir yerden merdivenle bu içtimâ salonunun kubbesinin yanına açılmış olan bir delik vardır; bazan bu delik vasıtasiyle harem-i-hümâyundan memur edilen bir kadın'ın müzakereyi dinlediği zan olunmaktadır; divan müzakerelerinin ara sıra mutemed kadınlar tarafından dinlendiği rivayet edilirdi; bunlar padişaha mahsus Kasr-ı adl'e giremeyeceklerinden müzakereyi galip ihtimalle buradan dinlerlerdi.

[3] Burada enderundaki hazine kethüdasına ait iç hazine değil sarayın hazinedar başısı'nın emrinde olan hazinenin bulunduğu anlaşılıyor.

larından son olarak tâmir edilmiştir. Evvelki tâmirin manzum tarihini meşhur Şeyh Galip, ikincisinin tarihini de merhum Keçeci Zâde İzzet Molla söylemişlerdir. Bu manzum kitâbeler Divanhanenin iki tarafına konulmuştur.

Babüssaâde dâhili:

Buna *(Akağalar Kapısı)* da denilirdi. Bu da Bâb-ı-hümâyun ve Orta Kapı gibi içiçe kapıdır; buranın muhafazası akağalar denilen beyaz hadım ağalarına tevdi edilmiştir; bundan dolayı da Akağalar Kapısı diye şöhret bulmuştur.

Kapının ön kısmında mermer sütunlara müstenid bir revak vardır; cülûslarda ve ayak divanı denilen fevkalâde divanlarda ve bayramlarda hükümdarla bayramlaşmalarda padişahın tahtı bu revak veya sayvanın altına kurulurdu; burada bayramlaşma merasimi Sultan Abdülaziz'in saltanatının iptidalarına kadar devam etmiştir.

Bir muharebe vukuunda sancağ-ı-şerif veya liva-i saâdet'in sadr-ı-âzama teslimi esnasında bunun Babüssaâde önüne dikildiğine işaret olmak üzere orada bir delik vardır; bu delik mahallin üzeri ihtiramen basılmak için mahsusan yapılmış bir mermer taşla örtülmüştür. Kapının dış tarafında İkinci Mahmud'un kendi yazısı ile:

انه من سليمان و انه بسم الله الرحمن الرحيم

Ayet-i kerimesi ve altında da (ketebehu Mahmud bin Abdülhamid Han) imzası vardır. Bunun altında ise Birinci Abdülhamid'e ait 1188 H. 1774 M. tarihli kitâbeler görülür.

Babüssaâdenin iki kapısının arasında ve sağda dört beş odalı *(Bâb-üs-sâde ağası)* veya *(Kapı ağası)* dairesi ve solda ise akağalar koğuşu vardır. Akağalar koğuşu içinde *çeşme avlusu* denilen ve ocak müstahdemlerinin istirahatlerine mahsus bir teneffüs odası görülür.

Babüssaâdenin iç kapısı üzerinde yani arz'odasına karşı olan mahallinde Osmanlı padişahlarının isimlerini hâvi müdevver üç büyük levha vardır; isimler altın yaldızla yazılmışlardır. Birinci levhada en son isim Dördüncü Murad, ikinci levhada en son isim İkinci Abdülhamid'dir. Üçüncü levhada ise Sultan Mehmed Reşad ile Mehmed Vahidüddin'in isimleri görülür.

Babüssaâdenin iç kapısından girilince enderunlularca *Üçüncü yer* denilen kısım başlar. İbtida kapının karşısına *Arzodası* denilen tarihî, meşhur oda tesadüf eder. Burası padişahın arz günlerinde, elçi kabulünde ve sadaret tebeddülünde vezir, Şeyhülislâm, kazaskerler, defterdarlarla bir vazifeye tâyin edilen devlet ricalini, beğlerbeği ve ocakağaları vesaire gibi zatları kabul ettiği salondur. Bu arz odasının ondokuzuncu asır başlarında üç kapısı, iki penceresi ve bir de kapıdan girildiği zaman solda bir ocağı vardı. Binanın sol tarafına doğru olan büyük kapısından girilince tam karşıda pencere ile odanın sol duvarı arasında padişahın tahtı bulunuyordu. Arz'odasının büyük kapısının sırasındaki diğer kapıya *Pişkeş kapısı* denilirdi; padişaha takdim edilen hediyeler büyük kapıdan girip buradan dışarı çıkarılırdı.

Arzodasının, arkasında Üçüncü Sutlan Ahmed'in yaptırdığı kütüphane vardır; bu üçüncü yer takriben dört bin metre murabbaı bir sahadır; bu murabbaın bir dıl'ında Babüssaâde ile akağalar koğuşu ve kapı ağası dairesi ve bu dairenin ittisalinde olan küçük oda vardır.

İkinci yani sağ dıl'ında *seferli koğuşu* ile[1] hazine-i-hümâyun[2] bulunur; üçüncü dıl'ında ise evvelce kiler-i-hassa olup[3] Abdülmecid zamanında hazine kethüdası Daye Zâde Mehmed Bey tarafından inşa ettirilen hazine kethüdalığı dairesi ve hazine koğuşu ve bu ikisinin arasında üstü kapalı bir merdiven ile aşağı sahaya yani *dördüncü yere* inilen bir yol vardır.

Üçüncü yerin dördüncü dıl'ında yani sol kısımda Hırka-i-saâdet vesair emanât-ı-mübarekeyi havi has'oda ve enderun ağalarının mescidi-ki şimdi kütüphanedir- ve bunun üst tarafında kuşhane denilen padişah matbahı ve harem-i-hümâyuna geçilen kapı vardır[4].

Üçüncü yerin sol tarafındaki dıl'ında bulunan has'oda ve Hırka-i-saâdet Dairesinin kapısı önünde buhur döğmeğe mahsus bir mermer dibek ile yine aynı kapının önünde Hırka-i-saâdet Dairesi süprüldüğü zaman süprüntülerini dökmeğe mahsus bir kuyu görülür;

[1] Şimdi burada çini porselenler teşhir ediliyor.
[2] Şimdi burada işleme ve resim teşhir ediliyor.
[3] Şimdi bu kısım Müdiriyettir.
[4] Hâl-i-hazırda Türk kumaşları dairesidir.

has'oda hademelerinden dört kişinin her gece nöbetle Hırka-i-şerif dairesinde kalarak Kur'an-ı Kerim okumaları kanundu.

Hırka-i saâdet Dairesi pek muhteşem olup duvarları çinilerle süslenmiştir; burada mukaddes emanetlerin mahfuz bulunduğu odadan başka bir büyük salon ile *arzhâne* denilen başka bir oda ve bir de silahdarağa hazinesi vardır. Hırka-i şerif Dairesinin harem-i hümâyuna açılan bir kapısı olup padişahlar haremden doğruca buraya gelirlerdi.

Asıl hasoda kısmında hiçbir kitâbe yoktur; fakat bunun yemekhane kısmında padişahlardan bazılarının bu oda halkı için yaptırdıkları vakıfların kitâbeleri görülür[1]. Has oda ile silahdar ağa, kâtib-i sır vesair daireleri vardır.

Yukarıda söylediğimiz gibi Üçüncü Yerdeki kethüda dairesiyle -ki şimdi Topkapı Sarayı Müdürünün oturduğu kısımdır- hazine koğuşu arasındaki dar yoldan geçilince *Dördüncü yer*'e inilir; burası sarayın Boğaziçine nezareti olan kısmıdır; burada *Bağdad Köşkü* ile *Revan odası, Kara Mustafa Paşa Köşkü, Mecidiye Köşkü, Lâle bahçesi* ve bir de sonradan yapılmış bir karakol vardır. Dördüncü yerin sol tarafındaki sedli kısma Lâle bahçesi denilir; buradaki binalardan en muhteşem ve zarifi *Bağdad Köşkü*'dür; bunun çinileri ve oymaları ve sedefli kısımları fevkalâde ve Onyedinci Asırdaki en yüksek sanat eserlerindendir; bu binayı Dördüncü Murad, Bağdad'ı istirdadının hâtırası olarak yaptırmıştır.

Dördüncü yerde yine sed üzerinde *Sünnet odası* görülür; Bağdat Köşkünün önündeki mermerlikten, bir kapı ile Hırka-i saâdet Dairesine geçilir. Sünnet odası, Hırka-i saâdet ile bir çatı altındadır; Sünnet odası kapının medhalinin sağ tarafında ve *Revan odası* da bir az solda ve binanın köşesindedir. Şeyhülislâm *Yahya Efendi*'nin manzum

[1] Dördüncü Murad H. 1039 da has odalının peştemal akçelerine yirmişer altın ve H. 1049 da kurban bayramlarında ulûfelerine beşer akçe terakki verip günde bir Yasin-i şerif okunmasını şart koymuş ve bu vakfın nezaretini miftah gulâmlarına vermiştir. H. 1197 de Birinci Abdülhamid has oda ağalarına kendi evkafı hasılatından dokuz kese akçe verilmesini şart etmiştir. Üçüncü Selim hükümdar olunca babası Üçüncü Mustafa'nın vakfından verilmek üzere has odaya ramazan bayramlarında 7350 akçe verdirmiştir. Bu parayı silahdar ağa taksim ederdi; Sultan Selim buna mukabil babasının ruhuna her gece bir yasin-i şerif okunmasını şart koymuştu. Dördüncü Mustafa da babası Abdülhamid'in vakfının fazlasından has odalılara 7350 kuruş vakf yapmıştı. İkinci Mahmud kendi evkafından her sene ramazan ayında silahdar, çuhadar, rikâbdar, has odabaşı, tülbend ağası, miftah ağası vesaireye muayyen para tahsis etmiştir. (*Topkapı Saray-ı hümâyunu makalesi*)

kitâbesine göre Sünnet odasını Sultan İbrahim yaptırmıştır. Revan odası, Hırka-i saâdetin arkasına düşer ve Sünnet odası tarafında güzel bir çeşmeyi hâvi havludan buraya geçilir. Dördüncü Murad, Revan seferinden avdetten sonra burayı yaptırmıştır; sonradan Revan odası'na *Sarık odası* da denilmiş.

Dördüncü yerde sed üzerinde Lâle bahçesindeki, denize nâzır *sofa* veya *Kara Mustafa Paşa Köşkü* pek güzel ve zarif binalardandır; bu köşkün sağında, bir zamanlar sarayın eczahanesi olarak kullanılan ve *Taşkule* denilen bir Taş oda vardır.

Dördüncü Yerin sağ tarafındaki sedsiz mahalde nezareti güzel en mühim bina olarak Abdülmecid tarafından yaptırılan *Mecidiye Kasrı* görülür. Bu Dördüncü Yerdeki *Üçüncü Kapı* ismi verilen kapıdan Sarayburnuna doğru olan sahaya ve Ayasimeon sütununun yanına çıkılır.

Yeni Sarayın Harem-i hümâyun kısmı

Başlıbaşına tetkika şayan olan Yeni Sarayın Harem-i hümâyun kısmı bilhassa çiniciliğin en güzel eserlerini ihtiva etmek itibariyle birinci gelir. Harem-i hümâyun, dahilî teşkilatı itibariyle iyi değildir; müzeyyen salonlarla muhteşem odaların arasındaki dar, izbe ve karanlık havlular ve merdivenler, alçak tavanlı odalar ruha kasvet verir.

Harem-i hümâyunun müteaddid kapıları vardır; bunlardan biri *Araba Kapısı* olup saraya gelen veya buradan çıkan kadınlar bu kapıdan araba ile gelip gittikleri için kapı bu ismi almıştır. Araba Kapısı İkinci Yerde Kubbe altı ile zülüflü baltacılar koğuşunun kapısı arasında ve büyük kulenin yakınındadır; bu kapının üzerinde Üçüncü Murad'ın 996 H., 1588 M. tarihli kitâbesi vardır.

Araba Kapısından girilince birinden diğerine geçilen üç kısmı hâvi bir medhal görülür; bunlar da birbirine muttasıl *Dolap Kapısı* ve *Kule Kapısı* isimlerinde iki kapı arası ile Darüssaâde ağası ve başkapı gulâmı dairelerini hâvi kısımlardır. Bu üç kısmın târifi asıl mehazımız olan *(Topkapı Saray-ı hümâyunı)* isimli mekalede gösterilmiş olduğundan anlar hakkında izahat vermiyorum; yalnız şunu söyliyeyim ki bu medhal Harem-i hümâyunın kasvetli mahallerinden biridir; burada İkinci Kapı ile Üçüncü Kapı arasındaki kısımda yakalı baltacılar denilen

hademeler bulunuyordu; yine burada üçüncü medhal ile Harem Kapısına kadar imtidat eden altmış adım tul ve sekiz ilâ on adım arzında bir koridor olup bu kısımda üç katlı olarak baş kapı gulâmı ile harem ağalarına mahsus nöbet ve istirahat odaları görülür. Başkapı gulâmı odası ile nöbet odası arasındaki koridorda *Kırklar Mevkii* ismi verilen ve bazı hâdiselere sahne olduğu rivayet edilen bir yer vardır.

Başkapı gulâmı ile Darüssaâde ağası dairelerini birbirinden ayıran üçüncü sahanın sağ kısmındaki tahtâni kısmın yarısı bir oda halinde olup her iki tarafa da kapısı vardır; bu odaya sonradan *Papuçluk* denilmiş ise de eskiden *Ortanca* denilen hadımlara mahsus tevkifhane imiş. Eski teşkilâta göre evvelce siyah hadım ağaları *nefer, ortanca, hasıllı* olmak üzere üç sınıf idi. Bir sınıfta hizmetini tamam etmeden üst sınıfa geçirilmezdi. Neferlikten ortancalığa terfi edecek olan siyahîler, ramazanın onbeşinci günü terfileri iradesi çıkıncıya kadar burada alıkonulduklarından dolayı bu odaya Ortanca tevkifanesi denilirmiş; ortancaların terfi emirleri ve aidatları gelince bir derece terfi etmeleri sebebiyle bu tevkifhâneden çıkarlar ve sonra Eyyub'a giderek Hazret-i Halid Türbesini ve Çarşamba'da medfun Darüssaâde Ağası Mehmed Ağa Türbesini ziyaret eylerlermiş.

Bu kısımdan sonra Darüssaâde Ağası Dairesinin kapısı gelir; kârgir olan bu daire iki kattır; kapıdan girilince sağ tarafta Darüssaâde ağalığı ve solda bunun mâdunu olan hazinedar ağa odası vardır; Darüssaâde ağası dairesinin üstündeki mustatil müteaddid odalar bulunup bu odalar vaktiyle şehzâdelerin tâlim ve tahsiline mahsus olduğundan *Şehzâde Mektebi* ismiyle anılmaktadır.

Buradan içeri yürüyünce üçüncü sahanın (methalin sol kısmının) nihayetindeki kubbenin asıl Harem-i hümâyun Kapısı görülür; bunun yanındaki ufak kapıdan girilince Kuşhâne Meydanına medhal olan loş ve kubbeli bir mahalle girilir; Kuşhâne Meydanında iki daire vardır; biri padişâhın nefsine mahsus yemeklerin pişirildiği matbah, diğeri de eczahanedir; Kuşhâne Meydanının diğer ucundaki kapı Üçüncü Yer'e ve eski Ağalar Camisi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi) tarafına açılır Kuşhâne Meydanı Harem-i hümâyundan sayıldığı gibi bu üçüncü yerdeki kapı da yalnız harem ağalarına mahsus olup icabında harem-i hümâyuna celbolunan tabibler ve mâbeyin erkânı buradan Harem-i hümâyuna girerlermiş.

Asıl harem kapısının iki tarafında nöbetçi harem ağalarının cobları ile ramazanda uykuda bulunanları sahura kaldırmak için çalınan davul vardı. Bu kapıdan kısmen tavanlı ve kısmen de kubbeli mahalle girilir, bunun sağ tarafındaki kapı zemini taş döşeli yolun medhali olup Cariyeler dairesinde nihayet bulur; girilen kapının mukabilindeki duvarın sağ tarafında *Altınyol* tâbir edilen koridora medhal olan büyük bir kapı vardır.

Hırka-i saâdet Dairesine muttasıl olup rivayete göre Yavuz Sultan Selim tarafından inşa edilmiş olan daireye kadar devam eden taş döşeli bu uzun yolun vasat kısmında kadın-efendilerin, hazine ve yatak odalarına çıkılan bir taş merdiven görülür; İkinci Sultan Mahmud, Sultan Selim'in şahadeti esnasında kendisini tâkip edenlerin hücumundan buradan kaçarak kurtulmuştur.

Yukarıda söylediğimiz Altınyola medhal olan büyük kapının yanındaki diğer bir kapıdan girilince takriben yedi, sekiz yüz metre murabbaı, zemini taş döşeli bir meydan vardır; eskiden bu meydana *Valide Taşlığı* derlermiş; bu meydanın sağ tarafı Altınyol ve sol tarafı da Valide Dairesidir.

Valide Dairesi geniş olup Valide Taşlığından Harem-i hümâyun Bahçesine kadar uzanır; bunun bir tarafında Cariyeler Dairesi diğer tarafta harem koridorunun ittisal ettiği uzun bir aralık vardır. Cariyeler Dairesi Harem-i hümâyunun nihayetinde olup bunun yalnız Valide Dairesine bir kapısı vardır.

Cariyeler Dairesine giden yolun mukabili Kadın-efendilerin Dairesiyle *Ocak sofası*'dır. Valide Taşlığı denilen meydanın sağ tarafındaki kapı Altınyola çıkar, sol taraftaki kapı, Valide Dairesinin kapısıdır; cephedeki kapıya ise *Taht Kapısı* derler. Bu Taht Kapısı yanındaki binek taşından padişahlar kılınç alayına giderlerken ata binerlermiş; kılıç alayına gidilirken buradan Perde Kapısına kadar olan yola şal döşenirmiş.

Taht Kapısından girilince *Ocak Sofası* görülür; burada sağda Kadın-efendiler Dairesi solda Hünkâr Sofasına medhal *Çeşme Sofası* ve kapıya mukabil bulunan ocağın istinad ettiği duvarın arkası da *Şehzâdeler Dairesi* dir; Şahzâdeler Dairesinin kapısı ocağın sağ tarafında-

dır; bu Ocak Sofasından bir mermer merdivenle Hazinedarlar Dairesine çıkılır.

Çeşmeli Sofadan girilince yaldızlı ve fevkalâde muhteşem olan ve *Hünkâr Sofası* denilen salon görülür; burası padişahların eğlendikleri yer olup mustatil şeklinde geniş bir salondur. Bu salonun yani Hünkâr Sofasının, çeşmeli sofadan girilen kapısından başka bir kapısı daha vardır. Hünkâr Sofasında padişahların oturmasına mahsus sayebanlı taht bulunmaktadır.

Hünkâr Sofasının etrafındaki kısımlar:

Ocaklı Sofadan ve mermer merdivenlerden Hazinedarlar Dairesine çıkıldığını yukarıda söylemiştim. Bu kısım tamamen Valide Sultan Dairesinin üzerinde olup birinden diğerine geçilen beş odadan en sondaki odanın yanındaki merdivenden Valide Dairesine inilir.

Tekrar Ocak Sofasına döndüğümüz zaman buradan Kadın efendiler Dairesi kapısından girilince Altınyola çıkan dar bir yol olup koridorun sağ ve solunda odalar vardır; sağ tarafın zemininde birinci odayı mütaakıp gelen merdivenden sonra koridor bir kapı ile birbirinden ayrılarak iki kısım olmuştur; tezyinata nazaran bu katın Ocak Sofası tarafındaki kısmı başkadın efendiye ve Altınyol cihetindeki kısmın da diğer kadınefendiye aidiyeti zannolunur.

Ocaklı Sofanın istinad ettiği duvarın arkasında şehzâdeler dairesinin bulunduğunu biraz yukarıda söylemiştim; bu daire altlı üstlü olarak iki kısımdır; birinci kısım küçük fakat müzeyyen ve ikinci kısım ise geniş ve sâdedir; birinci kısmın veliahd ve diğerinin diğer şehzâdelerin ikametlerine mahsus olması muhtemeldir.

Ocaklı Sofadaki kapı ile hiçbir taraftan ziya almıyan karanlık ve dört köşeli bir aralığa girilir ve buradan bir taş merdivenle Şehzâdeler Dairesinin üst katına çıkılır; Şehzâdeler Dairesinin fevkani kısmının hâvi olduğu on odadan ikisi oldukça müzeyyendir; kubbeli olan ikinci odanın kapısından çıkılınca yanındaki merdivenle Şehzâdeler Dairesinin alt kısmına inilirdi.

Yukarıda zikrettiğimiz Çeşme Sofası'na tekrar dönelim:

Çeşme Sofasından, Sultan Murad Dairesi önündeki medhale girilir; bu kısımda Üçüncü Murad'ın büyük bir yatak odası ile Birinci Ahmed'in mütalea ve Üçüncü Ahmed'in yemek odaları vardır; bu kısmın iki tarafı açık olup bir tarafı Hünkâr Sofasına ve bir kısmı da Şehzâdeler Dairesinin alt kısmına muttasıldır; Sultan dairesi önündeki mehdalin Çeşme Sofasına açılan kapısından başka, Şehzâdeler Dairesi aralığına ve koridoruna ve hünkâr Sofasına başka başka kapıları vardır.

Üçüncü Murad'ın yatak odası Yeni Sarayın en muhteşem kısmıdır; çinilerle süslü olan bu oda, onaltı adım murabbaındadır; Birinci Ahmed'in mütalea odası, tertibatı itibariyle görenleri hayrette bırakırsa da Murad'ın yatak odası kadar değildir. Üçüncü Murad'ın yatak odasından Sultan Ahmed'in mütalea odasına geçilecek bir kapı vardır.

Birinci Ahmed'in odasındaki bir kapıdan Üçüncü Ahmed'in küçük ve basık tavanlı yemek salonuna girildiği gibi bunun diğer bir kapısı da hünkâr sofasındaki şirvan altına açılır.

Harem Dairesine muttasıl olarak bir de *Sultan Osman Köşkü* denilen meşhur bir köşk vardır; bu köşk ismine nisbetle yadolunan taşlığın dört dıl'ından birini işgal eder. Köşkün cephesi Sultan Osman Taşlığına bakar, arkası ise Topkapı Sarayı sûrunun Demirkapı tarafına bakan yüksek duvarları üzerine tesadüf eder. Köşkün taşlıkta kapısı olduğu gibi sol tarafına tesadüf eden koridor vasıtasiyle de Harem-i hümâyun dairelerine ittisali vardır; Sultan Osman Köşkü bir salon ile iki tarafında odaları hâvi olup en mûtena kısmı ise salondur.

***

Topkapı Sarayının Harem-i hümâyun kısmı yukarıdaki kısa târifden anlaşılacağı üzere pek ziyade girintili çıkıntılı koridor ve daireleri hâvi olup görmeden târifle tamamen ihatası müşküldür: bizim burada şöylece tarif edişimiz saray teşkilâtı münasebetiyle vereceğimiz izahata mukaddime olmak içindir.

Bu Yeni Saray veya Topkapı Sarayının gerek Bîrun ve Enderun ve gerek Harem-i hümâyun kısımlarının etraflı bir tarifi ile bunlara ait vak'a ve menkıbeleri hâvi bir esere ihtiyaç vardır. Bu hususta en salâhiyetli olanlar Yeni Sarayda bulunanlar yani Topkapı Sarayı ve Kütüphanesi Müdür ve memurlarıdır. Bunlar içinde Enderun tarihiyle an'a-

nesine dair mekale yazanları görmekte olduğumuzdan bu mesainin şümullendirilmesi temenni olunur.

Panzer isminde bir İngiliz âlimi tarafından Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü sayın arkadaşımız Tahsin Öz'ün yardımiyle yazılarak *The Harem* ismiyle 1936 tarihinde İngilizce olarak Londrada basılan kitabın daha evvel bizde yani Türkiye'de bastırılması icabederdi; Kurumumuz tarafından Türkçeye çevirtilmekte olan bu eserden başka her halde eski ve yeni teşkilât ve tâdilâtı gösteren mufassal bir Topkapı Sarayı tarihinin yazılması mutlak surette icabeder sanırım.

Henüz tercümesine başlanmış olan İngilizce eserden istifade edemedim; ben saray teşkilâtını yazmak istediğimden yukarıdaki tarifi kâfi gördüm.

I. Fasıl — II. Kısım

OSMANLI HÂNEDÂNININ TEESSÜSÜ

Osmanlı Hanedanı Oğuz boylarının *Bozok* şubesinden *Kayı*'lara mensubturlar[1]. Kendilerinin paraları üzerindeki damgaları bunların Kayı'lardan olduklarını gösteren en sağlam delillerden biridir. Şükürullah'ın *Behcet-üt-tevarih* isimli farsca tarihinde de Karakoyunlu Hükümdarı *Cihanşah*'dan naklen Osmanlıların Kayı boyuna nisbetleri zikredilmektedir[2]. Osmanlı Devletini kuran yani onu küçük bir beğlik halinde meydana çıkaran Osman gazi'nin oğlu Orhan Beğdir; bunun babası Osman Beğ, Bizans hududunda bulunan bir kısım aşiretleri de kendi idaresi altında toplıyarak hududunu genişletmiştir[3]. Osmanlı tarihlerinde Osman Gazi'nin silah arkadaşları denilen Mudurnu'daki *Samsa Çavuş*[4] ile *Akçakoca, Konuralp, Turgudalp* gibi aşiret beğleri Gazi Osman Beğle beraber çalışan aşiret reislerinden idiler. An'aneye göre Osman Beğ, babası Ertuğrul Beğin vefatından sonra amcasiyle aşiret reisliği için vâkı ihtilâfı bertaraf ederek bütün aşiretlerin idaresini eline almıştı.

Osman Beğin aşiretlerinin Söğüt ve Karacadağ ve havalisinde bulunduklarına göre bunların Garbî Paflagonya Beği olan Umur Beğin

[1] Osmanlıların Kayı boyuna mensup oldukları muhakkak olmakla beraber yukarıdan Ertugrul Gazi'ye kadar olan silsilelerinde ihtilâf vardır, bu hususta tarihlerin rivayetleri birbirini tutmamaktadır.

[2] *Behçet-üt-tevarih* sahibi 852 H. 1448 M. tarihinde İkinci Murad'ın elçisi olarak Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah'ın yanına gönderilmişti; Cihanşah'la bir musahabe esnasında bu hükümdar Osman Oğullariyle karâbetini söylemiş ve Uygur harfleriyle yazılmış bir tarih getirterek orada Kayılar'la kendi mensup bulunduğu Oğuz boyunun münasebetini göstermiştir. (*Behcet-üt-tevarih*, Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi Nüshası, s. 307).

[3] " filcümle ol Oğuz dedikleri ve ol ilin beğleri ve kethüdaları cem olup Osman Gazi katına gelip meşveret edip işin önün sonun danıştılar; çok kıyl-ü-kalden sonra sözlerinin ihtiyarı ve muhassalı bu oldukim Osman Gazi'ye ittiler "Siz Kayı Han neslindensiniz" diye anı, bey ittiler" (*Lütfi Paşa Tarihi*, s. 21); diğer gerek müellifi malûm ve gerek anonim Âl-i-Osman tarihleri de bunu yazarlar. *Kayı*lar hakkında O. Prof. Fuad Köprülünün *Belleten*'de çıkan *Osmanlı imparatorluğunun Etnik menşei meseleleri* isimli [Cilt VII[2], sayı 28, sene 1943] yazısına bakın.

[4] " Samsa Çavuş dedügümüz, Ertuğrul ile bile gelip İnegöl kâfirinin arasından kaçıp Mudurnu vilâyetinde mütemekkin olmuş idi ve Sulamış nam bir karındaşı vardı ve yoldaşlığa yarar cemaatleri çoktu..." *Rüstem Paşa Tarihi*.

nüfuzu altında bulunduklarını kabul etmek icabediyor; meşhur Timurtaş Beğin babası Emir Kara Ali Beğin, bu Umur Beğin oğlu olduğu bazı karinelerden anlaşılmaktadır.

Osman Beğ, on dördüncü Asırda Anadolu'da büyük nüfuzları olan Ahi'lerin faaliyetlerinden istafede etmiş, bu meyanda Ahi reislerinden Şeyh Edebalı, Ahi Hasan ve sairlerinin yardımlarını görmüştür. Osman Beğ bütün hayatını Bizans ile mücadeleye ve hududunu genişletmeye hasrederek kudretli bir beğ olduğunu fiilen isbat etmiştir; son demlerinde faâliyetten çekilen Osman Gazi, büyük oğlu Orhan Beğ tarafından zaptedilen Bursa'ya defnini vasiyet etmiş ve bu suretle Bursa'ya kat'î surette hâkim olduklarının delili olarak öldüğü zaman oraya defnedilmiştir.

Orhan Beğ de Ahi'lerin yardımına nail oldu; babasının ölümünden sonra Ahi'lerin ve beğlerin ittifaklariyle reis intihab edildi[1]. Bir taraftan Ankara'yı ve diğer taraftan Balıkesir ve havalisini ilhak suretiyle hudutlarını genişletti; Bursa'yı merkez yaparak namına *akçe* denilen gümüş parayı bastırdı; bir beğlik kurdu, askerî ve idarî teşkilât yaptı; ilmî, içtimaî müessese vücuda getirdi; Bizans'taki tac kavgalarından istifade ederek Rumeli'de de bazı yerleri işgal etti. İşte bu suretle Orhan Beğin bir beğlik kurması üzerine Osmanlı Hanedanı meydana çıktı ve bu hanedan ve devlet Orhan Gazi'nin babasının adına izafe kılındı.

Bu yeni hanedanın ilk şefleri bizzat ordularının başında bulunarak yaşadıkları müddetçe fiilen başkumandanlık ettiler; memleketi tamamen kendi ailelerinin eline vermek için Osman Beğin silâh arkadaşları olan aşiret beğleri vefat ettikçe onların yerlerini kendi oğullarına ve kendi beğlerine verdiler; Gazi Hünkâr Birinci Murad Beğ, Ahi'lerin riyasetini de hâiz olmak itibariyle mânevî nüfuz ve kuvveti de ele almıştı.

Osmanlılar, Orhan Beğden itibaren yeni teşkilât ile ortaya atılmışlardı; zamanına göre en modern bir askerî teşkilât vücuda getir-

[1] Ertuğrul'un vefatından sonra göçer evlü (yani çadırda oturan göçebe aşiret) gazilerin "bazısı Osman'ı ve bazısı Ertuğrul'un karındaşı Osman'ın amucası Dündar'ı beğ yapmak istediler; amma kendi kabîlesi Osman'ı vecih görüp el altından haber gönderüp müşavere ittiler..." *Neşri ve Rüstem Paşa tarihleri.* Bu kayıt, Osman Beğin müteaddid aşiretin reisi olduğunu gösteriyor.

mişlerdir. Çandarlı Kara Halil'in gayretiyle *yaya* ve *müsellem* denilen muvazzaf piyade ve süvari teşkilâtı yapıldı; bunu kapıkulu yani merkez ordularının kurulması tâkip eyledi; bu suretle bu küçük beğlik ilk hamlede gayr-ı muntazam aşiret kuvvetlerinden kurtuldu; Tımarlı süvariye ihtiyaca göre bir istikamet verildi ve işte bu yeni ordular Osmanlı fütuhatını temin ettiler.

Orhan'la beraber teessüs eden Osmanlı Hanedanı içinde devlet reisinin intihabı İkinci Murad'ın hükümdarlığına kadar nüfuzlu şahsiyetlerle beğlerin ellerinde idi; bunun haricinde hiçbir ailenin o makamı elde etmesine müsaade olunmamıştı. Birinci Murad, beğlerin kararıyle babasının yerine hükümdar olduğu gibi Yıldırım Bayezid de yine aynı suretle o makama getirilmiştir.

Ankara muharebesinden sonra devlet nizamına halel geldiğinden muhtelif sancaklarda bulunan şehzâdelerden her birinin maiyyetindeki beyler kendi efendilerinin hükümdar olmasını istediklerinden onbir sene süren mücadele, parçalanmış olan bu devletin Çelebi Mehmed'in idaresi altında birleşmesiyle sona erdi.

Çelebi Mehmed'in vefatiyle Şehzâde Murad'a tarafdar olan devlet adamları ve Mustafa Çelebi'ye taraftar olan Rumeli beğleri arasındaki ihtilâf, nihayet Murad'ın galebesiyle neticelenmişti; İkinci Murad Bey, kendi saltanatı aleyhinde çalışan Rumeli beğlerini cezalandırmak istedi ise de maiyyetindeki beyler buna muvafakat etmediklerinden bir şey yapamamıştı.

Osmanlı Devletindeki beğlerin hükümdarlar üzerindeki hüküm ve nüfuzu Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul fethine kadar devam etmiştir; Osmanlı vezir ve beğlerinin, *Sekedin* muahedesinden sonra hükümdarlıktan çekilmiş olan İkinci Murad'ı tekrar o makama getirmeleri Türk beğlerinin ve bilhasas Çandarlı ailesinin hükümdarlar üzerindeki son muvaffakıyetleri idi; artık bundan sonra saltanat usulünü tesis eden İstanbul fatihi İkinci Mehmed, kuvvetlenmiş ve devlet ricalinin nüfuzlarından kurtularak bütün işleri ele almıştır.

***

İlk Osmanlı Hanedanı memleketlerini genişletmek ve yeni yeni kanunlarla devlet esasını kuvvetlendirmek için çalışmışlar, gerek kendileri ve gerek devlet ricali ve sairleri bu yeni devleti ilmî, içtimaî eser-

lerle süslemişlerdi; herhangi bir hanedanın devamlı surette iş başında bulunmaları ve muvaffak olmaları onların faaliyetleriyle kaim olduğundan ilk Osmanlı hükümdarları da On altıncı Asır ortalarına kadar iki buçuk asra yakın bir müddet fasılasız olarak harp ve siyaset sahalarında bu gayret ve faaliyeti göstermişler ordularının başında cepheye koşmuşlardır; hattâ bu faal hükümdarlardan sonra gelen tenperver ve âciz Osmanlı hükümdarları birçok noktalardan perestişlerini kaybettikleri halde halkın eski an'aneye riayet ederek hanedana hürmetleri neticesinde saygı ile karşılanmışlardır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın 74 yaşında ordusunun başında bulunarak gaza meydanında vefatına kadar süren Osmanlı padişahlarının faaliyet devirleri andan sonra artık kapanmış sayılabilir; her ne kadar Üçüncü Mehmed'in Eğri, İkinci Osman'ın Lehistan, Dördüncü Murad'ın Revan ve Bağdad, İkinci Mustafa'nın Nemçe seferleri varsa da bunlar muvakkat bir ışık gibidir; eğer Dördüncü Murad yaşayıp saltanatı devam etmiş olsaydı Osmanlı Devleti'nin daha sonraki sıkışık devirleri görmiyeceği yani sarsıntıya uğrıyan eski satvetli devrin bir müddet daha devam edeceği kuvvetle muhtemeldi.

İşte baştan başa iki buçuk asırlık Osmanlı tarihi bu gösterdiğimiz şekilde yani idarî, askerî, içtimaî, ilmî teşkilât, siyaset ve padişahların faaliyetleri cihetinden ayrı ayrı tetkik edilince saltanatları uzun süren Osmanlı Hanedanının ne gibi esbab ve avamil tahtında saltanatlarının devam ettiği anlaşılır. On yedinci asırdan itibaren başlayan tevakkuf ve inhitat devirlerinde bile eski an'aneye istinaden bu ailenin eski nüfuz ve kuvvetinin tesirinin devamı suretiyle saltanatı muhafaza ettikleri görülür.

OSMANLILARDA SALTANAT USULÜ

Osmanlı tarihlerinin tetkiklerinden çıkan neticeye göre padişahlar, Fatih Sultan Mehmed devrine kadar müstebid bir hükümdar değillerdi; kendileri vezir ve beğlerinin ittifakıyle Osman Oğulları arasından hükümdarlığa intihap edilir ve devlet idaresinde başta bulunan hükümet reisi ve âzalarının idarî nüfuzlarına tâbi olurlardı; bununla beraber devlet adamlarının mahkûmu değildiler; icabında aralarındaki rekabetten istifade ile anları cezalandırırlar, fakat hodbehod hareket edemezlerdi.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda mühim hizmetleri görülen Çandarlı ailesiyle Emir Ali Bey zâde Timurtaş Paşa ve oğulları, Ahi Bayezid oğlu Tokad'lı Hacı Ivaz Paşa ve Amasya'lı Yahşi Beğ zâde Bayezid Paşa gibi devlet merkezinde vezir-i-âzam vezir ve beğlerbeğiliklerde bulunan Türk beğler, memleket üzerinde geniş itibar ve nüfuza sahip olduklarından ve saltanata geçen Osmanlı hükümdarları bunların müzaheretiyle o makama geldiklerinden bittabi işlerde bunların sözleri müessirdi.

Timurtaş Paşa'nın İsa Çelebi'ye taraftar olup sonra vefatı ve oğullarının İkinci Murad tarafından vilâyetlere gönderilmek suretiyle merkezden uzaklaştırılmaları, Bayezit Paşa'nın Düzme Mustafa denilen Şehzâde Mustafa tarafından öldürülmesi rivayete göre Hacı Ivaz Paşa'nın, Çandarlı zâde İbrahim Paşa ile aralarındaki rekabet yüzünden bir iftiraya uğrıyarak gözlerine mil çekilmesi padişahın etrafındaki esaslı Türk ricalini zayıflatmış ve devlet merkezinde bütün hüküm ve nüfuz Çandarlı ailesine kalmıştı.

İkinci Murad devrinden itibaren yüksek mevkilere geçen devşirmeden gelme yeni devlet adamlarının efendileri olan hükümdara karşı rabıtaları zaten zayıflamış olan Türk devlet ricalini iş başından uzaklaştırmaya doğru atılmış bir adımdı; İstanbul'un fethinden sonra Bizanslılardan rüşvet aldığı ileri sürülerek gözden düşürülen Çandarlı zâde İkinci Halil Paşa'nın katlinden sonra pek az istisna ile vezir-i-âzamlık vezirlik, beğlerbeğilik vesaire Türklere karşı hemen tamamen

kapanmış olup bu hizmetler devşirmeden yetişenlere verilmişti: işte bundan sonra Fatih Sultan Mehmed'in Bizans'lıları takliden bir saltanat usulü kurduğu ve Türk aristokrasisinin yerine devşirmelerden müteşekkil bir idare heyetinin kaim olduğu görülür.

Fatih zamanına kadar hükümdarlar bizzat divana riyaset ederlerken İkinci Mehmed bu usulü kaldırarak bundan sonra divan işlerinin vezir-i âzamların riyaseti altında tedvir edilmesini ve içtimaı müteakip kendisinin bina ettirdiği arz odasında divan müzakeratı neticesinin kendisine arzedilmesini kanun olarak koymuştur[1].

Yine bu hükümdar babasının ve ecdadının vezir ve beğleriyle beraber yemek yediklerini fakat kendisinin bu usulü de kaldırdığını kanunnâmesinde zikretmiştir[2]. Devlet hazinesinin iç ve dış hazine diye ikiye ayrılması, teşrifat usul ve kaidelerinin vaz'ı, bayram tebrikleri, hükümdarın yanında *peyk* denilen muhafız ve merasim hademelerinin yürümeleri, seferlerde hükümdarla görüşmek usulleri vesaire gibi kanunlar Fatih Sultan Mehmed tarafından konmuştur.

Fatih'in koymuş olduğu bu saltanat usulleri sonraki tarihlerde daha ziyadeleşmiştir; bu teşrifat ve saltanat usulleriyle Osmanlı padişahları halktan bir dereceye kadar uzaklaşmışlar ise de İkinci Selim'e kadar devlet idaresiyle alâkalarını kesmemişler ve anı bilvasıta kontrol etmekte devam etmişlerdir; fakat sonra gelen hükümdarlar bazıları müstesna olarak bu işlere hemen hemen yabancı kalmışlardır. Hükümdarların devlet işlerine nüfuz edememeleri eyaletlerdeki işleri bozmuş ve Abbasî halifeleri gibi kapalı ve şuursuz sönük bir saltanat devam etmiştir.

[1] *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* (Tarih-i Osmanî Encümeni neşriyatından) s. 23.

[2] *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* ilâve kısmı) s. 27.

VERASET-İ SALTANAT USUL VE KANUNU

Osmanlılarda bir saltanat kanunu olmadığından dolayı ölen hükümdarın yerine geçecek oğlunun büyük veya küçük yaşta olması hakkında bir âdet ve kaide yoktu; ilk zamanlarda bu mesele, devlet işlerinde mühim rolleri olan Ahi'lerle devlet adamlarının ellerinde idi, devlet reisliğine aile arasından muktedir ve liyakatlisinin getirilmesi esastı.

Orhan Gazi, Osman Beğin büyük oğlu olup babasının zamanında gösterdiği faaliyet ve liyakatine mebni Ahi'ler tarafından anın yerine Beğ olmuştu; Birinci Murad Beğ, hayatta bulunan biraderi İbrahim Beğden küçük olduğu halde büyük biraderi Süleyman Paşa'nın kaza neticesinde vefatına mebni Rumeli'ye geçmiş olan Osmanlı kuvvetlerine kumandan olmuş ve Orhan'ın vefatı üzerine de hükümdarlığa getirilmişti. Yıldırım Bayezid'in liyakat ve kudreti evvelden beri malûm olduğundan babası Murad Beğin Kosova Meydan Muharebesinde şehit olması dolayısiyle ordu erkânı kendisini hükümdarlığa intihap etmişler ve diğer kardeşi Yakub Beği bertaraf etmişlerdi.

Yıldırım Bayezid'in esir olması ve sonra da vefatına mebni Osmanlı Beğlerinin dağılmaları ve kuvvetli bir merkezin bulunmaması şehzâdeler arasında saltanat mücadelesini doğurmuş, her bir bey bir şehzâdeye müzahir olarak ortaya atılmışdı; bu teşettüt nihayet küçük Şehzâde Çelebi Mehmed'in Osmanlı Devletini bir idare altında toplamasına kadar devam etmişti.

Çelebi Mehmed, büyük oğlu Murad Beği kendisinden sonra hükümdar yapmalarını devlet erkânına vasıyyet etmişti; fakat buna karşı amcası Mustafa ve kardeşi diğer Mustafa Çelebiler saltanat iddiasiyle meydana çıkmışlarsa da Murad'a sadık kalan Türk beğlerinin büyük bir azim ve itidalle hareket etmeleri Murad Beğin galebesini temin etmiştir.

Fatih Sultan Mehmed, tedvin etmiş olduğu kanunâmesine koyduğu bir madde ile saltanat makamına geçmek için yaş meselesini mevzu-ı-bahis etmiyerek:

"her kimseye evlâdımdan saltanat müyesser ola kardeşlerin nizam-ı âlem içün katletmek münasiptir, ekser ulema dahi tecviz itmiştir, anınla âmil olalar"

kaydiyle[1] eskiden beri gelen teamülü kabul etmiş ve saltanata geçen hükümdarın nizam-ı âlem için kardeşlerini öldürmesini kanun haline sokmuştu; Fatih, yaşça Bayezid'den küçük olan Cem Sultanı daha ziyade sevdiği halde kanuna riayeti esas olarak kabul etmişti.

Yavuz Sultan Selim de yaşça kardeşlerinden küçük olduğu halde mücadele ederek taraftarlarının gayretiyle padişahlığı elde etmeğe muvaffak olmuştur; Kanunî Süleyman'ın kardeşi yoktu. İkinci Selim, babasının sağlığında ana, baba bir kardeşi olup babasından sonra hükümdar olmak isteyen Şehzâde Bayezid'i bertaraf ederek yegâne saltanat vârisi olarak tahta çıktı.

Bu tarihten sonra mevcut şehzâdelerin eyaletlerde valilik etmeleri usulü kaldırılarak içlerinden en yaşlı olan bir tanesinin hükümdarlığa namzet olarak sancağa çıkarılması kanun halini almıştı; bu tarz saltanat vârisliğine doğru atılmış bir adımdı; bundan dolayı Üçüncü Murad ve oğlu Üçüncü Mehmed, sancaktan gelerek hükümdar olmuşlar ve büyük cedleri Fatih Sultan Mehmed'in kanununa tebean saraydaki erkek kardeşlerini boğdurmak suretiyle saltanatı kendi oğullarının büyüğüne hasretmek istemişlerdi[2]. Şehzâdelerin mutlak kemend ile boğulmaları usuldendi[3].

Yukarıda gösterdiğimiz tarzda Birinci Ahmed'in hükümdarlığına kadar (1012 H., 1603 M.) müverrihlerin *amûd-ı nesebî* dedikleri[4] usul üzere saltanatın babadan oğula intikali usulü devam edüp gelmişti; çünkü ölen hükümdarın yerine geçen oğlu kardeşlerini öldürdüğün-

[1] *Kanunnâme-i Âl-i Osman* (Tarih-i Osmanî Encümeni ilâve kısmı) s. 27.

[2] Üçüncü Murad ölüp oğlu Üçüncü Mehmed hükümdar olduğu zaman saraydaki şehzâdelerden yetişmiş olan Âli'nin kaydına göre onsekiz tanesinin katillerini müverrih Âli şöyle anlatıyor: "Ol gece saray-ı- âmirede bir vaveylâ kopup onsekiz şehzâde ki dördü onikişer yaşında ve onu sekiz yaşında birer nihal-i âzade idi; bîaman cansitanlar yani haremdeki bîzebanlar valideleri koltuğundan almada, hemen ruhlarını mürgzar-ı cennete salmada idiler..." Âli bunu teessürle kaydediyor (Kütüphanemizdeki basılmamış son cilt" varak 326).

[3] *Naîma*, C. 1, s. 105; şahzâdelerin kemend ile boğulmaları hakkında eski tarihî kayıdlara dair F. Köprülünün tetkikine bakın.

[4] *Müverrih Âli*, Kanunî Sultan Süleyman'ı (amûd-ı-neseb-i-saltanat) itibariyle onuncu sayarak hükümdarlık sırası itibariyle de Süleyman Çelebi ile Musa Çelebi'yi dahil etmek suretiyle onikinci Osmanlı hükümdarı itibar ediyor (Kütüphanemizdeki basılmamış ikinci cild, varak 1).

den tabiî olarak kendisinden sonra hükümdarlığa anın evlâdından başkasının geçmesine imkân yoktu; fakat Birinci Ahmed ondört yaşında hükümdar olunca kendisinin küçük olmasına ve evlâdından henüz bir saltanat vârisi bulunmamasına mebni küçük kardeşi Mustafa öldürülmemiş ve sarayda bir odada hapsedilmişti.

Ahmed'in ilk oğlu Osman doğduğu zaman, Sultan Ahmed kardeşini öldürmek isteyince de[1] Mustafa'nın şuuru yerinde olmamasından dolayı devlet erkânı kendisini temin ederek Mustafa'yı ölümden kurtarmışlardı.

1617 de Birinci Ahmed'in vefatında şehzâdelerinin küçük yaşta olmalarına mebni ilk defa amûd-ı nesebîye muhalif olarak saltanata kardeşi Mustafa getirilmişti; fakat bunun cinnet halinde bulunmasına mebni mecburen saltanattan hal'i icabetmiş ve yerine Ahmed'in büyük oğlu olup henüz onbeş yaşına bile girmemiş olan İkinci Osman hükümdar ilân edilmişti (1027 H., 1618M.). Hattâ Hammer'in yazdığına göre Osman hükümdar olunca amûd-ı nesebîye riayet etmiyerek babasından sonra kendisini hükümdarlığa getirmiyen vezir-i-âzam Halil Paşa'yı azledip Şeyhul-İslâm Esat Efendiye karşı da bir istiskal göndermişti[2]. Hattâ genç padişah bu hususa dair orduya gönderdiği hatt-ı hümâyunda:

"Babam Sultan Ahmed'in irtihalinden sonra saltanat, kanun-ı kadime tevfikan bana tevarüs etmek lâzım gelirken benden birkaç yaş müsin olmasına mebni Sultan Mustafa tahta çıkarılmıştır"[3] kaydiyle babasından sonra saltanatın kendisine ait olduğunu beyan etmiştir.

Bu şekle göre Birinci Ahmed zamanında Fatih'in kanununa teba'iyyet edilmeyerek kardeşi Mustafa öldürülmemiş ve Ahmed'in vefatında da Osman'ın küçük olmasına mebni kendisinden on bir ve on iki yaş kadar büyük olan amcası saltanata getirilmiştir.

İşte Osmanlılarda hükümdarlığın aile içinde ekberine yani en yaşlısına intikali için atılmış ilk adım budur; fakat bundan sonra bu kanun derhal tatbik edilmiyerek bazı hâdiselerden sonra müstakar bir şekil almıştır; meselâ İkinci Osman saltanatının iptidalarında amcasiyle

[1] *Hammer Tarihi* (Atâ beğ tercümesi) C. 8, s. 172.
[2] *Hammer Tarihi* (Atâ beğ tercümesi) C. 8, s. 184.
[3] *Hammer Tarihi* (Atâ beğ tercümesi) C. 8, s. 309.

kardeşleri Mehmed, Murad, Süleyman, Kasım, Bayezid ve İbrahim'in hayatlarına dokunmamış fakat yaşça kendisinden dört ay küçük olan Mehmed'i, Lehistan seferine giderken saltanat rakibi addederek öldürtmek arzusiyle Şeyhülislâm Esat Efendiden fetva istemiş ise de Esat Efendi muvafakat etmemiş ve sonra Rumeli Kazaskeri Taşköprülü zâde Mehmed Kemalettin Efendinin fetvasiyle bu zavallı şehzâdeyi öldürtmüştü[1]. Osman, diğer kardeşlerinin en büyüğünün yaşça kendisinden sekiz yaş geride olmalarından dolayı endişe etmemiş ve cinnetine mebni tekrar saltanata geçmesine ihtimal vermediği amcasının hayatına da dokunmamıştı; fakat mukadderata bakın ki kendisinin خلع hal ve katliyle Mustafa'nın ikinci defa hükümdar olmasından dolayı ummadığı taş başını yarmıştır.

Amcası Mustafa'nın ikinci defaki hal'inden sonra Sultan Ahmed'in hayatta bulunan şehzâdelerinin en yaşlısı Dördüncü Murad, on bir buçuk yaşında hükümdar olmuş ve o da ilk devirlerinde yeniçeri ocağına vermiş olduğu teminata binaen kardeşlerinin hayatlarına dokunmamıştı, lâkin İran seferlerindeki muvaffakiyet üzerine bunu fırsat bilerek yetişmiş üç kardeşini yani Süleyman, Kasım ve Bayezid'i öldürterek hayatta ana, baba bir kardeşi İbrahim'i bırakmıştı; hattâ Murad son demlerinde hasta iken İbrahim'i de öldürtmek istemiş ise de validesi Kösem Sultan, bunu zorlukla muhafaza edebilmişti[2].

Babası Ahmed'in ölümünden itibaren ve bilhassa Dördüncü Murad zamanında hayatı her an ölüm korkusiyle geçen İbrahim'e Murad'ın ölümü ve saltanatın kendisine intikali söylenerek müjde verildiği zaman, Murad'dan korkusiyle endişeli hayat yaşayan İbrahim:

"Siz bana mekr-ü-âl idersiz, bana taht-ı saltanat gerekmez karındaşım sağ olsun benden ne istersiz?"

diye imtinâ göstermiş, zorlukla dairesinden dışarı çıkarılmış ve tereddüd ve korku ile biraderinin yatağının başına götürülmüş, yüzü açılıp ölüsü gösterilmiş, dönüp kapıdan çıkarken tekrar geri dönüp yüzünü açtırmış tamamen emniyyet geldikten sonra Hazret-i Ömer'e âidiyyeti söylenen amâmeyi başına sararak saltanat tahtına oturmuştu[3].

[1] *Peçevî Tarihi*, C. 2, s. 375 ve *Hayrullah Efendi Tarihi*, C. 16, s. 20.

[2] *Hammer Tarihi*, (Atâ bey Tercümesi) C. 9, s. 187.

[3] *Naîma Tarihi*, C. 3, s. 416; Hammer'in yazdığına göre biraderinin öldüğü söylenerek ken-

İbrahim'in saltanattan hal'inden sonra büyük oğlu olup henüz yedi yaşında bulunan Dördüncü Mehmed hükümdar ilân edilmişti; çocuk olan bu hükümdarın kendisinden başka Süleyman ve Ahmed isimlerinde iki kardeşi daha vardı; Dördüncü Mehmed'ten itibaren Osmanlı şahzâdelerinin hayatları daha müemmen bir hale gelmişti; kırk sene saltanatta bulunan bu hükümdar, kardeşlerine dokunmamış ve bu tarz pek az istisna ile sona kadar devam etmiştir. İşte Birinci Ahmed zamanında ibtidaî bir şekilde başlıyan veraset-i saltanat kanunundaki değişiklik, padişahlığın Osman Oğulları içinden yaşça en büyüğüne intikalini mucip olup kardeş katlinin önüne geçmiştir; bu kanun Abdülmecid ve Abdülaziz zamanlarında yapılan gayretlere rağmen[1] Osmanlı Hanedanının inkırazlarına kadar devam etmiştir. Padişahların cülûslarındaki hatt-ı hümayunlarında görülen (بالارث و الاستحقاق bilirs-i vel-istihkak) kaydı işte budur[2].

disinin aldatıldığını zan ile odasının kapısını kapayarak söylenen sözlere inanmamış ve nihayet validesi gelip hakikati söyleyip biraderinin ölüsü de getirilip gördükten sonra Murad'ın ölümüne inanmıştır (*Hammer*, C. 10, s. 6).

[1] Abdülmecid kendisinden sonra büyük oğlu Murad'ın hükümdar olmasını arzu etmişti. Sultan Aziz de hanedan içinde en yaşlısı olup kendisinden sonra saltanata geçecek olan Murad'ın yerine oğlu Yusuf İzzettin'i hükümdar yapmak istemişti. Her ikisinin arzusu da eski kanunu değiştirememiştir.

[2] İkinci Ahmed'in cülûsundaki saltanat hatt-ı-hümâyununda "...irsen ve istihkakan makam-ı saltanat ve taklid-i hükümet ittifâk-ı ârâ ile cenab-ı saâdetmeabıma tefviz olunup..." kaydı vardır. Buradaki ittifak-ı ârâ kaydı nazarı dikkati celbediyor, buna da sebeb İkinci Ahmed'in kendi saltanatına bir kısım devlet adamlarının taraftar olmadıklarını haber alması idi; hattâ kendisine bîat edildiği sırada usûlen dua eden Nakibüleşraf Paşmakcı zâde Ali Efendiye kendisini saltanata lâyik görmediklerinden dolayı itab etmişti (*Silâhdar Tarihi*, C. 2).

PADİŞAHLAR

Oğuz an'anesine göre memleket hükümdar ailesinin müşterek malı addedilmekte idi; fakat Osmanlılarda bu iştirak sonradan yalnız hükümdar ve evlâtlarına hasredilmişti; bu yeni kanun mucibince saltanata geçenler, kardeşlerini öldürerek anları haklarından mahrum bırakırdı; daha sonraki tarihlerde şahzâdelerin öldürülmesi kalkınca memleket yalnız hükümdarın malı ve tebea da anın reayası addolundu.

Hükümdarların geniş salâhiyetleri vardı, her türlü kuvvet padişahtan gelirdi; fakat bunu bizzat tatbik etmeyip muamelâtın icablarına göre yürütürdü; zâhiren hiçbir murakabe ve kontrola tâbi değildi; fakat hakikatta ise mukayyeddi; şer'î kanunlara katiyyen riayete mecburdu.

Osmanlı padişahının, memleketin sahibi olması itibariyle tebeasının emlâki üzerinde tasarruf hakkı vardı; bu hakkı bazan bilvasıta ve bazan da vasıtasız olarak istimal ederdi. Padişahlara karşı gösterilen hürmetin sebeblerinden biri de halife yani peygamber vekili olmaları idi; bu hürmet anların şahıslarına değil makamlarına karşı olan rabıta icabı idi, fakat bu mevkide hükümdarlıkdaki geniş salâhiyeti olmayıp dinî kayıtlara tebaiyyete mecburdu, dinî muamelât üzerinde hiçbir kayıd ve kanun koymazdı; dinî işler, şer'î kanunlarla tahdid edilmişti. Hükümdar tebeasının mal ve hayatına kayıtsız ve şartsız tasarruf edemezdi; bu hususlar hakkında mutlak bir vesika lâzımdı; aleyhinde hüküm verilen bir şahsın malı müsadere olunur ve kendisi de kabahatinin derecesine göre mahkûm olurdu; mamafih bunun haricinde müsadere ve îdam cezalarının da tatbik edildiği görülmektedir.

Padişahlar, devlet işlerinde bir karar vermeden evvel bunlar divan-ı hümâyunda veya bâb-ı âlide inceden inceye müzakere edilir ve karar sureti hükümdara arzolunurdu; bundan sonra karar hükümdara aitti; o ne derse o suretle yapılırdı; bazan verilen emirde isabetsizlik varsa sadr-ı âzam, padişahı okşayarak mâkul şekli arz ile evvelki iradeyi bozdururdu; fakat bu her zaman olmazdı. Kanunî Sultan Süleyman, devletin bütün umur ve hususunun bir kişiye bırakılması doğru olmıyacağını söylerdi; bundan dolayı divan-ı-hümâyunda verilecek karara

intizaren mühim işlerde padişah düşünmeğe vakit bulabilirdi; mamafih bu şekil hükümdarların devlet işleriyle bizzat meşgul olup anları takip ettikleri zaman tatbik edilmişti.

Hükümdarın her hangi bir iş hakkında verdiği karar kanundu; kendisine arzedilen telhis ve takrirlerin üzerine yapılacak iş hakkında direktif verir ve verdiği emirler bazan eski kanunları değiştirecek mahiyette olurdu; bunun için vezir-i âzam veya sadr-ı âzamın ârızalarında mesele iyice incelenmek suretiyle ve etrafiyle arzedilirse bir yanlışlığa ve yolsuzluğa mahal kalmazdı.

Padişahın tevecühü bir adamı süratle yükselterek en yüksek mertebeye çıkarabileceği gibi memnuniyyetsizlik de felâketine sebep olabilirdi, bununla beraber hükümdarlar kendi aleyhlerinde gayr-i memnun bir zümre meydana getirmemek için bu gibi şeyleri sık sık yapamazlar ve geniş salâhiyetlerini tahdidetmek mecburiyetinde kalırlardı; hususiyle şer'î memurların terfi ve tenzil işlerinde çok zaman Şeyhülislâmların itirazlarını dinlerlerdi[1].

Osmanlı padişahları Fatih zamanına kadar divan-ı hümâyuna riyaset etmek suretiyle devlet işleriyle doğrudan doğruya alâkadar olup bizzat işleri hallederlerdi; fakat sonraları divanda bulunmak usulü kalktığından, devlet muamelâtı sadr-ı âzamın reisliği ile görülür ve vaziyetten hükümdar haberdar edilip reyi alınırdı; sadr-ı âzamların müzakere neticesini arzeylemelerine *arza girmek* denilirdi; divan işleri tavsadıktan ve divan içtimaları kapıkulu askerlerine ulûfe tevzii ve bu meyanda sefirlerin kabulleri merasimine inhısar ettiği vakitlerde sadr-ı âzamlar, Paşa Kapısı ve Bâb-ı âlideki müzakereleri *telhis* ile arzederler ve icabederse bizzat gidip görüşürlerdi.

Şahzâdelerin sancaklarda bulundukları zaman babaları vefat edecek olursa merkezdeki devlet ricalinin kararıyle yerine geçirilecek olana derhal haber gönderilir ve yeni hükümdar gelinceye kadar padi-

[1] Üçüncü Sultan Mustafa, Yenişehirli Müderris Osman Efendinin Mora ısyanını bastırmak hususunda gösterdiği fedakârlık ve hüsn-i hizmeti dolayısiyle kendisini iki rütbe birden terfi ettirmek istiyerek Şeyhülislâma emir vermiş. Şeyhülislâm Mirza zâde Mehmed Sait Efendi, ârif ve zarif bir zat olmakla (tarikimiz cihad-ı binnefs'dir. Ulema Efendilerin cihadına göre ikram olunmak için tarik vaz'olunmuştur, cihad-ı sûri edenlere ikram oluna gelen tarikten ikram gerek) diye padişahın teklifini reddetmiş, bunun üzerine Üçüncü Mustafa "Ben buna bir rütbe ihsan edeyim ki sudur-ı-ulemâ ve reis-i ulemanın derecesine yükselsin" diyerek Osman Efendiye vezirlik vermiştir. (*Müri-üt-tevarih,* 1184 senesi vekayıı).

şahın öldüğü gizli tutulurdu; bu hal bir kargaşalığa meydan vermemek için yapılan ihtiyatî bir tedbirdi; bunun tarihlerde emsali çok olduğundan burada tekrarlanmadı, bilhassa Çelebi Mehmed ile Kanunînin vefatları sebebiyle yapılan tertibat bunun en meşhurlarındandır.

Şehzâdeler saraya kapatıldıktan sonra hükümdarların vefatı üzerine bunların yaşça en ileride olanı yerine geçerdi; yani bir padişahın vefatiyle yerine geçen şahzâdenin hükümdar ilânı aynı günde olurdu; hasta olan hükümdar son nefesini teslim eder etmez kızlar ağası (Darüssaâde ağası) keyfiyetten sadr-ı-âzamı haberdar eder, bunun üzerine sadr-ı âzam -eğer varsa- vezirleri, kaptan paşayı, Şeyhülislâm ile kazaskerleri, defterdar, nişancı, nakibüleşraf, İstanbul kadısı ve yeniçeri ağası, sekbanbaşı ve kul kethüdasını davet ederek hemen saraya giderler, divan-ı hümâyunda ve daha sonra bazan Sünnet Odasında içtimâ edip yeni padişahın çıkmasına intizar ederlerdi. Bir defa bu usule muhalif olarak Birinci Ahmed, babasının vefatı üzerine devlet erkânını beklemeden hükümdar olmuş ve keyfiyyeti sadaret kaymakamına bildirmişti[1].

Tahta geçecek olan şahzâde Şimşirlikteki dairesinde iken kızlar ağası ve silahdarağa kendisinin yanına gidip padişahın vefat edip saltanat nöbetinin kendisine geldiğini söyleyip tebrik ederler, hayatı tehlike içinde geçen şahzâdeyi bunun bir su-i-kast olmadığına iknâ ederler ve nihayet verilen teminat üzerine selefinin ölüsünü gördükten sonra bir koltuğuna kızlar ağası diğer koltuğuna silahtarağa veya diğer biri girdiği halde Babüssaâde önüne kurulan tahta oturtup bu suretle padişahlığını îlân ederlerdi[2].

Vefat eden padişah ve şahzâdelerin bir su-i kasta uğrayıp uğramadıkları yeniçeri ocağınca bilinmek kanun olduğundan padişahın

[1] Üçüncü Mehmed'in hastalığı hariçte duyulmamıştı, Sadr-ı âzam seferde olduğu için sadaret kaymakamı Kasım Paşa mûtat üzere divana gelip oturmuş ve henüz müzakere başlamamıştı: bu sırada kapıcılar kethüdası Hüseyin Ağa içeriye davet edilip kendisine bir peşkir içinde Kasım Paşa'ya verilmek üzere bir tezkire verilmiş ve o da getirip sadaret kaymakamına vermişti; tezkireyi alan Kasım Paşa bunun okunamıyacak kadar fena yazı ile yazılmış olduğunu görüp okuyamadığından Reis-ül-küttab'a vermiş. Bu tezkirede *"sen ki Kasım Paşa'sın babam Allah emriyle vefat eyledi ve ben taht-ı saltanata cülûs eyledim, şehri muhkem zabteyleyesin, bir fesat olursa senin başını keserim"* diye yazılmış. Kasım Paşa şaşırmış, acaba beni tecrübe mi ediyorlar diye telâşa düşmüş ve keyfiyyeti Darüssaâde ağasından sormuş ve nihayet arzodasına davet edilen Kasım Paşa orada on dört yaşındaki genç padişahı görünce işin hakikatini anlamıştı. (*Naîma Tarihi*, C. 1, s. 357 - 358).

[2] Cülûs merasimi ayrıca yazıldığından oraya bakınız.

müsaadesiyle yeniçeri ağasiyle sekbanbaşı ve kul kethüdası elbisesiyle ölen padişahın cesedini görürler ve bundan sonra gasl ve tedfin merasimi yapılırdı[1].

Padişahların cesetlerinin ocak erkânı tarafından muayenelerinin Sultan İbrahim'in katlinden sonra usul olduğunu *D'Ohsson* yazıyor[2]. Padişahın vesair hanedan âzasının vefatları Ayasofya, Sultan Ahmed, Süleymaniye, Fatih gibi salâtîn camilerde salâ verilmek suretiyle ilân olunur[3] ve tellâllar vasıtasıyle de hem vefat haberi ve hem de cülûs resmi halka bildirilirdi.

[1] *Vasıf Tarihi*, C. I, s. 94. *Gülşen-i Maarif*, C. 2, s. 1305 ve *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 10; bu husus hakkında resmî teşrifat defteriyle Esat Efendi tarafından yazılmış olan *Teşrifat-ı kadime*'de aşağıdaki malûmat vardır. Üçüncü Osman'ın vefatında:

"Bâ izn-i hümâyun Zülüfliyan Kapısında vâki Harem Kapısından (Kızlar Kapısı) ihraç ve mermer sütunlar altında zarbolunan sâyeban derununda şehremini ve mimar marifetiyle hafr-i kabr ve Yazıcı efendi (Darüssaâde ağası yazıcısı) marifetiyle gasle mübaşeret esnasında ezkadim Selâtin-i Osmaniyye ve gerek şahzâde-i civanbahtandan âzim-i şahrah-ı cinan olanların nâş-ı gufran nâkışları mevzu-ı tahta-i teneşuy oldukta yeniçeri yan-ı dergâh-ı âlî ocağı kullarından yeniçeri ağası ve sekban başı ve kul kethüdası gelip bir kerre dahi cemal-i mağfiret istimallerin müşahede ile hukuk-ı bendegiyi icra suretinde resm-i hakk-ı vedaı edâ eylemeleri sarayı hümâyunda ötedenberi mer'î olan halattan olmağla bu defa dahi enderun-ı hümâyun tarafından sudur eden izn-i-hümâyun üzere mûmaileyhim gelip müşahede ve derakap avdet eylediklerinden sonra gasle şürû olunmakla bâdelhitam kaldırılıp Babüssaâde semtinde mevzû musallaya îsal ..." *Teşrifatçılık defterlerinden* 676 mükerrer s. 3.

Birinci Abdülhâmid'in vefatiyle Üçüncü Selim'in cülûsu üzerine harem-i hümâyunun zülüflü ocağı tarafındaki kapısından çıkarılan merhum padişahın nâşı, mermer sütunlar altında kurulan çadırda yazıcı efendi tarafından gasledilmeden evvel anı elbisesiyle erkân-ı-devlet ve ocak ağalarının gördüklerinden bahseden Esat Efendi keyfiyyeti şöyle anlatıyor:

"...Yazıcı efendi marifetiyle gasle mübaşeretten mukaddem erkân-ı devlet cemal-i mağfiret istimallerin müşahede ile merasim-i hukuk-ı bendegiyi icra suretinde resm-i hakk-ı vedâ-ı eda eylemeleri emr-i hümâyuna muhtaçtır deyu Kisedar-ı teşrifat, saâdetlû Darüssaâde ağasına ifade ve agay-ı müşarünileyh dahi şevketlû efendimize istîzan eylediklerinde "teşrifat ne ise icra olunsun" deyu izin sadır olduğunu tefhim eylemeleriyle sayeban altında vefat eyledikleri elbise ile Şeyhülislâm efendi ve kaymakam Paşa ve kaptan paşa ve sudur-ı-kiram ve defterdar ve reis-ül-küttâb ve ocak ağaları varıp rüyet ve bâdeddua avdet eylediklerinde ...." *Teşrifat-ı-kadime*, s. 115.

[2] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 10.

[3] *Kâtib Çelebi fezlekesi*, C. 1, s. 385 ve Saray Vesikaları (Cevdet Tasnifi) numara 2630 ve 2635 ve 1781 ve *Raşit Tarihi*, C. 2, s. 29 ve C. 33 s. 117 ve teşrifatçılık defteri mükerrer 676, s. 5. Üçüncü Osman'ın vefatı üzerine sadr-ı âzam Koca Ragıb Paşa'nın buyrultusu sureti:

Ayasofya ve Sultan Mehmed ve Süleymaniye ve Sultan Ahmed cami-i şerifeleri müezzin başılarına

Cennetmekân Sultan Osman Han Hazretlerinin dar-ı ukbâya intikallerinden nâşi mutad-ı kadim üzere camilerinizde sâlâ verilmek ferman buyrulmağın berveçh-i muharrer her biriniz mutâd-ı kadim üzere salâ vermeğe takayyüt ve ihtimam eyliyesiz deyu (*Teşrifatçılık* 676 mükerrer, s. 2 sene 1171).

Cenaze namazını, bir mâzereti yoksa Şeyhulislam kıldırırdı;[1] yeni padişah arzodası veya taht salonunun kapısı önünde durararak cenaze namazını kılar[2] ve müteveffa padişahın nereye defnini emrederse cenaze alayı tertibiyle oraya gömülürdü. Vefat eden padişahın tabutu üzerindeki kavuğuna (yusufî) siyah sorguç takılırdı[3]. Cenaze merasiminde Darüssaâde ağasından başka saray ağalarından hiçbiri bulunmazdı; cenazenin etrafında baltacılar bulunur ve cenazeyi elleri üzerinde bunlar taşırlardı.

Padişahın vefatiyle mâtem elbisesi giyilip[4] bazan bir hafta ve çok zaman üç gün mâtem tutulur; siyah mintan giyilip siyah sarık sarılırdı[5]. Kanunî Sultan Süleyman vefat ettiği zaman devlet erkânı mâtem elbisesiyle şala sarınıp solak ve peykler başlarındaki sorguçları çıkarıp börkleri üstüne peştemal ve çavuşlarla çaşnigirler ve diğer ağalar karalar sarıp dilsizler çullar giyip mâtem tutmuşlardı[6].

Tarihlerde bazan mâtem elbisesinin ve sarığın siyah olduğundan ve bazan başa yalnız siyah şemle sarıldığından bahsedilmekte ise de elbisenin siyah olduğuna şüphe yoktur[7]; daha sonraları yani takriben

[1] Şeyhülislâmın şer'î bir özürü olursa reis-ül-ulema yahut Rumeli kazaskeri veyahut mezunen hünkâr imamının kıldırmaları usuldendi (*Teşrifatçılık* 676 mükerrere, s. 3). Birinci Abdülhamid'in vefatında Şeyhülislâmın müsaedesiyle saray imamı cenaze namazını kıldırmıştı (*Teşrifat-ı-kadime*, s. 116).

Üçüncü Murad'ın vefatında cenaze namazını Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi kıldırmış; Fakat padişahın hocası Sadeddin Efendi son hizmetimdir diye padişahtan cenaze namazını kendisinin kıldırması için müsaade almış ise de namazı andan evvel Şeyhülislâm kıldırmıştı. Buna müteessir olan hoca Sadeddin Efendi: (veliyy-i meyyit bana izin vermişti tekrar iade lâzımdır) diye itiraz etmiş fakat Şeyhülislâm (Halife-i müslimin olan padişahın iktidası izn-i şer'îdir. Namaz tamam oldu, iade lâzım gelmez) mukabelesiyle Sadeddin Efendiyi ilzam eylemiştir. *Naîma* C. I, s. 105.

[2] Üçüncü Selim, arzodası kapısı önünde durarak amcasının cenaze namazını kılmıştı (*Teşrifatı Kadime*).

[3] *Vasıf Tarihi*, C. 1, s. 61 de Üçüncü Osman'ın vefatında (Şeyhul-islâm namazını eda edip Yusufî tâbir olunur.) Selimî ve bir kıt'a siyah sorguç ile cenazesinin nakledildiğini yazıyor. Bundan başka *Gülşen-i Maarif*, C. 1, s. 1503; *D'Ohsson*, C. 7. Fasıl 10.

[4] Çelebi Mehmed'in vefatında mâtem elbisesi giyilip bir hafta yas tutulmuştu. (*Hayrullah Efendi*, C. 7, s. 36) Fatihin cülûsunda (yasluların yasını çıkarıp kendisi dahi serir-i-saltanata oturdu) (*Aşık Paşa zâde*, s. 140).

[5] *Selânikî*, s. 130 ve *Naîma*, C. 1 s. 113; *D'Ohsson*, C. 7, Fasıl 10.

[6] *Selânikî Tarihi*, s. 66.

[7] Fatih Sultan Mehmed siyah elbise ve sarıkla yas tutmuştu (*Hayrullah efendi C. 8, s. 52*) İkinci Bayazid'in cenazesi İstanbul'a geldiği zaman Yavuz Sultan Selim ve devlet erkânı başlarına siyah sarmışlardır. (*Tac-üt-tevarih*, C. 2, s. 208 ve *Solak zâde*, s. 349) İkinci Selim babasının cenazesini karşılarken siyah çuha giyip siyah şemle sarmıştı (*Selânikî*, s. 126) Üçüncü Murad, mâtem alâmeti olarak devlet erkâniyle beraber siyah elbise giyip siyah sarık sarmışlardı (*Selânikî*, s. 126), Üçüncü Mehmed babasının yerine hükümdar olduğu vakit siyah şemle

onyedinci asrın ortalarından itibaren mâtem elbisesiyle mâtem sarığına tesadüf edilmemektedir[1]. Dördüncü Murad vefat ettiği zaman yapılan cenaze merasiminde tabutunun önünde üzerine binip gazaya gittiği atlar tersine eğerlenip yürütülmüştü[2].

Yeni padişahın cülûsu haberi derhal İstanbul'da tellâllar vasıtasiyle ve toplar atılarak ilân olunup[3] bütün Türkiye'ye fermanlar gönderilerek tamim edilir, şenlikler yapılır ve hutbe ile sikke veya paranın yeni hükümdar namına okunup bastırılması emir olunurdu[4]. Cülûs

ile mâtem elbisesi giymişti (*Naîma Tarihi*, C. I, s. 104). Birinci Ahmed, siyah elbise ile mâtem tutmuştu (*Nuhbet-üt-tevarih*, s. 220). Birinci Ahmed'in vefatında devlet erkânı mâtem elbiseleri giymişlerdi (*Fezleke*, C. I, s. 385). Dördüncü Murad'ın vefatiyle İbrahim'in cülûsunda padişah siyah şemle ile sarık sarınıp vüzerâ ve devlet adamları da siyah sarmışlardı. (*Naîma* C. 3, s. 428).

[1] *D'Ohsson*'un kaydına göre (C. 7, Fasıl 10) İkinci Osman'ın vefatından sonra mâtem merasimi kalkmış ve Sultan İbrahim zamanında resmen ilga edilmiştir. Bundan evvelki notlarda da görüleceği üzere Sultan İbrahim'e kadar mâtem merasimi yapıldığı malûm olduğundan *D'Ohsson*'un birinci kaydı doğru değildir. Daha sonraları ise mâtem yapılmamıştır. İbrahim'in katli ve Mehmed'in hal'inin bu mâtem merasiminin kaldırılmasında âmil olduğu anlaşılıyor.

[2] *Fezleke*, C. 2, s. 220 *Naîma* ile (C. 3, s. 429) *D'Ohsson*, bu atların üç olduğunu beyan ediyorlar.

[3] Üçüncü Mustafa'nın cülûsu üzerine hassa tellalları başısına gönderilmiş olan sadr-ı âzamın buyruldusu:

Hassa Tellal başı; Çennetmekân Sultan Osman Han hazretleri bi-emrillâh dar-ı âhirete intikal eyleyip hâlen şevketlû Sultan Mustafa Han İbnüssultan Ahmed Han Efendimiz hazretleri taht-ı hümâyunlarına teşrif buyurmalariyle zaman-ı-devletlerinde herkes âsûde hal olup devam-ı eyyam-ı ömrü devlet-i padişahı duasına meşgul olmalariyçün nidâ eylemek üzere Asitane-i-saâdet divan yollarında üç nefer dellallara şimdi nidâ ettiresin deyu (*Teşrifatçılık* 676 mükerrer s. 2); yine bu cülûs münasebetiyle Sarayburnundan toplar atılması için Bostancı başıya ve Tophaneden atılmak üzere topçu başıya ve tersane ve Yedikule ve Kız kulesinden atılmak üzere diğer alâkadarlara buyrultular gönderilmişdi (aynı defter s. 2).

[4] İkinci Ahmed'in Edirne'de cülûsu münasebetiyle 1102 ramazanı sonunda (1691 Haziran) İstanbul Kaymakamı ile kadısına gönderilmiş olan hüküm sureti:

İstanbul kaymakamına ve kadısına hüküm ki

Birader-i sâd ahterim Sultan Süleyman aleyhirrahmet-i velgufran عليه الرحمة و الغفران iradet-i kadir-i zülcelâl ve meşiyyet-i hüda-yı müteal ile dâr-ı gurur-ı fâniden saray sürur-ı bakîye irtihal ve irsen ve istihkaken makamı saltanat ve taklid-i hükümet ittifak-ı ârâ ile cenâb-ı saâdet meabıma tefviz olunup işbu sene اثنى و مأة و الف isnâ ve miete ve elf ramazanül mübarekinin yirmi altıncı cuma günü biemrillah-ı teâlâ ve inayetihi taht-ı âli baht-ı osmanî ve serir-i izzet masîr-i sahibkıranî üzere cülûs-ı hümâyun-ı meymenet makrunum vâkî olmağla cevami ve menabirde hutbe-i şerif nam-ı hoceste peyâmıma kıraat ve derahim ve denanir ism-i şerifimle tezyin ve ahkâm ve berevat tuğray-ı garra-yı cihan mutâımla muanven ve tecdid fermânım olup bu atiyye-i ilâhiyye ve mevhibe-i sultaniyyenin cümleye îlân ve işâatı ehem ve elzem olmağın (isim yeri açık) tâyin olunmuştur.

Buyurdum ki vusul buldukta bir an ve bir saat tehir ve tevakkuf itmeyüp devlet ve ikbal ve saâdet ve iclâl ile serir-i saltanat-ı cihanbâni ve taht-ı âlibaht-ı kişversitânî üzere cülûs-ı hümâyun-ı meymenet makrunum vâki olduğu mecma-ı nas olan mahalde nidâ ve cümleye îlân ve işaat ve cevami ve menabirde hutbeyi nam-ı hoceste peyâmıma kıraat ve derahim ve denaniri ism-i şerifimle tezyin ittirüp ahkâm ve berevatı tuğray-ı garray-ı cihan mutâımla muanven eyliyesin ki bu nevîd-i behcet vurudunda kaffe-i enam mesrur ve şâdân olup devam-ı devlet ve sebât-ı haşmetim ediyesine iştigal üzre olalar. Fi evahir N sene 102

keyfiyeti Osmanlı Devletine tâbi hükümet ve beyliklere meselâ Kırım Hanına, Eflak ve Buğdan voyvodalarına, Erdel Kralına bildirilirdi[1]. Bundan başka dost ve hemhudut devletlere de yeni hükümdarın cülûsunun bildirilmesi âdetti.

Padişah namına bastırılacak paranın mahall-i darbının *Konstantaniyye, İstanbul* veya *İslambol* isimlerinden hangisi olacağı kendisinden sorulur ve padişah bu isimlerden hangisini münasib görürse o suretle bastırılırdı. Bu hususa dair 1174 Rebiulâhir 19 tarihli (1760 Birinciteşrin) tarihli sadr-ı âzamın reisülküttâb'a buyurultusu[2]:

Sah. = صح

İzzetlû Reisülküttab Efendi

Bundan akdem ferman-ı hümâyun-ı hazret-i cihandârî ile sikke-i hümâyunlarından *(Konstantaniyye)* lâfzı ref ve anın yerine *(İslambol)* lâfzı vazolunup alâmet-i sikke-i hümâyunlariyle evamir-i âliyye ve berevat-ı şerifelerinin alâmât ve tevkiâtı birbirine muvafık olmak emr-i müstahsen olduğuna binâen fimâbâd evamir-i âliyye ve berevat-ı şerifenin makam-ı ısdarı beyanı içün Konstantaniyye kafzı yazılmayıp (İslambol) ismi tahrir olunmak bâbında ferman-ı hümâyun-ı mülûkâne şerefrîz-i sudur olmağla bâdelyevm divan-ı hümâyun kaleminden ısdar olunan evamir-i aliyye ve beravât-ı şerifede *Konstantaniyye* yerine *İslambol* lâfzı tahrir ittiresiz deyu

buyuruldu. 19 R., s. 174

Yeni hükümdar namına basılmış olan sikkeler rikâb merasiminde Darphane defterdarı tarafından padişaha takdim olunur ve o da bunları sadr-ı âzam ve diğer devlet erkânına tevzi ederdi[3].

Yeni padişahın cülûsunda ilk işi kendi namına mühür kazdırmaktı; *mühr-i hümâyun* denilen bu mührün bir tanesi sadr-ı âzam denilen hükümet reisine (başvekile) verilir veya gönderilirdi[4]. Padişahın

(Mühimme defteri No. 102, s. 4).

[1] 1143 Rabiulahiri tarihiyle ve Birinci Sultan Mahmud'un cülûsu münasebetiyle Kırım Hanı Mengli Giraya yazılan nâme-i hümâyun müsveddesi sureti vesikalar arasındadır. (Cevdet Tasnifi Saray kısmı No. 5934).

[2] *Başvekâlet Arşivi* (Mühim diye ayrılan kartondaki vesika).

[3] *Lütfi Tarihi*, C. 5, s. 55.

[4] Mühr-i hümâyun hakkındaki ayrı kısma bakınız.

cülûsu üzerine usulen mâzul sayılan sadr-ı âzam bu yeni mühürle makamında ibka olunurdu. Şeyhülislam da aynı suretle yerinde kalırdı; bundan sonra padişah tarafından davet edilip kendisine *mühr-i hümâyun* verilerek[1] makamında ibka edilen sadr-ı âzam, Şeyhülislâm da beraberinde olarak sadaret alayile Paşa kapısına gelerek yeni padişahın cülûsiyle mâzul addedilen devlet ricaline Paşa Kapısında hil'at giydirmek suretiyle anları makamlarında ibka eder ve bu merasime *(Umum Hil'ati)* denilirdi.

Yeni hükümdar cülûsundan birkaç gün sonra sadr-ı âzama, makamında ibkasını teyit ve bazı vesayayı hâvi bir hatt-ı hümâyun gönderirdi. Bu hatt-ı hümâyun merasimle Paşa Kapısında reisülküttâb tarafından okunur ve devlet erkânı sadr-ı âzamı tebrik ederlerdi; sadr-ı âzam tarafından bu hatt-ı hümâyuna yazılan teşekkürü hâvi cevap hatt-ı hümâyunı getiren saray memuruna verilirdi. Hatt-ı hümâyunı getiren büyük saray memuruna kürk ve maiyyetine hil'at giydirilip atiyyeler verilirdi. Bu hattın vürudundan birkaç gün sonra sadr-ı âzam, Şeyhülislâmla beraber teşekkür için saraya gitmek ve padişah tarafından kabul olunmak kanundu.

Padişahların cülûslarında sadr-ı âzamdan başlıyarak devlet erkânına ve ulemaya ve kapıkulu ocaklarına *cülûs bahşışı* denilen miktar-ı muayyen bahşiş verilmesi kanundu[2]. Bundan başka padişahların saraya kapanmadıkları zamanlarda ilk defa sefere gidişlerinde askere

[1] Üçüncü Mustafa'nın cülûsunda sadr-ı âzama mühr-i hümâyun teslimi hakkında Vâsıf Tarihi şöyle diyor:

Davet-i sadr-ı âzam ve müşerref şüden-i o be mühr-i cedid-i sultanî:

İsm-i sâmi-i mülûkâneyi hâvi mühr-i hümâyun (...) hâkki mukaddema istizan ve ol veçhile ruhsat ihsan ve tarz-ı bedî üzre fass-ı hâteme nâm-ı şehriyar-ı cihanbahş nakş olunmuştu; resmen rikâb ısmarlanıp Şeyhülislâm ile bilmürafaka âsaf-ı sâni ve sadr-ı âzam-ı bî müdânî hâk-i atebe-i mülûkâne'ye vaz-ı pişâni idüp mühr-i cedid-i sultanî yeden beyed taraf-ı hümâyundan îtâ... *Vâsıf Tarihi*. C. 1, s. 94

[2] Cülûs bahşışı verilirken alelâde divan akdedilir ve ulûfe tertibi üzere verilirdi. Cülûs bahşışı divanında ulûfe divanı gibi arza girilmezdi; yalnız cülûs bahşışının tevzi edilmesine müsaade edilmesi için yazılan telhis kapıcılar kethüdası ve Babüssaâde ağası vasıtasiyle padişaha gönderilip tahrirî müsaade alınır ve telhisin cevabı gelince keselerle hazırlanmış olan bahşiş hemen verilirdi. Fakat bazan cülûs bahşışı verilirken sefir kabulü icabediyorsa alelâde divan fevkalâde divan şekline girer ve tabiî arza girilir ve fakat defterdar kabul edilmezdi. Meselâ 1171 H. 1757 M. de Üçüncü Mustafa'nın cülûsunda bahşiş verilirken, Venedik elçisi huzura kabul edilmişti. Cülûs bahşışı divanında ister elçi kabul edilsin, isterse edilmesin ulûfe divanında olduğu gibi sadr-ı azama kürk giydirilmezdi (*Teşrifatçılık Defteri* 676 mükerrer s. 7) cülûs bahşışı tevzii hakkında (*Kapukulu Ocakları*) isimli eserimizin birinci cildine bakın. Bundan başka (*Âli*, basılmamış nüsha, varak 1 ve 331).

sefer bahşışı ismiyle başka bir bahşış daha vermeleri usuldendi[1]. Cülûs bahşışı verilmesi 1774 senesinde Birinci Abdülhamid'in hükümdarlığına kadar devam etmişti. Bu hükümdar tahta çıktığı zaman Rus seferi devam ettiğinden hazinede para yoktu; bundan dolayı bahşış verilmemiş ve daha sonraları da bu usul terkolunmuştur. Dördüncü Mustafa'nın cülûsunda askerin bahşışı için bazı dedikodu olduysa da biraz para ile işin önü alınmıştır.

Padişahlar, bulundukları mahallin ahvalini tahkik ve teftiş için tebdil gezerlerdi. Bu hal şehirde işlerin nasıl gittiğini ve verilen emirlerin iyi tatbik edilip edilmediğini gösterdiği gibi halkın dedikodusunu da bildirirdi.

Padişahlar muhtelif kıyafete girerek tebdil gezmeği âdet etmişlerdi. Kanunî Sultan Süleyman ile vezir-i âzam İbrahim Paşa haremden çıkma sipahî elbisesi giyerek tebdil gezerlermiş[2]; İkinci Osman bostancı kıyafetinde[3], İkinci Ahmed mevlevî şeyhi kıyafetinde[4] ve Üçüncü Mustafa Kahvecibaşı Kastamonulu Hasan Bey zâde Mustafa Nakşî Efendi ile beraber tebdil hasekisi elbisesiyle[5], Birinci Abdülhamid şeriflere mahsus kıyafetle[6] ve Üçüncü Selim ise Delibaşı, kal-

[1] Sefer bahşışı hakkında da (*Kapıkulu Ocakları*) isimli aynı eserimize bakın.

[2] *Âli* (basılmamış nüsha varak 96 b. ve 97).

[3] Kâtip Çelebi, *Fezleke*, C 2, s. 9.

[4] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 640. Diyarbekir valisi olup sadarete tâyin edilen Hacı Ali Paşa Edirne'ye geldiği zaman İkinci Ahmed, mevlevî şeyhi kıyafetinde başında sikke ve üzerinde kafesî destar elinde asâ ile tesbih ve boynunda rida (şal) ve arkasında hırkasiyle sadr-ı âzamın şehre gireceği Solak çeşmesi tarafına gitmişti. Maiyyetindeki silahdar, çuhadar, rikâbdar ağaları da Hacı Bektaş köçekleri kıyafetinde idiler; padişahın tebdil-i kıyafetle sadr-ı âzamın alayını seyre geldiği gizlice sadr-ı âzama bildirilmişti. Bunu bilmemezlikten gelen Ali Paşa padişahın hizasına gelince selâm verip "Dede sultan hû, bizi duadan unutma" diye zarifâne bir îmadan sonra bir avuç altun göndermişti. Dede sultan yani padişah ayağa kalkarak kendisine selâm veren Ali Paşa'nın selâmını alıp (ihtiyacımız yok, hemen özünü yokla âşık) diye mukabele ederek parayı îade etmişti.

[5] Kahvecibaşı Mustafa Nakşî vekayinâmesi (*Vekayi-i-Sultanî, Tarih-i Nakşî*) Hususî Kütüphanemizdeki nüsha.

[6] Hususî Kütüphanemizde müellifi meçhul olup o devri görmüş olan birinin yazdığı *mecmua*. Bu mecmua sahibi şöyle diyor: Birinci Abdülhamid'in kılıç alayından "kırk, elli gün sonra müşarünileyh efendimiz hazretlerine at meydanında rast geldim, ulema kavuğu üzerine yeşil destar sarmış gördüm, işte padişahımız Sultan Abdülhamid Han Efendimiz budur diyeler, itimat etmedim, zira mübarek başında ulema kavuğu ve peygamber evlâdının nişanı vardır ve sima-yı şâhânelerine nazaran sâdat-ı kiramdan olduğu münfehim olunur, yani mübaleğa ile yakışmış olduğundan vâfir muaraza edip verasından gittim, gördüm ki kulluk (karakol) yeniçerilerine ve bayrakdar ve odabaşı ve çorbacılarına başka başka altun verdikte ol vakitte itimad gelip inandım..."

yoncu, Zaim kıyafetiyle ve Paşalı kovuğu ile[1] tebdil-i kıyafetle İstanbul'da dolaşırlarmış[2].

Dördüncü Murad'ın ocaklıyı ve İstanbul'daki serserileri tedip için durmadan tebdil gezdiği meşhurdur. Vezir-i âzam Tabanı Yassı Mehmed Paşa ordu ile İran seferine giderken Dördüncü Murad tebdil gezerek ordu vaziyetini tetkik etmiş ve hattâ Maltepe'de dolaşırken vezirlerden Çağala zâde Mahmud ve Yusuf, Sultan zâde Mehmed ve vezir Mustafa Paşaları yerlerinde göremeyince gazap edip kadırgalara bindirtip Kıbrıs adasına sürgün ettirmişti[3]. Yine bu hükümdar İran seferine gitmeden evvel kardeşi Şahzâde Süleyman ile beraber de şehirde tebdil gezermiş[4]. Üçüncü Mustafa çok zaman tebdil olarak Ayasofya camisine gidip sabah namazını orada kılarmış; hattâ bir gün tebdil gezerken gördüğü sefaret tercümanlarından birinin hüviyetini tahkik ile bunun kibar konaklarına gidip devlet esrarını öğrenip sefarethanelere haber verdiğini anlayınca, hemen boynunu vurdurmuştu[5].

Üçüncü Osman tebdil gezerken çarşıda satın aldığı gözleme, kebab, leblebi, mahallebi gibi şeyleri yolda beygir üzerinde yermiş[6].

Padişahlar tebdil gezerlerken kendilerini tanıyıp arzıhal vermek âdet değilmiş; hattâ 1171 senesinde Üçüncü Mustafa tebdilde iken Çorum Alaybeği Feyzullah isminde birinin usul hilâfına arzıhal takdim eylemesi, bu zavallının katlini mucip olmuştu[7].

[1] Tarih Encümeninden Türk Tarih Kurumuna intikal eden mecmualardan bir *vekayinâme*, No. 58, s. 62.

[2] *"Üçüncü Selim'in ruznâmesinden"* Ramazanın dördüncü salı günü (sene 1217) soffa-i hümâyunda kütüphane hocası Boluvî Mustafa Efendi ders-i şerif takrir buyurup bâdeddua Topkapıya nüzul ve tobra darbiyle eğlenilip bâdelasır şehir tebdiline teveccüh ve iftara harem-i-hümâyuna avdet buyuruldu..) *Başvekâlet arşivi* (*Millî Emlâkten arşive verilen defterlerden s. 1*).

[3] *Vekay-ı Tarihiyye*, varak 274.

[4] Dördüncü Murad "Şahzâde Sultan Süleyman merhumu bir müddet kendulere hem sohbet itmiş idi; bazı tebdil gezerken defeatiyle görmüşüz; mübarek beşereleri bir miktarcık pejmürde yani solucak zâhir ecel havfi her an veçh-i müveccehlerinde âb-u tâb mı? komuştu..." Peçevî C. 2, s. 348-9.

[5] *Müri-üt-Tevarih*, 1173 senesi vukuatı arasında. Bunu kaydeden Şamdânî zâde hıristiyan tabiblerle sarrafların da aynı suretle hareket eylediklerini yazarak cezri muamele yapılmasını tavsiye ediyor.

[6] *Zeyl-i-Takvim-üt Tevarih* (Şamdânî zâde) Kütüphanemizdeki nüsha 1171 vekayi arasında.

[7] *Müri-üt-Tevarih*, 1174 vekayi arasında ve Vâsıf tarihi C. 1, s. 96. Vâsıf bunun terbiyesizce hareketinin katlini mucib olduğunu yazıyar.

Birinci Abdülhamid çok tebdil gezen padişahlardandı; tebdilde gördüğü yolsuzlukları sadr-ı âzama bildirirdi; buna dair hayli hatt-ı hümâyun vardır. Bu hükümdar, zamanının hürmetini kazanmış velilerden, Galatasaray hocası meşhur Geredeli Hacı Halil Efendiye muhabbetinden dolayı bu zatın vefatında tebdil-i kıyafetle Fatih camisine giderek cenaze namazında bulunmuştu[1].

***

Padişahlar seferde bulunup bir yeri zaptettikleri zaman kendilerine teslim edilecek olan kalenin halkına ve müdafilerine dokunmıyacağına dair amannâme verir ve yemin eylerdi. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra 857 Cemaziyelevvel sonu tarihiyle (1453 Haziran) Galata halkına verdiği ahidnâmede:

"Ben ulu padişah ve ulu şehinşah Sultan Mehmed Han b. Sultan Murad Hanım. Yemin ederim ki yeri ve göğü yaratan perverdigâr hakkıyçün ve Hazret-i Resul aleyhissalât-ü vesselâm'ın pâk ve münevver ve mutahher ruhı içün ve yedi mushaf hakkıyçün ve benim başım içün ve oğlancıklarım başı içün ve kuşandığım kılıç hakkıyçün" diye yemin etmişti[2].

Üçüncü Mehmed Eğri kalesini aman ile teslim alınca halka amannâme vermiş ve anda: "Bindiğim at ve kuşandığım kılıç namına" diye yemin etmişti[3].

İstirahati tercih ile saraydan çıkmayan padişahlar cülûslarından sonra açılan seferde düşmana karşı bir muvaffakiyet temin edilirse kendilerine *Gazi* unvanı verilirdi; ordu harpten mağlup çıksa dahi bu galebe onun gaziliğini değiştirmezdi; Birinci Abdülhamid'e Avusturyalılara karşı kazanılan Cihadiye muharebesi sebebiyle gazilik verilmek arzu olunmuşken ancak düşmanının kuvve-i külliyyesinin inhizamı üzerine bu unvanı kabul edeceğini söylemiş ve filhakika Koca Yusuf Paşa'nın mühim bir muvaffakıyete nail olduğu tebşir edildiğinden dolayı gazi unvanını almıştı[4].

[1] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 214.
[2] *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, sene 5, s. 52.
[3] *Peçevî Tarihi* C. 2, s. 195.
[4] *Edip Efendi Tarihi*, Birinci Kısım s. 55 (Kütüphanemizdeki nüsha).

Padişahlar sefer münasebetiyle veyahut bir gezinti için İstanbul'dan harice çıktıkları zaman uğradıkları büyük kasaba ve şehirlerde kendisi şehre girerken yolun üzerine ve atının ayağının altına *payendaz* ismiyle kumaş döşenirdi; padişahların seferden avdetle İstanbul'a veya Edirne'ye gelişlerinde veyahut Edirne'den İstanbul'a veya İstanbul'dan Edirne'ye gidişlerinde esnafın payendaz olarak kumaş takdim eylemeleri kanundu; bunu ibtida müslümanlar sonra gayr-i müslimler arz ve takdim ederlerdi. Bu kumaşların padişahın maiyyeti olan solaklarla peyk ve şatırlara ihsan olunması usuldendi[1].

Kanunî Sultan Süleyman Irakeyn seferine gidip Tebriz'e girdiği zaman şehir halkı padişahı istikbal ile geçtiği yere kumaşlar sermişlerdi[2]. Birinci Ahmed İstanbul'dan Edirne'ye gidip şehre girdiği vakit atının ayağının altına pek çok kumaş döşenmişti[3]. 1068 H., 1658 M. tarihinde Edirne'ye giden Dördüncü Mehmed'in ve İkinci Süleyman'ın gidecekleri mahalle kadar atlarının ayakları altına kumaşlar serildiği görülüyor[4]. Dördüncü Mehmed, 1094 H., 1683 M. senesinde ordu ile Filibe'ye girerken aynı merasim yapılmıştı[5].

Padişahlar sefere giderken veya diğer bir mahalle gidişte teşyi edilirken, kanun mucibince başta sadr-ı âzam olarak vezirlerle ileri gelen rical ve ulema sıra ile at üzerinde padişahın yanına yanaşıp hem giderler ve hem de memleket işleri hakkında kendisiyle görüşürler ve bu kanuna *(Padişaha yanaşmak)* denilirdi; bu usul sefere munhasır olmak üzere Fatih'in kanunnâmesinde de vardır; orada şöyle deniliyor[6]:

"Cenâb-ı şerifim sefer-i zafer rehbere müteveccih olsa yanaşmak vüzeramın ve kazaskerlerimin ve defterdarlarımın kanundur; mâzul Beğlerbeğiler, beğler dahi davet edersem yanaşmak kanunumdur"

[1] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi,* s. 96.

[2] *Ruznâme* (Feridun Bey münşeatı, C. 1, s. 587)

[3] (...ve akdâm-ı saadet encam-ı padişah-ı devrana, edim ve kumaş cinsinden ol rütbe giranbahâ payendaz döşendiki zemin-i siyah manend-i gülizar-ı-şüküfte bahar oldu...) Nuhbet-üt-Tevarih s. 249; bu seyyahatta halkın döşediği kumaşlardan başka sadr-ı âzam Nasuh Paşa saray civarında Saraçlar köprüsü başından Edirne sarayına kadar tahminen iki mil (takriben 3500 metre) mesafeye atlas ve nefis kumaşlardan *payendaz* sermişti (aynı eser s. 249).

[4] *Naîma Tarihi,* C. 6, s. 304 ve *Silâhdar Tarihi,* (C. 2, s. 371 ve 481).

[5] *Silâhdar Tarihi,* C. 2 s. 6.

[6] *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuasının ilâvelerinden) s. 26.

Birinci Ahmed'in 1021 H., 1612 M. senesinde Edirne'ye seyahati esnasında tertip edilen gidiş resminde padişahla görüşmek merasimi şöyle olmuştu:

"Ol mahalde ferman-ı şerif sudur etti ki Şeyhülislâm ve vüzera ve kuzat-ı asker rikâb-ı hümâyunlarına yanaşıp kanun-ı kadim üzere mülk ve millet ve din ve devlete müteallik umur müşaveresini ideler; evvelâ vezir-i âzam Nasuh Paşa, andan Şeyhülislâm bâdehû vezir-i sâni Davud Paşa, Nakkaş Hasan Paşa andan Yusuf Paşa bâdehû Kaptan Halil Paşa yanaşıp her biriyle tedbir-i umur ve nazm-ı ahval-i cumhur müzakeresi olduktan sonra selâmlayıp yerlü yerlerinde karar ettiler; andan sınıf-ı ulemaya ruhsat virilip mertebelerince tarikleri üzere cümleden mukaddem Rumeli'den munfasıl Damadî denmekle mâruf Mehmed Efendi andan Hoca zâde Es'ad Efendi, bâdehû Yahya Efendi, bâdehû Kethüda Mustafa Efendi badehû ol hinde Rumeli kazaskeri olan Aziz Efendi bâdehu Kemal Efendi bâdehû Anadolu'dan mâzul Bostanî Mehmed Efendi bâdehû Ahi zâde Hüseyin Efendi bâdehû bilfiil Anadolu Kazaskeri Abdülgani zâde Mehmed Efendi herbiri mazhar-ı nüvaziş-i padişahî oldular..."[1].

Padişahlar İstanbul dâhilinde yangın çıktığı zaman, yangın mahalline yakın yere gidip sönünceye kadar bulunurlar ve söndüğüne dair olan raporu aldıktan sonra saraylarına avdet ederlerdi[2]. Padişahlar yangın mahalline gelirlerse harikın çabuk söneceğine dair halkta bir itikat vardı. Buna da sebep padişâhın bizzat bulunması, tabiî olarak söndürme gayretini artırdığındandı.

***

Padişahlar her cuma günü münasip gördükleri Camilerden birisine cuma namazına giderlerdi: evvelleri bu cuma namazına çıkışlar,

[1] *Nuhbet-üt-Tevarih*, s. 248 ve *Zübdet-üt-Tevarih* (varak 187-188).

[2] 1217 senesi ramazanında (1803 İkincikânun) gece alaturka saat on buçukta (Etmeydanı başında ihrak zuhur etmekle beygir suvar-i müsareat ve mehterhaneye nüzul buyrulup iki saat miktarı yedi sekiz hane muhterik ve itfası kaimesi (tezkiresi, raporu) vârid olup selat-ı subhı edâ birle avdet buyruldu.....)

9 Şavval salı gecesi "saat beş buçukta Irgat pazarında iplikçiler hanı ittisalinde fırından ateş zuhur itmekle derhal Esma Sultan Sarayını (Sultan Mahmud türbesinin yerinde idi) teşrif buyurup rüzgâr şedit olduğundan zâbitanı itfasına sevk ve ihtimam eylemelerini peyderpey tenbih buyurarak bilutfihi taalâ han-ı mezkûr ve karşusiyle beş on dükkân muhterik ve kaimesi vârid olmağla kar yağarak saat dokuzda harem-i hümâyuna avdet buyuruldu" *Emlâk-i Milliye'den arşive devredilen defter*, s. 1-2.

devlet erkâniyle beraber bayram namazları gibi mükellef olurdu; fakat Onyedinci Asrın ortalarından itibaren bu âdet terkedilmiştir; bunun sebebi de Dördüncü Mehmed'in küçüklüğü ve İstanbul'un karışıklığı olmuştu; bundan sonra cuma alayları padişahın maiyyetinin yani bir kısım saray erkânının, divan çavuşları ve peyklerin bulunmasiyle muhtasar surette yapılır ve padişahın gideceği camiye kadar yollara iki sıra yeniçeriler dizilir, padişah maiyyetiyle atla bunların aralarından geçip camiye giderdi; padişahı camide yeniçeri ağası ile gittiği caminin mütevellisi karşılardı.

Padişah camiye girerken yeniçeri ağası, hükümdarın çizmelerini çıkarırdı; eğer yeniçeri ağası bu hizmeti ilk defa görüyorsa kendisine elmaslı bir hançer hediye edilirdi; bundan sonra yeniçeri ağasiyle padişahın silahdarı, hükümdarın koltuklarına girip *Mahfel-i hümâyun* denilen kendisine mahsus namaz mahalline götürürlerdi.

Padişahın gideceği cami malûm olunca seccadesi daha evvelden götürülüp mahfel-i hümâyuna serilirdi; bunu seren memur secde esnasında padişahın yüzüne birşey dokunmasın diye seccadeyi yere serdikten sonra yüzünü sürerek onu muayene ederdi. Cami müetevellisi hazırlamış olduğu on iki tepsi dolusu yemiş ve çiçekleri takdim eder, padişah bunları kendi kadınlarına ve kızlarına ve hemşirelerine gönderirdi. Mahfel-i hümâyunda iken yeniçeri ağasının padişahla görüşmesi âdetti.

Namazdan sonra padişahın avdetinde çizmelerini yine yeniçeri ağası giydirir, atının önünde yürürdü; bunun yanında elinde buhurdanlık olarak caminin mütevellisi bulunurdu; padişahın müsadesini alıncaya kadar beraberinde yürüyen ağa, orada hükümdarı selâmlar ve kendisi de kanun üzere doğruca sadr-ı âzamı ziyaret ederek padişahla vâki görüşmelerini ya tamamen veya kısmen anlatırdı; eğer sadr-ı âzamla arası iyi ise anın itimadını muhafaza için mükâlemeyi tamamen anlatırdı. Yeniçeri ağalarının cuma namazına gidip avdette sadr-ı âzamı ziyaretleri ocağın ilgasına kadar devam etmiştir.

***

Osmanlı padişahları Fatih Sultan Mehmed'ten itibaren bizzat divan müzakereleriyle alâkalarını kesip haftada dört gün olan divan içtimaındaki reisliği vezir-i âzamlara bıraktıktan sonra haftada iki gün

divan müzakerelerine ait olarak görülen işleri arz odasında vezir-i âzamın izahından öğrenirlerdi; divan müzakereleri daha sonraki tarihlerde haftada iki güne inmiş ve işlerin çoğu Paşakapısı'nda görülmeğe başlamış ve bundan sonra yani onsekizinci Asrın ilk yarısından itibaren divan işleri yalnız ulûfe tevziine ve bu meyanda sefir kabulüne tahsis edildiğinden dolayı bütün muamelâta Paşakapısı veya Bâb-ı âli merci olmuş, bundan dolayı sadr-ı âzamların padişahlarla görüşmeleri pek ziyade tahdid edilmişti; fakat sadr-ı âzamlar, bütün işlerin hisabını padişaha vermekle mükellef olduklarından Paşakapısı'ndaki müzakereleri ve hükümet işlerini *Telhis, Takrir* gibi hulâsalarla kendisine arzederler ve bâzan icabeden vesaiki de bu telhis ve takrirlere rabt ile takdim eylerlerdi.

Padişah bu telhis veya takririn üzerine icabeden mütaleayı yazarak iade eylerdi; lüzum görmezse hiç bir şey yazmaz ve bazan da kısaca *(manzûrum olmuştur)* diye okuduğunu beyan ederdi.

Telhisler, kavanin, nizamat tevcih ve usul ve âdet ile muayyen olan ve fakat hükümdarın tasdikine muhtaç bulunan sadr-ı âzamın arzıdır. Sadr-ı âzam, takririnde hâdiseyi arzeder ve bu husus hakkında kendisinin nokta-i nazarını beyan eyler ve hükümdarın bu hususa dair mütaleasını sorardı; eğer mesele mühim olup sadr-ı âzam divanında görüşülmüş ise müzakere neticesini, beyan eylerdi. Bâzan Telhis ile Takririn birbirine karıştığı görülmektedir. Sadr-ı âzamın hükümdara yazdığı tebrik, taziye gibi tezkirelerine de Telhis ismi verilmektedir.

Telhis ve Takrirlerin elkabı Sadr-ı âzam Damad İbrahim Paşa'nın sadaretine kadar *(saâdetlû padişahım) (Devletlû Padişahım) (arz-ı bende-i bi-mikdar budur ki) (benim devletlû merhametlû Padişahım) (Arz-ı bende-i kemineleridir ki) (arz-ı kullarıdır ki)* gibi kısa yazılırken yavaş yavaş bu elkab şişirilerek *(Şevketlû kerâmetlû inayetlû Padişahım)* ve *(şevketlû, mehâbetlû inayetlû Padişahım)* ve *(arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki şevketlû, mehâbetlû, kerâmetlû, inayetlû, Padişahım)* şeklini almış ve nihayet Üçüncü Ahmed zamanında ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sedaretinden itibaren:

Şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû, kudretlû veli nimet-i bî-minnetim efendim padişahım

tarzında karar kılmıştır. *Padişahım* kelimesi satırın üstüne ve sol kısmına yani satırdan daha yukarıya yazılırdı.

Sadr-ı âzam, merkez muamelâtından ve hariçten ve vilâyetlerden gelen tahrirat veya kaimeleri [rapor] padişaha arzedeceği zaman bunları telhis ve takrire lüzum görmeden kenarına kimden geldiğini ve neye dair olduğunu siyah ve bâzan kırmızı mürekkeble hulasaten yazarak takdim eylerdi; eğer bunlara dair evvelce bir muamele geçmişse derkenarında anı da hatırlatırdı.

Padişahla saray arasındaki bu muharreratın gidip gelmesi *Telhisci* vesaire gibi memurlar vasıtasiyle olurdu ve sadr-ı âzamların takdim ettikleri muharreratı *Telhisi* denilen sadr-ı âzam telhiscisi saraya götürüp kapı ağası vasıtasiyle takdim eylerdi.

***

Padişahlar işlerin icabına göre sadr-ı âzamla görüşmek ister veya sadr-ı âzam bir mühim iş için şifahen padişaha mâruzatta bulunmağa lüzum görürse o zaman kabulünün günü ve saati ve nerede kabul edileceği kendisine bildirilirdi; bâzan bu kabul işi gayr-i resmî ve tebdil-i kıyafetle olurdu; Sadr-ı âzamın bu suretle padişah tarafından kabul edilmesine *rikâp* veya *özengi* denilirdi; bu tâbir evvelce padişahların daimî surette fa'al bulunduklarının remzi olup eskiden kalmıştı; halbuki sonrakiler merasim günü hariç olarak vakitlerini saray ve göçlerde geçirdiklerinden vezir-i âzamı sık sık kabul etmeğe lüzum görmemişlerdi; şurasını da derhal söyliyelim ki padişahların bu inziva hayatı devlet işleriyle meşgul olmadıkları zehabını vermemelidir; gerçi sonraları işlerin tedviri sadr-ı âzamın uhdesinde ve mesûliyyeti altında olmakla beraber bütün işlerin daimî surette kontrolü ve icabeden direktiflerin verilmesi padişaha aitti; anların mütaleaları alınmadan resmî ve mühim hiç bir muamele yapılamazdı; bundan dolayı sarayda kapalı olan padişah, sadr-ı âzamın telhis, takrir gibi mâruzatiyle işlerin cereyanından, -eğer varsa- muharebe ahvalinden zamanında haberdar olurlardı. Bilhassa muharebe işlerini pek alâkalı ve heyecanlı olarak takip etmek âdetleri idi[1].

[1] Üçüncü Murad'ın İran seferindeki muvaffakiyetini kendi ağzından dinlediği Özdemir oğlu Osman Paşa'ya karşı gösterdiği fevkalâde muamele tarihlerde meşhurdur. Diğer misaller de vardır; meselâ Girid'te Kandiye kalesinin fethi Serdar-ı Ekrem Köprülü zâde Fazıl Ahmed Paşa tarafından o sırada harp sahasına yakın olarak Livadya'da bulunan Dördüncü Mehmed'e

Padişahların verdikleri emirler hep sadr-ı âzamların telhis ve takrirleri üzerine olmayıp bâzan re'sen kendi tarafından yazılır ve buna *beyaz üzerine hatt-ı hümâyun* denilirdi. Hükümdarların gerek Takrir ve Telhis ve gerek bizzat yani re'sen verdikleri direktif, mütalea ve emirleri hâvi hatt-ı hümâyunların binlercesi arşiv vesikaları arasında görülmektedir.

Sadr-ı âzamların arzları üzerine yazılan ve *hatt-ı hümâyun* denilen padişah yazıları yani telhis ve takrirlerin üst kenarlarına yazılan padişahların mütalealarını hâvi hatt-ı hümâyunlar İkinci Mahmud zamanında 1248 H., 1832 M. senesi ortalarına kadar devam etmiş ve sonra bu usul terk olunarak sadr-ı âzam arzlarının başkâtip vasıtasiyle takdimi kaide olmuştur[1].

Padişahların günlerini nasıl geçirdiklerine dair *vekayinâme* veya *ruznâme* denilen ve padişahların günlük hayatlarını gösteren eserler vardır; bu eserler aynı zamanda padişahla hükümet arasındaki muameleleri vesair ahvali de kısa olarak kaydederlerdi. Bu eserlerden bâzıları bugün elimizdedir[2].

Padişah gündüzleri saray haricinde bir tarafa çıkmıyacak ise harem dairesine bitişik olan mabeyin dairesinde vakit geçirirdi; burada ken-

bildirildiği zaman (gerçek mi, telhis geldi mi?) diye sormuş. Sadaret kaymakamı Merzifûnî Kara Mustafa Paşa telhisi vermiş padişah bunu okurken hüngür hüngür ağlayarak tamam edememiş: sır kâtibine vererek okutmuş. Müjdeyi getiren çavuş başı vekili İbrahim Ağaya yirmi beş kese atıyye ile valilik vermek istemiş. İbrahim Ağa atiyyeyi almış ve valilikten afvini istirham eylemiş. (*Abdi Paşa Vakayinâmesi varak 138 B*).

Yine bu cümleden olarak İkinci Süleyman'ın, mühim muvaffakıyetler elde eden Köprülü zâde Fazıl Mustafa Paşa'ya karşı gösterdiği iltifat hakikaten yerinde olup bunu daha aşağıda İkinci Süleyman'ın şahsiyetinden bahsederken gösterdim.

[1] 1248 Cemaziyevvelinde (1832 Birinciteşrin) Kastamonu da *Tahmisci oğlu* isyanında padişah bir kısım evraka kendi el yazısı ile mütaleasını yazmış ve bâzı evraka da başkâtip vasıtasiyle cevap vermiştir. İşte bu tarihten itibaren *irade-i seniyye* denilen padişahın mütalealarının bilvasıta sadr-ı âzama bildirilmesi âdet olmuş ve bu tarz saltanatın sonuna kadar devam etmiştir, (*dolap 7, sandık 215*) sadr-ı âzamın başkâtibe yazdırıp gönderdiği telhis ve sonraki ismi *tezkire-i mâruza* olan tezkireyi, başkâtip padişaha okur ve şifahen iradesini alarak derkenar suretiyle sadr-ı âzama bildirirdi. Padişahın, sadr-ı âzamın arzı üzerine yazdığı derkenardan şimdiye kadar istisna teşkil etmek üzere bir tane gördüm ki o da Kayserili Ahmed Paşa'nın İstanbul'a gelmesi hakkında sadr-ı âzam Safvet Paşa'nın ârizasına II. Abdülhamid'in yazdığı cevaptır (Bakınız: Belleten sayı 27, sene 1943, sayfa 523).

[2] Dördüncü Mehmed zamanına ait Abdi Paşa Vekayinâmesi, Üçüncü Mustafa'ya ait kahvecibaşı Kastamonulu Mustafa Nakşi Efendinin (Vekayi-i Sultanî Tarih-i Nakşi) isimli ruznâmesiyle Birinci Mahmud, Üçüncü Selim, Dördüncü Mustafa ve İkinci Mahmud'a ait ruznâmeler ve Hızır İlyas Efendinin *Letâif-i Enderun* isimli matbu eseri gibi Osmanlı padişahlarının günlük hayatlarına ve bâzı vekayie dair tutulmuş vekayinâmeler bu cümledendir.

disinin yanında has odabaşı ile on iki has oda ağası vesair bâzı ağalar bulunurlardı; padişah burada iken kahvesini silahdarağa ve şerbetini çuhadarağa verirdi; padişah saat on birde yemek yerdi; yemekleri sofraya kilercibaşı ağa koyardı; yemekler porselen tabaklar içinde yenirdi; İkinci Bayezid zamanından itibaren altun ve gümüş kaplar içinde yenirken sonra bunlar kaldırılmıştır[1]. Padişah yemek yerken rikâbdar ağa elindeki yelpaze ile sinekleri koğardı; D'Ohsson'un yazdığına göre üç çeyrek saat süren yemekte sofraya elli, altmış kap yemek gelirdi. En son gelen yemek pilâv ve hoşaftır.

Onaltıncı Asırda padişahların nasıl yemek yediklerine dair Halkondil zeylinden aldığımız hulâsayı aşağıya yazıyorum[2].

"Padişah sofrasındaki yemekler mütenevvi fakat sâde ve kanaatkâranedir: İkinci Selim sarhoş ve obur idi; halbuki oğlu (Üçüncü Murad) eski âdetleri terk etmiş bir padişahtır; padişahlarca da mûtad olan, sairleri gibi bağdaş kurup aşağı oturmaktır; maamafih altlarında divanda olduğu gibi üzeri kıymettar halı veya yastıklarla örtülü bir iskemle (kısa sedir) bulunur; yemek yerken eğilmeden yemesi için önüne bir ayak irtifaında seyyar bir masa (sofra) korlar. Evvelâ kilerciler bir büyük havlu ile bir diz örtüsü ve padişahın sevdiği meşrubatı hâvi beş, altı gümüş sürahi getirirler, hizmet edenler, padişahın sofraya oturduğu sırada havluyu yemek sofrasının üzerine sererler ve parmaklarını silmesi için örtüyü dizlerinin üzerine örterlerdi.

Çaşnigirbaşı (kilercibaşı olacak) emri altındaki yüz çaşnigir ile matbaha gider[3] ve orada yemek dolu olan sahanları hazır bulur; bu sahanlar birer lenger gibi büyük olup hepsi porselendendir; kapakları altun kaplama gümüştendir; içerleri padişahın zevk ve tab'ına göre her türlü nefis yemeklerle doludur.

[1] "...Salâtin-i Âl-i Osmaniyan altun ve gümüş evaniden taam yemek evvelâ bu senede (916 H. 1510 M.) vâki oldu; amme-i hükemâ padişah-ı melek edâ cenabına ikdam ve ibram itmeğin tencereleri ve tabeleri ve sahan ve tepsileri zer-ü-simden işledüp evvelâ üç gün anlarda pişen yemek fıkaraya itâm olundu, bâdehû kendileri tenavüle başladılar. Fi sene ست عشر و تسعمائه sitte aşer ve tisamie" *Âli*, basılmamış Umumî Kütüphane nüshası varak 221-222.

[2] Halkondil zeyli teşkilât kısmı s. 35.

[3] Sarayda *Kuşhâne* denilen padişaha mahsus bir matbah vardı (Saray Vesikaları 3061) burada padişah için yemek pişirilirdi; padişah binişe gittiği zaman Kuşhâne matbahı da beraber giderdi. Küçük olan tencerelere hâlâ *kuşhâne* denilmektedir.

Bu sahanları alan çaşnigirler evvelâ bunu kendilerine teslim eden aşçılara içlerinde bulunan yemeklerden birer kaşık tattırırlar ve sonra yemekleri padişahın bulunduğu salona getirerek kendileri de tadarlar[1] ve hemen çaşnigirbaşıya teslim ederler ve o da alıp Padişahın önüne kordu[2]. Çaşnigirbaşı bu esnada topukları üzerine çömelmiş olarak dururdu; padişah işaret ettikçe yemekler birer birer sıra ile sofraya gelir ve taam esnasında hekimbaşı da beraber bulunurdu[3].

Padişah yemek yerken bâzan kendisine ecdadının menkıbeleri okunurdu; Padişah yemek esnasında su içeceği zaman kendisine en emin adamı (ibrikdar) su verirdi; Padişahların hadden efzun altun ve gümüşten mamul yemek kapları olduğu halde bunlarla yemeyip porselen kaplarla yemeleri âdetti[4].

***

Padişahın canı isterse sarayın bahçesindeki köşklerden birine giderek gününün bir kısmını orada geçirirdi; bâzan müsait mevsimlerde sarayda kalmıyarak Boğaziçi sırtlarındaki köşklerden veya Boğaziçi ve Eyyup Karağaç sahillerindeki yalılardan birine gider ya akşama kadar eğlenir veyahut göç suretiyle bir müddet oralarda kalırdı. Padişah gerek sefer esnasında ve gerek bahçede gezerken kendisinin hariçten görünmemesi için yolların kenarlarına yelken bezlerinden (sokak) ismi verilen bir perde [Çadır eteği] çekilirdi[5].

Boğaziçi yalılarına çok zaman sabahleyin erkenden deniz yoliyla giderlerdi. Bu gidişte en önde etraftaki kayıkları uzaklaştırıp yol

[1] Bu ihtimamın, yemeğe zehir katılmaması için yapılmış bir tedbir olduğunu söylemeğe hacet yoktur.

[2] Padişah matbahından alınan yemeklerin önüne düşüp getirmek, sofrasını hazırlamak, yemek sahanının kapağını açmak, yemeği değiştirmek, kilerci başının vazifesi olup (*Âli*, basılmamış Umumî Kütüphane nüshası varak 135) *Halkondil*, bununla çaşnigir başıyı karıştırmıştır. Bu hususta Hünkâr Imamı Mustafa Sâfî Efendi de (*Zübdet-üt-Tevarih*) isimli Birinci Sultan Ahmed namına yazdığı tarihte padişahların yemeklerinden bahsederken: "...çün kanun-ı hümâyun-ı Osmanî ve türe-i meymun-ı sultânî bu vech üzeredir ki hazret-i padişah-ı âlicah için sarây-ı âmire-i sultaniden hane-i hass-ı hâkanîde veya büyük yemekliklerde bast-ı mâide olunsa ser kilaryan ağa kulları ol hizmete mütesaddi ve hazret-i padişah, müşarünileyh elinden müteaşşi (akşam yemeği) ve mütegaddi (sabah yemeği) olurlar. Ve mûmaileyh hazır olmadığı mevatında" bu hizmete silahdar ağa bakardı (varak 110) zaten Fatihin kanunnâmesinde de (taamı huzur-ı âlişana kilercibaşı koya) kaydı vardır. (*Kanunnâme* s. 24).

[3] Mehazımız Hekimbaşıyı yahudi diye göstermiş ise de yanlıştır.

[4] Bu kayda göre İkinci Bayezid zamanında ihdas edilen altun ve gümüş kaplarla yemek yemek usulünün sonradan terkedilmiş olduğu anlaşılıyor.

[5] *Saray Vesikaları* (Cevdet Tasnifi) No. 105, sene 1233.

açmak için muhafız askeri hâvi bir kafile giderdi; bunun arkasından yedi çifte ikinci bir kayıkda tülbend ağası bulunur ve resmî gidişlerde olduğu gibi bunun elinde Padişahın sarıklı kavuğu bulunur ve tülbend ağası bunu sağa ve sola eğdirmek suretiyle etrafa gûya padişahın selâm ve iltifatını bildirirdi[1]. Tülbend ağasının arkasındaki iki kayığın birisinde imrahur diğerinde saray nazırı bulunup bunların gerisinde de padişahın kendisine mahsus on üç çifte kayığı geçerdi; padişahın bindiği kayığa *Kancabaş* denilip kıç tarafı kırmızı çuhadan sırma saçaklı bir sayeban veya tak ile örtülürdü. Padişahın kayığında ve hükümdarın ön tarafında has odanın üç birinci ağası ve ortasında iki çuhadar ağa durup dümende bostancı başı ve kayığın baş tarafında da bostancı haseki ağası bulunurdu; hükümdarın kayığının yanındaki *kırlangıç* denilen diğer bir kayıkta sarayın imamiyle bir kısım saray ağaları bulunurdu; padişah tenezzühten avdette bâzan kırlangıç ismindeki saltanat kayığına da binerdi.

Bu saray kafilesinden padişahın gerisindeki on iki çifte ile kızlarağası ve hazinedar ağalar beraber gelirlerdi. Bütün bu kayıkların kürekçilerinin hepsi de bostancılardandı[2]. Padişahlar bâzan *baştarde-i hümâyun* veyahut Kaptan Paşa baştardasına yani mükellef bir kadırgaya binerek boğazda ve Marmarada bir gezinti yaparlardı. Kanunî Sultan Süleyman kendi gezmesi için Hasbahçede bir tersane ile orada bir

[1] Padişahın karada yaptığı alaylarda da (destar-ı hümâyun) denilen sarık, alayının önünden giderdi (*Vekayinâme-i Abdi Paşa*, varak 88 b) ve (*Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 389).

[2] Mösyö Melling bahrî gidişi şöyle tasvir etmektedir:

"Altı büyük sandal mevkib-i hümâyuna yol açar; bunların içinde iç oğlanları vardır; adedi yüz elliyi bulur, bu altı sandalın sağında ve solundaki diğer iki sandalda haseki ağalar vardır; bunlar ayakta dururlar ve ellerindeki değneklerle deniz yüzündeki kayıklara emirler verirler ve yol açarlar. İç oğlanlarının sandalları arkasında padişahın destarını hâvi sarık sandalı gelir; bu, iki tarafa padişahın kavuğunu hafifçe eğerek hükümdarın teveccühünü saçar. Bu sandalın arkasında altı kayık yürür ve bunlarda enderun ağaları vardır; yüzleri arkadan gelen padişahın sandalına karşıdır. Padişaha mahsus iki kayık vardır; ikisi de üç fener ve etrafı som gümüş parmaklıklı olup yine gümüşten dört sütun üzerine müstenit bir köşk vardır; bu köşkün kumaşı kırmızı, saçaklı çuhadan yapılmıştır. Köşkün içinde padişah bulunur ve köşkün arkasında ise bostancı başı dümen tutardı; padişahın muvacehesinde üç kişi bulunurdu; bostancıların teşkil ettikleri iki sıradan her birinin ortasında iki baş çuhadar ve kırlangıç tesmiye edilen hünkâr kayığının baş tarafında da bir haseki dururdu. Çuhadarlar hünkârın ata bineceği yastığı ve iskemleyi taşırlardı.

Bu, hünkâr kayığının arkasından yine hünkâra mahsus ikinci kayık gelir bunda padişahın kılıcını taşıyan silahdar bulunurdu. Daha sonra mevkib-i hümâyuna dahil kayıklardan Darüssaâde ağasiyle harem ağalarının kayıkları gelirdi. Padişah Kızkulesinin önünden geçerken toplar atılır ve oradaki bostancılar hükümdarı geçerken selâmlarlardı. Avdette padişah kırlangıç kayığına binmiyerek silahdarın geldiği diğer müzeyyen saltanat kayığına binerdi" *Voyage Pittoresque de Constantinople.*

yeşil baştarda yaptırmıştı; İkinci Selim, Kılıç Ali Paşa'nın ve Üçüncü Murad kaptan İbrahim Paşa'nın ve Üçüncü Mehmed de Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın baştardasına binip denizde gezmişlerdi. Üçüncü Mehmed'in kendisi için yaptırdığı hünkâr baştardasına Kaptan-ı Derya Çağala zâde Sinan Paşa üç fener takmış ve padişah bununla boğazda dolaşmıştı. Padişahların böyle baştarde ile gezişlerinde kaptan paşa ak elbise ile hizmetinde durur ve tersane kethüdası dümen tutardı[1].

Padişahların gittikleri yerlerde ince saz da beraber bulunup eğlenilir ve tomak ve cırıt oynattırılırdı; bâzan canbazlık, pehlivan güreşleri, at koşuları gibi oyunlar da seyredilirdi.

Birinci Ahmed Kandilli bahçesine giderek orada kayık yarışları tertip ettirip seyrederdi. Padişahın gittiği yere yakın sefarethaneler varsa o sefarethanelerin hükümdara yemiş ve çiçek göndermeleri âdetti[2].

Padişahların bu saray haricî gezintilerinden başka mütenekkiren hemşireleriyle kızlarını ve sadr-ı âzamı ve diğer sevdiği zevatı ziyaret ettikleri de olurdu. Eğer gittiği yerde yemek yiyecek ise mûtad üzere yalnız başına yer ve gittiği yerin oğlu ve en yakınları sofraya hizmet ederlerdi.

Padişahların oruç ayının yani Ramazanın sonunda veregeldikleri *(Sadaka-i fıtır)* denilen fitre, Karaman ve ona mülhak liva ve kazalardaki gayri müslimlerden alınan cizye yani başvergisinden verilirdi. Bu para, padişah namına ya matbah emini veya münasip görülen biri tarafından mühtaçlara tasadduk olunurdu[3].

Padişahların Ramazan bayramının üçüncü günü âdet ve kanun üzere eski saraya gidip oradaki kadın ve erkeklerin tebriklerini kabul eylemeleri kanundu[4].

Nefs-i hümâyun yani padişahın şahsı için her sene bâzı mahallerden mukataa suretiyle mahsulât ile dokuma eşya vesaire gelirdi; bunların bedelleri o mahallin tahsis edilen mukataasından verilirdi;

[1] *Selânikî Tarihi,* Basılmamış nüsha varak 321, 339 b ve 340; 440.

[2] Bu hususta *Letâif-i Enderun*'a bakın.

[3] İbn-ül Emin Tasnifi vesikalar (saray) No. 2294 ve 320.

[4] *İzzî Tarihi*, varak 235 ve *Defter-i Yevmiye-i Oda-i Teşrifat,* s. 32, 677 mükerrer, *Kâmil Tasnifi. Müri-üt Tevarih* şöyle diyor "...iyd-i fıtrın üçüncü günleri de'b-i kadim-i şehriyaran üzere Eski Saraya teşrif-i hümâyun kanun iken kesret-i matar sebebinden terk ve Gülhâneye tebdil olundu..." 1190 senesi vekayı arasında.

meselâ padişaha mahsus olarak Karaferye ve Selânik'te abdest havluları, peştemallar, hamam takımları dokutturulurdu[1]; yine hükümdar için Ankara'da şal ve sof dokunurdu[2]; diğer kullanılan şeyler de yerli mamulâtından idi. Her sene padişahın don ve gömlekliği ile ipekli kumaşlar Trabzon dokumasından tedarik edilirdi[3].

Yine her sene İstanköy adasından helvahâneye halis limon suyu, ağaç kavunu, turunç ve firenk limonu gelirdi[4]. Sakızdan mürettep olan murabbaların parası İzmir gümrüğü varidatından verilirdi[5]. Daha böyle bir kısım yerlerden saray ve padişah için mürettep şeyler vardı.

***

Osmanlı Padişahlarının cülûslarında ve velâdetlerinde toplar atılmak suretiyle bunun halka ilân olunması âdet olup 1251 senesine kadar cülûslar ile *velâdet-i hümâyun* denilen padişahların doğdukları senenin sene-i devriyelerinde toplar atılmazdı; fakat bu tarihte ve İkinci Mahmud zamanında vükelanın bu iki günün sene-i devriyelerinde toplar atılmasını rica etmeleri üzerine müsaade edilmiştir[6].

Hükümdarlığa geçen bir şahzâde cülûsunu müteakip traş olur ve (tesrih-i lihye) tabiriyle sakal salıverirdi. Küçük yaşta hükümdar olanlar ise büyüyüp yaşları yirmiyi tecavüz edince sakal koyuverirlerdi; yedi yaşında hükümdar olan Avcı Mehmed, hükümdarlığının yirmi birinci senesinde yani (1079 H., 1668 M.) de Yenişehire giderken Kavala kasabasında sakal salıvermiştir ki[7], o tarihte kendisi yirmi sekiz yaşında bulunuyordu. Osmanlı hanedanı içinde yalnız Yavuz Sultan Selim sakal salıvermemiştir.

***

[1] *Saray Vesikaları* (Cevdet Tasfini) No. 888, 2640, 5079.

[2] *Saray Vesikaları* (Cevdet Tasfini) No. 4483, sene 1241.

[3] *Saray Vesikaları* (Cevdet Tasfini) No. 5080, sene 1191. Hattâ Sultan Abdülaziz'in vefatında arkasından çıkarılan gömlek Rize bezindendi.

[4] *Saray Vesikaları* (Cevdet Tasnifi) No. 292, sene 1138.

[5] *Saray Vesikaları* (Cevdet Tasnifi) No. 2980, sene 1192.

[6] *Lütfi Tarihi*, C. 5, s. 23. Vekanüvis Lütfi Efendi (Zat-ı Padişahînin leyle-i velâdetleriyle cülusları geceleri (yani velâdet ve cülûsların sene-i devriyyeleri) için ilân-ı meserret edilmek üzere evkat-ı hamsede mevaki-i mâlûmeden toplar atılması hakkında vükela tarafından olunan niyaza müsaade olunarak o seneden bed' ile o âdet itiyat olunmuştur ..." diyor.

[7] *Vakayinâme* (Abdi Paşa) varak 126.

Padişahların gerek saraydaki ağalardan ve gerek vezir ve beğlerbeğilerden *musahip* denilen malûmatlı sözünden sohbetinden istifade edilen veyahut zarif, nüktedan ve hazır cevap zatlardan maiyetleri vardı. Bunların arasında cüce, dilsiz ve siyah hadım ağalardan seçilmiş musahipler de bulunurdu[1]. Musahiplerin mütalealarının padişahlar üzerinde tesirleri olduğundan dolayı bu gibiler bâzan sadr-ı âzamı müşkül vaziyete sokarlardı. Üçüncü Murad'ın musahiblerinden Şemsi Paşa ile beğlerbeği Mehmed Paşa ve Dördüncü Mehmed'in veziri ve damadı Musahip Mustafa Paşa mâruf şahsiyyetlerdendir; padişah kimi isterse anı kendisine muhasip yaparak bu unvanı ana verebilir ve icabında kendisini bu hizmetten afvederdi. Meşhur musikişinas İsmail Dede Efendi ve güzel musahabeleri ve menkıbeleri ile İkinci Mahmud'a musahip olan Abdi Bey ve Hayalî Said Efendiler meşhurdur[2]. Musahiblik (1250 H., 1834 M.) senesinde lağvedilip musahiplerden Abdi ve Sait beğlere kapıcı başılık verilmiştir[3]. Câhil siyah musahiplerin hükümdar üzerinde iyilikten sarf-ı nazar kısa akıllariyle yaptıkları telkinlerin neticesinde devlete verdikleri zararlar Onaltıncı Asır sonlarından başlar.

***

Her sene yılbaşı olan Nevruzda sadr-ı âzamla vezirler, eyalet valileri ve muayyen rical taraflarından padişahlara *Hediyye-i Nevruziyye* ismiyle at vesair hediyyeler verilirdi[4]. Sadr-ı âzamların Nevruz pişkeşi hakkında bir fikir verebilmek için Vezir-i âzam İbşir Mustafa Paşa'nın Dördüncü Mehmed'e takdim ettiği hem Nevruz ve hem sadarete tâyini münasebetiyle teşekkür hediyyesini aşağıya yazıyorum:

Vezir, kanun üzere Nevruziye pişkeşi ile sadaret pişkeşini cemedip birden irsal eyledi. Bir semend ve iki gaburlevn at ki üçünün dahi dünyada naziri bulunmaz. Serâpâ cevahir ile arâste zeheb-i ahmerden (kızıl altun) mamul raht ve rikâb ve gaddâre ve topuz vesair zerduz bisat ile müzeyyen idi vesair ecnas-ı tuhaf ve tarayif-i gûnagûnden

[1] *Koçi Bey Mecmuası*, 4095. Nur-i Osmaniye nüshası ve Tarih Vesikaları Dergisi No. 6, s. 468.

[2] *Enderunî Atâ Tarihi*, C. 5, s. 194.

[3] *Lûtfi Tarihi*, C. 4, s. 162.

[4] *Vekayinâme* (Abdi Paşa) varak 108 ve Saray Vesikaları N. 554, sene 1198 ikinci vezir Musahib Mustafa Paşa'nın hediyeleri. Riko (mütercem nüsha) s. 125.

boğçalardan mâada bir araba da yüz keselik filori ve kuruş gönderdi; valide hazretlerine yirmi keselik kadar pişkeş irsal edip...."[1].

Bu hediyelerin zamanına göre ne kadar büyük bir masraf olduğu meydandadır. Padişahlar hastalandıkları zaman sadr-ı âzamla Şeyhülislâmların geçmiş olsun hediyesi gönderdiklerini görüyoruz; 1076 H., 1665 M. senesinde Avcı Mehmed hastalandığı zaman Sadr-ı âzam Fazıl Ahmed Paşa iyâdet için bir mükemmel at, yedi mütenevvi bohça ve yedi kese altun ve Şeyhülislâm Minkarî zâde Yahya Efendi sarı fağfurî gülaptan göndermiş ve gülaptanın içine okunmuş gül suyu koymuştu[2].

Padişah vezir-i âzamın çadır ve konağına vezir vesairenin ziyaretine gidecek olursa hâne sahibinin hükümdara hediyye takdim eylemesi usuldendi[3]. Beğlerbeğinin padişaha takdim edeceği hediyye sadr-ı âzam vasıtasiyle olurdu.[4]

Bayramlarda valide sultan, sadr-ı âzam, Darüssaâde ağası, padişahın silahdarı ve sadr-ı âzam kethüdası tarafından hükümdara hediyyeler takdim edilir ve bu hediyyelerin miktar ve nevilerini gösteren bir de defter tutulurdu[5]. Sadr-ı âzam kethüdasının heddiyyesi olan at bayramın üçüncü günü verilirdi; kethüda aynı zamanda Darüssaâde ağasına da at takdim ederdi[6].

* * *

Osmanlı padişahlarının daimî ve zuhurata tâbi iki türlü gelirleri vardı; bunlardan birincisi malikâneler olup bunun bir kısmı inhisar altında ve diğer kısmı da senevî[7] veya kayd-ı hayat şartiyle kiraya verilmiştir ki *has*lar bu meyandadır[8].

[1] *Naîma Tarihi*, C. 6, s. 64.

[2] *Vakayinâme varak* 86, 90, 115.

[3] *Vakayinâme varak* 86 b.

[4] *Vakayinâme varak* 95.

[5] Saray Vesikaları hediyye defteri numara 215, sene 1212. Teşrifat defterinde de kayıtlar vardır.

[6] *Defter-i Yevmiyye-i Oda-i Teşrifat*, s. 32 (*Kâmil Tasnifi teşrifatçılık defterleri 677 mükerrer*).

[7] Ceb-i hümâyuna mahsus olup Darphaneden idare edilen Ankara'ya tâbi bâzı mahaller mukataasının bir seneliğinin otuz bin küsur kuruş ile Ankara mutasarrıfı Vezir Mehmed Sait Galip Paşa'ya ihale edildiğine dair vesika (*B.V. arşivi. Cevdet tasnifi saray vesikaları numara* 4517, sene 1234).

[8] Cenab-ı celâlet meabımın havassından Mardin ve tevabii karyelerinin perakende olan reayası bulunan yerlerin kadılarına hüküm ki:

Zikrolunan Mardin ve tevabii karyeleri cizye ve ispençe ve rüsum-ı raiyyet ve Bâd-i havalariyle bizzat cenab-ı nîmelmeabımın ceyb (ceb) harçlığına tâyin olunup lâkin raiyyetten bâzı-

Varidatın ikincisi bostancı başının saraya ait bostan ve bahçelerin hasılatından her sene takdim ettiği hasılat-ı sâfiyedir; Edirne bostancı başısı da aynı suretle hareket ederdi; üçüncüsü baltalıklarla ormanların gelirleri olup bunlar yirmi yedi kazaya aitti ve büyük imrahurun nezareti altında idi[1]. Dördüncüsü *Voynuk* denilen ve saray çayırlarının hizmetinde bulunan sınıftan alınan vergiler olup bu iş te büyük ve küçük imrahurların emri altında idi.

Bir de her sene padişahlara cep harçlığı olarak Mısır eyaletinden gelen varidat ki (995 H., 1587 M.) senesine kadar beşyüz bin, Onyedinci Asır başlarında altı yüz bin altun idi[2]. Bu parayı Mısır'dan getirenlere terakki verilmesi kanundu[3]. Mısır'dan gelen bu hazine ile beraber *Mal-i keşufiyye* denilen ve mansıb almak için kâşifler tarafından valilere verilen para da cep harçlığı olarak İstanbul'a gönderilirdi[4].

Bu daimî ve muayyen varidattan başka padişahların beğlik tevcihi sebebiyle aldıkları para vardı; devlete vergi veren emaretler evvelce Eflak, Buğdan, Dubrovnik ve Erdel iken sonradan ilk üçüne inhisar etmiştir. Bundan başka en ziyade menfaat gösteren vazifelerin satılmasından mütehassıl varidat ve devlet ricalinin her sene padişaha veregeldikleri hediyeler, tuğ caizeleri de enderun hazinesine aitti[5].

Bâzı maadin varidatından padişaha takdim edilen kısım[6] muharebe ganimetlerinden gelen hisse ve müsâderelerden alınan para da

ları zulm-i zalemeden ve gayrı vecihle varıp sakin olmalariyle... (*Mühimme defteri* numara 81, s. 5, sene 1025).

[1] Istabl-ı âmireye tâbi havass-ı hümâyun korularından hâsıl olan ceyb-i hümâyun akçesi enderun hazinesine teslim olununca ocak emekdarlarından on iki kişiye sipahilik (Kapıkulu süvariliği) verilirdi. (*Saray vesikaları Cevdet Tasnifi* numara 2362, sene 1227).

[2] *Zübdet-üt Tevarih*, C. 2 varak 178 ve *Selânikî* (basılmamış nüsha varak 325 b).

[3] *Mühimme defteri* 2, s. 134.

[4] Mal-i keşufiyyeye dair *Naîma*, C. 2, s. 347.

[5] Kaptan-ı derya Vezir Süleyman Paşa'nın Tuğ-ı hümâyun caizesi olan 22500 kuruşun enderun-ı hümayun hazinesine teslim edildiğine dair hazine kethüdası Ali ağanın makbuzu sene 1158 (*B.V.A. saray kısmı* No. 6271 ve 5893).

[6] Vesikalarda Darphaneden her ay zolota ve kuruş faizi olarak ceb-i hümâyun için verilen *3750* kuruş Darphane emini tarafından enderun hazinesine yatırılırdı (*Cevdet Tasnifi* saray No. 293 ve 2105 ve 6271 ve *D'Ohsson*'da C. 7, kitap 5)da:

Madenler varidatından hükümdarın yüzde otuzdan fazla kâr ettiği yazılmaktadır. Cep harçlığı için Darphaneden her ay verilen para Padişahın hazine kethüdası tarafından alınarak mukabilinde makbuz verilirdi (*Cevdet Tasnifi Saray vesikaları No. 294*) Sidrekapsi gümüş madeni ceb-i hümâyuna tahsis edilmişti (*Saray Vesikaları No. 91, sene 1234*). Ergani madeninden istihsal edilen bakırların beşte bir hissesi ceb-i hümâyuna ve kâr-u zararı Padişahlara aitti, bu bakırların senevî beşte biri yüz elli bin okka tutuyordu (*Saray Cevdet 976*). Bunlardan başka ceb-i hümayun için mukataalar da vardı. (*Saray Vesikaları Cevdet No. 2637 ve 3143 ve 3706*) Padişahın ceb-i hümâyun varidatına yukarıki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere darp-

hükümdarın gayr-i muhammen gelirlerinden idi; hususiyle musadere yoliyle elde edilen para ile padişahlar Onsekizinci Asrın son yarısından itibaren epey para biriktirmişlerdi[1].

Sarayda üç hazine vardı; biri hazinedarbaşı diğeri hazine kethüdası nezaretindeki hazine olup üçüncüsü de has'odadaki hazine idi. 1058 H., 1648 M. senesinde Avcı Mehmed cülûs ettiği zaman üç bin seksen kese hazine kethüdası emrindeki hazineden ve bin kese de has'oda hazinesinden çıkarılarak cülûs bahşişi verilmek üzere divanda vezir-i âzama gönderilmişti[2]. 1076 H., 1665 M. de hatt-ı hümâyunla iç hazineden Girit seferi için bin beşyüz kese verilmiş ve hazine kethüdası Ali ağa bunu hazine odası önünde defterdar Ahmed Paşa'ya teslim etmişti[3].

Hazine kethüdası emrindeki hazine-i hümâyun iç içe üç oda olup içinde pek çok nefis eşya da vardı. Hazine-i hümâyun son zamana kadar Yavuz Sultan Selim'in mühriyle mühürlenirdi; Yavuz:

"Benim altunla doldurduğum hazineyi ahlâfımdan her kim mangırla doldurursa hazine anın mühriyle mühürlensin ve illâ benim mührümle mühürlenmekte devam olunsun"

Diye vasıyyet eylediği an'ane olarak devam ettiğinden teberrüken bu vasıyyete riayet edilmiştir. Yavuz'un mührünün ortasında *(Sultan Selim Şah* = سلطان سليم شاه ve dört tarafında da توكلى على خالقى = *Tevekkülî Alâ Hâlikî)* ibaresi vardır; hazine-i hümâyunun küşadı merasimle olurdu[4].

Osmanlı Padişahlarına ait daha bâzı malûmat vermek mümkün ise de bunu müstakil bir saray tarihi yazacaklara bırakmağı daha doğru buldum.

hane bakardı.

[1] *Musadere,* Osmanlıların ilk zamanlarında siyasî mücrimlerin mirasının zabtiyle olurdu; fakat sonradan yavaş yavaş sahasını genişletti ve 1729 senesinde devlet hizmetinde vefat edenlerin, Padişahın kölelerinden addedilmesine mebni bunların vâris-i meşrûı addedilen Padişah tarafından mallarının musaderesine dair Şeyhülislâm Abdullah Efendi bir de fetva verdi; daha sonraları ise İslâm ve Hristiyan zenginleri de bundan kurtulamadılar. Ulema ile yeniçeriler musadereden istisna edildiler (*D'Ohsson,* C. 7, Padişah kısmı).

[2] *Vakayinâme* varak 3 b.

[3] *Vakayinâme* varak 97.

[4] *Topkapı Saray-ı hümâyunu* (Abdurrahman Şeref Bey) *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* sene 2, s. 401. Hazine-i hümâyun'un Sultan Selim'in mühriyle mühürlenmesi saltanatın sonuna kadar devam etmiştir.

OSMANLI HÜKÜMDARLARININ ŞAHSİYYETLERİ

İlk Osmanlı hükümdarlarından Orhan Bey (? 1320–1359) teşkilâtçı, uyanık, azim sahibi, iyi görüşlü, siyasî ceryanlardan istifade etmesini pek iyi bilen cevval bir devlet reisi idi; memleketi dahilinde daimî surette dolaşır ve dahilî vaziyeti kontrol ederdi; aşiret an'anelerine sadıktı; İznik'te yaptırmış olduğu imaretin küşat resminde halka kendi eli ile çorba dağıtmıştı; Osmanlı Devletini bir beğlik halinde kurmuş ve bu hususta Ahi'lerden istifade eylemişti. Karasi beğliğini kısmen aldıktan sonra Bizans'taki saltanat mücadelelerinden istifade ile kayın pederi imparator Kantakuzen'e yardım ederek bundan sonra fırsatı kaçırmayıp Rumeli'de fütühata başlamıştır.

Orhan'ın oğullarından Murad Bey, büyük biraderi Süleyman Paşa'nın Bolayır'da vefatı üzerine daha babası sağ iken Rumeli'deki Türk kuvvetleri kumandanlığını ele almış ve biraz sonra Orhan'ın vefatı üzerine devlet reisliğine getirilmiştir (1359). Bu da babası gibi teşkilâtçı olup acemi ocağıyla yeniçeri ocağı bunun zamanında tesis edilmiştir; sıhriyyet yoliyle germiyan memleketlerinin mühim kısmını ve para mukabilinde de Hamid oğullarından bâzı mühim şehirleri satın alarak kendisine rakip çıkan Karaman oğlunu mağlûp etti. Rumeli'deki ilerlemeler kendisine Edirne'yi kazandırdığından başka Bulgaristanı hemen kâmilen zaptetti; cenubî ve garbî Rumelide mühim muvaffakıyetler elde etti; Bizanslıları kendisine vergi verir vaziyete soktu; icraatında seri idi; daimî surette ordusunun başında bulunan azimli bir hükümdardı. Candarlı Kara Halil Hayrettin Paşa, Lala Şahin ve Timurtaş Paşalar gibi birinci safta gelen devlet adamı kumandanlar kendisinin muvaffakıyetinde mühim âmil olmuşlardı. İcabına göre şedit ve mülâyim idi; kanunlara riayet ederdi. Yeni kanunlarla devleti kuvvetlendirmişti. Rumelide her muvaffakıyeti müteakıp iyice yerleşir, teşkilât yapar, andan sonra diğer harekâta geçerdi.

Anadolu beğliklerini bir hamlede ortadan kaldıran Bayezid (1389-1402) daha babası zamanındaki cevvaliyeti sebebiyle (*Yıldırım)* unva-

nını almıştı; İstanbul imparatorluğu bunun zamanında devlete vergi veren alelâde bir vilâyet derecesine inmişti. Niğebolu zaferi ile Haçlılara çaldığı galebe tarihte kendisine büyük bir ün bırakmıştır; Sivas, Malatya, Tokat, Amasya'nın şark kısımlarına kadar olan yerleri hattâ Erzincan'ı bile elde ederek hududunu genişleten Osmanlılar Yıldırım'ın lüzumsuz inadı yüzünden Ankara'da mağlûp olmuşlar ve Yıldırım'ın kendisi de Timur'a esir düşmüştü. Sonraları içkiye fazla ibtilâsı âsâbını bozmuş olup işlerinde Devlet reisine lâzım olan îtidal ile hareket etmemesi kendisi için bir nakıysa teşkil eder. Osmanlı hükümdarları içinde birinci safda gelen kumandanlardandı; bu da büyük babası ve babası gibi hükümdar aileleri arasındaki sıhriyetten istifade etmiş, Sırp beğinin kızını almış ve aradaki anlaşma üzerine Ankara muharebesinde Sırp kuvvetlerinden istifade eylemiştir.

Bayezid'in büyük oğlu Emir Süleyman (1402-1410) malûmatlı, âlim ve şairlere karşı Hâmi ve kadirşinas bir hükümdar ise de kendisi böyle karışık bir zamanda devlet reisi olabilecek azim ve kudretten mahrum ve aynı zamanda sefahate düşkün olduğundan saltanat iddiasiyle karşısına çıkan kardeşlerine karşı bir şey yapamamış ve vezir-i âzamı bulunan Çandarlı zâde Ali Paşa'nın vefatına kadar Osmanlı memleketlerinin büyük bir kısmını elinde bulundurmuş ise de andan sonra her şeyi ve hattâ hayatını bile kaybetmiştir.

Büyük biraderi Emir Süleyman'a galebe çalan Musa Çelebi, cesur ve azimli bir hükümdar ise de çok şedid ve amansız olması, siyaset bilmemesi, bütün devlet adamlarının kendisine rakip olan Mehmed Çelebi'ye meyletmelerini ve İstanbul'u muhasara etmesi de Bizanslıların Çelebi Mehmed'e yardım eylemelerini icabettirmişti. Kısa süren Rumeli hükümdarlığı - çünkü Anadolu'daki yerler Çelebi Mehmed'in elinde idi - zamanında Sırp'lara karşı muvaffak olmuş ve ısyan çıkaran *Vidin*'i zapteylemiştir.

Gerek Bayezid Paşa, Hacı Ivaz Paşa gibi azimli maiyyetinin kendisine yardımları ve gerek biraderlerinden yüz çeviren devlet adamlarının kendisine iltihakiyle kuvvetlenen Çelebi Mehmed Osmanlı memleketlerini bir idare altında toplandıktan sonra kısa süren hükümdarlığı zamanında (1413-1421) bütün işlerinde muvaffak olmuş ve devletin ikinci kurucusu unvanını haklı olarak almıştır. Yaptığı muahedelere çok riayet etmiş ve Timur'un Anadolu beğlerine verdiği yer-

lerin çoğunu geri almıştır. Ciddiyeti, kadirşinaslığı verdiği söze riayeti, azim ve irade sahibi olması ile kendisini muasırı olan hükümdarlara sevdirmişti; yirmi dört muharebede ve musademede bulunmuş kırka yakın yara almıştır.

Çelebi'nin büyük oğlu Murad, hükümdar ilân edildiği zaman amcası Mustafa Çelebi'nin Bizanslılar tarafından Rumeli'ye çıkarılması üzerine büyük bir tehlike içinde bulunuyordu; fakat yanındaki babasının adamlarının sadakatleri neticesinde bu mühim hâdiseyi atlatmıştı; zamanında Osmanlı hududu Rumeli ve Anadolu'da genişlemiş ise de Rumeli'de Jan Honyad'a karşı mağlûbiyeti kendisine fütur getirmiş ve saltanatı oğlu Mehmed'e bırakmağa mecbur olmuştu. Sonradan 1444 de meşhur Varna harbini kazanması sebebiyle nakıysa gelen şöhretini tekrar elde etmiştir. Âlim ve şairlerin hâmisi olan İkinci Murad, zevk ve safa ile mücadeleyi müvazi tutmağa muvaffak olmuştur. Memleket hudutlarında tehlike belirdiği zaman işret ve saz âlemlerini terk ile ordunun başına geçmesini bilirdi; vekayiin tetkikinden kendisinin olgun bir hükümdar olduğu anlaşılıyor; fakat babası ve oğlu kadar azim ve iradeye sahip değildi; bütün işlerde Çandarlı zâde İbrahim ve oğlu Halil Paşalar nâfiz ve hâkimdiler.

Manisa'dan saltanata getirilen İkinci Mehmed (1451 - 1481) yirmi iki yaşında iken Roma Şarkî İmparatorluğunun bin senelik merkezi olan İstanbul'u zaptederek *(Fâtih)* unvanını almıştır. Büyük azim ve irade sahibi idi, kararında acele etmez fakat karar verdikten sonra da dönmezdi, bu cihetlerden torunları Yavuz ile Kanunî kendisine benzemişlerdir, tehlikeli zamanlarda îtidal ve soğuk kanlılığını muhafaza ederdi; İstanbul'un bir ilim şehri olmasına çalışmıştır; kendisi malûmat sahibi, şair, birkaç lisana vâkıf olup serbest fikirli idi; huzurunda yaptırdığı ilmî mübaheselere ehemmiyet verir, ulemayı birbiriyle münakaşa ettirmekten zevk duyardı. Zamanında yapılan fütuhatın Kırım ve İtalya seferleri hariç olarak hepsinde bulunmuş ve ordusuna bizzat kumanda etmişti.

Fatih Sultan Mehmed devrine gelinceye kadar Osmanlı padişahları az, çok aşiret an'anelerine sadık kalmışlardı; Fatih saltanat usulünü tesis ederek halkla daha az temas eder olmuştur; anın zamanına kadar Türk devlet ricali iş başında bulundukları halde bu tarihlerden itibaren devşirmelikten yetişmiş olan gayrî türkler vezir-i âzamlığa ve bol

miktarda devletin diğer yüksek mevkilerine getirilmişlerdir. Birinci defadaki hükümdarlığı zamanında kendisinin o makamdan çekilip babası İkinci Murad'ın tekrar padişahlığına sebep olan Çandarlı zâde Halil Paşa'yı öldürerek intikam almış ve Türk ailelerin etrafında toplamış olan bu ailenin bu sonuncusunun ölümünden sonra meydan devşirmeden gelenlere kalmıştır; tercüme-i haline dair olan eserlerle zamanının vekayii tetkik edilecek olursa İkinci Mehmed'in az vefalı, çabuk usanıcı olduğu görülür.

İkinci Bayezid (1481–1512) Osmanlı hükümdarlarının âlim ve şâirlerindendir. Şehzâdeliği zamanında içkiye düşkün olup hükümdar olduktan bir müddet sonra mutaassıp denecek derecede sofulaşmıştı; bunun zamanında Fatih devrindeki fikir serbestisi tahdit edilmişti; namına çok eser yazılmış ve zamanında İstanbul, İslâm âleminin en büyük bir ilim şehri haline gelmiştir. Bayezid, babasının cevvaliyetine malik değildi, bununla beraber son devirleri müstesna olarak sarayına kapanmış da değildi. İlk devirlerinde ordusunun başında bulunarak bâzı mühim yerleri zaptetmiş ve son zamanlarına doğru da askerî işleri, siyaset ve idareyi kumandanlarla devlet adamlarına bırakmıştı ki bu hal kendisinin saltanattan çekilmesini icabettirmiştir. İlim ve sanat ehli olanları himaye etmek ve anlara her sene bütçesinden bir para ayırmak suretiyle faaliyetlerini arttırıp teşvik eylemek gibi kadirşinaslığı çoktu. Kendisine takdim edilen eserleri okumak âdeti idi. Şahsına karşı dalkavukluk edilerek yazılan eserlerin müelliflerine yüz vermezdi.

1512 de yeniçerilerin yardımiyle babasının elinden saltanatı zorla alan ve Bayezid devrindeki uyuşuk ve müterediddit siyaset yerine açık ve kuvvetli bir siyaset takip eyliyen Birinci Selim'in resmî ve hususî hayatı başka başka idi. Devlet idaresindeki hayatı pek şedit ve amansızdı; kendisi asabî olup çabuk hiddetlenirdi; her hangi bir şeyi takip etmek âdeti idi; bâzı hâdiselerde hissiyyatını saklamasını da pek iyi bilirdi. Devlete âit hayatî işlerde kendi çizdiği ve tatbikına karar verdiği bir plânın ve yaptığı işin hilâfına mütalea beyan edeni derhal öldürürdü; bâzan hudutlardan uygunsuz haberler aldığı vakit av bahanesiyle kırlarda dolaşırdı; kendisinden dayak yiyen vezir-i âzamlar da vardı; Hersek zâde Ahmed Paşa'yı döğmüş ve ehemmiyetsiz bir mese-

lede mütaleasına aykırı söz söyleyen Pirî Mehmed Paşa'nın, elindeki okla başını vurarak yarmıştı. Kendisi hakkında:

Rakıbin ölmesine çare yoktur
Vezir ola meğer sultan Selim'e

beyti hakikaten çok yerinde söylenmiştir. Bütün bu hiddet ve şiddetine rağmen çok kadirşinas ve adam intihabında büyük bir vukuf sahibi idi; defterdar iken takdir ettiği Pirî Mehmed Paşa'yı süratle vezir-i âzamlığa kadar çıkarmıştır. Pirî Paşa bu şedid hükümdarın vezirliğinde çok sıkıntı çekmiş olmakla beraber ıcabında fikrini açıkça söylerdi; işte Yavuz'un hoşuna giden noktalar burası idi; hiddet ve asabiyetine rağmen hak sözü kabul eder, acele yaptığı bir haksızlıktan dolayı nedamet gösterirdi. Sözlerini birbiri ardından birkaç defa tekrar edecek kadar asabî ve hadid olan Yavuz'un Müftü Zenbilli Ali Efendi ile olan münakaşaları meşhurdur. Kendisinin son zamanına yetiştiği âlim ve fâdıl bir zat olan Amasyalı Müeyyed zâde Abdurrahman Efendiden bahsederken:

"Anın son zamanına yetiştik. Taci zâde Câfer Çelebi'ye de kendi elimizle kıydık"

sözleriyle münasebet aldıkça teessüfünü söylermiş.

Şah İsmail'e karşı galebesi Anadoluyu mühim bir tehlikeden kurtardığı gibi Memlûk devletini de ortadan kaldırması kendisi ve haleflerinin İslâm âlemi üzerindeki nüfuz ve itibarlarını arttırmıştır. Sevkulceyş kudreti ve *Rîdaniye* muharebesindeki tâbiyesi neticesinde Memlûk ordusunu geriden vurması kendisinin askerî dehasını gösterir. *Merc-i dâbık* muharebesinden sonra hemen Mısır üzerine yürümiyerek kışı Suriye'de geçirip etrafındaki Urbanı elealmış, ordusunu iyice tensik ile çöl harbine hazırladıktan sonra taarruza geçmiştir; bu hâdiseler, ıcabında programını tatbikde çok müteenni olduğunu göstermektedir. Saltanatta bulunduğu dokuz senenin çoğunu harp sahasında geçirmiştir; tersaneyi Gelibolu'dan İstanbul'a naklettirerek gemi inşasına ehemmiyet vermişti.

Yavuz'un bütün hiddet ve şiddeti devlet işlerinde idi; İran ve Mısır seferlerindeki harekette halka karşı gösterdiği muamele mülâyemetten ibaretti; kendisinin hususî, ilmî ve edebî içtimalardaki hayatı, devlet

idaresindeki hayatının tamamen zıddı idi; ilmi ve ulemayı himaye eder ve anları taltif eylerdi. Kendisi de âlim ve kuvvetli şâirdi[1]. İlim meclislerinde çok mütevazi ve müsamehakâr idi; lâtifeler yapar, güler yüzle hareket eder, mübahaselerden hoşlanır ve bâzan kendisi de mübahaseye girerdi. Farisî şiirleriyle Kemal-i Hocendî, Hafız-ı Şirazî ve Hüsrev-i Dehlevî'yi taklit ederek muvaffak olmuştur. Pek muğlak edebî ve münşiyâne yazılmış olan Vessâf Tarihini daimî surette okuması farsça ve arapçaya derin vukufunu göstermektedir; Türkçe şiirleri de güzeldi. مجالس النفائس = *Mecâlis-ün Nefais*'in farsça tercümesinde yazıldığına göre Yavuz'un riyaziyeye de vukufu vardı; (*Mesail-i Selâsîn)* adındaki riyaziye kitabı Yavuz Sultan Selim'e ithaf edilmiştir.

Avrupalıların *Muhteşem* ve biz Türklerin *Kanunî* Sultan Süleyman dediğimiz büyük hükümdar, babasından teslim aldığı Osmanlı Devletini rakipsiz olarak hemen yarım asra yakın bir zaman (1520-1566) idare etmiş ve ordusunun başında olarak şarka ve garba birçok seferler yapmış ve son seferi olan *Sigetvar* kalesini muhasara ederken yetmiş dört yaşında muharebe alanında vefat etmiştir. Son seferi esnasında yolda giderken ihtiyarlığına binaen at üzerinde duramıyarak araba ile götürülür, şehir ve kasabalara girileceği zaman ata biner ve halka ordusunun başında bulunduğunu gösterirdi,

Ordu üzerinde hiçbir Osmanlı hükümdarı Kanunî kadar sevgi ve saygı uyandırmamıştır; yarım asır gibi uzun bir zaman ordusiyle beraber düşüp kalkan ve askerlerinin öldükleri ve yaşadıkları zamanlara âit kendilerinin ve evlatlarının himaye ve terakkilerine dair mühim kanunlar koymuş olan bu hükümdara karşı yapılan hürmet ve tâzim tam mahalline masrufdı. Orduya genç yaşında girmiş olan askerler; kırk, elli yaşlarına geldikleri halde başlarında hep bu gazi hükümdarı görmüşlerdi; bundan dolayı vefatı orduda büyük bir heyecan uyandırmıştı; hattâ vefatı Belgrad'a yakın bir mahalde askere ilân edilip arabasının etrafında hafızlar Kur'an okumaya başladıkları zaman askerin birdenbire hayret ve heyecanla camid bir cisim gibi donup olduğu yerde kalması ve (Hay Süleyman Han) diye irkilmesi ve bu acıklı tablo

[1] Farisî Divanı İstanbul'da 1306 senesinde basıldığı gibi Alman İmparatoru İkinci Giyom'un emri üzerine 1904 senesinde Berlin'de büyük kıt'ada müzehheb olarak da bastırılmıştır.

elli senelik başkumandana karşı derin ve içten gelen hürmet ve minneti pek veciz surette tasvir etmektedir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın şöhreti yalnız seferleriyle değil koymuş olduğu kanunlarında, devlet teşkilâtı ve ordunun asrî bir şekilde techizi cihetiyle gösterdiği faaliyet ve gayretlerinde görülür, kapıkulu ocaklarını yeni kanun ve nizamlarla takviyesi, timar ve zeamet sahiplerine ve anların yetimlerine dair yeni yeni kanunlarla bu güzide sınıfların hukukunun himayesi gibi yenilikler Türk ordusunun muvaffakıyetlerinde birinci derecede âmil olmuştur. Zamanında vezir-i âzam bulunan Pirî Mehmed Paşa, Damad İbrahim Paşa, Lütfi ve Sokullu Mehmed Paşalarla Nişancı Şeydi ve Celâl zâde Koca Nişancı Tosyalı Mustafa beğler gibi kanunşinaslar bu padişah zamanında yetişmişlerdir; Celâl zâdenin arazi kanunları hakkındaki isabetli hükümleri divanı hümâyunun tasvip ve padişahın tasdikiyle uzun zaman tatbik edilmiştir. Meşhur Müftü Ebussuud Efendi devlet kanunlariyle şer'î hükümleri telif etmeğe muvaffak olmuştur.

Kanunî, iş başına gelen adamların derece-i iktidarlarını bilirdi; bundan dolayı kendisine gelişi güzel iltimas ile adam tavsiye edilemezdi; adam yetiştirmesini de iyi bilirdi, bundan dolayıdır ki oğlu Selim'in saltanatı müddetince ve torunu Üçüncü Murad zamanında kısmen ileride bulunan devlet adamları kendi devrinden bakiyye kalanlardı.

Kanunî Sultan Süleyman ceddi Fatih'in yaptırıp zamanının İlâhiyat Fakültesi olan *Sahn-ı Seman* dan başka asrın ihtiyacına göre *Sahn-ı Süleymaniye*'yi vücuda getirerek bu suretle tıb ve riyaziye fakültelerini kültür hayatımıza ilâve eylemiştir.

Kanunî'nin *Muhibbî* mahlasiyle yazdığı şiirleri hâvi müretteb bir divanı vardır. Meşhur şâir Bâkî'nin şiirdeki kudret ve kabiliyyetini takdir ederek anı himaye ile yetişmesine sebep olmuştur. Bu şâirin Kanunî'nin vefatı dolayısiyle yazdığı mersiye, Süleyman'ın kadirşinaslığına karşı nimetşinaslığının büyük bir delilidir. Kanunî Bâkî'yi yetiştirdiğinden dolayı memnuniyetini de söylermiş.

Kanunî devri her cihetinden Osmanlı İmparatorluğunun en yüksek devri olduğuna şüphe yoktur; büyük oğlu Şehzâde Mustafa ile Bayezit hâdiseleri tarihte kendisine bir leke bırakmış, birincisinde Şehzâde Mustafa'nın babasından sonra saltanata geçmek için bir arzu

göstermesi ve bunu fırsat bilen Hürrem Sultanın kendi oğullarından Bayezid'i hükümdar yapmak için padişah üzerinde müessir olması ve ikincisinde ise ihtiyarlığı sebebiyle Şehzâde Selim taraftarlarının entrikaları iki şehzâdenin ölümüne sebep olmuştur.

Kanunî Sultan Süleyman, babası gibi hiddetli olmayıp tab'an sukûtî ve düşünceli, çok temkinli ve îtidal sahibi idi; fakat azim ve iradesi kuvvetli olup devletin kudret ve nüfuzunu her şeyin fevkında tutardı; kendisiyle görüşen yabancıların konuşma tarzlarından maksatlarını sezer ve ana göre cevap verirdi; vereceği bir emir ve kararı vermeden evvel düşünür ve verdikten sonra da tatbikında ısrar eder ve dönmezdi; bundan dolayı kendisine arzolunan bir mesele üzerinde ne söylerse bu, ilk ve son sözü idi.

Babasının yerine geçen İkinci Selim (1566 –1574) şahsan ve iktidar cihetiyle babasının ve cedlerinin meziyetlerini hâiz değildi; validesi Hürrem Sultan, bundan ziyade diğer oğlu Bayezid'i severdi; bundan dolayı babasından sonra saltanatı Bayezid'e temin etmek istemiş ve Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesine sebep olmuş ise de takdir kendisinin tedbirini bozmuş ve Selim, hükümdar olmuştur. Validesine benzediğinden dolayı Sarı Sultan Selim denilen bu hükümdar tenperver ve sefahate meclûbdu. Bizzat ordusunun başında bulunmıyan ve seferlere iştirak etmiyen ilk Osmanlı hükümdarı budur. Babası devrinden kalma Sokullu, Piyale, Kılıç Ali Paşalar ile Ebusuud Efendi gibi şahsiyetler sayesinde Kanunî devrinin bütün azameti devam etmiştir. Liyakatsizliğine rağmen talii müsaitti. Zamanını İstanbul ve bâzan da pek sevdiği Edirne'de geçirmiş, zevk ve safadan geri kalmamıştır; sekiz sene süren hükümdarlığı zamanında devletin idaresi damadı Sokullu'nun elinde bulunmuştur. Meşhur Mimar Sinan'ın Edirne'de yaptığı Selimiye camisi bu hükümdara aittir. Devlet işlerinde Yahudi nüfuzu bunun zamanında görülmeğe başlar.

Selim'in yerine büyük oğlu Manisa Valisi Murad getirilmişti (1574). İlk devirleri Sokullu'nun idaresi sayesinde iyi gittiyse de anın ölümünden sonra o ayarda bir sadr-ı âzam bulamıyan Murad, devlet üzerindeki nüfuz ve itibarını kaybetmeye başladı; saraydaki valide sultanlar, kâhya kadınlarla yahudi kadınlar hükümet işlerinde müessir olmuşlar ve devletin haricî siyasetine de karışmışlardı.

Yirmi bir sene padişahlık eden Üçüncü Murad, sarayında oturup dışarı çıkmamağı tercih etmişti; maiyyetindeki cüce, dilsiz ve hadım ağalar, kendisinin خلع = hal olunacağından bahsile iki sene cuma namazına bile çıkarmamışlar, çıkmak istediği zaman:

"Çıkarsın amma saray-ı âmireye giremezsin, kul taifesinin ittifakı var"

diye kendisini korkutmuşlardı; filhakika kul taifesinin yani kapukulu ocaklarının divan-ı hümâyundaki edebsizliklerinden dolayı padişah bu askerden şüpheli olduğu gibi asker de kendisini sevmiyordu. İşte devlet idaresini bizzat idare etmiyen Murad'ın saltanatı böyle sarayda kapalı olarak kadınlarla eğlenmekle geçmişti; Osmanlı Devleti'nin muazzam teşkilâtının bozulması bunun zamanında başlamıştır. Bizzat sefere gitmiyen Murad, ordu başkumandanlığını serdar-ı ekrem unvaniyle vezir-i âzama bırakmış ve bundan sonra bu usul âdet olmuştur.

Üçüncü Murad'ın, okumuş olduğum bâzı hatt-ı hümâyunlarında mûtedil, ifrattan ve haksızlıktan çekingen olduğu görülüyor; hizmeti görülmüş olan devlet adamları hakkında istırkab dolayısiyle söylenen şeylere ehemmiyyet vermiyerek kadirşinaslık gösterdiğine dair bâzı deliller vardır; hattâ vezir Koca Sinan Paşa taraftarlariyle bâzı nüfuzlu şahısların vezir-i âzam Ferhad Paşa'yı öldürmek için yaptıkları tasnîat ve garazkârlıklara ehemmiyet vermiyerek İran seferlerinde yüz ağartıp mühim hizmet etmesini ileri sürerek kendi saltanatı müddetince bu kıymetli vezirin hayatını muhafaza etmiştir. Saraydan çıkmadığı için mütemadiyen çocuk yapmış olup vefatında hayatta olarak on dokuz erkek ve bir hayli da kız evlât bırakmıştır.

Üçüncü Murad'ın oğlu Üçüncü Mehmed (1595-1603) eyaletten yani valilikten saltanata gelen son Osmanlı hükümdarıdır; yeniçerilerin kat'î ısrarları üzerine *Eğri* seferine gitmeğe mecbur olmuştu; çünkü padişahlarını başlarında kumandan olarak görmek isteyen yeniçeriler:

"Kanunî Sultan Süleyman hem ihtiyar ve hem de nikris hastalığına mübtelâ olduğu halde araba ile sefere giderdi, padişahımız gençtir niçin bizimle sefere gitmiyor?"

diye ayak dirediklerinden dolayı Üçüncü Mehmed sefere çıkarılmıştı. Hattâ otuz senedenberi padişahlar sefere çıkmadıklarından dolayı Davud Paşa sahrasındaki otağ-ı hümâyun yeri bilinmez olmuştu.

Üçüncü Mehmed vakur, sâkin, mutedil, çok terbiyeli bir hükümdarmış. Vekayiin tetkikinden vehim sahibi ve işlerinde müteredditolduğu anlaşılıyor. Celalî ısyanları ve İran vaziyeti sebebiyle müteellim olur ve yemek ve içmekten kesilirmiş (Hammer C. 8, S. 31 not). Genç yani otuz sekiz yaşında vefatı Osmanlı saltanatını epey zaman küçük yaştaki hükümdarlarla valide sultanlar, liyakatsiz vezir-i âzamlar ve nihayet inzıbatı bozulan kapıkulu askerlerinin ellerinde bırakmıştır.

OSMANLI PADİŞAHLARININ ŞAHSİYYETLERİ

Üçüncü Murad'dan sonra Üçüncü Mehmed ile Birinci Ahmed, İkinci Osman, Dördüncü Murad ve İbrahim'in hep genç yaşında vefatları ve bunlardan bir kısmının öldürülmeleri ve hele Dördüncü Mehmed'in yedi yaşında hükümdar olması devletin başsız ve anarşi içinde kalmasını icabettirmiş olup Köprülüler devrine kadar bu feci vaziyet, az istisnasiyle yarım asır devam etmiştir.

Üçüncü Mehmed'e halef olan Birinci Ahmed'den itibaren Osmanlı padişahları artık valilikten saltanata gelmeyip sarayda büyüyerek hükümdar olmuşlardır; harem ağaları, saray cariyeleri, musahipler ve bâzı saray erkâniyle temas eden bu hükümdarlar şehzâdeliklerinde pek basit bir tahsil görüp yetişiyorlardı. Tabiî, görüşleri dar ve düşünceleri muhitinin icabı olarak mahdut idi; bunlardan herhangi birisinin zamanında hükümet reisliğinde kuvvetli vezir-i âzamlar bulunur ve bu da bir felâketin kurbanı olmazsa işler iyi gider ve aksi takdirde muamelât bozuk düzen yürürdü; hükümetin icraatına sarayın müdahalesi bu devirde pekçok görülmektedir; valide sultanlar, gözdeler, musahip ve musahibeler, padişahın hocaları, Darüssaâde ağaları vesairenin her şeye müdahale ile burunlarını sokmaları devlet idaresini bozmuştur; bunların müdahalelerine kavuk sallamıyan vezir-i âzamların bir entrika ile başlarının alındığı çok görülen hâdiselerdendi; işte kapalı bir muhitte ve cahil ellerde yetişen bu padişahların birkaçı müstesna olarak çoğunun sarayda oturmaları ve bâzılarının tebdil suretiyle sathî surette İstanbul ahvaline vukuflarından başka halkla temasları yoktu.

Osmanlı padişahlarının bu kudretsiz ve âciz devirlerinde içlerinden bazılarının ecdadlarının faaliyetlerini göstermek istedikleri ve ordularının başında sefere hareket ettikleri görülmekte ise de bunların adedi de üçü, dördü geçmiyordu.

Osmanlı şehzâdelerinin bu asırlarda sarayda kapalı bir hayat geçirmeleri ve oradaki yaşayışları hakikatten pek elem verici bir hal idi; babalarının saltanatları zamanında oldukça serbest bir hayat süren

şehzâdeler anların ölümünden sonra saraydaki bir dairede her şeyden tecrid olunarak ihmal edilmiş bir vaziyette ve nezaret altında yaşamağa mecbur idiler. Bunlardan herhangi birisinin bu hayat tarzından sonra hükümdar olmaları, sıkı ve daimî surette ölüm korkusu içinde geçen bir kafes hayatından birdenbire hükümdarlığa geçmeleri, üzerlerinde kuvvetli bir tahavvül husule getiriyordu.

Padişahların şehzâdelikleri zamanındaki ıztırablı hayatlarına dair Osmanlı tarihlerinde misaller vardır; Birinci Mustafa'nın saraydaki perişan vaziyeti, İbrahim'in her an ölüm tehlikesi içinde geçen hayatı malûm hâdiselerdendir.

Biraderi Dördüncü Mehmed'in, hayatlarına dokunmıyarak bir arada nezaret altında bulunan iki kardeşinden yani Süleyman ile Ahmed'den birincisinin Mehmed'in yerine hükümdarlığa getirilmek istendiği zamanki vaziyetini yakından görmüş olan Silâhdar Tarihi müellifi Fındıklılı Mehmed Efendiden dinlemek şehzâdelerin nasıl acıklı bir hayat geçirdiklerini ve nasıl her an ölüm korkusiyle titrediklerini gösterir. Dördüncü Mehmed'in hal'i tekarrür edince:

> "Taht-ı hümâyun çıkıp haric-i Bâb-üs saâde'de kuruldu ve cemal-i padişahiye muntazır olundu; Darüssaâde ağası varıp Şehzâde Süleyman Hanı mahbus oldukları Şimşirlik nâm mahalden taşra dâvet eyledi ve kendüyi izâle eder zanniyle havf edüp çıkmadı. Benim şevketlû padişahım korkmayın vallâh billâh zarar kasdına gelmedim; cümle vüzera ve ulema ve ocaklı kulların sizi padişah edüp kudumunuza intizar üzerelerdir buyurun demişken, kalbi mutmain olmayıp:
>
> "İzalemiz emir olundu ise söyle iki rik'at namaz kılayım, andan emri yerine getür; sahavetimden beru kırk yıldır hapis çekerim; hergün ölmektense birgün evvel ölmek yekdir, bir can için ne bu çektiğimiz korku.
>
> Buyurup ağlamağa başlar; ağa tekrar ayağını öpüp estağfurullah hâşa ki size bir kast oluna; taht kurulmuş cümle kulların size bakar demekle yanında refiki küçük biraderi Ahmed dahi:

"Buyurun, korkmayın ağa yalan söylemez" diye cesaret vermekle taşra çıktı, bunca zamandanberi zelil ve sefil üzerinde birşey yok, ancak arkasında kırmızı atlas entari ve ayağında tomak bulunmağla

ağa kendi kürklerinden meneviş çuhaya kaplı bir samur erkân kürk getirip entari üzerine giydirdi ve yalnız koltuğuna girip tâzim ve tekrim ile has'odaya munsab Sofa köşküne çıkarıp havuz başında tahta oturttu ve silahdar ağa ile has'odalı istikbal edüp ve andan alıp arz odasına giderken karanlık Arslanhâneye uğrayıp "beni bunda mı öldürürsiz" buyurmuşlar. Behey Efendim niçün böyle buyurusuz hâşâ ki izâle emir olunmuş ola, tahta oturmağa gidersiz, işte kapı ağası kulun dahi kapı oğlaniyle has'oda kapısında istikbale gelmiş dedi...

Fakr-ü ihtiyaca katlanarak hür ve korkusuz yaşamağı böyle bir şehzâdelik hayatına bin kere tercih eden bir insanın sıkıntılı da olsa geçirdiği hayatının ne kadar kıymetli olduğunu takdir edeceğine şüphe yoktur.

İşte bu kısa mukaddimeden sonra Onyedinci Asırdan itibaren şehzâdeliklerini bu tarzda geçiren Osmanlı padişahlarının hâdiselerden alınmak suretiyle şahsiyyetlerini gösterebiliriz.

Üçüncü Mehmed'in oğlu Birinci Ahmed 1603 de ondört yaşında hükümdar olmuş, padişâh iken sünnet edilmişti; sarayda kapalı yetişen ve henüz çocuk olan bu padişahın tecrübesizliğine binaen tesir altında kalmak suretiyle iş gördüğü kolayca anlaşılır; tarihlerin tetkiki de bunu böyle göstermektedir. Saltanatı zamanında en çok hocası ile imamı, Şeyhülislâm ve Darüssaâde ağası bunun üzerinde müessir olmuşlardır; vezir-i âzam Lala Mehmed Paşa gibi kıymetli bir sadr-ı âzam hakkındaki muamelesi kadirnâşinas vefasız ve kararsız olduğunu göstermektedir. Sofu meşrep ve pek mutaassıp olduğu da görülüyor. Tab'an inadcı ve sözünde musır olup tebeasına karşı yumuşaktı. Halkı himaye için mufassal bir adâlet fermanı neşretmiş ve yapılan fenalıkları sayıp dökmüştür; kendisinin şâir olduğu görülüyor; kendi imamı Mustafa Sâfî Efendi bunun bâzı manzumelerini *Zübdet-üt-Tevarih* isimli tarihinde göstermiştir.

İki defa saltanata geçen (1617 ve 1622 senelerinde) Birinci Mustafa'nın pek kısa süren saltanatı kendisinin cinnet hâlinde bulunması sebebiyle haris olan validesinin devlet işlerini idaresiyle geçmiştir; bu kadın oğlunun saltanatını temin için damadı Davut Paşa ile beraber İkinci Osman'ın katline sebep olmuştu.

[1] *Silâhdar Tarihi*, C. I.

Birinci Ahmed'in büyük oğlu olan İkinci Osman, amcasının deliliğinin saklanmaz bir hale gelmesi sebebiyle onbeş yaşında hükümdar olmuştu (618). Ateşli ve hamiyetli ise de çok genç ve tecrübesizdi, ecdadı gibi sefere gitmek istiyordu; bizzat gittiği Lehistan seferinde hasisliği ve askere bahşiş vermemesi sebebiyle muvaffak olamıyarak geri dönmeğe mecbur olmuştu; Osman bu muvaffakıyetsizliği kapıkulu askerinin nizamsızlığına hamlederek askerî ıslahat yapmak istedi, halbuki buna kabiliyeti ve vaziyeti müsait değildi; kapıkulu ocakları kendisinin bu mütaleasından memnun değillerdi; bu hoşnutsuzluk esnasında amcası Mustafa'nın validesi, oğlunun saltanatını temin için fırsatı kaçırmadı; Hocası Ömer Efendi ile Darüssaâde ağası Süleyman ağanın tesirleri altında kalan Osman, bir askerî ihtilâl ile hem saltanatını ve hem de hayatını kaybetti (1622). İkinci Osman Kanunî devrinden beri devam edüp gelen an'aneye muhalif olarak saray haricinden Şeyhülislâm Esat Efendinin kızını nikâhla almasından dolayı saray kadınlarını da gücendirmişti.

Mustafa'nın ikinci defaki hal'inden sonra devlet idaresini ele almış olan (1623) Sultan Ahmed'in oğlu Dördüncü Murad, henüz oniki yaşına bile basmamıştı; ilk zamanlarda işleri validesi Kösem Sultan gördü; kapıkulu askerlerinin edebsizlikleri devam ediyordu; hükümet hakikatta bunların ellerinde idi; İran seferi uzun senedenberi muvaffakıyetsiz olarak devam ediyordu; Bağdat elden çıkmıştı; hazine boştu. Biraderi Osman gibi tecrübesiz hareket etmiyen Murad, bir hayli yolsuzlukları hazmetmeye mecbur oldu; yirmi iki yaşında validesini iş başından uzaklaştırarak bizzat kanlı icraat ile faaliyete geçmiş, tütün yasağı bahanesiyle kapıkulu ocaklarını, İstanbul kabadayılarını aman vermiyerek tepelemişti; Revan ve Bağdat seferlerinde Anadolu'daki mütegallibeyi öldürmüştür. Orduyu tam disiplinli bir hale getirmeğe muvaffak olmuştur. Haklarında şikâyet edilenleri vezir, vali, kadı hulâsa kim olursa olsun öldürmüş ve hattâ Topal Recep Paşa ile birlikte biraderlerinin hayatına kefil olan Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendiyi aynı suretle katleylemiştir. Boş olan hazineyi doldurup devletin mâlî itibarını iade etmeğe muvaffak olmuştur.

İkinci Selim'in atâleti, Üçüncü Murad'ın tenperverliği, Üçüncü Mehmed'in iktidarsızlığı, Birinci Ahmed'in kararsızlığı ve oğlu Osmanın tecrübesizliği ve nihayet Mustafa'nın cinnet ve belâheti yüzünden

yarım asır kadar bir zaman içten ve dıştan nüfuzu azalan bu devlete Dördüncü Murad yeni bir hayat vermeğe muvaffak olmuştur[1]. Eğer genç yaşında ölmeyip (1640) saltanatı uzun sürseydi biraderi İbrahim ile Dördüncü Mehmed'in ilk devirlerindeki fecî haller vuku bulmazdı.

Ordusunun başında bulunarak uzun seferlerle bütün meşakkatlere katlandığı için asker hem kendisini sever hem de korkardı. Ecnebi eserlerde de fikrinin daimî surette devlet işleriyle meşgul olduğu ve her şeyden haberdar olmak istediği yazılıdır. Bozulmuş olan timar ve zeamet teşkilatını ıslah etmiştir; vazifesini bileni sever ve dürüst söyleyeni de takdir ederdi. Revan seferine giderken Konya kalesine atla girmek istediği sırada kendisinin padişah olduğunu bilmiyen muhafızın:

"Bire ağa attan in, yaya yürü, bu padişah kalesidir atla çıkılmaz" diye bağırmasından çok hoşlanmıştı[2].

Tarihler kendisinin kan dökücü olduğunda ittifak ederler; filhakika göstermiş olduğu fazla şiddet yüzünden bâzı günahsızların öldürülmüş olduğuna şüphe yoktur; fakat uzun zamandanberi temadi eden ve devletini inkıraza doru şürükliyen fenalıkları bertaraf etmesi, elden çıkan Bağdad'ı geri alması, kanun ve nizama itaati iade eylemesi sebebiyle kısa süren saltanatı zamanında yaptığı hizmet hakikaten büyüktür. Müsait zamanlarında musıkî ve eğlence ile vakit geçirirdi; içkiye ibtilası hastalığını arttırmıştı; bundan vazgeçmesi için yapılan nasihatleri dinler fakat bâzı mukarriblerinin ısrarlariyle tekrar içmeğe başlardı.

Murad'ın iyi binici, sportmen; çok çevik ve cevval ve pençelerinin fevkalade kuvvetli olduğunu tarihler yazarlar. Revan seferinde Aras nehrini geçerken suya kapılan ve boğulmak tehlikesine mâruz kalan bir solak neferini bir eliyle yakasından tutarak nehir kenarına çıkarmış ve kedisine bir kese altun vermişti; silahtarı Musa Ağayı (Paşa) ki iri cüsseli imiş; kuşağından tutup kaldırmış olduğu meşhurdur. Atıcılıktaki meharetini göstermek üzere Topkapı Sarayında nâmına bir kitâbe vardır, icabında yere inmeksizin bir eğerden ötekine sıçramak suretiyle at değiştirirmiş.

[1] *Hammer Tarihi*, (Atâ B. Tercümesi) C. 9, s. 295.
[2] *Peçevî*, C. 2, s. 436 ve *Hammer* (Atâ B. Ter.) C. 9, s. 273.

Murad öldüğü zaman (1640) kardeşi İbrahim, hayatta kalmış olan yegâne Osmanlı şehzâdesi idi. Birinci Ahmed'in müteaddid oğullarından Mehmed'i biraderi İkinci Osman ve Bayezid, Süleyman ve Kasım isimlerindeki üç yetişmiş şehzâdeyi de Murad öldürmüş yalnız hayatta Murad'la ana ve baba bir kardeşi olan İbrahim kalmıştı, İbrahim, anasının bin türlü tedbir ile saklaması ve bahaneler bulması sebebiyle Murad'ın pençesinden kurtulabilmişti. Biraderinin yerine hükümdar olan İbrahim'in şehzâdeliğinde hayatının her an ölüm korkusiyle geçmesi ve kendi üç kardeşinin gözü önünde boğulmaları[1] sebebiyle âsâbı bozulmuştu; mamafih hükümdar olduğu zaman amcası Mustafa gibi deli değildi; kendisinin aceleci ve asabî olduğu hatt-ı hümâyunlarında da görülmektedir. Bu âsâbiyyete ilâveten kendisinin zürriyyeti olması için cariye istifraşi ve sui istimal icabı muvazenesi bütün bütün bozulmuş ve verdiği şuursuz emirlerle biraderi Dördüncü Murad'ın yeniden kurduğu devlet nizamını ve kanunlarını alt üst etmişti.

Bu padişahın kadınlara düşkünlüğü ve bilhassa *Telli haseki* denilen zevcesinin işlere müdahalesi ve tahakkümü, samur, anber merakı ve bunu elde etmek için ocak ağalarına kadar bir vergi ihdası, meşhur Cinci Hoca Hüseyin Efendi ile saraydaki musahibeler, gözdeler ve haseki kadınların mütemadi surette devlet işlerine müdahaleleri ve bu hallere kendisinin mümanaat etmiyerek her istenilen şeyin yapılmasını istemesi otuz dört yaşında saltanattan indirilerek az sonra da katline sebep olmuştur (1648). İbrahim'in, öldürüleceği zaman (Elhamdülillâh bir hânedânın başı oldum) demesi kendisinin deli değil aklı başında olduğunu gösterir. Bundan maksadı da kendisinden sonra gelecek hükümdarların ancak kendi zürriyetinden geleceklerini îma idi.

Babasının yerine yedi yaşında Osmanlı tahtına oturan[2] ve bir sene sonra da sünnet olan[3] Dördüncü Mehmed'in ilk zamanlarındaki devlet idaresi büyük validesi Kösem Sultanla ocak ağalarının ellerinde

[1] *Hayrullah Efendi Tarihi*, C. 18, s. 41.

[2] 1655 senesinde İstanbul'da bulunan Thévenot (s. 114) padişahın o tarihte on beş veya on altı yaşında olduğunu beyan etmektedir. Bizim tarihler ve teşrifat kayıdları yedi yaşında olduğunu yazarlar ki, doğrudur; çünkü tevellüdü 1051 senesi Ramazanının yirmi yedisinde olup Milâdî 1642 İkincikânun ibtidalarıdır.

[3] 1059 Şevvalinde sünnet olup kendisini Vezir-i âzam Kara Murad Paşa kucağına almış ve Koca Cerrahbaşı Derviş Ağa sünnet eylemiştir. (*Vekayinâme* (Abdi Paşa) varak 10).

idi. Köprülüler devri denilen otuz yedi senelik müddet, kendisinin bütün işleri bunlara bırakarak avla vaktini geçirdiği bir devirdir; kendisi tahsilden mahrumdu, yazısı okunamıyacak derecede karma karışıktır; fakat uzun süren saltanatı zamanında (1648–1687) devlet işlerinde tecrübesi artmış olduğundan okuduğum hatt-ı hümâyunlarında kendisine arz edilen devlet işleri hakkında mâkul tarzda direktifler verdiği görülmektedir.

İfrat derecede ava düşkündü; hattâ bundan dolayı askerin ve devlet ricalinin târizine bile hedef olmuştu; bilhassa meşhur Avusturya seferi devam edüp ordu mağlûbiyetten mağlûbiyyete düşerken kendisinin av ile meşgul olması umumî nefreti mucip olmuştu. Köprülü zâde Fazıl Ahmed Paşa zamanındaki Girit seferinde ordu ile beraber giderek Tırhala Yenişehirinde ve Lehistan seferinde ise Kamaniçe'de bulunmuş ve Avusturya seferinde de Belgrad'a kadar gidip oradan serdar-ı ekremi teşyi eylemişti; fakat bu gidiş ecdadı gibi ordu kumandanı sıfatiyle olmayıp şöyle bir gidiş idi; beraberinde *haseki* kadın denilen zevceleri de bulunuyordu.

Ava düşkünlüğü saltanattan hal'ine sebep olmuştur; kardeşlerini öldürmek veya zehirletmek gibi bir cinayeti irtikâp etmemiş ve bâzan anlarla görüşmek tenezzülünde bulunmuştur; bu tarihten itibaren bir hapis hayatı olmakla beraber şehzâdelerin ölüm korkuları azalmıştır.

Sadarete getirdiği Köprülü Mehmed Paşa'nın tekliflerini kabul ederek muhtelif tazyik ve tehlikelere rağmen anı mevkiinde tutması ve Köprülünün tavsiyesiyle yirmi yedi yaşında bulunan oğlu Fazıl Ahmed Paşa'yı hükümet reisi yani sadr-ı âzam yapması sözünde sebatkâr ve kadirşinas olduğunu göstermektedir; valileri tâyin edip huzurunda kürk giydirirken reayaya âdilâne muamele eylemelerini bilhassa tavsiye eder ve zâlim Valileri aman vermeden öldürtürdü[1] bunun zamanında İstanbul'da bulunmuş olan Riko, Avcı Mehmed'in tab'an hasis olduğunu söylüyor[2].

Dördüncü Mehmed'in saltanattan indirilmesi üzerine hânedanın en yaşlı şehzâdesi olan kardeşi İkinci Süleyman hükümdar olmuştu (1687). Biraderinin saltanatı müddetince kırk sene kadar sarayda hap-

[1] *Vekayinâme* (Abdi Paşa) varak 140 b.
[2] *Riko* (Fransızca tercümesi) 127

sedilmek suretiyle korkulu bir hayat geçiren bu Padişah, yumuşak huylu ve korkaktı. Vücutça lüzumundan fazla şişman olup inip binmekte zorluk çekerdi. Hükümdarlığı dört devletle devam eden harbin en buhranlı devrine tesadüf etmiştir; ordu ile Edirne'ye kadar gitmiş ve orada kalmıştı; hocası Abdülvehhab Efendiye çok itimadı vardı; o da üzerine ait olmıyan işlere burnunu sokardı.

Ordunun temadi eden mağlûbiyyeti üzerine Belgrad'ı alan Avusturya'lıların Sofya civarına kadar gelmeleri üzerine sadarete getirdiği Köprülüzâde'nin [Fazıl Mustafa Paşa] gayretiyle düşman mağlûp edile edile Tuna'nın öte yakasına atılmıştı. Köprülûzâde seferden muvaffakiyyetle avdet ettiği zaman İkinci Süleyman'ın sadr-ı âzama karşı gösterdiği minnettarlık hakikaten büyük kadirşinaslık eseri idi; orduyu Davutpaşada istikbal eden Padişah kendi arkasından kürkünü ve belinden hançerini çıkarıp sadr-ı âzama giydirdikten sonra:

"Ben mükâfat etmeğe kaadir değilim Allah iki cihanda yüzünü ak etsin" diye duâ ederek ağlamıştı[1]. Hatta gerek sancağ-ı şerif teslimi ve gerek ertesi günü huzura kabulünde Padişah yine kendi arkasındakileri Fazıl Mustafa Paşa'ya giydirmişti. Hakikaten Köprülü zâde bu iltifata ve kadirşinaslığa lâyıktı; çünkü Rumeli elden çıkıyor diye herkes Anadolu'ya can atmak isterken anın muvaffakıyyeti o büyük kıtayı kazandırmıştı.

İkinci Süleyman tahsil itibariyle biraderi Dördüncü Mehmed'den daha malûmatlı idi. Yazısı güzeldi. Saltanatı kısa sürmüş ve 1691 de Edirne'de vefat etmiştir.

Süleyman'dan sonra hükümdar olan kardeşi İkinci Ahmed de Sultan İbrahim'in oğludur. Osmanlı ailesinin en yaşlısı olduğundan biraderinin vefatı üzerine ve vükelânın kararıyle hükümdar ilân olunmuştur; bu da biraderi Süleyman gibi Dördüncü Mehmed'in saltanatından itibaren kırk dört sene hapis hayatı geçirmiştir. Hükümdar olduğu zaman elli yaşında idi. Tab'an hiddetli ve aynı zamanda haris idi; hattâ hükümdar olup cülûs tebriki yapılırken Nakıybüleşraf Paşmakcı zâde Ali Efendi bîat ile duâ ederken, Padişah kendi bıyıklarını tutup (bire allahtan korkmaz, ak sakalından utanmaz beni bu hale koyunca hapis çektirdiniz saltanata lâyık değildir demenize aceb sebep ne ola?)

[1] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 548.

diye söylenmiş ve Kaymakam Paşa bîat ederken ona da (gözünü aç, işine mukayyet ol; şehri muhafaza emrinde ihtimam eyle, beni saire kıyas eyleme, sonunu sen bilirsin) demiş ve defterdar bîat ederken ona da (hazine-i âmirenin îrad ve masarifine dikkat et, istikamet üzere ol, hiyanetin işitirsem katlederim) sözleriyle tehdit eylemişti[1].

İkinci Ahmed işleri takip eder, şiddet gösterir ve divan müzakerelerini takip eylerdi; haftada iki defaya inhisar etmiş olan divan-ı hümâyun içtimaları anın zamanında eskisi gibi dörde çıkarılmıştı; hasta olduğu günlerde bile divan dinlemeği terketmemiş ve tebaasının divandaki işleriyle meşgul olmayı itiyat edinmişti. Saltanatı kısa sürmüş ve 1695 senesinde vefat etmiştir.

İkinci Ahmed'den sonra Dördüncü Mehmed'in büyük oğlu İkinci Mustafa otuz iki yaşında saltanata getirildi. Babasının uzun süren saltanatı zamanında tahsil görmüş ve iyi yetişmişti. Amcalarının birbiri ardından az zamanda vefatları sebebiyle kafes hayatı yedi seneden fazla sürmemişti. İkinci Mustafa Osmanlı ordularının muvaffakıyyetsizliklerine sebep, padişahların ordularının başında bulunmamaları olduğunu söylüyordu. Bunun için bizzat Avusturya üzerine birbiri ardından üç sefer yaptı; bunların ilk ikisinde muvaffak olup üçüncüsünde mağlup düşmüş ve *Karlofca* muahedesini imzalamağa mecbur olmuştu.

Muahededen sonra harbin açtığı yaraları tedavi ve bozulmuş olan kanunları tekrar islah ile işleri yoluna koyan Köprülü ailesinden Amca zâde Hüseyin Paşa'nın, icraatına padişahın hocası Feyzullah Efendinin müdahalesi bu kıymetli vezirin istıfasına sebep olmuştur.

İkinci Mustafa'nın, hocasına pek büyük bir hürmet ve itimadı vardı; anın kendisine ait olmıyan işlere müdahalesini hoş görüyor ve ne derse o yapılıyordu. Merasim ve teşrifatta sadr-ı âzamla Şeyhülislâm bir yere giderken; Şeyhülislâmın, sadr-ı âzamın sol tarafına gitmesi kanundı; fakat İkinci Mustafa hocasına hürmeten sadr-ı âzam'ı, Şeyhülislâmın soluna geçirmiş ve bu suretle kendisinin vekili olan hükümet reisini ikinci dereceye indirmişti; bütün azil ve tâyinler hocanın muvafakati alınmadan yapılamıyordu; Mustafa, Rami Mehmed Paşa'yı sadr-ı âzam tâyin ettiği zaman kendisine:

[1] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 573.

"Şeyhülislâmın reyinden taşra hareket edersen müstahikk-i itab olursun" demişti.

Padişahın hocasına bu düşkünlüğüne gören kendisinin ana ve baba bir kardeşi veliaht şahzâde Ahmed (Üçüncü Ahmed) birkaç kere kendisine:

"Hoca efendiye hüsn-i zannınıza binaen verdiğiniz mevki ve eylediğiniz tâlim ve teallüm hakkına riayet ise ancak olur, umur-ı âleme istilâ ve furu-ı saltanata galebe ve istilâ mertebesi hiç bir ferde ruhsat verilmeğe makamı hilâfetin tahammülü olmadığı mâlûmunuzdur"

ve sarire yollu mütalealarda bulunmuş ise de tesiri olmamış ve hattâ saraydaki casusları vasıtasiyle bunu haber alan Şeyhülislâm veliahtın bu ifadesinden müteessir olmuştu.

Hocasına fazla yüz veren İkinci Mustafa nihayet anın tagallübünün kurbanı olarak tarihlerde *Edirne vak'ası* denilen hadise üzerine saltanattan hal'edilmiştir (1703). Babası gibi Edirne'yi çok sevdiğinden çülûs ve hal'i burada olmuştur. Gördüğüm hattı-ı hümâyunlarında isabetli mütaleaları vardır; muamelâtı tâkip ettiği ve gelişi güzel tâyinlere muvafakat etmeyip sadrı-ı azam telhislerini iade ettiği görülüyor. Hal'inden dört buçuk ay sonra vefatı kendisinin öldürülmüş olduğuna dair bir şayiaya sebep olmuş isede hakikati bilinememiştir.

Biraderi Mustafa'nın yerine hükümdar olan Üçüncü Ahmed, tab'an rahatı ve zevk ve sefayı severdi; *Pesarofça* muahedesini imzaladıktan sonra (1718) hal'ine kadar zamanı helva sohbetleri, lâle eğlenceleri ve mesirelerde geçmiştir. Damadı vezir-i âzam Nevşehirli İbrahim Paşa, Padişahın mizacına vâkıf olduğundan anın hiç bir arzu ve eğlencesine mâni olmadan işleri idare etmiştir. Biraderi, hocasına ne kadar düşkünse bu da damad[1] olan vezir-i âzama karşı o derece düşkündü. Nihayet meydana çıkan Patrona ısyanı saltanattan hal'ine sebep olmuştur (1730). Bir kısım hattı-ı hümâyunlarında devlet işlerinden ziyade âfakî şeylerle meşgul olduğu görülüyor. İbrahim Paşa kendisini o kadar istirahate alıştırmıştı ki İran üzerine sefer yapılacağı zaman rahatının bozulmasına mebni Üsküdar'da kurulan otağ-ı hümayuna gitmemek için âdetâ ayak diremişti.

Üçüncü Ahmed tab'an kadirşinas, ince ruhlu, güzel sanatlardan olan yazıda maharet sahibi bir hattat idi. Avrupa medeniyetine karşı gösterilen ilk meyil bunun zamanındadır. Üçüncü Ahmed'in son on üç senelik saltanatı devrinde Nevşehirli İbrahim Paşa'nın himmetiyle matbaanın Türkiye'de kabulü, tercüme, te'lif vesaire bakımından bu on üç senelik devre *İbrahim Paşa devri* denilse hata olmaz.

Onsekizinci Asırda gelen Osmanlı Padişahlarının en tâlilisi İkinci Mustafa'nın oğlu Birinci Mahmud'dur. 1730 dan 1754 senesine kadar devam eden yirmi dört senelik saltanatı esnasında kendisi İstanbul'dan dışarı çıkmadığı halde zamanındaki değerli kumandanlar sayesinde askerî muvaffakıyetler görülmüştür. Amcasının felâketini göz önünde tutmuş ve yeniçeri ocağını okşamak suretiyle saltanatı için tehlikeli olan o cîhetten emin olmuştur.

Güler yüzlü, ciddî ve vakur olan bu hükümdar da Darüssaâde ağası meşhur hacı Beşir ağa ile andan sonra o mevkie gelen diğer Beşir ağanın tesirleri altında kalmıştır; hattâ bunlardan İkinci Beşir ağa sadr-ı âzamları kendi çırağ-ı hassı yani kendi yetiştirmesi telâkki eyler ve kendisinin emrine muhalefet edenleri azl ve nefy ettirirmiş. Bu İkinci Beşir ağa, sadr-ı âzamın azline Padişahı ikna edemezse İstanbul'da yangın çıkarttırmak suretiyle uğursuzluğunu ileri sürüp azline muvaffak olurdu. Dividdar Mehmed Paşa'nın bu suretle azline muvaffak olduğunu *Müri-üt tevarih* yazıyor.

Birinci Mahmud, bizzat devlet işleriyle meşgul olmuştur; Yapacağı işlerde görüşmesini ve fikir almasını severdi. Bu padişah musikiye pek düşkün olup kendisi de bestekârdı; yazın mehtaplı gecelerde kayık ile boğazda gezmesini severdi; hattâ son zamanlarında hasta iken (iki şeyden kâm alamadan; biri evlât ve biri mehtap) diye tahassürünü ifade edermiş.

Saraydaki bir kısım kitaplarla devlet ricalinin hediyye olarak vermiş oldukları kitapları toplayarak 1153 H. 1740 M. senesinde Ayasofya camisi içindeki kütüpaneyi Birinci Mahmud tesis etmiştir; kantaşı üzerine mühür kazar ve bunu sattırarak aldığı parayı alnının teri olması sebebiyle tasadduk etmek âdeti imiş. Askerî ıslahat cihetinden Avrupa'ya karşı olan meyil, bunun zamanında bir az daha genişlemiş-

tir; Kont Bonneval yani humbaracı Ahmed Paşa'nın eliyle askerî ıslahata ibtida bunun zamanında başlanmıştı.

Saltanatı kısa süren (1754-1757) Üçüncü Osman da, İkinci Mustafa'nın oğlu ve Birinci Mahmud'un kardeşi idi. Sinirli gaddar ve vehham bir hükümdar olan Osman, rivayete göre şehzâdeleri öldürtmek istermiş; hattâ Üçüncü Ahmed'in büyük oğlu Şehzâde Mehmed'in (1170 H. 1756) senesinde vefat ettiği zaman bunun gadren öldüğü şâyi olmuş ve Mehmed'in kardeşi Mustafa, zehrin tesirini gidermek için bâzı ilâçlar öğrenmişti. Biraderi zamanındaki musiki şinasları saraydan çıkarmıştı; zevkten mahrum, obur, kadınlardan nefret eden acaip bir adamdı. Tab'an hasis olup birisine bir ihsan verecek olsa altmış akçeden fazla ve şayet lûtfederse yüz akçeden ziyade vermezdi. Yaldızlı binayı çok sever; tebdil gezerken satın aldığı şeyleri at üzerinde yerdi; vezirlerine itimadı olmayıp sık sık tebdil ederdi. Meşhur Hekimoğlu Ali Paşa bunun zamanında üçüncü defa sadr-ı âzam iken şehzâdeleri öldürmeği kendisine teklif etmiş o da bunu reddedince hiddetle:

"Ben şimdi seni azleder ve hamallar kethüdası Ali ustayı vezir edinirim." dediği zaman Ali Paşa kemal-i vekarla:

"Evet yaparsınız, lâkin Hamal Ali Paşa olur. Hekim oğlu Ali Paşa olamaz) diye mukabele eylemiştir.

Üçüncü Ahmed'in oğlu Üçüncü Mustafa (1757-1774) muktesit bir hükümdardı. Yeniliğe ve ıslahata taraftar olup kapıkulu ocaklarının ıslahını isterdi; fakat doğrudan doğruya cesaret edemediğinden işe topçuların ıslahından başlamıştı. Nücum ilmine meraklı olup Koca Ragıb Paşa zamanında Osmanlılarla Rusya ve Avusturya aleyhine ittifak yapmak isteyen Purusya Kıralı Büyük Frederik'den ilm-i nücuma vâkıf bir adam istemişti; Müri-üt-tevarih müellifi Şamdanî zâde, padişahın her işi nücumla görmesinden ve bunun gârabetinden bahsederek bir geminin denize inmesi için yapılan merasim münasebetiyle:

"Padişahımız sevk-ı kurena ile fenn-i nücuma ragıb olup saat-ı saad ihtiyarsız bir işe meşgul olmadığından işbu donanma tersaneden feyz-i sabahda çıkmak âdet iken matlubı olan saati vakt-i asra karip kabîl-i asırda ihraç olunmuştu.

Yollu şikâyette bulunuyor[1] yine aynı müellif Üçüncü Mustafa'nın vefatından bahsederken: "fenn-i nücuma itibarı pek ziyade olduğundan fenn-i mezburun nühuseti üzerinden dûr olmadı" demektedir[2]

Üçüncü Mustafa kudret ve nüfuzu artan Ruslara bir darbe vurmak istedi ise de askerin intizamsızlığı sebebiyle muvaffak olamamıştı. Pek muktesit olan bu Padişah kendi zamanında beytülmale ait bakayaya kalan hazine alacaklarını kat'î surette tahsil ile bütçeye yarı miktarı varidat ilâvesine muvaffak olmuştur[3]. Azil ve îdam eylediği adamların mallarını müsadere ile çok para biriktirmiş fakat bunların hepsini hattâ iç hazineyi bile Rusya harbinde sarfederek vefatında hazineyi tamtakır bırakmıştır.

Devlet işlerini takip eder, kendisine arzedilen telhis ve takrirlere cevap yazar ve direktif verirdi. Kendi emri, mahkeme huzurunda adil ve hakka münafi ise emrini geri alır, şer'i kanunlara hürmet gösterirdi.

Üçüncü Mustafa'nın yerine geçen kardeşi Birinci Abdülhamit (1774-1789) kırk seneyi mütecaviz sarayda kapalı bir hayat geçirmişti; halim ve iyi kalbli idi. Onsekizinci Asırdaki Osmanlı hükümdarlarının içinde en ziyade, teferruata kadar devlet işleriyle meşgul olanıdır. Muamelatı takip eder ve yapılacak şeyler hakkında emirler verirdi. Kendisi bir devlet reisinde bulunması elzem olan azim ve iradeye malik olmamakla beraber işlerin iyi gitmesine dikkat ve îtina gösterir, iş başına getireceği adamların mizac ve meşreplerini vasıtalı veya vasıtasız öğrenirdi, biraderi gibi musadereci değildi, hayırhah ve safdildi, yeniliğe meyyal ve ıslahata taraftardı; fakat bunu yürütecek enerjiden mahrumdu; bütün işlerinde sadr-ı âzamlarına salâhiyyet-i kâmile vermiştir; hattâ sadr-ı âzam Koca Yusuf Paşa'yı sefere gitmek üzere huzuruna kabul ettiği zaman büyük rütbeli saray adamlarının yanında ona:

"Bak Paşa azimet üzere olduğun sefere dair ve sair cüzî ve küllî umur-ı din ve devlet ve mesalih-i mülk-ü millette müstakillen vekil-i mutlakım ve serdar-ı ekremimsin, hiç bir ferde umuruna müdahale ettirilmez; hattâ şunlar hakkında şükür ve şikâyetin mesmû ve makbulümdür"

[1] *Müri-üt-tevarih*, 1184 vukuatı arasında.
[2] *Müri-üt-tevarih*, 1187 vukuatı arasında.
[3] *Edib Efendi Tarihi*, s. 84.

diye yanındaki oğullarını göstermiştir[1].

Birinci Abdülhamid bilhassa saltanatının ortalarından itibaren Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa'nın tesiri altında kalmıştır. Üçüncü Selim devrindeki yenilik bunun zamanından başlar; kendisinden sonra saltanata gelecek olan birader zâdesi Selim'i, oldukça serbest bırakmış ve hattâ bu yüzden saltanatını kaybetmek tehlikesi de geçirmiş ve buna rağmen veliaht hakkında hiç bir fena muamelede bulunmamıştır. Biraderi Mustafa ne kadar nücuma inanıyorsa bu da inanmaz fakat an'ane ve âdet olduğu için yapılmasına müsaade ederdi. İstanbul'da çok tebdil gezer, gördüğü yolsuzlukları sadr-ı âzama bildirirdi.

1788 Rus ve Avusturya harbinin ibtidasından itibaren Özi kalesinin muhafazası ve düşmanın eline geçmemesi için mütemadiyen emir vermiş ve ısrar etmiş ve gariptir ki Özi'nin sukutu kendisine bildirilince teessüründen nüzül isabetiyle hastalanıp vefat eylemiştir.

Üçüncü Mustafa'nın oğlu Üçüncü Selim (1789-1807) kendisini Osmanlı Devleti'nin ıslahatçısı olarak görmüştür. Babası zamanında nücuma inanılarak bu telkin ile yetişmiş, amcası devrinde de bir an evvel saltanatı elde etmek, ıslahat yapmak için ihtiras göstermiş ve nihayet bir buhranlı zamanda devletin idaresini eline almıştır.

Devletin garp devletleri tarzında ıslahının zarurî olduğunu anlıyan ve daha veliahtlığı zamanında buna hazırlanmak isteyen Selim, Rus-Avusturya muharebesinden sonra Fransa ve İngiltere'den mütehassıslar getirterek amcası Abdülhamid'in başladığı ıslahatı genişletti ve epi iş gördü, mühendishâne ile topçu lâğımcı ve humbaracı ocaklarında mühim yenilikler yapıldı, nizam-ı cedid askeri teşkil edildi; bütün ıslahatta şahsen âmildi ve bunu iş, güç edinmişti; fakat kendisi mühim bir taassup ve aleyhdarlık havası içinde başladığı bu mühim inkılabı başarabilmek için azim ve irade kuvvetinden mahrum olduğundan muvaffak olamadı; nizam-ı cedid aleyhine yapılan harekâtı, elindeki yirmi beş bin kişilik nizam-ı cedid kuvvetiyle bastıramıyarak sarayında kapandı kaldı; bu irticaın müsebbilerini bildiği halde anların tesiri altında kalarak saltanatını devam ettirmek için kendi yaptı-

[1] *Edip Efendi Tarihi*, s. 84.

ğını kendisi bozdu; fakat bu fedakârlığa rağmen saltanatını kurtarmağa muvaffak olamadı.

Üçüncü Selim tab'an halîm, nâzik ve çok terbiyeli idi; bütün devlet işlerini takip ediyordu. Bu da ecdadı gibi İstanbul'dan dışarı çıkmadı; Galip Efendi (meşhur Galip Paşa) murahaslıkla Paris'te bulunduğu sırada o tarihte birinci konsül olan Bonapart, Osmanlı murahasına Padişahın sarayda kapanmıyarak dışarıda bizzat askerinin başında bulunmasını, yalnız cuma selamlığına çıkmakla bir iş görülemiyeceğini musırrâne söylemişti. Çok samimî arzu ile başladığı yenilikte azim ve irade kuvvetinin noksanlığı ve adamsızlık yüzünden muvaffak olamamıştır.

Üçüncü Selim musikide üstat ve aynı zamanda şairdi; mükemmel besteleri vardır ve Ney üflerdi. O tarihlerde Türkiye ile daha yakın münasebeti olan Fransız siyasetini takip eylemiş ve ordusunun ıslahı için icabeden muallim ve mütehassısların pek çoğunu Fransadan getirtmiştir. Başladığı ıslahat her ne kadar sekteye uğradı ise de ektiği tohumlar, Osmanlı Devleti'nin sonraları garp usulünü tatbikinde mühim semereler vermiştir.

Üçüncü Selim, daha amcasının sağlığında bilhassa ıslahat yapmak için saltanata geçmekte nasıl ihtiras gösterdiyse kendisinin yerine hükümdar olan amca zâdesi Dördüncü Mustafa da (1807: 1808) bu ıslahatı yıkmak için aynı ihtirası göstermiştir. Birinci Abdülhamid, Selim'in bu ihtirasını bildiği halde bilmemezliğe geldiği gibi Selim de, amcazâdesi hakkında ayni müsamahayı göstermiştir.

Dördüncü Mustafa, Kabakçı Mustafa isyanı ve Selim'in hal'i üzerine saltanata getirilmiştir. Bütün devlet işlerini ihtilalcilerin arzuları üzere görürdü; son derece haris, dar kafalı, yenilik aleyhdarı idi. Alemdarın İstanbul'a gelerek saraya hücumı esnasında mevkiini muhafaza için amcasiyle kardeşi Mahmud'u ortadan kaldırmak isteyen Sultan Mustafa, birincisini öldürtmüş ise de ikincisinde muvaffak olamamış ve nihayet yerine geçen Mahmud tarafından boğdurulmuştur.

İkinci Mahmud (1808 1839) Alemdarın saray baskısı esnasında Selim'in şahadeti üzerine saltanata getirilmiştir. Onyedinci Asırdan beri gelen Osmanlı hükümdarlarının en değerlisidir; Osmanlı Devleti'nin garp devletleri tarzını kabul ile ıslahat yapmak suretiyle kal-

kınabileceğini iyice takdir etmiş, bütün icraatında hep bu yoldan yürümüştür. Yeniçeri ocağının kaldırılması, muntazam asker ihdası, âyanlığın kaldırılarak devlet merkezinin hâkimiyyeti, valiliklerdeki ıslahat, muhtelif mektepler açılması, teknik işlere ehemmiyet verilmesi gibi bizzat takip eylediği faaliyet ile Osmanlı Devleti'nin süratle ilerleyen inkırazını tehire muvaffak olmuştur.

Başladığı işleri durmadan takip eder, teahhura meydan bırakmazdı; sadr-ı âzam ve diğer iş sahiplerini mütemadiyen sıkıştırırdı; bu devamlı faaliyeti sayesindedir ki işlerinde muvaffak olmuştur. Hiddetli ve seriulinfial olup son zamanlarında içkiye fazla ibtilası âsâbını bozmuştur. Eski devirden kalma bütün idarî, askerî ve memuriyet isimlerini değiştirmiş hepsini garp devletlerinde kullanılan tarza uydurmuştur. Bir müddet daha yaşamış olsaydı, oğlu Abdülmecid zamanında görülen yarı şark ve yarı garp tarzındaki tanzimatcılık olmazdı; çünkü kendisinin garp teknik ve kültürüne doğru gittiği bütün işlerinde görülmektedir.

İkinci Mahmud hem hattat ve hem de musikişinastı. Musikiyi kendisini çok seven Üçüncü Selim'den öğrenmişti. Azim ve irade sahibi olan Osmanlı padişahlarındandır. 1248 H. 1832 M. tarihinden itibaren telhis üzerine hatt-ı hümâyun yazmak usulünü kaldırmış ve kendisine takdim edilecek arizaların mâbeyin başkâtibi vasıtasiyle yapılmasını usul ittihaz etmiştir.

OSMANLI ŞEHZÂDELERİ

Osman oğullarının erkek çocuklarına *Şâhzâde* ve tahfifen *şehzâde* denilmiş ve bunlardan ikincisi taammüm etmiştir; bu çocuklar, padişahların haseki, ikbal ve odalıklardan da doğarlardı; yani kimden doğarsa doğsun bu erkek çocuklara şehzâde denilirdi. Padişah çocuklarına Çelebi Mehmed zamanına kadar *Çelebi* denilmiş ve şehzâde tâbiri bundan sonra teammüm eylemiştir. Padişahların kız evlatlarına da *Sultan* unvanı verilmişti.

Tarihi eyice tesbit edilemeyen fakat Onyedinci Asırdan beri görülen usule göre şehzâde ve sultanların doğumları bir hatt-ı hümâyunla Paşa Kapısına yani sadr-ı âzama bildirilirdi. Doğan çocuk erkek ise sadr-ı âzama gönderilen hatt-ı hümayunu Darüssaâde ağası ve kız ise yüksek rütbeli bir saray ağası getirirdi[1]. Bu tebliğ üzerine sadr-ı âzam ve Şeyhülislâm vezirler ve diğer teşrifata dâhil devlet ricali ve kazaskerler, yeniçeri ağası vesaire saraya giderler ve silahdar ağa vasıtasiyle davet olunarak huzura kabul olunurlar, tebrikten sonra kürk ve hil'at

[1] *Teşrifatçılık defterleri* 676 mükerrer s. 96. Padişahların doğan çocuklarının sadr-ı âzama bildirilmesi hakkındaki merasimin hangi tarihtenberi yapıldığı malûm değildir. Padişahların doğan çocuklariyle ölenlerin hükümete bildirilmesi hanedan âzasının kimler olduğunu göstermek itibariyle tabiî pek lüzumlu idi.

Bir şehzâdenin doğumu münasebetiyle teşrifat defterlerinden şu hulâsayı alıyorum: 1238 Şaban 11 Salı günü İkinci Mahmud'un Abdülmecid ismindeki oğlu dünyaya gelince Darüssaâde ağası bir hatt-ı hümayunla keyfiyyeti Bab-ı âliye bildirmiş. Sadr-ı âzam, ağayı ve hatt-ı hümâyunı karşılayıp hatt-ı hümâyunu alarak öpüp reis-ül-küttab'a vermiş ve bu sırada çavuşlar alkış yapmışlar, Arzodasına girilmiş reisülküttab hatt-ı hümayunu sadr-ı âzama vermiş o da mührünü açarak okuması için reise iade etmiş ve reis bunu cehren okumuş. Arzodasında Darüssaâde ağası, Bab-ı âliye geldiği zaman Şeyhülislâmın oturduğu yerde oturmuştur. Bu hatt-ı hümâyuna karşı hazırlanan telhisi, reis efendi getirip sadr-ı âzama gösterdikten sonra mühürleyip yastık üzerine koyup gitmiş ve bunu müteakip ağaya beyaz peşkirle kahve, şerbet, çubuk verilmiş ve sadr-ı âzam ağaya çuhaya kaplı erkân sırt samur kürkü bokça ile hazırlatıp (çünkü gerek Şeyhülislâm ve gerek Darüssaâde ağasına sadr-ı âzam kürk giydirmez ancak elden bohça ile verirdi) bir de mücevher hediyye mahfazasiyle bohçanın üzerine koydurmuş ve ağanın hareketinde Darüssaâde ağası yazıcısına teslim edilmiştir. Bundan başka Darüssaâde ağasına elli adet divanî kise verilmesi de usulden olmasına mebni bu da verilmişti. Ağa ile gelen kalabalıkça maiyyetine de hil'atler ve atîyyeler ihsan olunmuştu. (*Defter-i Yevmiye-i Oda-i Teşrifat*, s. 84; *Kâmil tasnifi teşrifat defteri* numara 677 mükerrer) ve 676 mükerrer teşrifat defterinde de kayıtlar vardır (s. 124).

giydirilerek avdet ederlerdi. Doğum münasebetiyle padişah tarafından sadr-ı âzama ve diğer ricale lohusa şerbetleri gönderilir ve bunların zevceleri mahsus bir baltacı ile saraya davet edilirlerdi[1] şehzâde veya sultanın doğması dolayısiyle keyfiyet toplar atılmak suretiyle İstanbul'da ilân edildiği gibi memleketin her tarafına da fermanlar gönderilir ve her mahallin şer'î mahkemelerinde sicillere kaydolunarak toplar atılıp şenlikler yapılırdı[2]. Atılan topların adedi şenlik günleri, doğan çocuğun erkek ve kız olduğuna ve padişahın ilk ve diğer evlatları oluşuna göre değişirdi.

Padişahların ilk oğulları doğduğu zaman donanma günü fazla olur, diğer oğulları doğarsa donanma günleri azalırdı. İkinci Osman'ın ilk oğlu doğduğu zaman yedi gün yedi gece şehir donanması olmuştu[3] Dördüncü Mehmed'in 1074 H. 1663 M. senesinde Mustafa ismindeki büyük oğlu doğmuş ve yedi gün yedi gece ve 1084 H., 1673 M. de ikinci oğlu Ahmed doğduğu zaman ise üç gün üç gece donanma ve şenlik yapılmıştı[4]. 1117 H., 1705 M. de Üçüncü Ahmed'in Mehmed adındaki büyük oğlu doğunca ilk şehzâdesi olmasına mebni on gün on gece bütün memlekette donanma yaptırmıştı; yine aynı hükümdarın aynı senede îsa adındaki şehzâdesine beş gün beş gece ve 1119 H. 1707 M. de doğan Şehzâde Selim için de üç gün üç gece şenlik yaptırılmıştı[5].

Bâzı padişahların çocukları olmayınca hanedanın inkıtâa uğrayacağından dolayı telaş edilirdi; nitekim Birinci Mahmud ile kardeşi Üçüncü Osman'ın hükümdarlıkları zamanında otuz sene kadar çocuk doğmamasından dolayı epi dedi kodu olmuş ve Üçüncü Mustafa'nın cülûsunu müteakip *Hibetullah sultan* isminde bir kız evlâdı dünyaya gelince padişahın akim olmamasından dolayı saray ve hükümet memnun olarak evvelâ yedi gün yedi gece ve sonra halkın arzusu üzerine üç gün daha ilâvesiyle on gün on gece donanma yapılmış ve eğlence

[1] *Teşrifat defteri* numara 676 mükerrer s. 124 ve 125.

[2] 1193 Safer sonunda (1779 M.) Birinci Abdülhamid'in Şehzâde Mehmed isminde bir oğlunun doğumu münasebetiyle vilâyetlere gönderilmiş olan ferman sureti mühimme defterlerinin 174 numarasında vardır.

[3] *Naîma*, C. 1, s. 394.

[4] *Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 354 ve 631.

[5] *Raşit Tarihi*, C. 3, s. 181, 185 ve 233.

ve oyunlar tertip edilmiş[1] ve Hattâ ecnebi devletleri sefaretleri bile donanmaya iştirak etmişlerdi[2].

Birinci Abdülhamid'in ilk çocuğu doğduğu zaman ehemmiyetli surette şenlik yapılmış ise de ikinci oğlu doğunca lüzumsuz masraf istemiyerek *"böyle maskaralık lâzım değildir, dervişân tekkelerine nezirler ve sadakalar verilip mektep hocalarına Paşa kapısına gelince hil'at giydirilip, kalfalarına sarık parası ve mâsumlara çil para ve pilâv, zerde"* verilmesini emreylemiştir.

Padişahın çocuğu doğduğu zaman daha evvel söylediğimiz gibi sadr-ı âzam ve diğer erkânın saraya gidip tebrik etmeleri usuldendi; bundan başka doğan çocuğa sadr-ı âzam tarafından mücevherli beşik gönderilir ve bu beşik sadr-ı âzam kethüdası vasıtasiyle darüs-saâde ağasına teslim olunurdu[3].

Yeni doğan şezâdenin hizmetine *Usta* denilen yirmi kadar genç kız tâyin edilir ve validesi çocuğun bakılmasına ve büyümesine nezaret ederdi; bir yaşında sütten kesilen şehzâdeye bir maiyyet tâyin olunurdu. Bu maiyyetin başlıcalarından *Ağa* denilen üç kişi has odalılardandı; bunların içinden en yaşlısı şehzâdenin baş mürebbisi olup kendisine *Başlala* derlerdi: bunun emri altındaki diğer üç hadım ağası da *Lala* unvanını taşırlardı[4].

[1] *Müri-üt-tevarih* bu donanma münasebetiyle esnafın sanatlarını göstermek suretiyle alay tertip ettiklerini yazmaktadır. *Vâsıf* (C. 1, s. 122) de donanmanın yedi gün yedi gece olduğunu yazıyor; filhakika esasta öyle ise de İstanbul halkının arzusiyle üç gün daha temdit edilmiştir. Hususî Kütüphanemizdeki bir mecmuada Şem'i zâdenin Vekayinâmesinden naklen bu velâdet dolayısiyle yapılan tekellüfat ile eğlenceler ve israfat zikredilmektedir. Bu donanmada tertip edilen eğlencelerin birinde İstanbul kadısı kıyafetinde birisini merkebe ters bindirip, eşeğin kuyruğunu eline verip şehri dolaştırarak narh ve esnafı teftiş ettirmeleri ulemanın gücüne gidip topluca Paşakapısına gelmişler ve sadr-ı âzam Koca Ragıb Paşa'ya şikâyet eylemişler.

"Tahkir-i ulema ne demektir? kitab ve şeriat kalktı mı? Yoksa Padişah camiler kapanıp meyhaneler açılsın diye ruhsat mı verdi?"

Sözleriyle başlarındaki kavukları önüne atmışlar. Anların bu tehevvürlerine karşı hiç telâş göstermeyen koca Ragıb Paşa "buyurun aşağıya inelim" diyerek bunları indirip kendisinin on arşın kutrunda başında bir hartâvî kavuk ile eğersiz bir beygire bindirilip hayal-i fenerde teşhir edildiğini göstererek:

(Bakın veledizinâlar benim tasvirimi dahi hayale koyup döndürmüşler insaf buyurun ben destur-i mükerrem olup vekil-i mutlak iken beni hayal-i fenere koyup zamane veledizinâları fırıl fırıl çeviriyorlar; sürûr-ı hümâyundur, izn-i âmı oldu, ben darılmadım) diyerek ulemayı iskât etmiştir.

[2] *Müri-üt-tevarih*, 1172 vekayi arasında.

[3] *Vasıf*, C. 1, s. 123. Beşik alayı ayrıca yazılmıştır.

[4] *D'Ohsson*, C. 7, kitab 1, fasıl 8, s. 97.

Osmanlı şehzâdesi beş, altı yaşına yani tahsil çağına geldiği zaman kendisine bir hoca tâyın olunarak merasimle derse başlattırılırdı. Şehzâdenin bu derse başlamasına *Bed-i besmele* denilirdi; bu merasimde ve davetlilerin huzurunda ibtida Şeyhülislâm teberrüken şehzâdeyi eski alfabe tertibi üzere eliften (ى) ye kadar okutur ve sonra dua eder ve merasim nihayet bularak çocuğun tahsili, tâyin olunan hocasına bırakılırdı. Şehzâde Şeyhülislâmdan ilk alfabeyi okuduktan sonra anın elini öpmesi lâzımdı. Lakin müftü elini öptürmiyerak şehzâdenin omuzunu öperdi. Şehzâdenin derse başlaması münasebetiyle kendisine lâzım olan elifba ile cüz kesesi, hilâl vesaire mükemmel ciltlenmiş müzehhep olarak sadr-ı âzam tarafından hediye olarak takdim edilirdi. Şehzâdenin hocası Darüssaâde ağası dairesinde ders verirdi; Kur'an-ı Kerim'i hatmeden şehzâdeyi sadr-ı âzam vesair devlet erkânı tebrik ile kendisine hediyyeler verirlerdi[1].

Avcı sultan Mehmed 1080 Muharrem 1669 Haziranda Mora Yenişehrinde bulunurken o tarihte altı yaşında bulunan büyük oğlu Şehzâde Mustafa'ya hoca tâyin edilmesini emreylemiş ve Doğan köyünde bed-i besmele yapılmıştı: şehzâde alayla getirilerek evvelâ babasının elini öpmüş ve padişahın hocası meşhur Vanî Mehmed Efendi teberrüken besmele çektirip رب يسر ولا تعسر رب تمم بالخير Rabbi yessir velâ tüassir rabbitemmim bilhayır) duasını okuttuktan ve elifbanın ilk dört harfini (ا' ب' ت' ث) okutup bunları üç defa tekrar ettirdikten sonra ayağa kalkıp dua eylemiş ve bu suretle derse başlama merasimi nihayet bulmuştu[2].

***

Padişahların oğullarına yaptırdıkları sünnet düğünleri de merasimle olurdu; sünnet düğününden üç, dört ay evvel keyfiyyet bütün eyaletlere bildirilir ve düğünde bulunmak üzere ileri gelen valiler ve vezirler dâvet edilirlerdi. Sünnet düğünleri bazân on on beş gün ve bâzan da daha uzun sürerdi. Fatihin 861 H., 1457 M. senesinde Amasya valisi Bayezid ve Manisa valisi Mustafa isimlerindeki oğullarına yaptığı sünnet düğününde bütün komşu hükümdarlar med'uv oldukları gibi düğün de bir ay sürmüştü. [3] Lütfi Paşa sadaretinde ve 946 Receb

[1] *D'Ohsson*, C. 7, kitab 1, fasıl 9, s. 97.

[2] *Abdi Paşa Tarihi* (Vekâyinâme) varak 135.

[3] *Tâc-üt-tevarih*, C. 1, s. 460.

1539 İkinci Teşrin tarihinde Şehzâde Bayezid için Atmeydanındaki İbrahim Paşa sarayında yapılan sünnet düğünü on üç gün sürmüştü.[1] Üçüncü Murad'ın, oğlu Şehzâde Mehmed için tertib ettirdiği sünnet düğünü iki aya yakın bir zaman devam etmiş 22-Temmuz-1582 de bitmişti. Hükûmet erkânı, askerî sınıflar, ulema ve şeyhler, esnaf takımı ve ecnebi devletlerin sefir ve maiyyetleri bu düğüne davetli olup herkes derecesine göre hediyyeler takdim etmişler ve kendilerine ziyafetler çekilerek tertip edilen eğlence ve oyunları seyreylemişlerdi[2].

Dördüncü Mehmed 1084 H., 1675 M. senesinde Edirne de oğulları Mustafa ile Ahmedi sünnet ettirdiği zaman bu düğün, geceli gündüzlü on beş gün sürmüştü; bu gibi düğünlerde her sınıf erbabının sanatlarını göstererek padişahın huzurundan geçmeleri âdetti[3]. Dördüncü Mehmed bu sünnet düğünü münasebetiyle memnuniyetini beyan etmek için Sadr-ı âzam Köprülü zâde Fazıl Ahmed Paşa'ya elli ve diğer vezirlere kırkar esame vererek bunları herkesin kendi maiyyetine dirlik yani maaş olarak tevzi eylemelerini emretmişti[4]. Bu düğünlerde hokkabaz, canbaz, perendebaz, hayal-i zıl denilen karagöz, at koşuları, muhtelif fişenk oyunları, yağlı direk, göğüs üzerinde örsle nal yapmak vesaire gibi hünerler gösterilirdi; şekercilerin yaptıkları bahçe ve hayvanat resimlerini havi tepsiler bilhassa Onaltıncı Asırda pek meşhurdu[5].

On üç ve on dört yaşına gelen ve sünnet olan şehzâdeye ayrı bir daire verilir ve bunu kendi validesiyle hemşiresinden başka bir kadının görmesine müsaade edilmezdi[6].

[1] *Peçevî Tarihi*, C. 1, s. 218.

[2] Bu hususa dair *Âli*'nin *Surnâme*'sine bakınız *Halkondil Zeylinin* teşkilât kısmında ve *Hammer Tarihi*nde de tafsilât vardır.

[3] *Abdi Paşa Vekayinâmesi* varak 184 b ve *Silâhdar Tarihi*, C. 1 s. 644. Avcı Mehmed'in yaptırdığı bu düğünlere ait Nabî'nin *Surnâme* isimli eseri kıymetli arkadaşımız Agâh Sırrı Levend tarafından bastırılmıştır.

[4] *Zübdetül vekay-i* (Defterdar Mehmed Paşa) varak 30 ve 31.

[5] *Tabakat-ül-memâlik* (Millet Kütüphanesi nüshası) s. 207, 208.

[6] *D'Ohsson*, C. 7, kitap 1, fasıl 8, s. 98. Üçüncü Ahmed'in oğlu Şehzâde Süleyman sünnet olduktan sonra kendisine ayrı bir daire ile şahsına ve maiyyetine hergün has matbahtan yemek tahsis edilmişti. Buna dair Sadr-ı âzama takdim edilen şu vesikayı nümune olarak aşağıya yazıyorum (Emiri Tasnifi Ahmed-i Salis No. 18474).

Sah صح

Mucibince kayıt olunmak buyuruldu.

Sah صح

Beray-i harc-ı sofra be şehzâde-i civanbaht saâdetlû necâbetlû برای خرج سفره به شهزادهٔ جوانبخت Sultan Süleyman Efendimiz hazretleri الواقع elvaki an 9 Zilhicce sene 1132 ilâ 20 Zilhicce

Babasının sağlığında bir şehzâde saraydan dışarıya çıktığı zaman başlarına Mücevveze veya sorguçlu destar ve arkalarına ferace samur kürk giyerlerdi[1].

***

Osmanlı şehzâdeleri saraya kapatılmayup serbest bulundukları zaman tahsil ile beraber ata binip inmek, ok atmak avlanmak, gürz kullanmak gibi spor hareketlerinde ve silahşorlukta mümarese peyda ederlerdi[2]. Bunlar saraya kapatıldıktan sonra babalarının sağlıklarında daha serbest bir hayata malik olup tahsil görürler, yazı meşkederler, ata binmek zamanı gelince babalariyle beraber cuma namazına giderlerdi maiyyetlerinde kendi daireleri ağaları bulunurdu; deniz gezintisi esnasında yine maiyyetleriyle gezerlerdi; bunların kayıklarının örtüleri mavi veya sarı çuhadandı; babalarının ölümünden sonra ise şehzâ-

sene 1132

Beher yevm
Sabah ve Akşam *Sofra*
I
Has matbaha tezkireleri verilen harçlardır ki zikrolunur.

Şeker	Rugan-i sâde	Pirinç	Tavuk	Et	Soğan	Yumurta
Kıyye	Kıyye	kile	adet	kıyye	kıyye	adet
2,5	6	1,5	12	25	20	30

Nişasta	Bahar	Nohut	Mercimek	Buğday	Müveyzat (kuru üzüm)
kıyye	Dirhem	kıyye	kıyye	kıyye	kıyye
2	40	3	2	3	3

Tuz	Rugan-ı şir	Süt	Has un	Sebzevat	Maydanos
kıyye	kıyye	kıyye	kıyye	kıyye	dirhem
6	yarım	12	3	45	50

Âb-ı limon	Nân-ı has	Fodla	Odun	Kahve (bir defa)	şeker (1 defadır)
kıyye	çift	çift	çeki	kıyye	kıyye
1	2	1	3	30	30

(Sabah ve akşam)

Lâzıme-i taam-ı müşarünileyh efendimiz hazretleri

Sahan maa kapak	Tepsi	Tas
adet	adet	adet
30	4	2

Veçh-i meşruh üzre zikrolunan defterin tarihiyle mahsûbâtı ve sahan ve tepsi ve tasların ücretleri tahriri ferman-ı âlilerine muhtaçtır. Ferman devletlû ve saâdetlû sultânım hazretlerinindir.

[1] *Vâkıât-ı Cem*, s. 1, 2 (T. O. M.).

[2] *Raşit Zeyli Çelebi zâde*, s. 496.

deler, kendilerine tahsis edilen dairede inzivâ hayatına geçerek yaşarlar. Ve içlerinden sırası gelenler hükümdar olurlardı.

Babaları ölüp kafes hayatı yaşıyan şehzâdelerin ikametleri harem-i hümâyuna muttasıl şimşir ağaçlariyle ihata olunduğundan dolayı *Şimşirlik* denilen mahalde idi; burada on iki daire olup her dairenin müteaddid odaları vardı. Şimşirlik mevkii yüksek duvarlarla ihata edilmiş olup küçük bir bahçesi de bulunuyordu, bu Şimşirlik dairelerine *Kafes* ismi verilmekte idi; bu kafes hayatında yani inziva halinde yaşayan her şehzâdenin on, oniki cariyesi, hazine, kiler ve sefer'li koğuşlarından alınmış ağaları vardı; fakat bu şehzâdeler, hizmetlerine tahsis edilen ağaları görüp konuşamazlardı.

Şehzâdeler burada sıkı bir kontrol altında idiler; hiç kimse ile muhabere etmelerine müsaade olunmaz ve duyulursa muhabereyi temin eden îdam olunurdu; hasta olan bir şehzâdenin yanına gidecek tabip padişahın müsaadesiyle gider ve nezaret altında bulunurdu; şehzâdeler birbirleriyle sık sık görüşmezlerdi; padişahın müsaadesiyle bâzan valideleri eski saraydan gelerek oğullarını görür ve görüşürlerdi; bayram tebrikleri hariç olarak padişah bu kafes hayatı yaşayan şehzâdeleri huzuruna kabul etmezdi; bayram tebriki merasimi de mabeyinde yapılır, hariçten hiç kimse şehzâdeleri göremezdi[1]. Kafes hayatı yaşayan şehzâde saltanatta bulunan padişahın ana ve baba bir kardeşi olup valideleri de hayatta olursa o şehzâde pek az farkla diğerlerinden daha iyice idi.

Bâzı ısyan hâdiselerinde asker, şehzâdelerin hayatta olup olmadıklarını anlamak için şehzâdeleri görmek isterdi. Nitekim Dördüncü Murad ile Üçüncü Selim'den böyle bir istekte bulunmuşlardı; kapıkulu efradı ayak divanında Dördüncü Murad'dan şehzâdeleri görmek istemişler o da kardeşleri Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim'i çıkarıp göstermiş, bunların hayatlarına dokunmıyacağına dair teminat vermiş ve vezir-i âzam Topal Receb Paşa ile Şeyhülislâm Ahî zâde Hüseyin Efendi kefil olmuşlardı[2]. Keza Kabakçı Mustafa ısyanında Üçüncü Selimin Şehzâde Mustafa ile Mahmud'a bir su-i kast yapmaması için âsiler saraya Aygır İmam denilen Rumeli kazaskeri payeli Derviş

[1] *D'Ohsson*, C. 7, kitap 1, fasıl 9, s. 100.

[2] *Naîma*, C. 3, s. 93; Ayak Divanı kısmına da bakın.

Efendi isminde biriyle esbak sekban başı Osman ağayı göndermişlerdi. Bu itimatsızlıktan pek müteessir olan hassas padişah, Bab-ı âliye gönderdiği hatt-ı hümâyununda:

"Benim zürriyyetim yoktur, şehzâdeler benim evladım, nur-ı aynımdır; maazallah ben onlara su-i kast ile sülâle-i pâkize-i Osmaniyyenin inkırazına ve devlet-i Osmaniyyenin izmihlâline sebep olmak hayal ve hatıra gelir şey midir? Allah o günleri göstermesün, Cenâb-ı bâri onların ömrünü ruz efzun eylesün."

demişti. Bu hatt-ı hümâyun Bâb-ı âlide okunurken mevcut ulema hep ağlaşmışlardı[1].

İşte sonradan Osmanlı tahtını işgal ile devlet idaresini ele alan şehzâdeler böylece kapalı bir hayat geçirerek zenci harem ağalariyle birkaç cariyeden başka kimseyi görmüyorlardı; hattâ bunlardan İkinci Süleyman, biraderinin hal'i üzerine hükümdar olduktan sonra sadr-ı âzam Siyavüş Paşa'ya:

"Kırk yıldır bir karanlık yerde mahbus ve hayattan meyûs iken yeniden dünyaya gelip gözüm açtım ve âlemi hercümerç buldum; iki eteklerimizi belimize çalıp din ve dünyamıza hayırlı olan işlerde bulunup gereği gibi hizmet-i ibâdullahı yerine getürmeğe sây edelim."

sözleriyle kırk senedenberi çektiği ıztırabı anlatmak istemişti[2].

Şehzâdeler inziva hayatında cariyeler tarafından tahsil görürler ve bâzıları can sıkıntısından vakit geçirmek için mücevhercilik, kuyumculuk, tornacılık gibi sanat öğrenirler; ok ve yay yaparlar, bağa ve fildişi ve abanoz işlerle, sahtiyan üzerine nakış yaparlar, yazı yazarlar ve Kuran-ı kerim istinsah ederlerdi. Birinci Mahmud mücevhercilikte mahirdi[3].

Şehzâdeler bu kafes hayatında yaşarken yetişmiş ve teehhül çağına gelmiş iseler hizmetindeki cariyelerle vukua gelen temasta cariye gebe kalıp çocuk doğurursa doğan çocuk derhal ifna edilirdi; fakat bâzan habersizce doğan çocuğun hariçte bir sütanaya verilip büyütüldüğü vâki; fakat pek enderdi. Meselâ Birinci Abdülhamid'in, kafes haya-

[1] *Cevdet Tarihi*, C. 8, s. 170.
[2] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 299.
[3] *D'Ohsson*, C. 7, kitap 1, fasıl 9, s. 102.

tında iken doğan bir kızı bu suretle büyütülmüş ve kendisine *Ahiretlik Hanım* denilmişti[1]. Abdülhamid hükümdar olduktan sonra şehzâdeliğinde bir kızı olup adının Dürrüşehvar olduğunu Paşa kapısına bildirmiştir.

Bir padişah vefat ettiği zaman yerine geçen hükümdar anın kadın ve kızlarını Eski Saraya nakledip erkek şehzâdeleri kendi yanında yani sarayda alıkoyarak yukarda söylediğimiz gibi nezaret altında bulundururdu.

Kafes hayatı yaşıyan şehzâdelerden pek ender olarak hariçle temas ve muhabere edenlerde görülmüştü; amcası Birinci Abdülhamid'in müsamahasından istifade eden veliaht Selim, hariçte Râtip Efendiyi elde ederek o vasıta ile Fransa Kıralı Onaltıncı Loui'ye mektup göndererek hükümdar olduğu zaman yapacağı işler hakkında kıralın fikrini sormuştu[2].

Osmanlı şehzâdelerinden biri vefat edecek olursa cenazesinde sadr-ı âzam, Şeyhülislâm, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, İstanbul kadısı, nakibüleşraf, yeniçeri ağasiyle süvari bölükleri ağaları vezirler ve devlet ricali hazır bulunurlardı[3]. Bunlar baba ve cedlerinin türbelerinden birine defnedilirlerdi; vefat eden şehzâdelerin bir su-i kasta uğrayıp uğramadığını yeniçeri ocağı namına kul kethüdası muayene ederdi[4].

Hayatları böyle inziva halinde ve daima korku içinde geçen şehzâdelerin bu ıztırab verici halleri ahlâkları üzerinde müessir olmuş, cesaretleri kırılıp kabiliyetleri sönmüştür. Osmanlı şehzâdelerinden İkinci Mahmud'un on iki yaşında iken yapılmış bir resmi Güzel Sanatlar Mecmuasında vardır ve bunda küçük yaşta bir şehzâdenin kıyafeti görülmektedir[5].

[1] *Ahiretlik Hanım* veya *Dürrüşehvar Sultan* İkinci Mahmud zamanında kardeşi olan padişahın çok iltifatını görmüştür; vefatı 1241 Şevval (1826 M.) dedir.

[2] *Belleten sayı 5-6, s. 191.* Veliaht Selim'in Onaltıncı Loui ile muhabereleri.

[3] *İzzî Tarihi*, s. 287 ve *Teşrifat-ı kadime* [Esad Efendi].

[4] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 10, s. 105'in notu.

[5] *Güzel Sanatlar Mecmuası* (Maarif Vekâleti neşriyatından) s. 44.

OSMANLI ŞEHZÂDELERİNİN SANCAK BEĞLİKLERİ

Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi devlet ailenin müşterek malı idi; Osmanlı beğliğinin kuruluşu devrinde de aynı usul vardı; Osman bey, idaresi altındaki yerleri kardeşi, oğul ve silâh arkadaşı olan aşiret beğlerine vermişti. Meselâ büyük biraderi *Gündüz* beğe Karacahisar ve Sultanönü (Eskişehir) mıntakasını *Aykut Alp*'a, İnönü, *Hasan Alp*'a Yarhisar, *Turgud Alp*'a İnegöl mıntakalarını vermişti[1]; daha sonra Osman beğe iltihak eden aşiret beğlerinden *Konur Alp*'a Bolu ve Düzce ve Akçakoca'ya, adına mensup olan mıntakalar verilmişti.

Orhan bey de idaresindeki yerlere oğul ve sonra beğlerini tâyin etmişti; Konur Alp'in vefatından sonra Düzce ve Bolu havalisine Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa ve Akçakoca'nın vefatından sonra Kandıra ve daha sonra zabtedilen İzmit havalisine de diğer oğlu Murad bey gönderilmişlerdi[2]. Orhan'ın oğullarından İbrahim, Eskişehir'de sancak beğliği ediyordu; daha sonra İzmit sancağı Süleyman Paşa'ya verilip Murad bey İnönü ve karesi beğliğinin kısmen ilhakı üzerine Süleyman Paşa Balıkesir ve Murad bey de Bursa'ya nakledilmişlerdi.

Orhan beğden sonra *(Devlet ailenin müşterek malıdır)* diye malûm olan kanunda tâdilât yapılmış ve Murad beğin cülûsundan itibaren devlete iştirak hakkı aileden alınarak hükümdar ile anın oğullarına inhisar ettirilmiştir. Buna da sebep Murad'a karşı biraderleri Halil ile İbrahim'in muhalefetleri olmuştur.

1359 da hükümdar olarak kardeşlerinin gailelerini bertaraf eden Murad bey[3] 766 H., 1365 M. tarihinde Biga'yı zabtettiği sırada orada

[1] *Kanunnâme* (*Millî Tetebbular Mecmuası*) cüz 2, s. 311. Fakat *Âşık Paşa zâde* (s. 20) ve *Oruç Bey* Tarihlerinde (s. 12 ve 87) bu taksimat varsa da hem noksan ve hem tarihleri yanlıştır. Kanunnâme bu sancakların dirlik olarak verildiği tarihi (701 H. 1301 M.) olarak gösteriyor. Encümenin neşrettiği Osmanlı Tarihi (s. 595) Eskişehir'in Osman'ın büyük biraderi Gündüz Beğe verildiğini yazar ki metinde gösterilmiştir. Kanunnâmede Eskişehir'in Ümeradan birine verildiği yazılarak ismi gösterilmemektedir. *İbn-i Kemal* Tarihinde de İnönü subaşılığının Gündüz Alp'e, İnegöl'ün Turgut Alp'e ve Eskişehir'in Aykut Alp'e, Yarhisar ve etrafının Hasan Alp'e verildiği beyan edilmektedir. Osmanlıların bu ilk devirleri hakkında sarih malûmatımız yoktur. *İbn-i Kemal Tarihi*, Nur-i Osmaniye Nüshası 3078, varak 25.

[2] *İbn-i Kemal Tarihi* (Nur-i Osmaniye Nüshası 3018 varak 42).

[3] *Ankara Orta zaman tarihine dair* (Müsteşrik Jakop namına çıkan eserde Wittek tarafın-

yakaladığı büyük biraderi Süleyman Paşa'nın oğlu Melik Nâsırı öldürmüştür[1].

Birinci Murad'ın, Bayezid, Yakub, Savcı isimlerinde üç oğlu vardı. Bunlardan Bayezid Germiyanlılardan çeyiz olarak alınan Kütahya sancağında, Yakup Karesi yani Balıkesir sancağında[2] ve Savcı da babasının Rumeli'de bulunduğu sırada Bursa'da bulunmuşlardı; Savcı 1385 de babasına karşı ısyan eylemişti.

Yıldırım Bayezid zamanında oğullarından Ertuğrul, Süleyman, Îsa ve Mehmed Çelebilerden her biri Anadolu beğlerinden zabtedilen yerlerde sancak beğliği etmişlerdi. Bunlardan Ertuğrul evvelâ Aydın sancağında bulunmuştu; Karesi, Saruhan ve Aydın Süleyman Çelebi'ye, Teke veya Antalya sancağı Îsa ve Mustafa Çelebi'lere, Kütahya Musa Çelebi'ye ve Amasya da Mehmed Çelebi'ye verilmişti.

Çelebi Mehmed'in oğullarından Kasım, babasının saltanat mücadelesi esnasında Amasya sancağında bulunurken 809 H., 1406 M. de vefat etmiştir[3]. Çelebi'nin saltanatı zamanında hayattaki oğullarının büyüğü olan Murad bey Amasya'da, anın küçüğü Mustafa Çelebi Hamideli yani İsparta taraflarında sancak beğliği etmişlerdi; Çelebi'nin bu iki şehzâdesinden başka Ahmed, Yusuf, Mahmud isimlerinde diğer oğulları varsa da bunlar küçük olduklarından babalarının yanında bulunuyorlardı; bu şehzâdelerden ikisi babasının sağlığında ölmüşler ve diğerinin gözlerine İkinci Murad tarafından mil çekilmişti.

İkinci Murad'ın oğullarından Ahmed ve anın vefatiyle Mehmed ve Mehmed'in Manisaya nakli üzerine Alâüddin Amasya'da valilik etmişlerdir; Ahmed'le Alâüddin babalarının sağlığında vefat etmişler, Mehmed de hükümdar olmuştu[4].

dan neşredilen mekale, s. 352).

[1] *Tevarih-i Âl-i Osman* (Ayasofya Kütüphanesi numara 2705) Enverî'nin Düsturnâmesinde Melik Nâsır'ın, babası Süleyman Paşa'nın sağlığında bir deniz kazasında vefat ettiği yazılıdır. Murad'ın öldürtdüğü Melik Nasır'ın Ankara beği olan Nâsır olması da muhtemeldir.

[2] 787 H. 1385 M. senesinde Birinci Murad Rumeli'ye geçerken جهت محافظت مملکت و امنیت سریر سلطنت فرزندان کامکار خود را در ممالک آناطولی گذاشته بود سلطان ییلدیرم بایزید را در ولایت گرمیان ایلی و حمید ایلی گذاشته بود و مقر حکومت در شهر کوتاهیه مقر داشته و هم چنین قره سی ایلی را به یعقوب چلبی قرزند میانین تفویض نمود

(Heşt, Bihişt, Rıza Paşa kitapları, varak 207).

[3] *Kitâbeler* (birinci kısım) *s. 135 ve 137.*

[4] *Âli, basılmamış nüsha, varak 87.*

Fatih'in oğullarından Şehzâde Mustafa Manisa'da bulunurken Konya'nın zaptı üzerine Konya valiliğine nakledilmiş ve Candar Oğullarından alınan Kastamonu sancağına da Şehzâde Cem gönderilmiş ve Şehzâde Mustafa'nın vafatı üzerine Cem Sultan, Karaman valiliğine nakledilmiştir. Fatih'in büyük oğlu Bayezid ise babasının ilk zamanlarından itibaren vefatına kadar uzun müddet Amasya valiliğinde bulunarak buradaki fikir hayatının temadisinde mühim âmil olmuştur.

İkinci Bayezid'in Abdullah, Şehinşah, Ahmed; Korkud, Mehmed, Mahmud ve Selim isimlerindeki oğullarından her biri bir yerde valilik etmişlerdi. Bunlardan Şehzâde Abdullah evvelâ Karaman'da bulunup sonra Manisa'ya nakledilmiş ve biraderi Şehinşah Karaman valisi olmuştur. Şehzâde Mahmud evvelâ Kastamonu'da ve sonra Manisa'da, Şehzâde Ahmed Amasyada, Alemşah ise (913, H. 1507 M.) de Mahmud'un vefatı üzerine Manisa'da beğlik etmiştilerdi. Şehzâde Korkut evvelâ Antalya'da ve sonra Saruhan yani Manisa'da valilik etmiş ve Şehzâde Mehmed ise Kefe'de sancak beği bulunurken orada vefat eylemiştir. Şehzâde Selim babasının son zamanlarına kadar Trabzon sancağında bulunup şehzâdeler arasındaki saltanat nizaı esnasında kendisini zorla Rumeli'de Semendire sancağına naklettirmiştir.

Bayezid'in torunları da daha küçük yerlerde sancak beğliği etmişlerdir; meselâ Selimin oğlu Süleyman, amcası Mehmed'in vefatından sonra Kefe sancak beğliğine tâyin edilmiş Alemşah'ın oğlu Osman Şah ise Çankırı ve Şehzâde Ahmed'in oğlu Boluda ve Şehzâde Mahmud'un, oğlu da yine bir sancak beğliğinde bulunmuşlardır; Şehinşahın oğlu babasının vefatı üzerine kısa bir zaman Karaman valiliğinde bulunmuştur.

Yavuz Sultan Selim babasının elinden saltanatı aldığı zaman Süleymandan başka oğlu yoktu. Süleyman babasının İran ve Mısır seferlerinde Edirne ve İstanbul'da saltanat kaymakamı bulunmuş ve seferden maada zamanlarda ise kendi sancağı olan Manisa'da valilik etmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın oğullarından Mehmed Saruhan'da, Mustafa evvelâ Amasya'da ve sonra Karaman'da, Bayezid, evvelâ Karaman ve sonra Kütahya ve daha sonra da Amasya'da ve Sarı Selim ise evvelâ Manisa ve bâdehû Kütahya'da bulunmuşlardır. Selim'in büyük

oğlu Murad büyük babasının sağlığında evvelâ Akşehir[1] ve sonra da babasının yerine Manisa'da bulunup kendisi hükümdar oluncaya kadar burada kalmıştır. Artık İkinci Selim devrinden itibaren yetişkin şehzâdelerin sancaklara çıkarılmaları usulü terk olunarak bunlardan yalnız büyük ve hükümdarlığa namzed şehzâdeye sancak verilmesi tekarrür etmiş ve Manisa sancağı veliaht şehzâde sancağı olmuştur.

Üçüncü Mehmed zamanından itibaren büyük şehzâdelerin de sancağa çıkmaları kanunu tamamen kaldırılmış, fakat veliaht olan şehzâdelere Anadolu'da ismen sancak verilip bunun bir vekil ile idare edilmesi gibi zevahiri muhafaza edici bir usul konmuştu. Bu yeni usul mucibince sultan İbrahim'in oğlu Mehmed beş yaşında iken Manisa sancağına tâyin edilip buranın idaresi için bir mütesellim gönderilmiştir. İbrahim'in hal'i ve Mehmed'in hükümdar olması üzerine bu tarz da kaldırılmıştır[2].

Yetişkin şehzâdelerin sancağa çıkarılmayıp yalnız büyük şehzâdenin sancak beği olmasının kabulüne, Şehzâde Bayezid ile Selim arasındaki mücadelenin ve büyük şehzâdenin sancağa çıkarılması usulünün kaldırılmasına da Üçüncü Mehmed'in oğlu olan ve babası tarafından öldürülen Şehzâde Mahmud hâdisesinin sebep olması ihtimal dahilindedir.

İşte Onaltıncı Asır sonlarına kadar sancak beğliğinde ve valiliklerde bulunmuş olan şehzâdelerin bu tarihten sonra vilâyetlere gönderilmemeleri ve bu suretle bunların millet ve memleket hakkındaki vukufsuzlukları devlet idaresinde derhal tesirini göstermiştir.

Kardeşlerini öldürmeyen Dördüncü Mehmed 1063 H., 1652 M. tarihinden itibaren bunları sarayda Şimşirlik kasrında oturtmuş ve bâdemâ veliaht ve diğer şehzâdelerin burada oturmaları âdet olmuştur.

[1] *Hammer Tarihi* (Atâ Bey tercümesi) C. 10, s. 81 ve 221.
[2] *Hammer* (Atâ Bey tercümesi), C. 10, s. 221.

OSMANLI ŞEHZÂDELERİNİN EYALETLERDEKİ VAZİYETLERİ

Daha evvelki kısımda söylediğimiz gibi ilk Osmanlı şehzâdeleri pek mühim olan sancak ve vilâyetlerde valilik ederler ve kendilerine *Çelebi Sultan* denilirdi[1]. Bâzı eski vekayinâmelerle şuarâ tezkirelerinde filân şehzâde falân yere *Çelebi Sultan* olmuştu denildiği vakit bu tâbir, o şehzâdenin vali veya sancak beği bulunduğuna işaretti.

Şehzâde sancaklarının ekserisi Anadolu beğlerinden zaptedilen sancaklardı; şehzâdeler bu beğliklerin baş şehirlerini kendilerine de merkez yapmışlardı. Orhan Gazi Karesi Oğullarından Balıkesir'i aldığı zaman oraya büyük oğlu Süleyman Paşa'yı göndermişti; daha sonra burada Birinci Murad'ın oğlu Yakup Çelebi bulunmuştu. Birinci Murad, oğlu Yıldırım Bayezid'e Germiyan oğlu Süleyman Şah'ın kızını aldığı vakit Osmanlılara terkedilen Kütahya Yıldırım'a sancak olarak verilmişti.

Yıldırım Bayezid'in oğulları, Anadolu beğliklerinden alınmış olan Manisa, İsparta, Antalya, Sivas ve Amasya'da *Çelebi Sultanlık* etmişlerdi; bunlardan Manisa Saruhan Oğullarının, Isparta ile Antalya, Hamid Oğullarının merkezlerinden olduğu gibi Sivas ile Amasya da Kadı Burhaneddin'e aitti. Konya ve Kastamonu'nun zaptı üzerine buraları da şehzâde sancağı olmuştu.

İkinci Bayezid zamanında Aydın şehri ile Trabzon da şehzâde sancaklarındandı. Rumeli'de şehzâde sancağı yoktu; yalnız Yavuz Selim, babasına karşı muhalefeti esnasında zorla Semendire sancağına kendisini tâyin ettirmiş, fakat sancağa gitmeden hükümdar olmuştu. Osmanlı şehzâdelerine Rumelide sancak verilmemesi, Birinci Murad'ın oğlu Savcı Beğin babasına karşı Rumeli'de ısyanından dolayı olduğu rivayet edilmektedir. Karadenizin şimalindeki Kefe de kısa bir zaman için şehzâde sancağı olmuştu.

[1] Bu tâbir hakkında şuarâ tezkireleriyle *Şakayık Tercümesine* bakınız. *Tabakat-ül Memalik*'te de Çelebi Sultan kaydı vardır. (Millet Kütüphanesi nüshası varak 657).

Bu kayıtlara göre: Anadoludaki şehzâde sancak merkezlerinin Ondördüncü Asır sonlarından itibaren Balıkesir, Kütahya, Manisa, İsparta, Antalya, Konya, Aydın, Amasya, Sivas, Kastamonu, Trabzon ve Kırım yarımadasında Kefe şehirleri olduğu görülüyor; daha sonraki tarihlerde Amasya, Manisa, Kütahya, Konya diğerlerine tercih edilmiş ve en son olarak yalnız Manisa şehzâde sancağı olarak kalmıştır.

Yıldırım Bayezid ile İkinci Selim Kütahya sancağından, Çelebi Mehmed ile oğlu İkinci Murad ve İkinci Bayezid Amasya sancağından, *Fatih Sultan Mehmed* ile Kanunî Sultan Süleyman, Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmed Manisa sancağından ve Yavuz Sultan Selim ise Trabzon sancağından gelerek padişah olmuşlardır.

* * *

Osmanlı şehzâdelerinin muayyen hasları vardı; Venedik elçisinin raporuna nazaran 1503 senesinde İkinci Bayezid'in şehzâdelerinden her birinin senevî bir milyon iki yüz bin akçelik hasları vardı ki[1] bu miktar Fatih'in kanunnâmesindeki vezir-i âzamın hassı kadardı; kanunî Sultan Süleyman zamanında Kütahya valisi Selim'in hassı elli yük (beş milyon eder) ve 14390 akçe yani bir buçuk milyon akçeye yakın iken kendisine 968 H., 1560 M. senesinde her sene hazineden on beş yük akçe (bir buçuk milyon akçe) daha verilmesine müsaade olunmuştu; daha sonra hazineden verilen bu para yirmi bin altun oldu ve bundan başka bir milyon doksan bin yüz elli sekiz akçe de Padişah haslarından ayrılıp Selim'in hassına ilâve edilmişti[2].

Şehzâdelerin maiyyetlerinde divan-ı hümâyundaki vazife sahipleri gibi divan heyeti ve padişah maiyyeti gibi lalaları, kapı halkı, solak, peyk vesaireleri vardı[3].

Şehzâdeler isimleriyle tuğra çekerler, hüküm yazarlar ve bu suretle kendi idareleri altındaki mıntakalarda bir hükümdar gibi hüküm sürerlerdi; yalnız kendi adlarına para bastıramazlar ve namlarına hutbe okutamazlardı; çünkü bu ikisi hükümdara aitti. Osmanlı şehzâdelerinden Şehinşah ibni Beyazid'in çektiği 915 H., 1510 M. tarihli tuğra vesi-

[1] *Hammer Tarihi* (Atâ Bey Tercümesi) C. 4, s. 274.

[2] *Mühimme Defteri 3*, s. 551 Şehzâde Selim bu tarihte Kanunî Sultan Süleyman'ın hayatta kalan yegâne şehzâdesi idi.

[3] *Tabakat-ül- Memali*k (Millet Kütüpanesi Nüshası) s. 80.

kalar arasında bulunduğu gibi 918 H., 1512 M. tarihli Amasya valisi Şehzâde Ahmed'in de bir tuğrası görülmüştür[1].

Vali şehzâdeler yaptıkları tâyinleri ve verdikleri dirlikleri devlet merkezine bildirmeğe mecbur olup bunlar esas defterlere işaret edilirlerdi[2].

Şehzâdelerin yanlarında işlerini idare eden ve *Lala* denilen mûtemed adamları vardı[3]; bu Lala'lar ile, silahdar, kapıcıbaşı, Mir-i alem, Mirahur, Kapı ağası, solak, peyk vesaire gibi esas kendi maiyyeti hükümet tarafından seçilirlerdi[4]. Şehzâdelerin yanlarında hükümet memuru olarak nişancı, defterdar, reis-ül-küttap, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası gibi vazife sahipleri de vardı. Vali şehzâdelerin irfan ve kabiliyetlerine göre yanlarında âlim, şâir ve edib, musikişinas şahsiyetler de bulunurdu; zaten bunların maiyyetlerindeki divan heyetinin mühim bir kısmı âlim ve şâir idiler[5]. Yavuz Sultan Selim Trabzon valisi iken kendisine Lala olarak gönderilen şahısları ümeradan ve marifet erbabından olmadıkça kabul etmeyip ülfet eylemez ve bir bahane ile geri gönderirdi[6].

İkinci Murad'dan itibaren Onaltıncı Asır ortalarına kadar çelebi sultanlıkla sancaklarda bulunan şehzâdeler eskidenberi Anadolu'da

[1] *Şehinşah*'ın tuğrası tarafımdan Kurumumuzun Mecmuası olan Belleten'in 17-18 inci nüshasında neşredildiği gibi Şehzâde Ahmed'in tuğrası ise Bay Zarif Orgun vasıtasiyle *Tarih Vesikaları* Dergisinin dokuzuncu sayısında intişar etmiştir.

[2] Karaman Beğlerbeğisine hüküm ki

Ferzend-i ercümend-ü erşed-ü es'ad oğlum Selim Tâle bekahü canibinden bâzı kimselere iptidadan dirlik ve terakki tevcihi olmagıçün vârid olan hüküm mucibince tımar ve terakki tevcih olunduktan sonra hükümleri süddet-i saâdetime gönderilmesin emir edip buyurdum ki... (*Mühimme 3*, s. 279, sene 967) Menteşe livası Evkaf Defterinde (numara 718) şu kayıt vardır;

"Vakf-ı kârvansarây-ı Hâtun der kaza-ı Tavas filmevziilmâruf: Kârvansarayın evkafı sâbıka etrâk eline düşüp merhum Sultan Alemşâh hükmü ile Muğla kadısı Mevlânâ Hacı Muslihuddin teftiş edip yedi kıt'a yerin vakfiyyeti zâhir olup merhum Sultan Alemşâh kapısına arzolunup, mukarrernâme vermişler, bâdehû der-i devlete arzolunup ol minvalce Sultan Bayezid Han dahi hükm-i hümâyun sadaka eylemiş.

[3] *Mühimme Defteri 1*, s. 223 ve 225, sene 961 Şehzâde Selim'in maiyyetlerinden iki kişiye zeamet verilmesi hakkında Rumeli ve Anadolu beğlerbeğisine gönderilmiş olan iki hüküm,

[4] *Selânikî Tarihi*, s. 114 ve *Peçevî Tarihi*, C. 2, s. 90 ve *Mühimme Defteri 1*, s. 223 ve 224 ve *Tabakat-ül Memalik* (Millet Kütüphanesi Nüshası) s. 80.

[5] Bu hususlar hakkında *Sehî*, *Lâtifî*, *Aşık Çelebi*, *Kınalı zâde*, *Riyazî* ve *Ahdî* tezkireleriyle *Şekayık Tercemesi* ve *Zeyl*'ine bakınız.

[6] *Tabakat-ül Memalik* (Millet Kütüphanesi Nüshası) s. 32.

kültür şehirleri olan muhitlerde sancak beğliği ve valilik ettiklerinden bulundukları şehirler ilim merkezi halinde idi.

Candar Oğullarının merkezi olan Kastamonu ve Germiyan Oğullarının Kütahya, Saruhan beğlerinin Manisa, Karaman Oğullarının Konya baş şehirleriyle eskidenberi ilim şehri olan Amasya şehrinin ilmî ehemmiyyeti Osmanlı şehzâdelerinin, buralardaki fikir hareketlerini devam ettirmeleri yüzünden eski şöhretlerini muhafaza etmişlerdi.

Vali bulunan Osmanlı şehzâdeleri içinde bizzat ilim ve fazilet sahibi olanlar az değildi; Fatih Sultan Mehmed, İkinci Bayezid, Yavuz Sultan Selim hem şâir ve hem âlim idiler. İkinci Murad ile Kanunî ve Üçüncü Murad'ın da şiirleri vardır; bunlardan Kanunî güzel şâirdi. Fatih'in oğlu Karaman valisi Mustafa âlim ve şâirdi. Cem Sultan'ın şiirleri de güzeldi; İkinci Bayezid'in bütün şehzâdeleri iyi tahsil görmüşlerdi. Kanunî'nin büyük oğlu Mustafa orta derecedeki âlimlerdendi; bunun kardeşi Şehzâde Bayezid ise ilim ve şiiri nefsinde cemetmiş güzide bir şahsiyetti; bunun maiyetinde çocuklarının hocası Kütahyalı Abdurrahman Gubârî ile yine Kütahyalı şâir Firâkî ve kendi hocası Abdülcebbar isimlerindeki kıymetli alimlerle Kütahya'da bir irfan âlemi kurulmuştu'[1].

Yalnız Osmanlı şehzâdeleri içinde değil Onaltıncı Asırda yetişen âlim ve şâir ve musikişinasların içinde en yükseği İkinci Bayezid'in oğlu *Korkut*'tu; büyük babası Fatih Sultan Mehmed tarafından da tahsiline îtina edilmiş olan Korkut, büyük bir âlim ve mütefekkir, çok kudretli şâir ve mükemmel bir musiki üstadı idi[2]. Ahlâk ve siyasete dair olan eserlerinin hepsini arabca yazmıştır[3]. Antalya valisi iken babasına göndermiş olduğu mektuplarda devlet idaresi hakkında mutalealariyle fenalıklardan şikayeti, kendisinin idarî hastalıkları görmüş ve yaraya parmağını basmış olduğunu gösterir.

Şehzâde Korkut'un yüksek bir âlim olduğunu Mısır ve Suriye âlimleri de tasdik etmektedirler. Bir mahalden diğer bir mahalle, şehirden yaylaya giderken deve katarlariyle kütüphanesini nakletmek âdeti imiş. 912 H., 1506 M. tarihinde Antalya'da Korkut'la görüşen Meh-

[1] *Kutb-ı Mekkî Seyahatnâmesi* (Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi).

[2] Korkud'un غذای روح *Gıday-ı ruh* isimli bir sazı ve peşrevi olduğunu Lâtifi yazıyor.

[3] Korkud'un bir kısım eserleri için Osmanlı Müelliflerine bakınız.

med b. Bedrüddin Vefaî-i Zeynî, bu şehzâdenin ilm-i hadis'te imam, ilm-i usul ve terâcim-i ahvalde ve tarihte bir mütebahhir olduğunu beyan etmiş ve Korkut'un حافظ اللسان و الجنان isimli tasavvuf, kelâm, fıkıh ve ahlâktan bahseden mühim bir eserinden nakiller yapmıştır[1]. Korkut'un müretteb divanı ve daha başka eserleri de vardır.

Korkut'tan sonra İkinci Bayezid'ın oğulları içinde Şehzâde Mahmud ilmî fazileti ile şöhret bulmuştu; ilim adamlarının şâirlerin hâmisi idi; meşhur Şâir *Necati* bunun nişancısı, riyaziyeci ve Şâir *Tâlîî* hazine kâtibi ve Şair *Sun'î* ile *Şevkî* divan kâtiplerinden idiler[2].

Osmanlı şehzâdeleri namına bir hayli eser yazılmıştır; valilik eden şehzâdelerin en kuvvetli devirleri İkinci Bayezid'in oğullarının valilik ettikleri devirdir; âlim ve Şâir Türabî, Edirne'li Şahidî, Lâ'li, Sadî, Hüsam Çelebi, Celâl bey, Ahmed bey, Serezli Kandî, Sehâyî, Karamanlı Figanî, Karamanlı Niyazî, meşhur Necati, Tâliî, Sun'î, Şevkî, Abdî, Gelibolu'lu Süruri, Abdurrahman Gubarî, Şâir Firakî vesaire hep Onbeşinci Asır sonlariyle Onaltıncı Asır ortalarına kadar Osmanlı şehzâdelerinin muhit ve himayelerinde yetişmişlerdir.

* * *

Çelebi sultan yani sancak beği olan şehzâdelerin erkek çocuklarından bir tanesinin padişah olan büyük babalarının yanına gönderilmeleri usuldendi; bunun bir kanun halinde devam edip etmediğini bilmiyoruz; yalnız böyle bir kaide bulunduğunu Fatih Sultan Mehmed' in yanında bulunan Bayezid'in oğlu Şehzâde Korkut ve Cem'in oğlu Oğuz han'dan ve bir de İkinci Bayezid'in hükümdarlığı zamanında da Osmanlı sarayında bulunan Alemşah'ın oğlu Osman Şah'ın mevcudiyetlerinden anlıyoruz.

Şehzâdelerin maiyyetlerinde anların ahval ve harekâtını kontrol ederek bundan padişahı haberdar edecek adamlar bulunduğu gibi, bilmukabele devlet merkezindeki işleri ve saray ahvalini şehzâdelere bildirmek üzere de padişah yanında bunların adamları yani casusları vardı.

[1] Nur-i Osmaniye kitapları numara 2373 de Hadis-i İstihareye dair Mehmed b. Bedrüddin'in eserine bakın.

[2] *Lâtifi Tezkiresi*, s. 250 ve 325; *Sehî Bey Tezkiresi*, s. 83; *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* (Faik Reşat), sayfa 222 ve 223; *Riyazî Tezkiresi*, s. 168, 169, 271.

Osmanlı şehzâdelerinin ne suretle sancağa çıktıklarına dair tarihlerimizde esaslı bir kayıt yoktur; yalnız Onaltıncı Asır sonlarında Üçüncü Murad'ın oğlu olup Manisa sancağına gönderilen Şehzâde Mehmed'in iki bin kişiye yakın bir maiyyetle ve hocası Nevâli, Efendinin de beraber olarak sancağa çıkışı dolayısiyle yapılan merasim hakkında bir az malûmat vardır; buna dair *Âli* ile *Selânikî* ve *Peçevî*'den hulasa olarak aşağıdaki malûmatı naklediyorum:

Murad'ın büyük şehzâdesi Mehmed, sünnet olduktan sonra yani 991 Zilhiccesinin ikinci cumartesi günü (17-Birincikânun 1583) babasiyle vedalaştıktan sonra Manisa sancağına gitmek üzere saraydan çıktı ve kendisine âdet olan kanun yapıldı. Şehzâdeyi teşyî için seher vaktinde sadr-ı âzam vezirler ve diğer devlet erkânı sarayın Bab-ı hümâyun denilen birinci kapısında hazır bulundular; yalnız yeniçeriler getirilmemişti. Şehzâde Mehmed önünde valilik sancağı, başında müzeyyen ve murassâ mücevveze denilen kavuğunun üzerinde sorguç takılı olarak saray kapısından çıktı; divan-ı hümâyun çavuşları alkış yaptılar; sadr-ı âzam ve diğer devlet erkânı derecelerine göre şehzâdenin önüne düşüp yürüdüler; evvelâ hocası Nevâlî efendi, şehzâdenin yanına sokulup kendisiyle görüştü; sonra sadr-ı âzam Siyavüş Paşa reayaya dair şehzâdeye vesaya ve nasihatlerde bulundu, anı müteakip vezirlerden Mesih Paşa, Cerrah Mehmed Paşa ve Rumeli kazaskeri Molla Efendi ve Anadolu kazaskeri Abdullah Efendi sırasiyle yanına gidip dinî ve dünyevî işler hakkında ayrı ayrı görüşüp nasihat ettiler; gidiş böylece Eminönü iskelesine kadar devam etti.

Şehzâde alayında, maiyyetine verilen yeniçerilerle memurlardan başka sipahi, silahdar, sekban, solak ve peykler ile kendisinin Has'ahır hademeleri, matbah, kiler, hizmetkârları vesaire vardı ki Şehzâde Mehmed'in bu suretle maiyyeti mevcudu iki bin kişiyi buluyordu.

Şehzâdeyi, Eminönü iskelesinde kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa karşıladı; şehzâde *Baştarde* denilen kaptan paşa kadırgasına binerken toplar atıldı vezirler vesair erkân ve şehzâdenin maiyyeti diğer kadırgalara binip Üsküdar'a geldiler; burada yine alay tertip olunup kendisini otağına kadar götürdüler; el öptüler, ertesi gün kanun üzere sadr-ı âzam ve vezirler ve devlet erkânı hediyyelerini takdim ettiler; bir gün daha kalındıktan sonra şehzâdeye vedâ edildi ve o da hemen sancağına hareket eyledi.

Şehzâde Mehmed'in lalalığına sipahiler ağalığından çıkan Ali Bey ve hocalığına Sultan Selim medresesi müderrisi Nevâlî Efendi, defterdarlığına baş ruznâmeci Hüsam Bey zâde, nişancılığına Mekkeli Mehmed Çavuş, çavuş başılılığına Cafer ağa, mirahurluğuna Keyvan Bey, reisül-küttablığına Abdurrahman Çelebi, kapıcılar kethüdalığına Ahmed Bey tâyin edilmişlerdi[1].

İşte bu suretle bütün devlet işlerine ve devlet idaresine vukuf peyda etmek için sancaklara gönderilen şehzâdelerin bu tarzda yetiştirilmeleri kendilerinin hükümdarlıkları zamanındaki muvaffakıyetlerinde mühim âmil olmuştur. Onaltıncı Asır sonlarından itibaren sancaklara gönderilmeyip sarayda hapis hayatı geçirmeğe mecbur olan şehzâdelerin bütün işlere karşı acemilikleri ve buna müsteniden yapılan işlerdeki isabetsizlik hiç şüphesiz ki devletin sukutunda âmil olmuştur.

***

Vali bulunan şehzâdelere hükümdar tarafından yazılan hükümde Fatih'in kanunnâmesine göre şöyle hitab edilmektedir[2]:

Ferzend-i Ercümend-i Es'ad-ü Emced vâris-i mülk-i Süleymânî nûr-ı hadeka-i sultânî rüûsüsselâtiyn sahibülızz-i vettemkiyn mahz-ı lûtfullah-ülkiram oğlum Sultan Cem edâmullahü bekahü.

فرزند ارجمند اسعد و أمجد وارث ملك سليمانى نور حدقهء سلطانى رؤس السلاطين صاحب العز و التمكين محض لطف الله الكرام اوغلم سلطان جم ادام اللّه بقاه.

Fatih'in, oğlu Amasya valisi Bayezid'e gönderdiği fermanda da şehzâdeye şöyle hitab ediyor:

Ferzend-i es'ad-i erşed-i ercümend nûr-ı hadeka-i saltanat nevr-i hadika-i memleket nurüddevleti veddîn oğlum Bayezid tâle bekahü[3].

فرزند اسعد ارشد ارجمند نور حدقهء سلطنت نور حديقهء مملكت نور الدولة و الدين اوغلم بايزيد طال بقاه

Yine aynı hükümdarın diğer bir hükmünde de şehzâdeye aşağıdaki elkab ile hitab ediliyor[4].

[1] *Selânikî*, s. 174 ve *Nuhbet-üt tevarih*, s. 105 ve *Peçevî*, C. 2, s. 90.
[2] *Kanunnâme* (Tarih-i Osmanî Encümeni neşriyatından s. 32).
[3] *Belleten* sayı 17-18, s. 119 daki *tuğra* ve *pençeler* mekalesi.
[4] *Fatih Dosyası numara 24* (Başvekâlet Arşivi).

Ferzend-i ercümend-i emced-i es'ad-i erşed nûr-ı hadeka-i devlet-ü kâmkârî ve nevr-i hadika-i hilâfet ve şehriyarî oğlum Bayezid tâl bekahü.

فرزند ارجمند امجد اسعد أرشد نور حدقهء دولت و كامكارى و نور حديقهء خلافت و شهريارى اوغلم بايزيد طال بقاه

Diğer bâzı fermanlarda da hep baştaki birkaç terkib yani (ferzend, es'ad, erşed, ercümend) tâbirleri yazılıp alt kısımlarında bâzı ufak tefek değişiklikler vardır.

Yukarda Fatih'in iki oğlundan Cem Sultana gönderdiği hükmün elkabı, Amasya valisi Bayezid'e göndermiş olduğu hükmün elkabından daha tomturaklıdır. Bu kanunnâme vezir-i âzam Karamanî Mehmed Paşa zamanında tertip edilmiş ve anın da Cem taraftarı bulunmasından dolayı kanunnâmeye Cem'e ait elkab konmuştur, Fatih'in Bayezid'den ziyade Cem'i sevdiği malûmdur.

***

Osmanlı şehzâdelerinin sancaklarının rengi yeşil olduğunu ve hükümet etmeğe alâmet olarak şehzâdelerin, bir vezir-i âzam elinden tabl-ü alem [davul ve bayrak] aldıklarını mehazlarımız yazmaktadırlar[1].

[1] *Kavânin-i Osmanî* ve *Râbıta-i Âsitâne*, s. 21 ve *Hammer Tarihi* (Atâ Bey Tercümesi) C. 7, s. 117.

OSMANLI ŞEHZÂDELERİNİN MUHALEFETLERİ

Osmanlı Devleti'nin ibtidasından Onaltıncı Asır başlarına kadar olan zamanda şehzâdelerin fırsat buldukça saltanat iddiasiyle meydana çıktıkları ve muvaffak olamayıp yakalananların derhal öldürüldükleri ve bir kısmının da memleket dışına kaçtıkları görülmektedir; bu muhalefetin muhtelif sebepler dolayısiyle vukua geldiği anlaşılmaktadır. Saltanat hırsı, hariçten ve dâhilden tahrik, can kaygusu bu mücadelenin başlıca sebeplerindendir; bilhassa saltanata geçen bir hükümdarın kardeşlerini öldürmeleri teamül iken Fatih zamanında bunun bir kanun haline girmiş olması, bir haylisinin hayat kaygusiyle muhalefete geçtiklerini göstermektedir. Şehzâdelerin bu gibi ısyanlarından, Osmanlılarla hem hudut olan devletler istifade etmişler ve muhalefete geçen şehzâdelere maddî ve mânevî yardımlarda bulunmuşlardı.

Osman Gazi aşiret reisliğini elde etmek için amcası Dündar Beği öldürmüş olup bu tarihlerde Osmanlı Devleti kurulmamış olduğundan bu hâdiseyi hanedan arasındaki rekabetin başlangıcı saymayarak yalnız burada işaret etmekle iktifa edeceğiz.

Orhan Beğin kardeşlerini öldürmüş olduğuna dair hiç bir kayıt yoktur; bilâkis Orhan'ın *Pazarlı Bey* adındaki biraderinin yanında kumandan olarak bulunduğu ve Pelekaton (Maltepe) muharebesinde Orhan'ın kuvvetlerini idare ettiği malûmdur[1]. Yine Orhan Gazi'nin, kardeşi Alâüddin Beği öldürmiyerek ona arazi verip vakıflar yaptığını tarih ve vakfiyelerden anlamaktayız[2].

Birinci Murad Beğin babasının son zamanlarında Süleyman Paşa'nın vefatı dolayısiyle Rumeli'de ordu kumandanlığına tâyin edilmesini müteakıb hükümdarlığa geçmesine mebni kardeşleri İbrahim ile Halil Beğler muhalefete kalkışmışlar ise de Murad Bey bunların

[1] *Kantaközen Tarihi* ve Gazi Orhan Bey Vakfiyesi (*Belleten* numara 19, sene 1941). Hammer, Pazarlı Bey ile Alâüddin Beği birbirine karıştırmıştır.

[2] Maarif Vekâleti tarafından tercüme ettirilen İslâm Ansiklopedisine yazdığım (Alâüddin Paşa) maddesine bakın.

hakkından gelmiştir. Eskişehir sancağında bulunan İbrahim'in validesinin Rum dönmesi olup Murad'dan büyük bulunması anı muhalefete sevk edebileceği gibi Şehzâde Halil'in de Bizans imparatorunun kızına nişanlı bulunması bunların ve bilhassa Halil'in imparator tarafından teşvik görmüş olmasına atfedilebilir[1].

Osmanlı saltanatını, ailenin müşterek malı olmaktan çıkarıp bunu kendi evlâtlarına hasreden Birinci Murad Bey, Bizans imparatorunun oğliyle kendi oğlu Savcı beğin müşterek ısyanlariyle karşılaştı. Fakat sür'atle hareketi neticesinde bu mühim hâdiseyi önledi; bu hâdisenin hariçten bir teşvikle yapıldığına dair malûmatımız yoktur; yalnız vak'a mahalli hakkında Türkçe tarihlerle Bizans kaynakları arasında ihtilâf vardır[2].

Yıldırım Bayezid'in Ankara muharebesinde esir düşmesi üzerine oğulları arasındaki saltanat mücadelesi malûmdur. Bunlardan Süleyman, Îsa ve Mehmed Çelebi ellerindeki yerlerde Timur'un yarlığıyla bir müddet hükümet sürmüşler ve ayni zamanda birbirleriyle uğraşmışlardı; bu kardeş kavgalarında Candar Oğulları Karaman Oğulları ve Germiyan Oğulları ile Dulgadır Oğulları ve Bizanslılar, bunlardan her

[1] Şehzâde Halil'in validesi Teodora eski Bizans İmparatoru Kantaközen'in kızıdır: bu çocuk İzmit körfezinde kayıkla gezerken kendisini Foça korsanları yakalayıp Foça'ya götürmüşlerdir; Orhan oğlunun kurtarılması için imparatoru tehdit etmiş ve nihayet iki buçuk sene sonra Halil mühim bir para mukabilinde kurtarılmıştı. İmparator Şehzâde Halil'e kızını vermek isteyerek anı nişanlamıştı. İmparatorun, Osmanlı hükümdarlığına getirilmesine çalıştığı Halil, Orhan'ın ölümü üzerine hükümdar olamamış, Ahiler ve kumandanlar Rumeli kumandanı Murad Beği babasının yerine hükümdar yapmışlardır. (*Şehzâde Halil'in sergüzeşti*, *Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası* sayı 1, s. 239 ve 436 ve *Gazi Orhan Bey Vakfiyesi* (*Belleten* numara 19, sene 1941).

[2] *Tâc-üt-Tevarih* (C. 1, s. 101) Savcı Beğin *Kite* ovasında mağlup edilerek ele geçtiğini yazar, Hayrullah Efendi de (C. 4, s. 75) vak'ayı Anadolu'da göstererek bu sırada Sırplılarla meşgul olan Murad'ın Anadolu'ya geçip Savcı'yı mağlup ederek Rumeli'ye kaçan şehzâdeyi Dimetoka'da yakalayıp gözlerine mil çektikten sonra öldürdüğünü beyan edip Osmanlı ve Bizans tarihleri arasındaki mübayeneti tevhidetmek istiyor. *Müverrih Âli* de vak'ayı Anadolu'da göstermektedir. Bizans müverrihlerinden üçü (Dukas, Françes ve Halkondil) vak'anın Rumeli'de cereyanını yazıyorlar; bu Rum müverrihleri Türk müverrihlerinden vak'a zamanına daha yakın olduklarından anların mütalealarını tercih etmek icabediyor. Bu kaynaklara göre İmparator Yuvan'ın, büyük oğlu Andro-Nikos'dan hükümeti alarak diğer oğlu Selanik valisi Manüel'e vermesi Andro-Nikos'un isyanına sebep olmuştur. Savcı ile Andro-Nikos isyan harekâtında birleşmişler ve Anadolu'da bulunan Murad vak'ayı duyar duymaz imparatorla görüşüp birlikte Rumelideki bu isyanı bastırmışlardır, Dimetoka'da yakalanan Savcı öldürülmüş ve Andro-Nikos'un gözlerine mil çekilmiştir. (*Hammer*, C. 1, s. 232. *Atâ Bey Tercümesi*) ve *Halkondil* (Fransızca tercümesi s. 24).

birine ayrı ayrı yardımda bulunarak kendi menfaatlerini düşünmüşler veya sıhriyyet dolayısiyle akraba tarafına yardım etmişlerdir[1].

Osmanlı şehzâdeleri mücadelesinden en çok istifade eden Bizans imparatorları olmuş ve bu sayede ellerinden çıkan bir kısım yerleri geri almışlardır; Çelebi Mehmed, devleti bir idare altında toplamağa muvaffak olunca yabancı ihtirasları da nihayet bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin daima karışıklık içinde bulunmasının kendi varlığı için en sâlim bir yol olduğunu gören Bizans imparatorları bir aralık ya kendi yanlarında rehin olarak bulunan veyahut mülteci olan Emir Süleyman'ın oğlu Orhan'ı Rumeli'ye salıverip bir gaile çıkarmak istemişlerdi; Karınâbâd kasabasında başına topladığı bir hayli akıncı ile faaliyete geçen Orhan Çelebi, üzerine gelen amcası Çelebi Mehmed'in kuvvetlerine mağlup olup terzi başısı Zaganos tarafından yakalanıp gözlerine mil çekildikten sonra Bursa'ya gönderilmiştir. Orhan Çelebi'ye Akhisar kazasının Çardak köyü Tımar olarak verildiğinden ölümüne kadar anın hasılatiyle yaşamıştır; Bursa'ya geldiği zaman Çelebi Mehmed'in, Orhan'ı getirterek hatırını sorup kendisine ihsanda bulunduğunu tarihler beyan ediyorlar[2].

Çelebi Mehmed'in son senelerinde yine Bizanslıların teşvikiyle yeni ve tehlikeli bir saltanat müddeisi meydana çıkmıştı; bu da Ankara muharebesinde kaybolduğu söylenen Yıldırım'ın oğullarından Mustafa Çelebi idi. Bu zat, daha büyük babasının sağlığında Kosova meydan muharebesinde bulunmuştu. Ankara harbinde esir düşüp Semerkand'a kadar gitmiş ve Timur'un vefatından sonra da Anadolu'ya dönüp[3] bir müddet Niğde'de Karaman memleketinde oturup oradan da Bizans imparatorunun yanına gönderilmiş, Rumeli'ne geçerken

[1] Ankara mağlûbiyyeti üzerine Süleyman Çelebi Rumeli'ye geçerken imparatora İstanbul tarafındaki bâzı yerleri terk etmekle beraber kız kardeşi Fatma ile küçük biraderi Kasımı da rehin vermişti (*Âşık Paşa zâde*, s. 81) ve (*Oruç Bey*, s. 106); imparator, Süleyman'la anlaşmıştı, Sırp Beği de Süleyman'a taraftardı, Saruhan, Aydın ve Menteşe Beğleri İsa Çelebi'ye Germiyan oğlu Yakub Bey kendi yeğeni olan Çelebi Mehmed'e ve Zülkadir (Dulgadır) oğlu Nâsırüddin Bey de karâbeti bulunan Mehmed Çelebi'ye (Neşrî varak 90) müzaheret etmişlerdi. Candar Oğlu İsfendiyar Bey Musa ve İsa Çelebi'lerden her birisine ayrı ayrı yardım ediyordu. Karaman Oğlu Mehmed Bey, Musa Çelebi'ye yardım etmiş ve Mehmed Çelebi aleyhine hareket ile Bursa'ya kadar gelmiştir. Bu hususlara dair Osmanlı tarihlerinde mufassal malûmat vardır.

[2] *Âşık Paşa zâde Tarihi*, s. 86, *Tâc-üt-Tevarih*, C. 1, s. 277 ve *Solak zâde*, s. 126.

[3] *Enverî Düsturnâmesinde* şöyle diyor:

Mustafa'yı Çağatay etti esir. Nice yıldan sonra geldi ol Emîr.

Candar oğlu İsfendiyar Beğle anlaşmış, Sinop'dan gemi ile Eflak tarafına geçip Bizans hududuna yakın olmak üzere Vardar Yenicesinde faaliyete başlayıp hükümdarlığını ilân eylemiştir.

Rumeli beğleriyle Tımarlı sipahiler ve akıncılar Kosova meydan muharebesinde tanıdıkları Mustafa Çelebi'ye temayül etmişlerdi; fakat tam bu sırada Çelebi Mehmed'in sür'atle Selânik önüne gelmesi üzerine kendisine karşı koyamıyan Mustafa yanında bulunan Aydın Oğullarından Cüneyd Bey ile birlikte[1] Ankara harbini müteakıb Bizanslılara terk edilmiş olan Selânik kalesine iltica eylemişlerdi.

Çelebi Mehmed, Mustafa Çelebi'nin kendisine teslimi için imparatoru tazyik ettiyse de, teslimine muvafakat edilmemiş fakat bunun serbest bırakılmayacağı da temin edilmişti. İmparator, Mustafa ile Cüneyd'i Limni adasına gönderdi; ve buna mukabil bir mukavele ile Çelebi Mehmed'den her sene otuz bin duka yani üç yüz bin akçe alacaktı.[2] Vaziyet icabı olarak Mehmed Çelebi bu şıkkı kabule mecbur olmuş fakat kendisinden sonra Mustafa'nın tekrar meydana çıkması ihtimaline karşı da hasta yattığı sırada vefat ettiği zaman oğlu Murad'ın hükümdarlığa getirilmesini vasiyyet etmişti.

Mehmed Çelebi vefat ettiği vakit on sekiz yaşındaki büyük oğlu Amasyadan getirtilerek hükümdar ilân edildi, diğer oğlu küçük Mustafa Çelebi İsparta'da vali idi. Mehmed'in vefatını müteakıp, imparator kendisine mühim menfeat temin eden Mustafa Çelebi'yi Limni'den çıkarıp Gelibolu yoliyle Edirne'ye gönderdi. Bütün Rumeli beğleri, akıncılar ve sipahilerle Evrenos ve Mihal Oğulları bunun etrafına toplandılar.

Murad'ın yanındaki Beğler, imparatoru bu hususta bitaraf bırakmak için çalıştılar[3] ve buna mukabil külliyetli para ile Gelibolu civarında bazı yerleri teklif ettiler, imparator bu teklifi kabul eder gibi göründüysede imparatorun oğlu aksini istedi yani Mustafa'nın daha kârlı teklifinin kabulünde ısrar eyliyerek muvaffak oldu; Mustafa Çelebi'nin ta'vizi Gelibolu'yu ve Rumeli'nin Buğdan hududuna kadar Karadeniz

[1] Tarihlerde İzmir Oğlu denilen Cüneyd'in Aydın Oğullarından olduğu tahakkuk etmiştir. Babası İbrahim Bahâdır Bey olup Aydın Oğlu Mehmed Beğin oğullarındandır.

[2] *Halkondil Tarihi*, s. 105; *Hammer*, C. 1, s. 139, 140, 335 (*Atâ Bey Tercümesi*) *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (sene 15, s. 389).

[3] *Halkondil Tarihi*, s. 106, 707.

ve Akdeniz sahillerini Bizansa bırakıyordu; işte Mustafa Çelebi bu fedekârlık mukabilinde serbest bırakılıp Rumeli'ne geçirilmişti; fakat Gelibolu kalesi henüz Murad Bey taraftarlarının ellerinde olduğundan Bizanslılar burayı elde etmek istiyorlardı; Geliboluya gelen Mustafa Çelebi, Osmanlı tahtını elde etmeden evvel Gelibolu'nun Bizanslılara terkine muvafakat etmiyor ve imparator da kendisini darıltmak istemiyordu.

Gelibolu'dan Edirne'ye giden Mustafa Çelebi, her tarafta hüsnü kabul gördü; Edirne'yi muhafazaya gönderilen vezir-i âzam Bayezid Paşa *Sazlı dere*de kendisine bî'at etmek üzere Mustafa'nın karargâhına geldiyse de îtimat edilmiyerek îdam olundu. Mustafa'nın hükümdarlığı Rumeli'de itirazsız kabul edildi.

Mustafa Çelebi bundan sonra topladığı kuvvetle Anadolu yakasına geçti. Murad Beğin yanındaki vezir-i âzam Çandarlı zâde İbrahim Paşa, Hacı Ivaz Paşa ile Mihal Oğlu Mehmed Bey, Mustafa'nın yanındaki Rumeli beğlerini elde ettiler; nihayet Mustafa mağlup olarak Rumeli'ye kaçabildi. Ve Rumeli'den Anadolu yakasına gemi gitmesini menetti. Bundan maksadı da Murad'ın Rumeliye geçmek için gemi bulamaması idi.

Mustafa'yı takip eden Murad Cenevizlilerden kiraladığı gemilerle Rumeli'ye geçip ve Tunca üzerinde Kızılağaç Yenicesinde yakalamağa muvaffak olduğu amcasını söyletmeden derhal öldürttü. (1423)[1]. Mustafa'nın hükümdarlığı üç seneye yakın sürmüştü, Edirne'de bastırdığı paralar meskûkât kataloğlarında vardır[2].

Amcasının tehlikeli gailesini bertaraf eden Murad, bu defa da kendisine karşı çıkarılan Hamit Beği küçük Mustafa Çelebi ile uğraşmağa mecbur oldu. Babasının ölümünden sonra kardeşlerinin gözlerine mil çekildiğini duyan Mustafa, Karaman Oğlunun yanına gitmişti; burada

[1] Âşık Paşa zâde Mustafa lisanından şöyle diyor (s. 100):

Didi bir sözüm var han'a diyeyin
Hemandem cellâd anı ağzına kakdı

Mustafa Çelebi vak'asına dair Osmanlı tarihlerinden başka Halkondil, Dukas ve anlardan naklen Hammerde malûmat vardır.

[2] *Takvim-i Meskûkat-ı Osmaniyye* (İsmail Galip) s. 23, *Meskûkât-ı Osmaniyye* (Halil Edhem) s. 36 ve *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (Âli Bey) *Mustafa Çelebi Akçaları*, sene 15, s. 387.

iken Karaman ve Germiyan Oğullarının teşvikleriyle saltanat iddiasına kalktı; bu sırada Murad, amcasının gailesini meydana çıkaran Bizans imparatorundan intikam almak üzere İstanbul'u muhasara etmekte idi.

Bu tazyikten kurtulmak isteyen imparator, küçük Mustafayı tahrik etti. Bu suretle üç taraftan teşvik gören genç şehzâde Halkondil'in kaydına göre maiyyetinde bir miktar Rum kuvveti de olduğu halde Bursa'yı muhasara ettiyse de burası teslim olmadı; İznik üzerine giden Mustafa orayı elde etti.

Bu hâdise üzerine Murad, ister istemez İstanbul muhasarasını kaldırarak Çanakkale boğazı yoliyle Anadolu'ya geçip bir takım vaidlerle kendisini celbettiği Mustafa'nın lalası Şarabdar İlyas vasıtasiyle kardeşini İznik'te yakalattırarak öldürttü.

Yukarıda Çelebi Mehmedin Rumeli'de yakalayarak gözlerine mil çektirdiği Emir Süleyman'ın oğlu Orhan'dan bahsetmiştik. Osmanlı tarihlerinin kaydına göre Orhan Çelebi 832 H., 1429 M. senesinde Bursa'da tâun'dan vefat etmiştir. Bunun bir cariyeden *Süleyman* adında bir oğluyla *Hond şehzâde* isminde bir kızı doğmuştu; bunlar gizlice büyütülerek Orhan'ın, Doğan namında bir kölesi vasıtasiyle Suriye'ye ve oradan Mısır'a kaçırılmıştır (836 H., 1432 M.).

Bu vak'adan haberdar olan İkinci Murad, çocukların kendisine verilmesi için birkaç defa Memlûk Sultanı *Melik-i Eşref Barsbay*'a müracaat ettiyse de red cevabı almıştı; Barsbay, bu iki kardeşe tahsisat vererek *Kal'at-ül Cebel*'deki sultan dairelerinden birinde oturtmuştu; aradan bir müddet geçtikten sonra tüccar kıyafetiyle Kahire'ye gelen bâzı Türkler bir yolunu bulup bu çocukları kaçırarak Reşid iskelesinde hazır bulunan gemiye kadar götürmüşlerse de muvafık rüzgâr olmadığından dolayı denize açılamamışlar ve bu sırada vak'a duyulup yapılan tahkikat neticesinde Süleyman ile kız kardeşi ele geçirilip Kahire'ye getirilmişlerdi.

Şehzâde Süleyman'ın Memlûk hükümdarının yanında bulunması İkinci Murad'ı endişeye sevkediyor ve Süleyman'ın icabında bir gaile çıkarmasından korktuğu için bilhassa Süleyman'ı elde etmek istiyordu. Süleyman çok yaşamıyarak 941 H., 1537 M. tarihinde vefat etmiştir. Kız kardeşi *Hondşehzâde* ise büyüdükten sonra Memlûk Sultanı ile evlenmiş ve anın vefatından sonra bu hanımı yine Memlûk Sultanı

Melik-i Eşref Çakmak almış ve bir müddet sonra boşamıştır. Hond şehzâde daha sonra Emir Barsbay Becasî'nin nikâhı altında vefat etmiştir; vefatı (859 H., 1455 M.) de olup bir hayli servet bırakmıştır. Bunun servetine kocası ile validesi ve bir de amca zâdesi Fatih Sultan Mehmed vâris olmuşlardır[1].

Emir Süleyman Çelebi'nin oğullarından Mehmed Şah'ın (825 H., 1422 İkincikânunda) Memlûk'lerin elindeki *Dârende* kasabasında vefat ederek nâşının Amasya'ya defnedildiğini görmekteyiz[2]. Osmanlı hudutlarına yakın bir yerde bulunan şehzâdenin bir su-i kasda mı kurban gittiği veya eceliyle mi öldüğü malûm değildir; fakat bunun da Memlûk'lere iltica edenlerden olduğu anlaşılıyor.

Fatih Sultan Mehmed'in vefatından sonra hükümdar olan İkinci Bayezid ile kardeşi Karaman valisi Şehzâde Cem arasındaki mücadele ve nihayet bu bedbaht şehzâdenin geçirdiği macera ve fecî âkıbeti malûm olduğundan burada tekrara lüzum görmüyorum. İkinci Bayezid, Cem vakasından sonra Gedik Ahmed Paşa'nın kefaletiyle hayatına dokunmadığı Cem'in oğlu Oğuz Hanı, Ahmed Paşa'yı Edirne'de öldürdükten sonra boğdurmuş ve kendisi için tehlikeli olan bu ilintiden kurtulmuştur.

İkinci Bayezid'in son zamanlarında oğulları arasındaki saltanat mücadelesi, Korkud'un Mısır'a kaçması ve sonra tekrar Antalya'ya avdeti, Trabzon valisi Selim ile Amasya valisi Ahmed'in saltanatı elde etmek için faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin sarsıntısını mucib olmuş ve bu halden bilhassa Safeviyye hükümdarı *Şah İsmail* istifade eylemiştir; nitekim Yeniçerilerin yardımiyle saltanatı elde eden Yavuz, biraderi Ahmed'i bertaraf ettikten sonra Ahmed'in iki şehzâdesinden Kasım Çelebi'nin Memlûklere ve Murad Çelebi'nin de Şah İsmail'e ilticalarından müteessir olmuş ve bu yüzden yeni bir gailenin daha meydana çıkacağını anlamıştı[3].

[1] İbn-i Hâcer (840 Hicret senesi vekayii) انباء الغمر فى ابناء العمر; *İbn-i Ayas Tarihi*, C. 2, s. 52; *Zeyl-is Sülûk* ذيل السلو ك (Ayasofya kitabları) numara 3185 s. 361.

[2] *Kitâbeler* (Birinci kısım) s. 136, 138.

[3] *Hammer* (C. 4, s. 103. Atâ Bey Tercümesi) Şehzâde Ahmed'in, cesaretiyle mâruf olan oğlunu İran'a gönderdiğini yazmaktadır. *Ahsen-üt-Tevarih* ise (varak 83) Murad Beğin on bin kişi ile Şah İsmail'in yanına kaçtığını beyan ediyor, hattâ Çaldıran sahrasında iki ordu karşılaştığı zaman Sultan Selim, birader zâdesi Murad Beğin kendisine teslim edilmesini son mektubiyla Şah İsmail'den istemiş olduğunu Halkondil Zeyli yazmaktadır. (*Halkondil Zeyli*, fasıl 12, s. 362)

Şah İsmail'in, daha Trabzonda vali iken Selim Şah ile araları açılmış olduğundan Safeviyye hükümdarı, kendisine iltica etmiş olan Murad Beğ'den istifade etmeği ihmal etmemiştir, buna binaen Murad'ın maiyyetine on bin kişilik bir kuvvet vererek anı Osmanlıların şark hudutlarına göndermiştir. Murad, hududu geçerek Amasya ve Sivas mıntakalarına girmiş ve oraları talan etmişti; bunun üzerine Amasya valisi Hemdem Paşa bu hali İstanbul'a bildirmiş olduğundan Yavuz Sultan Selim bir an evvel İran seferine başlamak lüzumunu hissetmiştir. Çaldıran mağlubiyetinden sonra Şah İsmail artık, Şehzâde Murad'ı faaliyete sevketmemiş ve bu şehzâde 927 H., 1715 M. senesinde o tarafta vefat eylemiştir.

Ahmed'in diğer oğlu Şehzâde Kasım'a gelince[1], bu şehzâde babasının katlinden sonra lalasiyle kaçarak *Haleb*'e gelmiş ve bunu haber alan Sultan *Kansu Gavri,* şehzâdeyi gizlice Kahire'ye getirtmişti. 922 H., 1516 M. senesinde Osmanlılarla Memlûkler arasında muharebe tekerrür edince, Memlûk Sultanı henüz on üç yaşında bulunan bu şehzâdeden istifade maksadiyle anı beraberinde Haleb'e getirmişti; Kansu Gavri, Şehzâde Kasım'a mülteci bir hükümdar gibi muamele yaparak ve anı Osmanlı hükümdarı aleyhine kullanarak yanında bir Osmanlı şehzâdesinin bulunduğunu ilân eyliyordu.

Merc-i dabık meydan muharebesinden sonra Kahire'ye kaçan Kasım'a, yeni Memlûk hükümdarı *Tomanbay* da iyi muamele etmiş ve bu şehzâdenin bir su-i kasta mâruz kalmaması için anı *Kal'at-ül Cebel* de kendi sarayı civarında iskân ile maaş tahsis ederek bir hükümdar muamelesi göstermiştir. Tomanbayın yakalanarak idamından sonra Şehzâde Kasım, epey zaman gizlenmeğe muvaffak olmuş ve Selim'in Mısır'da bulunduğu sırada hayli aratmasına rağmen ele geçirilememişti. Yavuz'un avdetinden sonra ismi unutulan Kasım nihayet 924 H., 1518 M. senesi iptidalarında kölelerinden birinin gammazlığı ile yakalanıp Mısır valisi Hayir Bey tarafından boğdurularak kesilen başı Yavuza gönderilmiş ve bundan pek memnun olan Selim bu işte hizmeti görülenlere ihsanlarda bulunmuştu[2].

[1] *Sicill-i Osmanî,* Şehzâde Kasım'ın, Ahmed'in torunu ve Şehzâde Alâüddin'in oğlu olduğunu yazmıştır. *İbn-i Ayas,* o tarihlerde hayatta olduğundan bu şehzâdeyi tarihinde (Kasım bin Ahmed bin Bayezid ibn-i Osman) diye kaydeylediğinden anın mütaleasını tercih zarurîdir.

[2] *İbn-i Ayas Tarihi,* C. 3, s. 47, 62, 114, 228, 237. *Alman Müsteşrikler Heyeti tarafından İstanbul'da Devlet Matbaasında bastırılmış olan nüsha.*

Kanunî Sultan Süleyman Rodos'u fethettikten sonra orada orta yaşta hiristiyan elbisesiyle Cem Sultanın oğlu olduğu söylenen bir şahıs ile bunun oğlunu yakalayıp öldürtmüş ve bu şahsın kızlariyle validesini İstanbul'a göndermiştir. [1]

Kanunî Süleyman'ın büyük oğlu Karaman valisi Mustafa babasından sonra saltanata tabiî namzet olarak görülüyordu: vezir-i âzam İbrahim Paşa da buna taraftardı; Kanunî'nin sevgili zevcesi Hürrem Sultan, oğulları olan Bayezid ile Selim'i ön safa alarak çok sevdiği Bayezid'in babasından sonra hükümdarlığını temin etmek istiyordu; İbrahim Paşa'nın katlinden sonra Şehzâde Mustafa'yı ortadan kaldırmak isteyen Hürrem Sultan faaliyete geçti; Şehzâde Mustafa'nın bâzı mektupları hükümdar olmak istediğini gösterdiğinden bu halden istifade ile damadı Rüstem Paşa ile beraber, Padişah üzerinde müessir olarak Mustafa'yı Konya Ereğlisi'nde öldürtmeğe muvaffak oldular; fakat bu defa da ana ve baba bir kardeş olan Bayezid ile Selim arasında rekabet baş göterdi; evvelce Karaman valisi olan Bayezid oradan Kütahya'ya nakledildi; Kütahya'nın İstanbul'a yakınlığı münasebetiyle bu tâyin mânidardı ve Bayezid Selime tercih ediliyordu[2]. Fakat bir müddet sonra Hürrem Sultanın vefatı Bayezid'in müsait taliini çevirdi; biraderiyle aralarının iyice gerginleşmesi üzerine Manisa valisi Selim Kütahya'ya ve Bayezid'de Amasya'ya naklolundular; bu hal Selim'in babasından sonra hükümdar olacağına işaret demekti; nihayet biraderiyle yaptığı muharebede muvaffak olamıyan Bayezid babasına âsi telâkki edildi, İrana kaçtı ve orada öldürüldü (967 H. 1559 M.)[3]. Ve Kanunî'nin hayatta kalan tek şehzâdesi Selim rakipsiz olarak saltanata geçti.

Bu hâdiseden sonra İkinci Selim zamanında yeni bir usul meydana çıktı; o da şehzâdelerin hepsinin eyaletlere gönderilmiyerek içlerinden en yaşlısının sancağa gönderilmesi idi; bu kanun filvaki saltanat rekabetini ortadan kaldırdı ve bir nevi veliaht usulünü ortaya koymuştu; fakat diğer şehzâdelerin Fatih'in kanunu mucibince ölüm için saraydaki mahallerinde mukadder saati beklemelerini zarurî kılıyordu.

[1] *Münşeât-ı Feridun Bey* (*Ruznâme*) s. 539 ve *Rüstem Paşa Tarihi* (929 vukuatı arasında).
[2] *Kınalı zâde Tezkiresi.*
[3] *Âli Tarihi* (basılmamış nüsha) ve *Peçevî Tarihi* ve *Sivas şehri* (s. 158 ilâ 165).

Üçüncü Murad'la Üçüncü Mehmed'in zamanlarında tatbik edilen bu usule sonradan riayet edilmedi; eyaletlerde şehzâde yetiştirilmesi usulü kaldırıldı, bunların saraya kapatılarak yaşamaları ve içlerinden en yaşlısının hükümdar olması kanun haline geldi.

***

Şehzâdelerin valiliklerden menedilmeleri bir dereceye kadar saltanatta bulunan hükümdarı kendisine karşı çıkacak bir rakibin, eli altında bulunması suretiyle endişeden kurtardı ise de tam bir emniyet vermemişti; çünkü devlet merkezindeki kapıkulu askerinin her hangi bir teşvikle ayaklanmaları ve padişahın yerine saraydaki diğer bir şehzâdeyi hükümdar yapmaları mümkündü; bundan dolayı padişahlar, bilhassa Onyedinci Asırdan itibaren inzibatları gevşemiş olan kapıkulu askeri ve tahsisen yeniçerilerden daima çekinerek kendilerini emniyyet altında bulundurmak için anlara karşı yumuşak bulunmayı âdet etmişlerdi.

Üçüncü Mehmed, kendisini hal'edeceğinden korktuğu için sarayında ve yanında bulunan büyük oğlu Mahmud'u öldürtmüş[1] ve bir yeniçeri kıyamiyle İkinci Osman hal' ve katledilmiş; Sultan İbrahim de aynı âkibete uğramıştı.

Büyük valide Kösem Sultan'ın yeniçerilerle anlaşarak Dördüncü Mehmed'in yerine kardeşi Süleyman'ı hükümdar yapmak için tertip ettiği hareket muvaffak olamamıştı; Dördüncü Mehmed ile oğulları İkinci Mustafa ve Üçüncü Ahmed de birer askerî kıyam üzerine خلع hal'edilmişlerdi.

1098 H., 1687 M. senesi sonlarında sadaret kaymakamı Receb Paşa kapıkulu askerinin cephede bulunurken ayaklanarak İstanbul'a gelip Dördüncü Mehmed'i hal'edeceklerini haber almış ve bunun üzerine Dördüncü Mehmed'in kardeşi Süleyman'ın yerine Mehmed'in büyük oğlu Mustafa'nın getirilmesini münasip görerek bu kararını Şeyhülis-

[1] Üçüncü Mehmed, oğlunun bâzı sözlerinden şüphe etmişti; *Peçevî* Vezir-i âzam *Hafız Ahmet Paşa*'dan ve o da Birinci *Sultan Ahmed*'den nakleder ki, Celâlilerin ısyanı ve İran muharebesi Üçüncü *Mehmed*'e arzedildikçe pek müteellim olur, yemekten içmekten kesilirmiş; büyük şehzâdesi babasının bu üzüntüsünü gördükçe *"Padişahım beni gönder askere serdar olayım hepsinin hakkından geleyim"* dermiş, Sultan Ahmed ise biraderine böyle şeyler söylememesini ihtar ederse de fart-ı hamiyyeti sebebiyle tesiri olmazmış (*Hammer*, Atâ Bey tercümesi C. 8, s. 31 not).

lâm Ankaravî Mehmed Efendiye açmış ise de kabul ettirememiş ve sonra yeniçeri ağası vekili Sekban başı ile görüşmüş ise de o da muvafakat etmemiş ve Sekban başı bunu derhal padişaha haber verdiğinden Avcı Mehmed, Receb Paşa'nın katlini emreylemişti; fakat emri götüren adam bunu yanlışlıkla Receb Paşa'ya vermiş, canı başına sıçrayan Receb Paşa hemen konağının arka bahçesinden kaçmağa muvaffak olmuştu[1].

İkinci Ahmed'in son zamanında 1106 H., 1694 M. senesinde Eski Saray baltacılığından yetişerek beğlerbeği olan Benli Hasan Paşa, kapıkulu askerinin muharebe dolayısiyle Edirne'de bulunmamasından (padişah Edirne'de idi) istifade ederek şahzâde Mustafa'yı hükümdar yapmak istemiş ve Sultan Selim camisinde halkı isyana davet etmiş ise de hâdise çabuk haber alınarak derhal bastırılmıştı[2].

İkinci Mustafa'nın hal'i tekarrür edince bâzıları İkinci Ahmed'in oğlu İbrahim'i Padişahlığa getirmek istemişlerdi; fakat daha sonra saltanatın Üçüncü Ahmed'e verilmesinde ittifak olunmuştu; Üçüncü Ahmed bu suretle ismi anılan Şehzâde İbrahim'i bir vesiyle ile ortadan kaldırmıştır[3].

* * *

Yaşça diğerlerinden büyük olan şehzâde, diğerlerinden daha endişeli bir hayat geçirirdi. Buna da sebep, saltanattaki hükümdarın saltanatı kendi evladına bırakmak için kendisini zehirletmek korkusu idi; hattâ Üçüncü Ahmed veliaht iken ana ve baba bir biraderi İkinci Mustafa'nın kendisini bir vesiyle ile öldürmesinden korkarak bâzı silahlar tedarik edip nefsini müdafaa çaresini aramış ve hattâ yemeklerine zehir katılmasından korkarak yemeğini kendi gözünün önünde pişirtmeği âdet etmişti[4]. Üçüncü Ahmed'in büyük şehzâdesi olup saltanata namzed olan Mehmed'in 1170 Rabiülevvel (1756 M.) tarihinde ve Üçüncü Osman zamanında gadren vefat ettiği halk arasında şâyı

[1] *Zübdet-ül Vekayi* (Defterdar Mehmed Paşa Tarihi) varak 125 b.

[2] *Zübdet-ül Vekayi* (Defterdar Mehmed Paşa Tarihi) varak 273 b.

[3] Patrona vakası ve Sultan Ahmed'in hal'ine teşebbüs edildiği sırada sarayla âsiler arasında murahhaslık etmekte olan Ayasofya vâızı İspirî zâdeye âsiler *"kusur kalan cümle şöyle dursun Sultan İbrahim nice oldu? bunun bizlere cevabını versün"* diye padişaha haber göndermişlerdi. Üçüncü Ahmed'in hal'ine dair *Abdi*'nin tarihçesi Millet Kütüphanesi numara 409 s. 101. Bu tarihçe 1943 senesinde Kurumumuz tarafından bastırılmıştır.

[4] *Edirne Vak'ası* (*Naîma*) s. 25.

olmuştu[1]. Yaşça ondan sonra gelen Üçüncü Mustafa da zehirlenmekten korkarak buna karşı bâzı ilâçlar öğrenmişti.

Birinci Abdülhamid tab'an halim ve iyi kalbli bir hükümdar olduğundan veliaht olan biraderzâdesi Üçüncü Selim'i tazyik ettirmiyerek oldukça serbest bırakmıştı; fakat bu serbesti az kalsın kendisinin hal'ine sebeb olacaktı; zamanında haber alınan bu teşebbüsün müsebbibleri cezalandırılmışlar, lâkin mütevekkil olan Abdülhamid, bu, saltanata haris şehzâde hakkında fena bir muamele yapmamıştır[2].

1203 H., 1789 M. senesinde Üçüncü Selim hükümdar olduktan sonra amcası Abdülhamid'e karşı gösterdiği saltanat hırsını, Abdülhamid'in büyük oğlu Mustafa'da kendisine karşı göstermiştir. Hattâ Selim, Mustafa'nın hükümdar olmak için çevirdiği entrikaları bildiği halde bilmemezlikten gelerek göz yummuştu. Bunda kendisinin erkek evladı olmamasının da tesiri olmakla beraber fazla hilmiyetinin de âmil olduğuna şüphe yoktur. Nihayet arzusuna nail olan Mustafa, Alemdar'ın saray baskını üzerine Selim'i öldürtmüştür.

Amcasının hal'i üzerine hükümdar olan Dördüncü Mustafa Alemdar'ın ölümünden sonra meydana çıkan Kandıralı isyanı esnasında saltanatı tehlikeye giren kardeşi Mahmud tarafından boğdurulmuş ve Selim'e yaptığının cezasını görmüştür.

[1] *Müri-üt Tevarih,* 1170 vekayii arasında.

[2] Bu vak'a hakkında *Türkiyat* Mecmuasında çıkan (*Halil Hâmid Paşa*) isimli yazımıza bakınız (Sayı VI).

OSMANLI ŞEHZÂDELERİNİN KUMANDANLIKLARI

Diğer Türk devletlerinde de olduğu gibi devamlı surette iki buçuk asır süren bir devirde Osmanlı padişahları Türk ordusunun bizzat baş kumandanı olup oğulları da icabına göre bu ordunun cenah kumandanı idiler; bu suretle valilik ile idarî işleri başaran şehzâdeler askerî sahada da yetişerek hükümdar oldukları zaman tecrübeli bir kumandan sıfatiyle devlet reisliğine geçerlerdi.

Malûm olduğu üzere Gazi Osman Bey zamanında oğlu Orhan Beğin faaliyyeti ve Orhan Bey devrinde de kardeşi Pazarlı Bey ile oğulları Süleyman Paşa ve Murad Beğin ordu kumandanlıkları malûmdur.

Birinci Murad Bey zamanında oğullarının Yıldırım Bayezid ile Yakub Beğin Osmanlı ordusunda kol kumandanı oldukları görüldüğü gibi Yıldırım'ın oğlu Mustafa Çelebi'nin Kosova muharebesinde okçu müfrezelerinin başında bulunduğunu bazı tarihler yazar.

Yıldırım Bayezid'in oğullarından her birinin Ankara muharebesinde cenah, pişdar, dümdar kumandanı oldukları görülüyor. Yıldırım'ın oğullarından Tuğrul Beğin Çorum ovasında Sivas Hükümdarı Kadı Burhaneddin ile çarpışırken vefat ettiğini biliyoruz.

Çelebi Mehmed zamanında oğlu Murad Beğin İzmir havalisinde isyan çıkaran Börklüce Mustafa üzerine kumandan tâyin edildiği yine tarihlerce malûmdur.

Memleketleri, Osmanlılar tarafından zabtedilmiş olan Karaman Oğullarının, Uzun Hasan Beğin yardımiyle Osmanlı hududunu geçtikleri sırada bunlara karşı koyan Karaman valisi Şehzâde Mustafa olmuştu; Otlukbeli muharebesinde büyük Şehzâde Bayezid, Osmanlı ordusunun sağ cenahına ve küçük Şehzâde Mustafa ise sol cenaha kumanda etmişlerdi.

İkinci Bayezid'in oğullarından Trabzon valisi Selim, Şah İsmail ile Gürcülere karşı hudut muharebesi yapmıştı. Yine Bayezid'in oğullarından Amasya valisi Ahmed, Şahkulu ısyanında mühim bir kuvvetle

bu âsinin üzerine gönderilmiş ve kapıkulu ocaklarından kendisine kuvvet verilmişti.

Yavuz'un oğlu Süleyman, babasının İran ve Mısır seferlerinde Edirne ve İstanbul muhafızlıklarında bulunup sefere iştirak etmemişti; fakat saltanatı esnasında bizzat yaptığı on üç seferle büyük bir kumandan olduğunu göstermiştir.

Kanunî Sultan Süleyman 948 H., 1541 M. senesindeki Avusturya seferinde oğullarından Şehzâde Mehmed ile Şehzâde Selim'i beraberinde bulundurmuş ve 950 H. 1543 M. seferinde ise Şehzâde Bayezid'i sefere götürmüştür.

Kanunî diğer seferlerinde şehzâdelerini bâzan kendi vilâyetlerinin idaresinde bırakır ve sefer Şarka ise bunlardan birini Rumeli'nin muhafazası için Edirne'de oturturdu; meselâ 956 H., 1549 M. de İran üzerine yaptığı seferinde Şehzâde Bayezid'i Rumeli'de muhafız olarak bırakmıştı.

Şehzâde Selim, biraderi Bayezid'in muhalefeti üzerine babası tarafından anın üzerine kumandan tâyin edilmiş ve maiyyetine kumandanlar ve kapıkulu askerinden mühim bir kuvvet verilmişti.

Kanunî'nin vefatından sonra Osmanlı şehzâdelerinin kumandanlık hizmetleri de sona ermiş ve şehzâdeler 1003 H., 1595 M. tarihine kadar Manisa sancağının idaresiyle meşgul olmuşlardır.

Bu tarihte yani padişahların bizzat sefere gitmedikleri zamanlarda orduya padişaha vekil olarak sadr-ı âzam kumanda edip kendisine *Serdar-ı ekrem* unvanı verilirdi.

PADİŞAHLARIN AİLELERİ

İlk Osmanlı hükümdarlarının Onaltıncı Asır başlarına kadar hükümdar ve prens kızlarından olarak nikâhlı aileleriyle müstefreşe ve odalık denilen kadınları vardı. Osman Gazi Ömer Beğin ve Şeyh Edebali'nin kızlarını almıştı. Oğlu Orhan Gazi Yarhisar Rum Beğinin ve Bizans İmparatorluğuna geçen Kantaközen'nin kızını ve oğlu Birinci Murad Bey yine Bizans İmparatoru Emanüel'in kızını almışlardı.

Yıldırım Bayezid babasının sağlığında Germiyan hükümdarı Süleyman Şah'ın kızını ve hükümdar olduktan sonra da yine Bizans Prensesi ile Sırp Beğinin kızlariyle Aydın Oğlu Îsa Beğin kerimesi Hafsa Hâtunu almıştı. Germiyan Oğlunun kızından Çelebi Sultan Mehmed doğmuştu.

Çelebi Mehmed, Dulkadır oğlu Süli Beğin ve İkinci Murad Bey biri Candar oğlu İbrahim Beğin ve diğeri Sırp despotunun kızı İren'i nikâhlamıştı. Fatih Sultan Mehmed daha babasının sağlığında Dulkadır Oğlu Süleyman Beğin kızlarından *Sitti Hâtun* denilen Mükrime Hâtunu almış ve bu kadından İkinci Bayezid doğmuştu; İkinci Bayezid de Dulkadır Oğullarından Alâüddevle Bozkurt'un kızı Ayşe Hanımla izdivaç etmiştir.

Rivayete göre Yavuz'un zevcesi Kırım hanının kızı imiş; ve Süleyman-ı Kanunî bu kadından doğmuş.

Bununla beraber Osmanlı padişahlarının cariyelerinden doğan çocukları da vardı; kayıtlara göre Onaltıncı Asır başlarına kadar yukarıda isimlerini saydığımız padişahların hem zevceleri ve hem de müstefreşeleri bulunmakta idi; fakat bu tarihten sonra ve Kanunî'den itibaren etrafta teehhül edecek Anadolu hükümdar aileleriyle diğer despotluklar kalmamış olduğundan veyahut lüzum görülmediğinden dolayı sarayda yetişmiş olan veyahut padişaha takdim edilen güzel kadınların aile olarak kabulü âdet olmuştur. Yalnız İkinci Osman, Kanunî'denberi devam eden bu an'aneye muhalif olarak Şeyhülislâm

Ebu-said Efendinin kızıyla nikâhlanmıştı: Sultan İbrahim de cariyelerinden birini nikâhla almıştı[1].

PADİŞAH DAİRESİNE MENSUP KADINLAR

Harem, girilmesi memnu olan yer mânasına geldiği gibi buna kıyasen kadınların ikamet ettikleri daireye ve bizzat kadınlara da alem olmuştur. Eskiden harem ve selamlık diye ikiye ayrılan saray ve konakların, girilmesi memnu olan harem kısmı kadınların ikametlerine mahsustu. Saray harem dairesindeki kadınlar, *harem ağaları* denilen siyah hadım ağalarının nezaretleri altında idiler; sarayın kadınlar kısmından başka Enderun kısmına da harem-i hümâyun denilirdi. Büyük vükelâ konaklarında da harem ağaları vardı.

Muhtelif ırktan seçme güzel kadınları ihtiva eden saray'ın harem dairesi cariyeleri, ya saray için İstanbul gümrük emini vasıtasiyle satın alınanlardan veyahut sultanlarla devlet ricali, Kırım hanı ve valilerin takdim ettikleri seçme kadınlardan mürekkepti; bunlar îtina ile ve saray terbiyesi denilen muayyen bir usul ve kaide altında yetiştirilirlerdi; gerek satın alınsın ve gerek hediye edilmiş olsun saraya gelen kızlar mutlak surette mütehassıs bir kadın tarafından muayene edilirler ve andan sonra matluba muvafık iseler kabul olunurlardı; kızların vücutce kusursuz olmaları birinci şarttı.

Saraya yeni alınan cariyelere müslüman âyin ve erkanı öğretilir ve okutup yazdırılırdı. Bundan başka istidat ve kabiliyyetlerine göre musiki, biçki, dikiş, nakış ve oyunlar gösterilirdi. Cariyelerin bu ilk devirlerine *acemilik* derlerdi. Bundan sonra acemiler, cariye, şagird, usta ve gedikliler olarak beş dereceye kadar çıkarlardı.

Saray kadınlarının en yüksek derecelisine *Kadın* denilip ondan bir derece aşağı gedikliler gelirlerdi. Gedikliler mutlak surette bir vazife ile muvazzaf ve hizmeti muayyen olan ve padişahın şahsî hizmetine bakan cariyelerdi ve her birisinin bir unvanı vardı; meselâ bunlardan

[1] "De'b-i Kadim-î دأب قديم Hânedân-ı Osmanî bâbında akd-i nikâh olmayıp teserri ile (cariyelerle) zindegâni iken cenâb-ı şehinşâh-ı vâlâcah mahzâ nass-ı kerime-i (فانكحوا) Fenkehû emr-i şerifine imtisâlen teserri ile icrây-ı sünnet-i seniyye-i nebevî için dâhil-i harem saray-ı devlet olan cevarider birine nikâh-ı şer'î ile mutesarrıf olmağa rağbet edip sûr-ı hümâyun mübaşeret ettiler ve alây-ı mürettep ile sarây-ı âmireye getürdüler. Cân b-i mahuddan Darüssaâde ağası ve taraf-ı şehriyârîden vezir-i âzam vel olup akd-i nikâh ettiler..." *Naîma*, C. 4, s. 242.

sofraya bakana *çaşnigir usta*, çamaşır hizmetine bakana *çamaşır usta* denilirdi. Bunların içlerinden ve en gençlerinden on ikisinin has'odalıların vazifelerine müşabih vazifeleri vardı. Bu genç kızlar arasında padişahın gönlünü çekene *has'odalık* veya *İkbal* derlerdi. İkbal birkaç veya birçok olup içlerinden *Baş'ikbal*, padişahın kadın unvanı verilen ve *Hünkâr hasekisi* de denilen hanımlarından birinin vefatı veya istiskal görerek Eski Saraya nakli üzerine kadınlığa geçerlerdi[1].

İkbal padişahla münasebette bulunup gebe kalırsa o zaman kadınlığa geçirilir, münhal beklemesine lüzum görülmezdi; Birinci Mahmud'dan itibaren odalıklar azaltılmış ve bunlara yapılan fazla masrafların önüne geçilmiştir.

Hâtundan bozma olarak *Kadın* unvanı verilenler, padişahın zevceleri sayılırlardı. Bunların adedi dört ve bâzan altı ve yedi kadar olurdu; kadınlar kıdem sırasına göre baş'kadın, ikinci kadın... ilh. diye anılırlardı; en itibarlıları baş'kadındı[2]. Kadınların içinden en sevgili olanlara ve çocuk doğuranlara *Haseki* denilirdi.

Bir cariye, yükselerek kadın yani zevce derecesine çıktığı zaman kendisine samur kürk giydirilir, padişahın eteğini öper ve şahsına ayrı bir daire tahsis olunarak hizmetine cariyeler tâyin edilirdi. Saraydaki kadınefendilerin maaşları, dereceleriyle mütenasipti; bundan başka cariyelere kadar her sınıfın muayyen miktar maaşları haseki ve haseki sultanların ise hasları yani *paşmaklık* ları vardı. Bunların elbiseleri de birbirinden farklı idi. Padişah kadınları, sultanlar gibi giyinirlerdi; elbise kopçaları elmastan olup yenleri dışından kürk kaplı idi. Kürk dirseğe kadar devam eder; alınlarında kıyafetlerinin alâmeti farikası olarak saç kümesi bulunurdu; başlarını ve omuzlarını Kişmir şalı ile örterlerdi. İkballar, kıymetli kumaşlardan elbise giyerler, kışın esvabları kürkle kaplıdır; gedikli ustaların rubaları uzun etekli olup

[1] Emlâk-i milliyyeden arşive devredilen defterler arasında 1278 tarihli bir *hazine-i hassa* defterinde Sultan Mahmud'un vefatından sonra beş kadınefendi ile her biri yirmişer bin kuruş aylıklı dört ikbali kalmış olduğu görülüyor. Defterde kadınefendilerin aylıkları yirmi beşer bin kuruştur.

[2] Madam Montegü mektuplarında şöyle diyor:

"Hafsa Sultan (İkinci Mustafa'nın kadını) bana te'mînen söyledi ki padişahın ilk haremi daima öbürlerine tefevvuk edermiş; öyle, seyyahların bizi iknâa çalıştıkları gibi büyük erkek evlâdın validesi tefevvuk etmezmiş. Padişah ekseriya bütün hasekilerle eğlenirmiş, bunlar padişahın etrafında bir halka teşkil ederlermiş..." *Madam Montegü'nün Mektupları, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, sene 5, s. 414.

yerde sürünürdü. Kürk taşıyamazlar, bellerine altun işlemeli ve bâzan mücevheratla müzeyyen tokalı kemerler takarlardı.

Padişah, kadınlarını arzu ettiği zaman geceleri nöbetle kabul ederdi; yemekten evvel davet ederse kadın ayrı bir sofrada yemek yerdi; Çünki padişah, yalnız sultanları sofrasına kabul ederdi. Hünkâr, kadınlarından birinin veya çocuğunun hastalığı zamanında bunların ziyaretine giderdi; harem dairesinde gezerken ayaklarında gümüş çivili kunduralar vardı; bu suretle padişahın yürüyüşü kundura çivilerinin sesinden uzaktan duyulur ve kadınlar onunla karşılaşmaktan çekinirlerdi. Çünki saray âdabınca karşılaşmak hürmetsizlik addolunur ve buna *Hünkâra çatmak* denilirdi.

***

Riko, arap hadım ağalarının muhafaza ve nezaretleri altında bulunup sarayda terbiye edilen cariyelerin padişahın mahremiyetine kabulleri hakkında uzun müddet Osmanlı sarayında bulunmuş olan birinden naklen (kısmen de uydurma olarak) aşağıdaki malûmatı vermektedir:

İç oğlanları nasıl ki iki ayrı odada ikamet ettirilirse saray için satın alınan veya padişahlara valiler, Kırım hanı ve devlet erkânı tarafından takdim edilen kızlar da iki odada bulunmaktadır. Orada bunlar dikiş dikmek, nakış işlemek vesaire gibi iğne işleriyle meşgul olurlar, Türklerin *Sofa* tesmiye ettikleri yüksek yerlerde yatarlar; her birinin ayrı yatağı vardır; her beş yatakta bir ihtiyar kadının yatağı konulmuştur; bu kadın kızların terbiyesine ve ismete muhalif şeyler söylememelerine nezaret ederdi; bundan başka bu kızların musiki ve oyuna mahsus odaları da vardır, burada musiki ve dans (oyun) öğretilir[1].

[1] Saray cariyelerine keman, tanbur, ney, çöğür vesaire gibi sazlar ve musiki aletleri meşkedilirdi. Bu cariyeler hariçte bu musiki aletlerini çalan üstadların evlerine gönderilerek tâyinatları verilmek suretiyle orada meşkettikleri saz ve çalgıyı öğreninciye kadar ders alırlar ve sonra harem-i hümâyuna getirilirlerdi; içlerinde hânende ve kukla oynatanlar da vardı. Onyedinci Asrın son yarısı içinde (Dördüncü Mehmed'in son zamanları) bu musikişinaslarla kuklacıları çok görmekteyiz. Meselâ Çöğürcü Osman, Neyzen Mehmed Çelebi, Kemânî Ahmed Çelebi, nefir muallimi ve Hânende Recep Çelebi ile kuklacı meşhur Usturacı Mehmed kendi evlerinde cariyelere ders veren üstadlardan idiler. (Bakınız, *İbn-ül Emin Tasnifi* Saray Mesalihi Vesikaları numara 872, 876, 881, 884, 946, 947, 949, 999, 1000, 1001, 1002, 1003, 1121, 1254, 1265, 1272, 1281, 1284, 1575).

Valide sultan da dairesinin mensuplarını bu kızlardan teşkil ederdi; kızların üzerine nazır ve müdür olarak *Kâhya kadın* vardır[1]. Kâhya kadın kızların terbiyesine ve usule muhalif bir harekette bulunmamalarına dikkat eder, sarayda nasıl yaşamak lâzımgeldiğini anlara ihtar eder ve öğretirdi.

Padişah bu kızlardan bâzılariyle bahçede eğlenmek istediği zaman *halvet* diye haremde ilân olunur, herkes çekilir, hadım ağalar yol başlarında durur ve bahçe tarafına kimseyi yaklaştırmazlardı; padişahın kendisi bizzat bir kız intihap etmek isterse, kızların dairesine gider, orada kâhya kadının muntazam surette sıraya koyduğu kızları görür, içlerinden en çok kimi beğenirse anın üstüne mendilini atar bunun üzerine o kız padişahın huzurunda diz çöker ve mendili birkaç defa öper ve sonra da koynuna sokardı..."[2].

Bu merasimden sonra sarayın kızları bu intihab olunan cariyeyi tebrik ederler ve onu hamama götürüp yıkarlar, güzel kokular sürerler, güzelliğini arttıracak mücevherat ile süslerler ve bu cariyeyi çalgı ve şarkılarla hünkârın yatak odasına götürürlerdi; kızlar hünkârın dairesine yaklaştıkları zaman mukarrib olan hadım ağası keyfiyyetten padişahı haberdar eder ve kızın içeri girmesine müsaade alırdı.

Odaya giren kız koşarak padişahın ayaklarını öpmek üzere atılırdı. Bu suretle hükümdarın mahremiyyetine giren kız bundan sonra kâhya kadına teslim olunur, bu kadın, onu huzura götürürlerken yapılan merasim gibi bir debdebe ile hamama götürüp yıkar ve sonra bu yeni müstefreşeye hünkâr hasekisine lâyık bir daire tahsis edilir ve *haseki* olurdu.

[1] Kâhya kadın, bütün cariyelerin âmiridir; bunun âmirlik alâmeti olarak elinde gümüş kaplı bir deynek ile hünkâr dairesindeki muhtelif eşyayı mühürlemek için yanında mühr-i hümâyun vardır; padişahın kadınları bile ona riayet gösterirlerdi. Kâhya kadının muavinine (*hazinedar usta*) derlerdi. Bu usta, hükümdarın elbiselerine ve harem-i hümâyun levazımatına bakar, Göçlerde saray kadınlarına refakat ve nezaret ederdi. (*D'Ohsson*, C. 7, Harem kısmı).

[2] Avrupalı seyyahlar arasında birbirinden naklen bir mütearefe olarak zikredilen, padişahın gönlü çektiği cariyeye mendil atmasının aslı ve esası olmadığını İkinci Mustafa'nın kadınlarından Hafsa Sultandan naklen Madam Montegü şöyle yazıyor:

"Ötedenberi işae edildiği üzere padişah hangi kızı isterse ona bir mendil attığının kat'iyyen doğru olmadığını söyledi; padişah kızlardan hangisini isterse onu kızlar ağası vasıtasiyle çağırtırmış, derhal öbür sultanlar ona riayet gösterirler, hamama götürürler, vücuduna kokular sürerler ve yarayacağı işe muvafık surette gayet zarif giydirirlermiş. Padişah kendisinden evvel kıza bir hediye gönderir, sonra da bulunduğu daireye gidermiş, padişahın yatağının eteğine kadar kızın sürünerek geldiği de yalanmış..."*Madam Montegü'nün Mektupları* (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* sene 5, s. 414).

KADIN EFENDİLER – HASEKİLER

Bundan evvelki bend'te söylediğimiz gibi cariyelerin en güzellerinden olup Padişahın teveccühüne mazhar olan hasekilerden dört, altı veya yedi tanesi diğerlerinin fevkinde idi. Bunlar hükümdarın en sevgili zevceleri olup kendilerine *kadın* unvanı verilir[1] ve haslar tâyin edilirdi[2]. Bunların ayrı ayrı daireleri ve maiyyetleri vardı; bunlardan gayrisine çocuk doğursun doğurmasın *haseki* denilirdi[3] içlerinden çocuk doğuranların itibarlı sayıldığına dair seyyahların verdikleri malûmatın yanlış olduğunu bilmünasebe daha evvel söylemiştim; bu mütaleaya göre padişah kadınları, *kadınefendi* ve *haseki* olarak iki kısımdı; erkek veya kız doğuran hasekiye *(Haseki Sultan)* denilir[4] ve başına kıymetli mücevherle süslü bir küçük altun taç konurdu[5].

1104 Muharrem 1692 İkincikânun senesinde İkinci Sultan Ahmed'in baş cariyesi olan *Rebia Kadın* bir batında İbrahim ve Selim isimleri verilen iki erkek evlâd doğurmuş olduğundan ertesi günü padişah bu kadını *Haseki Sultan* îlân ederek başına taç giydirmiş ve kendisine haslar tâyin ederek kapıcılar kethüdası Yusuf Ağayı da bu kadına kethüda yapmıştı[6].

Padişah vefat edecek olursa anın çocuk doğurmamış veya kız çocuk doğurmuş yahut da erkek çocuk doğurmuş da vefat etmiş olan kadın ve hasekileri devlet ricalinden biriyle evlendirilirdi. İkinci Mustafa hal' edilip az müddet sonra vefat edince yirmi bir yaşında pek sev-

[1] *D'Ohsson,* ve Olivier padişahın muayyen miktar zevcelerinden çocuksuzlara *kadın* denildiğini yazıyorlarsa da yanlıştır. *Müverrih Âli* ile *Riko* çocuklu ve çocuksuz padişah zevcelerine *haseki* ismi verildiğini beyan ediyorlar.

[2] Saray Vesikaları (Cevdet Tasnifi) numara 5819 sene 1095 ve numara 769 sene 1154 ve *İbn-ül Emin Tasnifi Vesikalar* numara 2317 sene 1112 ve 2044 sene 1114.

[3] *Hammer* (Atâ Bey Tercümesi C. 7, s. 16) en samimi mânasında zikrettiği hasekilerin çocuk validesi olduğunu yazıyorsa da doğru olmayıp alelitlak çocuğu olsun olmasın padişahın firaşına girmiş olanların haseki olduğunu Âli beyan ediyor ve şöyle diyor:

"Hususâ ki mahremân-ı firaşı kırktan ziyade idi. .. Elkıssa kırk haseki mukarrer, ekserinin evlâd ve emcadı karin-i zibü ziver. .."; Basılmamış 2 nci cild varak 233. Grassi de padişahın firaşına dahil olanlara haseki denildiğini kaydetmektedir.

[4] *D'Ohsson,* Üçüncü Ahmed'ten evvel erkek evlâd dünyaya getiren kadının *Haseki Sultan* unvanını aldığını beyan ediyor, Grassi ise gerek erkek ve gerek kız doğuranlara *Haseki* sultan denildiğini yazmaktadır. *D'Ohsson,* da bunun kendi zamanında aynı suretle olduğunu söylemektedir. (C. 7, fasıl 4).

[5] *Riko,* s. 102 ve *Grassi,* C. 1 (saraya ait bir menkıbe)

[6] *Silâhdar Tarihi,* C. 2 s. 685.

gili hasekilerinden olan ve hayatta bir kız evlâdı kalan Hafsa Sultan[1] Üçüncü Ahmed zamanında teehhüle icbar edilmiş, o da yaşı çok ilerlemiş olan ve kendisini on yaşında iken padişaha takdim eden Reisül-küttab Bekir Efendiyi (Şirvanlı Kara Ebubekir Efendi) intihab etmiş ve pek sevdiği İkinci Mustafa'dan sonra genç bir erkekle evlenmek istememiştir[2].

Birinci Mahmud'un altıncı kadını olan *Rami Kadın* padişahın vefatından sonra vezir Mustafa pâşa zâde haremeyn müfettişi İbrahim Beğe nikâh edilmişti; bu gibi saraya mensup olanların vefatlarında metrukâtlarının من جهة الولا mincihetilvelâ yarısının padişahlara ait olduğu bir îlâmda görülmüştür[3].

Madam Montegü, İkinci Mustafa'nın eski zevcesi Hafsa Sultan'ın elbise ve mücevheratından bahsederken "sultanın yalnız üzerindeki şeylerin yüz bin İngiliz lirası değerinde olup Avrupa'da bu ziynetlerin yarısı kıymetinde ziynete malik bir kıraliçe bulunmadığını ve İngiliz Kıraliçesinin mücevheratı gayet zarif ise de Hafsa Sultanınkinin yanında bayağı kaldığını" beyan etmektedir[4].

[1] Hafsa Sultan bu kızından başka beş erkek evlât daha doğurmuş fakat hepsi de küçük yaşta ölmüşlerdir.

[2] *Madam Montegü'nün Mektupları* (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* sene 5, s. 411).

[3] *Başvekâlet Arşivi Saray Vesikaları* (Cevdet Tasnifi) numara 6533 sene 1194.

[4] *Madam Montegü'nün Mektupları* (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, sene 5, s. 413).

VÂLİDE SULTANLAR

Padişahların annelerine *mehd-i ulya veya valide sultan* denilirdi[1]. Birinci tâbir daha eski olup diğer bâzı şark devletlerinde de kullanılmıştır[2]; valide sultan tâbiri ise rivayete göre ilk defa Üçüncü Murad tarafından validesine verilmiş ve sonra umumileşmiştir[3].

Herhangi bir Osmanlı hükümdarı vefat ettiği zaman zevceleriyle validesi ve kızları olan sultanlar, Topkapı Sarayından çıkarılarak Eski Saraya nakledilirler ve yeni hükümdarın validesi hayatta ise o da Üçüncü Murad zamanındanberi kanun hükmüne gelen saraya mahsus teşrifat[4] ve merasimle Eski Saraydan alınarak Yeni Saraya naklolunur ve saray kapısından içeri girince oğlu tarafından karşılanırdı. *Valide alayı* ismi verilen bu merasim şöyle olurdu:

Yeni padişah, cülûsundan birkaç gün sonra validesinin Eski Saraydan Yeni Saraya yani Topkapı Sarayına naklini emrederdi; bunun üzerine rikab-ı hümâyun ve şikâr ağaları, kapıcıbaşılar, sultan kethüdaları, padişah evkafı mütevellileri, haremeyn vakfı erkânı, harem-i hümâyun ağaları, baltacılar vesaire ile Darüssaâde ağası ve yeni tâyin olunan valide kethüdasına bir gün evvelden tezkireler gönderilir ve ertesi günü Bayezid'deki Eski Saraydan alay tertip edilirdi.

Tahtırevan veya araba ile[5] hareket eden valide sultanın geçeceği yolda iki keçeli yeniçeriler selâm resmini îfa etmek üzere dururlardı. Üçüncü Selimin validesinin Eski Saraydan Yeni Saraya nakli şu tarzda olmuştu:

[1] *Şakayık Zeyli, Atâyî*, s. 130.

[2] *Tarih-i Eminî* (Fatih Kütüphanesi numara 4431 s. 216)

[3] "...Validelerine riayet edip bunlar zamanına gelinceyedek *valide sultan* deyu söylenmezdi; bunlar validelerine tâzimen valide sultan unvaniyle muanven kıldılar..." *Tarih-i Saf*, s. 84. *Lûtfi Tarihi*, *valide sultan* tâbirinin ilk defa Üçüncü Mehmed tarafından validesine verildiğini yazıyorsa da (C. 8, s. 72) *Tarih-i Saf* müellifi o devri yakinen bildiğinden anın mütaleası tabiî daha doğrudur.

[4] *Enderun Tarihi*, C. 3, s. 65.

[5] 1168 H. 1754 M. senesinde hükümdar olan Üçüncü Osman'ın validesi taht-ı revan ile Yeni Saraya getirilmişti (*Vâsıf*, C. 1, s. 35).

"Divan çavuşları mücevveze ile önlerine düşüp bâdehû haremeyn-i şerifeyne müteallik gerek mansub ve gerek tevliyette olanlar da yine mücevveze ile yürüyüp bunlardan sonra valide kethüdası Mahmud Bey, Paşalı kavuğıyla ve bol yenli samur kürk ve elinde asâ ile gidip, bundan sonra iki taraflı baltacılar ve daha sonra mücevveze ile Darüssaâde ağası ve andan sonra altı beygirli ve perdeleri örtülü araba ile valide sultan ve arkasından iki tarafa para saçarak diğer bir memur geçmişti. Valide arabasının arkasından Yeni Saraya nakledilen cariyeler ile sultanlar vardı; bunların arabaları seksen, yüz kadardı.

Valide alayı bâb-ı hümâyundan içeri girip sağ taraftaki has fırın önüne gelince Sultan Selim validesini istikbal ile üç defa temenna edip sağ tarafından açılan arabanın penceresinden annesinin elini öpmüş ve önüne düşüp harem-i hümâyuna getirmişti[1].

Valide alayı, Bayezid kulluğu yani karakolu önüne geldiği vakit yeniçeri ağası, eğer ağa seferde ise vekili olan sekbanbaşı tarafından karşılanırdı; araba burada bir az tevakkuf eder, ağa yer öperek hürmet ve tâzimlerini arzeder ve bu sırada kendisine hil'at giydirilip bir boyama içinde gerek ağaya ve gerek neferlerine ve maiyyetine mahsus olarak evvelce tertip edilen defter mucibince atıyyeler verilirdi; her kulluk geçildikçe oradaki kulluk neferlerine atıyyeler verilip bir taraftan da alaydan etrafa çil paralar saçılırdı. Alay Cebehâne önüne gelince cebecibaşı valide sultanı selâmlıyarak atıyyesini alırdı.

İşte bu merasimle bâb-ı hümâyundan saraya girilir; burada alay, hastahane kapısı köşesini geçmeyip bâb-ı hümâyundan girenler rütbelerine göre iki sıra dizilirler, burada bostancı başhasekisi ile hasekiler ellerinde hezaran deyneklerle dizilip daha ileriye kimseyi geçirmezlerdi.

Valide sultanın arabası tamam has fırın kapısı önüne gelince padişah âheste âheste yürüyerek fırın hizasına yaklaşınca validesini yerle beraber bâzan iki ve bâzan üç defa temenna ile selâmlar ve bunun üzerine çavuşlar alkış yaparlardı; valide sultan orta kapıdan içeri girdikten sonra alay dağılırdı[2].

[1] *Mecmua*, numara 85, s. 62 (Türk Tarih Encümeni tarafından Tarih Kurumuna devredilen kitaplar arasında).

[2] *Enderun Tarihi* (Atâ Bey) C. 3, s. 65.

Valide alayından sonra valide sultan saraya gelişinin ertesi günü sadr-ı âzama, eğer yoksa sadaret kaymakamına bir hükümnâme ile samur kürk ile hançer göndermek suretiyle saraya geldiğini resmen Paşakapısına bildirirdi; validenin gönderdiği hükümnâme ve kürk Paşakapısında istikbal olunur, sadr-ı âzam kürkü giyerdi. Valide sultanın kürkle beraber gönderdiği ferman, padişahlarınki gibi aşikâr okunmayıp sessizce okunur ve kürkü getirene hil'at giydirilip maiyyetine atıyyeler verilirdi; sadr-ı âzam seferde ise kaymakama gönderilenden başka sadr-ı âzama da ayrıca kürk yollanırdı[1]. Sonraları yani Onsekizinci Asrın son yarısında Şeyhülislâmlara da valide tarafından kürk gönderildiği görülüyor[2].

***

Valide sultanlardan bâzıları devlet işlerine fazlaca müdahale etmişler ve birçok kanunsuzluklara yol açmışlardı; bu hususta Üçüncü Murad'ın Validesi Nurbânu Sultan, Üçüncü Mehmed'in validesi Safiye Sultan ile Dördüncü Murad, İbrahim ve Dördüncü Mehmed devirlerinde bir müddet idareyi eline almış olan Kösem Sultan başta gelenlerdendir.

Padişahlar içinde validelerine pek ziyade hürmet gösteren bilhassa üç hükümdar vardı; bunlardan birincisi Üçüncü Murad olup validesinin ölümünde matem elbisesiyle cenazeyi takip ile Fatih camisine kadar gelmiş ve orada namazını kıldıktan sonra sarayına avdet etmişti; kırk gün mütevaliyen vezirler ve bâzı ulema sabah ve akşam bu kadının kabrini ziyaret eylemişlerdi[3]. Üçüncü Mehmed de babası gibi validesine çok riayet gösterirdi; bu padişahın Eğri seferine hareketinden itibaren avdetine kadar validesi Safiye Sultan devlet işlerine bakmıştı, hattâ Üçüncü Mehmed Eğri seferine giderken Hoca Sadeddin Efendinin oğlu Edirne kadısı bulunan Es'ad Efendiye İstanbul kadılığını vermiş fakat valide sultan bu tâyini tanımıyarak İstanbul kadısı Abdülhalim Efendiyi değiştirmemiş ve padişah da validesinin yaptığını kabul eylemişti.[4] Üçüncü Mehmed'in Eğri seferi esnasında İstanbul'daki

[1] Hulâsa ettiğimiz bu valide merasimi Üçüncü Selim'in cülûsu münasebetiyle *Edip Efendi Tarihi*'nden alınmıştır (s. 10 ilâ 15).

[2] *Vasıf Tarihi*, C. 1, s. 44.

[3] *Selânikî Tarihi*, s. 174.

[4] *Hammer* (Atay Bey Tercümesi) C. 7, s. 213. Hadım Hasan ve İbrahim Paşalar valide sultanının nüfûziyle vezir-i âzam olmuşlar ve Çağala zâde Sinan Paşa da anın re'yiyle azledilmişti

sadaret kaymakamı Valide Sultana danışarak iş görürdü; bu kadın bâzı defa padişahın iradesini bile tâdil ederdi[1] Murad'ın validesi Nurbânu ile Mehmed'in validesi Venedikli Safiye Sultanın *(Bafo)* müzaheretleriyle Venedik elçilerinin epey muvaffakıyet temin ettiklerini Hammer yazmaktadır[2].

Dördüncü Mehmed de validesine fazla tâzim ederdi; fakat Köprülülerin ciddî harekâtı ve valide sultana karşı hürmetkârâne fakat vakurane vaziyetleri valide *Turhan Sultanın* devlet işlerine müdahalesine mâni olmuştur; zaten bu kadın Kösem sultan gibi haris de değildi. Üçüncü Osman'ın öldürtmek istediği Hekimoğlu Ali Paşa, valide sultanın oğlu üzerinde yaptığı tes'irle ölümden kurtulmuştu. Üçüncü Selim'in de validesi *Mihrişah Sultan*'a karşı hürmet ve tâzimi pek fazla idi.

Valide sultanların kendilerine verilmiş *paşmaklık* hasları vardı[3]. Daha sonraları ise haslarından maada darphaneden muayyen maaş tahsis edilmişti; bu para hassa harç emini tarafından alınarak kendisine verilirdi[4].

Validelerin kalabalık maiyyetleri vardı; bütün umur ve hususlarına hariçte *valide kethüdası* denilen bir memur bakardı; bu zat devlet ricalinden olup itimada lâyık görüldüğü için bu hizmete seçilirdi; valide kethüdalarının haris olanları valideyi el altından tahrik ederek bâzı şeyleri kendi arzuları gibi yaptırmağa muvaffak olurlardı; nüfuzlu valideler, sadr-ı âzamlara icabında hemen her istediklerini yaptırırlar ve sadr-ı âzamlar da lüzumunda bunların müzaheretlerine nail olmak emeliyle valide sultanlara mümâşat ederlerdi.

Valide sultanlar oğullarına *arslanım* diye hitab ederlerdi; bu tâbir saltanatın son devirlerine kadar devam etmiştir; hattâ valide sultanlar bu tâbiri kızları hakkında da kullanmışlardır.

(*Hammer*, C. 7, s. 244).

[1] *Selanikî Tarihi*nin basılmamış nüshasının 331 ilâ 347 inci varakına kadar olan kısmı ile 369 uncu varaktaki Emîr Efendi hâdisesi gözden geçirilecek olursa bu mütaleamız teeyyüd eder.

[2] *Hammer*, C. 7, s. 213 (Atâ Bey Tercümesi).

[3] *Hammer Tarihi* (Atâ Bey Tercümesi) C. 7, s. 13, 41, 94, 103. 133, 257.

[4] *Selânikî*, basılmamış nüsha varak 414; *İbn-ül Emin* saray 1222, 1229 ve 1235 ve *Cevdet Tasnifi Saray Vesikaları* numara 892, 992, 2235, 2633 bunlardan 2235 numaralı vesika Avlonya mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın iltizamında olan valide hassına aittir, sene 1225.

Valide sultanlar sarayda bütün hüküm ve nüfuzu ellerinde bulundururlar; cariyelerin zabt ve idaresine memur kadınlar kendisine karşı mes'ul olurlardı. İkinci Süleyman'ın validesinin 1101 Rabiulevvel (1690 İkincikânun) vefatı üzerine harem-i hümâyun cariyelerinin zabt-u rabtına kethüda kadının nezareti emrolunmuştu; hattâ padişah bâzı mukarribinin teşvikiyle bu kadına hükümet tarafından bir miktar has tâyinini emreylemiş fakat böyle bir şey şimdiye kadar mesbuk olmadığından dolayı bu teklif Köprülü zâde Fazıl Mustafa Paşa tarafından kabul edilmek istenmemişti; fakat padişah has tâyininde ısrar eylediğinden senevî onbeş kese akçelik bir has verilmişti; sadr-ı âzam, böyle usulsüz işler yaptırmağa padişahı sevkeden Darüssaâde ağası Mustafa Ağayı bir çalımına getirip azlettirmeğe muvaffak olmuştur[1].

[1] *Zubde-ül vekayi*, V. 188 b ve *İbn-ül Elmin Tasnifi Vesikalar* (Saray) numara 1871, 2213, 2243.

PADİŞAH KIZLARI

(Sultanlar)

Osmanlı hükümdarlarının kızlarına *sultan* denilirdi; bunlar yetiştikleri zaman münasib birisiyle evlendirilirdi; ilk Osmanlı hükümdarları kızlarını veya kız kardeşlerini diğer Anadolu hükümdarlarına veya anların oğullarına verdikleri gibi kendi maiyyetlerindeki beylere de verirlerdi; meselâ Birinci Murad Bey kızı Nefise Sultanı 1381 de Karaman oğlu Alâüddin Beğe vermişti. Çelebi Mehmed'in vefatından sonra kızları Candar Oğullarından İbrahim ve Kasım Beylerle Karaman Oğullarından İbrahim, Ali ve Îsa Beylere ve biri de Çandarlı zâde Mahmud Beğe verilmişti. Fatih Sultan Mehmed kızını Uzun Hasan Beğin oğlu olup kendisine iltica etmiş olan Uğurlu Mehmed Beğe ve İkinci Bayezid de kızlarından birini Akkoyunlu hükümdarı ve Uğurlu Mehmed'in oğlu Göde Ahmed Beğe tezviç etmişti; Hükümdarların diğer kızlarından her biri vezir, beğlerbeği veya ümeradan birisine verilirdi; Bosna Beği meşhur Hüsrev Bey İkinci Bayezid'in torunu idi.

Onaltıncı Asır başlarından itibaren sultanların yalnız Osmanlı vezir ve beğlerine verilmesi tekarrür etmişti; Üçüncü Murad vefat ettiği zaman kocaya verilmiş olan Ayşe ve Fatma Sultanlardan başka yirmi altı kızı kalmıştı; bunlardan bir kısmı divan çavuşlariyle sipahilere bile nikâhlanmışlardı.

Sultanların izdivaç merasimi çok defa pek debdebeli ve masraflı olurdu; Yavuz'un kızı ve Kanunî'nin hemşiresi Hatice Sultanı'n vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya verilmesi münasebetiyle yapılan düğün hakkında *Celâl zâde* ile *Âli* mufassal malûmat vermektedirler.

Hükümdarın kızı veya hemşiresi kime münasib görülmüş ise evvelâ ona tebliğat yapılır ve o da düğün için hazırlığa başlardı. Sultanların nikâhlarında vekil olarak Darüssaâde ağasının bulunması kanundu. Damad olacak zatın vezirler arasından bir *sağdıç* tâyin eylemesi usuldendi; bâzı defa sadr-ı âzam da sağdıç olurdu; sultan, padişahın kendi kızı ise Yeni Saraydan alınarak damadın döşediği konağa götürülür; değilse yani padişahın hemşiresi veya birader zâdesi ise ikametgâhları olan Eski Saraydan alınıp alayla damadın konağına götürülürdü.

Padişah bâzan vezirlerden birisine teveccühünü göstermek için pek küçük yaşta bulunan kızını ona namzed yapar, yani nişanlardı; fakat bu nişanlı Paşalardan bâzıları katlolunduklarından talihsiz sultan bu suretle birkaç nişanlı değiştirir ve nihayet, onaltı, on yedi yaşlarına gelince son namzede verilirdi.

Sultanların nikâhları bazân Yeni Sarayda ve bâzan da Paşa kapısında kıyılırdı; yukarıda söylediğimiz gibi sultanın vekili Darüssaâde ağası idi[1]. Damat paşaya da münasip görülen bir vezir vekil olurdu; nikâhı Şeyhülislâm kıyar[2] ve mihr-i muaccel ve mihr-i müeccel sultanın derecesiyle mütenasib olurdu. Bu hususta ekseriyyetle Onaltıncı Asır sonlarına kadar nikâh yüzbin altun üzerinden kıyılırdı; fakat Üçüncü Murad, kızı Ayşe Sultanı İbrahim Paşa'ya verirken bunun mihr-i müecceli üçyüz bin altuna çıkarılmıştı[3]. İkinci Ahmed, biraderi Dördüncü Mehmed'in kızı olup evlâdı gibi sevdiği Ümmî Sultanı silahdarlıktan ikinci vezir yaptığı Osman Paşa'ya verirken altıyüz bin kuruş nikâh kıyılmıştı[4]. Üçüncü Ahmed zamanında İkinci Mustafa'nın kızı Safiye Sultan Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa'ya onbin altun ile nikâhlanmıştı[5]. Üçüncü Mustafa'nın kızı silahdar Mehmed Paşa'ya elli bin altun mihr-i müeccel ile verilmişti[6]. Görülüyor ki bu hususta muttarit bir kaide yoktur; yalnız saltanatta bulunan padişah kızının nikâhı ile hemşire ve biraderzâdelerinin nikâhları, sultanların yaşlarının geçkin olup olmayışı, mihr-i müeccelin az veya çok olmasını icabettirirdi. Bu hususta para rayicinin de zamanla tesiri olacağı tabiidir.

[1] *Âli*, basılmamış ikinci cilt, varak 231

[2] *Vekayinâme* (Abdurrahman Paşa) varak 112, *Raşit Tarihi*, C. 3, s. 319, 320; *Nimetî Efendi Kanunnâmesi* ve diğer teşrifat mecmuaları ve *D'Ohsson*, C. 7 ye bakın.

[3] *Nimetî Efendi şöyle diyor*: "...Vech-i meşruh üzere saâdetlû sahib-i devlet hazretlerinin saraylarında faziletlû Şeyhülislâm efendi ve devletlû Darüssaâde ağası hazretleri selâtin-i maziyeden mûtad-ı kadim budur ki hacle nişin-i seraperde-i ismet olan sultanlardan birin, vüzeray-ı ızamdan birisine tezvic olunmak ferman olundukta bâlâda zikrolunan veçh üzere bir yere gelip saadetlû sahib-i devlet hazretleri sağdıç olmak üzere ziyafetler olunup tarafeynin vekil ve şahitleri cem ve faziletlû Şeyhülislâm efendi nikâh edip kahve ve şerbet ve buhurdan sonra kürkler ilbas olunup ve hil'atler giydirilip lâkin bunların cümle masrafı damat olan vezir-i mükerrem hazretlerinin tarafından olmak üzere evlâ görülmüştür..." Bu nikâh münasebetiyle sadr-ı âzamın konağındaki ziyafet sadr-ı âzama ait olup o ziyafette sadr-ı âzamın maiyyeti olan kethüday-ı sadr-ı âli ve sadr-ı âzam kapıcılar kethüdası vekilharç müteferrika, çaşnigir başı ve saireye giydirilen hil'atler damad Paşa'ya aitti." s. 82.

[4] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 737,

[5] *Raşit Tarihi*, C. 3, s. 319, 320.

[6] *Vasıf Tarihi*, C. 1, s. 86.

Sultan nikâhından sonra hükümdar namına merasimde bulunanlara kürk ve hil'atler giydirilir, tabiî damat da hil'at giyerdi; fakat bundan başka damada zevcesi sultan tarafından gönderilen diğer bir hil'at Darüssaâde ağası tarafından giydirilmek usuldendi[1]. Üçüncü Ahmed, Ali Paşa'yı silahdar iken damad yaptığı zaman huzurunda damatlık kürkü giydirilmişti[2].

Sultanların düğünleri, babalarının sağ olup olmadıklarına veya padişahın sevdiği bir kız kardeşi veya yeğeni olup olmayışına göre olurdu. Tabiî babaları sağ olan sultanların düğünleri fevkalâde mükellef yapılırdı; Damad, böyle bir düğünde pek çok masraf eder, saraya gönderdiği her nevi mücevherli (yüzük, küpe, bilezik, incili tuvalet aynası ve yine incili gelin duvağı ve hamam nalını gibi) nişan hediyesinden başlıyarak bütün düğün masraflarını görürdü; düğün müddeti muayyen değildi; onbeş, yirmi gün süren düğünler de vardı; 1086 H., 1675 M. senesinde Dördüncü Mehmed, kızı Hatice Sultanı musahip Mustafa Paşa'ya verdiği zaman 26 Muharrem gününde nişan götürülmesinden başlayarak düğün yirmi gün devam etmişti[3].

Gelin olan sultanın alayı ya kedisinin bulunduğu Eski Saraydan veyahut Yeni Saraydan itibaren tertip edilirdi[4]. Sultan, Osmanlı hanedanına mahsus kırmızı atlas cibinlik içinde olarak araba ile naklolunurdu; 994 H., 1586 M. de İbrahim Paşa düğününde Ayşe Sultan kırmızı atlastan cibinlik altında araba ile naklolunduğu gibi 1002 H., 1594 M. senesinde Fatma Sultanın Halil Paşa'ya tezvici münasebetiyle kırmızı atlas cibinlik içine cevahirle murassa eğerli at çekilmişti[5]. Maamafih sultan düğünlerinde iki çift atlı, gelin arabasiyle gelinin gitmesi usuldendi[6].

[1] *D'Ohsson*, C. 7.

[2] *Raşit Tarihi*, C. 3, s. 265, *Kezâ Raşit*, C. 1 s. 328.

[3] *Raşit*, C. 1. s. 325 ve *Silâhdar Tarihi*, C. 1 s. 646.

[4] Onaltıncı Asır sonlarına kadar sultanların mutlak surette Eski Saraydan alınarak zevcinin konağına gönderildikleri ve daha sonraki tarihlerde saltanatta bulunan padişah kızlarının Yeni Saraydan alınarak alayla götürüldüğü görülüyor.

[5] *Selânikî Tarihi* (basılmamış nüsha) varak 191 b.

[6] 1612 senesinde padişah, kızını Kaptan Mehmed Paşa'ya verdiği zaman alayda (altun safhalarla örtülü, perdeleri dört taraftan yerlere kadar inmiş bir sayeban veya örtünün altında harem ağalarının nezaretleri altında üzerleri sırma ile örtülü dört cins beyaz atın çektiği gelin arabası) gidiyordı.

Gelin alayında sadr-ı âzam vezirler, devlet erkânı ile düğün münasebetiyle sultanlara mahsus yaptırılan ve *Nahil* veya *Nakil* denilen balmumdan yapılmış düğün tezyinatı, alayın önünde giderdi. Bunların boyları muhtelif olup büyüklerinin yüksekliği onbeş ile oniki zirâ (bir zirâ 758 milimetre) arasında idi[1]. Bundan başka altı zirâ boyunda küçük nahiller de vardı.

Kanunî zamanında kızı Mihrimah Sultan, Rüstem Paşa'ya verilmek üzere Eski Saraydan çıktığı zaman Vezir-i âzam Hadım Süleyman Paşa atından inip sultanın arabasının önünde yürümüştü; keza Şehzâde Mehmed'in kızı Hümâ Sultan, zevci Ferhad Paşa'nın konağına gitmek üzere Eski Saraydan çıkınca Rüstem Paşa kanuna riayeten elinde âsa ile Eski Saray köşesine kadar yaya olarak yürümüştü; İkinci Selim'in kızı, Sokullu Mehmed Paşa'ya verildiği zaman Vezir-i âzam Semiz Ali Paşa fevkalâde şişman olduğundan özür beyan ederek ata binmeğe müsaade almıştı; Üçüncü Murad, kızını İbrahim Paşa'ya verince Vezir-i azam Siyavüş Paşa kanun üzere saray kapısından yaya olarak dışarıya çıkıp sonra ata binmişti[2].

Sultan, kocasının konağına gitmeden evvel sarayda çeyizi teşhir edilirdi; sadr-ı âzam ve diğer devlet adamları oraya kendi düğün hediyelerini de gönderirlerdi; sonra bu çeyiz alayla damadın konağına götürülürdü.

Sultan, kocasının konağına geldiği zaman orada zevci ile Kızlar ağası tarafından karşılanır ve koltuklarına girilerek harem dairesinin kapısına götürülürdü. Damadın konağında kadın ve erkeklere ayrı ayrı ziyafetler çekilir ve yatsı namazından sonra davetliler avdet ederlerdi.

Damat Paşa bu davetlilerin her birine derecelerine göre birer hediye verirdi; bu sırada Darüssaâde ağası padişah namına damada bir samur kürk giydirir ve Paşa'yı sultana takdim ettikten sonra çekilirdi. Bundan sonra yenge kadın Paşa'yı odaya sokar, damat Paşa odanın bir köşesinde namaz kıldıktan sonra zevcesinin eteğini öper ve sultanın, oturması için müsaadesine kadar ayakta dururdu.

* * *

[1] Nahiller hakkında ayrı bir tetkik yazılacaktır.

[2] *Selânikî* (basılmamış nüsha) s. 202 ve *Hammer Tarihi* (Atâ Bey Tercümesi) C. 7, s. 123.

Padişahın iradesiyle sultanlarından biriyle nikâhı kıyılan Paşa evli ise eski karısını terke mecburdur. Sokullu Mehmed Paşa'dan dul kalan *Esmihan Sultan* daha sonraları, Budin Beğlerbeği olan Kalaylıkoz Ali Paşa ile izdivaç etmiş ve bu sultanı alması dolayısiyle Ali Paşa eski haremi ile çocuklarını terkeylemişti. *Peçevî,* bu mufarakat sebebiyle Ali Paşa'nın eski zevcesinin feryad ve figanının dağ ve taşları inletecek kadar acıklı olduğunu yazdıktan sonra bu kadının beddua-siyle Paşa'nın az yaşadığını beyan ediyor[1]. Sultan İbrahim vezir-i âzam Ahmed Paşa'yı damat edinmek için eski zevcesini boşatmıştı[2].

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Üçüncü Ahmed'in kızını aldığı vakit kendisinden yetişmiş evladı olan eski zevcesini terk etmiş, fakat sultan olan yeni zevcesi, Paşa'nın eski ailesinin sıkıntı çekmemesini istemişti.

Sultanlar kocalarının kendilerinden başkalariyle münasebetlerini istemezler, hattâ o zamanın âdeti üzere cariye istifraşına müsaade etmezlerdi. Kocaları, sultanların tahakkümlerine katlanmağa mecbur olup hanedana hürmeten veya korkularından zevcelerini tatlik edemezlerdi; yalnız Kanunî Sultan Süleyman'ın Vezir-i âzami Lütfi Paşa, zevcesi olan Şah Sultanın tahakkümünden bıkarak ana hakaret etmiş ve bu suretle padişahın emri üzerine ayrılmışlardı.

Bir sultanla evlenecek Paşa'nın memuriyeti hariçte ise düğün için İstanbul'a çağırılır, konak döşer, sultanla evlenir ve sonra vazife ile İstanbul'da kalamazsa yine memuriyeti başına döner, sultan İstanbul'da kocasının konağında kalırdı. Yalnız Dördüncü Mehmed'in kızı Hatice Sultanın 1704 de kocası olan Sadr-ı âzam Hasan Paşa'nın azil ve İzmit'de mütekaiden oturmasına irade çıkması üzerine sultanın kocasının yanına gitmesine müsaade edilmiş[3] ve üç sene sonra zevci Mısır valiliğine tâyin edildiğinden oraya gönderilmiyerek sultanın İstanbul'a dönmesi için bir kadirga yollanmıştı[4]. Yalnız hanım sultanların kocalarının yanlarında bulunmasına müsaade edilmekte idi[5].

[1] *Peçevî Tarihi,* C 2, s. 28. ve *Hammer Tarihi* (Atâ Bey Tercümesi) C. 7, s. 94.

[2] *Naîma Tarihi,* C. 4, s. 264.

[3] *Raşit Tarihi,* C. 3. s. 143.

[4] *D'Ohsson,* C. 7 (Sultanlar kısmı) ve *Sicil-li Osmanî,* Hasan Paşa maddesi. *D'Ohsson,* yanlış olarak bunu İkinci Ahmed'in kızı göstermiştir. Bu Hasan Paşa'ya (Enişte Hasan Paşa) da derler.

[5] Kastamonu Beği Mustafa Beğe hüküm ki

Merhum ammim tâbeserah kızı merhume Hümaşah'ın kızı دامت عفتها Dâmet İffetühâ şer'î

***

D'Ohsson, sultanlardan doğan erkek çocukların göbekleri kesilmiyerek öldürüldüklerini yazıyorsa da doğru değildir; bunların öldürülmesi şöyle dursun, Fatih'in kanunnâmesinde sultanlardan doğan erkek çocuklara beğlerbeğlik verilmeyip ağır yani gelirli sancak beğliği verilmesi tavsiye edilmektedir[1]. İkinci Bayezid'in kızının oğlu Hüsrev Bey bu kanuna göre o tarihlerde mühim bir sancak olan Bosna sancak beği olmuştu. İkinci Selim'in kızı Esmihan Sultandan doğan Sokullu Mehmed Paşa evlâtları İbrahim Han zâdeler diye mâruftur. Vezir-i âzam Sultan zâde Mehmed Paşa, Üçüncü Murad'ın kızından doğmuş olan Siyavüş Paşa'nın iki oğlu Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Fatma Sultandan doğmuş olan Mehmed Bey ismindeki oğlu ve daha bir hayli zevat hep sultan zâde olduklarından D'Ohsson'un zühul ettiği görülüyor. Yalnız sarayda kafes hayatında yaşayan şehzâdenin hizmetindeki cariyelerden erkek ve kız çocuğu olursa bu çocuk ifna edilirdi.

***

Sultanların maiyyetlerinde padişâhın emriyle tâyin edilen kethüdaları vardı; bütün işleri, alış veriş vesaireleri hep bu kethüdaları vasıtasiyle görülürdü. Dul olan sultanların vazife ve aidatları matbah-ı âmire ile şehremini tarafından verilmek kanundu[2]. Sultanların, kethüdaları vasıtasiyle hükümete bildirdikleri iltimasları yapılır ve bu yüzden memurlar çok sıkılırlardı; çünkü tekliflerin çoğu usulsüz ve kanunsuz olurdu.

Sultanların *has* veya *paşmaklık* ismi verilen dirlikleri vardı[3] bunların bâzılarına herhangi bir mukataanın varidatından maaş ve bir kıs-

nikâh ile sana tâyin olunmuştur; buyurdum ki Hasan Çavuş vusul buldukta asla tehir etmeyip yarar ve mûtemedün aleyh adamın gönderesin ki müşarunileyhayı yanına alıp gideler (mühimme 31, s. 299) sene 985.

[1] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 29.

[2] Sadr-ı âzamın bir telhisinden:

Arz-ı bende-i bîmikdar budur ki saâdetlû padişahım; sultanlara vazife ve âdetleri matbah-ı âmire ve şehremininden verile gelmiştir. Halaları olan Hümâşah sultan hazretlerine dahi verilmek bâbında emr-ü- ferman padişahımındır. 20 Şevval sene 14 (1014).

Birinci Ahmed bu telhisin üzerine (*verdim*) diye yazarak halasına matbah-ı âmire ve şehremininden muayyen şeylerin verilmesini irade eylemiştir... (*Emîrî Tasnifi Ahmed-i Evvel Vesikaları* numara 45)

[3] *Mühimme defteri*, 39, s. 62 ve *Mühimme 90*, s. 61 ve *Mühimme 91*, s. 118 ve *Mühimme 96* s. 5. *Ömer Avni Efendi Kanunnâme*'sinde şöyle deniliyor: "Osmanlı memleketlerindeki arazi, tasarruf cihetinden yirmi beş kısma ayrılmıştır. Bunlardan hass'ın muhtelif kısımları

mına iltizam suretiyle *mukataa* ve bâzılarına da *malikâne suretiyle mukataa*'lar da verilmişti[1]. Bu isimler altındaki dirlikler bir mahallin varidatının bunlara tahsisi demekti; malikâne suretiyle mukataa, kaydı hayat şartiyle verilen dirlikti. Sultanların bu gelirlerini idare ve tahsil için *voyvoda* denilen memurlar vardı. Sultanlara bâzan hazineden maaş da verilirdi; Üçüncü Sultan Mustafa Lâleli Camisinin vakfiyesini tertip ettirirken bu vakfından oğullarına bin beşeryüz, kızlarına biner ve kadınlarına beşer yüz kuruş tahsis eylemişti[2].

1202 H., 1788 M. senesinde Birinci Abdülhamid'in kız kardeşi *Esma Sultan* vefat etmiş ve uhdesindeki mukataat pek çok olduğundan bunların bir kısmı muaccele-i kadimesiyle padişahın kendi kızları Esma ve Emine Sultanlara verilmiş maadası Maliyece mezada konularak taliplerine iltizam edilmişti[3].

Sultanların dul ve çocuksuz olarak vefatlarında mirasları hükümdarlara intikal ederdi; meselâ 1188 H., 1774 M. senesinde Birinci Abdülhâmid'in ana ve baba bir kardeşi Zeyneb Sultan vefat ettiği zaman külliyyetli olan malı irsen padişaha intikal ederek iç hazineye alınmıştır[4].

HANIM SULTANLAR

Sultanların kız çocuklarına *hanım sultan* denilirdi; bunlar yetişip evlenecekleri zaman nikâhlarını Rumeli kazaskerleri kıyarlardı[5]. Hanım sultanların düğünlerindeki nahilleri orta kıtada olup arabalarının önünde giderdi[6] hanım sultanların erkek çocuklarına (bey) denilirdi. Bunlar ekseriyyetle saray hizmetlerinde ve kapıcı başılıkta bulunurlardı.

vardı; biri mîri tarafından idare olunan havas-sı hümâyundur; ikincisi vezir, mîr-i mîran, ümera, defterdar vesaire haslarıdır: üçüncüsü ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere bâzı sultanlara tahsis kılınan ve paşmaklık ismi verilen haslardır; paşmaklık haslar erbab-ı menasıbın hasları gibi memuriyyetle kaaim olmayıp kayd-ı hayat şartiyle verilirdi (s. 11).

[1] *Saray Vesikaları* (Cevdet) numara 2091 ve *aynı tasnif* 898 ve 2091 malikâne suretiyle olan mukataalar o mukataanın hazinece mukayyet olan kısmı verildikten sonra mütebakisi mukataa sahibine aitti.

[2] *D'Ohsson*, C. 7 (Sultanlar kısmı).

[3] *Edip Efendi Tarihi*, s. 43.

[4] *Müri-üt Tevarih*, 1188 Muharrem vukuatı arasında.

[5] *İzzî Tarihi*, s. 152.

[6] 1153 de Damad Sirke Osman Paşa'nın kızı Hibetullah Hanım Sultanın Kel Ahmed Paşa zâde Ali Beğe verilmesi üzerine tertip edilen gelin alayındaki nahiller orta kıtada idi (*Suphi Tarihi*, s. 184).

Hanım sultanların hazineden maaşları vardı, padişahın müsaadesi olmadan kocalarından ayrılamazlardı[1]. Kocasının memuriyeti nerede ise kendileri anların yanına gidebilirlerdi[2].

[1] *D'Ohsson,* C. 7 (Hanım sultanlar kısmı).
[2] *Mühimme 31*, s. 299, sene 985.

PADİŞAH ÇOCUKLARININ DOĞUMU

ve

Beşik Alayı

Sarayda padişah zevcesi olan kadınefendi veya hasekilerden, yahut da müstefreşelerden biri çocuk doğurduğu zaman kendisine mükellef bir yatak döşenir; yatağın üzerine asılan cibinlik yakut ve zümrüt incilerle işlenmiş kırmızı atlastan olurdu; bu kırmızı renk Osmanlı hanedanına mahsus olduğundan o rengi başkası kullanamazdı. Doğan çocuğa hazine-i hümâyun kethüdası marifetiyle darphanede gümüş kabaralı müzeyyen bir beşik yaptırılır ve bu beşik, hazine kethüdası önde olduğu halde bir kısım ağalar tarafından harem-i hümâyunun dîvanı hümâyun tarafına muttasıl kapısına kadar götürülür oradan Darüssaâde ağası, hazinedar ağa, hazine vekili vesairleri tarafından karşılanarak harem-i hümâyuna verilirdi[1].

Şehzâdenin doğumu sadr-ı âzam, Şeyhülislâm vezirler, kaptan paşa, sadaret kethüdası, defterdar, yeniçeri ağası, reis-ül küttab ve çavuşbaşıya hususî memurlarla bildirilir ve anlar da kendilerine tebşiratta bulunan ağalara hil'at, donanmış at ve atıyye verirlerdi. Bundan başka çavuşbaşının ailesi müstesna olmak üzere diğerlerinin aileleri de baltacılar vasıtasiyle lohusaya davet edilirlerdi[2].

Böyle bir doğumda Darüssaâde ağası veya kâhya kadının tezkiresiyle lohusayı tebrik için saray haricinde bulunan evli sultanlarla, sadr-ı âzam ile başlıca devlet ricalinin, Şeyhülislâm'ın aileleri davet olunurlardı[3]. Davetlilerden sultanlar müstesna diğerleri sadr-ı âzamın ailesinin nezdinde toplanırlar ve oradan arabalarla saraya giderlerdi[4].

[1] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 250.

[2] *Teşrifat Defteri* 676 mükerrer s. 124, 125.

[3] *D'Ohsson*, Lohusaya davetin, sarayda kâhya kadın tarafından yapıldığını ve *Teşrifat Defterinde* ise bu davetin Darüssaâde ağası tarafından olduğu beyan edildiğinden ben metinde ikisini de gösterdim. Gerek D'Ohsson'un mütaleası ve gerek teşrifat defteri kaydının ikisi de On sekizinci Asrın son yarısına aittir.

[4] Onsekizinci Asırdaki teşrifat kaidesi üzere beşik alayından bir gün evvel padişahın müsaadesiyle sadr-ı âzam, Şeyhülislâm vezirler kaptan paşa, sedaret kethüdası, yeniçeri ağası, şıkk-ı evvel, defterdarı ve reisülküttab'ın haremleri darüssaade ağasının tezkiresiyle harem-i

Lohusanın odasına giren davetliler, kadını selâmlarlar ve örtüsünü öperler, sedir üzerine otururlardı; sultanlar sedirde oturmayıp yatağın karşısındaki yüksek mevkie yerleşirler ve bu suretle kendilerinin derecelerinin yüksek olduğunu gösterirlerdi.

Çocuk, yatağın ayak ucunda oturan sütninenin kucağında bulunuyordu.

Velâdet-i hümâyun denilen padişah çocuklarının doğumlarında, her halde Onyedinci Asırdan itibaren ihdas edilmiş bir takım merasim yapılırdı; bunlardan ikisi valide sultan ile sadr-ı âzamın göndermiş oldukları beşik ve yorgan ve sırmalı örtü münasebetiyle yapılan beşik alaylarıdır. Çocuk doğunca padişah validesinin evvelden hazırlatmış olduğu beşik, yorgan ve sırmalı *pûşide* denilen beşik örtüsü merasimle ve alayla Eski Saraydan Yeni Saraya naklolunurdu; bunun için bir gün evvel kethüda bey tarafından emîr-i alem'e ve sultan kethüdalarına ve Darüssaâde ağası yazıcısı tarafından da haremeyn evkafı memurlarına tâyin olunan saatte Eski Sarayda bulunmaları için tezkireler yazılırdı; davetliler gelince alayın hazır olduğu teşrifatçı tarafından haber verilir; valide sultanın baş ağası beşiği tâzim ile dışarı çıkarıp valide sultanın kethüdasına verir o da valide sultanın kahveci başısına verir bu sonuncusu beşiği başının üzerine alır; yorganı ikinci kahveci başı ve pûşideyi üçüncü kahveci başı alarak alay tertibi üzere yürünürdü.

Valide beşik alayı, Eski Sarayın Bayezid Camisi etrafındaki buğdaycılar kapısından çıkıp, Divanyoluyla Desterecilerden Ayasofya ve acemi oğlanı kulluğu önünden, dört yol ağzından geçip bâb-ı hümâyundan içeri girer ve orta kapıya gelince herkes atlarından iner ve iki sıra dizilirlerdi. Evvelâ ağalar ve sonra alay erkânı orta kapıdan girip harem-i hümâyunun araba kapısına giderler ve burada Darüssaâde ağası beşik ile yorganı ve pûşideyi karşılardı. Valide sultanın baş ağası pûşide ile yorganı öpüp Darüssaâde ağasına teslim eder ve o da yazıcı efendiye verirdi; bundan sonra Darüssaâde ağası önde ve harem ağaları etrafında olduğu halde evvelâ pûşide yani beşik örtüsü ve sonra yorgan ve en arkada beşik harem-i hümâyuna teslim olunur ve Darüs-

hümayuna davet olunurlardı; bunlar arabalar ile Paşa kapısından harem kısmına gelip oradan sadr-ı âzamın haremiyle topluca ve yine arabalarla saraya giderlerdi. *Teşrifatçılık Defteri Kâmil Tasnifi* 676 mükerrer s. 98 ilâ 102); bu defterde doğum münasebetiyle epey malûmat varsa da yazılmadı.

saâde ağasının avdetini müteakıb alay erkânına hil'atler giydirilip icabedenlere atıyyeler verilirdi[1].

Lohusanın altıncı günü sadr-ı âzam tarafından gönderilen altun ve mücevherat ile süslü beşik alayı yapılırdı; doğan çocuk erkek ise buna bir de sorguç ilâve edilirdi. Teşrifat kaydı mucibince alayın tertibi şöyle olurdu:

Evvelâ beşik alayında bulunacak olanlardan sultan kethüdalarına bir gün evvel sadr-ı âzam kethüdası tarafından tezkireler yazıldığı gibi dergâh-ı âlî yani divan-ı hümâyun çavuşlariyle sadr-ı âzam maiyyetine de hazır bulunmaları için haber verilirdi.

Beşik, Paşakapısında hazırlanıp tâyin olunan vakitte sadr-ı âzam tarafından kethüda beğe teslim edilir, o da beşiği binek taşına kadar götürüp sadr-ı âzamın baş çuhadarına teslim ederdi. Çuhadar beşiği başı üzerine alır, yorganı ikinci çuhadar ve pûşideyi de mehter başı başları üzerlerine alarak Paşakapısından çıkarlar ve arkadan da mehterhâne çalarak tertip üzere yürürlerdi; alay Divanyolu caddesinden gider ve bâb-ı hümâyundan içeri girerdi; alay tertibi şöyle olurdu:

Önde kılavuz çavuş ile divan-ı hümâyun çavuşları, arkalarında sadr-ı âzamın enderun ağaları ikişer ikişer ve daha sonra yanyana çavuşlar kâtibi ile çavuşlar emini, anlardan sonra sağda gedikli müteferrikalar ve solda gedikli çavuşlar daha geride bölükbaşı ve anın arkasında sadr-ı âzamın kapıcılar kethüdasiyle selâm ağası ve anları müteakıb yemiş ve çiçek tablaları daha sonra telhisci ve bostancı kara kulağı, anların arkasında teşrifat halifesiyle teşrifat kisedarı bunların gerisinde teşrifatçı efendi daha sonra sultan kethüdaları bâdehû sadr-ı âzamın baş mehter ağasının başında olarak beşik örtüsü ve dört ucunu tutan dört çuhadar ile anların yanında yürüyen diğer çuhadarlar yürürlerdi. Pûşideden sonra ikinci çuhadar başındaki beşik yorganı ile geçer onun arkasından da başında beşik olduğu halde baş çuhadar gider ve daha sonra da başında her gün giydiği sarık ile sadr-ı âzam kethüdası yürür ve en geride de mehterhâne çalarak geçerdi.

Valide beşik alayında olduğu gibi orta kapıdan girildikten sonra bu beşik ve teferruatı harem kapısında Darüssaâde ağası tarafından kar-

[1] *Teşrifatçılık* (Kâmil Tasnifi) *Defterlerinden* numara 676 mükerrer s. 96.

şılanır ve kethüda bey tarafından ağaya teslim edilirdi; kâhya kadın vasıtasiyle harem-i hümâyuna verilen beşiği padişah görürdü; Darüssaâde ağası tarafından kethüda beğe çuhaya kaplı samur kürk giydirilip diğer alay erkânına da hil'atler ve atıyyeler verilirdi[1]. Beşik, lohusanın odasına götürülüp ziyarete gelen davetliler tarafından görülürdü. Beşik lohusanın odasına gelince bütün davetlilerin ayağa kalkarak beşiği karşılamaları usuldendi ve şöyle olurdu:

Beşik odaya geldiği zaman, bir köşede oturan valide sultan'ın sağında sultanlarla hükümdar ailesi olan kadınlar ve solunda davetli aileler tarafından karşılanılırdı; bu sırada da valide sultan beşiğe bir avuç altun atar, davetliler de ona imtisâlen altun saçarlardı; bunu müteakıben ebe dua ederek çocuğu beşiğe yatırır; üç kere çocuğu salladıktan sonra onu kaldırıp kucağına alır, bu sırada ise davetliler beşiği kıymetli kumaşlarla örterlerdi; beşiğe saçılan paralar ile kumaşların hepsi ebe kadına aitti.

Lohusaya davet edilenler üç gün haremde misafir kalırlardı; davetliler avdetlerinde yeni doğan çocuğa, validesine ve dairelerinde misafir oldukları kadınefendilere kıymetli hediyyeler takdim ederlerdi; Şeyhülislâmın ailesi bu masraftan istisna edilmişti; davetlilere padişah tarafından hediyyeler verilirdi. Lohusa münasebetiyle kına geceleri yapılıp oyunlar tertip edilir, cariyeler saz çalar ve taklit yaparlar ve davetlileri eğlendirirlerdi[2].

Padişahın çocuğu doğduğu zaman Darüssaâde ağasının oda lalası silahdar ağaya müjde getirir ve keyfiyyet anın vasıtasiyle enderunda ilân olunurdu; doğan çocuk erkek ise beşer ve kız ise her koğuşta üçer kurban kesilerek matbah-ı âmireye gönderilirdi; bundan sonra beşinci yerindeki toplarla şehzâde için hergün beş vakitte yedişer ve kız için üçer tane top atılır ve donanma yapılırdı[3].

Padişahların erkek ve kız çocukları doğduğu zaman keyfiyyet bir hat-tı hümâyunla derhal Paşakapısına bildirilir ve doğumun ertesi günü sadr-ı âzam, Şeyhülislâm vezirler, kazaskerler nakib-ül eşraf,

[1] *Teşrifatçılık Defterleri* (Kâmil Tasnifi) 676 mükerrer s. 97.
[2] *D'Ohsoen*, C. 7 (harem-i hümâyun kısmı).
[3] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 249.

yeniçeri ağası, şıkk-ı evvel defterdarı, reis-ül-küttap tebrik için saraya giderler ve padişah tarafından kendilerine kürk ve hil'at giydirilirdi[1].

Bundan başka doğumun üçüncü günü sadr-ı âzama şerbet gönderilmek usuldendi. Bu tevellüt meselesi bir hükümle eyalet valilerine ve mahallî kadılara bildirilerek şer'î mahkeme sicillerine kayıt olunurdu[2]. Doğan çocuk erkek ise keyfiyyetin hat-tı hümâyunla ve Darüssaâde ağası vasıtasiyle sadr-ı âzama tebliği kanundu, kız ise hazinedar ağa veya münasib birisiyle bildirilirdi; tevellüt tellallarla halka ilân olunur ve Paşakapısında mehterhâne denilen bando çalardı[3].

[1] *Teşrifat kayıtları*

[2] *Başvekâlet Arşivi Saray Vesikaları* (Cevdet Tasnifi) numara 5996 sene 1230.

[3] *Teşrifatçı Defteri* (Kâmil tasnifi) numara 676 mükerrer s. 96.

HAREM AĞALARI
ve
DARÜSSAÂDE AĞASI

Tarih-i kadimde Şarkta ve Roma'da ve orta çağlarda Abbasi'lerde, Memlûk saraylarında gördüğümüz siyah hadım ağaları Osmanlılarda da vardı [1]. Bunlar harem-i hümâyun denilen saray dairesinin [kadınlar kısmının] hizmet ve muhafazasında bulunurlardı; bundan dolayı kendilerine *harem ağası* denilirdi. Bu hadımlar ekseriyya Mısır valileri tarafından saraya takdim edilirlerdi. Bir aralık vezir-i âzam İbşir Mustafa Paşa, bu siyah hadım ağalarını saraydan uzaklaştırmak istediyse de muvaffak olamamıştı[2]. Üçüncü Ahmed zamanında sadr-ı âzam Şehid Ali Paşa 1127 H., 1715 M. senesinde bâdemâ Mısır ve havalisinde Habeşlerin iğdiş edilmemeleri hakkında Mısır valisine bir hüküm göndertmiş ise de[3] bir az sonra vefatına mebni hüküm tatbik edilmemiştir.

Kızlar ağası diye de mâruf olan *Darüssaâde ağası* Osmanlı sarayının ve bütün enderun ve harem-i hümâyun ağalarının en büyüğü idi. Mevkii kapı ağası ve daha sonraları mevkileri yükselen silahdar ağadan yüksek olup derecesi sadr-ı âzam ve Şeyhülislâmdan sonra gelirdi. Esas vazifesi sarayın kadınlara ait olan harem-i hümâyun kısmına nezaret etmekti; kendisi siyah hadım ağalarından olduğu gibi emri altında harem-i hümâyun hizmetinde istihdam edilen siyah hadım ağaları vardı. Bu siyah hadım ağalara harem-i hümâyunda vazifeleri olması dolayisiyle *harem ağaları* da denilirdi.

Harem-i hümâyuna ilk giren zenci ağaları *en aşağı* unvaniyle hizmete alınırlar, sonra acemi ağalığına geçerler ve daha sonra *nöbet kalfası, ortanca, hâsıllı v*eya *hasırlı* olup on ikinci hâsıllıdan en eskisi terfi edince *yayla başı gulâmı* sonra *Yeni Saray baş kapı gulamı* olurdu;

[1] Tevaşilik denilen hadımlık bir erkeğin tenasül âletinin alınmasiyle olurdu. Tam hadım olan erkeğin kat'iyyen zürriyeti olmazdı. Bundan dolayı siyah hadımlar sarayın harem kısmının işleriyle uğraşırlardı.

[2] *Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 34.

[3] *Raşit Tarihi*, C. 4, s. 175. (اصدار اوامر شريفه بمنع قطع آلت تناسل بمصر).

bunlar bir takım dereceler daha kat'ederler, içlerinden talii müsait olanlar kızlar ağalığına kadar çıkarlardı[1].

Onaltıncı Asır sonlarına kadar kızlar ağalığı, hadım ak ağaların büyük âmiri olan kapı ağasına verilmiş ise de 990 H., 1582 M. tarihinde Habeşî Mehmed ağa Darüssaâde ağalığını, ak ağalardan ayırmağa muvaffak olarak dokuz sene güzel idare etmiş ve vefatında yerine tâyin olunan habeşî ağalardan eski saray ağası Sünbül veya Server ağa, saray takımiyle taşra halkının ülfet ve ihtilatını ihlâl eylediğinden azlolunmuş ve bundan dolayı Darüssaâde ağalığı tekrar ak ağalara intikal eylemiş ve kapı ağası Bosnalı Mehmed Ağaya ilâve-i memuriyet olarak Darüssaâde ağalığı da verilmişti. [2] Fakat bundan sonra yani 1003 H., 1594 M. tarihinde Darüssaâde ağalığı, ikinci defa ak ağalardan alınarak tekrar müstakil olmuş ve bu istiklâlini daimî surette nüfuzunu artırmak suretiyle sonuna kadar devam ettirmiştir.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi hadım ağaları *en aşağı* denilen ilk devirlerinden başlıyarak yüksele yüksele kızlar ağalığına kadar çıkabilirlerdi. Hadımların en kıdemlisi muhafız kapı oğlanlarına kethüda olarak sıraya girer, sonra terfi ederek baş kapı oğlanı olur; daha sonra sultan ve sultan zâdelerin meskeni olan eski saray ağalığına geçer ve oradan da münhal vukuunda Darüssaâde ağalığına getirilirdi.

Bu şekil kanunî olan bir yol olup bâzan fevkalâde iltifat neticesi olarak eski saray ağalığına geçmeden kızlar ağası olanlar da vardı[3]. Onsekizinci Asırda hazine kâhyası veya eski saray ağasının yani ikisinden birisinin Darüssaâde ağası olması kanun oldu.

Siyah hadım ağalarından harem-i hümâyunun masarifine bakan hazinedar ağa, nöbetle padişahın yanında bulunan yedi, sekiz kadar musahib ağa, oda lalası, hazine vekili, baş kapı oğlanı hadım ağalarının yüksek rütbelilerinden idiler[4]. Bunlardan başka Darüssaâde ağalarının emirleri altında valide sultan baş ağalığı, şehzâde lalaları vesair hadım ağalar da vardı.

[1] Siyah hadımların nasıl yetiştirildiklerine ve derecelerine dair Enderunî Atâ Tarihinde tafsilât vardır. (*Enderun Tarihi*, C. 1, s. 257).

[2] *Âli*, Umumî Kütüphane nüshası varak 137 ve *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 159, 160.

[3] *Âli*, Umumî Kütüphane nüshası varak 137.

[4] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3, kısım 5.

Riko *[Ricaut]*, kendi zamanındaki siyah hadım ağalarının derecelerini sayarken Darüssaâde ağasından sonra valide sultan ağası, şehzâdelerin muhafızı olan şehzâdeler ağası, valide sultan hazinesiyle anın odasındaki kadınlara nezaret eden hazinedar ağa ve yine valide sultanın şeker, şerbet vesairesine bakan kiler ağası, büyük odadaki kadınların nazırı büyük oda ağası ve küçük odanın nazırı küçük oda ağası ve kadınlar dairesinin baş kapıcısı olan baş kapı oğlanından bahsetmekte ve kadınların namaz kıldıkları mescidin iki zenci imamını da bunların en sonu olarak göstermektedir[1].

* * *

Darüssaâde ağalarının dereceleri ibtidadan itibaren uzun müddet *Çar erkân-ı civani*'den olan ak ağaların dununda bulunmuş ise de padişaha en yakın olarak bulunmasına mebni diğer ağalar kendisine muhtaç bir vaziyette bulunduklarından mânen mevkii yüksekti; daha sonraları bu tekarrüb neticesinde en yüksek mevkii maddeten de işgale muvaffak oldular. Saray ağalarından, hizmetlerinde cariye istihdamına müsaade edilen bundan başka kimse yoktu.

Kızlar ağalığına tâyin edilen şahsa padişah huzurunda samur kürk giydirilir ve ağalığını ilân için kendisine re'sen hat-tı hümâyun gönderilirdi. Üçüncü Selim zamanında Darüssaâde ağası İdris Ağanın azliyle anın yerine Bilal Ağanın tâyinine dair olan bir hat-tı hümâyun sureti ve fotoğrafisi Tarih Vesikaları Dergisinde neşredilmiştir[2]. Darüssaâde ağaları azledilince ekseriyyetle Mısır'a gönderilerek orada kendisine tahsis edilen ve *âzatlık* ismi verilen bir maaşla yaşarlardı[3]. Hizmette bulunan Darüssaâde ağalarının muayyen hasları vardı[4].

Darüssaâde ağalarının nüfuzları bilhassa Onyedinci Asırla Onsekizinci Asrın ortalarına kadar iyice artmıştı; o kadar ki bâzıları devlet idaresini ellerinde bulunduracak derecede büyük bir nüfuz ve salâhiyyete malik olmuşlardı; Birinci Ahmed, Birinci Mustafa ve İkinci

[1] *Riko* (Fransızca Tercümesi) s. 97 ilâ 99; *Halkondil zeylindeki* teşkilât kısmında da harem camisinden bahsedilmektedir (s. 53).

[2] *Tarih Vesikaları Dergisi* sene 2, sayı 11. Bay İsmail Baykal'ın bir mukaddemesiyle sene 1943.

[3] *Naîma*, C. 6, s. 3; *Reşid Tarihi*, C. 1, s. 254 ve C. 2, s. 311 bunların azillerinde Hicaz'a gönderilenler de varsa da azdır.

[4] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 3.

Osman zamanlarındaki Darüssaâde ağası Hacı Mustafa Ağa ve İkinci Süleyman zamanındaki diğer Hacı Mustafa Ağa ve Üçüncü Ahmed'le Birinci Mahmud zamanlarındaki Hacı Beşir Ağa ve yine Birinci Mahmud'un kızlar ağası diğer Beşir Ağa bu zümreden idiler; bilhassa son iki Beşir Ağa devlette her şey'e kaadir olup sadr-ı âzamlar bunların adamlarından tâyin olunurlardı; Köprülü zâde Fazıl Mustafa Paşa, kendi icraatına engel olan Darüssaâde ağası Hacı Mustafa Ağayı, Avusturya seferine hareketinden evvel ısrar ederek azlettirmeğe muvaffak olmuştu[1].

Birinci Hacı Beşir Ağa, Sultan Mahmud'a o kadar nüfuz etmiş ve o derece itimadını kazanmıştı ki istediği sadr-ı âzamı mevkiinde tutar ve istemediğini de derhal azlettirerek kendisine sadık birisini sadr-ı âzam yaptırırdı; devlet idaresine müdahalesi çok görülmüştür; buna dair sadr-ı âzam Kabakulak İbrahim Paşa ile bir macerası da vardır:

İbrahim Paşa sadr-ı âzam iken, Hacı Beşir Ağa, saraydaki nüfuzuna kanaat etmeyip sadr-ı âzamın işine de müdahale etmekte idi; bu hale canı sıkılan İbrahim Paşa, birgün padişahla görüşürken *"efendim ben Mısır'da çok zaman eğlendim, siyah araplarda bir akıllı görmedim ki şimdi vekâlet-i saltanat-ı aliyyeyi kızlar ağasının aklı üzere idare ve anın reyile hareket edeyim; etmezsem bana münfail olacak ve beni kazaya uğratacak, ben dahi vesvese ile hareket ederek lâyikiyle iş göremiyeceğim"* diye şikâyette bulunduğundan padişah Darüssaâde ağasının azline karar vermiş ve bir çekdiri hazırlatmasını emreylemişti.

Memnûnen avdet eden Sadr-ı âzam, Paşa kapısına gelince bu hali, kendisine kethüda yapmış olduğu kayın pederi Mehmed Ağaya söylemiş; Mehmed Ağa sadr-ı âzam olmak istedidiğinden Darüssaâde ağası hakkındaki bu görüşmeyi hemen Hacı Beşir Ağaya bildirmiş. Etekleri tutuşan ağa, derhal valide sultana koşmuş, hediye vermiş, ağlamış, yalvarmış ve nihayet validesini padişaha ricacı göndermiş; padişah evvela yanaşmak istememiş fakat validelik hakkını helâl etmem deyince padişah:

"Gerçi bizim üzerimizde Paşa'nın hakkı çoktur, lâkin valide hakkı cümleden çok" diyerek ağanın azlinden sarf-ı nazar etmiş ve yine validesinin tesiriyle İbrahim Paşa'yı azleylemiş, lâkin usul üzere malını

[1] *Zübdet-ül Vekayi* (Defterdar Mehmed Paşa) varak 188 b.

müsadere etmiyerek Ağrıboz muhafızlığına göndermiştir[1]. Bundan sonra vefatına kadar bu Hacı Beşir ağaya kimse dokunmaya cesaret edememiştir.

Hacı Beşir Ağa, Birinci Mahmud'un kendisine sorduğu bâzı şeylere isabetli mütalealar dermeyan ettiğinden dolayı padişahın itimadını kazanmıştı; bilhassa İran meselesinde âdeta bir hükümdarmış gibi hareket etmiştir.

Nadir Şah'la yapılan müsalehada Reis-ül küttab Ragıb Efendi (meşhur Koca Ragıb Paşa) İran elçisiyle mükâlemeye memur edilmişti; Nadir Şah, Osmanlıların Caferî mezhebini beşinci mezheb olarak tanımasında ısrar etmekte idi; bizim ulemanın tereddüd ve muhalefeti sırasında Ragıb Efendi:

"Mezheb-i hak dörttür, lâkin padişahımızın hükmü cari olan kazalarda padişahın Hanefî mezhebinde olmasına binâen dört mezhepten olanların davasını Hanefî mezhebi üzere ictihad ederler ve hüküm verirler, Caferî mezhebi dahi tasdik olunsa yine memleket-i Osmaniyyede hanefî mezhebi câri olur. Bu tasdik lafzı murat bir şeydir; bunun için otuz senedenberi Anadolu harab ve nice yüzbin nüfus telef ve hazine boş kalıyor; bundan başka devletin Moskov ve Nemçe gibi düşmanları zuhur etti ve şimdi (yani 1155 senesi) kuru bir kelâm için böyle zarurette şer'in müsaadesi vardır, zarar-ı âmdan zarar-ı has evlâdır" demişti.

Ragıb Efendinin bu sözünü duyan Hacı Beşir Ağa ona:

> "Bir daha bu kelâmı lisana alma, madem ki ben hayattayım, mezahib-i erbeaya mezheb-i bâtılı, beşinci olarak koydurmam"

sözleriyle nüfuzunu göstermişti[2].

Bu Hacı Beşir Ağa okur, yazar, malûmatlı bir adam olduğundan devlet işlerine müdahalesiyle beraber efendisini fenalığa sevkedecek zümreden değildi; fakat buna halef olan diğer Beşir Ağa, altı sene

[1] Kabakulak İbrahim Paşa Birinci Mahmud'un saltanatını takviye ile Üçüncü Ahmed'in hal'inden dolayı fazla şımarmış olan âsileri tedip etmiş olduğundan padişah kendisine müteşekkirdi; fakat validesinin tesiriyle bu sadr-ı âzamı feda etmiştir. Başına gelen bu hâdiseyi İbrahim Paşa Ağrıboz'da iken Miri kaptanlardan Şamdanîzâdeye kendisi anlatmıştır (*Müri-üt tevarih*).

[2] *Müri-üt-tevarih,* 1159 Vukuatı arasında ve Hacı Beşir Ağanın vefatı kısmında.

süren Darüssaâde ağalığında haylı fenalık yapmıştır. Sadr-ı âzamları *çırâk-ı has* diye kendi adamlarından tâyin ettirirdi. Kendi arzusu üzerine hareket etmiyen sadr-ı âzamları azlettirmeğe muvaffak olamıyacak olursa İstanbul'da yangın çıkarttırarak, sadr-ı âzamın şeâmetini ileri sürdürüp el altından arzusuna muvaffak olurdu. Rüşvet ile devlet memuriyetlerini istediklerine verdirirdi; bunun nüfuzunu gören sadr-ı âzamlar kendi mevki ve derecelerini unutarak ona mensup olduklarından dolayı elini, eteğini öperlerdi; bu adamın bir müddet daha o mevkide kalması Yeniçeri Ocağının ayaklanmasiyle Sultan Mahmud'un hal'ine sebeb olacaktı; fakat zamanında farkedilen bu iş, Beşir'in katliyle önlenmiş oldu[1].

***

Darüssaâde ağalarının üzerlerinde haremeyn-i-şerifeyn denilen Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere'ye ait evkafın nezareti vardı. 995 H., 1587 M. senesinde Darüssaâde ağası Habeşî Mehmed Ağa haremeyn evkafı nezaretini hasbî olarak eline almış ve bu tarihten itibaren haremeyn evkafı nezareti ihdas edilmiştir. Darüssaâde ağalarının nezaretleri altındaki bu haremeyn evkafının, İstanbul vesair yerlerdekilerin vakıf şartları mucibince her sene memurları vasıtasiyle malları tahsil olunup Mekke, Medine ve Kudüs'e tâyin olunan Surre'leri kanun üzere yerlerine gönderildikten sonra *dolap* denilen haremeyn hazinesinin bir senelik hisabı, muhasebecileri vasıtasiyle görülüp îrad, masraf ve bakaya her ne ise bir bir beyan edilerek tertip edilen defteri padişaha takdim olunurdu. Bu bir senelik hisab cetvelini gören padişah, defterin üzerine *(Mucibince amel ve kalemlerine kaydoluna)* diye kendi yazısiyle hatt-ı hümâyununu yazarak iade eder ve kalemlerine kaydolunup evkafa nâzır olan Darüssaâde ağası kendisinde senet olmak üzere bu hatt-ı hümâyunu muhafaza ederdi.

Haremeyn-iş-şerifeyn hazinesi diğer hazinelerden ayrı olup Darüssaâde ağasının nezareti altında bulunur ve padişahın müsaadesi olmadan bir akça sarfedilemezdi. Dış hazinenin dar zamanında iç hazinede de para bulunmazsa bu, dolap denilen haremeyn evkafı hazinesinden borç olarak maliye hazinesine verilirdi[2].

[1] *Zeyl-i Takvim-üt-tevarih,* 1165 senesi vakayii ve *Muri-üt-tevarih* aynı sene vekayii.

[2] المنتخب قانون الحرمين الشريفين *Elmüntehab Kanun-ül haremeyn-iş-şerifeyn* (Başvekâlet Arşivi Kütüphanesi, kayıt numarası 1046).

1006 senesi ramazanı sonunda (1598 mayıs) su-i istimaller, hediye ve pişkeşlerle padişah vakıflarının mütevelliliklerinin en çok para verene verilmesi, bu vakıfların mahalline sarfedilmemesine sebep olduğundan dolayı Darüssaâde ağası Osman Ağa zamanında Ayasofya, Şehzâde camisi ve diğer bâzı salâtîyn vakıflarının da[1], Darüssaâde ağalarının nezaretleri altına verilmesine irade çıkmış ve daha sonraları yani 1128 H. 1716 M. senesinde İstanbul, Edirne, Bursa vesair yerlerdeki padişah ve diğer saltanat hanedanı vakıfları yani *evkaf-ı salâtîyn* denilen padişah ve kadınlarının, validelerinin, Darüssaâde ağası vakıfları da buraya verilmiş ve bu suretle Darüssaâde ağalarının nezaretleri altındaki vakıflar çoğalmıştır. Koçi Bey, Darüssaâde ağasının nezareti altında üçyüz altmış cami bulunduğunu yazmaktadır[2]. Haremeyn muhasebesi ile salâtıyn muhasebeleri birbirlerinden ayrı idi.

Darüssaâde ağalarının nezaret ettikleri bu haremeyn ve salâtiyn vakıflarından maada nezaret ve muhasebeleri padişah namına vekâleten kendilerine bırakılmış bir nevi vakıf daha vardır. Bu nevi vakfın mütevellisi bizzat padişahlardı; bunlar da Bursa'da Yıldırım Bayezid Camisi, Yeşil Cami, İmaret ve Birinci Murad Bey ve İkinci Murad Bey Cami ve İmaretleri ile Edirne ve Merzifon'daki Cami-i Kebirler ve bir de İsakcı (Romanya'da) mevkiinde İkinci Osman vakıflarıdır.

Bu yedi vakfın sene başında ve tevcihi sırasında defteri tertib olunup padişaha takdim olunur ve padişah *(mucibince tevcih oluna)* diye hatt-ı hümâyununu yazıp iade ederdi. Bu yedi vakıftan, mütevelli olan padişaha *Ceb-i Hümâyun* akçası olarak bir tevliyyet hakkı bırakıldığından, bunlar tahsil olunduktan sonra hazine kethüdasına teslim olunurdu[3].

[1] *Selânikî Tarihi* (basılmamış nüsha) varak 401 b. Selânikî Tarihi Fatih, Bayezid, Sultan Selim ve Sultan Süleyman vakıflarının Darüssaâde ağası nezaretine verildiğini yazmışsa da yanlıştır; çünkü bunlardan Fatih, Sultan Selim ve Süleymaniye sadr-ı âzamların ve Bayezid ise şeyhuülislâmların nezaretleri altında idiler. Darüssaâde ağalarının nezaretleri altında İstanbul'da Ayasofya, Sultan Ahmed, Nur-i Osmaniye, Yeni Cami, Şehzâde Camisi, Üsküdar'da Valide Camisi, Kösem Valide Camisi vardı. Hamidiye, Lâleli, Selimiye, Mihrişah valide ve İkinci Mahmud vakıfları darphane eminlerinin nezareti altında idi. (*Lûtfi Tarihi*, C. 1, s. 206).

[2] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 9.

[3] *Elmüntehab Kanun-ül-haremeyn-iş-şerifeyn* (Başvekâlet Arşivi Kütüphanesi kayıt numarası 1046.)

Bu mecmua sabık haremeyn müfettişi olan Mehmed Emin Efendi tarafından yazılmıştır. Onsekizinci Asrın son yarısına aittir.

Darüssaâde ağaları her çarşamba günü nezaretleri altındaki vakıfların umurunu tetkik etmek üzere divan aktederlerdi; bu divanda evkaf müfettişi, haremeyn evkafı muhasebecisi, evkaf-ı haremeyn mukataacısı, ruznâmeci, baş halife, Darüssaâde ağası yazıcısı vesair vazife sahibleri bulunurlardı[1]. Darüssaâde ağalarının çarşamba divanı, sarayda orta kapının dışındaki hasahır kapısı tarafında Darüssaâde yazıcısının daires i tarafındak köşkte aktolunurdu.

Haremeyn'e ait mukataanın ihalesi, ferağ, intikal ve mahlûlât işleri, salâtiyn camileri hademelerinin azil ve tâyinleri bu divanda görüşülür ve karar altına alınırdı; ferağ, intikal ve mahlul işleri mütevellilerin arzlariyle yapılırdı. 1250 H., 1834 M. senesinde haremeyn evkafının bir usûle rabtı düşünülerek *haremeyn evkaf müdürlüğü* ihdas edilmiş ve daha sonra yani 1252 Cemaziyelahırında bu evkaf tamamen Darüssaâde ağalarından alınarak *haremeyn evkaf nezâreti* teşkil olunup nazırlığına ilk defa sabık defter emini Hacı İbrahim Efendi tâyin kılınmıştır[2].

* * *

D'Ohsson, Sarayın bîrun denilen dış hizmetlerinde bulunan *çadır mehter başısı, hazinedar başı, bazirgân başı, pişkeşci başı*'nın, Darüssaâde ağasına tâbi olduklarını yazmaktadır. Çadır mehterleri sekiz yüz kişilik olup dört bölüğe ayrılmıştı; hazinedar başı sarayda divan-ı hümayun yanındaki hazinenin âmiri olup bu hazine, Maliyenin eski evrak ve defterlerini muhtevi olduğu gibi sarayın ve sadr-ı âzamın tevzi ettiği hil'atler de burada muhafaza olunurdu; muhaberata ait atlas ve sırma işlemeli çuha keseler de burada bulunurdu; hazinedar başının emri altında yirmi kadar hademe vardı.

Bazirgân başı çuha, bez, tülbent gibi lâzım olan malzemeyi tedarik eder, pişkeşci başı da padişaha muhtelif zevat tarafından takdim edilen ve hükümdarlardan gelip sefirlerin verdikleri hediyyeleri muhafaza ederdi[3].

[1] Darüssaâde ağası yazıcılığına eski saray baltacılarından veya kapı oğlanlarından malûmat sahibi olanlar tâyin edilirlerdi. (*Vâsıf*, C. 1, s. 110).

[2] *Nuhbet-ül- vekayi* (Mehmed Süreyya Bey).

[3] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 1, kısım 5.

Darüssaâde ağaları azillerinde âdet olduğu üzere Mısır'a gönderilirler[1] ve bâzıları da Hicaz'a yollanırdı; içlerinde katlolunanlar da vardı; Darüssaâde ağalarının azilleri ya cuma günü padişahın namaza gittiği camide veyahut bir yere tenezzühe gittiğinde ve bir rivayete göre de *Surre alayı* esnasında yapılırmış[2].

Darüssaâde ağaları içinde vezir olan ve Sultan Aziz devrinde vefat eyliyen Mehmed Arif Paşa vardır; bu zat, 1261 Cemaziyelâhirinde (1845 Haziran) Darüssaâde ağası olmuş ve 1271 Şevvalinde (1855 Haziran) vezirlikle şeyh-ul-harem-i nebevî tâyin edilmiştir.

Gerek sarayda ve gerek hariçte bulunan sultanların maaşları, Darüssaâde ağasının tertip ettiği bordro ile tevzi olunurdu.

***

Haremeyn-i şerifeyn evkafına nezaretleri dolayısiyle her sene haremeyne surre gönderilirken yapılan merasim, Darüssaâde ağasının nezaretiyle olurdu. Bu hususlara dair teşrifat kayıtlarından aldığım hulâsayı aşağıya yazıyorum[3]:

Çok zaman Receb ayının on ikinci günü ihraç edilecek *surre alayı* için Darüssaâde ağası tarafından defterdar, reis-ül küttab ve nişancıya davetiye gider ve sadaret kethüdası da diğer bulunması icabeden zevatı davet eylerdi. Surre'nin, Eminönünde Kireç veya Vezir iskelesinden (Sirkeci iskelesi) Üsküdar'a geçirilmesi için bir çektirme hazırlanması lâzım olduğundan bunun temini de kaptan paşa'ya yazılırdı.

Darüssaâde ağasiyle kethüda beğin tezkireleri üzerine gelen davetliler sarayda Darüssaâde ağasının divan aktettiği yazıcı odasında beklerler; ağa gelince Mekke şerifine gönderilmesi mûtat olup daha evvel sadr-ı âzamın huzurunda mühürlenmiş olan nâme-i hümâyunu, reis-ül-küttab efendi, Darüssaâde ağasına teslim eder ve davetli olanlara ağa tarafından hil'atler giydirilir. Bu sırada hazırlanan surre-i hümâyun defterlerini Darüssaâde ağası yazıcısı mühürleyip sonra haremeyn

[1] Darüssaâde ağası Abbas Ağa 1082 Rebiulevvelinde azlolunup "berveçh-i mûtâd-ı kadim bir miktar vazife ile Mısır'da mütekaiden eğlenmek üzere irsal..." *Zübdet-ül- vekayi varak 8 ve 189* (*Esat Efendi kitapları*)

[2] *Atâ Tarihi*, C. 1, s. 266.

[3] *Teşrifatçılık Defteri* 676 mükerrer s. 18 (Kâmil Tasnifi defterler ve *Teşrifat-ı Kadime* (Esat Efendi) s. 18 ilâ 24).

müfettişi mühürler ve defterdar da kendi imzası mahalline kuyruklu işaretini koyup daha sonra da nişancı tarafından tuğrası çekilirdi. Bundan sonra Reis-ül-küttab'dan nâme-i hümâyunu alan Darüssaâde ağası enderuna avdet eder, davetlilere yemek verilir ve bundan sonra surre alayı için padişahın çıkması beklenirdi.

Divan-ı hümâyun çavuşlarının alkışları arasında padişah atla bâb üs-saâdeden çıkar ve kubbe-i hümâyun denilen kubbe altı önüne konan iskemleye basarak attan iner ve divan yerinde nişancı begin yerine oturur, enderun ağaları sağlı, sollu dizilirlerdi.

Bu sırada oda lalası ağanın elinde nâme-i hümâyun ve harem ağalarının omuzlarında surre-i hümâyun kiseleri olduğu halde harem-i hümâyun kapısından çıkıp kubbe-i hümâyun karşısında kurulmuş olan çadıra gelip kiseler sayılır ve defterlerin zarflarına, mumlar ve kozaklar vaz'olunup geldikleri gibi avdet ederler. Bu esnada Darüssaâde ağası, oda lalasının getirdiği nâme-i hümâyunu kubbe altı haricinde karşılayıp padişahın yanında bulunan silahdar ağaya verir, oda padişaha takdim eder; nâme-i hümâyun ile surre keseleri mühr-i hümâyun ile mühürlenerek Darüssaâde ağasına verilirdi. Ağa bunları alınca çadıra doğru giderken surre emini tarafından karşılanırdı; surre eminine hil'at giydiren Darüssaâde ağası nâme-i hümâyunu kendisine teslim eder ve surre kiseleri de çadır önünde teşhir olunurdu.

Bundan sonra Darüssaâde ağası kürk giymek üzere padişahın huzuruna davet olunur ve bu sırada has ahır kethüdası mahmel-i şerif yüklenen deveyi[1] ve deveci başı da yedekte olan diğer deveyi meydanda gezdirmeğe başlarlar; az sonra birinci mirahur, kethüdanın elindeki mahmel-i şerif devesini kendisi alıp dolaştırırken bir taraftan da müezzinler tarafından nât-i nebevî okunup dualar olunurdu; bu sırada padişahın huzuruna gelen Darüssaâde ağasına serâsere kaplı samur kürk giydirilip mirahur ağa devenin yularını Darüssaâde ağasına verir ve o da bir iki defa deveyi meydanda dolaştırıp sonra devenin gümüş yularını surre emini ağaya ve ibrişim yularını saka başıya teslim ettikten sonra kubbe-i hümâyuna doğru üç beş adım yürüyüp padişaha karşı yer öperek avdet eder; sonra gerek kendisi ve gerek haremeyn

[1] Mahmel-i şerif'in son zamandaki (19 uncu asır) resimlerinden biri Maarif Vekâleti tarafından neşredilmekte olan *Güzel Sanatlar* Mecmuasının dördüncü sayısında (sayfa 33) vardır.

evkafı memurları devenin önüne düşüp orta kapıdan dışarı çıkarırlar ve alayla bâb-ı hümâyun yakınındaki hastahane mahalline kadar gelinip duadan sonra Darüssaâde ve bâb-üs-ssâde ağalariyle saray kethüdası, hazinedar başı saraya avdet ederler ve bab-ı hümâyundan çıkan surre alayı, alay köşkü altından, Hocapaşa'dan ve Bahçekapısından Kireç iskelesine gider ve duadan sonra çektiri ile Üsküdar'a geçirilirdi[1].

1206 senesindeki (1792 Şubat) surre alayında Darüssaâde ağası hasta olduğundan hazinedar ağa ona vekâlet etmiş ve fakat bu vekile huzur-ı hümâyunda kürk giydirilmemiştir.

[1] 1182 senesindeki surre ihracı münasebetiyle yapılan merasimden hulâsa (*Teşrifatçılık Defteri*, numara 676 mükerrer, s. 14 ve 15)

İKİNCİ BÖLÜM

SALTANAT ŞİARINDAN OLAN BÂZI MERASİM VE USUL

I. Fasıl — I. Kısım

OSMANLI PADİŞAHLARININ CÜLÛSLARI

Herhangi bir Osmanlı hükümdarının hükümdarlık makamına oturmasına bu makamın *taht* denilen sedir olmasına binaen *taht'a oturdu* veya *taht'a geçti* veyahut *taht-ı saltanata cülûs etti* ve daha topluca *culûs-ı hümâyun oldu* denilirdi. Bir padişahın taht'a oturması, kendisinden evvelki hükümdarın ya vefat etmesi veyahut istenmiyerek خلع *hali'* ismi verilen saltanattan yani padişahlıktan çekdirilmesiyle olurdu. Hükümdarlıktan çekilenler bir kısım ailesiyle sarayda kendilerine gösterilen bir daireye giderek hizmetine tahsis edilen cariyelerle ömürlerinin bakiyyesini geçirirler ve diğer şehzâdeler gibi nezaret altında bulunurlardı. Yeni hükümdarlar da aynı tarzdaki kafes hayatından saltanata gelirlerdi[1].

Osmanlı padişahlarından İkinci Murad, kendi arzusiyle padişahlığı oğluna terketmiş ve İkinci Bayezid de bu makamı küçük oğlu Selim'e terke mecbur olmuş, Birinci Mustafa, İkinci Osman, İbrahim, Dördüncü Mehmed, İkinci Mustafa, Üçüncü Ahmed, Üçüncü Selim, Dördüncü Mustafa saltanattan hali' edilmişlerdi. Bunların arasından İkinci Osman, İbrahim, Üçüncü Selim, Dördüncü Mustafa hali'lerinden sonra malûm hâdiseler sebebiyle maktulen vefat etmişlerdir[2].

[1] Dördüncü Mehmed, hal'inden haberdar değildi; ordu kendisini istemiyor ve İstanbul'a doğru geliyordu. Sadr-ı âzam kaymakamı Köprülü zâde Fazıl Mustafa Paşa, İstanbul'da bulunuyordu: enişteşi Siyavüş Paşa da sadr-ı âzamdı. Kapı Ağası Hacı İbrahim Ağanın tedbiriyle padişahın haberi olmadan biraderi Şehzâde Süleyman, Şimşirlikteki odasından alınarak hükümdarlığa getirilmiş ve yeni padişah, biraderi Mehmed'le çocuklarının kendisinin mahbus bulunduğu dairede oturmalarını emreylemiştir. Dördüncü Mehmed'e, hal'i dar-üs-saâda ağası ile tebliğ edildiği zaman hiç telâş göstermiyerek muradullah böyle imiş sözüyle mukabele etmiş ve bundan sonra bize katil var mı? diye sormuş, ağa da "hâşâ padişahım Allah o günü göstermiye haps emrolundunuz" diye cevap vermişti (*Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 297, 298). Dördüncü Mehmed, babası İbrahim'in hal'inden sonraki katil hâdisesi dolayısiyle kendisine de böyle bir şey yapılacağından korkmuştu.

[2] تنقيح الواريخ *Tenkih-üt-Tevarih*'in kaydiyle diğer bâzı emareler, İkinci Bayezid'in de hal'inden sonra Dimetokaya varmadan zehirlenerek vefatını gösteriyorlar, Abdülmecid'den sonra gelmiş olan Abdülaziz, Beşinci Murad ve İkinci Abdülhamid, Altıncı M. Vahidüddin de hal' edilmişlerdir bunlar bahsimiz harici olduğundan metinde gösterilmedi.

Taht'a oturacak Osmanlı hükümdarlarının -bilhassa Onyedinci Asırdan itibaren- o makama gelmeleri âile içinde yaşça en büyük olmalarına mütevakkıf ise de[1] bunda yine hükümet reisinin bir rolü olduğu hissediliyor; çünkü bâzı vesikalarda bu zannı teyit eden işaretler vardır[2]. İkinci Ahmed'in cülûsı üzerine yapılan tebrik ve bîat merasiminde dua eden Nakib-ül-eşraf Ali Efendiye söylediği sözler de bunu göstermektedir[3].

Bâzan da padişahın vefatı sadr-ı âzama haber verilmeden büyük oğlunun yaşı sebebiyle hemen kendisini hükümdar ilân edip sadr-ı âzamı sonradan haberdar ettiği görülüyor; meselâ Birinci Sultan Ahmed, babasının vefatı üzerine hükümdar olduğunu Sadaret Kaymakamı Kasım Paşa'ya bildirdiği gibi[4] İkinci Mustafa da amcası İkinci Ahmed'in vefatını duyar duymaz hemen has'odaya gelip sadr-ı âzam ile Şeyhülislâm ve sairlerinin gelmelerini beklemeden Babüssaâde önüne kurulan taht'a oturmuştu[5].

Bâzı padişahlar, hal'edileceklerini kat'î surette anlayıp saltanatta tutunamıyacaklarını hissedince aile içinde yaşça en büyük olan haleflerini getirterek ibtida kendileri bîat ederlerdi. Meselâ Üçüncü Ahmed, birader zâdesi Birinci Mahmud'u ve Üçüncü Selim de amcasının oğlu Dördüncü Mustafa'yı getirterek bîat eylemişler ve inzivagâhlarına çekilmişlerdi[6].

[1] Dördüncü Mehmed'in hal'i tekarrür edince "Şehriyar-ı zaman hazretlerinin birader-i mihterleri (kihterleri) olup nevbet-i saltanat tertib-i sinn-i velâdet üzere zat-ı hümâyunlarına müntehi olan Sultan Süleyman Han Hazretlerinin kanun-ı kadim-i Osmanî üzre cilvegâh-ı uzlet ve inzivaları olan Şimşirlik denmekle mâruf mahalden çıkarıp ittifak-ı cumhur-ı nâs ile serir-i saltanat-ı mevruseye iclâsı..." *Raşit Tarihi*, C. 2, s. 3; Süleyman'ın vefatında da "nevbet-i saltanat-ı Osmanî hüdavendigâr-ı mebrurun birader-i kihterleri Sultan Ahmed Han Hazretlerine intikal etmekle..." *Raşit*, C. 2, s. 156.

[2] İkinci Ahmed'in cülûsundaki fermanda "... İrsen ve istihkaken makam-ı saltanat ve taklid-i hükümet ittifak-ı ârâ ile cenab-ı saâdetmeâbıma tefviz olunup..." *Mühimme 102*, s. 4; yine bunun gibi Birinci Mahmud'un cülûsu münasebetiyle Kırım Hanına gönderilen nâme-i hümâyun da da: "...Emr-i lâzım-üt-tebcil-i saltanat ittifak-ı ârâ ve rey ve şûray-ı vüzera-i ızam ve ulema-i kiram ve icmâ ve ittihad-ı cümle-i havass-u avam ile..." sözleriyle ittifak-ı ârâya işaret edilmiştir (*Başvekâlet Arşivi Saray Vesikaları Cevdet Tasnifi numara 5934*).

[3] İkinci Ahmed, nakib-ül-eşraf Ali Efendiye karşı bîat ve tebrik günü "kendi bıyıklarını tutup bire allahtan korkmaz, ak sakalından utanmaz, beni bu hale koyup hapis çektirdiniz, saltanata lâyık değildir demenize acab sebeb ne ola?..." diye hitapta bulunmuştu (*Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 573; yine aynı tarih'te bu hükümdarın cülûsunun ittifak-ı vükela ile olduğu da tasrih ediliyor (*bk. s. 572*).

[4] *Peçevî Tarihi*, C. 2. s. 290, 291 ve *Naîma*, C. 1, s. 358.

[5] *Raşit Tarihi*, C. 2, s. 293, 294.

[6] Üçüncü Ahmed, saltanatında kalamıyacağını anlayınca birader zâdesi büyük Şehzâde

Padişahın vefatını veya hal'ini yerine geçecek olan şehzâdeye Darüssaâde ağası bildirir, koltuğuna girer, evvelâ vefat edenin nâ'şını gösterir, sonra hırka-i şerif dairesine götürür ve hırka-i şerife giderken diğer koltuğuna da silahdar ağa girerdi[1].

***

Padişahların cülûsları merasimle yapılır ve hiç vakit geçirilmeden yeni padişaha hemen o gün bîat olunurdu: eğer padişah gece vefat etmiş ise tabiî olarak merasim sabah erkenden yapılırdı. Onyedinci Asırla Onsekizinci Asırda bâzı padişahların başlarına *Yusufî* denilen ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirterek Yusuf Peygambere ait olduğu rivayet edilen amameyi sardıkları veyahut Yusufî denilen serpuşu giydikleri görülür[2]. Padişahın umum bîatı için taht'a oturmasından evvel sadr-ı âzam ile Şeyhülislâmın kendisine ibtida bîat eylemelerinin âdet olmasına mebni bunlar derhal hırka-i saâdet dairesine gidip orada bî'at ederler, bunları müteakip Darüssaâde ağasiyle, enderun ricali biat eylerlerdi[3].

Mahmud'u mabeyin kapısı yanında kendisinin oturduğu mahalle davet ile alnından öpmüş, o da amcasının elini öperek, Ahmed kendisine bîat ettikten sonra oğullarına da bîat ettirmiş ve kendisi ne ayrılan dairesine çekilmiştir (*Suphi Tarihi*, 9 b.). Üçüncü Selim de kendisinin yerine büyük Şehzâde Mustafayı istediklerini bâb-ı âliden gelen telh isten anlayınca hemen kalkıp şehzâdelerin bulundukları yerde Mustafa'nın odasına gidip "oğlum şimdengeru seni matlup ediyorlar, var taht-ı âliye cülûs eyle; Allah selâmet versin" deyince Mustafa: "Padişahım benim matlubum taht değildir, ben istemem, bu hususu benden bilme; inşallahü teâla def-i fitne olur" diye mukabele eylemiş ve Sultan Selim de "hayır şehzâdem şimdengeru ben bunlara varıp padişah dahi olsam, nüfuzum zail oldu. Sen hemen bir ayak evvel iclas eyle; ancak senden ricam budur ki beni bu hazele makulesine rezil etme, benim canıma kıyma ben kendi vahdetimde otururum" diyerek belindeki mücevherli hançeri Sultan Mustafa'nın beline kendi eliyle takmıştı..." *Sultan Selim'in hal'i* (*Millet Kütüphanesi numara 333, Türkçe kısım). Asım* da şöyle diyor: Sultan Selim Mustafa'yı getirtip "alnından öpüp nöbet-i saltanat kendüye teveccüh etmek mülâhazasiyle evvelâ kendi bîat ettikten sonra nâlân-ü-giryan harem-i hümâyunda kafes tâbir olunan mahalle revan..." olmuştu. (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, sene 7, s. 182).

[1] *Cevdet Tarihi*, C. 4, s. 236.

[2] Dördüncü Murad Kılınç alayından sonra "Hırka-i şerife yüz sürdü ve Hazret-i Yusuf'un, Gavri hazinesinden alınan destar-ı şerifini ser-i saâdetine giyip iki rik'at namaz kılıp..." *Evliya Çelebi* C. 1, s. 227. Dördüncü Mehmed cülûsunda yedi yaşında olduğundan başına mücevveze giymişti, İkinci Ahmed'in cülûsunda "cülûs vakitlerinde ilbası mûtad olan Hazret-i Yusuf aleyhisselâmın amame-i şerifeleri İstanbul'da kalıp hazırda münasip Yusufî destar dahi bulunmamakla hemen küçük destara iki kebir yumru zümrüt sorguç sokulup..." *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 573. Üçüncü Ahmed'in cülûsunda da padişah "mülûk-i Osmaniyyeye mahsus olan samur kapaniçe ve üç kıt'a sorguç ile arâste kılınmış *Yusufî* tâbir olunur destar ile..." cülûs etmişti" (*Raşit*, C. 3, s. 70), keza Üçüncü Selim de cülûsunda Yusufî denilen serpuşu giyinmişti (*Teşrifat-ı kadime*, s. 113).

[3] *Cevdet Tarihi*, C. 4, s. 237.

Yeni padişahın cülûs merasimi bittikten sonra vefat eden hükümdarın cenazesi gaslolunur ve sonra padişahın da iştirakiyle cenaze namazı kılınıp hangi türbeye defni emredilirse merasimle oraya gömülürdü.

* * *

Yeni padişahın cülûsu, gün ve saati teşrifatçı tarafından merasime iştirak edecek olanlara derhal bildirilirdi; bir az yukarıda söylediğimiz gibi sadr-ı âzamla Şeyhülislâmın hırka-i şerif odasında ilk bîat ile vazifelerinde ibka edildiklerine alâmet olan kürkleri giydirildikten sonra bunlar kubbe altına yani divan-ı hümâyuna gelip merasimin başlamasına intizar ederlerdi.

Padişahın tahtı *Babüssaâde* denilen *ak ağalar* kapısının önüne kurulurdu. Merasimde bulunacak olanların sıraları teşrifatçı vasıtasiyle ve bir defterle tertip edildikten sonra Babüssaâde ağası padişaha intizarda bulunulduğunu bildirir, bu haber gelince padişah bir koltuğunda Darüssaâde ağası ve diğer koltuğunda bir zamanlar Babüssaâde ağası daha sonraları silahdar ağa olduğu halde bîat mahalline gelip iki tarafa selâm vererek müneccim başının tâyin ettiği *saat-i muhtar* denilen uğurlu bir anda taht'a otururdu.

Kanun üzere yeni padişaha ibtida nakib-ül-eşraf bîat ile dua eder, sonra bayram tebriklerinde olduğu gibi Kırım hanzâdesi, rikâb-ı hümâyun ağaları bîat edip kapıcı başı ağalar bittikten sonra kubbe altında bulunan Şeyhülislâma haber verilir, gelip bir kısa duadan sonra bîat eder, sonra sadr-ı âzam ve diğer vezirler, kazaskerler, devlet erkânı, ocak ağaları bîat ve tebrik edip merasimin bittiği teşrifatçı efendinin en son etek öpmesiyle anlaşılarak yeni hükümdar kalkıp hazır bulunanları selâmlayıp selefi olan hükümdarın cenaze namazını kıldıktan sonra enderuna avdet ederdi[1].

Padişahın taht'a oturuşunda vezir-i âzam, Şeyhülislâm ve vezirlerle kazaskerlere tebrik esnasında ayağa kalkışlarında ve merasimin sonunda enderun-ı hümâyuna avdette divan-ı hümâyun çavuşları tarafından alkış yapılırdı.

[1] Üçüncü Mustafa'nın 1171 H. 1757 M. ve oğlu Üçüncü Selim'in 1203 H. 1789 M. senelerinde vâkî cülûslarındaki bîat merasimleri hakkında teşrifat mecmualarında kayıtlar vardır. (676 Mükerrer, *Teşrifatçılık Defteri*) ile Es'at Efendi'nin *Teşrifat-ı Kadimesine* bakınız.

Yeni hükümdarın cülûsundan sonra sakal salıvermesi âdet olup buna *(tesrih-i lihye)* denilirdi. Cülûsundan bir kaç gün sonra padişah, Paşa kapısına bir hatt-ı hümâyun göndererek sadr-ı âzamın makamında ibkasını bildirir ve bir takım vesayada bulunurdu. Bu hatt-ı hümâyun geldiği zaman karşılanır ve merasimle devlet erkânı önünde okunurdu.

Padişahların cülûslarında kapıkulu ocaklarına cülûs bahşişi verilirdi ki bunu, o kısmı yazarken göstermiştik. Sefere ilk çıkışlarında (tabiî ilk hükümdarlar zamanında) padişahların askere *sefer bahşışı* ismiyle para verdikleri de yine kapıkulu ocakları kısmında yazılmıştır.

PADİŞAHLARIN KILINÇ ALAYLARI

Padişahların saltanat makamına oturmaları üzerine hükümdarlık şiarından olarak kılıç kuşanmaları bir kısım İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da kanun olduğundan bu âdet ve anane saltanatlarının sonuna kadar devam etmiştir. Padişahların kılınç kuşanmalarına eski vesika ve eserlerde *(taklid-i seyf)* denilmektedir; Osmanlılardaki kılınç kuşanma usulü kıralların taç giyme merasimine muadildir.

Kılıç kuşanma âdetinin Osmanlılarda resmî şekilde olarak - bâzı indî mutalealardan sarf-ı nazar edilecek olursa - hangi tarihde ihdas edilmiş olduğunu sarih surette bilemiyoruz[1]. İkinci Murad Beğin (1421-1451) Bursa'da *Emîr Sultan* denilen Emîr Şemşeddin Mehmed Buharî'den (vefatı 833 H, 1429 M.) kılınç kuşanmış olduğu söylenmektedir[2]. Rivayete göre Eyyüb'ta kılınç kuşanma merasimini Fatih Sultan Mehmed ihdas ederek Ak Şemşeddin tarafından kendisine kılınç kuşatılmıştır[3]. Yine rivayete göre İkinci Bayezid'e Eyyüb'ta nakib-üleşraf kılınç kuşatmış[4].

Osmanlı padişahlarının İstanbul fethinden sonra Eyyub semtinde ashabdan Mihmandar-ı peygamberi *Halid ibn-i Zeyd Ebu Eyyub-ı Ensârî*'nin türbelerinde kılınç kuşanmaları bir kanun ve kaide haline girmiştir[5].

[1] Birinci Osmanlı hükümdarı Osman beğe ve diğer Osmanlı hükümdarlarına Konya'da Mevlânâ evladından olan Konya Mevlevî şeyhlerinin kılınç kuşatdıkları hakkında gerek Riko'nun (s. 336) ve gerek *Sir Çarlez* ve *Guinet*'nin rivayetleri tamamen asılsızdır. Bu rivayetlerle, Yıldırım Bayezid'e, damadı Emir Buhari'nin kılınç kuşatması rivayeti hakkında F. V. Hasluck tarafından yazılarak Prof. merhum Ragıb Hulûsi tarafından Türkçeye çevrilen (*Bektaşilik Tetkikleri*) isimli esere bakın (*İstanbul-Devlet Matbaası 1928. Türkiyyat Neşriyyatı*)

[2] *Âli*, C. 5, s. 195 ve *Solak zâde Tarihi*, s. 139 ve anlardan naklen *Hammer Tarihi*, C. 2 s. 155 ve 163 ve *Hayrullah Efendi Tarihi*, C. 7, s. 35. Şekayik tercümesinde de Emir Buhari'nin yaşadığı tarihlerdeki Osmanlı hükümdarlarının sefere hareketleri esnasında bu zat tarafından kılınç kuşatıldığı beyan edilmektedir (s. 76), keza *Enderun Tarihi* (Atâ Bey) C. 1, s. 33 ve 35. *Enderun Tarihi* Varna muharebesine giderken İkinci Murad'ın kılınç kuşandığını yazıyorsa da o tarihte Emîr Buharı vefat etmişti. Zaten eskiden beri gazaya niyyet ederek kılınç kuşanmak İslâmiyette bir an'anedir.

[3] *D'Ohsson*, C. 7 ve *Bektaşilik Tetkikleri*, s. 124 ve *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 35.

[4] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 35.

[5] "İstanbul fethinden sonra cülûs vâkı oldukça padişahlar, teberrüken Hazret-i Ebu Eyyub-ı Ensârî merkad-i münevverlerinde kılınç kuşanmak mûtad olup..." *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 579; *D'Ohsson*, Fatih zamanından itibaren İstanbul'da Eyyub'ta taklid-i seyf merasiminin

Taht'a çıkan her yeni hükümdar cülûsundan birkaç gün sonra büyük bir alayla bâzan karadan ve bâzan da deniz yoluyla Eyyub'a gider ve orada türbede kılınç kuşandıktan sonra kara yoluyla gitmişse denizden ve deniz yoluyla gitmişse karadan sarayına avdet eder ve yolda ecdadının türbelerini de ziyaret eylerdi. Kılınç alayı bâzan fakat nadiren karadan gidilip yine karadan avdet ederek de olurdu.

Padişahların Eyyub'ı ve ecdadının kabirlerini ziyaretine Onaltıncı Asrın sonuyla Onyedinci Asrın ilk yarısında *türbeler ziyareti* denilirdi[1]. Daha sonraki tarihlerde Eyyub ziyareti ve kılınç kuşanma merasimi münasebetiyle yapılan alayda türbeler ziyareti yalnız Fatih Sultan Mehmed'in ziyaretine hasredilmiştir.

* * *

Ebu Eyyub-i Ensârî türbesinde padişahlara kılınç kuşatan zevat her zaman muayyen değildi; çok defa bu vazifeyi Şeyhülislâmlar yapmışlardır. 1012 H. 1903 M. de Birinci Ahmed'in cülûsunda kendisine Şeyhülislâm *Ebü-l-Meyamin Mustafa Efendi* kılıç kuşatmıştı[2]. Padişah deniz yoluyla Eyyub'a gitmiş, kara yoluyla sarayına dönmüştü[3]. Birinci Mustafa ile İkinci Osman'a da Şeyhülislâm kılınç kuşatmıştı. *Ravzat-ül-ebrar*'ın kaydına göre - ki müellif o tarihte yaşamıştır - Dördüncü Murad'a asrının büyük şeyhlerinden *Celvetiyye* tarikatı ulularından Üsküdarî *Aziz Mahmud Hüdaî Efendi* kılınç kuşatmıştır[4]. Dördüncü Mehmed'e de Şeyhülislâm tarafından kılınç kuşatılmıştı. İkinci Süleyman'a da Şeyhülislâm Debbağ zâde Mehmed Efendi ile yeniçeri ağası Mustafa Ağa kılınç kuşatmışlardı[5]. Üçüncü Ahmed'e de nakib-ül-eşraf tarafından yeniçeri ağası ve silahdar ağa'nın yardımlariyle kılınç kuşatılmıştı[6]. 1143 H., 1730 M. de hükümdar olan Birinci Mahmud'a nakib-ül-eşraf İmad zâde Seyyit Mehmed Efendi, Hazret-i Pey-

âdet olduğunu beyan etmektedir (C. 7, Padişahlar faslı).

[1] İkinci Selim, Kütahya'dan İstanbul'a gelince Eyyup'ta kılınç kuşandı. Üçüncü Murad hükümdar olunca deniz yoluyla Eyyub'a gidip kara yoluyla saraya avdet ederken Sultan Selim, Fatih, Şehzâde Mehmed, Sultan Süleyman, İkinci Bayezid en son babasının kabrini ziyaret etmişti (*Selânikî*, s. 132). Birinci Ahmed de kılınç kuşandıktan sonra ecdadı türbelerini ziyaret eylemişti (*Naîma*, C. 1, s. 361)

[2] *Zübdet-üt-tevarih*, varak 14 b.

[3] *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 88 b.

[4] *Ravzat-ül-Ebrar*, s. 554.

[5] *Naîma*, C. 4, s. 328 ve *Silâhdar Tarihi*, C. 2. s. 309.

[6] *Raşit Tarihi*, C. 3, s. 82.

gambere ait kılıncı kuşatmış, padişah kara yoluyla Eyyub'a gitmiş ve aynı yoldan avdet eylemişti[1]. Üçüncü Mustafa'ya, Şeyh-ül-İslâm Feyzullah Efendi ile nakib-üleşraf[2] ve Birinci Abdülhamid'e Şeyhülislâm Mehmed Efendi kılınç kuşatmışlardı; Birinci Abdülhamid, Hazreti Peygamberin kılıncını kuşanmış kara yoluyla gidip ceddi Fatih'in türbesini ziyaret eylemiş, avdette de deniz yoluyla sarayına gelmişti[3].

Üçüncü Sultan Selim, cülûsunun yedinci günü kılınç alayı yapılarak kara tarikiyle ve Edirnekapı yoluyla Eyyub'a gidip ziyaretten sonra kendisine Şeyhülislâm tarafından kılınç bağlanmış, nakib-ül-eşraf dua etmiş ve her kılıç alayında âdet olduğu üzere hassa kasapbaşısı tarafından kurbanlar kesilmişti. Yeni hükümdar deniz yoluyla avdet etmişti[4]. Dördüncü Mustafa'nın kılınç alayında Şeyhülislâm dua edip nakib-ül-eşraf kılınç kuşatmıştır[5].

Mütemmim malûmat: Başvekâlet arşivinde dolap vesikalarında Umumî nr. 25652 ve Sandık nr. 99 olan bir vesikadaki hatt-ı hümâyunda İkinci Mahmudun kuşanacağı kılıcın o tarihe kadar gizli götürülmesi mutad iken kendisinin âşikâre götürmek istediği ve buna cevaz olup olmadığının Şeyhülislâmdan sorulmasının irade edildiği görülmüştür.

İkinci Mahmud'un kılınç alayında padişah daha sarayda iken peygambere nisbet edilen kılıncı, silahdar ağa vasıtasiyle mahallinden alıp sancağ-ı şerif ihracı gibi merasimle hareket olunmuştu. Alayın önünde enderun müezzinleri tekbir getirerek yürümüşler, silahdar ağa kılınç omuzunda olarak iki sıra dizilen enderun ağalarının arasından geçerek Babüssaâdeye kadar getirilmiş ve orada nakib-ül-eşraf tarafından karşılanarak sëyf-i peygamberî nakibe teslim edilmiş ve o da Eyyub'a gidinceye kadar omuzu üzerinde götürmüştür.

İkinci Mahmud kılınç alayında karadan gidip ceddi Fatih'in türbesini ziyaret ile doğru Eyyub'a inmiş ve öğle namazını caminin hünkâr mahfelinde kıldıktan sonra türbe tarafına geçerek bir taraftan Kur'an okunup diğer taraftan birinci imamın tekbir aldığı sırada ayağa kalkıp

[1] *Suphi Tarihi*, varak 11 ve *Müri-üt-tevarih* 1143 H. vakayii.
[2] *Teşrifatçılık Defteri Kâmil Tasnifi* 676 mükerrer ve *Vâsıf Tarihi*, s. 1, s. 61.
[3] *Müri-üt-tevarih*, 1187 vekayii arasında.
[4] *Edib Efendi Tarihi* (ikinci kısım s. 15).
[5] *Âsım Tarihi*, C. 2, s. 63.

Kıbleye teveccüh ile evvelâ sağ tarafına hazret-i peygamberin kılıncını takıp üç beş dakika dua ettikten sonra çıkarıp sol tarafına büyük ceddi Birinci Osman'ın kılıncını takmış ve sonra merasim nihayet bulup sandal ile ve deniz yoluyla sarayına dönmüştür[1]. İkinci Sultan Mahmud'un oğlu Abdülmecid'e nakib-ül-eşraf kazasker Abdürrahim Efendi kılınç kuşatmıştır[2]. İkinci Abdülhamid'e Şeyhülislâm Hayrullah Efendi tarafından Hazreti Ömer'in kılıncı bağlanmıştır[3]. Son Osmanlı hükümdarı Mehmed Vahidüddin'e Senusî Şeyhi Seyyid Ahmed-üş-Şerif tarafından Hazret-i Ömer'in kılıncı kuşatılmıştır[4].

İkinci Ahmed ile İkinci Mustafa Edirne'de hükümdarlığa geçtikleri için bunlar Edirne'nin Eski camisinde kılınç kuşanmışlardır; İkinci Ahmed kılınç kuşanmak için İstanbul'a gitmek istediyse de hal'olunan Dördüncü Mehmed'in taraftarları fırsat beklediklerinden bunların ortalığı müsait bulup taklib-i hükümet yapmaları ihtimali gözönünde tutularak İkinci Murad'ın Edirne'de kılınç kuşandığı padişah tarafından hatırlanarak Edirne'deki Eski Cami mahfelinde kılınç kuşanma merasimi yapılmıştır. Burada evvelâ nakib-ül-eşraf dua etmiş ve sonra Şeyhülislâm ile nakib-ül-eşraf beraberce padişaha kılınç kuşatmışlardır[5]. İkinci Mustafa da amcası gibi Edirne'nin yine Eski Camisinde kılınç kuşanmıştı[6].

İşte bu kayıtlar bize İkinci Abdülhamid'in cülûsuna kadar padişahlara kılınç kuşatma merasiminin öteden beri söylendiği gibi Konya çelebileri tarafından yapılmayıp Şeyhülislâm veya nakib-ül-eşraf taraflarından yapıldığını pek açık olarak göstermektedir[7].

[1] Hazine-i hassadan Emlâk-i Milliyyeye ve oradan da Başvekâlet Arşivine devredilen defterler arasındaki *Ruznâme*, s. 60; *Enderun Tarihi*, Nakib-ül-eşraf Dürrî zâde Abdullah Efendinin kılınç kuşattığını yazıyor (bk, s. 3, s. 72).

[2] *Lûtfi Tarihi*, C. 6, s. 51; *Tarih ve Muharrir*, s. 113 [A. Rasim] son Osmanlı hükümdarı Mehmed Vahidüddin'e 1918 de Senusî Şeyhinin kılınç kuşattığı malûmdur.

[3] نحبة الوقايع *Nuhbet-ül Vekayi*, C. 3, s. 206. Hazine kethüdası kılıncı Şeyhülislâma vermiş, o da padişaha verip Abdülhamid kılıncı öpdükten sonra tekrar Şeyhülislâma vermiş ve o da kuşatmış, bunu müteakıb padişah iki rik'at namaz kılıp kara yoliyle saraya avdet etmiştir (*Tarih ve Muharrir*, s. 116).

[4] *İkdam Gazetesi* numara 7744, sene 1336 Zilkade.

[5] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 580.

[6] *İbnülemin Tasnifi Vesikalar* (Saray mesalihi) numara 2086, sene 1106 H.

[7] T. Thornton (C. 1, s. 358) de padişaha kılınç kuşatanın müftü olduğunu ve bunun kıralların taç giyme merasimine benzediğini yazmaktadır. *Riko*, Şeyhülislâmın Eyyub'ta padişahı kucaklayıp ona hayır duada bulunduğunu ve ona Hazret-i Muhammed'in kanunlarına riayet için yemin ettirip bundan sonra kendisini meşrû tanıdıklarını yazmaktadır (*Fransızca tercü-*

***

Padişahın beline kuşatılan kılınç kimlere aitti? Bu hususta mutlak surette yalnız bir kılıncın kuşatıldığı vâkı olmayıp padişahın arzusuna göre saraydaki emanetler arasında bulunan kılıçlardan birisinin kuşatıldığı görülmektedir. Takılan kılınçlar arasında Hazret-i Peygambere ait kılınç ile eshabdan Halid ibn-i Velid[1], Hazreti Ömer, Osman Gazi, Yavuz Sultan Selim'in kılınçları vardı. Dördüncü Murad cülûsunun ertesi günü kılınç alayı münasebetiyle Eyyub'a gidip cuma namazından sonra biri Hazret-i Peygamber'in diğeri ceddi Yavuz Sultan Selim'in kılınçlarını kuşanmıştı[2].

Üçüncü Mustafa ile Birinci Abdülhamid'den evvelkisine Şeyhülislâm tarafından Hazreti Ömer'in[3] ve Birinci Abdülhamid'e Cenab-ı Peygamberin kılıçları bağlanmıştı[4]. Daha yukarıda işaret ettiğimiz gibi İkinci Mahmud hem Hazret-i Peygamberin ve hem de büyük ceddi Birinci Osman'ın kılıcını takınmıştı[5]. *Nimetî Efendi Kanunâmesinde* eshabdan Halid ibn-i Velid'in kılıncının da kuşatıldığı yazılıyorsa da bunun hangi hükümdara bağlandığına dair bir işaret yoktur.

***

Kılınç alaylarında padişahların Eyyub'a karadan gidiş veya dönüşlerinde eski odalar (Şehzâde Camisi karşısında) önünden geçerken altmış birinci cemaatin oda başısı tarafından verilen şerbeti içip şerbet kâsesini altunla doldurup bunu müteakip oda başının üç kurban kesmesi kanundu[6]. Bu alayda padişahların adına kesilmiş yeni sikkeler saçılması da teamüldü.

mesi, s. 21).

[1] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 91, 94 (Kılınç alayı kısmı).

[2] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 1, s. 227.

[3] "...andan türbe-i mübareke-i hazret-i Ebu Eyyub'a vusül, hezâran daavât-ı hoceste mahsul birle seyf-i hazret-i Faruk'ı teberrüken ve teyemmünen ve tefe'ülen taklid-i nusret şümul ve anda dahi kurbanlar zebholunup fukara ve mesâkine tevzi ve türbedarlara bezl-i ihsan-ı infak ve sandal suvar-ı übbehet-ü- iclâl sarây-ı hümâyuna avdet buyurdular" (*Vekayi-i Sultanî, Nakşî Efendi Ruznâmesi*, s. 38).

[4] *Müri-üt-tevarih*, 1185 H. vekayii arasında.

[5] *Lûtfi Tarihi*, C. 6, s. 51. Padişahların Hazret-i Ömer'in kılıncını kuşandıklarını yazmakta ise de yukarıdanberi sırasiyle gösterdiğimiz kayıtlar bunun hep böyle olmadığını anlatmaktadır.

[6] *Vâsıf*, C. 1, s. 94; *Edib Efendi*, s. 15 ve *D'Ohsson*, C. 7 (padişahlar kısmı); *Âsım Tarihi*, C. 2, s. 63.

Kılınç Alayı[1]:

Çok zaman, padişahlar taht'a oturduklarının ikinci ilâ yedinci günü arasında teberrüken Eyyub'da Hazret-i Halid ibn-i Zeyd'in türbesinde kılınç kuşanmaları kanun olduğundan buraya hareket ve avdet esnasında alay yapılır ve buna *kılınç alayı* denilirdi. Bunun için gönderilen tezkireler üzerine davetliler sabahleyin erkenden resmî serpuş ve elbiseleriyle saraya gelirler ve bu, arada kapıkulu ocaklarının gelmeleri de emrolunurdu; evvelâ top arabacıları, anı takiben sırasiyle topçu, cebeci ve yeniçeri ocakları iki keçeli dizilip padişahın geçmesine intizar ederlerdi. Alay şöyle yürürdü:

İbtida ases başı, subaşı maiyetleriyle sonra divan-ı hümâyun çavuşları anların arkalarından müteferrikalar ve çaşnigirler, altıbölük ağaları, şikâr ağaları, kapıcı başılar enderundaki rikâp ağalarından Mir-i alem, birinci mirahur, çaşnigir başı, daha sonra ulema ve şeyhler, anları takiben defterdarlar, reis-ül-küttab, çavuş başı, kapıcılar kethüdası daha arkadan Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, diğer kadılar, ulema, anları müteakıb vezirler, sadr-ı âzam karadan alayla Eyyub Camisine gidip deniz yoluyla gelecek olan padişahı beklerler, gelince selâmlarlardı.

Deniz yoluyla gelecek olan padişah sabah namazından sonra harem-i hümâyundan çıkıp ata binerek deniz kenarındaki Sinanpaşa köşküne gelir[2], buradan üç fenerli saltanat kayığına binip maiyyetinde başlıca silahdar, çuhadar, rikâbdar ve sair musahib ağalar olduğu halde kayığın dümenini bostancı başı tutarak yürür ve arkasındaki kayıklara da Darüssaâde ağası, kapı ağası binerek Eyyub'ta Bostan iskelesine gelinirdi.

Padişah iskeleye geldiği zaman orada kendisine intizar etmekte olan sadr-ı âzam, Şeyhülislâm, kazaskerler, yeniçeri ağası, rikâb ağaları, kapıcı başılar vezirler, defterdarlar vesaire tarafından karşılanır;

[1] Bu merasim kısmı *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*'nden hulâsa edilmiştir (*Kütüphanemizdeki nüsha 91 ilâ 95*); bu eser Onyedinci Asır sonuyla Onsekizinci Asır başlarındaki teşrifat kayıtlarını göstermektedir.

[2] Osmanlı padişahlarının kılınç alayına gidişlerinde ekseriya Topkapı sarayının harem-i hümâyun dairesine medhal olan kapılarından *perde kapı*dan çıkıp yine oradan hareme girmeleri âdet imiş; bu kapıdan harem-i hümâyun dairesi dahilindeki hünkâr sofası kapısına kadar yollara şallar döşenip padişahın alaydan avdetinden sonra bunlar, herkesin muayyen hisselerine göre harem ağalariyle baltacılar vesair ocaklar mensupları arasında taksim olunurmuş (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* sayı 4, s. 463, sene 2). Padişah Babüssaâde'den de alaya çıkardı.

iskeleye çıkarken padişahın sağ koltuğuna sadr-ı âzam ve sol koltuğuna kendi kayığından hükümdarın kayığına geçmiş olan Darüssaâde ağası girip oradan kendisini alarak yemek yenmesi için geceden oralardaki konaklardan birinde hazırlanan yemeği yemek için oraya götürülür; Bir miktar istirahatten ve öğle namazı kılınıp yemek yendikten sonra padişah ata binerek önünde vezir-i âzam vezirler ve diğer devlet erkânı olduğu halde *buçukçu* denilen (Kapıkulu süvarilerinden) memurlar etrafa para saçarak Hazret-i Halid'in türbesine gidilirdi.

Padişah türbeye girdikten sonra sadr-ı âzam ile, Şeyhülislâm ve yeniçeri ağasını oraya davet eder, Şeyhülislâm ibtida dua eder sonra padişah iki rik'at namaz kılar ve bunu müteakıp duasını yapar ve Şeyhülislâm tarafından kılınç kuşatılırdı.

Padişahın avdeti kara yoluyla olurdu. Edirnekapı, Fatih, Divan yolundan geçilerek saraya gelinirdi. Atla, Babüssaâdeye kadar giden padişah oradan yeniçeri ağası tarafından atından indirilerek içeri girer ve merasim de sona ererdi.

Kılıç alayı bâzan doğrudan doğruya kara yoluyla yapılır, padişah ceddi Fatih'in türbesini ziyaret ettikten sonra Eyyub'a gidip kılınç kuşanırdı. Gidiş veya dönüşte mutlak surette eski odalar önünde şerbet içilir ve Fatih'in türbesi ziyaret olunurdu.

***

Üçüncü Mustafa'nın cülûsundaki (1171 H., 1757 M.) kılınç alayı, teşrifat defterinde şöyle kaydedilmiştir[1]:

"Yevm-i mersumda (20 Safer perşembe) cülûs-ı hümâyun vukuundan birkaç gün sonra mûtâd-ı kadim üzre kılınç kuşanmak için müretteb alay ile teberrüken Hazret-i Ebu Eyyûb-ı Ensârî türbe-i şerifesine teşrif buyurulmak irade buyurulmağla sadr-ı âzam hazretleri (Koca Ragıb Paşa) kallâvî ve beyaz üst ve divan bisatlu esb ile ve Şeyhülislâm efendi ferve-i beyzâ ve saçaklı esb ile ve kaptan paşa esvâb-ı divanîleriyle ve bilcümle ulema örf ve muvahhidî kürkler ve defterdar efendi ile abâyı vuran Hâcegân efendiler ve müderrisiyn ve meşayih-i salâtıyn ve yeniçeri ocağı ricali ve bilcümle Hâcegân-ı divan ve sipah ve silahdar ve bölükât-ı erbea ocakları, dergâh-ı âlî kapıcı başıları ve

[1] *Başvekâlet Arşivi* (*Teşrifatçılık Defterlerinden* 676 mükerrer numaralı defter) s. 5, 6.

cebeci başı ve topcubaşı ve top arabacı başı ağalar ocakları ricaliyle ve gedikli müteferrikalar ve çavuşlar bilcümle esvâb-ı divanileriyle alesseher sarây-ı hümâyunda mevcut ve yeniçeri ve cebeci ve topçu ve top arabacı ocakları neferatı kisve-i mahsusalariyle sarây-ı hümâyundan gidilecek yolun iki tarafına Eyyub türbesinedek safbeste-i selâm olmak bir gün akdem ihbar olunur.

Yevm-i merkumda bilcümle sarây-ı hümâyunda mevcut ve ihtiyar olunan saatte (eşref saat) tertib olunan alayın mevcut ve müheyya idüği şevketlû efendimizin mâlûm-ı hümâyunları oldukta içeruden esb suvar ve orta kapıdan göründüklerinde çâvuşân-ı divan alkış edip orta kapı haricinde sol canipte ancak sadr-ı âzam ve Şeyhülislâm ve kaptan paşa hazretleri muntazır-ı selâm olmalariyle teveccüh-i hümâyun buyuruldukta yalnız sadr-ı âzam hazretleri at üzerinde olduğu halde eğilip temenna ve alkış olunup süratlice reftar ile cümlesi yedekler önüne teşrif ve mürettep alay ile eski odalar pişgâhına varıldıkta altmış bir cemaatin oda başısı mûtâd-ı kadime binaen bir kâse ile şerbet arzetmeğin, silahdar-ı şehriyarî ağa nüzûl ve kâseyi alıp şevketlû efendimize verip Şevketlû efendimiz dahi tevakkuf ve şerbeti nûş ve kâseyi pürzer buyurup[1] ve saâdetlû Darüssaâdet-üş-şerife ağasına dahi oda-i mezbur vekil-i harcı şerbet arzedip atıyyesi mûtad üzere verilip ve odabaşısı tarafından berveçh-i mûtad üç reis kurbanlar zebholunup akabinde hareket olunarak cennetmekân Ebülfetih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin camisi derunundan güzeran buyurulur iken de'b-i dîrin üzere türbe-i şerifeleri ziyaretine nüzul buyurulur iken alkışlar olunup sadr-ı âzam hazretleriyle yeniçeri ağası koltuklarına girmek şerefiyle müşerref ve bâdezziyâre mahall-i mezburdan suvar ve alayla mahallerine azimet ve Edirne kapısından huruç ve Eyyûb-ı Ensârî türbelerine varılır iken erbâb-ı alay Eyyub haricinden Eyyub camisine varınca selâm için yolun iki tarafına dizilip ancak Şeyhülislâm efendi ve nakib-ül-eşraf efendi türbe-i şerifede müterakkib olup ve rikâp taşında sadr-ı âzam ile yeniçeri ağası koltuklarına girip kaptan paşa önde olduğu halde türbeye duhul ve ziyaret akabinde Şeyhülislâm efendi hazretleri bâdeddua seyf-i mübareki miyan-ı hümâyuna

[1] "Padişah şerbeti içtikten sonra sadr-ı âzamla Şeyhülislâm temenna birle resm-i afiyeti icra ve çavuşân-ı divan-ı hümâyundan birkaç nefer yüksek sesle (*afiyet olsun*) deyu alkış ederler" (*aynı mecmuanın kenarındaki şerh*).

talik ve taklid edip nakib-ül-eşraf dahi türbede mevcut bulundular; bu esnada elli reis kurbanlar zebholundu ve avdet-i hümâyun esnasında Şeyhülislâm efendi türbede ve sudur-ı kiram cami-i şerif havlusu vasatında selamlayıp tevakkuf ve cami-i şerifin Bostan iskelesi tarafında olan kapıdan rikâbedek sadr-ı âzam ve yeniçeri ağası koltuklarına girip şevketlû efendimiz, esb-i rehvarlarına suvar olduklarında alkış olduğu gibi sadr-ı âzam hazretleri, kaptan paşa, yeniçeri ağası, defterdar efendi reis-ül-küttab efendi, çavuş başı ağa, rikâb-ı hümâyun ağaları kapıcı ağalar, padişahın önünden gidip Bostan iskelesinde atından inince alkış olunup sadr-ı âzam sağ ve yeniçeri ağası sol koltuklarına girdikleri halde zevrakçe-i hümâyunlarına sâyeendaz-ı dühul ve müşarünileyhima hazeratına teveccüh ve iltifat-ı mülûkâne buyurduklarında sadr-ı âzam hazretleri zemin bus eylediklerinde alkış olunup şevketlû efendimiz bahren saray-ı hümâyunlarına azimet buyurduklarından sonra sadr-ı âli hazretleri vesair bilcümle erbâb-ı alay avdet buyurdular."

Teşrifat defterlerindeki bu kayda göre Üçüncü Mustafa kara yoluyla ve ceddi Fatih'in türbesini ziyaret ederek Eyyub'a gelmiş ve kılıç kuşandıktan sonra deniz yoluyla sarayına dönmüştür.

Teşrifat defterindeki mütaleayı tamamlamak için kılınç alayına dair *D'Ohsson*'dan aldığım notları da yazıyorum[1]:

"Sabahleyin askerler sarayın birinci avlusunda toplanırlar, mevkib teşkil edilir, devlet ricali önde gider; bunların arkasında sadr-ı âzam ile Şeyhülislâm yürür, daha sonra saray mensupları yürürler; evvelâ elde yedilen otuz iki at (Yedek atlar) mükemmel takımlarıyla geçerler; bunların on ikisinin üzerinde altun ve mücevheratla müzeyyen kalkanlar vardır; bu alayda iki ağa dikkati çeker; ikisinin elinde padişahın kıymetli sorguçlarla müzeyyen birer sarığı (kavuğu) vardır; bunları münavebe ile halka doğru eğdirirler; ahali de bu verilen selamlara karşı mukabelede bulunmağa dikkat ederler. Üçüncü bir ağa gümüşle işlenmiş ve gümüş lavhalarla kaplı padişaha mahsus bir iskemle taşır; padişah ata binerken ve inerken bu iskemleye basar, kozbekçisi denilen diğer bir ağa bir asânın ucuna takılmış mücevherli bir ibrik taşır ve bu, padişahın istimaline mahsus suyu havidir.

[1] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 10, s. 123.

Bu alay, resmî üniformalı yeniçerilerden müteşekkil iki sıranın arasından derin bir sükût içinde geçer, padişah yalnız saf teşkil etmiş olan askerlere selâm verir, sağ elini göğsünde tutar ve başını, daha doğrusu gözlerini hafifçe sağa sola çevirir; yeniçerilerin mukabelesi başlarını omuzlarına doğru eğmekle olur. Yeniçerilerin başlarında beyaz börk, ayaklarında geniş mavi şalvar ve kırmızı papuç vardır[1].

İkinci Mehmed'in camisine gelince padişah attan iner ve büyük ceddinin türbesine girer dua eder, sonra hareket ile Eyyub'a giderdi. Türbe'de duadan sonra padişaha, nakib-ül-eşraf, sadr-ı âzam, yeniçeri ağası ve silahdar tarafından muavenet görmek suretiyle Şeyhülislâm kılınç kuşatır, aynı zamanda caminin dış duvarları haricinde elli adet kurban kisilir. "

***

Kanunnâme ve teşrifat kayıtlarına göre çok defa kırk iki ve elli arasında kurban kesildiği görülüyor[2]. Bu kurbanlar cami ve türbe hademeleriyle fıkaraya dağıtılırdı. Yine kanun üzere bu kılınç alayında kapıcılar kethüdasiyle mirahur ağa kara yoluyla avdette türbe kapısından saray kapısına kadar yaya yürüyerek halkın padişaha verilmek üzere takdim ettikleri istidaları alırlardı; saraya gelince bu istidaları kapı ağası mühürleyip padişah namına, görülüp muameleleri yapılmak üzere ve kapıcılar kethüdası vasıtasiyle sadr-ı âzama gönderirdi[3].

***

Kılınç kuşanma merasimi nihayet bulup padişah sarayına geldikten sonra bostancı ocağı kayıkcılarına ve teşrifatçı, pişkeşçi, mataracı, kürsidar-ı sîm denilen iskemleci, ortakapı ve bâb-ı hümâyun nöbetçi kapıcıları, seccadeci başı, bevvâbiyn-i dergâh-ı âlî bölük başıları denilen orta kapı kapıcılarının bölük başılarına muayyen miktar hasene (altun) ihsan olunması da kanundu[4].

***

[1] *Eski Türk kıyafetleri* (Zaman Kütüphanesi neşriyyatı, resim 14 ve tarifi).

[2] İkinci Süleyman'ın ve Üçüncü Mustafa'nın kılınç alaylarında elli şer, Üçüncü Selim'in kılınç alayında yüzden fazla kurban kesilmişti. (*Silahdar Tarihi*, C. 2, s. 309 ve *Teşrifatçılık Defterleri* 676 mükerrer, s. 6 ve *Edib Efendi Tarihi*, s. 15).

[3] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 95.

[4] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 95.

Kaide üzere Osmanlı padişahları kılınç kuşanmadan cuma namazına çıkmazlardı; Üçüncü Selim salı günü cülus eylediğinden kılınç alayının yedi gün sonraya yani pazartesi gününe bırakılması icabetmiş; aradaki cuma gününde padişahın dışarı çıkmıyacağı zannedilmişti; fakat genç hükümdar bu anane hilafına *"kılınç kuşanma resmi, padişahların an'anesidir ve feraizi îfa emr-i ilâhîdir"* diyerek eski an'aneyi bozmuş ve ilk cuma namazını Ayasofya Camisinde kılmıştır[1].

[1] *Edib Efendi Tarihi,* s. 6 (ikinci kısım) ve *Cevdet Tarihi,* C. 4, s. 264.

ARİFE DÎVANI

BAYRAM TEBRİKİ ve BAYRAM ALAYI

Osmanlı sarayında cülûs tebrikinden sonra en ehemmiyyetli merasim Ramazan [Îd-i fıtır] ve Kurban bayramlarında yapılan tebrikler idi; buna *Muâyede* denilirdi. Bu tebrikten bir gün evvel sarayın ikinci avlusunda ve kubbe altındaki Adil köşküne karşı durulup mehterhâne çalınır ve arife merasimi yapılırdı. Bu arife divanı veya arife merasiminin Onyedinci Asır başlarındaki tertibi ile Onsekizinci Asrın ikinci yarısındaki yapılışı arasında fark vardır. Onyedinci Asır başlarındaki arife merasimi şöyle olurdu[1]:

Arife günü öğle namazından sonra çavuş başı ile divan-ı hümâyun çavuşları, alay meydanı denilen sarayın ikinci avlusunda divan elbiseleri ve asâlariyle *Adil köşkü* denilen padişahın makamına karşı saf teşkil edip dururlar[2] ve mehterhâne denilen bando takımı da yine yüzleri Adil köşküne karşı gelmek üzere yerlerini alırlardı; bundan başka kanun üzere has ahırdaki hayvanlardan birkaç tavîle hayvan, mehterlerin arkasında bulunup bunların, mehteranenin vurulmasından ürkmemeleri için her bir beygire başında mücevvezesi olan bir has ahır saracı binerdi; bu hayvanlar fevkalâde surette süslenmiş olup mirahur ağanın nezareti altında bulunurlardı.

İkindi ezanından sonra bir fatiha ile merasime başlanırdı; mehterhâne çalar ve çavuşlar da arada bir alkış yaparlardı; muayyen bir müddet devam eden bu ahenkten sonra divan çavuşlarından olan duacı çavuş, nazım ve nesri hâvi bir dua eder, çavuşlar âmin derler ve en sonunda bir fatiha ile bu arife merasimi nihayet bulurdu; yaptığı dua münasebetiyle duacı çavuşa muayyen bir atıyye verilirdi[3].

[1] *Zübdet-üt-Tevarih*, C. 2, varak 312.

[2] *Adil köşkü*, daha aşağıda da tarif edildiği üzere divan-ı hümâyunda vezir-i âzamın oturduğu mevkiin üzerindeki mahal idi.

[3] *Başvekâlet Arşivi Saray Kısmı* (Cevdet) numara 1283, 1385, 5055.

Sarayın ikinci avlusunda arife merasimi yapılırken enderun kısmında da arife divanı aktolunurdu. Padişah has'oda kasrı meydanına konulan taht'a oturup burada bîrun halkının tebriklerini kabul ederdi[1]. Enderun tarihinin kaydından anlaşıldığına göre daha sonraki tarihlerde taht-ı hümâyun arz'odasının önüne kurulurdu. Padişah burada çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, mîr-i alem vesair bîrun erkânından merasime dahil olanların tebriklerini kabul eder ve sonunda divan nöbeti çalınıp duacı çavuş mûtad üzere dua ederek çavuşlar âmin derler ve duadan sonra padişah kalkarak arz'odasına giderdi. Biraz sonra Ağalar Camisinde Kur'an dinleyip sonra tekrar arz'odasına gelirdi.

Padişah ayni günde arz'odasında bulunurken yeniçeri ağasından itibaren cebeci başı, topçu başı, humbaracı başı, top arabacı başı, lâğımcı başı, kul kethüdası ve diğer ocak büyük ağalariyle kapıkulu süvarilerinin bölük ağalarını ve tersane ricalinin tebriklerini kabul ederdi. Bunlar da bitince Sadr-ı âzam ile silahdar ağanın bayram münasebetiyle takdim ettikleri atlar, padişahın önünde gezdirilir ve üzerlerine binilerek muayene olunur ve sonra da has ahıra gönderilirdi[2].

Arife muayedesinde rahatsızlığına binaen padişah çıkmazsa taht üzerine konan sarığına karşı divan kurulup merasim yapılır ve Ağa Camisinde aşir okuyanlara atıyyeler verilirdi. İkinci Ahmed ayaklarından muztarib olduğu için arife tebrikine çıkamadığından dolayı sarıklı kavuğuna karşı tebrik merasimi yapılmıştı[3].

* * *

Onyedinci Asır başlarında bayram tebriki aşağıda kaydettiğimiz şekilde olurdu[4].

Bayram gecesi gece yarısından itibaren bâb-ı hümâyun açılır ve tebrik merasimine iştirak edecek olanlar gelmeğe başlarlar; gelenler divan ve divan haricindeki yerlerine oturup beklerler, sabah olurken Şeyhülislâm ve en sonra da sadr-ı âzam gelirdi. Şeyhülislâm'ın divanda vazifesi olmadığı için muayyen bir yeri olmamakla beraber böyle merasim için kendisine bir makam ayrılmıştı.

[1] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 221.
[2] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 221.
[3] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 748.
[4] *Zübded-üt-Tevarih* (Mustafa Sâfi Efendi), C. 2, s. 312.

Enderun tarafına gelince: bayram sabahı erkenden iç hazinede muhafaza edilip cülûs ve bayramlara mahsus altun işlemeli taht hazine kethüdası marifetiyle çıkarılıp gılman ve hazine-i hümâyun eskilerine (kıdemlilerine) yükletilip Babüssaâdenin iki kapı arasına getirilip orada icabeden tertibatı yapıldıktan sonra zülüflü baltacılar, süslenmiş olan tahtı oradan kaldırıp Babüssaâdenin sağ tarafında vâkî dehliz etrafında olan birinci ve ikinci mermer sütunlar arasından bir az ileriye götürüp korlar[1].

Padişah bâzan hırka-i şerif dairesinde ve bâzan da saray mescidinde sabah namazını cemaatla kıldıktan sonra has'odaya gider; kanun üzere her vazife sahibi hizmet görüp hünkârı giydirip, ödağacı ve buhurla tütsüledikten sonra[2] başda Darüssaâde ağası olduğu halde silahdar ve has'odada muayedeye dahil musahibler tebrik ederlerdi; bu suretle enderun ağalarının yaptıkları bu tebrike *(Muâyede-i havas)* denilirdi[3]; Bundan sonra padişah Babüssaâde önüne kurulan ve *Muâyede-i umum* denilen tebrik mahalline gitmek üzere haber beklerdi. Bu sırada Babüssaâde ağası tarafından padişahın teşrifine intizar olunduğu bildirilince, kalkar has'oda kapısından bir az yürüyünce kapı ağası, hazinedar başı, kilerci başı ve saray ağası olan ak ağalar önde ve kapı oğlanları ve oda kethüdaları anların gerisinde olarak saf halinde padişahı selâmlarlar ve bunlardan dördü gelip berây-ı tebrik hünkârın eteğini öperlerdi.

Bundan sonra padişah yürürken meydan ortasındaki fıstık ağacı altında (Onyedinci Asır başlarında) padişahın geçmesine intizar eden imam ile hekimbaşı'nın önlerine gelince selâm verir onlar da derhal

[1] *Kanunnâme-i Al-i Osman*'da bayram tebriki ve el öpmek hususunda şöyle deniliyor:

"Bayramlarda meydan-ı divana taht kurulup çıkmak emrim olmuştur; el öpüldükte vüzeram ve kazaskerlerim ve defterdarlarım kafadarım olup duralar, hoca ve müftil'enam olana, vüzera ve kazaskerlerime (ve beğlerbeği kullarıma nüsha) ve başdefterdarıma ve nişancıya kendim kalkmak kanunumdur..." s. 25.

[2] *Enderun Tarihi*, padişahın, has'odalıların tebrikinden sonra revan veya sarık odasında resmî elbisesini giydiğini yazmaktadır (s. 222). Bizim metindeki kaydımız teşrifat kanunundan alınmış olup, demek bâzan da öyle oluyormuş. Zaten zaman zaman merasimde bâzı ufak tefek değişiklikler olduğuna şüphe yoktur.

[3] غرهٔ شوال شریف یوم عید gurre-i şevval-i şerif yevm-i îyd-. Seherî hırka-i saâdet odasına teşrif birle muâyede-i havas, bâ'de Babüssaâde de muayede-i umum ve salât-ı îyd için Sultan Ahmed Cami-i şerifine alay süvar-ı azîmet ve avdet ve ağavat muayedesi akabinde harem-i hümâyunı teşrif (*Ruznâme*, birinci defter s. 2).

padişahın eteğini öperler ve bu sırada padişah imamı, kısa bir dua edip fatihadan sonra Babüssaâdeye doğru yürünürdü.

Padişah tahta yaklaşınca çavuşlar alkış yaparak hükümdarın geldiğini bildirirler, o da gelip tahta oturur. Kapıcı başılar ellerinde asâlariyle tahtın karşısındaki mahalde yerlerinde dururlar ve bundan sonrada muayede başlardı[1].

İbtida padişahın hocası el öperek alkış yapılırken padişah hürmeten ayağa kalkar[2] ve sonra Kırım Han zâdelerinden İstanbul'da bulunanlar varsa bunlar sol taraftan gelip[3] etek öperek süratle meydan ortasından geçip dışarı çıkarlardı. Bundan sonra nakib-ül-eşraf gelip el öper ve padişah ayağa kalkarak alkış yapılırdı; bunun arkasından şehzâdeler hocası el öperdi[4].

Bundan sonra merasimde hizmette olan ağalardan özengi ağaları, başta mîr-i âlem olduğu halde el öperler ve yine eski yerlerine gidip merasimin sonuna kadar mevkilerinde dururlardı; bundan sonra, Onyedinci Asır sonlarında, yazılan Nimetî Efendi Kanunnâmesine göre birinci ilâ dördüncü kapıcı başılar, büyük mirahur, küçük mirahur, çakırcı başı, çaşnigir başı, şahinci başı, atmacacı başı, doğancı başı, çaşnigir ağalar, ulûfeli müteferrikalar gibi saray mensupları el

[1] *Teşrifat-ı Kadime*, s. 47 ve *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 223. Padişahın tahtının etrafındaki tertibatı şöyle anlatıyorlar: padişah muayedeye gelmeden evvel, Kırım Han zâdelerine hil'atler giydirilip tahtın sol tarafında bulundurulur ve bunların arkalarında da zülüflü baltacılar dururlar ve daha altda ise peyk başı, hassa peyklerinin zâbitleri bulunurlardı. Taht-ı hümâyunun mukabilinde sol tarafa mailce mîr-i alem ve teşrifatçı ve kapıcı başı ağalar ve şikâr-ı hümâyun ağaları ve müteferrikalar dizilirlerdi. Sekban başı ağa, mîr-i alem ağanın hizasında ve sağ tarafta dururdu; yeniçeri ağası vezir değilse sekban başının önünde yer alırdı; sekban başının arkasında sipah, silahdar ve dört bölük ağaları bulunur ve padişahın karşısında sağ tarafa mailce çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası ellerindeki gümüşlü asâlariyle dururlardı.

[2] *Selânikî Tarihi*'nde İkinci Selim zamanındaki bayram tebriki esnasında (cümleden evvel hocası Atâullah Efendi tebrik ettikten sonra Tatar Han evlâdından siyah kısa kalpaklı iki kişi) nin tebrik ettiklerini yazıyor (s. 81); *Zübdet-üt-Tevarih*, Birinci Ahmed zamanında iptida Kırım Han zâdelerinin tebriklerini yazmakta ve padişah hocasından behsetmemektedir (s. 315). Nimetî Efendi 1062 H. 1652 M. senesinde tertip edilip kendisinin naklettiği kanunnâmede iptida padişah hocasının el öpüp Kırım Han zâdelerinin nakib-ül-eşraftan sonra el öptüklerini beyan etmektedir. Esat Efendinin *Teşrifat-ı kadime*sinde ise nakib-ül-eşrafın tebrik ve duasından sonra Hanzâdelerden her birini ikişer kapıcı başının tutarak getirdiklerini ve bunların padişahın yenini öptüklerini yazıyor (s. 48).

[3] Hanzâdeler merasimden evvel taht-ı hümâyunun sol tarafında bulunduklarından dolayı muayede esnasında soldan gelip tebrik etmeleri icabediyordu (*Teşrifat-ı Kadime*, s. 47 ve *Tarihi Askerî-i Osmanî*, 201). *Evliya Çelebi* iki bayram tebrikinde ibtida Kırım Hanlarından birinin tebrik ettiğini yazıyor (C. 1, s. 202 ve 203).

[4] *Nimetî Efendi*, şehzâdeler hocasının, padişah Babüssaâde de taht'a oturmadan evvel hünkâr imamı ve hekim başı ile beraber içeride el öptüklerini yazar.

öperlerdi. Eğer müteferrikaların içinde vezir oğulları varsa anlar diğer müteferrikalara takdim olunurlardı; bunlardan sonra vezir ve şehzâde kethüdaları tebrik ederlerdi.

Bunlar bitince hekim başı[1] cerrah başı, çadır mehter başısı, taşra hazinedar başı [Enderun hazinesinin], terzi başı, çadır mehterleri kethüdası, saka başı, dış hazine kâtibi, has'ahır kethüdası, arpa emini, has'ahır rahtvanları, alem mehter başısı, iskemleci başı, kehhal başı gibi sarayla alâkası olan vazife sahipleri el öperlerdi[2].

Bunları müteakip ellerinde gümüşlü asâ ile merasime nezaret eden çavuş başı ile kapıcılar kethüdası, divan-ı hümâyunda hükümet erkâniyle beraber teşrifat mucibince sırasını beklemekte olan vezir-i âzamın yanına gidip sıra kendilerine geldiğini bildirmek üzere yerlerinden ayrılırlar ve haber verirlerdi[3]. Bunun üzerine vezir-i âzam kalkıp diğer vezirler, kazaskerler, defterdar, nişancı, reis-ül-küttab defter emini anı takıp eylerler ve çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdası bunlara rehberlik ederlerdi.

Sadr-ı âzam muayede mevkiine geldiği zaman kapıcılar kethüdasiyle, çavuşbaşı kendisini selâmlar sadr-ı âzam üst kürkünün sağ yenini eline alıp birkaç adım yürüdükten sonra padişahı selâmlar, padişah ayağa kalkar, çavuşlar alkış yaparlar[4]. Bu sırada sadr-ı âzam, sol taraftan dolaşıp padişahın eteğini öper ve süratle önünden geçip hükümdarın sağ omuzu gerisinde durur, padişah sadr-ı âzamın kendi arkasındaki mevkiine gelmesine kadar ayakta durur ve oturunca çavuşlar alkış yaparlardı[5].

[1] *Zübdet-üt-Tevarih*'e göre Onyedinci Asır başlarında hekim başı içeride tebrik etmektedir; demek sonradan bu usul değişmiştir.

[2] *Teşrifat-ı Kadime* (s. 48, 50) ve teşrifatçılık defterinden *676 mükerrer numaralı defter* (s. 21) de mîr-i alem, kapıcı başı ağalar, mirahur ve maiyyeti, şikâr ağaları çaşnigir başı ve maiyyeti ve müteferrikaların etek öptükleri yazılarak bundan sonra sadr-ı âzama haber veriliyor; sonradan teşrifat sırasının değiştiği anlaşılıyor.

[3] Çavuş başı ile kapıcılar kethüdası evvelâ sadr-ı âzamı ve daha sonra Şeyhülislâmı davet için gittikleri zaman anlar gelinceye kadar yerlerine iki kapıcı başı gelip dururdu (*Teşrifat-ı Kadime*, s. 48, 50).

[4] *T. Thornton*, tebrik esnasında padişahın vezir-i âzama karşı üç adım yürüdüğünü yazmaktadır. *Türkiye'nin hâl-i hazırı* (C. 1, s. 359).

[5] *Teşrifat-ı Kadime* (s. 49) ve *Teşrifatçılık Defteri* (676 mükerrer s. 21) de sadr-ı âzam tebrike gelirken iki defa yer öpüp alkış yapıldığını ve üçüncüsünde padişaha yaklaştığı zaman hükümdar ayağa kalkıp tekrar alkış olarak bu sırada da sadr-ı âzamın diz çöküp ibtida padişahın sağ ayağını ve sonra sol ayağını öpüp tahtın sağ tarafına geçip ayakta durduğunu yazarlar.

Vezir-i âzamı takiben derece sırasiyle diğer vezirlerle kaptan paşa, Rumeli ve Anadolu beğlerbeğileri ve kazaskerler tebrik ederlerdi[1]. Padişah bunlara da ayağa kalkardı; daha sonra mâzul beğlerbeğiler, kazaskerleri müteakıp etek öperlerdi[2]. Bu mâzul beğlerbeğiler el öperlerken sadr-ı âzam, teşrifatçının kendisine verdiği liste mucibince bunları hükümdara tanıtırdı; padişah bunlara da ayağa kalkar ve tebriki yapan vezirler ve beğlerbeğiler sağa geçip sırasiyle sadr-ı âzamın sağ tarafında dururlardı; padişahın beğlerbeğilere de ayağa kalkıp oturuşlarında çavuşlar alkış yaparlardı.

Vezirler ve beğlerbeğilerden sonra rütbeleri yoksa nişancı, baş defterdar, Anadolu defterdarı, küçük defterdar el öperler; padişah bunlara ayağa kalkmaz[3], bunlar da vezir-i âzam gibi tahtın sol tarafından gelip el öptükten sonra sağ tarafa geçip dururlar; bunları müteakip reis-ülküttab, defter emini, şehremini, tersane emini, ruznâme-i evvel, ruznâmçe-i sâni ve mimar ağa el öperler; eğer defter emini ile şehremini evvelce defterdarlıkta bulunmuşlar ise reis-ül-küttabdan evvel tebrik ederlerdi; defter emini, şehremininden evvel tebrik eder, eğer şehremini yaşı cihetiyle veya ilim ve faziletçe yüksek ise kemaline hürmeten defter emininden evvel el öperdi; fakat bu takaddüm keyfiyyeti sadr-ı âzamın reyine mütevakkıftı.

Hükümet erkânı bittikten sonra sıra ilmiyye sınıfına gelirdi. Teşrifatçı, Şeyhülislâmdan sonra tebrike gelen mevâlinin isimlerini yazıp sadr-ı-âzama vermiş olduğundan o da her geleni hükümdara takdim ederdi[4].

[1] Sadr-ı âzamdan sonra vezirler bir def'a yer öpüp sonra etek öperler ve alkışlanıp sadr-ı âzamın yanına gelip dururlardı; kazaskerler de etek öpüp vezirlerin yanına gelip dururlardı. (*Teşrifatçılık Defterlerinden* 676 mükerrer s. 21) ve (*Teşrifat-ı Kadime*, s. 49) vezirlerin adedi mahdut iken Anadolu ve Rumeli beğlerbeğileri İstanbul'da bulunurlarsa vezirlerden sonra tebrik ederlerdi. *Teşrifatçılık Defterinde* (676 mükerrer s. 21) Vüzerây-ı îzamın gerek zemin bus ve gerek ayak öpmelerinde yapılan alkış vüzerayı îzama mahsus olup sadreyn (*kazaskerler*) vesair ulemanın etek öptükleri zaman kendilerine mahsus olmayıp ancak hareket-i hümâyun (yani padişahın ayağa kalkması) buyurulduğundan dolayıdır denilmekte ve bu suretle kazaskerlere ve ulemaya alkış yapılmadığı gösterilmektedir.

[2] *Zübdet-üt-Tevarih*de müteferrika ve çaşnigirlerden sonra mâzul beğlerbegilerin ve sancak beğlerinin tebrik ettiklerini yazıyorsa da onsekizinci Asır başlarındaki *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*ne göre metindeki tertip üzere yapılıyordu.

[3] Fatih'in kanunnâmesinde baş defterdar ile nişancı'ya kalkılırdı.

[4] Teşrifatçı Efendi, Şeyhülislâmın gönderdiği mevâli defterini yoklayıp mevcut olan efendileri mimleyip Şeyhülislâma gösterip bâdehû rüus kisedarı bunu beyaza çektikten sonra reis-ül-küttab vasıtasiyle sadr-ı âzama takdim ederdi. İşte kadılar geldiği zaman sadr-ı âzam kendisine verilen bu defter mucibince sırasiyle gelen kadıları padişaha tanıtırdı; Üsküdar

İbtida Şeyhülislâm gelir vezirleri selâmlayıp tâzimen eğilerek padişah tarafına yönelince hükümdar ayağa kalkıp bir iki adım yürür ve bu sırada çavuşlar alkış yaparlardı Şeyhülislâm padişahla musafaha ile elini[1] veya eteğini öpüp *Teşrifat-ı Kadime* isimli mehazımıza göre kısa bir duadan sonra hemen geri geri çekilip sol taraftan ve müteferrikaların arkalarından çıkıp giderdi; çavuşlar alkış yaparlar ve padişah otururdu.

Şeyh-ul-islâmın arkasından sabık Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ve İstanbul kadılığından mâzul efendiler ve daha sonra bilfiil İstanbul kadısı el öperler; padişah bunlara da ayağa kalkar ve her kalkıp oturuşunda alkış yapılırdı; bu suretle Ayasofya kürsü şeyhi, mevali denilen eyalet veya taht kadılarına kadar padişah ayağa kalkardı[2]. Bu sırada Üsküdar kadısına kadar her kadı geldikçe sadr-ı âzam elindeki defter mucibince isimlerini söylerdi; sonra müderrisler de tebrik ederlerdi.

Bu ilmiyye sınıfı bittikten sonra mâzul sancak beğleri, altı bölük ağaları ve maiyyetleri el öperler ve en son yeniçeri ocağı ağaları gelirlerdi. Evvelâ yeniçeri ağası, sonra sırasiyle sekban başı, yeniçeri kâtibi, yeniçeri kethüdası, İstanbul ağası, Anadolu ve Rumeli ağaları, fodla kâtibi, ağa imamı, solak başılar, yaya başılar, atlı zağarcılarla atlı sekbanlar, solaklar kethüdası, peyk başı ve peykler kethüdası, bölük başılar, oda başılar, diğer ocak ağa ve zabitleri sırasiyle etek öperlerdi[3].

Bunlarda tamam olduktan sonra merasime nezaret eden çavuş başı ile maiyyeti ve kapıcılar kethüdası, kapıcılar kâtibi Sadr-ı âzamın maiyyetindeki ocağın muhzır başısı ve padişahın matracısı etek öperler ve en son teşrifatçının tebrikiyle merasim sona ererdi.

kadısından sonra sıra müderrislere gelince anları toplu olarak müderrisin duacılarıdır diye takdim eylerdi. (*Teşrifat-ı Kadime*, s. 44. ve 50 ve *Teşrifatçılık 676 mükerrer* s. 22).

[1] Selim-i sânî zamanında Ebussuut Efendi (paye-i serir-i saltanata yakın geldikleri gibi hazret-i halife-i zaman bir kadem hareket edip ikram ve ihtiram buyurdular.) *Selânikî*, s. 81. *Zübdet-ül-Tevarih*, Şeyhülislâmın el öptüğünü Nimetî Efedi Kanunnâmesiyle Esat Efendinin *Teşrifat-ı Kadime*'si musafahadan sonra sol taraftan padişahın eteğini öptüğünü beyan ediyorlar. *T. Thornton* (*Türkiye'nin Hal-i Hazırı*, C. 1, s. 358) de hükümdarın sol omuzunu öptüğünü ve padişahın müftiye ayağa kalkıp yedi adım yürüdüğünü yazmaktadır. Tabiî teşrifat kitablarının kayıtları daha doğrudur.

[2] Daha muahhar olan *Teşrifat-ı Kadime*'de padişahın İstanbul kadısına kadar ayağa kalktığı yazılıdır (s. 50).

[3] *Teşrifat-ı Kadime*'de yeniçeri ağası ve ocak ağalarından sonra peyklerin, cebecibaşı ve maiyyeti, topçu başı ve maiyyeti top arabacı başı ve maiyyeti zâbitlerinin tebriklerini yazar (s. 51).

Bunun üzerine padişah kalkar, alkış yapılır, sağ koltuğuna sadr-ı âzam ve sol koltuğuna Darüssaâde ağası girip tahtı dolaşıp içeri girerken sadr-ı âzam padişahı bırakıp selâma dururdu. Bundan sonra padişah elbise değiştirmek üzer içeri girip bâdehû alayla bayram namazına çıkardı.

Bu tebrik merasimi devam ettiği müddetçe mehterhane çalınır ve denizden de gemilerin topları ile merasime iştirak olunurdu[1]. Bayram namazından sonra divan-ı hümâyunda bayram ziyafeti olur; yemekten sonra herkes evlerine giderlerdi. Yeniçerilere burada yedirilen mutad yemeklerden başka kızartılmış koyunlar ve çörekler de verilirdi.

Bayram Alayı:[2]

Padişah tebrikten sonra içeri girip elbise değiştirmesini müteakıb bayram namazına gitmek üzere dışarı çıkar, etrafında özengi ağaları olduğu halde büyük mirahurun çektiği mürassa eğerli ata biner, maiyyeti ağaları padişah orta kapıdan çıkıncıya kadar yaya yürürler, padişahın arkasında ata binmiş olduğu halde silahdar'la çuhadar gelir, kapı ağası da orta kapıda anlara iltihak ederdi.

Orta kapıdan çıkılırken evvelce biniş haberi geldiği zaman ata binmiş olan sadr-ı âzam bu kapının sol tarafında padişahın selâmına durur, padişah orta kapıdan çıkar çıkmaz çavuşlar alkış yaparlar, sadr-ı âzam temenna eder ve hemen oradan padişah yedeklerinin önündeki yerine giderdi. Alay ekseriyyetle Sultan Ahmed ve bâzan Ayasofya Camisine yapıldığından bayram alayı o tarafa doğru hareket ederdi.

Padişah daha camiye varmadan evvel hazinedar başı camiye gidip, padişahın namaz kılacağı yeri hazırlar, seccadesini yere serer ve mahfeli hümâyunda buhur yakardı. Padişah camiye varınca çizmeleri ayağından çekilerek papuç giyer, sadr-ı âzam yaya olarak burada padişahı karşılar yer öper, çavuşlar alkış yaparlar ve koltuğuna girip padişahı seccadesine kadar götürür ve sonra avdet ederek camide kendi seccadesinin serildiği yere giderdi. Namazdan sonra gidişte de, camiye geliş merasiminin aynı yapılır; padişah orta kapıdan içeri girerken sadr-ı

[1] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 1, s. 202, 203.

[2] Bu bayram alayı kısmı, *Müri-üt-tevarih* ile *Teşrifatçılık Defterinde* numara 676 mükerrer s. 21 ve 22 den hülâsa edilmiştir. Es'ad Efendinin *Teşrifat-ı Kadime*'sinde (s. 52) mufassal malûmat varsa da yazılmadı.

âzam kendisini orada da selâmladıktan sonra kubbe altına gelir ve yemekten sonra Paşa kapısına avdet ederdi; Bundan az müddet sonra Darüssaâde ağası yazıcısı, ağanın, sadr-ı âzama tebrik tezkiresini getirir ve lâzım gelen cevabı, mektupçu efendi tarafından yazıldıktan sonra yazıcıya teslim ve kendisine atıyye de verilirdi.

İkinci Sınıf Enderunluların Tebrik Merasimi:

Namazdan avdetten sonra padişah has'oda kapısı önündeki sofaya kurulan taht üzerine oturup enderun halkının tebrikâtını kabul ederdi; evvelâ saray kethüdası, önde olduğu halde kapı oğlanları sıralariyle gelip etek öperler, anları müteakıp hazine ve kiler kethüdalariyle seferlinin çamaşırcı başısı başta olarak bu odalardaki iç oğlanları tebrik ederlerdi; bu suretle ikinci enderun tebriki bittikten sonra[1] padişah bu defa da has'odadaki taht'a oturur musahib ve nedimler gelip kendisini eğlendirirlerken kilerci başının getirdiği yemeği yer ve helvahanede yapılan helvadan vezir-i âzam, Şeyhülislâm ve kazaskerlerle icabedenlere bohçalara bağlanmış tabaklarla helva yollardı.

***

Bayramdaki umum tebrikinde padişahın kimlere ayağa kalkıp, kimlere kalkmıyacağı anlaşılmak ve bir yanlışlığa mahal kalmamak üzere çavuşlar alkış yaparlarken:

Hareket-i hümâyun padişahım devletinle bin yaşa diye

kalkmasına ve:

İstirahat-i hümâyun padişahım devletinle bin yaşa

diye de oturmasına işaret edilirdi. Daha evvel söylediğimiz gibi muâyede esnasında mehterhane dövülürdü.

***

Bayram ve merasim günlerinde sadr-ı âzam Onyedinci Asır sonlarına kadar başına *mücevveze* denilen kavuğu giyerken o tarihten iti-

[1] Metindeki kayıttan da anlaşılacağı üzere enderunluların iki tebriki vardı. Biri Darüssaâde ağası ve has'odalıların diğeri de hazine, kiler, seferli ve kapı oğlanlarının muâyedeleri idi. Birinci tebrik umum tebrikinden evvel, ikincisi ise bayram namazından sonra olurdu. Yalnız İkinci Mahmud'un tah'ta iclâsı esnasında vakit geçmiş olduğundan, birinci enderun tebriki umum tebrikinden sonraya bırakılmıştı (*İkinci Mahmud Ruznâmesi*).

baren *kallâvî* denilen serpuş ile samura kaplı beyaz atlas üst giyerdi. Sadr-ı âzam seferde olup İstanbul'da sadaret kaymakamı bulunduğu zaman başına kallâvî ve kırmızı atlas üst ve diğer vezirler ise kallâvî ile yeşil atlas üst giyerlerdi.

Şeyhülislâm, başına örf denilen kavuğu ve arkasına ferve-i beyzâ denilen merasim kürkü giyip ulemadan ileri gelenler ise başlarına örf arkalarına muvahhidî kürk ve devlet ricali başlarına selimî ve bir kısmı mücevveze ve derecelerine göre üst elbiseleri giyerlerdi.

ALKIŞ

Divan-ı Lûgat-it-türk'de *Alkış* dua ve sena demektir. Hükümdarları alkışlamak ve bunu bir usul ve kaide tahtında yapmak bütün Türk devletlerinde vardı; Büyük Selçuki'lerle, Anadolu Selçuki'lerinde de *serhenk* denilen çavuşların alkış yaptıklarını görmekteyiz[1].

Osmanlı'larda da divan-ı hümâyun çavuşlarının padişaha ve alay çavuşlarının muayedelerde Paşa kapısında sadr-ı âzama alkış yaptıklarını görüyoruz[2]. Bu da muayyen birkaç kılişe dahilindeki duayı hep bir ağızdan bağırarak söylemekle olurdu.

Alkış padişahın ata binip inmesinde, cenge hazırlanmasında[3] merasim esnasında taht'a oturması ve bunun sonuda tahtından inmesinde, Kırım Hanı ve vezir-i âzamın, Şeyhülislâmın padişah hocalarının vezirlerin, kazaskerlerin, nakib-ül-eşrafın ve diğer bâzılarının tebriklerinde yapılırdı. Bayramlaşma yani padişahı bayram münasebetiyle tebrik esnasında *(aleyke avnullah) (uğurun açık olsun, ikbalin füzun, padişahım devletinle bin yaşa) (mâşâallah mağrur olma padişahım senden büyük Allah var) (uğrun hayır ola)* diye hep bir ağızdan ve muayyen bir ahenk ile dua olunurdu.

Nakib-ül-eşraf tebrik için padişaha doğru ilerlerken:

Hareket-i hümâyun padişahım devletinle bin yaşa

diye alkış yapılarak muayedeye başlanırdı.

[1] *Hammer, Histoire de l'ordre des Assasins* yani *Haşşaşiyn Tarihi* isimli eserinde alkışın Abbasiler zamanında mevcut olduğunu ve oradan Bizanslılara geçtiğini yazmaktadır (s. 295). Yine bu zat Osmanlı Tarihinde alkışın Bizanstan Osmanlılara geçtiğini yazıyorsa da hemen bütün teşkilâtını Selçukî'lerle, İlhanî'ler ve Memlûk'lerden almış olan Osmanlıların bunu da onlardan aldıklarına şüphe yoktur. Zaten bu lûgatin, metinde de görüldüğü üzere *Divan-ı Lûgat-it-türk*'de mevcut olması ve dua ve sena mânasına gelmesi Hammer'in indî ve yakıştırma mütaleasını cerhe kâfidir.

[2] Alay çavuşlarının, sadr-ı âzamın saraydaki bayram tebrikinden avdetinden sonra Paşa kapısındaki bir kısım tebrikte sadr-ı âzamı alkışladıkları görülüyor (*Teşrifatçılık* 676 mükerrer s. 22).

[3] Yavuz Sultan Selim Çaldıran muharebesi günü atlandığı zaman altun çomaklı çavuşlar: "hak dergâhında sevgili ve eğerinde dolu, düşmana galip ve arzuna nâil olasın" diye kendisini alkışlamışlardı (*Münşeat-ı Feridun ruznâme,* s. 402).

Vezir-i âzama her temenna veya her yer öpüşte *(Mâşâallah ömr-ü devletinle çok yaşa)* duası yapılırdı. Muâyedenin sonunda ise:

İstirahat-i hümâyun padişahım devletinle bin yaşa

denilerek muâyedeye hitam verilmiş olurdu.

Alkışın ilk zamanlardanberi aynı kılişe dahilindeki dualardan ibaret olduğunu zannetmiyorum; bunun Ondokuzuncu Asır ortalarına doğru bâzı ufak tefek tadilât geçirdiği kuvvetle zannolunur. Diyan-ı hümâyun çavuşları kalktıktan sonra bu alkış işi müzika-i hümâyun hademelerine verilmiş ve anlar tarafından yapılmıştır. Bu, son alkışçılar baş alkışçı ile beraber altı kişi idi.

***

İkinci Abdülhamid zamanında alkıştan bozma olarak *alkıç* da denilen bu merasimin nasıl yapıldığını bundan otuz sene evvel müzika-i hümâyundan mütekait olup baş alkışçı olan merhum Şeyh Tevfik Beğden sormuş ve kendilerinden aldığım bâzı malûmatı not etmiştim; uzun seneler defterimde kalmış olan bu malûmatı bilmünasebe, merhumun[1] hâtırasını tâzize vesiyle olur diye buraya yazıyorum.

Padişah araba veya atla ve tabiî merasimle cuma namazı kılmak için selâmlık yaptığı zaman saray kapısından çıkıp araba veya ata binerken:

Uğurun hayır ola, yaşın uzun ola, hak teâlâ efendimize ömürler vere devletinle çok yaşa.

Diye alkış yapılır ve camiye inince de:

Yardımcın Allah ola, yaşın uzun ola, hak teâlâ efendimize ömürler vere devletinle çok yaşa

[1] Şeyh Tevfik Bey merhum dahiliye ser halifesi, Hacegân-ı Divan-ı hümâyundan Mustafa Reşit Bey zâde dahiliye kalemi hulefalığından mütekaid Dolmabahçeli Şeyh Ahmed Raşid Efendinin oğlu olup 1262 H. 1846 M. senesinde doğmuştur. İlk ve medrese tahsili görmüş sonra evvelâ dahiliye mektubî kalemine ve anı müteakıb 1291 H. 1874 M. de hademe-i hassa-i şâhâneye kaydolunarak *Alkış* bölüğüne verilmiştir. Tevfik Bey merhum *Ser Alkışçı*'lığa kadar çıkarak 1909 da tekaüd olmuştur. Kıymetli musikişinaslardan olup meşhur Zekâi Dedenin takdirine mazhar olmuştur. Sesi müessir ve hazin olup tekkelerde okuduğu ilâhi ve naitler herkesi teshir ederdi; babası gibi *Rifâî* tarikatine mensuptu; 1927 Eylül [1346] de vefat ederek Eyyub'da Behariye caddesinde Şahsultan dergâhı karşısındaki sed üzerinde medfundır. Oğlu şâir ve edîb Rüştü Üstek kıymetli arkadaşlarımızdandır.

sözleriyle alkışlanırdı.

Ramazan ve kurban bayramlarında saray kapısından çıkarken:

Uğurun hayır ola, yaşın uzun ola, hak teâlâ efendimize ömürler vere devletinle çok yaşa

duası yapılırdı. Padişah rikâbının gerisinde yani padişahın önünde sadr-ı âzam ve rikâbın en önünde de tophane müşiri bulunurdu; sadr-ı âzamdan sonra serasker gelirdi.

Padişah camiye yaklaşınca vükelâ atlarından inerek iki sıra dizilirler, bu sırada sadr-ı âzam hünkâra karşı yerle beraber temenna ederken kendisi:

Mâşâallah ömrü devletinle çok yaşa

diye alkışlanır ve padişah binek taşına inerken ona da:

Yardımcın Allah ola, yaşın uzun ola, hak teâlâ efendimize ömürler vere devletinle çok yaşa

alkışı yapılırdı. Namazdan sonra ata binerken büyük alkış denilen:

Uğurun hayır ola…ilh.

duası olurdu. Padişah saray kapısından içeri girerken yine vükelâ iki sıra dizilirler ve camiye girerken yapılan alkışın aynı tekrar olunurdu.

Bayramlaşmak için saray salonunda iki taraflı mabeyin erkânı yaver ve hademe-i hümayun'a varıncaya kadar dizilirlerdi, salonun yukarı kısmında da müzika bulunurdu.

Padişah muâyede salonuna girerken:

Yardımcın Allah ola, yaşın uzun ola, ilh.

alkışı yapılırken müzika da selâm havasını çalardı.

Tahtın önüne gelen padişah oturmıyarak ayakta dururdu. Tahtın iki tarafındaki saçaklardan sağdakini mabeyin müşürü veya hünkârın arzu ettiği biri tutardı. Ayakta duran padişah hafifçe sağa teveccüh ederek muâyede yani bayram tebriki başlardı. Sağdaki saçak *bâlâ* rütbesinde bulunan zevata kadar öptürülürdü. Bu rütbe eshabı hitam bulunca merasim esnasında salonun ortasında duran mabeyin teşrifatçısı bir temenna ile muayedenin birinci kısmının sona erdiğini bildi-

rirdi. Bundan sonra padişah sol tarafa dönerdi; bu defa soldaki saçak evvelce sağ saçağı tutmuş olan kim ise yine onun tarafından tutulurdu. Bu sefer salona önde sadr-ı âzam olarak *on ikiler* yani vükela girerlerdi.

Sadr-ı âzam her adımda bir temenna ederek saçağa doğru yürür ve her temennada kendisine

Yardımcın allah ola, devletinle çok yaşa

duası yapılır ve bu suretle gelip saçağı öperdi.

Sadr-ı âzamdan maada diğer vükelâ yalnız saçağı öperler ve her birine bir defa sadr-ı âzama yapılan alkışın aynı yapılırdı.

Bundan sonra padişah dönerek tahtına oturur ve bu defada ferikler ve diğer rütbe sahipleri teşrifat sırasiyle saçak öperler; fakat bunlara alkış yapılmazdı.

Bâb-ı âli heyetinin avdetinden sonra Şeyhülislâm efendi gelirdi; bu, merasim salonuna girerken:

Yardımcın allah ola ömrü devletinle çok yaşa

alkışını müteakip gelir, padişah ayağa kalkar, padişahın eteğini veya ayağını öper ve geri çekilerek kısa bir duadan sonra gider; kazaskerler de aynı suretle hareket ederlerdi.

Şeyh-ul-islâm ve kazaskerlerden sonra bâb-ı âli teşrifatçıları gelirler ve saçak öperler ve mabeyin teşrifatçısının bir temennasıyla muayadenin birinci kısmının ikinci safhası da bitmiş olurdu. Padişah avdet ederken yine *(yardımcın allah ola…)* alkışı yapılırdı.

Hükümdar, bir saat kadar istirahatten sonra tekrar muayede salonuna avdet eder ve derhal

Yardımcın Allah ola, yaşın uzun ola, hak teâlâ efendimize ömürler vere… İlh.

diye büyük alkış yapılırdı. Bu defa mabeyin erkânı denilen saray mensuplarının bayram tebriki başlardı. Avdette yine:

Yardımcın Allah ola, yaşın uzun ola, hak teâlâ efendimize ömürler vere devletinle çok yaşa

alkışı yapılarak bayram tebriki bitmiş olurdu.

***

Kadir gecesi alayında camiye giderken *(uğurun hayır ola…)* ilh. ve cami yerine inince *(yardımcın Allah ola…)* camiden çıkarken yine *(uğurun hayır ola…)* Ve sarayın binek taşına inerken de *(yardımcın Allah ola…)* alkışları yapılırdı.

Mevlûd alayında hünkâr camiye inerken rikâpta bulunan vezir-i âzam padişahı tebrik için üç dört adım yürür ve buna karşı.

Mâşâallah ömrü devletinle çok yaşa

duası yapılırdı. Hünkârın camiye gidiş ve gelişindeki alkışlar yukarıda yazdığımız tarzdadır. Bayramın ikinci günü cumaya tesadüf ederse hünkâr camiye girerken mazeretine binaen sadr-ı âzam bulunmazsa bile alkışçılar tarafından sadr-ı âzama mahsus alkış yine yapılırdı.

PADİŞAHLARIN KAVUKLARI VE ELBİSELERİ

Hükûmet erkân ve ricali gibi tabiî olarak padişahların da resmî ve hususî sarık ve elbiseleri vardı. Gayr-ı resmî kıyafetlerinin nasıl olduğunu bilmiyoruz; fakat resmî elbiselerine dair malûmatımız vardır. Burada kısaca bundan bahsedeceğim[1].

Osmanlı padişahları tarihî rivayete göre ilk devirlerde mahrutî şekilde eski mevlevî sikkelerinin, ucu daha sivrice şeklinde *Horasânî* denilen yünden yapılmış bir serpuş giyerlerdi; Fatih Sultan Mehmed'in kendi zamanında yapılmış olan resmi, tarife göre ilk Osmanlı padişahlarının serpuşu olup üzerine burma tülbent sarılmıştır; eski Osmanlı şehzâdelerinin ve diğer bâzı zevatın mermerden yapılmış mezar taşlarındaki serpuşlar da aşağı, yukarı buna benzer, Âşık Paşa zâde de divanda devlet erkânının başlarına burma tülbent sardıklarını yazıyor ki Fatih'in serpuşunun yani Horasanî'nin aynıdır, gerek Fatih'in Topkapı Sarayındaki resmi ve gerek Âşık Paşa zâdenin burma tülbent kaydiyle[2] Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'nın, Hazret-i Mevlanâ Celâlettin Rumî torunlarından olan Çelebinin[3] gönderdiği sikkeyi kabul edip giydiği *kavuk* hakkındaki kayıt ve an'aneler gözönüne alınacak olursa ilk Osmanlı hükümdarlarının burma tülbendli mahrûtî şekilde Horasânî kavuk giydikleri anlaşılır.

[1] Padişahların giydikleri elbiselerin kumaşlarının cinsleri hakkında Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü arkadaşımız Tahsin Öz'ün vukufu vardır. Bunların neşriyle bizi tenvir etmesini bilhassa rica ederiz

[2] *D'Ohsson,* padişahların destarı *yusufi* nam-ı diğerle *burma tülbend* sardıklarını yazıyor (C. 4, s. 114 Libas kısmı).

[3] *Cevat Paşa* merhum *Tarih-i Askeri*'sinde, Süleyman Paşa'ya Feridun Ulu Arif Çelebi'den mevlevî sikkesi geldiğini yazmaktadır; Ulu Arif Çelebi'nin vefatı 719 H. 1319 M. de olduğundan böyle bir şey gönderilmiş ise -ki Anadolu beğlerinden bir kısmına gönderilmiştir- bunun daha sonraki bir Çelebi tarafından gönderilmesi icabeder. *D'Ohsson,* Süleyman Paşa'nın, Celâleddin-i Rumî'ye müracaatını ve Pir'in anın başına kendi külâhlarından birini geçirdiğini ve Süleyam Paşa'nın bu külâhın etrafını sırma ile işletip üzerine sarık sardığını ve askerlerine de böyle yapmalarını emreylediğini yazıyorsa da Mevlâna, Süleyman Paşa'dan yetmiş, seksen sene evvel vefat etmiş olduğundan bu mütalea doğru değildir. Fakat Sultan Veled devrinden itibaren bunun oğullariyle bâzı müritleri Anadoluda dolaşıp Anadolu beğlerini kendilerine intisap ettirdiklerini veya muhip olarak kabul ettiklerini مناقب العارفين *Menakib-ül-ârifiyn* beyan etmekte olduğundan bunlardan birinin de Orhan'a veya oğlu Süleyman Paşa'ya gelmiş olması muhtemeldir.

Osmanlı padişahları ile şehzâdeler ve devlet erkânı muharebe günlerinde *Üsküf* ismiyle beyaz keçeden yapılmış sırmalı *Börk* giymişlerdir[1]. Börk'ün sırma ile süslenmesini bâzı tarihler Süleyman Paşa ile biraderi Birinci Murad Beğe atfediyorlar[2]. *Bertrandon - döla Brokiyer*, Rumeli seferi esnasında İkinci Sultan Murad'ı Yenipazarda görmüştü; yanında kırk elli adam ile önünde on iki solak bulunan Murad'ın üzerinde zerduva (Rumelide halk arasında ve düyun-ı umumiyye av derileri şubesi memurları arasında buna zırdava da denilirdi.) postundan bir kürk ve kırmızı tüylü kadifeden bir ceket ve başında da diğer Türklerin taşıdığı veçhile kırmızı bir Börk varmış[3]. Müverrih *İdris-i Bitlisî*, muharebeden hariç zamanlarda ve divan içtimalarında divan erkânı Üsküf üzerine başlarının etrafına قورجق Korcuk [amâme, sarık] ilâve ederlerdi; sonra Fatih, ulema serpuşunu ihdas edip kendisi giydiği gibi devlet erkânına da giydirdi diyor ki bu serpuş Âli'nin kaydına göre *Mücevveze*'den başka bir şey değildir[4].

İkinci Bayezid ecdadı gibi yakalı elbise ile ulema kisvesinden elbise ve başına *Mücevveze* denilen serpuşu giymişti; Mücevveze ağzı yukarısına nazaran daha dar üstüvâni şekilde Selimi'ye müşabih fakat tepesi kırmızı renkte çıkıntılı bir kavuk olup etrafına tülbend sarılı idi[5]. Padişahlar, sadr-ı âzamlar ve devlet erkânı ve diğer bâzı memurlar uzun zaman resmî olarak mücevveze giymişlerdir[6].

[1] *Aşık Paşa zâde*, s. 40: "Divanda burma tülbend giyerlerdi, sefere gitseler börk giyerlerdi"; börkün sırmalısı olan üsküfü daha süslü bir hale getiren Fatih Sultan Mehmed'di (هشت بهشت *Heşt bihişt* varak 119 Üniversite Kütüphanesi Rıza Paşa kitapları). Burma tülbend'in *Horasânî* kavuk olduğu anlaşılıyor.

[2] *Tâc-üt-tevarih*, C. 1, s. 39 ve هشت بهشت *Heşt bihişt*, Üniversite Rıza Paşa kitapları, varak 119 ve *Peçevî*, C. 1, s. 5.

[3] *Seyahatnâme*, Schefer Tab'ı. s. 176, 177.

[4] *Zaim Mehmed Bey Tarihi* (*Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi 3270, s. 193*). *Müverrih Âli* de Osmanlı padişahlarının Fatih zamanına kadar "... zerkeşî kulah-ı mevlevî üzre destar-ı perişan sarınurlardı, bunlar *üsküf*'i zerrini huddama tayin edip... ulemaya teşbih niyyetine sof *Mücevveze* resmine bir güne tac geydiler" diyor (C. 5, s. 248); ayrıca bk. *D'Ohsson*, C. 4, s. 112.

[5] *Mücevveze*, Fatih'in kanunnâmesinde de (s. 15) zikredilmektedir: bu serpuşun iptida Yıldırım Bayezid zamanında kullanıldığı rivayet ediliyor. Takriben 32, 33 santim uzunluğunda mukavvadan bir serpuş olup etrafına ve aşağı kısmına tülbend sarılırmış: Hammer bu serpuşu görmüş olan *D'Ohsson*'dan naklediyor; Riko'da ve Arif Paşa'nın *Mecmua-i tasâvir-i osmaniyye* isimli eserinde mücevvezenin resimleri gösterilmiştir.

[6] *Hammer*, C. 4, s. 88; 1077 H. 1666 M. senesinde ulûfe verildikten sonra kanun üzere arza girildi; padişah (Dördüncü Mehmed) rahatsız olduğundan hergün kullandığı sarıkla arz'odasına gelmiş ve başına mücevveze giymemişti. (*Vekayinâme. Abdi Paşa*, varak 105 b. ve *Kanunnâme Nimetî Efendi*, s. 19 ve diğer merasim kısımlarına bakın.

Yavuz Sultan Selim zamanında kendi ismine izafetle *Selimî* serpuş ihdas edildi; bu padişah dedesi ve babası gibi mücevveze giymeyip selimî giydi. Bu yeni serpuş mücevvezeden uzun olup boyu altmış beş santim idi; üzerine bez ve tülbent sarılırdı[1]. Sonraları dar-üs- saâde ağası ile seferlerde ve merasimlerde ve kol gezerken sadr-ı âzam ve merasimde çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, yeniçeri ağası, reis-ül-küttab defterdarlar da selimî giymişlerdi[2]. Onsekizinci Asırda da Osmanlı hükümdarlarının hem mücevvezeyi ve hem de bu serpuşu yani Selimîyi giymiş oldukları görülmektedir[3].

Selimînin muaddel bir şekli olup *yusufî* ismi verilen bir kavuğu, hükümdarlar taht'a oturdukları zaman giyerlerdi[4]. Bu da Selimî uzunluğunda ise de düz olmayıp üzerinde tepesi daha genişçe idi ve terk yani dilimleri vardı; tepesi bir az görünmek üzere üstüne tülbend sarılmıştı; önüne iki sorguç takılan bu serpuşu rivayete göre Kanunî Sultan Süleyman ihdas etmiştir[5]. Kanunî mücevvezeyi de ıslah etmiş ve güzel bir şekle sokmuştu[6].

Padişahlar, arz günlerinde vezir-i âzam ile arza girmesi mûtad olan vezir vesaireyi kabul ettikleri zaman başlarına mücevveze giyip üze-

[1] *Selîmî*'yi görmüş olan Hammer anı şöyle tarif ediyor: "eslâfı üstüvanî şekil ve aşağı kısmında tülbend sarılı bir kavuk giymişlerdi Selim, o serpuşun yerine müdevverüşşekil ve yukarısı tamamiyle şal ile mestur bir kavuk kabul etti; zamanımızda dahi Selimî denilen bu serpuş bizzat padişahın söylediği veçhile İran hükümdarı tacına benziyordu, (*Hammer*, Atâ Bey Tercümesi, C. 4, s. 99 ve 100.)

[2] *Nimetî Efendi ve Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi Teşrifat-ı Kadime* (Es'at Efendi) ve buna mümasil eserlere bakın.

[3] Âli, Selimî hakkında şöyle diyor: " kendülere mahsus tavru yegâne ve halen *Selimî* ıtlak olunan üslûb-ı bîbahâne nihayet anların fazlası taylesan ve şimdiki halde mücevvezeye sokulan tülbend ucu ol uçtan bir nişan. Merhum ve mağfur peder-i namdarı ve cedd-i büzürkvarı gibi taç giymediler ve mücevvezeye hod cevaz göstermediler (*Âli*, Umumî Kütüphane nüshası varak 252).

[4] " *Yusufî* tâbir olunur *Selimî* ve bir kıt'a siyah sorguç ile..." *Vasıf*, C. 1, s. 94. İkinci Süleyman taht'a çıktığı zaman " kendülere bir kâtibî destar vaz', Hazret-i Yusuf Peykerin kisveti idi: üzerine kâtibî destar sarınıp ve bir sorguç takınıp tahta çıkıp..." *Nimetî Efendi Kanunnâmesi s. 89. Silâhdar Tarihi*, şöyle diyor: " İç hazinede hazret-i Yusuf aleyhisselâm'ın amame-i şerifelerin getürüp mübarek başlarına ilbas ve üzerine üç kıt'a murassa sorguç başı aşağı..." takıp taht'a oturmuştu (C. 2, s. 297). İkinci Süleyman sadr-ı âzamın payitahta gelmesi üzerine sancağ-ı şerifi karşılamağa giderken de Yusufî destar sarıp üzerine iki sorguç takmış ve sırtına da şal kaplı erkân samur kürk giymişti (*Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 299).

[5] *Tarihî Askerî-i Osmanî* s. 114. Üçüncü Ahmed ile oğlunun başlarında yusufî olan resimleri için *Güzel San'atlar Dergisinin* Sayı 4, s. 48 deki resimlerine bakın.

[6] " Bizzat sürh mücevveze giymeği bunlar (yani Kanunî Sultan Süleyman) tecviz etti. Hususâ sipahın Bâyezidî tavil ve bî endam mücevvezeleri bunlar zamanında endama girdi..." Mücevvezenin Onaltıncı Asır sonlarından itibaren yalnız divanda giyilmesi âdet oldu (*Âli*, basılmamış son cilt, varak 1) ve *Peçevî*, C. 1, s. 4, 5. ve *D'Ohsson*, C. 4, s. 114.

rine sorguç takarlardı[1]. Üçüncü Mustafa ulemanın örfünü andıran fakat üzeri düz bir serpuş ihdas etmiş ve bu serpuşun destarının üstüne uzun ve pırlantalı bir tuğ ile müzeyyen sorguç takmıştı; Üçüncü Mustafa bu sarığı resmî zamanlarda kullanıp sair vakitlerde bâzı padişahlar gibi *Paşalı kavuğu* denilen bir sarık sarardı[2].

Bu kayıtlara göre Osmanlı padişahları merasim esnasında ve kabul günlerinde, taht'a çıktıkları vakit zaman zaman başlarına Horasanî, mücevveze, Selimî ve Yusufî denilen serpuşlardan birini giymişlerdir; bu merasim serpuşlarının üzerine bâzan bir ve bâzan iki ve hattâ üç sorguç takarlardı; sorguçlar hükümdarın arzusuna göre bâzan ucu aşağı gelmek üzre de takılırdı; bu sorguçların kıymeti hakkında bir fikir verebilmek için iki sorguçun tarifini yapmak kâfidir:

Sorguçun ortasında bir büyük, etrafında ve tepesinde ve zincirlerinde ve top kısmında orta kıt'ada elli ve küçük kıt'ada yirmi sekiz elmaslı ve sekiz kıt'a vasati ve yetmiş habbe zümrüt ve doksansekiz inci ve yirmialtı yakutlu ve etraf askılarında iki büyük lâl renkli altı büyük inci ve bir vasat elması havi ve üç büyük ve üç küçük habbe zümrüt ile müzeyyen Hintkâri sorguç.

Diğer bir sorguçun tarifi:

Yine ortasında bir büyük ve topunda otuz bir orta derecede ve güllerinde elli altı küçük elmaslı, orta kıt'ada beş incili ve bir de orta kıt'ada zümrüt askılar ve topunda ve zincirinde yetmiş dört habbe inciyi havi ve kırk iki hurda yakutlu ve otuz iki minekârî altun habbeli Hindkârî sorguç.

Padişahların üst elbiseleri ilk zamanlardaki sâde şeklinden çıkarak sonraları daha mükellef bir tarz almıştır. Arkalarına giydikleri kürkler erkân samur denilen en iyi kürklerden olup bunlar gülgülü şal'a, sof'a veya seraser denilen en nefis bir kumaşa veya çuhaya kaplı olurdu, bunların giydikleri üst elbiselerinden en mükellefi *Kabanıçe*[3]

[1] *Vekayinâme* (Abdi Paşa) varak 150 b. ve *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 313.

[2] *D'Ohsson*, C. 4, s. 114 (Elbise kısmı) Üçüncü Mustafa'nın serpuşu resimlerinde de görülür; biraderi Abdülhamid'in resimlerinde de vardır.

[3] *Raşit*, C. 5, s. 111. *Biyanki*, kapaniçeyi şöyle tarif ediyor: kapaniçe yakalı merasim kürkü olup uzun kolludur; mûtat üzere siyah tilki kürkü ile yapılırdı, pırlanta ağraflıdır. Sultan bunu büyük merasimede giyerdi. Arif Paşa da Kapaniçe'nin kollu olduğunu söyleyor (*Mecmua-i tasavir-i Osmaniyye*) s. 4. *Cevat Paşa*, kapaniçenin kolsuz kürk olduğunu ve *Ahmed Vefik Paşa*

veya *Kapanıça* veyahut da *kapanitse*[1] denilen seraser'e kaplı samur kürktü[2]. hükümdarın şahsına mahsus olan bu kürk fevkalâde iltifat olmak üzere Kırım hanlarına da ihsan olunurdu[3]. Bâzan fakat ender olarak hizmetlerinden memnuniyyet hâsıl olacak olursa Eflak ve Buğdan voyvodalarına da padişah huzurunda giydirilirdi; fakat voyvodaların kapaniçleri kadifeye kaplı olurdu[4]. Ulûfe tevziindeki muvaffakıyyet dolayısiyle bâzan sadr-ı âzamlara da arza girerken muvakkaten padişahın şahsına mahsus olan kapaniçelerden giydirilmek âdetti.

Kapaniçe kollu ve kolsuz olup kürkü siyah tilki derisindendi; Osmanlı padişahlarının resimlerinde de görülür; önünde çaprastvari kaytanlar olup yakası enli olduğundan kürkü omuza kadar gelir ve omuzun dışarısına da bir az kürk konulurdu. Bütün kürklerin en makbulü olan siyah tilki kürkü padişaha mahsustu[5].

Kapaniçenin daha aşağı olan bir nev'ine macarca *kuntoş* denilirdi, kuntoş'un çuhaya dikilmiş paça samur, *kubur* samur, sırt samur, sincap, kakum gibi nevileri de vardı.

Kapaniçeleri, hazine odasında muhafaza ile mükellef olan memura *kapaniçeci* denilirdi[6]. Padişaha mahsus olan kapaniçenin, çaprastları mücevherli, kürkü tilki kürkünden, kabı atlas ve düğmeleri murassa olanına فروهٔ مربع = *Ferve-i murabbâ* ismi verilmişti; bu işleme düğme, güneş resminde olduğundan dolayı *mücevher şemseli* tâbir edilirdi; bu kapaniçe alaylarda ve merasimde giyilirdi.

ise kollu olduğunu yazıyorlar. Topkapı Sarayındaki bâzı padişah resimleri ve bunların üzerindeki kapaniçelerin arkaya doğru yakalı kürk olduğu görülmektedir. Maarif Vekâleti tarafından neşredilmekte olan *Güzel Sanatlar* Mecmuasının dördüncü sayısında Üçüncü Ahmed'in renkli resminde görülen kolsuz ve çaprast kordonlu kürk'ün *kapaniçe* olması ihtimali vardır; fakat Mecmua-i tasavir-i Osmaniyyedeki İkinci Mahmud'un resmi tariften anlaşılacağı üzere Kapaniçe kolludur.

[1] *Silâhdar Tarihi*, kabanitse diyor (C. 2, s. 744)

[2] *Suphi Tarihi*, *s. 44.*

[3] *Raşit Tarihi*, C. 3, s. 343 ve *Suphi Tarihi*, s. 44; *Vâsıf Tarihi*, C. 1, s. 109.

[4] *D'Ohsson*, C. 4, s. 134 (müzeyyenat kısmı.)

[5] *Biyanki*, Kuntoş'un Polonyalıların giydikleri üst elbisesi olduğunu yazmaktadır. Macar papaslarının binişine de kuntoş denilip sonradan entariye de alem olmuştur. Yüzü işlemeli hil'ate de kuntoş denilmektedir; kuntoş'un omuz başı yünlü olup omuzdan dirseğe kadar bol ve dirsekten bileğe kadar dar ve önü kırmızı imiş, Ahmed Vefik Paşa kapaniçe ile kuntoşu bir göstermişse de ayrı ayrıdır. *Kamus-ı Türki*, Tatar beylerinin giydikleri yüzü harçlı, dar kollu üst libasına ve kapaniçenin bir nevi'ne kuntoş denildiğini yazıyor. Kuntoşun muhtelif nevileri vardı (*Topkapı sarayı 1901 senesine ait Hazine Tahrir Defteri evrak numarası 1*).

[6] Kapaniçeci diğer hazine hademeleriyle beraber elbiseleri ilahiler okuyarak sarı sabur ağaciyle tütsülemeden padişaha takdim etmezlerdi (*Biyanki*).

Kapaniçeler içinde, her bir çift çaprazı ikişer yüz otuzar elmas ve her bir düğmesi üçer elmas ile murassa yedi çift çaprastlı seraser'e kaplı kapaniçe ve her bir çift çaprazı yirmi altışar elmas ve her bir düğmesi altışar elmas ile murassa kırmızı ve cenkâri (limon küfü) minakâri dokuz çift altun çaprastlı seraser'e kaplı kapaniçe ve her bir çaprazı otuz altışar elmas ve her bir düğmesi dokuz elmas ile murassa dokuz çift çaprastlı seraser'e kaplı kapaniçe ve sade sırma çaprastlı ve her bir düğmesi müşebbek (kafesli) beyaz mine üzerine üçer fîrûze yakut ve birer elmas ile murassa yedi çift çaprastlı çuhaya kaplı samur kapaniçe ve bundan maada müşebbek yani kafesli olup anber ile memlû birer sagir elmaslı, altın düğmeli, dokuz çift sade sırma çaprastlı sof'a kaplı kakum kapaniçe gibi pek müzeyyen nevileri vardı[1].

Naîma tarihinde Rumeli valilerine mahsus, kuşaktan aşağı yakalı beyaz çuhadan bir kapaniçe daha olduğu görülüyor[2].

Kapaniçeler bâzan *galebe* divanlarında padişahın memnuniyetini mucib iş görmesinden dolayı fevkalâde bir iltifat olarak daha yukarıda da söylediğimiz gibi Babüssaâde de sadr-ı âzamlara giydirilir ve bununla huzura kabul olunurlardı; fakat kapaniçe tamamen verilmeyip arzdan çıktıktan sonra kapıcılar kethüdası ve çavuşbaşı tarafından tekrar alınır hazinedar başı ağaya teslim olunup yine hazineye konurdu[3].

Osmanlı padişahlarının merasim kıyafetleriyle sefere gittikleri zamanki kıyafetleri arasında tabiî fark vardı; padişahlar sefer esnasında درع پوستين *dırı-i postiyn* denilen ince çelik zincirden yapılıp kürk kaplı bir nevi zırhlı üst elbisesi giyerlerdi[4]; Kanunî Sultan Süleyman'ın

[1] *Topkapı Sarayı Hazine Tahrir Defteri eski evrak numarası 1.*

[2] *Naîma*, C. 6, s. 153.

[3] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 744 "...galebe divan tertip olunup sahib-i devlet (Hekim oğlu Ali Paşa) hazretlerine kapaniçe tâbir olunan hil'at-i zer beft-i giran kıymet Babüssaâde tarafına teşrif ve hareketleri esnasında hazine-i enderun muhazisinde diğer hil'at-ı postiyn samur üzerine ilbas-ı kamet-i mufaharet kılınıp arz'odasında huzur-ı hümâyuna duhul ve bâdez kuful hil'at-i merkumeyi iksa buyurdukları mahalle vusullerinde çavuş başı ve kapıcılar kethüdası ve mehter başı ağalar ol..." kapaniçeyi sırtından alıp hazinedar başıya teslim edilip başa beraber kaldırılarak hazinedeki mahalline konmuştu. Ayrıca bk. *Suphi Tarihi*, V. 44. Vâsıf'da da böyle bir kayıt vardır (C. 1, s. 109).

[4] درع Dıri, ince çelik zincirden yapılmış harp gömleği demektir. درع پوستين Dırı-i postiyn, kürk kaplı zırh mânasına gelir; murassâ zırhlı ve cevahir çaprastlı olanları padişaha mahsustu (... Cenâb-ı saltanat meabları (yani Dördüncü Mehmed) murassâ zırh ve cevahir kaplı *dırı-ı postin* ve mücevher tirkeş ve murassa şimşir ...) *Raşit Tarihi*, müteferrika tab'ı C. 1, s. 66.

Muhaç muharebesinde başında üç sorguçlu serpuşu vardı; vücudu zırhlı kürkle örtülü olup harp meydanında at üzerinde saltanat sancakları altında durmuştu[1].

Dördüncü Murad Revan seferinden avdet ederken ecdadından ayrı bir kıyafetle İstanbul'a girmişti; üzerinde zırh, başında altun toğulğa (tolga) ve üzerine büyük tülbend sarınmış ve bunun üstüne mücevherden bir siyah sorguç takmıştı[2].

Avcı Sultan Mehmed, Leh seferine giderken murassâ zırh ve cevahir çaprastlı *dırı-i postiyn* giymiş ve mücevherli tirkeş, murassâ kılıç takıp başına dalyasanlı yaşil şal sarıp üstüne çifte sorguç takmıştı[3]. Ayni hükümdar 1094 H., 1682 senesinde Avusturya seferine hareket ettiği zaman arz'odasında başına küçük destar üzerine bir büyük otağa yani sorguç takmış arkasına beyaz serasere kaplı samur kapaniçe giymişti; belinde kılıç ve tirkeş olup mücevher sorguçlu mükellef eğer ve altun kotaslı (başlıklı) ata binmişti; arkasında, ata binmiş olduğu halde o tarihte yirmi yaşında bulunan büyük oğlu Sultan Mustafa vardı[4].

İkinci Süleyman, sefere hareketi esnasında her gün giydiği küçük destarın üzerine sorguç takardı; bâzan Dördüncü Murad'ın sorgucunu taktığı da olurdu[5].

[1] *Peçevî Tarihi*, C. 1, s. 89, 92.
[2] *Naîma Tarihi*, C. 3, s. 258 ve *Hammer tercümesi*, C. 9, s. 217.
[3] *Vekayinâme* (Abdi Paşa) varak 150 ve *Raşit Tarihi*, C. 1. s. 260.
[4] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 4.
[5] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 429 ve 545.

AYAK DİVANI

Pek mühim ve müstacel veya fevkalâde ahval dolayısıyla bizzat padişahın huzuriyle kurulan divana *ayak divanı* denilirdi; bu divanın akdi muharebe sahasında olup ta, padişah bulunmazsa o zaman divana vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem riyaset ederdi. Divanda padişahtan başkası oturmayıp hepsi anın huzurunda ayakta durarak işin derhal bir karara bağlanması icabettiğinden dolayı bu divana *ayak divanı* ismi verilmiştir. Padişahların bizzat divan-ı hümâyuna riyaset etmelerini terk etmeleri üzerine askerin ve halkın son haddine gelen şikâyetlerini bizzat hükümdara dinlettirmelerini istemeleri ayak divanı akdine sebep olmuştu.

Padişahların yapmağa mecbur oldukları ayak divanı ya mühim addettikleri ve şüphe eyledikleri yolsuzluğun halli münasebetiyle ve yahut askerin ısyanı veya halkın şikâyeti üzerine olurdu. Sadr-ı âzamların akdettikleri ayak divanı ekseriyyetle muharebe zamanında ordugâhta olurdu; ordu erkânı ve ocak zâbitlerinin iştirak ettikleri divanda serbest müzakere yapılarak süratle karar alınırdı.

Ayak divanlarından en mühimleri padişahın akdine mecbur olduğu divan olup çok defa pek feci hâdiselere sebep olmuştur ki bizim asıl maksadımız da bundan bahsetmektir; fakat bunun haricinde padişahların herhangi bir meseleyi tahkik için derhal gittiği yerde ayak divanı yaptığı da görülüyor; meselâ Kanunî Sultan Süleyman İstanbul'daki nüfusun günbegün artması ihtimaline karşı su ihtiyacının temini için bir Rum mîmarı ile görüşmesi sebebiyle yapılan bir ayak divanı vardır. Padişah âdeti üzere Kâğıthane taraflarında avlanırken İstanbul suyunun artmasına dair bir Rum mîmariyle görüşmüş, fakat bir müddet sonra mîmarın vezir-i âzam Rüstem Paşa tarafından hapsedildiğini duyarak Kâğıthanede bir ayak divanı yapıp mimarın hapsinin sebebini sormak üzere Rüstem Paşa'yı istintak etmiştir[1].

[1] *Selânikî Tarihi*, s. 5.

Yine Kanunî zamanında Barça denilen[1] bir Türk gemisinin tüccar ve hacılarla dolu olarak Malta şövalyeleri tarafından zabtedilmesi, derhal bir ayak divanı akdine sebep olmuştur; bu toplantıda Malta meselesi görüşülmüş vezirlerle devlet erkânı müzakerede hazır bulunmuşlar, padişah saraya gelince vezir-i âzam Semiz Ali Paşa'ya hatt-ı hümâyun gönderip Kaptan Piyale Paşa ile Malta seferini görüşmesini emreylemiştir[2].

Yukarıda söylediğimiz iki ayak divanı, hükümdarın arzusu ve acele karar alınması sebebiyle yapılan divan olup bundan sonra yazdıklarımız padişahların akdine mecbur oldukları veya icbar edildikleri ayak divanlarıdır.

1011 H., 1602 M. de kapıkulu süvarileri Anadolu ısyanları sebebiyle Üçüncü Mehmed'i ayak divanına davet etmişlerdi, padişah harem-i hümâyun kapısına (Ak ağalar kapısı) çıkıp bunların isteklerini dinlemişti.

Dördüncü Murad zamanında kapıkulu askerlerinin isyanları sebebiyle iki defa ayak divanı olmuştu; birincisinde tahtı kurdurup vezir-i âzam Receb Paşa'nın tavsiyesiyle padişahı abdest alarak dışarı çıkmağa ve ayak divanı akdine mecbur etmişler ve hükümdarın yanına kadar sokulan yeniçeriler öldürmek istedikleri Hafız Ahmed Paşa'yı elinden alıp öldürmüşler ve bundan başka rüşvet alınmaması ve memuriyyetlerin satılmaması hakkında padişahtan söz almışlardır[3]. Yine Dördüncü Murad zamanında ve 1041 (1631) senesinde ve evvelki hâdiseden az sonra vezir-i âzam Hüsrev Paşa'nın Tokad'da katli dolayısiyle zorbalar tekrar ayaklanıp saraya hücum ile Hüsrev'in katlinden dolayı padişahı ayak divanına isteyüp dışarı çıkarmışlardı. Hüsrev Paşa'ya mukabil defterdar Mustafa Paşa ile Yeniçeri Ağası Hasan Halifeyi ve padişahın musahiblerinden Musa Çelebi'nin başlarını isteyüp padişaha hayli atıp tutmuşlar, hattâ:

[1] Barça, eski Osmanlı gemilerinden ve Kalyon envaından olup hem nakliye ve hem harp sınıfından idi; altları düzdü. İki ve üç direkli olurdu.

[2] *Selânikî Tarihi*, s. 7.

[3] *Hammer* (Atâ Bey Tercümesi), C. 8, s. 20.

"şehzâdeler bizim efendimiz oğullarıdır; gayri sana itimadımız kalmadı, nâhak yere Hüsrev Paşa'yı öldürdün şehzâdelere dahi kıyarsın; elbette şehzâdeleri çıkarıp bize göster"

demişler ve padişahın sözlerine aldırış etmemişler ve netice olarak:

"Bu dediklerimizi bize vermezsen sen bize padişahlığa lâzım değilsin"

diye kendisini tehdit eylemişlerdi; padişahın emriyle kardeşleri olan Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim dairelerinden çıkarılıp gösterilmişti. Bunların en büyükleri olan Bayezid ile Süleyman, yeniçerilerin kendilerini dile alıp hayatlarını tehlikeye düşürdüklerinden ve padişaha itaat etmediklerinden dolayı âsilere karşı sert sözler söyledilerse de yeniçeriler aldırış etmediler ve padişaha:

"Bâdelyevm biz sana bu efendileri inanmayız; elbette bunlara zarar etmiyeceğine bize kefil ver"

diye ısrar edip nihayet Şeyhülislâm Ahi zâde Hüseyin Efendi ile vezir-i âzam Receb Paşa kefil olmuşlar ve taleb ettikleri adamları da alıp öldürmüşlerdir[1].

Dördüncü Murad zamanında bir ayak divanı daha olmuş ve bu defa padişah kapıkulu ocağı ağalarını kendisi davet ederek mutlak surette itaatlerini istemişti; bu sefer artık Murad'ın faaliyyete geçmek üzere olduğu zamandır. Bu son ayak divanı saray bahçesinde ve deniz kenarında bulunan *Sinan Paşa köşkü*'nde toplanmıştı. Divanda vezir-i âzam, Şeyhülislâm, kazaskerler, nakib-ül-eşraf vesair ulemâ ile yeniçeri ocağı ağaları, zabitleri, süvari ocağı bölük ağaları vesairleri bulunmuş ve serkeşlik eden kapıkulu süvarilerinin ıslah ve tedipleri

[1] *Peçevî Tarihi*, C. 2, s. 421 ve *Naîma*, C. 3, s. 82. İhtilalciler "Orta kapıdan içeri yürüyüp divanhane-i hümâyun asker ile dolup ol namdar zorbalar ileru durup padişahımıza sözümüz vardır. Divana çıksun deyu çağırıp bağırmağa başladılar... Padişah hazretleri taşra çıkıp şiar-ı saltanat ile ayak divanı edip taht-ı hilâfet üzere karar eyledi; Nedir kullarum deyu saded-i sualde olıcak, ol bî edebler ifrat-ı vekahat edip bir mertebe edebsizlik ve itale-i lisan ettiler ki tâbire gelmez ve Hafız Paşa'yı ve defter ettikleri onyedi mûteber erkân-ı devleti bize ver paralıyalım, zira bunlar devlete ve padişahımıza dost değillerdir" dediler ve padişahın makul olan mukabelesini dinlemediler bağırıp elbette verirsiz paralarız yoksa iş gayri olur deyu yakın hücum edip padişaha el uzatacak kadar yaklaştılar, padişah, nasihatinin dinlenmediğini görünce "çünkü cevaba kulak tutmazsız ve kabil-i hitap değilsiz niçin beni taşra divana davet eylediniz" diye kalkıp içeri girdi; Fakat sonra Receb Paşa'nın rica ve ısrariyle saray kapısı açılarak tekrar tahta oturdu, âsilerin isteklerini kabul etti ve ibtida Hafız Ahmed Paşa'nın feci şehadeti vukubuldu.

görüşülmüş, yeniçeri ocağından, itaat edeceklerine dair söz alınmış ve padişahın teklifi üzerine ocak ağaları itaat edeceklerine dair yemin eylemişlerdi[1].

1061 H., 1651 M. senesinde hazineye seksen akçeye alınan kuruş'un yine seksen akçeye verilmeyip bunun züyuf akçeye tebdili suretiyle hazineye mühim bir kâr temini için bazı yerlerde ayarı noksan para kestirilmiş ve bu noksan para kethüdaları vasıtasiyle her yüz on sekiz akçeye mukabil bir altun olmak suretiyle esnafa verilmek istenmiş ve bu hal nihayet esnafın ayaklanmasına ve padişahı ayak divanına davete yol açmıştı; Babüssaâdeye kadar dolan esnaf ve halk derdlerini bizzat küçük yaşta olan Dördüncü Mehmed'e söyliyerek:

> "Padişahım bu zulme tâkatimiz yoktur; lala'na vardık, bize kâfirler diye sitem eyledi; hâlen sana geldik; halife-i rûy-ı zeminsin, hakkımızı hak edip üzerimizden zulmü defeyle"

dediler. Müftü Kara Çelebi zâde de şikâyetlerinin ne olduğunu anlattı ve padişah böyle zulme rızam yoktur diyerek ellerine hatt-ı hümâyun verdi ve sadr-ı âzamı da azleyledi[2].

1069 H. 1658 M. tarihinde Köprülü Mehmed Paşa'ya karşı Anadolu'daki vezirlerin muhalefetleri üzerine sadr-ı âzam, Erdel işiyle meşgul iken acele padişahın bulunduğu Edirne'ye davet edilmişti. Otağ-ı hümâyunda bizzat padişahın huzuriyle vezirler, Şeyhülislâm, kazaskerler, yeniçeri ağası, bölük ağaları ve diğer bütün ocaklar ağalarının davetiyle bir ayak divanı akdedilmişti. Bu divanda Dördüncü Mehmed hazır olanlara hitab edip:

> *"Kullarım, Abaza Hasan dedikleri mel'un emr-i hümâyunuma inkıyad etmeyip bu sene-i mübarekede vâkî olan gazaya mâni olup küffara yardım etmekle ısyanını ızhar eyledi ve bir alay eşkıyayı başına cemeyleyip Anadolu memalikini yağma ve garet ile fesada verdi; üzerine seferim vardır; gitmeniz me'mul-i hümâyunumdur; gider misiz?"*

[1] *Naîma Tarihi*, C. 3 - 5 s. 107 ilâ 109. Padişah bu hâdiselerde rol oynıyan eşhası mimliyerek devlet idaresini bizzat ele aldıktan sonra hepsini öldürtmüştür. Bunlar arasında sadr-ı âzam topal Receb Paşa ile Şeyhülislâm Ahi zâde Hüseyin Efendi de vardır. Bundan başka şehzâdelerden ilk üçü de öldürülmüş ve hattâ Murad kendisinden sonra yegâne saltanat vârisi olan İbrahim'i de öldürtmek istemişse de ölümü buna mâni olmuştur.

[2] *Naîma Tarihi*, C. 5, s. 97.

dediği zaman bütün davetliler ve bilhassa ocaklılar bir ağızdan:

"Allahü teâlâ ömr-ü devletinizi ziyade eylesün, uğur-ı hümâyunda can ve başımız fedadır gideriz ve ahdimiz üzere dururuz"[1].

diye mukabele eylemişlerdi; hemen tekmil Anadolu Paşalarının ayaklanıp İstanbul'a doğru yürümeleri ve Köprülüyü istememeleri vaziyetin ciddiyetini göstermekte idi. Padişahın (gitmeniz memûlümdür, gider misiz?) demesi kendisinin teklifinin kabulünde müteredditolduğunu gösteriyordu. Avcı Sultan Mehmed, saltanatını bile tehdit eden bu harekete karşı Köprülüyü feda etmemek için ona vermiş olduğu sözde durmuştu.

Bu tarihten sonra ayak divanı akdine dair tarihlerimizde bir kayıt görülmüyor.

[1] *Naîma Tarihi*, C. 6, s. 357; *Silâhdar Tarihi*'nde içtimadan bahsediliyorsa da tafsilat verilmiyor (C. 1, s. 142).

I. Fasıl — II. Kısım

OSMANLILARDA SULTAN TÂBİRİ

Sultan tâbiri, Müslüman hükümdarlarının bilhassa sünnî kısmına ait bir unvandır; Süryanîceden alınmış olan kelime iktidar sahibi demektir; daha sonraları hâkimiyyet, delil ve burhan mânalarına da alınmıştır[1].

İlk Osmanlı hükümdarları kendi kitâbeleriyle namlarına yazılmış olan eserlerde *Emîr, Emîr-i kebir* ve bazan da *Sultan* diye anılmışlardır; *İbn-i Batuta* Anadolu'yu gezerken oradaki bütün küçük memleket sahiplerine *Sultan* demekte ve aynı tâbiri Orhan Gazi hakkında da kullanmaktadır[2].

Bursa'daki ilk kitâbelerden Orhan Beğe ait bir cami kitâbesinde:

امير الكبير المعظم المجاهد سلطان الغزاة بهادر زمان غازى اورخان بن عثمان

Emîr-ül-kebir-ül-muazzam-ül-mücahid sultân-ül-guzat bahâdır-ı zaman Gazi Orhan ibn-i Osman

denildiği gibi[3] Ankara'daki 763 H., 1361 M. tarihli Lulu' Paşa Camisi kitâbesinde de Osmanlı hükümdarı hakkında *Sultân-ı âzam* tâbiri hâkkedilmiştir[4], Yine Ankara'da 777 Muharrem, 1375 Haziran tarihli kitâbede:

(ملك العادل الغازى السلطان غياث الدنيا و الدين ابو الفتح مراد خان بن اورخان)

(Melik-ül-âdil-ül-gazi es-sultan gıyas-üd-dünya ve-d-din ebü-l-feth Murad Han ibn-i Orhan)

kitâbesi görülüyor. Bursa'da 802 H., 1399 M. senesinde yapılan Ulu Cami kitâbesindeki سلطان المعظم بايزيد خان بن مراد *Sultan-ül-muazzam*

[1] Sultan kelimesi hakkında (*Encyclopédie de l'Islam*) a bakınız.
[2] *İbn-i Batuta seyahatnâmesi* (Şerif Paşa tercümesi), C. I s. 341
[3] *İznik ve Bursa Tarihi* (Memduh Turgut), s. 163.
[4] *Ankara* (*Birinci kısım*) Mübarek Galip s. 47.

Bayezid Han b. Murad kaydı[1] ve 809 H., 1406 M. senesinde babasının türbesini yaptıran Süleyman Çelebi'nin kitâbesinde:

Hazihi ravzat-üs-sultan-is-said - il-merhum-il - mağfur Bayezid Han b. Murad Han

Benaha es-sültan-ül-âzam mevlâ mülûk-il-arab-ı vel-acem Süleyman Han bin Bayezid Han

هذه روضة السلطان السعيد المرحوم المغفور بايزيد خان بن مراد خان

بناها السطان الاعظم مولى ملوك العرب و العجم سليمان خان بن بايزيد خان

tâbirleri ile 816 H., 1413 M. tarihli Ankara'da Ahi-Elvan Camisinin kitâbesinde[2].

Sultan-ı âzam mevlâ mülûk-il-arab-ı vel-acem sultan Mehmed Han bin Bayezid Han ibn-i Murad Han

سلطان اعظم مولى ملوك العرب و العجم سلطان محمد خان بن بايزيد خان بن مراد خان

ve Bursa'daki 821 H., 1418 M. kal'a kitâbesinde[3].

Es-sultan-ibn-üs-sultan sultan Mehmed bin Bayezid Han

السلطان بن السلطان محمد بن بايزيد خان

kitâbelerinde sultan tâbirleri görülmektedir.

Bundan sonra gelen padişahların kitâbeleri ise tomtraklı olarak hep *sultan ibn-üs-sultan* diye yazılmaktadır; İkinci Murad'dan sonra bu unvan daha şümullü olarak devam ettiğinden misal gösterilmesine lüzum görülmedi.

Bu kayıdlar gösteriyor ki Osmanlı hükümdarları baştan Orhan Gaziden başlıyarak kitâbelerinde hep sultan tâbirini kullanmışlardır. Kendilerine takdim edilen eserlerde de bu unvan görülüyor.

Sikke yani kestirdikleri paralarına gelince:

İlk defa sultan sıfatiyle Birinci Murad Beğin bir bakır sikkesi görülmüş ve bu sikkeyi merhum Bay Halil Ethem *(Es-sultan-ül-galib)* diye

[1] *Bursa ve İznik Tarihi*

[2] *Ankara* (Mübarek Galip) ikinci kısım, s. 24.

[3] *Bursa ve İznik Tarihi*, s. 164.

okumuştur[1]. Emîr Süleyman'ın sikkelerinde yalnız *Emîr Süleyman* diye tuğralı olarak para kestirilmiş ise de daha sonra *sultan* ve *sultan-ı âzam, es-sultan-ül-melik-ül âzam* unvaniyle *Akçe-i Osmanî* denilen gümüş sikkeyi Çelebi Mehmed kestirmiştir[2]. Bundan sonra İkinci Murad'ın bâzı sikkelerinde sultan unvanı bulunduğu gibi[3] halefleri de mebzul surette paralarında sultan tâbiri kullanmışlardır; hattâ Fatih Sultan Mehmed:

سلطان البرين و خاقان البحرين السلطان ابن السلطان

Sultan-ül-berreyn ve hâkan-ül-bahreyn es-sultan ibn-üs-sultan klişesiyle on akçelik sikkeler kestirmiştir[4].

***

Bu kayıtlardan, Osmanlıların bir beğlik kurdukları zamandan itibaren hükümdarların *Sultan* sıfatını kullandıkları anlaşılmakla beraber gerek Mısır ve gerek İran menbalarında kendilerine *Bey* veya *Melik-i Rum İbn-i Osman* denilmektedir; yalnız İbn-i Ayas 886 H. 1481 M. tarihinde Fatih Sultan Mehmed'in vefatını yazarken *Melik-i Rum ve Kostantaniyye-i Uzmâ Sahibi Sultan-ı Muazzam-ı Müfahham* tâbirini kullanmaktadır[5]. İbn-i Ayas Yavuz'un memlûk devletini ortadan kaldırdığı zamanda hayatta olduğundan ve ortada artık Osmanlı Devletinden daha büyük bir devlet olmadığından eserinde sultan tâbirini kullanmakta bir beis görmemiştir.

Bizim tarihler, Yıldırım Bayezid'in Nigebolu muzafferiyeti üzerine memlûk hükümdarının müsaadesiyle Kahire'de bulunan Abbasî Halifesinden sultan unvanını aldığını yazmaktadırlar; ayni hâdiseyi İbn-i Şahne de te'yid etmektedir[6]. Filhakika Osmanlılar ibtidadan beri sultan unvanını kullanmışlarsa da bu unvan kendilerine Abbasî Halifesi tarafından verilmiş olmadığından, sonradan (Sultan-ı Mülk-i Rum)

[1] *Meskûkât-ı Osmaniyye* (Halil Edhem)

[2] *Meskûkât-ı Osmaniyye*, C. 1, s. 13.

[3] *Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye* (İsmail Galip) s. 25 ilâ 27 ve *Meskûkât-ı Osmaniyye* (Halil Ethem), s. 29, 31, 32, 37, 39, 41.

[4] *Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye* (İsmail Galib) s. 31 ve *Meskûkât-ı Osmaniyye* (Halil Edhem) s. 52, 56.

[5] *İbn-i Ayas*, Cüz 2, s. 204 ve *Feridun Bey Münşeatında* Memlûk hükümdarlarından bâzılarının Yıldırım Bayezid ile oğlu Çelebi Mehmed'e (C. 1, s. 116, 138) gönderdikleri nâmelerde *Sultan ül-islâm-ı velmüslimiyn* diye hitap ettikleri yazılıyor ki Münşeat'ın bu kısımları Mısır menbalariyle de tetabuk etmektedir.

[6] *İbn ül-Esir* kenarında (Bulak, 1290), C. IX, s. 207.

unvanının halife tarafından kendilerine verilmiş olmasının nüfuzlarını takviye için faydası olacağı hatıra gelmektedir; nitekim Osmanlı Hükümdarı İkinci Bayezid'in idaresi altındaki yerlere sultan olması yani Osmanlı memleketlerinde Bayezid'in sultan olarak tanınması hakkında memlûk hükümdarı *Kaytbay*'ın Osmanlı hükümdarına bir müracaatı olduğunu İbn-i Ayas yazmaktadır; böyle bir teklife sebeb de memlûklerle mücadele eden Dulkadır oğlu Alâüddevle Beğe Osmanlıların yardım etmemesini temin etmekti.

Memlûk hükümdarı 890 H., 1485 M. İkinci emir-i ahur Cani Beğ'i İskenderiyye'den deniz yolıyla Osmanlı Hükümdarı İkinci Bayezid'e elçilikle göndermişti. Kaytbay, Osmanlı padişahının gerek bilâd-ı Rumda yani elindeki yerlerde ve gerek fethedeceği küffar memleketlerinde sultan makamında olmasını teklif etmiş ve halife de bunu bir تقليد *taklid* (tevcih) yani menşur ile iki sultan arasında bu Dulkadır oğlu meselesiyle tekevvün edecek hâdisenin ve çıkacak fitnenin bertaraf olmasını tavsiyeyi havi Sultan Bayezid'e bir mektup göndermişti. Bu mektupta Osmanlı Padişahına gayet nazikâne hitab edilmekte idi[1].

Osmanlı Hükümdarı kendisiyle yakın karabeti olan Dulkadır oğluna yardım edilmemesi yolundaki teklifi ve bu meyanda tabiî olarak halifenin tavsiyesini de reddettiğinden iki devlet arasındaki husumet genişlemiş[2] ve beş sene süren bir harbe müncer olmuştu.

Bu kayıtlar sarahaten gösteriyor ki ilk Osmanlı hükümdarları Abbasî Halifesi tarafından verilen menşur ile değil kılıçlarının hakkı olarak sultan olmuşlar ve bu unvanı halefleri de devam ettirmişlerdir.

***

Sultan tâbiri Osmanlılarda ibtidadan itibaren halk arasında şümullü olarak kullanılmayıp daha ziyade kitâbe, para ve vesikalarda zikredilmektedir; hattâ *tuğra*'da bile bu sıfat yoktur ve anın yerine (Han) unvanı vardır; halk arasında en ziyade *Hünkâr* ve *Padişah* isimleri söylenmektedir; hattâ yalnız *Sultan* tâbiri, hükümdara mahsus bir kılışeden ibaretti; halbuki muamelâtta bâzı istidalarda ve mektuplarda *sultanım* tâbiri küçükten büyüğe yazılan elkap ve konuşmalarda

[1] و ارسل السلطان صحبته تقليداً من الخليفة الى ابن عثمان بان يكون مقام السلطان على بلاد الروم و ما سيفتحه على يديه من البلاد الكفريه و ارسل اليه ايضاً الخليفة مطالعةً متضمن تحميد هذا الفتنه

İbn-i Ayas, Cüz 2, s. 227.

[2] *İbn-i Ayas*, Cüz 2, s. 231.

da hürmet makamında olarak kullanılmıştır. Sultanım tâbiri *asaletmeab* mukabilidir. (Sultanım hazretleri sağ olsun) ibaresinin yüksek makama ve bilhassa sadr-ı âzama verilen istidalarda kullanılmış olduğunu vesikalarda sık sık görmekteyiz.

Sultan tâbiri sonraları Osmanlı padişahlarının erkek evlatlarına, kızlarına ve hattâ padişah validelerine, ailelerine kadar teşmil edilmiştir. Sultan unvanı padişahın erkek çocuklarında ismin evveline ve kızlar da ise ismin sonuna gelmek âdet olmuştu; Sultan Selim, Sultan Mehmed, Ayşe Sultan, Esma Sultan gibi. Valilik eden şehzâdelere de *Çelebi Sultan* denildiğini, şehzâdeler kısmını yazarken bilmünasebe söylemiştik. Padişah validelerine *Valide Sultan* ve padişahların zevcelerine *Haseki Sultan, Hürrem Sultan, Nûrbânû Sultan* denilmekte olduğunu tarihlerde görüyoruz.

Sadr-ı âzamın padişaha takdim ettiği telhis ve takrirlerinde sultan tâbiri kullanılmayıp anın yerine *padişahım* denilmektedir. Osmanlılarda hükümdardan başka hiç bir kimseye verilmeyen tek unvan *(Hünkâr)* tâbiridir[1].

* * *

Onaltıncı Asır ortalarında Şark vilâyetlerindeki bâzı Kürt beğlerine sultan unvanıyla ferman gönderilmiş olduğunu arşiv vesikaları arasında görmekteyiz[2]. Sultan tâbiri İran'da vali ve emsali zatlara mahsus bir unvan olduğundan bu isim üzerinde Osmanlılar hiç taassup göstermemişlerdir; bununla beraber Kanunî Sultan Süleyman'ın vezir-i âzamı İbrahim Paşa, Olama Han'ın teşvikiyle kendisinin elkabına ilâve ettiği *(ser asker sultan)* tâbirinin kurbanı olmuştur[3]. Kırım Hanından maada olan han zâdelere de devlet tarafından yazılan *muharrerat*'da isimleriyle beraber sultan tâbiri kullanılırdı.

[1] Bâzı vesikalarda (*Françe padişahına*) kaydiyle ecnebi hükümdarlarına padişah denildiği görülmektedir.

[2] *Mühimme Defteri 3*, s. 261, sene 967. Sultan Hüseyin Beğe gönderilmiş olan bir hüküm.

[3] Bu husus hakkında İbrahim Paşa'nın mahremlerinden *Celâl zâde*, eserinde şöyle diyor "...Olama, şeytanet âsâ Paşa'ya igva edip Acem şahının ednâ saltanatı ile bu denlû sultan adına beğleri ve hanları vardır. Hazret-i padişah-ı ruy-ı zemin kemal-i kudret ve şevketleri ile magbût-ı şahân-ı âlîşân-ı felek temkin olmuşlardır. Bir kulları sultan adına olsa acip midir? deyu anın delâlet ve rehnümalığı ile menâşîr-i hâkaniyyede vâkı olan elkabına (*Serasker Sultan*) lafzını ihtira edip kayıt ettirdi.." *Tabakat-ül Memâlik*, s. 483, (Millet Kütüphanesi nüshası).

PADİŞAHLARIN MÜHÜRLERİ

Mühr-i Hümâyun

Osmanlı hükümdarlarından her birinin kendi isimleriyle babalarının isimlerini havi biri zümrüt ve diğer üçü altundan olarak yüzük şeklinde tuğralı dört mührü vardı; her hükümdar değiştikçe, tuğra gibi mühür de değişirdi; yeni hükümdarın mühürleri icabedenlere verilir ve kendisinden evvelkinin mührü de alınarak saray hazinesine konurdu[1]. Bu dört mühürden biri murabbâ ve diğer üçü beyzî şekilde olup murabbâ yani dört köşeli mühür, diğer üçüne nisbetle daha küçükçe idi[2]. Padişah zümrüt olan bu yüzüğü parmağına takardı.

Murabbâ veya köşeleri kesik murabbâ şeklinde olan mühür, padişahın şahsına mahsustu ve kendisinde dururdu; beyzî olan diğer üç mühürden birisi hükümdarın mutlak vekili olduğuna işaret olmak üzere vezir-i âzama verilirdi[3]. Vezir-i âzam yüzük şeklinde olan ve *mühr-i hümâyun, hâtem-i şerif, hâtem-i vekâlet* denilen bu mührü, küçük bir kese içinde boynuna takarak koynunda muhafaza ederdi. Yine aynı şekilde olan üçüncü mühr-i hümâyun hasodabaşıya ve dördüncü de harem-i hümâyun hazinedarı olan bir kadına verilirdi.

Bâzan vezir-i âzamdaki mührün zâyi olması veya sadr-ı âzamın bir ihtilâl üzerine saklanarak mührün alınamaması, yahut payitahtta

[1] İkinci Mustafa'nın hal'inde vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa saklanmış ve sonra afvedilip meydana çıkınca kendisinde bulunan İkinci Mustafa'nın mührü alınarak hazineye konmuştu (*Raşit Tarihi*, C. 3, s. 116).

[2] Ben İkinci Bayezid ile oğlu Yavuz Sultan Selim'in kullandıkları iki yuvarlak mührü basılmış olarak gördüm, bunlardan biri Başvekâlet arşivindeki (Kâmil Tasnifinden 4988 umumî ve hususî bir numaralı) İkinci Bayezid'in mührü olup diğeri de hazine-i hümâyunun mühürlendiği Yavuz'un meşhur mührüdür. Dördüncü Mehmed'den evvel (1648-1687) padişahların murabbâ şeklinde mühür kullandıklarına dair henüz bir vesika görmedim. Zannıma göre (Eğer Topkapı Sarayı mühürleri arasında daha evvelki padişahların murabbâ mühürleri yoksa) murabbâ veya köşeleri kesik murabbâ şeklindeki mühürün Dördüncü Mehmed zamanından itibaren kullanılmış olması icabediyor. Çünkü bu hükümdar kendisine hazineden verilen paraları aldığına dair mühürlediği makbuzun bâzısı köşeleri kesik murabbâ mühür ile ve bâzısı da vezir-i âzamdaki gibi beyzî şeklindeki mühür ile mühürlenmiştir. Sultan İbrahim ile Dördüncü Murad'ın da kendilerine ait mühürleri beyzî şekilde olup murabbâ değildir.

[3] Üçüncü Sultan Ahmed, sadr-ı âzam Damad İbrahim Paşa hakkında fevkalâde teveccühünü göstermek üzere ana bizzat kendisinin kullandığı zümrüt mührünü vermişti (*Raşit*, C. 5, s. 8, 9).

bulunmayıp muharebe münasebetiyle azledilen sadr-ı âzamdan gelecek mührün gecikmesi sebebiyle Has odabaşıdaki mühür, kendisinden alınarak muvakkaten yeni tâyin edilen sadr-ı âzama verilirdi; çünkü yeni sadr-ı âzamda mühür bulunmadıkça anın padişaha vekil olması mümkün değildi[1].

Padişahlar kendi parmaklarındaki zümrüt üzerine hâkkedilmiş yüzük şeklindeki mühr-i hümâyun ile kendilerine maliye tarafından takdim edilen ceb-i hümâyun akçelerini ve bâzı muayyen haraç vesairenin tesellüm makbuzlarını mühürlerlerdi[2].

Osmanlı padişahlarının şimdiye kadar görülen mühürlerinden en eskisi İkinci Bayezit ile Yavuz Sultan Selim'e ait olan mühr-i hümâyunlardır.

[1] Kurumumuzun mecmuası olan *Belleten*'in onaltıncı sayısındaki mühürlere dair makalemize bakın (s. 501, 502.)

[2] Mühr-i hümâyun hakkında *Belleten*'in No. 16, sene 1941 deki (*Osmanlı Devleti zamanında kullanılmış olan bâzı mühürler hakkında bir tetkik*) isimli makalemizde daha fazla malûmat vardır.

OSMANLI HÜKÜMDARLARININ TUĞRALARI

Osmanlılarda padişahın imzası (alâmeti) olarak kullanılmış olan tuğrâ, an'aneye göre Oğuz Hanın tahrirî nişanı imiş. Bir kısım Türk âlimleri bu tâbirin efsanevî bir kuş olan Tuğrı'dan geldiğini ve bu kuşun Oğuz'ların büyük hâkanı'nın arması olduğunu kabul ediyorlarsa da mehaz göstermiyorlar; bâzı âlimler tarafından ayrıca tetkik edilip henüz kat'î bir neticeye varılmamış olan tuğrayı, büyük Selçukilerde ve Anadolu Selçukileriyle Anadolu beğliklerinde, Memlûklerde ve nihayet Osmanlılarda görmekteyiz[1]. *Divanu Lügat-it-türk*'de tuğranın aslı oğuz'ca *Tuğrag* olup bunun hükümdarın basılmış nişanı (imzası) olduğu zikredilmektedir[2]. Garp Türkçesinde bu kelimenin sonundaki (غ) harfi okunmadığından tuğrâ diye kullanılmıştır; *İbn-i Mühenna* lûgatinde ise *tevki'* tuğranın ve *mühür* ile *alâmet* de damganın mukabili olarak gösterilmektedir[3].

Osmanlı tarih vesikalarındaki *Tevki-i hümâyun, tevki-i refi, nişân-ı şerif-i âlîşân-ı sultanî ve tugrây-ı garrây-ı sâmi mekân-ı hâkanî, tevki-i refi-i hümâyun, nişan-ı hümâyun, misal-i meymun, nişan-ı şerif-i âlîşan, alâmet-i şerife, tugray-ı garra* gibi tâbirlerin hepsi de tuğrâ demektir. Türkçe olan tuğrânın farsçası *nişan* ve arabçası *tevki*'dir. Osmanlılarda tuğrâ, padişahın ismini havi alâmeti, imzası demektir. *Ferman, Berat, Menşur* vesairedeki alâmet-i şerifeden maksat tuğradır; büyük Selçukilerle, Anadolu Selçukilerinde ve memlûklerde tuğrâ, alâmetin bir cüz'i olduğu halde Osmanlılarda tuğrâ alâmet ve alâmet de tuğrâ demektir; çünkü bu isimlerini saydığımız devletlerde bir cümle-i duaiye olan *tevki'* توقيع veya *alâmet* ile tuğra ayrı ayrı şeyler olarak kabul edilmiştir.

Osmanlılarda nişan, tevki' tâbirleri tuğrâdan daha çok taammüm etmiştir. Hükümdarın imzası olan tuğrâyı çekene *Tuğrâî, Tevki'î* veya

[1] Bk. *Die Grossherliche Tughra* v. Fr. Babinger, *Beiträge zur Kunst des İslams*, 1925, Leipzig s. 188-196. Osmanlılardan evvel ve Osmanlılar zamanındaki tuğrâlar hakkında Belleten'in 17-18 inci sayısındaki (*Tuğrâ ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair*) isimli yazımızda tafsilat vardır.

[2] *Divanu Lügât-it-türk*, C. 1, s. 462 (İstanbul Tab'ı).

[3] *İbn-i Mühenna Lûgati* (İstanbul Tab'ı s. 146).

Nişancı denilirdi. Tuğrâlarda hükümdarın isminden başka babasının ismi de yazılırdı.

İlk tuğrâyı Orhan Bey'de görüyoruz; tabiî bunu diğer Anadolu beğleri gibi Anadolu Selçukilerinden almıştır. O halde tuğrânın Birinci Murad Beğin pençesi ve parmaklarının şekli olduğu hakkındaki rivayetin bir kıymeti kalmamıştır. Orhan'ın tuğralarından biri 724 Rebiulevvel (1324 Mart) ve diğeri ise 749 Rebiulahır (1348 Temmuz) tarihlidir. Daha sonra Birinci Murad Beğden itibaren hükümdarların babalarının adlarıyla kendi adlarından terekküb eden tuğraları görülmektedir[1]. Orhan Gazi ile oğlu Murad'ın ve Emîr Süleyman'ın tuğrâlarında yalnız Orhan b. Osman, Murad b. Orhan, Emîr Süleyman b. Bayezid diye yazılmış olup Çelebi Mehmed'den itibaren *Han* sıfatı da ilâve edilmiştir[2]. Tuğranın üç keşideli ve çifte kavisli şekli Birinci Murad Beğden itibaren başlamaktadır; bundan başka tuğralara cümle-i duaiye olarak *Muzaffer dâima* veya harf-i tarifle *el-muzaffer dâima* yazılmasını şimdilik İkinci Murad'dan itibaren görmekteyiz; andan evvel ilk padişahların Çelebi'ye kadar olanlarında böyle bir ibare görmedik. İkinci Murad'ın tuğrâsında ise muzaffer dâima ibaresi vardır. Bu tâbir İkinci Murad'dan itibaren sona kadar bu tarzda devam etmiştir.

Meskûkât mütehassısı merhum Ali Bey, tuğrâların paralara hâkkedilişini Birinci Murad Bey zamanında göstermekte olup elindeki sikkelerin kendisi tarafından yapılmış şekillerini resmetmiştir[3]. Meskûkât-ı Osmaniyye kataloğunda gördüğümüz ilk tuğrâlı sikke 806 H., 1403 M. tarihli olup Emîr Süleyman'a aittir[4]. Fakat yukarıda söylediğimiz gibi ilk tuğrâlı sikkede Birinci Murad Bey tekaddüm etmiştir.

Padişahların tuğrâları ahitnâme, nâme-i hümâyun, ferman, menşur, berat vesairenin üstüne ve ortaya konurdu; tuğra, kâğıtların ve yazı-

[1] Birinci Murad Beğin tuğrâsı ile Emîr Süleyman'ın benim neşrettiğimden başka olan tuğrâsı için *Tarih Vesikaları Dergisi*'nin dördüncü sayısına bakınız. Şimdiye kadar ilk defa görülen Murad'ın tuğralı vakfiyesinin tarihi 767 Receb (14 Mart 1366) tarihli olup, Emîr Süleyman'a ait görülen ikinci tuğra da 806 Ramazan 1404) tarihlidir. Her ikisi de Bay Tahsin Öz tarafından neşredilmiştir.

[2] *Çelebi Mehmed tarafından verilmiş bir temliknâme ve Sasa Bey ailesi* (*Belleten* numara 10-1, sene 1940). İkinci Murad'ın gördüğümüz iki tuğrasından biri 1430 tarihinde Raguzalılara verdiği bir ferman olup diğeri de Selânikteki Yedi Kulenin giriş kapısı üzerinde taşa mahkûk bulunmaktadır. Bk. Babinger, *Die Grossherrliche Tughra*, Beiträge Zur Kunst des İslams, 1925 Leipzig, s. 194; *Tafel* 105.

[3] *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, sene 8, s. 110.

[4] *Meskûkât-ı Osmaniyye* (Halil Ethem), s. 23, 24.

ların büyük, orta ve küçük oluşuna tâbi olup yazı ve kâğıtlarla mütenasip büyüklükte çekilirdi; tuğrâların sağ tarafına çiçek koymak veya mahlas yazmak usulü sonradan ihdas edilmiştir[1].

Son devirlerde berat, menşur, ferman, ahitnâme vesaire üzerine çekilen tugrâ; paralarda ve defterhane defterlerinin (arazi, timar vesaire) başlarına da çekilmiş olup daha sonraki tarihlerde ise bir arma olarak senetlerle pullarda, bayraklarda nüfus kâğıdı, damga resmi kâğıdı üzerlerinde, binalarda, yapılan çeşme, cami, imaret kitâbeleri üzerinde de görülmek suretiyle umumileşmiştir.

[1] Osmanlı paralarında tuğrâların sağ taraflarına yaprak veya çiçek gibi işaret koymak Onyedinci Asır sonlarında İkinci Süleyman zamanında başlarsa da asıl devamı Üçüncü Ahmed'ten itibarendir. Sadr-ı âzam Halil Hamid Paşa'nın kendi el yazısiyle 1197 H. 1783 M. senesinde çektiği kırmızı renkli Birinci Abdülhamid tuğrâsının sağ tarafında küçük bir gül dalı ve sol tarafında da sünbül resmi görülüyor. Çiçek yerine tuğrâların sağ tarafına *Adlî* mahlasını koyan İkinci Mahmud'dur. İkinci Abdülhamid bunun yerine (*Gazi*) sıfatını ve Beşinci Mehmed de (*Reşad*) mahlasını koymuşlardır.

SALTANAT SANCAKLARI

Osmanlılarda *Elviye-i sultânî, Alemhây-ı Osmanî, Alem-i padişahî* diye zikredilen[1] saltanat sancakları müteaddit ise de bunların içinden *Ak alem* denilen beyaz sancak asıl saltanat sancağı idi; bilmünasebe tarihlerde bu *Ak sancak'tan* bahsedilmektedir[2]. An'aneye ve bâzı tarihlerle Feridun Bey münşeatına göre Selçuk Hükümdarı bu ak sancağı Gazi Osman'a beğlik alâmeti olarak göndermişti; bu mütalea bir senede istinat etmediğinden bunun Selçuk hükümdarı tarafından gönderilmiş olması şüphelidir; yalnız ak sancağın Osmanlılarda saltanat sancağı olduğu muhakkaktır[3]. Bundan başka Osmanlıların ilk zamanlarındaki sancakları arasında bir de *kızıl sancak* olduğunu görüyoruz[4].

935 Receb, 1529 Mart tarihinde Kanunî Sultan Süleyman vezir-i âzamı İbrahim Paşa'ya seraskerlik beratı verilinceye kadar Liva-î saâdet denilen saltanat sancakları dört iken o tarihten itibaren yediye çıkarılmıştır[5]. Hammer'in yazdığına göre bunların renklerinin ikisi

[1] *Feridun Bey Münşeatındaki Ruznâmede* s. 402 de Çaldıran da düşmanla muharebe edileceği gün "... ve seb'a-i seyyare manendi olan yedi tuğ-ı zerrîn-i elviye-i sultanî ve alemhây-ı Osmanî çözülüp..." ve *yine aynı eserde* Yavuz'un Mısır seferinden evvel: "...Sinan Paşa hezar îzazla alem-i padişahî ve tabl ve nakkare ile diyar-ı şarka azimet edip..." (s. 477) kaydı var.

[2] *Tarih-i Osmanî E. Mecmuası*, sene 8, s. 193. Mısır seferinde Rîdâniye muharebesinden sonra "şehre yürüyüş edip mahallatta ve sokaklarda buldukları tokadları (siper, barikat) yıkıp tâ beynessalâtiynedek cenk edip ol vakit saâdetle hünkâr dahi hemen ak sancakla bir tuğla yürüyüp kırmızı atlaslar giyip Davudî zırhla meydanda siper yapınıp kale önüne varınca geldi..." *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 486. Yavuz'un menakıbı sebebiyle Ak sancağa dair *Tac-üt- Tevarih* de şöyle diyor: " ve kapı dibinde dört nûranî kimesne durur, ellerinde birer sancak var, dakk-ı bab edeninin elinde padişahın ak sancağı..." C. 2, s. 608 ve andan naklen *Solak zâde Tarihi*, s. 425. *Müverrih Âli* Kıbrıs fethinden bahsettiği sırada " Evvelâ livâ-i beyzây-ı İslâmı evvelâ sefineden karaya çıkarmak hizmeti..." *Hususî Kütüphanemizdeki nüsha*, C. 2, varak 194.

[3] *Feridun Bey münşeatı*, C. 1, s. 56 ve *Âli Tarihi*, C. 5, s. 29 ve *Oruç Bey Tarihi* (*Babinger tab'ı*) s. 8 ve 83; *Âşık Paşa zâde*, s. 10. Selçuk hükümdarının sancak gönderdiğini yazarsa da rengi hakkında bir şey demiyor.

[4] Alaşehir'in kızıl renkli bezlerini Osmanlıların sancak bezi yaptıklarını *Aşık Paşa zâde*nin kaydından anlamaktayız (s. 56).

[5] " ...Selâtîyn-i Âl-i Osman enârallahü berâhinehüm livây-i saâdet ihtivaları şimdiye değin kadimden dört adet idi; من بعد min bâd fermân-ı şehriyar-ı kâmkâr ile râyat-ı fetih âyât-ı hüsrevânî ve alem-i âlem ârây-ı kiytî sitânî yedi adet olmak üzere mukarrer oldu..." *Tabakat-ül-Memalik* (*Millet Kütüphanesi numara* 779 varak 316, 532). *Âli* de şöyle diyor:

"O tarihe gelince âyin-i Selâtîyn-i Osmanî üzre elviye-i hâkanî çar erkân-ı bünyan-ı kişver sitanî gibi dört sancak iken Paşay-ı mesfur serdarlığından sonra yedi kıt'a liva seb'a-i seyyare gibi engüşt nümâ olmak buyuruldu..." varak 22 (*Kütüphanemizdeki nüsha*) *Peçevî* de aynı

kırmızı, ikisi çizgili ve diğerleri de beyaz, yeşil ve sarı idi[1]. *Selânikî* tarihinin basılmamış kısmında, Eğri seferine gidilirken tertip edilen ordu alayından bahsedildiği sırada saltanat sancakları hakkında şöyle denilmektedir:

"Hükümdar ak şîb libaslar giyip çifte sorguç takınıp ve hassa silahdarı, rikâbdar, mîr-i alem ağa münferiden alem-i islâm önünde yürüyüp ak sancak ve iki kırmızı sancak ve bir yeşil sancak ve iki alaca yeşil ve kızıllı sancak ve bir sarı alaca ve kırmızı sancak ki cümle yedi beden alemli sancaklardı"[2] Bu kayda göre sancaklar bir ak iki kırmızı bir yeşil ve iki alaca yeşil ve kızıl ve bir de sarı alaca ve kızıllı idi.

Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne isimli mehazımız bu bayrak renklerini daha açık olarak gösteriyor ise de bâzıları birbirini tutmuyor; eser şöyle diyor[3]:

"Padişah hazretleri ve serdar ardınca yedi sancak gider; evvela baş alem beyazdır, ikinci yeşil, üçüncü sürh (kırmızı) dördüncü zerd (sarı) beşinci beyaz ile yeşil, altıncı kırmızı ile sarı ki yeniçeri bayrağıdır. Yedinci kırmızı ile beyaz."

Selânikî ile Hammer kırmızı sancağı iki gösterdikleri halde yukarıki eserde bir tanedir. Bundan başka iki renk bir arada olan bayrakla-

şeyi söylüyor. C. 1, s. 129.

[1] *Hammer Tarihi* (*Atâ Bey tercümesi*) bu yedi sancağın renklerini metinde gösterdiğimiz gibi sayıyor (C. 5, s. 84).

Kara Çelebi zâde, Süleymannâmesinde ve 927 H. 1521 M., *seferinde* (mânend-i heft ahter yedi adet zerrin ser alem" tâbiriyle bayrağın bu tarihte yedi olduğunu yazmışsa da (*Süleymannâme*, s. 25) bu eser bir asırdan fazla bir zaman sonra yazılmış olup en doğru menbâ o devri idrak eden Tabakat-ül-Memalik sahibi olduğundan tabiî devlet ricalinden olan bu müverrihin kaydı doğrudur.

Teodor Kantakazen (Cantacasin) de padişah sancaklarının yedi olup beyaz olan en mûteber sancağın hükümdara yakın durup bunu Emîr-i alem'in taşıdığı ve diğer altı sancağın padişahın bir az gerisinde ve yakınında bulunduğunu yazmaktadır; yine aynı zat Ak sancağı Emîr-i alemden başkasının taşıyamıyacağını da söylüyor (*Petit traicte de l'Origine des Turcqz*, Paris 1896. ed. Ch. Schefer, Emir-i Alem kısmı).

Halkondil (*Chalcondyle*) Zeylindeki teşkilât kısmında Emîr-i alemin, padişaha mahsus bayrakları muhafaza ettiğinden bahsedildikten sonra padişah sefere çıktığı zaman kendisinden başka hiç kimsenin taşıyamıyacağı yeşil ve beyaz sancağın hemen hükümdarın önünde gittiğini ve bunu müteakıp diğer altı bayrağın alemdarlar tarafından taşındığı beyan ediliyor (s. 104).

[2] *Selânikî Tarihi* (Basılmamış nüsha) varak 330.

[3] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne* (Kütüphanemizdeki nüsha s. 21).

rın tarifleri de birbirine uymuyor. Daha sonra da kırmızı ile sarı bayrağın yeniçeri bayrağı olduğu zikrediliyor.

Onyedinci Asır başında yaşayan müverrihlerden *Abdülkadir Efendi* ise *Vekayi-i Tarihiyye* isimli eserinde İkinci Osman'ın 1621 senesinde Leh seferine giderken saltanat sancaklarını zikrederek bunların bir beyaz, bir yeşil, iki kırmızı ve iki alaca yeşilli kırmızılı ve birinin yarı kırmızı ve yarı sarı olduğunu yazmaktadır[1].

Yukarıda saydığımız dört eserde bir beyaz ile bir yeşilin hepsinde aynı suretle kayd edilmiş olduğu görüldüğü halde diğer renklerde ihtilâf vardır. Kırmızılar yalnız *Kâvanin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*'de bir ve diğer üç eser de iki olarak gösterilmiş yine bu eserde beyazlı yeşilli bayrak bir tane olarak gösteriliyorsa da diğerlerinde ikişerdir.

Bu saydığımız mehazlardan Selânikî Tarihi ile Vekayi-i Tarihiyye müellifi Onaltıncı Asır sonuyla Onyedinci Asır başlarında yaşadıklarından bunların bayrak renkleri birbirini tutuyor; anlar orduda ve kalemde memuriyetle çalışmış birçok defalarda bilfiil seferlerde hizmet etmiş oldukarından zannımca bu ikisinin kaydını tercih etmek daha isabetli olur. Yukarıda gösterdiğimiz gibi her iki tarihin yazışına göre saltanat sancakları:

Bir beyaz, bir yeşil, iki kırmızı, iki alaca yeşilli kırmızı ve bir de yeniçerilere ait olarak kırmızı ile sarı renklidir.

Celâl zâde *Tabakat-ül-memalik fi Derecât-il-mesâlik* isimli kıymetli eserinde saltanat sancaklarının sırıklarının başları altun alemli olup[2] bayrak sırıklarının üzerlerinde birer Mushaf-ı Şerif takılı olduğunu ve sancaklarda da zafer âyâtı yani انا فتحنا لك فتحاً مبينا *İnnâ fetahnâleke fethan mübinâ* gibi fethi tebşir eden âyet-i kerime bulunduğunu yazmaktadır[3].

[1] "...alemler yedi tane, evvelâ baş alem altun şâşaa verip ak alem-i mehib ve alem-i sânî yeşil ve alem-i salis kırmızı ve diğer alem kırmızı ve iki alem dahi alaca yeşilli, kırmızılı ve biri dahi nısfı kırmızılı ve sarılı olup yedi alem, alemdarlar yedinde âdâb ile yürüyüp..." *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 207.

[2] "...Yedi altun başlı sancaklar, alemler, rayetler çözüldü, diblerinde mîr-i alemler, mehterler, zurnâîler, köscüler sanc'cılar (zil vuranlar) nakkarezenler hizmete müheyya olup *Tabakat-ül-Memalik*, varak 766; *Mahrusa-i İstanbul Fetihnâmesinde de* (Mah-ı mencuk-ı rayât-ı fetih âyât) tâbiriyle sancak sırığının tepesindeki aydan bahsediyor (s. 11).

[3] "...Yedi aded Osmanî sancaklar k i başlarında Kelâm-ı Kadim-i Rabbânî, Fürkan-ı Âzim-i Sübhânî Mushaflar götürüp Hazret-i Hüda yegâh-ı din penah, yedi iklim padişahı idügine

Her padişah cülûsundan sonra kendi ismi yazılı yedi sancak yaptırırdı; nitekim Üçüncü Mehmed Eğri seferine gideceği zaman kanun üzere yeniden yedi sancak biçilip dikilmişti[1]. Saltanat sancakları muharebe esnasında padişahın arka tarafında bulunurdu[2].

Sefer iki yerde yani Avrupa ve Asya'da olacak olursa padişahlar sefere gitmediği zamanlar sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem yalnız bir tarafa gideceğinden diğer cepheye de başka bir vezir serdar tâyin edilir ve ana saltanat sancaklarının yeşili verilirdi; meselâ 1012 H., 1603 M. de Nemçe (Avusturya) ile harp edilip sadr-ı âzam orada bulunurken sancağ-ı şerif kendisinde olmasına mebni İran üzerine serdar tâyin edilen Çağala zâde Sinan Paşa'ya da saltanat sancaklarından yeşil sancak verilmişti[3]. Dördüncü Murad vezir-i âzamı şark seferine gönderirken sancağ-ı şerifi vermeyip ona da yeşil sancak verilmişti[4].

Padişahlar bizzat seferde bulunmadıkları Onyedinci Asırda yine saltanat sancaklarının serdar-ı ekrem ile gönderildiği anlaşılıyor; vezir-i âzam Yemişçi Hasan Paşa cephede harp ederken sancağ-ı şerif ileride ve padişah sancakları sadr-ı âzamın arkasında bulunuyordu[5].

işaret…" *Tabakat-ül-Memalik*, varak 532; Celâl zâde eserinin diğer bir yerinde de (s. 622) şöyle diyor:

Çözüldü yedi altun başlı sancak	Cihana verdi zib-ü-tâze revnak
Alemler serfiraz-ü-fetha mazhar	Şerefle âsuman evcine hemser
Götürür her biri başında Musaf	Yedi iklimi almağa tutup saf
Zafer âyâtı levhi üzre mastûr	Fütuha şukkası tuğrây-i menşur

Eskiden küçük Mushaflara (*sancak Mushafı*) denilirdi ki bunların sancak başlarına takılmalarından dolayı bu ismi verilmiştir.

[1] *Selânikî Tarihi* (basılmamış kısım) varak 319 b. Esat Efendi kitapları 2259; bâzı padişahların kendi isimlerini hâvi olan sancakları Topkapı Sarayı Müzesindedir.

[2] *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 71 b. ve *Koçı Beğin Teşkilât Mecmuası* (Kütüphanemizdeki nüsha) s. 3.

[3] *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 92. İkinci serdara yeşil sancak verilmesi pek zaif olarak başka türlü de tefsir edilebilir. Sadr-ı âzamların sancakları yeşil renkli olup diğer vezirlerin ise kırmızı renkli idi; Çağala zâde müstakil serdar olunca kendisine sadr-ı âzamlara mahsus yeşil sancak verilmek suretiyle nüfuzu tezyit edilmek istenmiş olabilir; mamafih sancağ-ı şerif serdar-ı ekremde olduğundan ikinci serdara saltanat sancaklarından yeşil sancağın verilmesi daha doğrudur. Bundan sonraki notta da saltanat sancaklarından vezir-i âzama yeşil sancak verildiği gösterilmiştir.

[4] *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 264; "…Saâdetlû padişah-ı İskender-i zaman iklim-i vesianın padişahı olan Sultan Murad Han Hazretlerinin sancağ-ı sebzin vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem hazretlerine verip Şark seferine tâyin olunmağın …"

[5] *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 71 b.

Saltanat sancaklarını *mehterân-ı alem* denilen ve emîr-i alem maiyyetinde bulunan alemdarlar taşırlardı[1]; emîr-i alem'in en makbul saltanat sancaklarından olan ak sancağı ve diğer altı alemdarın da bu sancakların diğerlerini taşıdıklarını evvelce söylemiştik[2].

Osmanlı padişahlarından sefere çıkanlar hudud'da harp alayı tertip ettikleri zaman yapılan resm-i geçitte, Enderun erkânından silahdar, çuhadar ve rikâbdar ağaları başlarında üskuf olduğu halde hükümdarın arkasında durup anların arkasında da kapı ağası ile anın sağında mîr-i alem ve solunda kapıcılar kethüdası yürüyüp daha sonra ak sancak gelirdi; ak sancağın sağında kırmızı sancaklariyle sipah bölükleri ve sol tarafında sarı sancaklariyle silahdar bölükleri geçerlerdi[3].

***

Topkapı Sarayı Müzesinde saltanat sancaklarından bâzıları vardır. Bay Fevzi Kurtoğlunun *Türk Bayrağı ve Ay Yıldız* isimli eserinde[4] Topkapı Sarayının silah salonunda teşhir edilen üç köşeli bir ak sancak resmi ile tarifi vardır[5]. Ak sancaklardan ikincisi yine orada olup krem renkli ipek kumaştandır; sancak direğine muvazi olan uçkurluğunda *(نصر من الله و فتح قريب = Nasrun min-Allah ve fethun karib)* Âyet-i Kerimesi alt alta üç sıra üzerine yazılmıştır, bu sancağın üzerinde uçları açık bir hilâl resmi olup bunun içine de iki taraflı olarak الله مفتح الابواب *=Allahü müfettih-ul-ebvab) yazılmıştır.* Bundan başka yine aynı eserde bir üçüncü ak sancağın tarifi vardır; bu da aynı eb'atta ise de uçkurluk kısmında alt alta *نصر من الله و فتح قريب و بشر المؤمنين يا محمد = Nasrun min-Allah ve fethun karib vebeşşir-il-müminine yâ Muhammed)* Âyet-i Celilesi oniki defa tekrarlanmış ve kenar sularının iki tarafında *انا فتحنا لك فتحا مبينا İnnâ-fetahnâleke fethan mübînâ)* ve ön kısmına doğru da *نصر من الله = Nasrun min-Allah…* ilh.) Âyeti yazılmıştır; ak sancaklardan dördüncüsü ise zülfikar resimlidir.

[1] Onaltıncı Asır sonlarına kadar sefere hareket esnasında çavuşların önünde emir-i alem ve padişahın diğer bayraklarını taşıyan altı kuvvetli alemdar yürürdü. Padişahın sancakları ile altı tuğunu emîr-i alem muhafaza ederdi. (*D'Ohsson*, C. 7, ikinci fasıl - ikinci kısım)

[2] *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 169 ve 207 ve 290; "Sancağ-ı şerif önde ve yedi kıt'a alem saâdetlû padişah-ı âlempenah hazretlerinin alemdarlar da ve mîr-i alem önlerinde bir alay alem mehterleri…"

[3] *Münşeat Mecmuası* (*Esat Efendi Kütüphanesi*), *numara 3343.*

[4] Bu eser Türk Tarih Kurumu tarafından 1936 senesinde bastırılmıştır. Şimdi hasta olan değerli müellifine şifa temenni ederiz.

[5] *Türk Bayrağı ve Ay-Yıldız*, s. 72.

Aynı müzede 400 x 250 santimetre ebadında Yavuz Sultan Selim'e ait, ortası zülfikarlı ve iki tarafı hilâl ve yıldızlı bir kırmızı sancak bulunmaktadır; bu da müselles şeklinde sivri uçlu olup sancağın uçkurluk tarafına *Sure-i Fetih* işlenmiştir; bundan başka yine o eserde 829 x 633 santimetre ebadında ortasında sarı sırma hilâlli ve yine orada 450 x 240 santimetre ve 314 x 210 ve 338 x 233 ve 225 x 425 ebadlarında ipekten kırmızı sancakların tarifleri yapılmaktadır.

Buradaki sancaklardan 520 x 1460 santimetre ebadında olan kırmızı ipekli büyük bir sancağın üzerine sarı, beyaz sırma ile çiçek, hendesî şekiller, hilâl, zülfikar işlenmiştir; bunun uçkurluğu yeşil ipek kumaştandır, alt tarafındaki iki geniş bordürün ortası beyaz sırma ile hendesî şekillerle tezyin edilmiştir.

Yine Topkapı Sarayı Müzesindeki 772 x 1540 ebadındaki büyük kırmızı sancak üzerinde, sarı, beyaz sırma ile dokunmuş beş parçadan mürekkep işleme olup ucu düzdür; İkinci Sultan Mahmud'e ait olan bu sancağın üzerinde kendisinin tuğrası vardır.

Yine Fevzi Kurtoğlunun eserinde 454 x 290 ve 500 x 225 ebadında iki yeşil sancağın izahı vardır; bundan başka aynı müellif on bir metre tulünde Deniz Müzesinde Üçüncü Mustafa'nın ve yine orada on metre tulünde Üçüncü Selim'in kırmızı zeminli büyük saltanat sancaklarını zikretmektedir[1].

İşte hulâsa olarak kaydettiğimiz bu sancaklardan ak sancak ile kırmızı sancak belki eserlerde zikredilen saltanat sancaklarından iseler de diğerleri hakkında sarih bir şey söylemek şimdilik mümkün değildir. Tarif edilen yeşil sancaklar ise küçük olup bunların saltanat sancakları olduğu şüphelidir; Osmanlı şehzâdelerinin sancakları yeşil olduğundan[2] bunlar belki de şehzâdelere aittir.

Hem daha evvel bahsettiğimiz tarihî eserlerde ve hem de Topkapı Sarayında Yavuz Sultan Selim'e ait olduğu bilinen kırmızı sancağın saltanat sancağı olduğuna şüphe yoktur; Sultan Gavri, Yavuz Sultan Selim'e karşı, Osmanlı hükümdarı olarak ilân ettiği Şehzâde Kasım'a Haleb'te *Merc-i dâbık* da kırmızı ipekten sancak açtırmıştı[3].

[1] *Türk Bayrağı ve Ay Yıldız* (s. 75-92).
[2] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 21.
[3] *İbn-i Ayas Tarihi*, cüz 5, s. 66. sene 922.

Osmanlı padişahlarının seferi terkettikten sonra sancağ-ı şerif ve tuğ ihraciyle orduyu sevkettiklerine dair kanunnâmelerde epey malûmat varsa da ordu ile saltanat sancaklarının gönderildiğine dair Onaltıncı Asır sonlarından sonra hiç bir kayıt yoktur.

* * *

Vezir ve beğlerbeğilerin rütbe alâmetleri olan tuğ ve sancakları olup bunların kabahatlerine mebni icabında azilleriyle iktifa edilmiyerek tuğ ve sancakları ref olunur, yani ellerinden alınırdı; vefat edenlerin tuğ ve sancakları da hükümetçe istirdat olunurdu. Vezir-i âzamın sancağı yeşil vezirlerin kırmızı ve beğlerbeğilerin kızıl renkli olurdu[1].

[1] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne* (Kütüpanemizdeki nüsha s. 21).

SANCAĞ-I ŞERİF

Sancağ-ı-şerif, Cenab-ı Peygambere aidiyeti rivayet olunan ve yeni Sarayda Hırka-i-saâdet dairesinde diğer emanetlerle beraber hıfzedilen siyah renkteki sancak olup *Liva-i saâdet* ismiyle de maruftur.

Bâzı kayıtlara göre Sancağ-ı-şerif, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan avdetinde beraberinde olup İstanbul'a getirilmiş ve diğer bir rivayete göre de Mısır'a Beğlerbeği tâyin edilen Memlûk ümerasından Hayir Bey tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Üçüncü rivayet de bunun Şam'dan getirildiğidir.

Hammer, Kanunî zamanındaki Rodos muhasarasında Mısır Valisi Hayir Bey tarafından *ukab* ismindeki liva-i-şerif'in gönderildiğini yazmaktadır[1]. Âli'nin rivayetine göre sancağ-ı-şerif bir zaman Şam hazinesinde bulunup hacılar ve surre ile beraber Mekke'ye kadar gidip gelmiş ve 1593 tarihine kadar yetmiş beş sene bu suretle devam etmişti[2]; fakat 1001 H., 1593 M. senesinde Avusturya seferi münasebetiyle Şam yeniçerileriyle birlikte ilk defa teberrüken muharebe sahasına gönderilmek üzere getirtilip Gelibolu yoluyla[3] orduya, sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem bulunan meşhur Sinan Paşa'ya gönderilmiştir[4]. 1594 senesi İkinci-teşrininin sonlarına doğru sancağ-ı-şerif ikinci defa olarak Şam'dan, evvelâ İstanbul'a getirtilip hazinede muhafaza edilmiş sonra bin nefer yeniçerinin muhafazası altında Macaristan'daki orduya gönderilmiştir[5].

Kış münasebetiyle ordunun avdetinde Sancağ-ı şerif tekrar Şam yeniçerileriyle İstanbul'a iade olunarak yine eskisi gibi hazineye kon-

[1] *Hammer* (*Atâ Bey Tercümesi*) C. 5, s. 38.

[2] *Âli* (basılmamış nüsha) varak 321 b.

[3] Sancağ-ı şerifi getiren Şam yeniçerilerinin İstanbul'a uğratılmayarak Gelibolu'dan orduya gönderilmesi kendilerini gücendirmiş ve "bize itibar edilmediyse bari Sancağ-ı şerife hörmet edilmeli idi" gibi sözler söylenmişti (*Âli*, basılmamış son cilt varak 335) Bundan dolayı ertesi sene sancağ-ı şerif İstanbul'a getirtilip oradan Macaristan'a yollanmıştır.

[4] "Şâm-ı şerifte mahfuz olan nümune-i alem-i âlem aray-ı resul sallallahü tealâ aleyhi vessellem ile dört yüz nefer güzide Şam yeniçerileri sefer-i zafere gelmeleri ferman olundu (*Selânikî*, basılmamış nüsha varak 180) ve (*Âli*, 321 b. ve 335).

[5] *Hammer Tarihi* (Atâ Bey Tercümesi) C. 7, s. 186.

muştur; hattâ 1003 Rabiulahırının on dördünde yani 1595 senesi sonunda sancağın ordudan İstanbul'a getirilmesi üzerine Şam'a gitmeden evvel herkes açılıp görülmesini istemişlerse de ikinci vezir (Sadr-ı âzam cephede idi) Ferhat Paşa müsaade etmiyerek sandığıyla beraber hazine-i âmireye koydurmuş[1] ve sonra mahalline göndermişti.

Sancağ-ı şerif 1003 H., 1095 M. senesinde tekrar sefere götürülmek üzere İstanbul'a istenilmiş ve geldikten sonra getirenlere münasip atıyye ve memuriyetler verilerek *Alem-i saâdet* Enderun-ı hümâyunda alıkonup artık seferden sonra Şam'a gönderilmiyerek saraydaki emanetler arasında muhafaza edilmiştir[2].

İşte bu tarihten sonra padişahlarla ve anlar bizzat sefere gitmedikleri zaman sadr-ı âzam ve serdar-ı ekremlerle beraber Sancağ-ı şerifin sefere gönderilmesi âdet oldu. Sancağ-ı şerif padişahla beraber ilk defa 1004 H., 1597 M. senesinde Eğri seferine götürülmüş ve sancağın yanında seyyid ve şeriflerden üçyüz kadar evlâd-ı peygamberî bulunmuştu[3]. Aynı seferde Sancağ-ı şerif ile beraber teberrüken Hırka-i şerif yani cenâb-ı peygambere aidiyeti olan hırka da beraber götürülmüştü[4].

***

Silâhdar Tarihi *(Beyan-ı Hakikat-i Sancağ-ı şerif)* başlığı altında bize aşağıdaki malûmatı vermektedir:

[1] *Selânikî*, basılmamış nüsha varak 233 b.

[2] Alem-i resul sallallahü aleyhi vesellem "Sinan Paşa serdarlığından beri Şam yeniçerileri ile gazâ-i zafer şiarda bile bulunmak mûtad olmağın bu def'a dahi mukaddema rikâb-ı hümâyun ile gelip eşmek üzere hükm-i şerif gönderilip tenbih ve tekit olunmuştu ve gelmekte müsareat üzere olasız deyu ulaklar gönderilmişti; Üsküdar'a bir gün mukaddem gelip yetişti" *(Selânikî*, basılmamış nüsha varak 330 b). *Âli* de şöyle diyor:

"Yeniçeriyân-ı vilâyet-i Şam alem-i nebevî ile beşyüz merd-i kavi, sene *isna ve elf* tarihinde Yanık kalesi fethine gelmişler ve memulden ziyade dilâverlik etmişlerdi. Binaen alâzâlik *selâse ve elf* tarihinde anlardan tamam bin nefer yine Rumeline gazaya gelmek, hususâ râyet-i mansur-ı mustafavî ile götürülmek amma geçen seneki gibi Gelibolu mâberinden geçilmeyip Üsküdar'dan ubur ile der-i devlete gelmek emrolunmuştu; der-i devlete geldikleri gibi altıbin flori in'am, hususâ Mehmed Ağa nam zâbitlerine ve meşahîrine otuz pare hil'at-i zerrin ile ikram ve huyul ve devabları bir gemi yükü arpa ile ikram olundu ve alem-i muhterem-i nebevî harem-i saâdete alınıp ziyaret-i mübarekesinde teyemmün ve teberrük ve istifade olundu..." varak 335. Kütüphanemizdeki nüsha.

[3] *Selânikî* (*basılmamış nüsha*) *varak 330 b.* Eğri seferine gidilirken padişah ile maiyyetinden sonra Sancağ-ı-şerif ile nakib-ül-eşraf ve sâdât ve meşayih, salavât-ı şerife getirip ve zikrullah ederek Davudpaşa ordugâhına gitmişlerdi (*Vekayi-i Tarihiyye*, varak 16 b.) Sancağ-ı şerifi Alemdar Yusuf Bey taşımıştı (aynı eser 71).

[4] *Selânikî*, (basılmamış nüsha) varak 348 b.

"Bu Sancağ-ı şerif aslında bir kıt'a olup tevatür ile Sultan-ı enbiya Peygamberimiz Muhammed-ül-Mustafa sallallahü aleyhi vesellem hazretlerinin olduğu müsbettir; ismi *Ukab*'dır ve siyah softandır; bâzı yerde Ukab nam-ı sancak olduğu mukarrerdir; Fatih-i Mısır Sultan Selim Han Hazretlerine Hire Bay gönderdi; seferde bile götüresiz diye tasrih etmişti; mürur-ı zamanla eczây-ı şerife müteferrika olmağla devlet-i aliyyede aslına göre üç sancağ-ı şerif işletilip her birine ikişer üçer kıt'a tâyin olunup üç sancak etmişlerdir; üçü dahi bir resimdedir; biri mevkib-i hümâyunla gider, Hırka-i şerif yanından ayrılmaz, ikincisi hazine-i âmirede mahfuzdur; iktiza ettikçe vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem olanlara verilir ve biri yine hazinede hıfzolunurdu"[1]:

Silâhdar'ın kaydına göre Sancağ-ı şerifin rengi siyah olup ismi Ukab'dır; Mısır beğlerbeğisi Hîre Bay (Hayir Bey) tarafından Yavuz Sultan Selim'e gönderilmiştir. Sancağ-ı-şerif, mürur-ı zamanla parçalandığından aslına yani kıtasına göre üç sancak yaptırılmış ve asıl Sancağ-ı şerifin cüzüleri parça halinde ikişer üçer kıt'a bu yeni yaptırılan sancağa dikilmiş ve bu suretle aslında bir olan Sancağ-ı şerif üç kısma ayrılmıştır, Hırka-i şerif Dairesinde bulunan bu üç sancaktan biri padişah bizzat sefere veya Edirne'ye gittikçe Hırka-i şerifle beraber götürülürdü, şayet padişah sefere gitmiyecek olup sadr-ı âzamı serdar yapacaksa o vakit ikinci Sancağ-ı şerif sadr-ı âzama teslim edilir ve üçüncü sancak ise hazinede dururdu.

Silâhdar Tarihi'nde Sancağ-ı şerifin siyah olduğu kayıtlı olup daha sonraki bâzı tarihlerde kılıfının yeşil olmasından dolayı yanlış olarak bunun yeşil olduğu beyan edilmiştir[2]. Fakat Silahdar Mehmed Efendi saraydaki vazifesi itibariyle bunu daha yakından bileceğinden tabiî anın mütaleası doğrudur.

Seferlerde Sancağ-ı şerifin vezir-i âzam ve serdar-ı ekreme teslimi ve sancağın ordu ile beraber teşyi ve istikbali için mükellef merasim

[1] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 14. Kleman Huart, sancağ-ı şerifin dört metre uzunluğunda ve murabbâ şeklinde olduğunu beyan ediyor; yine ona göre bu sancak Hazret-i Ömer'e isnat olunan diğer bir bayrak ile kaplanmıştır (Sancağ-ı-şerif maddesi- Encyclopédie de l'Islam).

[2] *Suphi Tarihinde* "Yevm-i mezburda hurûc-ı لوای حضرا livây-i hadrâ için irsal olunan" *varak 7* ve yine orada "liva-i hadrây-ı resul-i kibriya ile divan yolundan..." *varak 22* ve " Kanun-ı kadim üzre لوای حضرای سرور انبیا علیه اطیب الصلوه و اتماها liva-i hadra-yı server-i enbiya aleyhi etyab-üs-salevat ve enmâhâ sanduka-i latifesinden ihraç..." *varak 170*. Livây-ı hadrâ denilmesinin sebebi bohçalara sarılı olan Sancağ-ı şerif kılıfının yeşil Çuha kumaş olmasından dolayıdır.

yapılırdı; padişah, huzuruna kabul ettiği serdar-ı ekreme sancag-ı şerifi bizzat teslim eder ve avdette de yine bizzat teslim alırdı. Ordunun sahraya yani çadırlı karargâha çıkmasından takriben kırk gün evvel Livay-i şerif veya Sancağ-ı şerif'in sandukasından çıkarılarak gönder [mızrak] ine takılması kanundu[1].

Sancağ-ı şerif çıkarılacağı gün muayyen bir saatte padişah Hırka-i saadette bulunurken Sûre-i fetih kıraet olunup bunu müteakip Sancağ-ı-şerifi padişah mahallinden çıkarıp omuzuna alıp Hırka-i saâdetten arzodasının kütüphane kapısı önüne kadar iki keçeli dizilmiş olan enderun halkı arasından geçerek müezzin ve hafızların tekbirleri arasında arzodasına girip taht-ı hümâyunun sütununa istinat ettirilirdi. O sırada müezzin ve hafızlar *Sûre-i fetih* veya *Yasin* sûresini okurlardı. Okuma bittikten sonra Babüssaâdede kapı ağası dairesinde beklemekte olan sadr-ı âzamı, silahdar ağa veya kapı ağası gelip içeriye davet eder ve bu meyanda Şeyhülislâm ve ayrıca meşayihten biri davet olunurdu.

Sancağ-ı şerif'in sadr-ı âzama teslim edildiği yer zaman zaman değişmiştir; meselâ yukarıki kayıtta arzodasında olduğu görülüyor; mamafih ekseriyyetle Hırka-i şerif Dairesinde olurdu.

Sadr-ı âzam ve Şeyhülislâm ve hüsn-i zan kazanmış olan meşayihten biri padişahın huzuruna girince sadr-ı âzama kürk giydirilip başına iki murassa sorguç takılır ve Şeyhülislâma da kürk ve şeyh efendiye de hil'at giydirilirdi. Bundan sonra bizzat hükümdar elile Sancağ-ı şerifi alır, öper sadr-ı âzama teslim ederken kendisini sefere memur eylediğini söyler ve muvaffakıyyet temenni ederdi. Sadr-ı âzam sancağ-ı şerifi omuzuna aldığı zaman Şeyhülislâm ile şeyh efendi dua ederlerdi. Bundan sonra sadr-ı âzam omuzunda Sancağ-ı şerif olarak dışarı çıkar, sipah ve silahdar ağaları hemen koşarak elinden alıp orta kapı önüne varıncaya kadar önünde götürürler ve sonra sadr-ı âzamın imamına teslim edilir ve feth-i şerif okunduktan sonra alayla sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem'in Davutpaşadaki karargâhına gidilirdi[2].

[1] *Başvekâlet Arşivi Dolap Vesikaları* dolap 1 sandık 10 hatt-ı hümâyun numarası 145.

[2] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi* (Sancağ-ı şerif ihracı merasimi) s. 84.

Sancağ-ı şerif merasimlerinde Onyedinci Asırla Onsekizinci Asırdaki usul ve kaidelerde bâzı ufak tefek farklar varsa da esasa taalluk etmemektedir[1].

Bu sancak merasiminden başka Davutpaşada da sancağ-ı şerifi teşyi merasimi yapılırdı; Üçüncü Sultan Selim 1204 H., 1789 M. senesinde orduyu ve sancağ-ı şerifi teşyi etmek üzere Davut Paşa'ya giderek orada mahall-i mahsusundaki Sancağ-ı şerifi omuzuna almış ve sonra Alemdara teslim eylemiş ve sadr-ı âzamın otağı önünde kapıkulu süvarilerinin sipah bölüğü feth-i şerif okuyup duadan sonra sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem liva-i şerifin önünde ve padişah arkasında olarak Han çiftliğine kadar Sultan Selim sancağı ve orduyu teşyi etmiş ve burada başka bir merasimden sonra avdet eylemiştir.[2] Sancağ-ı şerifin hizmetinde ve muhafazasında bulunanlara *Livâ-i Şerif takımı* denilirdi.

Hükümdar sefere gitmemişse ordunun avdetinde başta padişah olarak sadaret kaymakamı Şeyhülislâm, devlet ricali, kazaskerler vesaire Davutpaşa'ya kadar gidip orada sefere gitmemiş olan kapıkulu ocaklariyle Sancağ-ı şerifi karşılardı; sadr-ı âzam Sancağ-ı şerifi istikbale gelen padişahı görünce hemen atından inip üç defa yer öptükten sonra padişahın rikâbını öper ve hükümdar tarafından ihsan olunan ata biner ve bu sırada sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem getirdiği sancağı padişaha teslim eder, padişah sancağı aldıktan sonra tekrar sadr-ı âzama verir ve kendisi saraya dönerdi.

Bundan sonra sadr-ı âzam alayla Davutpaşa'dan Edirnekapı (bâzan Topkapı) Saraçhane, Bayezid ve Divanyolundan geçerek saraya gider; bâb-ı hümâyundan orta kapıya kadar sipah bölüğü ağasının omuzunda taşıdığı Sancağ-ı şerifi buradan bizzat sadr-ı âzam alarak ta arzodasına kadar omuzunda götürüp orada bizzat padişaha teslim ederdi[3].

***

[1] Bu hususta mukayese için Nimetî Efendi Kanunnâmesiyle Bay Zarif Orgun'un *Tarih Vesikaları Dergisi*'nde (sayı 4 s. 251-254) neşrettiği kanuna bakınız.

[2] (*Osmanlı İmparatorluğunda tuğ ve sancak*) Zarif Orgun, *Tarih Vesikaları Dergisi*, sayı 4 s. 352.

[3] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 90 ve *Tarih Vesikaları Dergisi*, sayı 4. s. 353; İkinci eserde, Üçüncü Selim'in Sancağ-ı şerifi sarayın Bab-üs-saâde haricinde istikbal edip öptüğü ve sonra vüzera ile Hırka-i şerif odasına gidildiği ve orada padişahın bizzat Sancağ-ı şerifi mahalline koyduğu tafsilâtiyle yazılıdır.

Osmanlı tarihlerinde seferlerde Sancağ-ı şerif ihracı münasebetiyle yapılan birçok merasimden bahsedilmektedir; bunların bâzılarında kanunnâmelerde görülmiyen fazla malûmat olması sebebiyle aşağıya anlardan nakiller yapacağım:

Padişah bizzat sefere gidecek olursa Sancağ-ı şerif de beraber gideceğinden sadr-ı âzama teslim ve tesellüme hacet yoktu; eğer padişah ordu ile bir mahalle kadar gidip orada sadr-ı âzamı serdar yapıp ileri gönderecekse o zaman hükümdarın bulunduğu son merhalede sancak teslimi merasimi yapılırdı.

1094 H., 1683 M. senesinde Avusturya'ya karşı açılan seferde padişah Dördüncü Mehmed, ordu ile Belgrad'a kadar gidip orada vezir-i âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı serdar-ı ekrem yapıp göndereceği zaman burada merasim yapılmıştı. Kara Mustafa Paşa huzura girip yer öperek ayakta durduğu sırada başındaki Selimî'sinin sağ tarafına hazinedar başı ve sol tarafına da tülbend ağası birer mücevher top sorguç takıp silahdar ağa da murassâ kılıç kuşattı ve tirkeş taktı; beraber bulunan Şeyhülislâm ile Şeyh Vânî Efendiye de kürk ve hil'at giydirildi; padişah eline aldığı Sancağ-ı şerifi öpüp teslim ederken *"Sancağ-ı şerifi sana ve seni Allaha emanet eyledim yardımcın olsun"* diye temenniyyatta bulunmuş ve bunu müteakıb Vânî Efendinin duasiyle padişah huzurundaki merasim sona ermişti[1]. Mustafa Paşa, Sancağ-ı şerif ile dışarı çıkınca kapıkulu süvarisinin sipah ve silahdar ağaları omuzundan alıp at üstünde bulunan sadr-ı âzamın imamına vermişler; sadr-ı âzam otağ önünde sure-i fetih bitinceye kadar tevakkuf ederek sonra kendi otağına gelmiş ve yapılan tebrikleri kabul eylemiştir.

Bâzan ve fakat nâdiren Sancağ-ı şerif tesliminden evvel mahsus bir iltifat olmak üzere Hırka-i saâdet te açılarak ziyaret edilir ve sonra sancağın teslimi merasimi yapılırdı; meselâ 1097 Cemaziyelevvel (1586 M.) senesinde Dördüncü Mehmed vezir-i âzam Sarı Süleyman Paşa'ya Edirne'de Sancağ-ı şerifi teslim edeceği zaman has'oda köşkünde bulunan Hırka-i saâdeti açtırıp vezir-i âzam, Şeyhülislâm ve sefere memur Şeyh Seyyid Abdülbâki Efendiyi davet ile Hırka-i şerif ziyaretinde bulunmuştur, bunu müteakıp malûm şekilde Sancağ-ı-şerif teslim edilip; Süleyman Paşa,

[1] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 12 ve 14.

"Cenâb-ı hak fütûhat-ı celile ile rikâb-ı hümâyunlarına yüz sürmek nasib eylesun"

diye sancağı omuzuna alıp çıkmıştı[1].

Köprülü zâde Fazıl Mustafa Paşa merhum, Balkanlara kadar gelmiş olan düşmanı Tuna'nın öbür tarafına atıp Belgrad'ı zapteyledikten sonra avdette, Davutpaşada sancağ-ı şerifi ve orduyu istikbale gelen İkinci Süleyman, muzaffer sadr-ı âzamı fevkalâde taltif etmiş ve sarayda sancağ-ı şerifi padişaha teslim ederken hükümdar, üç adım yürüyüp sadr-ı âzamın elinden alıp mahalline göndermişti[2].

Sancağ-ı şerif saraydan alındıktan sonra sadr-ı âzamın imamı tarafından omuzda taşınarak tehlil ve tekbirlerle Sancağ-ı şerif çadırı denilen çadıra konur ve ordunun hareketine kadar orada dururdu[3]. Bu Livây-i şerif ile diğer çadırların kurulacakları mevkiler daha evvelden tâyin olunurdu[4]. Ordunun hareketi esnasında Livây-i şerif, kanun üzere sadr-ı âzam tarafından devşirilip müteaddit kıymetli bohçalara sarıldıktan sonra yeşil çuha kılıfına konup sandık ve arabasına vaz'edilerek naklolunurdu: Harp sahasında ise sadr-ı âzamın otağının yanındaki livây-i şerif çadırının içerisinde açık ve abanoz ağacından yapılmış gümüş çenber ve halkalarla müzeyyen bir mesnet üzerinde bulunur ve avdette gönderinden ayrılarak sandıkla nakledilirdi[5]. Sancağ-ı şerif daha evvelki tarihlerde (Onyedinci Asrın ilk yarısında) sadr-ı âzam ve serdar-ı ekremin otağında hıfzedilirdi; 1036 H., 1627 M. senesinde İran seferine giden Halil Paşa, Halep'te iken ordu ile gelen ve sandukasında mahfuz olan Livây-i şerifi karşılayıp ve başı üzerine alarak kendi otağında hıfzetmişti[6]. Daha sonra Sancağ-ı şerif için ayrı bir çadır kurulmuştu[7].

[1] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 238.

[2] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 548.

[3] "Livâ-i Hazret-i hayrülberâya bizzat yed-i müeyyede-i şâhâneleriyle müşarünileyhe bittevdî ve teslim ve tertib-i alay-ı vâlâ ile Davutpaşa sahrasına ihraç ve otağçe-i ulyasına idrâc olunduktan sonra..." *Rikâb Vak'anüvisi Edib Efendi Tarihi*, s. 4 ve *Müri-üt Tevarih*, 1184 seferi münasebetiyle.

[4] "...Livay-i şerif-i saâdet redif obası ve hıyâm-ı saire mahallerini tâyin ve hendese ve tebyîn eylemek için Muharrem-ül-haramın (1222 senesi) onikinci günü binnefs kethüday-ı sadaretpenâhî ve üstad mühendisler Davudpaşa sahrasına azimet..." *Âsım Tarihi*, C. 2, s. 260.

[5] *Vâsıf Tarihi*, C. 2, s. 309.

[6] *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 241.

[7] *Müri-üt-Tevarih*, 1182 senesi Vekayii arasında.

Sancağ-ı şerif sandığı pek mükemmel ve müzeyyendi; sancak, sandığına konurken Kur'an okunur, dua edilir, buhurdanlıklarda anber ve sarı sabır ağacı yakılırdı. Raşit Tarihi bu hususta şöyle diyor[1]:

"Azimet-i sefer-i hümâyun bu vakte gelince Sancağ-ı şerif, dûş-ı ikram-ı hademde arz-ı hıram edip lâkin bâdelyevm vakt-i şitâ ve kesret-i berf ve baran olmağla ol metâ-ı kevneyn bahây-ı saâdet, mûtat üzre sanduk-ı şerifine vazı وضع ve hıfzolunmak münasib olduğundan serdar-ı ekrem hazretleri (Şehid Ali Paşa) bilcümle erkân-ı devlet mahzarında kendüleri dest-i tebcil ve âdâb ile devşirip atlas ve dîbâdan müteaddit bohçalar içine sardıktan sonra sandık-ı şerife vazı وضع ve hıfzolundu."

Ordunun avdetinden evvel Davutpaşa sahrasına sancağ-ı şerif çadırı kurulur ve padişah ordu ve sancağı karşılamak üzere geldiği zaman bâzan o çadırda ve bâzan da Davutpaşada'ki köşkte otururdu[2].

Her seferde Sancağ-ı şerif ile beraber *Sancağ-ı şerif şeyhi* denilen ve sâdattan bulunan bir zat ile[3] bunun maiyyetinde Sancağ-ı şerif altında bulunmak üzere evlâd-ı peygamberîden bir kısım sâdat sefere giderdi[4]. Muharebe olurken; Sancağ-ı şerif serdar ve sadr-ı âzamın önünde durur ve sâdat ve hafızlar Livây-i şerifin etrafında Sûre-i fetih okurlardı[5].

Sarayda harem kapıcılarından kırk kişi sancakdar unvaniyle Sancağ-ı şerifin muhafazasına memur edilmişlerdi[6]; bu miktar, daha sonraları azalmıştı; nitekim Ondokuzuncu Asrın son yarısında Livây-i saâdetin bir baş sancakdarı ile yamağı ve bir baş bekçisi ile on beş kadar bekçisi vardı. Bunlardan baş sancakdara ve diğerlerine seferlerde muayyen bir para verilirdi; Ondokuzuncu Asır ortalarına doğru baş sancaktar 300 birinci yamağa 150 ikinciye 130 baş, bekçiye 100 ve diğer on beş bekçiden her birisine altmışar kuruş veriliyordu[7].

[1] *Raşit Tarihi*, C. 4, s. 56.
[2] *Suphi Tarihi*, varak 170.
[3] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 238 ve *Raşid tarihi*, C. 4, s. 172.
[4] *Suphi Tarihi*, varak 122.
[5] *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 142 ve 159; *Zübdet-ül Vekayi*, varak. 106.
[6] *Encyclopédie de l'Islâm* (*Sancağ-ı-şerif maddesi*).
[7] *Saray Vesikaları* (Cevdet Tasnifi) numara 4581 sene 1253.

Bâzı seferlerde Sancağ-ı şerifle beraber Hırka-i saâdetin de (Silâhdarın kaydına göre sadr-ı âzama verilen başka bir Sancağ-ı şerifle beraber) birlikte götürüldüğü görülmektedir; Eğri seferinde bu suretle hareket edildiği gibi sonraları da bâzan böyle yapılmıştır; 1084 H., 1673 M. senesinde Leh seferine giden Dördüncü Mehmed'le beraber Hırka-i şerif de götürülmüştü[1]. Birinci Ahmed de İstanbul'dan ayrılıp nereye giderse Hırka-i saâdeti de bir araba ile beraberinde götürmek âdeti idi[2].

1202 H., 1788 M. senesinde Koca Yusuf Paşa'nın sefere hareketi esnasında Birinci Abdülhamid, sancağ-ı şerifle beraber Hırka-i saâdet dairesinin perdesinde asılı duran ve Davud Peygamberin, Calut'ı öldürdüğü kılınç olduğu söylenen kılıncı fâl-i hayır olmak üzere sancağ-ı şerifin teslimi günü sadr-ı âzamın beline bağlatmış ve bunu bir iltifat olmak üzere daha evvel sadr-ı âzama bildirmişti[3].

[1] *Raşit Tarihi*, C. 1, s. 302.

[2] *Zübdet-üt-Tevarih*, varak 280 ilâ 286.

[3] *Başvekâlet Arşivi* (Birinci Abdülhamid Vesikaları) Emîrî Tasnifi dosya 6 numara 1263.

Şevketlû, kerametlû, mehâbetlû, kudretlû velinimetim efendim padişahım.

Beyaz üzerine hatt-ı hümâyûn-ı şevket makrunları şerefbahş-ı sudur olmağla mefhum ve mealinde sahib-üt-tarih silahdâr-ı esbak Mehmed Efendi merhumun tarihinde mastur olduğu üzere hazret-i server-i kâinat efendimizin hırka-ı saâdetleri olduğu mahallin perdesinde âvihte olan seyf-i şerifin arabî takriri ve türkî tercemesi ile kullarının manzur-ı âcizânem olmak için seyf-i şerif-i merkum taraf-ı çâkerâneme irsal buyurulduğu ve timurı bilenip âmâde olunup Livây-i şerif teslimi günü teberrüken miyân-ı ubudiyyetime bend olunacağı ve zikrolunan seyf-i şerif feth-u nusrata dâl olmağla zafer ve galibiyyete ni'm-el-fal olmak için maan götürülüp sancağ-ı şerif ile bile hıfzolundukta cenâb-ı kadir-i mutlak feth-ü nusrat ile muavedeti müyesser ve sonra yine getirilüp mahallinde hıfzolunmak üzre sıhhat ve selâmetle teslimini mukadder eylemesi tefe'ülâtı, savb-ı mülûkânelerinden îmâ ve iş'ar buyurulmağla hakk-ı âcizânemde bîdiriğ ve erzan olan lütf-u-ihsan ve mekârım-ı bî payanlarının binde birinin şükrünü edâ bir türlü imkânda olmayıp baştan ayağadek müstağrak-ı deryâ-yı inayet ve serapa mazhar-ı lütf-u-merhametleri olduğumdan subh-ü-mesâ devâm-ı eyyam-ı ömr-ü-devletleri ed'iyyesine sarf-ı enfas ve tahsil-i rızay-ı meyamin iktiza-yı mülûkânelerine bezl-i mâ hasal olunmak üzere iken bu defa dahi bu veçhile hatt-ı hümâyunları sâdır olmağla seyf-i şerif-i merkumun Fındıklı (Fındıklılı) Tarihinden ihraç olunan tercümesine nazar olundukta halifetullah olan Hazret-i *Davut* Peygamber aleyhiselâmın ol vaktin keferesinden *Câlut* dedikleri mel'una galebe için kuvvet-i nübüvvet ve vahy-i cenâb-ı rabb-i izzet ile muktezây-ı hikmet ve iktizây-ı keşf-ü kerametle yaptığı şimşir-i adû tedmir olduğu nümâyan ve seyf-i şerif-i merkum enbiya-i kiram ve mülûk-i zevilihtişamdan çak bu hengâme gelince esbâb-ı galebe ve nusrata intikal ile her kimin yedinde bulunmuş ise nesâim-i fevz-ü-fütûhat ol tarafta vezan olduğu ayan olmaktan nâşi miyân-ı sadâkatime bend olunması inşâallah-ül-melik-ül-müsteân zaman-ı saad iktiranlarında dahi fevz-ü-nusrata tefe'ül olunacağı tarih-i mezkûrden mahrec tercemeden müsteban olup bâhusus iksîr tâbir ettikleri veli nimetin hüsn-i Teveccühü olmağla, şevketlû, kerâmetlû efendimin hakk-ı âcizânemde bu teveccühleri derkâr ve mahz-ı mekârım-ı ahlâk-ı bendenüvâzilerinden min gayr-ı istihkakin kullarına merâhim-i eşfakları ebediyy-ül-istimrar iken inşaallahü teâlâ berekât-ı daavât-ı hayriyye-i hüsrevâne ve asâr-ı feyz-i teveccühât-ı seniyye-i hüdavendigârâneleriyle âdây-ı din ve kefere-i müşrikine galebe suretleri istihsal ve gazevât-ı şâhâne ve fütuhat-ı mülûkâneleri havadisiyle cihanı mâlâmal etmek emrine kıyam ve hidemât-ı mülûkânelerinde sarf-ı ihtimam ve âdâya galebe ve nusrat

Ordunun seferden avdetinde sandukası içinde nakledilen sancağ-ı şerif Davut Paşa'ya yaklaşınca sandıktan çıkarılarak gönderine takılıp Davut Paşa'ya gelinir[1] ve orada padişaha teslim edilip yine iade olunarak saraydaki ikinci defaki teslim ve tesellüme kadar açık bulunurdu.

Bâzı seferlerde sancağ-ı şerif vezir-i âzama verilip gönderildikten sonra arkadan padişah gelip orduya iltihak edecek olursa vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem sancağ-ı şerifi hükümdara teslim ederdi; meselâ Dördüncü Murad'ın Revan seferinde vezir-i âzam sancağ-ı şerifle padişahtan evvel gidip Erzurum'da bekliyordu; padişah buraya gelince alay gösteren sadr-ı âzam, padişahın otağı önüne geldiği zaman atından inerek sancağ-ı şerifi kucağına alıp kendisine teslim eylemişti[2].

Sancağ-ı şerif yalnız seferlere inhisar ettirilmeyip bâzan İstanbul'da vukua gelmiş olan askerî ısyanlarda da çıkarılarak halk âsilere karşı Sancağ-ı-şerif altında toplanmağa davet edilir ve bu suretle âsilerin maneviyyatı üzerinde mühim bir tesir husule getirilerek hâdise bastırılırdı; fakat her ısyanda sancağın çıkarılması âdet olmayıp fevkalâde anlarda olurdu; meselâ 1061 H., 1651 M. senesinde ocak ağalarının çekilmez hale gelen tahakkümlerini bertaraf etmek için Sancağ-ı şerif çıkarılmış ve bu hal yeniçeri ocağı ağalariyle taraftarlarını şaşırtarak hükümet bu sayede bunlardan kurtulmuştu[3].

esbabını itmama ikdam üzere olduğum malûm-ı şâhâneleri buyuruldukta her halde emr-ü-ferman şevketlû kerâmetlû mehâbetlû kudretlû velinimetim efendim padişahım hazretlerinindir.

Sadr-ı âzamın bu telhisi üzerine padişah aşağıdaki hatt-ı hümâyunu yazmıştır.

Benim vezir-i zafer makrunum,

İnşaallahü teâlâ hüsn-i-tefe'üle dâl alâmet. Min tarafillâh mübeşşerât-ı kesirdir; hemen seni, cemi-i cünûd-ı muvahhidini cenâb-ı halika vedia eyledim.

[1] 1152 senesinde seferden avdette Silivri menziline nüzul eylediklerinde kanun-ı kadim üzere livâ-i hadrây-ı server-i enbiya atyab-üs-salat ve enmâha sanduka-i lâtifesinden ihraç ve *serv-i zibende hiram* seküsüne وضع vaz ile mihter nesim-i-ibtihac kılındı..." *Suphi Tarihi,* s. 170.

[2] Vezir-i âzam "atından indi ve Alem-i şerif-i Hazret-i Resulullahı kucağına alıp saâdetlû padişah-ı İslâma teslim eyledi..." *Zafernâme,* s. 13 (Kara Çelebi zâdenin eseri. Kütüpanemizdeki nüsha).

[3] *Naîma,* C. 6, s. 119; bu hâdise *Teşrifat Mecmuasında* (*Kâmil Tasnifi altı hususî numaralı defter*) şöyle tasvir edilmektedir: "yevm-üs-sebt fi 10 şehr-i Ramazan sene 1061. Yevm-i mezburda yeniçeri ağası ve yeniçeri kethüdası ve Bektaş Ağa fesada mâil olup hareket etmeleriyle ve cümle âlem-i nâs yeniçeri ağası ve yeniçeri kethüdası ve Bektaş Ağayı istemezler dimeleriyle sultan-ı enbiya sallallahüteâlâ aleyhivessellem hazretlerinin Sancağ-ı şeriflerin orta kapıya çıkarıp ve yeniçeri ağası ve yeniçeri kethüdası ve Bektaş Ağayı hatt-ı hümâyun ile davet eylediklerinde üçü bile hatt-ı hümâyun-ı saâdet îcâda itaat etmediler, cümle yeniçeri taifesi (bize ulufeyi saâdetlû hünkârımız veren) deyu yeniçeri taifesi mezburların yanlarından firar edip cümlesi divan-ı hümâyuna geldiler; yeniçeri ağasına Temeşvar beğlerbeğiligi

Yine bunun gibi 1099 H., 1687 M. senesinde cepheden dönen ve Dördüncü Mehmed'i خلع hal'eden kapıkulu ocaklarının İstanbul'daki edepsizlikleri tahammül olunmaz bir hale geldiğinden, bir işarete bakan halkın ayaklanması neticesinde bundan cesaret alan hükümet Sancağ-ı şerifi çıkarmak suretiyle işi bastırmış ve ileri gelenler de katledilmişlerdir[1].

Ocaklıları tedip için Sancağ-ı şerifin son ihracı 1241 H., 1826 M. senesinde olup bu defa sancak saraydan çıkarılarak Sultan Ahmed camii minberine dikilmiş ve birkaç saat içinde yeniçeriler tedip ve kışlaları yakılıp yıkılarak ocak tamamen söndürülüp[2] *Asakir-i Mansûre-i Muhammediyye* ismiyle talimli asker ocağının temelleri atılmıştır.

ihsan olundu ve kethüda beğe Bosna eyaleti ihsan olundu ve Bektaş Ağaya Bursa beğliği ihsan olundu ve bostancı başı ehl-i fesat olmağla boğulup yerine Mehmed Ağaya bostancı başılık sadaka olundu; hikmet-i huda harem-i hümâyunda bir miktar kavga olmağla valide sultanı boğdular; hüdây-ı kerim hazretleri hayırdür kıla. "

[1] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 325 ilâ 344; Ocaklıların ve bilhassa yeniçerilerin bu def'aki serkeşlikleri korkunç bir şekil almış, padişah olan İkinci Süleyman'ın yerine kardeşi Ahmed'in veyahut yeğeni Mustafa'nın ve hattâ Kırım Hanının hükümdar yapılması hususi bile müzakere edilmiş ise de sancağ-ı şerifin çıkarılmasiyle kuvve-i mâneviyyeleri kırılan ocaklılar, halkın da hükümete yardımiyle arzularına muvaffak olamamışlardır.

[2] *Üss-i zafer* (Esat Efendi) ve *Cevdet Tarihi*, C. 12.

TÛĞ-I HÜMÂYUN VE DİĞER TUĞLAR

Tarihlerimizde *Tuğ* ismi altında bir alâmet vardır; kelime Türkçedir; Tuğun adedi hükümdardan başlıyarak rütbe ve dereceye göre değişmektedir; tuğ, eski Türklerde, Hint ve Çinlilerde mevcut olup hanlık ve beğlik alâmetlerindendi, Mahmud-ı Kâşgarî, tuğ hakkında (C. 3, s. 92) şöyle diyor:

"Tuğ, alem demektir "Tokuz tuğlug han" denir ki dokuz sancak sahibi hükümdar demektir. Hükmettiği yerler ve vilâyetler daha fazla olsa dokuz sancaktan fazla yapılmaz, çünkü dokuz rakkamı ile tefe'ül ederler. Sancağın kumaşı dibaçtan ve rengi tefe'ülen nârenci renkli ipekten yapılır.

Tuğ, İslâmiyetten sonra da Türk devletlerinde kullanılmıştır. Bir sırığın baş tarafına at kıllarından tertip edilip takılmış olan tuğ[1] rivayete göre Çinliler ve Türklerce mukaddes addedilen ve *Kotas* denilen, tüyleri uzun olan *Yak* ismindeki Tataristan[2] veya Tibet öküzünün kuyruğundan yapılırmış; sonraları bunun yerine Türklerce pek sevilen at'ın kuyrukları kaim olmuştur[3]. Başka bir rivayete ve madalyonlarındaki resmine göre Büyük *iskender* de miğferine at kılları takmış. Hammer'in kaydına göre de Hektör de başına at kılı takarmış.

Bu kısa malûmat ve rivayetlere göre başa at kılı takmak veya at kılını beğlik ve hükümdarlık alâmeti olarak kullanmak çok eskidir; Çinli'lerle eski Türk devletlerinden sonra Cengiz imparatorluğunda Anadolu Selçukî'lerinde Memlûk'lerde, Timurî'lerde Akkoyunlu'larda da bunu görmekteyiz; Memlûk'lerde tuğa چاليش *çâliş* derlerdi[4].

[1] *Riko,* sırıkların ucuna at kuyruğu bağlanıp bu sırığın ucu bir altun top ile nihayetlenirse buna tuğ denildiğini beyan ediyor ki tuğun Osmanlılardaki doğru tarifidir (s. 128, Fransızca nüshası).

[2] *Lehçe-i Osmanî* (Hotoz maddesi) ve Şeyh Süleyman Efendinin *Çağataylûgati* (Tuğ maddesi); *Encyclopédie de l'Islâm* (Tuğ lûgati); D'Ohsson'un *Moğollar Tarihi* (Millî Tetebbular Mecmuasındaki tercümesi) sayı 3, s. 407.

[3] D'Ohsson'un *Moğollar Tarihi*'nden tercüme edilmiş kısmı, Millî Tetebbular mecmuası sayı 3.

[4] *Osmanlı Devleti Teşkilâtına medhal,* s. 60, 116, 335, 336, 448, 450, 460.

Osmanlılarda da tuğ, hükümdarlık vezirlik, beğlerbeğilik sancak beyliği ve daha umumî tâbirle askerî vazife ve memuriyet alâmeti idi; vazifenin derecesine ve ehemmiyetine göre adedi çok ve az olurdu.

Osmanlıların tuğları Onaltıncı Asırda baş tarafında bir yaldızlı top ile Anadolu Selçukilerindeki gibi[1] üzerinde gümüş hilâl bulunan (bâzan hilâlsiz de olur) bir sırığa ve topun alt kısmına takılmış uzun ve boyalı at kıllarından müteşekkildi; Halkondil Zeylindeki benzetişe göre top Güneş'i ve hilâl Ay'ı ve at kılları da Güneş'in şualarını temsil ediyormuş; at kıllarının sırığın tepesine doğru gelen kısmı beyaz ve siyah renkteki kıllarla örülür ve kırmızıya boyanan alt kısmı dağınık bir halde bırakılırdı; bundan dolayı bâzı eserlerde *Tûğ-ı perişan perçem* tâbiri geçmektedir.

Marsigli, Osmanlı ordusunda görmüş olduğu tuğu şöyle tarif etmektedir:

> En ziyade şerefli ve şanlı olan tuğlar, at kuyruğundan olarak sanatkârane yapılmakta ve birçok kıllardan mürekkep olarak kırmızı renge boyandıktan sonra bunun tepesine ince kıllardan yapılmış bir başlık saçaklı olarak konulmakta ve renkleri beyaz ve siyah ile karışmaktadır. Bütün bunların üzerine bakırdan altun yaldızlı büyük bir yuvarlak (top) konulmaktadır; bunu esasen Türk'ler Tatarlardan almışlardır ki kumandanlık alâmeti ve nişanesi olarak kullanılır..."[2].

***

Osmanlı padişahlarının tuğlarının müteaddit menbalara göre Onaltıncı Asırda yedi olduğunu görmekteyiz; *Feridun Bey* ile *Vâsıf*'tan naklen *Cevdet Paşa, Cevat Paşa* ve *Mahmud Şevket Paşa* ve Encyclopédie de l'Islam'da *Kleman Huart* ve *Marsigli* ve *Kara Çelebi zâde,* sefere iştirak eden padişahın yedi tuğu olduğunu yazmaktadırlar[3]. Fakat Onye-

[1] *Osmanlı Devleti Teşkilâtına medhal,* s. 80 (Mahçe-i tuğ).

[2] *Marsigli* (*Bay Nazmi Tercümesi*), s. 117.

[3] *Feridun Bey Münşeatında* Çaldıran'da muharebe edildiği gün "seb'a-i seyyare mânendi olan yedi tuğ-ı zerrin, elviye-i sultanî ve alemhây-ı Osmanî çözülüp" *Bulak tab'ı s. 402* (Münşeatın Takvimhane tab'ında bu kayıt yoktur). *Cevdet Tarihi,* C. 1, s. 32 (*Matbaa-i Osmaniyye tab'ı*) ve *Tarih-i Askerî-i Osmanî,* s. 407 ve *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyyesi* ile *Encyclopédie de l'Islâm* (tug maddesi); *Marsigli* (*Bay Nazmi tercümesi*) s. 177; *Hammer* Kanunî Sultan Süleyman'ın Avusturya seferine ait malûmat veren Sinan Çavuştan naklen padişahın 950 H. 1543 M. seferinde altun çubuklu yedi bayrağı ile yedi tuğundan bahsetmektedir. (*Atâ Bey tercümesi* C. 5, s. 244). Kara Çelebi zâdenin *Süleymannâme*'sinde de tuğların yedi olduğu görülüyor (*Süleymannâmeden naklen Tarihî Osmanî Encümeni Mecmuası,* sene 9, s. 81).

dinci Asırla Onsekizinci Asra ait tetkik ettiğimiz bâzı eserlerle kanunnâmelerde padişah tuğları altı olarak gösterilmektedir[1]. Bu iki kaydı telif için bir vesikamız yoktur; yanı Padişah tuğının yedi olduğuna dair henüz bir sened görmedik ve bilâkis altı oldığını gördük; buna bir de misâl vardır. Vezir-i âzam Kuyucu Murad Paşa, Kalender oğlunu bozduktan sonra *Hasan Gediği* taraflarında bulunurken Nasuh Paşa orduya iltihak etmiş, Nasuh Paşa'nın, zamanında orduya gelmediğine ve maiyyetinde sekbanlar bulundurduğuna târizen Kuyucu:

"Padişahımız yed-i tulâ يد طولى sahibidir. Şol gördüğün altı tuğların birisini sana gönderip katlini ferman eylese acep neye kadirsin?" demişti[2]. Bu kayıttan sadr-ı âzam ve serdar-ı ekremin yanında padişahın altı tuğu bulunduğu anlaşılıyor.

Bâzı eserlerde padişah sefere giderken önünde dört tuğun çekildiği yazılıdır; meselâ Celâl zâde'nin *Tabakat-ül-Memalikin*'de Kanunînin bir seferinden bahsedilirken:

"*Afitab füruğ dört dane tuğlar ki cihar köşe-i âlem şehinşah-ı benîâdem'e müsahhar ve müsellem idûğüne beşaret olup...*" kaydiyle tuğun dört olarak gösterilmesi[3] ve Üçüncü Mehmed'in *Eğri* seferinden avdetle İstanbul'a girişi yazılırken "Çar tuğ âyin-i Osmanî önünce..." ibaresiyle dört tuğdan bahsedilmesi[4] ve *Kavânin-i Osmanî va Râbıta-i Âsitâne* isimli mehazimizin de dört büyük tuğun padişah önünde gidişini yazması[5] tuğların bu eserlere göre dört olduğu zehabını vermekte ise de iş böyle değildir. Hareket esnasında padişah önündeki tuğun dört olması, hakikatte altı veya yedi olan tuğlardan ikisinin veya üçünün bir gün evvel ileri gönderilip konak mahalline kurulan padişah otağının önüne dikilmesinden dolayıdır; yani seferlerde tuğların altı oldığına göre, ikisi daima bir gün ileri gider ve konak mahalline dikilir, padişah oraya gelince tuğcular hemen ileriye hareket ile bir menzil daha ileriye giderlerdi. Bundan dolayı padişahın esas tuğları altı veya yedi olduğu halde kendisiyle beraber daima dört tuğ giderdi.

[1] *Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi* (Millî Tetebbular Mecmuası sayı 2, numara 531) *ve Nimetî Efendi Kanunânmesi*, Kütüphanemizdeki nüsha, s. 37.

[2] *Naîma Tarihi*, Müteferrika tab'ı C. 1, s. 257.

[3] *Tabakat-ül-Memalik Fi Derecat-il-Mesalik*, s. 532.

[4] *Selânikî* (*basılmamış nüsha*), varak 355. b.

[5] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Asitâne*, s. 21.

Yukarıda iki kanunnâmeye istinaden tuğların Onyedinci ve Onsekizinci Asırlarda altı olduğuna işaret etmiştim. Abdurrahman Paşa'nın Kanunnâmesinde (Onyedinci Asrın son yarısı) ve *"ihrâc-ı tuğ-ı hümâyun"* kısmında:

"İbtida tuğlar çıkarılmakta kanun budur ki şevketlû padişah-ı âlempenah hazretlerinin altı adet tuğ-ı hümâyunlarından ikisi çıkarılıp nasbolunur "denilmekte olduğuna göre Onyedinci Asır sonlarında tuğların altı olduğu görülüyor[1]. Onsekizinci Asır başlarında yazılan Nimetî Efendi Kanunnâmesinde de:

"Husrev-i evrenk zib-i istiklâl-i devlet ve Çar bâliş nişin-i makarr-ı saltanat-ı aliyye olanların bâb-ı devletmeablarının mukabelesine altı adet tuğ-ı zafer füruğ-ı müşkîn perçemden ikisi vaz'olunmak mûtad-ı kadim-i şehriyar-ı sipihr ihtişam..." denilmekte ve yine aynı kanunnâmede Abdurrahman Paşa'dan naklen aynı ibareye göre[2] tuğların bu asırlarda altı olduğu yazılmakta ve müverrihlerin tuğ ile yedi saltanat sancağını karıştırdıkları zannolunmaktadır.

* * *

Sefer münasebetiyle tuğlardan ikisi, enderunda bulunduğu mahalden çıkarılınca bâzan saray cebehanesi ve bâzan da Babüssaâde veya ortakapı önüne dikilirdi[3]. Tuğ ihracının merasim-i mahsusa ile yapılması kanundu; tuğların nakline *sertuğcıyan* denilen bir tuğcubaşının emri altındaki *(Tuğciyân-ı hassa)* memur idiler. Bu tuğcular kapıkulu süvarilerinin silahdar bölüklerine mensubtular[4]; Nimetî Efendi Kanunnâmesinde silahdar bölüğünde yirmi dokuz *Tuğ keşan* bulunduğu yazılmaktadır[5].

Bir muharebe zuhurunda kapıkulu ocaklarının İstanbul'dan hareketlerinden bir buçuk, iki ay evvel, padişah tuğlarından ikisi merasimle çıkarılarak evvelleri cebehane önüne ve daha sonraları da

[1] *Abdürahman Paşa Kanunnâmesi* (Millî T. M.) sayı 2, s. 531.

[2] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 37 ve 57.

[3] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 36, 53 ve *Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 625; *Kara Çelebi zâde Zafernâmesi*, kütüphanemizdeki nüsha s. 4 ve keza *Nâîma*, C. 6, s. 169 (ikinci tab'ı).

[4] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 24; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesinde* tuğcular hakkında şöyle deniliyor: "...ve zümre-i mezburenin bir hassası dahi tuğculuk ve yedekçiliktir; silahdar ocağına mahsus gediktir, gayri bölükler olmaz, yirmi otuz nefer tuğkeş olup seferde hünkâr tuğların çekerler." s. 49.

[5] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 79.

orta kapı ve Babüssaâde denilen ak ağalar kapısının önüne dikilmek kanundu[1]. Padişah tuğunun çıkmasını müteakıp vezir-i âzam ve sefere memur olanlardan tuğ sahibi olanların kendi konaklarının önlerine tuğlarını dikmeleri usuldendi.

Tuğ-ı hümâyun ihracı Onyedinci Asrın son yarısiyle Onsekizinci asır başlarında şöyle olurdu[2]: İbtida padişahın tuğlarından ikisinin çıkarılıp bâb-üs-sâade önüne dikilmesi içîn keyfiyyet vezir-i âzamla Şeyhülislâm, kazaskerler, nişancı, defterdar, yeniçeri ağası, mîr-i alem ve diğer rikâb ağalarına bildirilir ve hepsi de merasim elbisesi ve merasim kavuklariyle muayyen zamanda sarayın orta kapısında beklerlerdi.

Bu sırada enderundan, tûğ-ı hümâyunun hazırlandığına dair haber gelmesi üzerine önde vezir-i âzam olmak üzere heyet içeriye girip Babüssaâdede ak ağaların oturdukları aralıktaki sedirlere oturup beklerler; bu sırada hassa müezzinleri Sure-i fetih okumağa başlarlar, tamam olup davetli şeyh efendilerden birisinin duasını müteakıp Fatiha okununca ağalar içeriden tuğ-ı hümâyundan ikisini çıkarırlar; hemen devlet erkânı kalkıp tuğları ağaların ellerinden alırlar ve derhal birini sadr-ı âzam ile Şeyhülislâm ve diğerini de vezirlerle kazaskerler alıp diğer davetliler dahi tutup Babüssaâde önündeki muayyen yerlerine dikerler; bunun üzerine Şeyhülislâm veya nakib-ül-eşraf tarafından dua edilir ve tuğlar yerlerine iyice yerleştirildikten sonra merasime nihayet verilirdi; bu tuğ ihracı merasiminde sadr-ı âzam ve diğer devlet erkanı başlarına Selimî denilen serpuşu ve divan çavuşları

[1] *Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 102, 670, 760 ve *Nimetî Efendi*, 36, 57; *Vekayinâme* (*Abdi Paşa*) s. 202. Onaltıncı Asır sonlarıyla Onyedinci Asırda tuğ-ı hümâyunun bâb-ı hümâyun veya saray cebehaneliği önüne dikildiğini görüyoruz; Üçüncü Mehmed Eğri seferine gideceği zaman tuğ-ı hümâyun 1004 senesi Ramazanının onbeşinci günü cebehâne önüne dikilmişti (*Vekayi-i tarihiyye, varak 15*). Dördüncü Murad Revan seferine giderken yine tuğlar cebehâne önüne dikilmişti. Dördüncü Mehmed 1657 senesinde Edirneye hareket etmeden evvel tuğları Babüs-saâde önüne dikilmişti, bk. *Naîma*, C. 3, s. 221 ve *Zafernâme*, s. 4: "sene erbaa ve erbaîn ve elf receb-ül-müreccebi gurresinde cebehâne önüne tuğ-ı sultanî dikilip" *ve Naîma*, C. 6, s. 169 ve *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 102. Ondokuzuncu Asır başlarında padişah tuğlarının sarayın ortakapısı önüne dikildiğini görüyoruz. Şâni zâde bu hususda ordunun 1812 de seferden Edirne'ye avdeti münasebetiyle şöyle diyor: "...sâha-i bâb-ı vasat-ı hümâyun ve sâhâ-i Şeyhülislâmî ve sadreyn ve nakib-ül-eşraf'ta vesairede merkûz olan tuğların bâdezin nasbında bir mânâ kalmadığından giru mahallerine وضع vaz'ı ve hıfz olunmaları ferman olundu..." C. 2, s. 162.

[2] *Abdurrahman Paşa ve Nimetî Efendi Kanunnâmeleri* (*İhrac-ı tuğ-ı hümâyun*) kısımları.

mücevveze giyerlerdi. Gerek Şeyhülislâm ile kazaskerlerin ve gerek nakib-ül-eşrafın kavukları *örf* denilen büyük serpuştu[1].

Bundan sonra *Otağ-ı hümâyun* denilen padişahın kırmızı renkteki çadırının ordunun ilk menzili olan mahalle kurulması münasebetiyle tuğların oraya nakli de yine merasimle olurdu. Ordu İstanbul'dan Rumeli tarafına hareket edecek ise otağ-ı hümâyun Davutpaşa sahrasına, Anadolu tarafına gidecek ise Üsküdar'daki Doğancılar meydanına kurulurdu. Eğer sefere karar verildiği mahal Edirne ise yani padişah ve hükümet Edirne'de bulunuyorlarsa otağ-ı hümâyun Kabak meydanı denilen mahalle kurulurdu; sadr-ı âzam ve devlet erkânı Babüssaâde önündeki iki tuğu merasimle alarak otağ-ı hümâyun önüne dikerler ve konakçı ile tuğculara ve alemdarlara hil'at giydirilirdi.

Bilmünasebe daha evvel de söylediğimiz gibi seferde padişah tuğlarından ikisi daima bir konak ileri gidip oraya kurulan otağ-ı hümâyun önüne dikilirdi; bundan dolayı asıl ordugâhda padişah tuğlarından dördü bulunurdu; tuğlardan ikisini konakçı tâyin edilen bir mîr-i miran (beğlerbeği) veya sancak beğile tuğcular bir konak ileri götürürlerdi; İkinci Osman'ın Leh seferinde baş kapıcı başı Davut Ağa, otakçı başı olup otak ve tuğlar ile ileri gönderilmişti. İkinci Süleyman'ın Edirne'den İstanbul'a avdetinde Seyyid Ömer Paşa konakçı ve tuğ-ı hümâyun hizmetine memurdu[2]. Kamaniçe seferinde hükümdarın tuğlarını nakle Çirmen Beği memur edilmişti[3]. Tuğların nakilleri için tâyin olunan dört otakçıdan ikisine *kondurucı* ve diğer ikisine de *göçürücü* denirdi; bunların içlerinden birisi *konakçı başı* olurdu.

Sefer esnasında padişah tuğları âdet üzere düşman hududuna kadar önde gider ve hududa gelince ileri gitmesi tabiî mümkün olmadığından ordu ile beraber bulunurdu; yalnız Dördüncü Murad Bağdad seferi esnasında kaptan paşa'nın tavsiyesi üzerine tuğları ordunun önünde sevketmişti[4]. Mamafih bu müstesna olup serhadde gelince tuğ-

[1] Şeyhülislâm, kazaskerler, nakib-ül eşraf, İstanbul kadısı gibi yüksek rütbeli ulemaya mahsus olan örf, tepeden başa doğru beyzî şekilde idi, bu kavuğun üzerine tülbend ile burma sarık sarılırdı; nakib-ül-eşrafın sarığı, sâdât sarığı olup yeşil renkli tülbenddendi.

[2] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 545.

[3] *Zübdet-ül- Vekayi* varak 10; *Vekayi-i- Tarihiyye* varak 207 b. ve *Raşit*, C. 1, s. 266, 271.

[4] Kaptan-ı Derya Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Hüsrev Paşa'nın Bağdad seferinde de tuğların önden gittiğini söyliyerek padişahı teşvik etmişti (*Hammer*, C. 9, s. 250 Atâ Bey Tercümesi).

ların ileri gönderilmemesi kanundu[1]. padişahların onsekizinci asırdan itibaren sefere gitmemeleri sebebiyle tuğları yalnız sarayda dikilirdi.

***

Padişahtan başka vezirlerin, beğlerbeği ve sancak beğlerinin, Şeyhülislâm ve kazaskerlerin, yeniçeri ağası, sekban başı ve kapıkulu süvarilerinden altı bölüğün, cebecilerin, Erdel Kıralının, Eflâk ve Buğdan voyvodalarının da tuğları vardı.

Vezir-i âzam ile diğer vezirlerin tuğları üç tane idi[2]. Sadr-ı âzamın dört ve hattâ beş tuğu olduğunu yazan eserler vardır[3]. Fakat elimizdeki kanunnâme ve vesikalarda sadr-ı âzamın dört veya beş tuğu olduğuna dair hiçbir kayıt yoktur; hattâ Fazıl Ahmet Paşa'nın Avusturya seferinden dönüşünde orduda bulunmuş olan *Riko* sadr-ı âzamın üç tuğu olduğunu beyan ediyor[4]. Mîr-i miran denilen beğlerbeğilerle aynı derecede itîbar edilen Eflak ve Buğdan voyvodalarının ikişer ve sancak beğlerinin birer tuğları vardı.

Şeyhülislâmın iki tuğu olup biri toplu (tuğ sırığının başı yaldız toplu) ve diğeri de topsuzdu; kazaskerlerin birer tuğu olup topları yoktu[5]. Yeniçeri ağaları evvelleri sancak beği rütbesinde sayılıp birer tuğ verilmişken sonradan iki tuğ verilmişti; vezir olan yeniçeri ağalarının üç tuğu vardı; sefer vukuunda yeniçeri ağalarının tuğları ağa kapısına dikilirdi[6]. Sekban başılar Onbeşinci Asrın son yarısında ocakta ağalık ettiklerinden dolayı bir tuğları varken kendilerinin bu ağalık imtiyazı alındıktan sonra tuğları yine kendilerinde bırakılmıştı; altı bölük ağalariyle cebecilerin, topçuların da ocak tuğları vardı[7].

[1] *Silâhdar Tarihi,* C. 1, s. 334 (Fazıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferi esnasında).

[2] *Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi* (*Millî Tetebbular Mecmuası sayı* 2).

[3] *Ahmed Vefik Paşa* Tuğ Lûgatinde serdar-ı ekremlere bâzan dört tuğ verildiğini yazmaktadır: *Marsigli* de sadr-ı âzam tuğunun beş olduğunu beyan etmektedir (*Bay Nazmi Tercümesi* s. 177). Fakat kanunnâmelerde bu hususa dair bir kayıt olmayıp vezirlerin alelitlak üç tuğları olduğu beyan ediliyor. Seferlerde bunun adedinin arttığına dair bir kayıd göremedim.

[4] "...Sadr-ı âzamın önünde, tepesinde altun top mevcut bir sırığın ucuna merbut üç at kuyruğu taşınır" *Riko* (Fransızca tercümeden) s. 112.

[5] *Kavânin-i Osmanî ve Rabıta-i Âsitâne,* s. 21.

[6] "...Yeniçeri ağası Ahmed Ağa sefere çıkmak mukarrer buyrulup ağa kapısında nice günler tuğ-ı pürfüruğ dikilip ve ocak ağalariyle kendüler dahi kanun-ı kadim üzre hil'at-i fahire giyip..." *Selânikî Tarihi* (basılmamış nüsha) varak 268 ve *Vekayi-i Tarihiyye* varak 128, sene 1016 H.

[7] *Vekayi-i Tarihiyye,* varak 129 ve 150.

Tuğ ile sancak, rütbe ve memuriyyet alâmeti olduğundan kendisine tuğ verilen şahıs tuğlarının miktarına ve memuriyetlerinin gelirine göre *Tuğ câizesi* olarak hazineye para verirdi[1]. Vezir, beğlerbeği ve sancak beğlerine verilecek tuğlar ve sancaklar İstanbul'da mîr-i alem tarafından verilir ve bâzan da bilvasıta gönderilirdi[2]. Vazifeden azledilmek tuğ ve sancağın elinden alınmasını icabettirmez, fakat üzerinden rütbesini aldıracak kadar cürmü olanların tuğ ve sancakları elinden alınarak bütün haklarını kaybederdi.

* * *

Bir sefer vukuunda vezir-i âzamın üç tuğundan yalnız birisi Paşa kapısının önüne ve binek taşına dikilirdi; bu münasebetle merasim yapılıp hafızlara Kur'an okutulur ve davet edilen şeyh efendilerin zikir ve tehlilleri arasında sadr-ı âzamın tuğ'u mahalline konurdu[3].

Onyedinci Asrın sonlarından itibaren padişah bizzat sefere gitmediği ve ordu ile memleket dahilinde muayyen bir mahalle kadar hareket etmediği zamanlar, sadr-ı âzam yalnız kendi tuğlarıyla hareket ederdi. Muharebe safında serdar-ı ekremin tuğları yeniçerilerin arkalarında bulunur ve tuğun dibinde de mehterhane ile beraber gedikli müteferrikalar ve anların arkasında ise Sancağ-ı şerif ve daha sonra da sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem dururdu[4].

Sefere memur diğer ocak erkânı ile sair tuğ sahipleri de birer tuğlarını kendi dairelerinin önlerine takarlardı. Vezir-i âzam tuğunun ihracı sebebiyle artık divan-ı hümâyunda içtimâ olmaz ve yalnız vezir-i âzam kendi konağında yani Paşa kapısında ikindi divanı aktederdi[5]. Vezir-i âzamın tuğu Davutpaşa'ya çıktıktan sonra sadaret kaymakamı tâyin edilen vezir divan aktiyle ikinci derecedeki işlere bakardı; asıl mühim işlerin halli orduda sadr-ı âzama aitti.

[1] *Raşit Tarihi,* C. 2, s. 11.

[2] *Silâhdar Tarîhi,* C. 2, s. 360, 361.

[3] *Vekayi-i Tarihiyye,* varak 150 (Kuyucu Murad Paşa'nın 1018 de ordu ile çıkışında) ve *Zübdet-ül-Vekayi,* Esat Efendi Kütüphanesi nüshası varak 9 (Fazıl Ahmed Paşa'nın 1082 senesindeki Kamaniçe seferi münasebetiyle).

[4] *Zübdet-ül-Vekayi* (Defterdar Mehmet Paşa) varak 196.

[5] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi,* s. 38.

OTAĞ-I HÜMÂYUN

Osmanlı hükümdarının mükellef çadırına *otağ-ı hümâyun* denilirdi; otağ-ı hümâyunun rengi kırmızı idi[1]. Padişah çadırını kuran ve *hayme mehterleri* denilen bir bölük vardı; bunların mevcutları zaman zaman artıp eksilmişti.

Padişahlar sefere veya her hangi uzakca bir mahalle gidecekleri vakit Davutpaşa, Çırpıcı çayırı[2] veya Üsküdar'da Doğancılar meydanına, Edirne'de ise Kabak meydanına kurulacak otağlar için, hayme mehterleri daha evvelden gidip malûm ve muayyen olan yerine kurarlardı. Seferlerde padişahların iki otağları vardı; birinde oturur, diğeri tuğlarla beraber kendisinden bir gün evvel ileri giderek orada kurulur ve gelince oraya iner ve diğer otağ yine bir konak ileriye giderdi[3]. Otağ-ı hümâyun nezareti kapıkulu süvarilerinden sipah bölüğünden tâyin edilen birisinin uhdesinde olup vefatında sipah ağasının inhasiyle başka birisi tâyin edilirdi[4].

Padişah Avrupa seferine gidecek ise, otağ-ı hümâyun, rikâb ağaları ve şeyhlerin zikirleriyle ve yeniçeri çadırları da yeniçeri ağasının nezaretleri altında develerle otakcı başı, mehterbaşı (çadır mehter başısı) ve dört yüz ilâ yedi yüz mehterle Davutpaşa sahrasına götürülürdü.

Padişah otağlarından Kanunî Sultan Süleyman'ın Sigetvar'da kurduğu çadır yedi direkli olup, muharebeye gitmiyen Üçüncü Murad bu otağı, sefer esnasında vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Sinan Paşa'ya vermiş ve bu otağ daha sonra Macaristan serdarı Satırcı Mehmed Paşa'ya geçmişti[5].

[1] Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde "...Devletlû Hüdavendigâr Mikyas-ı Nil civarında bir kızıl otağ ve sayebanlar kurdurup cülûs eyledi..." Münşeat-ı *Feridun*, Ruzname, s. 489.

[2] Avcı Sultan Mehmed, 1093 H. 1682 M. de sefer niyyetiyle İstanbul'dan hareket ederken otağını Çırpıcı çayırına kurdurmuştu.

[3] *Halkondil Zeyli*, teşkilât kısmı s. 113, 124 ve müteakip sahifeler. Müellif Türkler kadar çadırı çabuk kurup çabuk bozan ve toplıyan hiç bir millet yoktur diyor.

[4] *258 numaralı Rüus Defteri* (Kâmil Tasnifi A) sene 7 Ramazan 1054.

[5] *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 36 b.

Padişahın otağı, manzarası güzel, ağaçlıklı bir yere kurulur ve ordugâhın ortasına tesadüf eden yeniçeri çadırlariyle ihata edilirdi; iki kısım olan otağ-ı hümâyun pamuk ipliğinden yapılmıştı. Padişah, şehzâde vezir ve beğlerbeğilerden başkaları kırmızı çadır kullanamazlardı; fakat asıl kırmızı renk hükümdara mahsustu.

Çadırlar haricen güzel manzaralı, renkli şerit ve sırma saçaklarla süslenmişti; padişah otağının yanında bir galeri ile ona merbut diğer bir çadır vardı; bu çadırda padişah divan müzakeresini dinlerdi; bu çadırın mukabilinde yine bir galeri ile otağ-ı hümâyuna merbut başka bir çadırda hazine-i hümâyun bulunurdu[1].

938 H., 1532 M. tarihinde Nemçe (Avusturya) seferine giden Kanunî Sultan Süleyman'ın çadırını Celâl zâde şöyle tarif etmektedir:

"Envâ-ı nükuş ve tasvirat ile mülevven ve musannâ ve esnaf-ı ârâyiş ve tezyinât ile müzeyyen ve murassâ divanhaneli haymeler ve üzerlerine bâlâ, serhava hem serzibâ sâyebanlar kurulup sahn-ı zemine lâtif ve münakkaş kıtalar ve harir ve dîbâdan müzehheb ve masnû garip kaliçeler (halılar) döşenmişti"[2].

Otağ-ı hümâyun, mahallinden çıkarılarak mehterlere teslim için merasim yapılırdı; alay evvelâ saraya gelip oradan Babüssaâde önündeki tuğları alıp sonra Bayezid'de çadır mehterlerinin kışlasına gelir ve oradan da otağ-ı hümâyunu alıp develere yükleterek Davutpaşadaki ordu karargâhına götürürlerdi[3].

Tuğlarla otağ-ı hümâyunu nakle memur edilenlerin başlarına *konakçı başı* denilirdi; bu bazan beğlerbeği, sancak beği ve çok defa kapıcı başı rütbesinde olurdu[4].

Serhadde hükümdar otağı kurulacağı zaman toplarla beraber yeniçeriler de üç el silâh atarlardı.

***

[1] *Halkondil Zeyli* teşkilât kısmı s. 127.

[2] *Tabakat-ül-Memalik Fî Derecat-il-Mesalik*, s. 373 (Millet Kütüphanesi nüshası).

[3] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 85.

[4] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 545 ve *Zübdet-ül-Vekayi*, varak 10 ve *İbn-ül-Emin Tasnifi* Saray Vesikaları numara 2346.

Kanunî Sultan Süleyman 973 senesi sonunda (1566 M.) Sigetvar seferine giderken kendisini Belgrad'tan karşı Macaristan sahiline geçirmek üzere İstanbul'dan kayık gönderilmişti. Bu kayık Tuna nehrinden geçerken o tarihte Rusçuk kadısı bulunan *Tezkiret-üş-şuara* müellifi meşhur Âşık Çelebi'ye padişahın kayığını karşılaması söylenmiş, o da:

"Birkaç tahtayı tazimden ne şeref hâsıl olur?"

diye cevap verdiğinden dolayı "zevrak-ı şerifin ırzına halel verdi!" diye kaptanın şikâyeti üzerine kadılıktan azlolunmuştu[1].

[1] *Şakayık Zeyli Atâyî*, s. 163.

MEHTERHÂNE

NEVBET

Her devlette görülen askerî muzika takımı, diğer bir kısım şark devletlerinde de olduğu gibi zurna, nakkare, nefir (boru), zil, davul ve kösten mürekkebti[1]. Hükümdara ait bandoyu, *mehterân-ı tabl-u-alem* denilen mehterlerin arasındaki muzıkacılar çalarlardı ki bunları daha sonra ikinci faslın beşinci kısmında söyliceğiz. Muzika takımının şefine *Mehterbaşı* denilirdi; muzika takımı, Emîr-i alemin nezareti altında bulunmakta olup bütün tâyinler bunun inhasiyle yapılırdı[2].

An'aneye göre ilk Osmanlı Beği olan Osman Gazi'ye Selçuk hükümdarı tarafından beğlik alâmeti olarak sancak ile beraber davul ve saire gönderilmişti; nevbet vurulurken, Osman Beğden itibaren padişahların, Selçuk hükümdarına hürmeten ayağa kalkmaları âdet olmuştu; fakat Fâtih Sultan Mehmed ikiyüz yıl evvel ölmüş bir padişaha ayağa kalkmak lüzumsuzdur diye mehterhâne çalınırken bu, ayağa kalkmak usulünü kaldırmıştır[3]; Mehter takımı hergün, padişahın bulunduğu

[1] *Mahrusa-i İstanbul Fetihnâmesi*, s. 15, 20, 44 ve *Tabakat-ül Memalik*'de s. 123: (tabl, nakkare, kös, zurna, nefir, sanç = zil); *Marsigli* de aynı muzika aletlerini zikretmektedir (*Bay Nazmi Tercümesi*, s. 178). *Evliya Çelebi*, Osmanlı padişahlarının ve Tatar hanlarının alaylarında Çalınan zurnanın kaba zurna olduğunu yazar (C 1. s. 641); bundan sonra cura, zurna, askı zurna, arabî zurna, acemî zurna, şehabî zurna isimleriyle diğer bazı zurnalardan bahseder.

[2] "Zurnacıbaşılık mahlûl olup Usta İlyas mahal olmağın inâyet oluna deyu Emîr-i alem ağa mühürlü tezkire ile arzetmeğin buyuruldu" (*Mühimme* 2, s. 67).

[3] "Tâ şimdiye değin kim, Âl-i Osman Gazi seferde nevbet vurulsa ayağın dururlar" *Âşık Paşa zâde*, s. 10. *Rüstem Paşa Tarihi* şöyle diyor. "... Tâ Sultan Mehmed bin Murad Han zamanına değin resm-i Osmânî bunun üzerine idi ki her bâr sefere huruç itmeğe nevbet vurulsa padişahlar ayak üzere gelip gûya ki vakti-i hurucdır deyû îyham ederlerdi; madem ki sefer üzere olalar sabah ve akşam ki nevbet vurula, padişah ve erkân-ı devlet, tamam olunca (tamam oluncaya kadar) ayakta dururlardı..." Hadidî tarihinde de şu beyitler vardır:

Henüz var padişahlarda bu âdet
ayak üzre durur çâlınsa nevbet

Müverrih Âli de şunları yazıyor:

İlâ hâzâ el'an nevbet-i Osmânî ikindi zamanlarında çalınmak ve salâtin-i Âl-i Osman hengâm-ı nevbette ayak üzre durmak ol demden berû kanun oldu; tâ Ebülfetih Sultan Mehmed Han Gazi'ye gelince, ol tarik-i meslûk tutuldu; amma anların azm-ı şânı ol vaz'ı garibe tahammül etmeyip iki yüz yıllık mürde padişahı tekrîmen ayağın durmak (ayağa kalmak) kâr-ı biyhüdedir deyû ol üslubı terketti..." C. 5, s. 30; *Târih-i Askerî* de andan naklen aynı şeyi yazar s. 170.

yerde yani padişah seferde ise çadırının önünde, değilse saraydaki muayyen yerinde ikindi zamanı çalınır ve bundan sonra dua olunup nevbet merasimi biterdi[1].

Evliya Çelebi Osmanlı padişahlarının on iki kat nevbeti olduğunu yazmaktadır[2]. Devlet merkezi olan İstanbul'da nevbet çalınan yerler muayyendi; Evliya Çelebi zamanında (Onyedinci Asrın son yarısı) üçyüz muvcudu olan asıl padişah mehterhanesinin yeri[3] Yeni sarayın demir kapı mevkiinde idi; buradaki kuleden her gece yatsı namazından sonra üç fasıl nevbet-i padişahî çalınıp padişaha dua edilir ve sabaha karşı seher vakitlerinde de divan erkânını ve o civar halkını namaza ve işe uyandırmak için yine üç fasıl nevbet vururlardı[4].

Bu mehterlerden başka Yedikulede de kırk mevcutlu bir mehter takımı bulunup Fâtih Sultan Mehmed Kanunı üzere yatsıdan sonra ve sabah namazından evvel yine üç fasıl yaparlardı[5]. Yine İstanbul'da Eyüp, Kasımpaşa, Galata, Tophane, Beşiktaş, Rumelihisarı, Yeniköy, Rumeli Yenihisarı, Kavak Yenihisarı, Beykoz, Anadolu hisarı, Üsküdar, Kız kulesi mevkilerinde dahi kanun üzere aynı vakitlerde mehterhâne çalınırdı; buraları Fatih zamanında henüz hâlî mahaller olduğundan halkın ve alâkadarların uyanık bulunmaları düşünülmüştür. Evliya Çelebi'nin saydığı bu mahallerdeki mehterlerin adedi bin kadardı[6].

Tabiî zamanlarda Mehterhâne sarayda hergün bir defa ikindi zamanında çalınmak kanundu. Bundan başka padişah cülûslarında, kılınç

[1] 1078 Muharrem (1667 M.) Avcı Sultan Mehmed Dimetoka'da bulunurken "Bâdelasır kanun-ı kadim-i osmânî üzere otağ-ı hümâyun perdeleri açılıp ve nevbet-i cihanbânî çalınıp dua olunduktan sonra..." *Vekayinâme* (*Abdi Paşa*) varak 110.

[2] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 1, s. 545.

[3] *Halkondil zeylinin teşkilât kısmında* mehterhâne efradından onbeşi saray kurbinde bir yüksek kulede bulunup mütebâkisinin şehrin diğer yerlerinde bulundukları ve bunların gece saat ikide nevbet çaldıktan sonra sokağa çıkmak yasak olduğu ve sabaha karşı ortalık ağarmadan evvel de nevbet çaldıkları yazılıyor ki Evliya Çelebi'nin kaydiyle tevafuk etmektedir.

[4] *Evliya Çelebi seyahatnâmesi*, C. 1, s. 621.

[5] *Evliya Çelebi seyahatnâmesi*, C. 1, s. 521.

[6] Evliya Çelebi bu dört kadılık yerdeki mehterlerin hazîneden maaşları olmayıp düğünlerde davul, zurna çalarak geçindiklerini ve çoğunun Litroz, Terkos ve Balat'ta oturup hepsinin mehter başıya mensup olduklarını ve mehter başıdan izin alıp düğüne gittiklerini yazıyor. *Vak'a nüvis Halil Nuri Bey* (s. 27, sene 1209), Galata Kulesinin tamiri münasebetiyle nevbet'ten de şöyle bahsediyor: "firâz-ı kulle-i mezkûrda vâki muhterik olan odalarda leyâli-i cumadan mâada beher gice bâdel'işâ nevbet çalınıp ve leylen harik zuhurunda darb-ı tabl ile ibadullah'a ilân olunmak mutad olduğundan..." bu tamirde nevbet adedi arttırılmış ve bir de köş ilâve edilmiştir.

alaylarında, muzafferiyyet haberi geldiği vakitte, arife divanlarında ve düğünlerde de çalınırdı[1].

Evliya Çelebi, gezip gördüğü Osmanlı kalelerinin bir kısmında mehterler bulunup muayyen zamanda nevbet vurulduğunu ve kal'a nigehbanlarının (gözcülerinin) *Yektir Allah yek* diye mukabele eylediklerini yazmaktadır[2].

Marsigli, muharebe zamanında köslerin, ordunun düşmana yaklaşması üzerine şiddetle çalındığını ve davulların da ordugâhı muhafaza eden karakol efradının uyumamaları için çalınıp bu sırada davul çalanların *Yektir Allah* diye bağırdıklarını beyan eylemektedir[3].

Gerek sefere harekette ve gerek harp esnasında padişah mehterhânesi saltanat sancaklarının altında durup çalınırdı[4]. Sefere gidilirken konak yerlerinde ikindi divanı aktedilip ikindi ezanı okunduktan sonra otâğ-ı hümâyun önünde nevbet vurulur ve bu esnada çavuşlar bir tarafta ve kapıcılar diğer tarafta saf tutup dururlar, nevbet sona erince dua olunup selâmlayıp çekilirlerdi[5]. Bilmünasebe daha yukarıda söylediğimiz gibi nevbet esnasında otâğ-ı hümâyunun perdeleri açılırdı.

***

Sarayda arife günlerinde alay meydanında divanhâne üzerindeki *Adl köşkü* karşısında ikindi ezanını müteakıp nevbet vurulurdu; nevbet bitince divan-ı hümâyun çavuşlarından duacı çavuş dua eder ve merasime nihayet verilirdi[6]. Daha sonraki tarihlerde bu arife merasiminin şekli değişmiş ve şöyle yapılmıştır:

[1] *Raşit Tarihi*, C. 3, s. 70 ve 82. *Sâmi Tarihi*, varak 56.

[2] *Evliya Çelebi seyahatnâmesi*, C. 4, s. 418 ve C. 5 s. 390.

[3] *Marsigli* (Bay Nazmi Terümesi) s. 179 ve *Tarih-i Askerî-i Osmanî*, s. 71-72.

[4] "...Yedi adet altun başlı sancaklar, alemler, râyetler çözüldü. Diblerinde mîr-i alemler, mehterler, zurnâiler, köscüler, sancıcılar, nefîrîler, nakkarezenler hizmete müheyya olup..." *Tabakat-ül Memâlik*, 776 ve "...Yedi kıt'a alem, saâdetlû padişah-ı âlempenah hazretlerinin alemdarlarında ve mîr-i alem önlerinde bir alay alem mehterleri kös, nakkare ve zurna ve nefirler hazır..." *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 290.

[5] *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 17 ve 20 ve 33 b. 38, 57 b. ve 58.

[6] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 17 ve *Zübdet-üt-tevarih*, C. 2, s. 312. Bayram gecesi Bâb-ı hümâyun açılıp sabaha kadar mehterhâne çalınırdı (*Emlâk-i Milliyyeden Başvekâlet Arşivine devredilen defterlerden birinci defter*)

Arife günü Paşa kapısında muâyede olmadığından orada işi olmıyan çavuş başı ikindi divanı için ikindi namazından bir saat evvel saraya gidip namazını eski divanhânede kılar ve sonra kapıcılar kethüdası ile beraber ellerinde gümüş asâlariyle beraber Babüssaâde karşısına durup padişahın çıkmasına intizar ederlerdi. Gedikli ve ulûfeli çavuşlarla, çavuşlar kâtibi, çavuşlar emini, duacı çavuş, matracı, pişkeşci ve kapıcılar da yerlerine dizilirlerdi; bundan başka mîr-i alem, birinci ve ikinci mirahurlar yerlerini alıp arkalarında padişaha mahsus atlar durup mehterhâne takımı da hazır olurdu.

Padişah ikindi ezanından sonra arz'odası önüne kurulan tahta oturduğu sırada çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdası zeminpus edip bu münasebetle alkış yapılır ve nevbet vurulurdu; nevbet bitince duacı çavuş dua edip çavuşlar âmin derler ve sonra padişah arz'odasına giderdi[1].

Üniversite Kütüphanesinde Hâlis Efendi kitapları arasındaki 1184 numaralı bir mecmuada *(Usulat-ı mehterân-ı alem)* başlığıyla mehterlerin usul ve makamları gösterilmektedir ki isimleri şunlardır:

Ahlâtî, halilevî, kalenderi, peşrev, türkü, sakil, çenber, küçük hafif, büyük hafif, nakş, saf, revânî, def usulü, yarım ahlâtî, perişan, değişme, kısm-ı sakil, zamm-ı devr, murabbâ, devr-i hindî, karabatak, ezgi, sofyan, semâî, çeng-i harbî.[2]

Daha evvel söylediğimiz gibi Evliya Çelebi padişahların oniki kat mehterhânesi ve yirmi çift beyaz develer üzerinde seksen adet hâkanî kösleri bulunduğunu yazmaktadır Elimizdeki 1169 H. 1755 M. ve 1190 H. 1776 M. tarihlerine ait *mehterân-ı tabl-u alem* maaş defterlerinde biri zurnacı başı olmak üzere Onaltı zurnacı, sekiz nakkaraci (çifte nâracı) Onaltı davulcu, yedi zincirî (zilci) Oniki nefirî, dört ve beş köscü olduğu görülüyor[3]. Bu kayıtlara uygun olarak *Hammer,* D'Ohsson'dan naklen padişaha mahsus mehter takımının Onaltı zurna Onaltı davul, Onbir boru, sekiz nakkare, yedi zil ve dört kösten mürek-

[1] *Teşrifat-ı Kadime* (*Esat Efendi*) Bu eserin Üniversite Kütüphanesindeki 2692 numaralı nüshasında (varak 21 b. ve 23 a.) İkindi divanı dolayısiyle Zülüflü baltacılarla, çavuşbaşı kapıcılar kethüdası, teşrifatçı ve duacı çavuşun durdukları yerler gösterilmiştir.

[2] *Evliya Çelebi,* C. 1, s. 545.

[3] İkinci faslın beşinci kısmındaki Mehterân-ı tabl-u-alem kısmına bakınız.

keb bulunduğunu ve bu takımın padişahın sefere hareketinde iki misline çıkarıldığını beyan etmektedir[1].

Tarih-i Askerî-i Osmanî, ibtidadan, 1241 H., 1826 M. senesine kadar geçen müddet zarfında birkaç def'a mevcut mehter takımı aletleri, ilâve ve tenkıys suretiyle vüzeraya mahsus mehterhânenin Onsekizinci Asır sonları veya Ondokuzuncu Asır başlarında dokuz kat olduğunu yazıyor[2].

* * *

Onaltıncı Asır sonlarında yazılan *Halkondil* Zeylinde mehterhâne aletleriyle bunların birbirleriyle imtizacından hasıl olan ahenkten bahsedilmektedir; müellif emîr-i alem'e tâbi bir mehterbaşının idaresinde iki yüzü mütecâviz mehter takımı bulunduğunu söyledikten sonra şunları yazıyor:

"Türklerin boru (Clairons) ları hemen hemen bizimkilere benzerler; yalnız tırampetleri farklı olup muhtelif nevileri vardır; bir nev'i kulpları hariçte bulunan iki küçük tunç kalkandan mürekkeptir; bu iki kalkan (zilleri tarif ediyor) birbiriyle çarpıştıkça çok keskin bir ses husule getirmektedir; bu ses sairlerinden ziyade hoşlarına gidiyor; diğer nev'i de iki küçük tunç kazana (nakkare) müşabihtir, eğere raptolunur; seste bir nevi ahenk husule getirmek için bunlardan birisi diğerinden küçüktür. Berberîler'in atabal'lerine benzer. Üçüncü nev'i de davuldur; bizimkilere müşâbihtir, yalnız bir küçük farkı vardır; alt kısmında kiriş yoktur, iki tarafı birden bir tokmak ve bir çomakla çalınır: davulu çalarken sair alâtı musikiyyenin ahen-gine o derece uydururlar ki insan aldanarak iki üç yüz davul birden çalınıyor zannediyor; her davulcunun yanında iki zurnada bulunur, bunlarda ahenklerini davula göre uydururlar..."[3].

Marsigli'de müzik aletlerini birer birer tarif ettikten sonra her biri ayrı ayrı kaba ve keskin birer şada çıkaran bu musiki aletlerinin hep

[1] *Hammer* (*Atâ Bey Tercümesi*) C. 1, s. 313.

[2] *Tarih-i Askerî-i Osmanî,* s. 170; yine bu eserde Marsigli'den alınıp Osmanlı vezirlerinin mehterhânelerinden bahsedilirken üç tuğlu Paşaların ikişer nakkare (serdar nakkaresi) ikişer zilzen, yedi borazan ve beş zurnacısı olduğu yazılmaktadır (s. 172). Şu halde *Marsigli* (T. N. s. 178) Onsekizinci Asır ortalarında vazirlerin mehter takımını davul hariç olarak o kadar göstermiş ve daha sonraları bu miktar belki de artarak Cevat Paşa'nın, Arif Paşa'dan naklettiği üzere dokuz kat yani dokuz zurna, dokuz nakkare ilh. üzerinde toplanmıştır.

[3] *Halkondil Zeyli* teşkilât kısmı s. 104, 105.

birlikte çalındığı zaman lâtif ve hoş bir ahenk husule getirdiklerini beyan etmektedir[1].

Sefer esnasında orduda mehterhâne çalınırken ibtida serdarın mehterhânesi ve sonra üç tuğlu Paşaların yani vezirlerin daha sonra ikişer tuğluların (Beğlerbeği) mehterhânelerinin çalınmaları kanundu[2].

Bu kısmı tamamlamak için Tabl-u-alem mehterleri kısmına da bakınız.

[1] *Marsigli* (tercüme, edilmiş nüsha) s. 179.

[2] *Müri üt-Tevarih,* 1184 H. senesi vekayiinin sonlarına doğru olan kısım.

II. Fasıl — I. Kısım

BİTİ – HÜKÜM – FERMAN – MİSÂL – TEVKİ – YARLIĞ NİŞAN – ALÂMET-İ ŞERİF – BERAT – MENŞÛR

Tarihlerde *hüküm, ferman, misâl, tevki, nişan* gibi ıstılahların ayrı ayrı sarih bir tarifi gösterilmeyip bazan ayrı olarak bazan da müteradif yazılarak beş lûgatin de bir mânaya geldiği görülmektedir[1]. Mâmafih bunların bazı cihetlerle birbirlerinden farklı olduklarına dair bazı münşeat mecmualarında kayıtlar olduğundan her birinin tarifi yapılmıştır. Osmanlı divanında bunların yazıldıkları yazı *divanî* ve divanî kırması denilen hat idi. Bunlar hakkındaki notlarımızı sıra ile aşağıya yazıyorum:

Biti:

Osmanlılara ait eski vesikalarda yani on dördüncü asrın son yarısiyle on beşinci asırdaki vesikalarda *biti* kelimesi, mektup, berat, ferman mukabili kullanılmış bir tâbirdi; meselâ Orhan Gazi'nin vermiş olduğu 759 H. 1358 M. tarihli bir vesikada: *"bu biti hükmü oldur ki"* ve *"bitiyi görenler biti üzere îtimat kılsunlar, bu bitiyi hakikat bilsünler"* ve İsa Çelebi'nin 805 Rebiulâhir (1402 m.) ve Musa Çelebi'nin 804 Zilkade sonu (1402 Haziran) tarihli beratlarında da biti tâbiri geçmektedir[2].

İkinci Murad ile Fâtih Sultan Mehmed'in vermiş oldukları bazı beratlarda da nişan, ferman ve bitinin aynı şey olduğu görülmektedir; meselâ 845 Şaban (1441 M) tarihli bir temlikname ile 865 Cemaziyelevvel (1461 Şubat) tarihiyle verilen bir beratta *(sebeb-i tahrir-i misâl-i bî misâl ve mûcib-i hükm-i vâcib-ül imtisâl) ve (Nişan-ı hümâyun ve*

[1] *"...Kars ve Çıldır ve Şehr-i Zor beğlerine izin ve ruhsatı mutazammin misâl-i lâzım-ül-imtisal tahrir ve Vezir Hasan Paşa Hazretlerinin* "mütaleası mucibince" *zikrolunan Tevki-i Celilülkadr-i Dîvâninin hükmü nesh olunup mucibiyle amel muhahkak olduğu vakte tâlik ve dergâh-ı âlempenah-ı sultâniden tekrar memur ve mezun olmadıkça memâlik-i Aceme taarruz etmemeleri bâbında zikrolunan vüzeray-ı izam ve beğlerbeğilere fermân-ı cihanmutâ tenmik olunmuştu" Raşit Zeyli,* s. 63.

[2] *Tarih-î Osmanî Encümeni Mecmuası,* sene 5, s. 243, 250 (İlk Osmanlı padişahlarının ısdar etmiş oldukları bazı beratlar) ve *Belleten,* numara 17-18, s. 19 (Tuğra ve Pençeler).

fermân-ı nâfiz-i meymun) başlığı ve ibare arasında *(hükm-i hümâyun)* ve *(bitiyi mütalea kılanlar)* tâbirleri geçmektedir ki hepsi aynı şeydir[1].

Bu, *biti* tâbiri On altıncı asırdan itibaren atrık resmî vesikalarda görülmemektedir.

Hüküm:

Hüküm, lûgatlerde kat'î emir ve karar mânasına olup vesikalarda her hangi bir iş ve vazife için padişah tarafından verilen tahrirî emre *Hükm-i hümâyun* denilmektedir; divan-ı hümâyundan ve maliyeden, darphane ve saireden hükümdar namına yazılan emir ve tenbihâtın hepsi hükümdür. Divan-ı hümâyun ahkâm defterleri, maliye ahkâm defterleri, maadin ahkâm defterleri, mühimme defterleri muhtelif meseleleler hakkındaki kararları havidirler. Hüküm, malî işlere aitse anın kaydolduğu deftere malî ahkâm defteri denilirdi. Bir valiye herhangi bir iş için gönderilmişse ferman adını alırdı; bir vazifeye tâyine mütaallik ise berat ve rüûs tesmiye edilirdi. Berat ve nişanların tuğraları çekilip icabında doldurulması için boş bırakılmışsa o gibi hükümlere de *(Nişân-ı hümâyunla muanven beyaz ahkâm-ı şerife)* ismi verilirdi[2]. Bundan dolayı hükümler işe ve icabına göre, ferman; nişan, berat, tevki, menşur olabilirdi; *hükm-i hümâyun, hükm-i şerif, hükm-i cihan ârâ, hükm-i cihanmutâ, hükm-i vâcib-ül-imtisâl* kayıtlariyle hükmün, bir emri ve vazifeyi ve bir işi tavsiyeyi mutazammin ferman olduğu görülüyor.

Ferman:

Ferman'ın resmî mânası, bir iş ve bir maslahat siparişini mutazammın padişahın emri demektir; ferman'a *emri şerif* de denilirdi[3]. Fer-

[1] *Münşeat-ı Feridun'un basılmamış kısmı* (*Paris Milli Kütüphanesi yazmaları Türkçe kısım, tertib-i kadim 79, varak 99* (B. Prof. *Mükremin Halil Yinanc'ın oradan istinsah ettiği notlar*).

[2] 921 H. 1515 M. senesinde Yavuz Sultan Selim'in İdris-i Bitlisî'ye gönderdiği nâmesinde Diyarbekir etrafında sadâkat gösteren beylere tâyin olunacak sancakların tevcihi için padişahın tuğrasını hâvi beyaz ve (*nişan-ı hümâyunla muanven ahkâm-ı şerife*) gönderildiği bildirilmişti. (*Tac-üt-Tevarih*, C. 2, s. 322).

[3] "... Vezir Mustafa Paşa med'uvven der-i devlete gelürken esnâyı tarikte Anadolu eyaleti emr-i şerifi kendüyi istikbal edip..." *Naîma*, C. 6, s. 123 ve "Silistire'nin "bâ rütbe-i bâlây-ı vezâret uhdenize tevcihine kariha-i sabiha-i mülûkâneden irade-i seniyye tealluk itmekle evamir-i şerifesi..." *Alemdar Mustafa Paşa isimli eserimize bakın ve Türkiyat Mecmuası* sayı 6, s. 228 (Üçüncü Şelim'in Koca Hakkı Paşa'ya hatt-ı hümâyunu).

man altı rükün üzerine yazılırdı: 1 - Ferman lâfzının zikri 2 - Mürselünileyhin ismini kendi mevkiine münasip dua ve sena ile zikretmek 3 - Fermanın gönderilmesinin sebebi 4 - Mürsilin arzusunu mürselünileyhe emretmek 5 - Murad olunan şeyi tasrih eylemek 6 - İtmam ve muvaffakıyyatına dua ile nihayet vermek 7 - tarih ile fermanın gönderildiği mahallin adını zikretmek.

On altıncı asır ortalarına ait olup divanî yazı ile yazılarak 964 cemaziyelevvel (1556 Mart) tarihiyle Erzurum Beğlerbeğisi Ayas Paşa'ya gönderilmiş olan bir ferman sûreti:

> "Emir-ül-ümerâ-il-kiram kebir-ül-küberâ-il-fiham zül-kadr-i velihtiram sâhib-ül-izz-i vel ihtişam elmuhtas bimezid-i inayet-il-melik-il-âllâm Erzurum Beğlerbeğisi Ayas dâme ikbalühû tevkî-i refî-i hümâyun vâsıl olıcak malûm ola ki haliyâ atebe-i ulyâya mektup gönderip ol canibe mütaallik bazı hususi îlam eylemişsin; her ne arz olunmuş ise alâ veçhit-tafsil mâlûm-ı şerifim olmuştur; buyurdum ki hükm-i şerif-i vacib-ül-ittibâım varıcak minbâd dahi serhad caniplerinin hıfz ve hırasetinde ve reâyânın itminan ve istirahatleri bâbında mücid olup ve serhad taraflarında olan kılâ ve buka'ın zahireleri ve sair hususları tedarikinde ihtimam edip kusur ve noksanların komayıp etraf ve cevanibden lâyih ve sânih olan ahbâr-ı sahihayı südde-i saadetime îlâm eylemekten hâli olmıyasın, şöyle bilesin, alâmet-i şerife itimad kılasın. tahriren fî evahir-i cemazi-yel-ûlâ sene erbea ve sittîne ve tis'amie.
>
> Bimakam-ı Edirne

İşte bu fermanda yukarıda zikredilen maddeler mevcut olduğu gibi fermana *tevkî, hükm-i şerif* denildiği de görülmektedir[1]. Kadılara gönderilen fermanda, bu ibarenin yerine *tevki* kelimesi kullanılmaktadır.

Fermanların biri, doğrudan doğruya divandan, maliyeden yazılarak üzerine hükümdarın tuğrası çekilip gönderilen emr-i şerif olup diğeri ise yine böyle tuğralı bir fermanın üzerine ve baş tarafına padişahın kendi el yazısiyle fermanda yazılanı teyideden iradedir, ikinci nevi ferman, işin ehemmiyetine mebni teşvik için hakkında teveccüh gösterilen zata, yahut kendisine mühim bir iş sipariş edilen yahut da

[1] *Tuğra ve pençeler* (*Belleten* sayı 17-18) s. 130.

padişahın alâkası dolayısiyle tehdidi havi bir vali veya serasker ve saireye gönderilirdi; bu nevi fermana: *hatt-ı hümâyunla müveşşah* yani padişahın el yazısiyle tezyin edilmiş ferman denilirdi[1].

Misâl:

Anadolu Selçukî'lerinde olduğu gibi[2] bir emir veya bir siparişi, mâduna tavsiye eden zat padişah olmayıp vezir-i âzam veya vezirlerden, devlet ricalinden biri ise anın tahriratına *misâl* ismi verilirdi; meselâ vezir-i âzamın herhangi bir valiye bir iş hakkında gönderdiği emir bu nevidendi; fakat Osmanlılarda çok defa böyle olmayıp padişahın emirlerinde misâl ile ferman; nişan, tevki tâbirleri birbirlerine karıştırılmış ve bu kelime, ferman ve tuğra mânasına da alınmıştır; meselâ *sebeb-i tahrir-i misâl-i bî misâl ve fermân-ı vâcib-ül-imtisâl* ve *misâl-i vacib-ül-imtisâl* sözleri eski tâbirlerdendir; bazı fermanlarda da *nişân-i hümâyun ve misâl-i meymun* diye misâl ile nişan aynı manâda gösterilmiştir[3]. Hâttâ menşurlarda da hem menşur ve hem *misâl-i bîmisâl* tabirleri geçmektedir.

Tevkî:

Osmanlı vesikalarında *tevkî, tevkî-i hümâyun, tevkî-i refî, tevki-i refi-i âlîşan* gibi yalnız ve mürekkep olarak zikredilen bu kelime tam mânasiyle (nişan) ın mukabilidir ve üzerinde hükümdarın tuğrası bulunan fermandır. Malum olduğu üzere bu tuğrayı çekene *muvakkî* veya *tevkiî* yani nişancı denilirdi.

[1] Bu fermanlardan Rumeli Valisi iken Koca Hakkı Paşa'ya itimadı gösteren iki fermanın üzerinde Üçüncü Selim'in hatt-ı hümayunu vardır. *Türkiyat Mecmuası,* C. 6 s. 228 ve 234 sene 1939. Bir tanesi şöyledir: *"Senki Rumeli eyaleti tevcih olunan Elhac Mehmed Hakkı Paşasın, işbu emr-i şerifimde münderic olduğu veçhile bilistiklâl memur kılınıp taraf-ı hümâyunumdan sana ruhsat-ı kâmile verilmekle göreyim seni; senden me'mûl-i şâhânem olan gayret ve hüsn-i hizmeti icraya ve uhdene ihâle olunduğu vech ile ber vefk-ı matlûp îfây-ı memuriyete sarf-ı makderet eyliyesin. hak teâlâ tevfik ihsan eylesin âmin. "*

1106 H. 1694 M. senesinde Mora seraskeri İbrahim Paşa'ya gönderilen fermanın üstünde padişahın kendi el yazısiyle şu hatt-ı hümâyun vardır: *"fermân-ı şerifim mucebince amel eyliyesin, memur olduğun işde hareketin tab'ı hümâyunuma muvafık değildir; ol taraftan gelip gidenler dahi senin için iyi söylemezler, bu maslahatı pek boş tuttun, avn-i hakla sen şimdiyedek Anapoli kal'ası altında gerek idin, bundan sonra gözün açıp dîn-i mübine nâfi hizmetlerde bulunmağa sây eyle, yoksa sonra gazabıma uğrarsın, bilmedim demiyesin, bundan sonra yine bazı özür ve behâne ile te'hir ve tevakkuf edersen saire mûcib-i ibret olursun, bilmiş olasın"* *Mühimme defteri,* 106 s. 31 sene 1106.

[2] *Osmanlı Devleti teşkilâtına medhal*, s. 75.

[3] *Tuğra ve pençeler, Belleten* 17-18, sene 1941 ve *Şekayik tercümesi*, s. 336.

Yarlığ:

Ferman mânasına gelen ve Osmanlı vesikalarında يرليغ *yerlig* imlâsiyle yazılan bu kelime, Moğullarda ve anların şubesi olan diğer hanlıklarda ve İlhanî'ler vasıtasiyle Anadolu Selçukî'lerinde, Karakoyunlu ve Akkoyunlularda ve nâdiren Memlük'lerde kullanılıp Osmanlılara kadar gelmiş ise de pek o kadar taammüm etmemiş, mamafih bazan ibare arasında kullanılmıştır. Bu suretle *yarlıg-ı beliğ* tabiri bazı fermanlarda görülmektedir.

Nişan:

Eski vesikalarla tarihî eserlerde *Nişân-ı şerif-i âlîşan* ve *nişân-ı hümâyun* denilen ferman, hükümdarın tuğrasını yani nişanını hâvi vesikadır; bu, ferman, berat, hüküm ve saireden herhangi birisi olabilir. On yedinci asırdan itibaren Başvekâlet arşivindeki Nişan Kalemi defterlerinin tetkikinden anlaşılacağı üzere nişan ile beratın ikisi birdir[1].

Alâmet-i Şerif:

Hükümdarın tuğrasını hâvi ferman, berat, nişan, tevkî, misâl ve menşurların sonunda (*âlâmet-i cihan mutâ üzre itimad kılalar*) ve *(alâmet-i şerife îtimat kılasız)* diye mâruf olan kılişelerden maksat verilen ferman ve sairenin üzerindeki tuğradır; şu halde âlâmet-i şerif hükümdarın imzası olan tuğra veya nişan demektir.

Berat:

Lûgatte mektup demektir; Osmanlılarda herhangi bir vazife veya hizmete tâyin ve tavzif dolayısiyle padişahın tuğrasiyle verilen izin ve müsaadeyi hâvi vesikaya *berat* denilmektedir. Osmanlı vesikalarında berat'a, biti, nişan, hüküm, ferman, misal de deniliyor; bazan bunlar müteradif ve bazan bir fermanın içinde aynı mânada ve ayrı ayrı yerlerde kullanılmaktadır. Berat'larda verilen hizmetin adı, mahalli, maaş veya varidatı vergisi verilen şahsın adı, hizmeti ve ne için verildiği tasrih edilirdi; beratların envâi vardı; serdarlık, kumandanlık, Kırım hanlığı, kalgaylık, valilik veya herhangi bir mansıp ihsanı dolayısiyle

[1] *Başvekâlet arşivi* (*Kâmil tasnifi defterlerden divan-ı hümâyun nişan defteri, numara 180.* Vesikaların hepsinin başında (*Nişân-ı şerif yazıla ki*) başlığı ve nişanın içinde de (bu *berât-ı hümâyunı verdim*) ibaresi geçmektedir.

verilen berata menşûr da denilirdi; daha doğrusu hanlığa voyvodalığa, serdarlığa, seraskerliğe ve eyalete tâyin olunan zevata verilen menşurlar Osmanlı vesikalarında bazan berat veya *vezaret berât-ı âlişanı*[1], bazan da müteradif olarak *(Berat-ı saâdet âyât ve menşûr-ı meserret gayât)* diye de zikr olunurdu[2]. Menşur olan beratlardaki tavsif ile diğer beratlar arasında mühim fark vardı; beratın envaından malikâne beratı, hitabet ve imamet beratı (rüusı), iltizam beratı, timar beratı ve saire gibi berat nevileri pek çoktur.

Menşûr:

Menşûr, açılmış demektir; padişah tarafından vezirlik, beğlerbeğilik ve bir mansıp ihsanını veya bir serdarlığa tâyini mutazammin beratın adıdır[3]. Feridun bey münşeatında bahreyn hâkimliğine tâyin münasebetiyle Üçüncü Murad'ın gönderdiği Arapça bir menşûr sureti bulunduğu gibi aynı eserde berat ismi altında daha bir hayli menşûr vardır[4]. Bundan başka iki menşûr sureti de mühimme defterleri arasındadır[5]. On dokuzuncu asır başlarından yirminci asır başlarına kadar verilmiş olan vezirlik menşûrlarına dair bir defter, Başvekâlet arşivinde ve hatt-ı hümâyun defterleri arasındadır.

Menşûr yedi kısım üzerine yazılırdı; 1 ve 2 - tahmid ve tasliye denilen Cenâb-ı Hakka karşı hamd-ü senâ ile Hazret-i Peygambere ta'zim 3 - menşûrun verilmesinin sebebi ve bu hususta teşvik ve teşcii tazammun eden âyet ve hadîsler 4 - ismine menşûr yazılan zatın tavsifi 5 - menşûrun yazılmasına sebebolan hüküm yani padişahın emri 6 - menşûrda tavsiye olunan şeylerin yapılması 7 menşûrun mazmûniyle

[1] *Başvekâlet Arşivi* (*Emirî Tasnifi*) *Dördüncü Mehmed devri vesikaları numara 727 ve serdarlık beratı* (*Selânikî. basılmamış nüsha*) *varak 419 ve Alemdar Mustafa Paşa isimli eserimizde İbrail nazırına vezirlik tevcihi dolayısiyle yazılan berat.*

[2] *Feridun bey münşeatı* (*Matbaa-i âmire tab'ı*) C. 1 s. 480 ve C. 2 s. 483; İbrahim Paşa'ya seraskerlik ve Piyale Paşa'ya verilen serdarlık beratlarındaki kayıtlara bakın. *Tabakatülmemalik*'te de İbrahim Paşa'nın menşûrı sûreti vardır ve bunu Celâlzâde yazmıştır (s. 315).

[3] "Sadr-ı âzam, merkuma (Kasım Paşa'ya) hemen bir gün eyalet-i Bağdad menşûrını yazdırıp gönderdi..." *Naîma*, C. 1, s. 365. "...Mustafa Paşa eyalet-i Habeş menşûrın aldığı gibi..." *Naîma*, C. 6, s. 124; 1143 senesinde Rüstem Paşa "Revan canibi seraskeri olmak üzere tahrir-i menşûr ve tevkî kılındı" *Suphi Tarihi*, varak 14.

[4] *Münşeât-ı Feridun*, C. 1, s. 497 ve C. 2, s. 6, 41, 398, 481, 489.

[5] *Mühimme defteri* numara 5, s. 484 ve *Mühimme 7*, s. 696.

hareket edilmesini te'kit ve aksinin yapılmasından çekinilmesini tavsiye ile menşûr sahibini korkutmak[1].

Menşûrlar nişancı ile reis-ül-küttab'ın kalemlerinden çıkar veya onlar tarafından tashih edilirdi[2].

***

Şimdi bunların nerelerde ve nasıl kullanıldıklarına ve birbirleriyle nasıl karıştırıldıklarına dair bazı ferman ve beratlardan bahsedelim:

913 Ramazan (1508 II. Kânun) tarihiyle İkinci Bayezid zamanında verilmiş olan tuğralı bir muafiyetnâmenin başında:

(Nişân-ı hümâyun ve misâl-i meymun… hükmü oldur ki dârende-i fermân-ı hümâyun) kayıtlariyle ibare arasındaki *(bu hükm-i hümâyunu verdim ve buyurdum ki)* cümlesi ferman ile misâl ve nişan ve hükmün aynı şey olduğunu göstermektedir[3].

Yine İkinci Bayezid'in, validesine vermiş olduğu 892 zilkade (1487) tarihli bir berattaki:

(Sebeb-i tahrir ve tevkî-i hümâyun ve mûcib-ı testır-i hükm-i nâfiz-i meymun) ibaresi tevki ile hükmün bir olduğunu gösteriyor[4].

882 H. 1477 M. tarihiyle Gelibolu iskelesini iltizam eden bir mültezime gönderilmiş olan hükümdeki:

(Tevkî-i refi vâsıl olıcak gerektir ki dârendegân-ı misâl-i bîmisâl) cümlesindeki tarz, tevkî ile misâlin aynı mânada kullanıldığını anlatmaktadır.

Yine Fâtih Sultan Mehmed'in 872 H. 1467 M. senesinde zevcesi ve Bayezid'in validesinin elindeki yerlerin eşkincisinin refedildiğine dair verdiği fermandaki:

(Nişân-ı Şerif-i âlîşan ve fermân-ı münîf-i vacibüliz'an) kaydiyle ibare arasındaki *(bu fermân-ı vacibüliz'ânı verdim)* cümlesi nişan ile fermanın bir olduğuna delildir.

[1] *Üniversite Kütüphanesi* (*Hâlis Efendi kitapları*) numara 2846.
[2] *Tuğra ve Pençeler makalesi, Belleten* numara 17-18.
[3] *Tuğra ve Pençeler makalesi, Belleten* numara 17-18.
[4] *Tuğra ve Pençeler makalesi, Belleten* numara 17-18.

983 H. 1575 M. senesinde tecdid-i berat münasebetiyle bir kale Azab'ına verilen berat'ın baş tarafında: *"sebeb-i tahrir-i tevkî-i refî-i hümâyun oldur ki"* ve arayerde *dârende-i fermân-ı hümâyun* ve *berat-ı hümâyun* kayıtları burada da *tevkî, ferman* ve *berat*'ın aynı manada kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Bir timar beratının kaydı da şöyledir[1].

"Nişân-ı şerif-i âlişân-ı sâmi mekân-ı sultânî ve tuğrây-ı cihan sitân-ı hâkanî hükmü oldur ki orta boylu, elâ gözlü, açık kaşlu râfi-î tevkî-i refiuşşân-ı hâkanî Ahmed süddе-i saâdetime gelüp bundan akdem yararlığı arz olunduğu üzere iptidadan üçbin akçe timara emr-i şerifim verilup Alay beğisi bayrağı altında sefere eşmek şartiyle tevcih olunmağıçün sene اثنى و تسعين و الف isnâ ve tis'îne ve elf rebi-ul âhırının evasıtında hükm-i şerifim verildikten sonra....." kaydı ve ibare arasındaki *hükm-i şerif* terkibi *nişan, tevkî, tuğra* ve *hüküm*'ün aynı mânada istimal edilmiş olduğunu anlatmaktadır.

[1] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 100.

II. Fasıl — II. Kısım

FETİHNÂME VE AHİTNÂMELERLE NÂME-İ HÜMÂYUNLAR

Fetihnâme:

Her devlette ve bilhassa şarkta İslam devletlerinde âdet olduğu üzere hükümdarlar tarafından bir yerin elde edildiğini komşu hükümdarlarla hanlara ve prens, vali ve şehzâdelere bildiren nâmelere *Fetihnâme* denilirdi.

Osmanlılarda Fetihnâmelerin muhtelif şekilleri olmakla beraber esasta bir tebeddül yoktu ve on beş rükün üzerine yazılırdı.

1 ve 2- Cenâb-ı Hakka hamd-ü sena ve Hazret-i Peygambere tâzim 3- Mezalimin def'inin padişahların boynuna borç ve esas vazifelerinden olduğu 4- Zâlimin zulmünün define sebep 5- padişahın hareketi 6- Askerinin çokluğu 7- Karşı düşman tarafının vaziyeti 8- hasmın cesaretini beyan 9- harbin tavsifi 10- padişahın galebesi ve düşmanın mağlubiyyeti 11- Allaha şükür 12- Hasmın vilâyetinin zabtının beyanı 13- Bu muvaffakıyetin denizde ve karada îlânı (tabii dâhile yazılan fetihnâmede) 14- Fetihnâmenin gönderildiği mahal ile gönderilen şahsın ismi 15- Bu muvaffakiyyete padişahın memnuniyyetini beyan ve bunun diğerine tebşiri ve dua temennisi[1].

Fetihnâmeler Türkçe, Arapça, Farsça, Uygurca, Lâtince yani herhangi bir lisanı kullanan devlete gönderilmişse anın resmî lisanı üzere yazılırdı. Fetihnâmeler dost devletlere tebşir yollu yazıldığı gibi bazan da kendisine dost olmıyan bir devletin dostu bulunan hükümdarlara da kastan onu müteessir etmek için de gönderilirdi; fetihnâmelerin muhtelif suretleri Feridun Bey münşeatında mevcut olduğundan burada tafsilât verilmedi[2].

[1] *Hâlis Efendi kitapları* (Üniversite Kütüphanesi) numara 2846

[2] *Münşeat-ı Feridun* (*Matbaa-i Âmire Tab'ı*) ezcümle, C. 1, s. 188, 191, 287, 312, 331, 333, 359, 362, 379, 467, 483 ve C. 2, s. 2, 12. Fatih'in Uzun Hasan Beğe galebesi üzerine şark mem-

Fetihnâmelerin bilhassa baş kısımları bir mukaddime hükmünde olup nâme, icabına göre mahal ve mevkie münasip âyet-i kerime, hadis-i şerif ve Arapça hikemî cümlelerle süslenirdi.

Muvaffakiyyetin Osmanlı memleketleri dâhilinde îlânı için keyfiyet İstanbul kaymakamı, beğlerbeği ve sairlerine tebşir edildiği zaman şenlikler yapılması da bildirilirdi [1]. Fetihnâmeler, muharebenin bir tarihçesi olduklarından pek mühimdirler; bazan tarihlerde unutulan vaziyetler orada gösterilirdi. Yine bazı fetihnâmelerde hakikatin gizlendiği ve fetihnâmeyi gönderen hükümdarın, vaziyeti kendi lehine imale için bazı hâdiseleri yanlış veya mübalâğalı bildirdiği de görülmektedir.

Fetihnâmelerde hasmın yüksek kudret ve cesaretinden bahsedilmesi, galip hükümdarın kuvvetli bir orduya nasıl galebe ettiğini göstermek için konmuş kayıtlardandı.

Ahitnâmeler:

İki hükümdar, iki kumandan arasında yapılan ve imzalanan mukavele ve muâhedeye *ahitnâme* denilirdi. Osmanlılarda ahitnâmeler yedi rükün üzerine tertibedilirdi.

1 – Cenâb-ı hakka hamd-ü- senâ 2 Hazreti Peygambere salât-ü selâm 3 - Ahd-ü peymânın ehemmiyyeti ve büyüklüğü 4 - Muahedeye muhalif hareketten çekindirmek 5 - Ahdın keyfiyyet ve ehemmiyyetini îzah ve tafsil etmek 6 - Ahdında durmanın lüzumu ve aksinden içtinap 7 - Allahtan, ahde sedakatte sebat etmek temennisi.

Osmanlı tarih ve vesikalarında gördüğümüz ahitnâmelerde esas olan bunlardır; ahitnâmeler, bugün de yapılan muahedeler demektir; herhangi bir devletle siyasî, iktisadî olarak yapılan mukavelelere eskiden ahitnâme denilirdi.

leketleri halkına göndermiş olduğu Uygurca fetihnâme Prof. Reşit Rahmeti Arat tarafından Türkiyat Mecmuasında tercümesiyle beraber neşredilmiştir, sayı VI sene 1939.

[1] Çaldıran muzafferiyyetinden sonra "Fetihnâmeler yazılıp etraf-u-eknâf'a irsal buyrulup kesilen başları ol vâdide resm-i mülûk üzre yer yer kubbe gibi yığdırıp üzerlerine seng-i melâmet yağdırıp ..." *Münşeât-ı Feridun*, Ruznâme 403. Demek, kellelerden kuleler yapmak, şark'ta resm-i mülûkten imiş. Bunu Timur zamanında da görüyoruz.

Osmanlı Devleti'nin gerek muharebeden dolayı ve gerek iktisadî münasebetler sebebiyle ecnebi devletlerle yapmış olduğu muâhedelere dair tarihlerimizde, münşeat ve muahedat mecmualariyle vesikalarda birçok nümuneler vardır[1]. Ahitnâmeler muhtelif lisanlarda yazılırdı[2].

Sefer münasebetiyle vezir-i âzam serdar-ı ekremlikle cepheye hareket ettiği zaman, âdet olduğu üzere bütün ahitnâmeler de beraber götürülür ve lüzumı halinde orduda asıl ahitnâme suretlerine müracaat olunurdu; 1182 H. 1768 M. seferine gidilirken sadr-ı âzamın, reisülküttaba yazdığı buyuruldu mucibince bu ahitnâmelerin birer sureti de âdet olmadığı halde ilk defa yazdırılıp İstanbul'da bırakılmış ve asıl ahitnâme defterleri ordu ile beraber götürülmüştü[3].

Nâme-i Hümâyunlar:

Osmanlı hükümdarları tarafından İslâm ve Hıristiyan ecnebi bir hükümdara veya Osmanlı Devletine tâbi imtiyazlı olan Mekke şerifine, Kırım haniyle Erdel kıralı, Eflak ve Buğdan voyvodalarına veya Gürcü ve Dağıstan hanlarına gönderilmiş olan mektuplara *Nâme-i Hümâyun* denilirdi.

Nâme-i hümâyunların kâğıtları'nın eni ve boyu, tezyinatı, konacakları kese ile bu keseye takılan ve *kozak* yahut *kozalak* denilen[4] uçları

[1] Başlıca muâhedat mecmuaları, nâme-i hümâyun defterleri (Başvekâlet arşivi), *Feridun bey münşeâtı ve Naîma, Raşit, Suphi, İzzî, Cevdet tarihleri.*

[2] *Naîma,* C. 2. s. 147.

[3] Esfâr-ı sâbıkada rikâb-ı hümayunda ahitnâme suretleri ve kuyudât-ı saire bırakıldığı egerçi mesbuk olmayıp ancak umur-ı mühimme-i devlet-i aliyyeye dair sual ve cevap iktiza eder ise müracaat olunmak için bâlâda mastur sadır olan fermân-ı âlîye (sadrazamın buyrultusu kastediliyor) imtisâlen rikâb-ı hümâyunda reis-ül-küttâb vekili olan (vekil İsmail beydir) izzetlû efendi hazretlerinin yedlerinde hıfz olunmak üzere işbu defterde mastur ahidnâme-i hümâyun suretleri ve divan-ı hümayun küttabından müste'men (ecnebi) defterleri umurlarını rüyete memur olan efendiler hazretleriyle berveçh-i sıhhat tahrir ettirilmekle müste'menlere mütaallik izn-i sefine ve yol ahkâmından dâva hususları ordûy-ı hümâyunda asıl ahitnâmelere müracaat ile kâtipleri marifetleriyle rü'yet olunmak mûtâd-ı kadim-ı rivayet pîşîn olduğuna binaen bu mahalle şerh verildi, suret olarak yazılan defterlerle yazanların isimleri:

Defter-i France (Sakib efendi) Defter-i İngiltere (Halil efendi) Defter-i Nemçe (Sabri efendi) defter-i Venedik (Vuslatî efendi) defter-i Niderlanda (yani Felemenk) maa Danimarka (Kisedar Simaî efendi) Defter-i Sicilya (Ramî efendi) Defter-i Prusya (Nev'î efendi) Rusya ve Leh defterlerinin elhaletühâzihi kâtibi olmamağla kisedar İsmail efendi marifetiyle tahrir ettirilmiştir (*Başvekâlet arşivi bir numaralı nâme-i hümâyun defterinin baş tarafındaki sadr-ı âzamın, reisül-küttaba olan 26 Şaban 1182 tarihli buyuruldusu münasebetiyle*).

[4] Kozak veya kozalak, mâdenî yassı ve müdevver bir kutudur; sırmalı kordonlarla muahedenâme ve nâme-i hümâyunlara ve mühim fermanlara rabt olunurdu. İçerisine merbutı olan

püsküllü altın veya gümüşten mâmul yassı ve yuvarlak kutu, nâme gönderilenlerin mevki ve dereceleriyle mütenasip olurdu: bu kozalaklarla nâme keseleri hazinedarbaşı tarafından verilirdi[1].

Bazı nâmelere altın yaldızlı tuğra çekilir; tuğradan başka padişahın kendi mühriyle sadr-ı âzamın gönderdiği numunesine göre nâmenin kenarına altın yaldızlı iki satır olarak hükümdarın imzası konur ve sonra âdet üzere imza nümunesi padişahın huzurunda yakılırdı[2].

Mekke şerifine, Fas hâkimine, Kırım hanına ve bütün kırallara giden nâmelerin başına altın yaldızlı tuğra çekilirdi; yalnız Buhara hanı ile İran şahına yazılan nâmelere tuğra çekilmeyip ikinci satırın beraberinde muharrefçe ve altın ile iki satır üzerine padişahın imzası konurdu[3]. Bundan başka nâme-i hümâyunlar gayr-ı resmî surette gidecek ise padişahın kendi yazısiyle bizzat imzasını koyması ve resmî ise altun ile divan-ı hümâyun kaleminde imza konması usuldendi[4].

Padişahların imzaları iki türlü olup kendi arzularına göre tertip edilmişti; ve iki satır üzerine olurdu. Meselâ Birinci Sultan Ahmed'in biri:

ahitnâme veya fermanın tasdikini hâvi olan ve kordonların diğer ucuna bağlı bulunan kozağın üzerine kırmızı mum ve imza ve mühür konulup üstü balmumu ile kapatılırdı.

[1] *Mühimme defteri 5*, s. 31; "Bugün hazine-i âmireden beş altın kozak ile beş seraser kise ve beş gümüş kozak ile beş atlas kise ihraç olunmuştur"

[2] Şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû, kudretlû velinîmetim efendim padişahım,

Malûm-ı âlileri buyrulduğu üzre taraf-i eşref-i şâhânelerinden Françe imparatoruna tahriri iktiza eden nâme-i hümayunları tahrir ettirilip imzây-ı meyamin ihtivây-ı şâhâneleri sureti ile beraber merfû-ı pişgâh-ı cihandarîleri kılınmağın sâbıkı veçhile kenâr-ı nâme-i mezkûr pusla mucibince imzay-ı mülûkâne ve mühr-i hümâyun-ı şâhâneleriyle hatm-ü-imza ve taraf-ı çakerâneme isra buyurulur ise Françe elçisine teslimen imparator-ı mûmaileyhe isra ettirileceği ve imzây-ı şâhâneleri suretinin huzur-ı hümayunlarında ihrakı lâzım geleceği malûm-ı hümâyunları buyruldukta emr-ü-ferman…"

Bu telhis üzerine Dördüncü Mustafa *"Nâme-i hümâyun temhir olunup tarafına gönderildi, gönderesin"* diye yazmıştır (*Başvekâlet arşivi dolap 1 sandık 9 hat numarası 419*).

[3] *Kanunnâme* (*Aşır efendi kütüpanesi* varak 37 b, numara 1004).

[4] İkinci Mahmud'un son zamanlarına ait olup mabeyin başkitâbetinin ihdasından sonra sadr-ı âzamın başkâtip vasıtasiyle takdim ettiği tezkirede şöyle denilmektedir:

"Mâlûm-ı sâmîleri olduğu üzre taraf-ı eşref-i şâhâneden ısdar buyurulan nâme-i hümâyunlar mingayr-i resmin olur ise imzây-ı hümâyun-ı mülûkâne, mübarek kalem-i mekârım-ı hazret-i şâhâne ile tahrir buyurulmak ve resmî olduğu halde altın ile divan-ı hümâyun kaleminde tastir olunmak mûtad olduğundan ve bu def'a İran şâhına gidecek nâme-i hümâyun resmî idüginden imzây-ı âlisi divan-ı hümâyun kaleminde tastir ve üzeri dahi çaker-i keminelerinde olan mühr-i hümâyun-ı mülûkâne ile tahrir olunarak dünkü salı günü İran sefiri Bâb-ı âliye celb ve nezd-i âcizîde îta ve teslim olunmuş olup…" *Başvekâlet arşivi sandık 149 umumî numara 37141 İrade-i seniyye No. 19.*

١ – المؤيد بتأييد اللّه الملك المنان ٢ – سلطان احمد بن محمد خان

1 – *Elmüeyyed biteyîdillah-il-melik-il-mennân* 2 – *Sultan Ahmed ibn-i Mehmed Han.*

Diğeri ise:

١ – المتوكل على اللّه الملك المستعان ٢ – السلطان احمد خان بن محمد خان

1 – *Elmütevekkil Alellâh-il-melik-il-müsteân 2 – Essultan Ahmed Han ibn-i Mehmed Han*

Dördüncü Murad'ın iki imzasından biri:

١ – المؤيد بتأييد اللّه الملك المنان ٢ – السلطان الغازى مراد خان بن احمد خان

1 – *Elmüeyyed Biteyîdillah-il-melik-il-mennân 2 – Essultan-ül-gazi Murad Han ibn-i Ahmed Han*

Daha sonraki ikinci imzası:

١ – فاتح بغداد صاحب العرب و العجم ٢ – سلطان مراد خان غازى بن احمد خان

1 – *Fatih-i Bağdad Sahibülarab-ı velacem 2 – Sultan Murad Han Gazi ibn-i Ahmed Han*

Birinci Sultan Mahmud'un iki imzasından biri[1].

١ – المؤيد المستعين باللّه الملك الديان

1 – *Elmüeyyed-ül-müsteîn billâh-il-melikiddeyyan*

٢ – خادم الحرمين المحترمين السلطان الغازى محمود خان ابن السلطان الغازى مصطفى خان

2 – *Hadimülharemeyn-il-muhteremeyn essultan - ül - gazi Mahmud Han İbnüssultan-ül-gazi Mustafa Han*

Diğer imzası da şöyledir:

١ – المتوكل على اللّه الكريم المنان المفوض امره اليه فى كل حال و شان

1 – *Elmütevekkilü Alellah-il-kerim-il-mennân elmüfevvedu emrühû ileyhi fîkülli hâlin ve şân*

[1] *Müri-üt-Tevarih*, 1159 senesi (1746) Vekayii arasında Nâdir Şaha yazılan nameler dolayısiyle. İki devlet arasındaki ihtilâftan biri de İran hacıları ve Caferî mezhebinin Osmanlılarca tasdiki olduğundan padişahın imzası, o tarihe kadar görmediğim (Hâdimülharemeyn-il-muhteremeyn) kilişesini hâvidir.

٢ – خادم الحرمين المحترمين السلطان الغازى محمود خان ابن السلطان الغازى مصطفى خان

2 – *Hadim-ül-haremeyn-il-muhteremeyn essultan-ül-gazi Mahmud Han ibnüssultan-ül-gazi Mustafa Han*

***

Onaltıncı asrın son yarısiyle on yedinci asrın ortalarında ecnebi devletlerle yarı müstakil Osmanlı emir ve voyvodalarına gönderilen nâmelerin kese ve kozakları şöyle idi:

Nemçe veya Avusturya imparatorıyle İspanya, Fransa, Leh, Portekiz, Rus kırallarına ve Venedik dukasına serâser denilen kumaştan yapılmış nâme kesesine altın kozak bağlanırdı; bundan başka bu imparator ve kırallarla Venedik dukasının nâmelerinin baş tarafındaki tuğra altın yaldızlı olurdu.

İngiliz kıraliçesi Elizabet'e ilk defa yazılan nâme atlas keseye konup gümüş kozak bağlanıp tercümana verilmişti[1]. Daha sonraları, İngiliz hükümdarına da diğer kırallar gibi serâser kese ve altun kozak ve altun yaldızlı tuğra ile nâme-i hümayun gönderilmişti. Nâmelere bağlanan kozaklar arasında bir de balık dişi kozak ve şimşir kozaklar da varsa da[2] bunların hangi nâmelere bağlandıklarını bilmiyorum.

Mekke şerifine, Fas hükümdarına ve Kırım hanına giden nâmelerin başına da altın tuğra çekilip yeşil atlas keseye konulup altın kozak takılırdı[3]. Bunlara vezir-i âzam tarafından yazılan mektuplar da yeşil atlas kese ve gümüş kozakla gönderilirdi.

Buhara hanına, İran şahına yazılan nâmelere tuğra konulmayıp padişahın adı nâmenin baş tarafı hizasında altın ile iki satır üzerine yazılırdı[4].

[1] *Mühimme defteri 36*, s. 120 sene 987.

[2] *Mühimme defteri 71*, s. 285 ve 1003 H. 1594 M. tarihiyle fotoğraflar arasında görülen vezir-i âzamın hazinedar başıya buyruldusu.

[3] Pıtraklı altun kadife keseye konulup altun kozak takılırdı. Yirmi dört numaralı mühimme defterinde (s. 340, sene 981); Kırım hanının nâmesiyle Dağistan hâkiminin nâmesine gümüş kozak konduğu görülüyor. Fas hâkimine 985 Rabiulevvelde (1577) gönderilen nâme kırmızı atlas kese içine konup gümüş kozak bağlanmıştı (*Mühimme 30*, s. 1).

[4] Buhara ve İran hükümdarlarlarına sadr-ı âzamın yazdığı mektubun imzası alt tarafa konulup mektuplar kırmızı veyahut yeşil atlas keseye vaz ile gümüş kozak takılırdı.

Erdel kıralına 980 Rabiulâhir (1572) tarihine kadar atlas kese gümüş kozak ile nâme gönderilirken bu tarihte kızıl atlas kese ve gümüş kozak ile yollanması emir olunmuştu[1].

Bunlardan başka Gürcü hanlarına ve Osmanlılara itaat eden bazı İran valilerine de Erdel beğine gönderilen kese ve kozak ile nâme-i hümâyun yollanmıştı[2]. Leh Hatmanına sadr-ı âzamın yazdığı mektup da sim yani gümüş kozakla gitmişti[3].

Eflak ve Buğdan voyvodalarına bazan bogası kese (dokuma bezden kese) ve bazan da kesesiz olarak nâme-i hümâyun gönderilirdi[4].

Nâmelerin kapaklarına, gönderilen hükümdar veya şerif, Kırım hanı voyvoda ve sairenin mevki ve derecelerine göre elkab yazılırdı; meselâ Mekke Şerifine:

"Rikâb-ı kâmyab-ı Hazret-i zillulâhiden halen
Emîr-i Mekke-i-Mükerreme Cenâb-ı Emanetmeâb Eyalet nisab saadet iktisab, siyadet intisab Şerif
Mes'ud bin Sâd dâme sâduhû'ya şerefyafte-i sudur
olan nâme-i hümayun-ı mevhibet makrun-ı hilâfetpenahîdir."

diye yazılmıştı[5].

***

Osmanlı hükümdarlarının tahta cüluslarında yeni padişahın hükümdarlığını bildirmek için dost ve hemcivar devletlere birer elçi ile nâme göndermek âdet olduğu gibi sefir gitmiyen devletlerin sefirlerine de yeni hükümdarın tuğrasiyle nâme-i hümayun verilir ve bunlar da nâmeyi kendi hükümdarlarına yollarlardı[6].

[1] *Kanunnâme* (Veliyyüddin efendi Kütüphanesi) 1790 varak 3 b ve 12.

[2] Bunlara vezir-i âzam tarafından yazılan mektubun sonunda dua yazılmaz, yalnız tarih atılır ve bir de mektubun yazıldığı mahal gösterilirdi. Sadr-ı âzamın ismi altun yaldızla mektubun yanına ikinci satırın arasına konur ve mektubun altına yazılmazdı.

[3] Prusya kıralına nâme-i hümâyunu götüren Ahmed efendiyi tavsiye zımnında baş Hatman'a sadr-ı âzam tarafından yazılan mektup dolayısiyle Kapucu başıya gönderilen buyurultu (*Cevdet Tasnifi* 16847 sene 1177).

[4] Bu nâme-i hümâyun kısmı yazılırken Veliyyüddin Kütüphanesindeki 1790, Âşir efendi Kütüphanesindeki 1004 numaralı kanunnâmelerle Esat efendi Kütüphanesindeki 3345 numaralı ferman ve mektuplardan da istifade edilmiştir.

[5] *Umumi Kütüphanedeki mecmua* (*numara 5867*).

[6] *Vasıf tarihi*, C. 1, s. 45, 166 ve *Edib efendi tarihî* (ikinci kısım s. 37.)

***

Devletlere gönderilen ve divanî hat diye mâruf olan bir yazı ile yazılan nâmelerin yazılarının güzel olmasına çok dikkat edilirdi; eğer bu nâmeler şark devletlerinden birisine gönderilecek ise devletler arasında âdeta yazı ve tezhip rekabeti hâsıl olurdu; hususiyle Osmanlı yazısının en mütekâmil bir devri olan Üçüncü Ahmed zamanında bu hususa îtina edilmişti; çünkü padişah güzel yazı yazan bir hattat ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa da zevk-i selim sahibi olduklarından her cihetçe nâmelerin güzel olmasına ehemmiyyet vermişlerdi.

On yedinci asrın son yarısından itibaren devletlere giden nâmelerin keseleri ihtimamsızlıktan dolayı pek sade bir hale gelmiş ve ecnebi devletlerden gelen nâmelerin keseleri ise gayet sanatkârane yapılmış olduğundan damat İbrahim Paşa'nın sadaretinde nakışlı ve güzel sırmalı nâme keseleri yaptırılmıştır[1].

1134 senesinde (1722) İran Elçisi Murtaza Kulu Han'ın memleketine avdeti münasebetiyle âbâdî kâğıt üzerine yazılan nâme-i hümâyunun, celi denilen hat kısmını divan kâtiplerinden Firdevsî Seyyid Hüseyin efendi ve nâme arasındaki âyât-ı kur'aniyye ile Arapça terkipleri rık'a yazısiyle Bursalı Mehmed efendi ve Farisi beyitleri müderris Veliyyüddin efendi (sonra Şeyhülislâm olmuştur) talik hat ile yazmış ve nâmenin etrafı altın yaldız, kırmızı, siyah ve beyaz ile tezyin olunup güzel bir tezhip yapılmıştı[2].

***

Ecnebi hükümdarlara gidecek gayr-ı resmî nâmelerin bizzat hükümdarın kendisi tarafından mühr-i hümâyunla mühürlendiğini söylemiştim; bu hususta Üçüncü Selim'in, sadr-ı âzamın telhisine verdiği cevapta şöyle denilmektedir:

"İngiltere kıralına gidecek nâme-i mahsus bir saat evvel gitmek lâzımdır; Rusya elçisi buradan gitmeden, İngiltere'ye gidecek nâme hemen gitsun, hazır ise irsal edin temhir edeyim[3]."

[1] *Raşit Tarihi*, C. 5 s. 427.

[2] *Raşit Tarihi*, C. 5 s. 426.

[3] Dolap 1 sandık 36 hatt-ı hümayun numarası 9 (dosya—).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SARAYIN ENDERUN TAKSİMÂTI VE VAZİFE SAHİPLERİ

SARAYIN ENDERUN TAKSİMÂTI VE VAZİFE SAHİPLERİ

Üç buçuk asırdan fazla bir zaman Osmanlı padişahlarına mesken olan *Yenisaray* veya *Topkapısarayı* Osmanlı tarihlerinde görüldüğü üzere birçok vak'alara sahne olmuştur. Divan-ı hümâyun müzakereleri, ulûfe tevzii, sefirlerin kabulü, cülus, bayram tebrikleri gibi merasim hep burada yapıldığı gibi kapı arası hapis ve işkencesi, siyaset ve cellat çeşmesi, balıkhâne mahalli de bu saha dâhilinde idi. Fakat bunlar sarayın *Bîyrun* kısmına ait olup padişahların asıl meskeni olan saray [harem-i hümâyun] bambaşka bir teşkilâta tabîdi ve buna *Enderun* teşkilâtı denilirdi.

Yeni saray, Bîyrun (Hariç) Enderun (Dâhil) ve aileye mahsus Harem-i hümâyun olmak üzere üç kısımdı ve her birinin kendisine mahsus teşkilâtı ve kanunları, terbiye sistemi ve hattâ ıstılâhları vardı; bu kanun ve kaidelere padişahlar da riayete mecbur tutulmuşlardı.

Yenisarayın enderun teşkilâtına dair bazı müteferrik eserlerden başka Koçu beğin Teşkilât Mecmuası, *Tarih-i Gilmânî*, İbrahim Üsküdarî mecmuası ile *Letaifi-i Enderun* ve merhum Atâ beğin *Enderun Tarihi*, belli başlı yazılmış Türkçe eserlerdendir; bunlardan başka yabancı dille yazılmış eserlerden Halkondil tarihi zeyli, Riko, D'Ohsson, Teveno, Grassi, Tornton, Daramon seyahatnâmesi, Oliviye vesaire gibi başlıca yazılmış eserlerde de oldukça mühim malûmat görülmektedir. Bir de padişahların günlük hayatlarına dair tutulmuş olan bazı *ruznâmeler* ile bir kısım teşrifat defterleri ve mecmuaları da sarayın bîyrun ve enderun teşrifatını tetkik için mühim ve faydalı eserlerdendir; işte bu mütaadit eserlerin birbirleriyle mukayesesi ve iyi bir tahlile tâbi tutulması neticesinde Osmanlı sarayının enderun ve bîyrun kısımları hakkında On altıncı asırdan On dokuzuncu Asır başlarına kadar mühim bir enderun tarihi yazılması mümkündür.

Ben Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilâtını yazarken mehazlarım arasında bulunan bu eserlerden de istifade ettim; bu eserimde tabiî olarak Osmanlı sarayı hakkında mufassal malûmat vermek çizdiğim program haricindedir; devletin merkez teşkilatını gösterirken bu devletin reisi olan padişahın sarayı hakkında da kısa olarak malûmat vermek zaruri olduğundan dolayı saray kısmına temas ettim. Osmanlı

enderun tarihini mufassal olarak yazmak için yukarıda isimlerini saydığımız bir kısım müelliflerin eserleriyle topkapı sarayındaki arşiv ve yine oradaki kütüphanelerde epey vesika ve kitap olduğundan bunlardan istifade ile mükemmel bir enderun tarihinin yazılmasını orada çalışmakta olan mütetebbi arkadaşlardan bekleriz.

* * *

Kısaca söylemek lâzım gelirse padişahlar; takriben on beşinci asır ortalarından itibaren on sekizinci asır başlarına kadar şahıslarına mahsus merkez ordusuyla devlet idaresi için zâdegân yetiştirmekten ziyade Müslüman ve Türk terbiye ve kültürüyle yuğrulmuş kendilerine sadık bir bende sınıfı yetiştirerek bunların bir kısmını kendi sarayında ve bir kısmını ordusunda terbiye ettirdikten sonra Osmanlı Devleti'nin idare ve inzibatını bunların ellerine vermişlerdir. Bu söylediğimiz asırlarda ulema sınıfiyle devletin bir kısım divan ve malî işleri ile kalem ricali kısmen istisna edilecek olursa hemen bütün büyük devlet makamları ile Kapıkulu ocaklarının dörtte üçü bu zümreden bulunmuşlardır.

Bu devşirme çocukları Yenisaraya alınmadan evvel büyük bir îtina ile yetiştirilerek Müslüman ve Türk terbiyesi görürler; dinî muamelâtı ve Türkçeyi öğrenirler, sistemli tarzda mükemmel bir tahsile tabi tutulurlar ve sıraları gelince liyakat ve kabiliyyetlerine göre saray haricindeki muhtelif devlet hizmetlerine tâyin edilirlerdi; bundan dolayı Osmanlı sarayı aynı zamanda tahsil ve terbiye ile devlet işlerine gönderilecek olanları yetiştiren bir müessese demekti.

Burada her bir koğuşun ve sınıfın efradının kaydına mahsus defterler bulunup koğuşlara alınan efradın saray terbiyesi üzere yetişmeleri için her koğuşta *lala* tâbir edilen mürebbiler vardı. Pek sıkı bir inzıbata tabi tutulan gençlerin ufak bir kusurları bile müsamaha ile karşılanmazdı.

Osmanlı sarayı, devşirme ile saraya alınan içoğlanı teşkilâtını terkettikten sonra, buraya mahdut miktarda alınan esir çocuklarından sarf-ı nazar edilecek olursa bütün saray hizmetleri Türk gençlerine tahsis edilmiş ve on sekizinci asırdan itibaren tedrici olarak artmak suretiyle saray işleri bunlara verilmiştir.

Enderun'un bu son devrinde fikrî inkişaf daha ziyade artmış ve kıymetli edip, şair, müellif, hattat ve musikişinaslar yetişmiştir.

ENDERÛN-I HÜMÂYUNA İÇOĞLANI YETİŞTİREN SARAYLAR

Devşirme olarak alınıp sarayda uzun müddet hizmet ve terbiyeden sonra devletin muhtelif makamlarına namzet olarak yetiştirilen çocuklara *içoğlanı* denilirdi. Rivayete göre Osmanlı sarayında iç oğlanı istihdamı Yıldırım Bayezid zamanından başlamıştır. Daha aşağıda söyliyeceğimiz veçhile bunlar bir kanun tahtında buraya alınırlar ve derece derece yükselir ve tahsil görürlerdi; içoğlanlarının bedenî terbiyelerine de ehemmiyet verilirdi; ok atmak, mızrak kullanmak, cirit ve tomak oynamak ve binicilik gibi hareketler başlıca bedenî terbiyelerdendi; bundan dolayı kuvvetli, çevik ve mütehammil idiler; bazan odalar arasında müsabakalar yapılırdı. Bunlar mensup oldukları odalardaki işlere göre hizmet ve sanat öğrenirlerdi, çamaşır yıkamak, musiki meşk etmek, sarık sarmak, elbise katlamak ve saire bunlar arasındadır.

İçoğlanlarının Oda denilen koğuşları muntazam olup yiyecekleri de kendilerine kâfi idi. Her oda efradının isim ve künyesiyle yevmiyeleri miktarını gösteren maaş defterleri vardı; maaşları diğer ulûfeler gibi üç ayda bir verilirdi; elbise ayakkabı, iç çamaşırı ve sair ihtiyaçları hep saray tarafından temin edilirdi; pek sıkı bir inzıbat ve kontrol altında yetiştirilen bu çocuklar tam bir itaat ve terbiyeye malik idiler.

İşte kısaca izah ettiğimiz bu içoğlanları teşkilâtını Yenisaray haricindeki ocaklarından başlıyarak sıra ile izah edelim; yalnız daha evvel şurasını söyliyeyim ki devşirme teşkilâtı sona erdikten sonra sarayda hizmet edenlerin eskisi gibi kesretli bir halde dışarı hizmete çıkmadıkları görülmektedir.

Bundan evvel neşredilmiş olan *Kapıkulu ocakları* isimli eserimizin *acemi ocağı* bahsinde devşirmelerin nasıl toplanıp İsanbul'a sevk edildiklerini ve ne suretle saraya ve ocaklara alındıklarını gösterdiğim için burada tekrarlamıyorum.

Devşirmeler devlet merkezine getirildikten sonra ibtida divan-ı hümâyuna sevk olunarak padişah arz odasında iken birer birer gördükten sonra kapıağası, her sürünün münasiplerini padişahın emriyle seçerek bunları Edirne sarayı, Galatasarayı ve Atmeydanı yani İbrahim Paşa sarayına verilmek üzere ayırır, diğer oğlanları acemi ocağı için Yeniçeri ağasına gönderirdi[1].

Saray için ayrılan devşirmelerin muayeneleri saray ağasına ait olup bunun yanında *saray-ı âmire hocası* denilen birisi de bulunurdu; ilm-i kıyafete vâkıf olan yani çocuğun simasiyle ahvali hariciyesini tetkik eden bu hoca, çocukların alnındaki çizgilere ve diğer icabeden alâmetlere bakarak kendi malûmat ve tecrübesine göre matlûba muvafık olanları seçerdi[2]. Çocukların mütenasip endâma malik ve güzel olmaları birinci şarttı. Saray hizmetine namzet olarak ayrılan bu çocuklardan başka Bosna'dan devşirilen ve *Potur oğlanları* denilen Müslüman Boşnak çocukları da saray için alınırlardı.

Bu suretle ayrılan çocukların yukarıda söylediğimiz gibi iptida Yenisaray haricindeki Edirne, Galata ve İbrahim Paşa ve bir aralık İskender Çelebi saraylarında yetişip terbiye ve tahsil görmeleri lâzımdı; burada hizmet edip yüksek kabiliyyet gösterenler *çıkmalar*'da Yenisaray hizmetine ayrılırlar ve diğerleri de derecelerine göre kapıkulu süvari bölüklerine verilirlerdi.

Edirne Sarayı İçoğlanları:[3]

Edirne'de Eskisaray ve yeni saray olmak üzere iki saray vardı; devşirmeden gelenler Eskisaraya yerleştirilirlerdi[4]. Meriç kenarındaki Yenisaray padişahların ikametlerine mahsustu.

Osmanlı padişahları İstanbul'u merkez yaptıktan sonra Edirnedeki Eskisaray teşkilâtını ve bostancı ocağını ipka ederek devşirmeden ayrılan efrattan bir kısmını buraya göndermişlerdir; bunlar, padişahın emri üzerine divan tarafından yeniçeri ağasına yazılan hükümle Edir-

[1] *Kitâb-ı müstetab* (Kütüphanemizdeki nüsha)

[2] *Âli, Künhülahbar* (C. 5 s. 15).

[3] Edirne sarayı teşkilâtına tekaddüm eden Bursa sarayı'nın içoğlanları hakkında hiçbir kayda tesadüf edemedim. Bu, Bursa sarayında hizmet eden ve fakat içoğlanı olmıyanların yeniçeri ocağına verildikleri görülmekte ise de bunların bahsimizle alâkası yoktur.

[4] *Daramon seyahatnamesi* (Şefer tab'ı, Paris 1887).

ne'ye sevk olunurlardı[1]. Bu oğlanların umumî nezareti Edirne sarayı ağasına aitti; bunun maiyyetinde tabiî olarak diğer ağalar vardı.

Eski sarayda terbiye edilen acemiler aynı zamanda saray hocaları tarafından tahsil ettirilir[2] ve kabiliyetli ve müstaitlerine silah talimi ve binicilik öğretilirdi.

Bu saray acemilerinin eskileri yani kıdemlileri lüzum ve ihtiyaca göre iki, üç ve nihayet yedi senede bir yapılan *Çıkma*'larda veya padişahların cülûslariyle icra edilen *Büyük çıkma*'larda kapıkulu süvari ocağının aşağı bölüklerine[3] ve içlerinde en kabiliyetlileri ise İstanbul sarayının büyük ve küçük odalarına çıkarılırlardı. Bunların çıkacak olanlarını kendi ağaları yenisaray kapı ağasına bildirir, o da padişaha arz ile iradesini alırdı.

Edirne sarayı on yedinci asrın son yarısına kadar İstanbul sarayına ve kapıkulu süvari bölüklerine içoğlanı vermiş fakat sonraları on altıncı asırla onyedinci asrın ilk yarısındaki ehemmiyetini kaybetmişti; nihayet Edirne sarayındaki iç oğlanları teşkilâtı artık değişme'nin terk edilmesi mebni 1086 H. 1675 M. tarihinde kaldırılarak buradaki oğlanların içlerinden Topkapı sarayına lâyık olanları oraya ayrılıp geri kalanı kapıkulu süvarilerinin aşağı bölüklerine verilmişler ve saray da hükümet tarafından satılmıştı[4].

Galatasarayı İçoğlanları:

Galatasarayını İkinci Bayezid tesis etmiştir. Enderun ananesine göre buradaki binayı İkinci Bayezid Gülbaba ismi verilen ve orada medfun bulunan bir velinin işaret ve tavsiyesiyle yaptırmıştır. Galatasarayı, bir cami ile her biri ikişer yüz kişiyi istiab edecek üç koğuş ve her koğuşta bir hamam ve zabit dairesi ve matbahtan mürekkepti. Burada başağa olan Galatasarayı ağası, Yenisaraydaki saray kethüdası

[1] *Mühimme defteri 24,* s. 171; Edirne eski sarayına elli nefer devşirme verilmesi hakkında yeniçeri ağasına hüküm.

[2] Devlet merkezinin İstanbul'a naklinden sonra da Edirne sarayındaki talim ve tedris devam etmiştir; nitekim *Aydınlı Visâlî'nin* İkinci Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanlarında Edirne sarayı hocası olduğunu Latifî tezkiresi (s. 359) yazıyor.

[3] *Mühimme defteri* numara 6, s. 474 ve *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası,* s. 51.

[4] *Silâhdar Tarihi,* C. 1, s. 648 ve *Zübdet-ül-vekayi* (*Defterdar Mehmed Paşa*) varak 33; iptida Edirne eski sarayına kimse talip çıkmadı ise de sonradan burayı defterdar Mehmed efendi satın almıştı. Takvim-üt-tevarih haşiyesinde (İbtâl-i sarayhây-ı gılmânan 1086) tarihiyle Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarının ilgası gösterilmiştir.

veya bunun bir derece aşağısındaki beş neferden mürekkep *Köşebaşı* denilen emektarlardan seçilirmiş[1]. Galatasarayında her koğuşun oda kethüdası, odabaşı, kuşçubaşı, hamamcıbaşı ve başeski isimli zabitleri vardı; Yenisaray hizmetine namzet olan acemiler burada tahsil görürlerdi[2].

909 H. 1552 M. tarihli Eskisarayla Galatasarayına ait bir muhasebe icmalinde, Galatasarayında bir sarayağasiyle beraber yirmi bir ağa, dört enderun oğlanı ve dört hastahane oğlanı beş hoca, birer kâtip, imam, tabip, çamaşırcı, saka, tellâk, şerbetçi, et hammalı olup bunlardan başka kapıcılar, baltacılar kilerciler, ekmekçi, ekmekçi kalfası gibi müstahdemleri vardı[3].

Galatasarayı da Edirne sarayı gibi Yenisaraya alınacak ve kapıkulu süvariliğine çıkarılacak oğlanlar için bir mahreç idi; çıkmalarda padişah sarayına alınmıyanlar süvari bölüklerine çıkarılırlardı.

Galatasarayı diğer saraylara nazaran daha itibarlı olduğundan buradaki oğlanların kısm-ı mühimmi Yenisaraydaki mahlülleri doldurmak için bu sarayda en aşağı derece olan büyük ve küçük odalara ve ender olarak fevkalâde bir lûtuf neticesinde kaftanlı odaları denilen seferli, kiler, hazine ve hasodalara alınırlardı[4].

Gerek Galatasarayına alınacak ve gerek bu sarayda hizmet görüp çıkacak oğlanların bütün muameleleri padişaha arz olunarak anın müsaadesi ve tensibiyle yapılmak kanundu.

Galatasarayı efradı hizmet itibariyle muhtelif sınıflara ayrılmış olup bu hizmetten mâada kendilerine tâyin edilen hocalardan ders görürlerdi; On altıncı asır ortalarında Galatasarayında yedişer akçe

[1] Köşe başı, D'Ohsson'a göre has'odanın inzibatına memur küçük ağalardı (C. 7, fasıl 3 kısım 1). Atâ bey de şöyle diyor: Yavuz Sultan Selim'in koyduğu kanun ile ak ağaların zabiti kapı ağası, has'oda başı, hazinedarbaşı, kilercibaşı, saray ağası, saray kethüdası büyük zabitlerden madut olup bunların madununda olan beş nefer eskilerine *köşebaşı* ve bunların alt tarafına *başeski* ve bunlardan sonra gelen iki kişiye de *özengi ağaları* denirdi (*Enderun Tarihi*, C. 1, s. 164, 165).

[2] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 72 ve *Olivier*'nin eseri olan (*Voyage dans l'Empire Ott.*, Cilt 1 fasıl 4).

[3] *Kanunî Sultan Süleyman devri vesikaları* (*Emirî tasnifi*) *numara 24*.

[4] *Vekayinâme* (varak 4) Dördüncü Mehmed'in cülûsundaki çıkmada Edirne, Galatasarayı ve İbrahim Paşa sarayı oğlanlarından bazıları bir lütf-ı mahsus olarak *kaftanlı* odalarına alınmışlardı.

yevmiyeli beş hoca vardı[1]. Buraya tâyin edilen hoca, terfi ederse Yenisaraydaki koğuş hocalığına naklolunur ve buraya hariçten ve ulemadan biri tâyin edilirdi.

Galatasarayı oğlanları ile Edirne ve İbrahim Paşa sarayı oğlanları çıkmalarda on altı ve on dört akçe ile kapıkulu süvarilerinin ulûfecilerle garipler bölüklerine çıkarılırlardı. Bu saraylardaki eskilerin çıkma zamanları gelince ağaları bunların arz-ı hallerini götürüp = verir ve o suretle padişaha takdim olunarak Yenisarayın büyük ve küçük odolariyle süvari bölüklerine çıkarılırlardı[2].

Galata sarayındaki içoğlanlarından başka bu saraya ait hizmetleri gören baltacı, ekmekçi, aşçı, çamaşırcı bölükleri vardı; bunları da on yedinci asrın son yarısına kadar yeniçeri ocağına verirlerdi; Galatasarayı kapıcıları on sekizinci asırda bölükbaşılariyle beraber on kişilik bir bölük idiler[3].

On yedinci asrın ilk yarısındaki yeniçeri ve sipahi kıyamları esnasındaki padişah cüluslarında bunların da hakları olan çıkma istemek suretiyle yaptıkları sert hareketler ve daha sonra daima fesat ve kavga çıkararak alâkadarları meşgul etmeleri üzerine 1086 H. 1675 M. senesinde diğer hariç saraylardaki (Edirne, İbrahim Paşa sarayları) içoğlanı teşkilâtının kaldırılması esnasında müstaitleri Yenisaraya ve diğerleri süvari bölüklerine verilmek suretiyle Galatasarayı ocağı da kaldırılmış ve yerlerine kırk nefer bostancı ile bir bostancı ustası gönderilmiş ve bundan başka saray, medreseye tahvil edilerek موصله صحن Mûsıla-ı Sahn müderrisliği payesinde bir müderrise verilmiştir. Bu müderrisin maaşı Galatasarayı evkafından temin olunmuştur[4].

Galatasarayı bundan kırk sene sonra yani 1127 Muharrem de (1715 İkincikânun) vezir-i âzam Şehit Ali Paşa'nın himmetiyle Üçüncü Ahmed devrinde mükemmel surette tamir olunup medreseler kaldırılarak tekrar içoğlanlarına tahsis edilmiş ve yine Yenisaraya alınacak

[1] *Emirî tasnifi Kanunî devri vesikaları numara 24.*

[2] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 51.

[3] *7127 numaralı Kâmil tasnifi defter sene 1127* (*Başvekâlet arşivi*).

[4] *Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 648 ve *Zübdet-ül-vekayi*, varak 33. *Hadikat-ül-cevâmi*, 978 H. 1570 M. tarihinde Galatasarayının medrese yapıldığını ve Üçüncü Murad zamanında tekrar içoğlanlarına tahsis edilip Birinci Ahmed'in devrinde yine medreseye kalbolunduğunu ve İkinci Osman zamanında tekrar içoğlanları için açıldığını beyan etmektedir. (*Hadikat-ül-cevâmi*, C. 2, s. 50 ve andan naklen *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 78).

oğlanlar için bir mahreç ve mektep vazifesini görmüştür[1]. Fakat bunlar saraya alınırlarken artık büyük ve küçük odalar mevcut olmadığından buradan çıkan oğlanlar seferli, kiler ve hazine koğuşlarından birine kaydedilirlerdi.

Galatasarayı oğlanları bu son açılışta nüfuzu artmış olan silahdar ağaya tâbi olup yine Galatasarayı ağası denilen bir akağanın nezareti altına verilmişlerdi; yukarıda işaret edildiği veçhile burası daha evvel Yenisaray kapı ağasına tabidi. Eskisaray etrafı sefarethaneler ve ecnebilerle dolu olduğundan bunlara karşı yolsuz harekette bulunulmaması için Galatasarayı ağası her gün ikindiden sonra baltacı ve yedekçi ile kol gezerdi[2].

Padişahlar, iki üç senede bir Galatasarayını ziyaret ederek oğlanların içinden on ikisini seçerdi; bunlar saraya giderken padişahı takibederler ve daha evvel söylediğimiz gibi üç koğuştan birine verilirlerdi.

Bu suretle on sekizinci asrın ilk yarısından itibaren Yenisaraya girebilmek, Galatasarayından yetişip çıkmağa mütevakkıf ise de bazan iyi bir aile evlâdı veyahut fakir ve öksüzlerden ve emektar evlâtlarından münasipleri de bu üç odadan birine alınabilirlerdi[3]. Enderundan yetişerek tekaüt edilmiş olan bazı enderunluların çocuklarının da Yeni saraya alınmış olduklarını biliyoruz[4].

Üçüncü Ahmed'in, Galatasarayı tekrar açtırmasından sonra buranın ehemmiyeti artıp bir hayli kibar evlatları hem tahsil ve hem saraya intisap için oraya kaydedilmişlerdi. Bunların tahsillerine medar olmak için birinci Sultan Mahmud 1167 H., 1753 M. de Galatasarayın büyük odasının karşısında bir kütüphane ile bir de dershane ve bunun iki tarafında birer çeşme yaptırmıştı. Bu yeni binaların küşat resminden evvel 1168 Muharrem'inde (1754 Birinciteşrin) kütüphaneye konacak kitaplar saraydan alınıp sepetlerle kayıklara konup Tophane iskelesine getirilip oradan Galatasarayı ağası, baltacılar ve saire tarafından

[1] *Raşit Tarihi*, C. 4, s. 31. Takvim-üt-tevarih haşiyesinde كشادن سراى غلطه بوضع غلمان Küşaden-i saray-ı Galata beyaz-ı gilman) kaydiyle buna işaret edilmiştir.

[2] *Raşit Tarihi*, C. 4, s. 32.

[3] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3, kısım 3.

[4] İkinci Sultan Mahmud, Enderun'da kiler-i hassa odasından yetişerek sonra tekaüt edilen meşhur Tayyar efendinin oğullarından Halil Edip beyle Enderun Tarihi müellifi Atâ efendiyi babalarının yetişmiş olduğu kiler koğuşuna aldırmıştı (*Enderun Tarihi*, C. 3 s. 106).

karşılanarak kütüphaneye naklolunmuş ve o gün teberrüken derse başlattırılıp kütüphanenin iki tarafındaki çeşmelerden halka şekerli şerbet ikram olunmuştu; bu küşat resminden bir hafta sonra Birinci Mahmud bu hayırlı eserini görmeğe gelmiştir[1].

At Meydanı veya İbrahim Paşa Sarayı Oğlanları:

İbrahim Paşa veya At Meydanı [Sultan Ahmed meydanına karşı] sarayı da diğer Edirne ve Galatasarayları gibi Enderûn-ı hümâyuna ve kapıkulu süvari ocağına mahreç olarak teessüs etmişti. Diğer iki sarayda olduğu gibi acemiler burada iyice terbiye edilip okuyup yazdırıldıktan sonra zamanı gelince içlerinden kabiliyetlileri enderuna alınıp diğer eskileri kapukulu süvari bölüklerine çıkarılırlardı.

At Meydanı sarayı, Kanunî Sultan Süleyman'ın vezir-i âzamı İbrahim Paşa'nın, padişahın hemşiresiyle izdivacı münasebetiyle ona tahsis edilmiş ve Paşa'nın katlinden sonra da burası saraya içoğlanı yetiştirmek için bir kışla ve mektep haline konmuştu.

Hammer'in kaydına göre bu saraya Bosna ve Arnavutluktan alınan devşirmelerden acemi oğlanı verilirdi[2]; fakat icabında buraya esir olarak elde edilen asilzade çocuklarının da alındıkları görülüyor[3].

957 H. 1567 M. senesinde bu İbrahim Paşa sarayının matbahı harap olup tamire muhtaç olduğundan buradaki oğlanlar muvakkaten Galatasarayına nakledilip matbah bittikten sonra yine yerlerine iâde olunmuşlardı[4]. Buradan, çıkma zamanlarında çıkan kıdemliler diğer saraylarda gördüğümüz gibi Yenisarayla süvari ocağına verilirlerdi[5].

İbrahim Paşa sarayındaki bu içoğlanları haricinde buranın hizmetiyle muvazzaf olan devşirmelerden (yeniçeri ağasının emrindeki acemi oğlanları) baltacı, aşçı, çamaşırcı, ekmekçi bölükleri efradı on yedinci asır ortalarına kadar çıkmalarda yeniçeri ocağına verilirlerdi[6].

[1] *Vasıf tarihi*, C. 1, s. 34 ve 39.

[2] *Hammer* (*Atâ bey tercümesi*) C. 10, s. 127.

[3] Kanunî Sultan Süleyman Sigetvar seferine giderken İstanbul muhafızı İskender Paşa'ya yazılan bir hükümden: "...Sakızdan gelecek beyzâdelerden harem-i muhtereme lâyık ileru gelecek her ne kadar oğlan gelür ise on ve on iki yaşında ola, alıp İbrahim Paşa sarayına teslim eyleyüp..." *Mühimme defteri 5*, s. 559 sene 973.

[4] *Mühimme defteri 7*, s. 314 ve 318.

[5] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 51.

[6] Kapıkulu ocakları cildindeki acemi ocağı kısmına bakın.

Dördüncü Mehmed zamanında ve 1086 H., 1675 M. senesinde devşirmenin gevşemesine mebni Edirne ve Galatasarayları gibi burası da lağvedilip burada mevcut içoğlanlarından saray hizmetine lâyık olanları oraya ve diğerleri de süvari bölüklerine verilmişler ve bu saraya mûsıla-ı sahn payesinde bir müderris ve bir de bekçi tayin edilmiştir[1].

D'Ohsson, Sultan İbrahim'in Edirne ve İbrahim Paşa saraylarını kaldırdığını yazmakta ise de[2] o tarihten sonraki vesikalar bunun daha sonra olduğunu göstermektedir[3]. Yine o devirde yazılmış olan eserlerin hepsi de bu saraylardaki içoğlanı teşkilâtının Dördüncü Mehmed zamanında kaldırıldığını yazmaktadırlar.

[1] *Zübdet-ül-vekayi,* varak 33 ve *Silâhdar Tarihi,* C. 1, s. 648.

[2] *D'Ohsson,* C. 7, Fasıl 3, kısım 4.

[3] *İbnülemin tasnifindeki saray vesikaları* arasında 1082 ilâ 1084 te (1671 - 1673) İbrahim Paşa sarayının mevcud olduğuna dair 1151, 1167, 1242, 1248, 1274, 1381, 1411 numaralı vesikalardan başka daha bir hayli vesika vardır.

SARÂY-I CEDİD-İ ÂMİRE
veya
YENİSARAY İÇOĞLANLARI[1]

Gılmânân-ı Enderun denilen Yenisaray (Topkapı sarayı) içoğlanları derece ve hizmet itibariyle başka başka odalara ayrılmışlardı; bu odalar en aşağıdan başlıyarak sıra ile şöyle idi:

1 – Büyük ve küçük odalar

2 – Doğancı koğuşu[2]

3 – Seferli odası

4 – Kiler odası

5 – Hazine odası

6 – Has oda

Yenisaray içoğlanları *dolamalı ve kaftanlı* olarak iki sınıf idiler; büyük ve küçük oda gılmanlarına *dolama* giydiklerinden dolayı *dolamalı* denilmiş ve diğer seferli, kiler, hazine ve has oda gılmanlarına da kaftan giydikleri için *kaftanlı* ismi verilmiştir[3].

Bu altı odadaki içoğlanlarının derece ve mevkileri birbirlerinden farklı olduğu gibi hizmetleri -ve maaşları miktarı da muhtelifti; hepsi *Enderûn-ı hümâyun* denilen ve sarayın Babüssaâdeden içeride bulunan kısmında hizmet ederlerdi; bunların maaşlarından başka bütün yiyecek ve giyecekleri ve bilumum ihtiyaçları saray tarafından te'min edilir ve sarayın enderun kısmına ait iç ve dış tâyinleri padişah tarafından yapılırdı[4].

[1] Yenisaray oğlanlarının tertipleri, hizmetleri, terakkileri ve çıkmaları hakkında *Tarih-i Gılmanî* ve *Koçi beğin mecmuasiyle, Enderun Tarihinde* de malûmat vardır; ben ihtisar ediyorum.

[2] *Tarih-i Gılmânî*'de mevcutları kırk olan ve Toğan yetiştiren ve Toğan denilen kuşlara bakan bir sınıf olup tarih sahibi bunu büyük ve küçük odalardan yüksek göstermiştir.

[3] *Tarih-i Gılmânî* (*Mehmed Halife*), *Türk Tarih Encümeni mecmuası*, sene 14 ve 15.

[4] 1107 H. 1695 M. senesinde hâne-i seferliden Hüseyin isminde biri padişaha bilvasıta arz-ı hal takdimle Rumeli eyaleti timar defterdarlığını istemiş ve verilmiş ve bunu müteakip istidası sadaret makamına havale olunmuştur (*Tevcihat*) *İbnülemin* numara 1153.

Büyük ve Küçük Odalar:

Babüssaâdeden içeri girilince sağ tarafta büyük oda ve sol tarafta has oda ile kuşhane arasında küçük oda bulunuyordu[1]. Bu odalara Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarından seçilerek alınmış olan kıdemli ve ehliyetli acemiler, müteaddit hocalardan ders görürler ve Türk kültürü ve Müslüman akidesi ile yetiştirilirlerdi. Bunların yaşları küçüktü; din dersleri ve Kur'an-ı Kerim'le beraber Türkçe, Arapça, Fars-çayı öğrendikten sonra spor hareketlerinden olan güreş, atlama, koşu, meç, ok çekme, tomak talimleri de yaparlardı; bunlardan başka yaşça on dört veya daha fazla olanlar yaşları itibariyle spor talimlerinde daha mümareseli olurlardı; silah kullanmak, ata binmek gibi talimlerde daha mahir idiler. On altıncı asrın son yarısında yazılan bir me'hazimizde[2] büyük ve küçük odaların hizmetlerinden bahsedildikten sonra kiler koğuşu oğlanlarına geçilmekte ve o tarihte henüz müstakil olarak ihdas edilmemiş olan seferli koğuşundan bahsedilmemektedir.

Hâne-i kebir ve *Hâne-i sagir* de denilen bu iki odanın efradı dolama denilen sako veya cübbeyi giydikleri için kendilerine *dolamalı* denilirdi[3]. Bunların en yaşlıları on altıncı asır sonlarında ancak büluğa ermiş (takriben on beş yaşında) olanlardı[4]. Dereceleri bir olan bu iki odadan terfi edip bir derece yükselen kıdemli bir içoğlanı, seferli koğuşuna [on yedinci asırda] nakledilirdi; bu iki oda oğlanlarından sıraları gelip seferliye nakledilmiyenler yani kaftanlı olmayanlar çıkma'larda maaş derecelerine göre on sekiz ilâ yirmi akçe ile süvari ocağının sipah veya silahdar bölüklerine çıkarılırlardı[5].

Büyük odanın büyük zabiti, seferliye de bakan saray kethüdası idi. Bundan başka oda başı, imam, külhancıbaşı gibi başta gelen oğlanlar vardı; küçük odada ise oda kethüdası ismiyle bir zabit bulunup bundan sonra odabaşı ve simitçibaşı gelirdi[6]. Büyük ve küçük odalarda eskilik olmayıp *Halife* denilen on iki kalfa vardı ve bunlar odalarının itibar sahibi oğlanlarındandı; bu halifeler hariçten gelen hocalar-

[1] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Asitâne*, s. 13. 14.
[2] *Halkondil zeyli*, teşkilât kısmı, s. 53.
[3] *Tarih-i Gılmânî*, s. 97.
[4] *Halkondil zeyli*, teşkilât kısmı, s. 53.
[5] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 50.
[6] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 13. 14.

dan ders alıp okurlar ve kendileri de oda efradından beşer, onar kişiyi okuturlardı[1].

Büyük odalıların terfi ve nakil muamelelerine saray ağası bakar ve icabında arzıhallerini kapı ağasına vererek o suretle padişaha arz edilirdi. Padişah istidanın üzerine, *yoluyla verdim* diye kendi el yazısiyle yazıp istidayı geri gönderirdi.

Küçük odalıların istidaları ise kendi odalarının kethüdası ve yine kapı ağası vasıtasiyle arz edilirdi. Bunların harice verilmesi icabederse süvarilerden silahdar bölüğüne çıkarılırlardı[2]. Enderunun hazine, kiler ve seferli odalarında münhal olduğu zaman kapı ağasının arz etmesi üzerine padişah *kaftan altına verdim* diye yazarak arzıhallerini iâde eylerdi[3]. Bu suretle büyük ve küçük odadan terfi edenler dolamadan çıkarak kaftanlı olurlardı. Büyük ve küçük odalar iç oğlanlarının her birinin yılda birer kat elbiselik çuhaları ve ikişer yüz akçe düğme akçeleri vardı[4]. Bundan başka kendilerine birer çatma ile birer takye de verilirdi[5]. Büyük ve küçük odalar 1086 H. 1675 M. senesinde Edirne, Galata ve İbrahim Paşa sarayları teşkilâtiyle birlikte lâğvedilmiştir[6].

Onaltıncı asır sonlarında büyük odanın mevcudu yüz ve küçük odanın ise altmış kadardı; bunların ulûfeleri sekizer akçe idi. *Kavânin-i Osmanî ve râbıta-i Âsitâne* isimli mehazimiz büyük oda mevcudunun onyedinci asır ortalarında 258 olduğunu bildirmiş ise de küçük oda mevcudunu göstermemiştir[7]

Doğancı Koğuşu:

Hâne-i Bâzyân da denilen doğancı koğuşu kırk kişilik bir cemaat olup bunlar da *kaftanlı* denilen enderunluların beşinci kısmı itibar edilmişlerdi[8]. Avcı Sultan Mehmed bunları kaldırmış olduğundan daha sonraki teşkilât kitaplarında müstakil bir oda halinde doğancılar-

[1] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 45, 46.
[2] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 50.
[3] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 45, 48.
[4] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 46.
[5] *Âli* (Umumi Kütüphane nüshası), varak 136.
[6] *Zübdet-ül-vekayi*, varak 33 ve *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 14 ve *Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 648.
[7] *Kavânin-î Osmânî ve Râbıta-i Asitâne*, s. 13
[8] *Tarih-i Gılmânî*, s. 97.

dan bahsedilmemektedir; fakat daha evvelden bir doğancıbaşının emri altında böyle bir enderun halkı bulunduğu görülmektedir[1].

Seferli Koğuşu:

Hâne-i Seferli de denilen bu koğuşu Dördüncü Murad Revan seferine giderken (1635 M.) büyük odadan bir kısım içoğlanı almak suretiyle ihdas etmiştir[2]. Burada da daha yüksek derecede bir tahsile devam edilirdi. Bu koğuş içoğlanlarının vazifeleri evvelce enderun halkının çamaşırlarını yıkayıp, tertibetmek idi[3]. Fakat sonradan seferli koğuşu daha geniş teşkilatla bir sanat mektebi haline getirilerek musikişinaslar, hanendeler, kemankeşler, pehlivanlar, berberler, hamamcılar, tellâkler yetiştirilmişti; soytarılarda (dilsiz ve cüceler) bu seferli koğuşunda bulunurlardı[4]. Seferli koğuşunda âlim, şair, musikide mahir bir hayli kimse yetişmiştir[5].

Seferli koğuşu içoğlanları dış çıkmalarda eski ve yeniliklerine göre sipah bölüklerine verilirlerdi. En aşağı yevmiye yirmi akçe olup en kıdemlilerden otuz beş hatta kırk akçe ile sipah bölüğüne geçenler vardı[6].

Seferli koğuşu hamam ile ağalar odası arasında imiş. Onyedinci asır sonlarında mevcutları yüzü mütecaviz olup en büyük zabitleri saray kethüdası idi; çamaşırcıbaşı, hamamcıbaşı, sâzende başı da eskilerden olup zabitlerden madut idiler[7]. Bunlarla beraber burada on iki *bıçaklı eski* yani kıdemli iç oğlanı vardı; bu oda müstaitlerinden biri olan *baş kullukçı* haftada iki def'a bir leğen içinde *destâr-ı hümâyun* denilen padişahın sarığıyla abdest havlularını yıkar ve bu iş görülürken koğuş halkı da hep bir ağızdan ilâhi söylerlerdi[8].

[1] "Şevval'in altıncı günü izn-i padişahı ile umûmen çıkma oldu; doğancıbaşı topal Ahmed ağa Silistre eyaleti ile saray-ı âmire istılahı üzere çıkmabaşı tâyin edilip..." *Vekayinâme* (*Abdi Paşa*) varak 4.

[2] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 13 ve *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 44.

[3] *Tarih-i Gılmâni*, s. 97.

[4] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3, kısım 4. Halkondil zeyli teşkilât kısmında bu sınıflardan her biri ayrı ayrı gösterilmiştir.

[5] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 154.

[6] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 44

[7] *Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 13 ve *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*.

[8] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3, kısım 4. Başkullukçuluk, oda zabitliği gibi derecesi muayyen bir memuriyet olmayıp bu hizmet odadaki müstait olanlara verilirdi. Başkullukçudan başka nöbetçibaşılık, mehterbaşılık ve saire de vardı. *Atâ tarihi*, Hamamcıbaşılık hizmetinin ocak

Seferli koğuşu derece itibariyle enderunun büyük ve küçük odalarla doğancı koğuşundan yüksek olup kiler odası ise bundan bir derece yukarıydı. Seferli odasının münhali büyük ve küçük odalardaki kıdemli efradın nakliyle kapatılırdı. Bir münhal vukuunda evvelâ büyük odanın baş halifesi, ikinci münhalde küçük odanın baş halifesi seferliye geçerdi, büyük ve küçük odaların ilgasından epey müddet sonra Galatasarayının ihyasını müteakip oradan seferliye efrad verilmiştir.

Seferli koğuşu efradına da diğer koğuşlar gibi senede bir kere dört nöbet üzere esvablık veya bunun bedeli, yani kuşak, takye ve düğme akçesi verilmek kanundu[1]. Seferli mevcudu 1090 H. 1679 M. mevacip defterinde 134[2] ve 1095 H. 1684 M. de 81 ve 1186 H. 1772 M. tarihinde ise 149 kadardı[3].

Seferli koğuşu 1247 H. 1831 M. tarihinde lağvedilerek buradaki ağalar hazine ve kiler koğuşlarına verilmişlerdir[4].

Kiler Koğuşu:

Derece itibariyle seferlinin üstünde ve hazine odasının altındadır. Koğuşun bulunduğu yer, iç hazine ile hazine koğuşu arasında imiş. Fatih Sultan Mehmed zamanında ihdas edilmiştir[5]. Padişah has'odada yemek yediği zaman, padişahın önüne yemeği koyup kapağını açan, sahan değiştiren bu koğuşun âmiri olup *serkilârî-i hassa* denilen *Kilercibaşı* dır.

Fatihin kanunnâmesinde de "taâmı huzur-ı âlişana kilerci başı koya" denilerek kilercibaşının padişah huzurundaki vazifesi gösterilmiştir.

Kilercibaşı, ak ağalardan veya içoğlanlarından olurdu[6]. Onaltıncı asrın son yarısında kilercibaşının ulûfesi günde elli akçe olup yıllığı

yoluyla hâsıl olan memuriyet olmadığını yazmakta ise de *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*'nin kaydından, daha evvel bu hizmetle sazendebaşılığın koğuş zabitliklerinden oldukları anlaşılıyor.

[1] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası.*

[2] *İnbülemin tasnifi* (Saray) vesikalar numara 192, 196.

[3] *Cevdet tasnifi* vesikalar (Saray) numara 2790.

[4] *Enderun Tarihi*, C. 3, s. 119.

[5] *Tarih-i Osmâni Encümeni Mecmuası*, sene 8, s. 5 (Fatih devrine ait vesikalar) bu tarihte mevcutları dört idi.

[6] *Âli* ve *Halkondil zeyli teşkilât kısmında* bunların akağalardan olduğu yazılmaktadır.

kapı ağasiyle hazinedar başının aynı idi. Onsekizinci asır sonlarında ve 1186 H. 1772 M. senesinde ise yevmiyesinin altmış iki akça olduğu görülüyor; bundan başka kendisinin aynı tarihte otuz yedi akçe yevmiyeli bir de kethüdası vardı[1].

Bu saray kilerindeki bütün acemiler bunun emrinde idi; sabah ve akşam padişaha verilecek yemeğin pişmesi ve bunun padişahın huzuruna nakli ve yemek sofrasının hazırlanması kilercibaşıya aitti; sarayın reçel ve şerbetlerini ihzar ettirmek de bunun vazifesi cümlesindendi. Kilercibaşı sarayda terfi ederse hazinedar başı olurdu; taşraya terfian çıkacak olursa beğlerbeğilik verilirdi[2].

Kiler koğuşu içoğlanları hükümdarın ve harem-i hümâyunun ekmek, et, yemiş, tatlı, şerbet vesaire gibi yiyecek ve içecek şeylerini hazırlar ve hıfzederdi; saraydaki odalarla mescid'e âit mumları bunlar tedarik ederlerdi. Kilerliler yaralara sarılan muşambalar yaparak, yarımşar arşın olarak kestikleri bu muşambaları yaralı fıkaraya meccanen tevzi ettirirler ve bu suretle padişaha dua aldırırlarmış[3].

Kiler koğuşundaki efradın miktarı onaltıncı asır sonuyla onyedinci asırda otuz kadardı[4].

Kiler koğuşunda zabit olarak kilercibaşı ve kiler kethüdasından sonra on iki kadar eskiler vardı ki büyükleri çavuş makamında *peşkirbaşı* olup *mumbaşı, peşkir şagirdi, tutucubaşı, bülbülcübaşı, tepsici başı, yemişçi, turşucu* bu eskiler arasındadır; koğuşta suçlu olan oğlanı, peşkirbaşı alarak kiler kethüdasına götürürdü.

Peşkirbaşı, hünkârın nefsi için gelen ekmeği[5] ve bunun altında olan mumbaşı, padişahın suyunu saklarlardı. Peşkir şagirdi, padişah yemek yedikten sonra altın sini ile kaşıkları ve sofrayı yıkardı; turşucu, turşu ve yoğurtları yemişçi de padişaha mahsus yemişleri saklardı[6].

[1] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 2790.

[2] *Âli* (Umumî Kütüphane nüshası) varak 135.

[3] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3, kısım 3.

[4] *Halkondil zeyli*, teşkilât kısmı s. 53 ün mabadi ve *Âli* (Umumî Kütüphane nüshası varak 136) ve *Tarih-i Gilmânî*.

[5] *Enderun Tarihi* (*Atâ bey*), C. 1, s. 165 de Peşkirbaşı'nın nefs-i hümayuna mahsus ekmek, su ve fagfur mertebanilerin muhafazasına memur olduğunu yazıyor.

[6] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 44; *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 13 ve *Tarih-i Gilmânî*.

Enderun tarihi, tutucu ve bülbülcüden bahsetmeyip tepsicinin, gümüş tepsilerin hıfz ve tathirine memur olduğunu yazmaktadır; yine aynı eser, hırka-i şerif dairesinin şamdanlarına mum şagirdi ile geceleri nöbetçilerle beraber sabaha kadar koğuşun her tarafını dolaşan anahtar gulâmından bahsediyor. Bunlardan sonra derece sırasiyle altı *bıçaklı* ve dokuz *soyunuk* ağa gelmektedir[1]. Enderun tarihi, padişahın sayfiyeye gidişinde göç ile beraber gidip sayfiyede peşkirbaşıya vekâlet etmekte olan göç eskisinden de bahseylemektedir.

Peşkirbaşı terfi ederse has'odaya naklolunur ve yerine mumbaşı olan zat peşkirbaşı olup diğerleri de sıra ile birer derece terfi ederlerdi[2].

Kaftanlı sınıfı arasında bulunan bu koğuş içoğlanlarına senede dört nöbet üzere elbise parası, kuşak parası ve ikişer defa da takye ve düğme parası verilmek kanundu[3]. 1090 H. 1679 M. senesindeki mevacib defterinde kiler koğuşu efradının mevcudu zabitleriyle beraber 134 ve 1095 H. 1684 M. de 87 ve 1189 H. 1772 M. senesinde ise 144 idi[4].

Kiler koğuşu efradı senede bir defa nisan yağmuru yağdığı zaman, yağmur suyu toplıyarak bunu padişaha takdim ile bahşiş alırlardı[5]. Bu koğuştaki münhaller, büyük ve küçük odaların kaldırılmasına kadar buradan ve daha sonra tekrar ihya edilen Galatasarayından doldurulurdu[6]. Kiler koğuşunda bir de hastahane [revir] vardı[7].

Kiler koğuşu içoğlanları, çıkmalarda ve sıraları geldiği zamanlarda kapıkulu süvari bölüklerine verilirlerdi.

Kilâr-ı âmire yani saray kilerine ocaklık olarak her sene Mısırdan ve diğer bazı yerlerden muayyen miktar yiyecek ve içecek gelirdi[8].

[1] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 165.

[2] *Enderun Tarihi*, kiler koğuşunda ocak yoluyla olmayıp müstaitlere verilen bazı hizmetlerden bahsediyor ki başlıcaları şerbetçilik, baş kullukçuluk, nöbetçibaşılık, yemişçilik, turşuculuk ve şehzâde şerbetçiliğidir (C. 1 s. 166). Halbuki *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*'de yemişçi ile turşucu, koğuşun on iki eskisi arasında gösterilmektedir.

[3] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası.*

[4] *Başvekâlet arşivi, İbnülemin* tasnifi vesikalar (saray) numara 192, 196 ve *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) 2790.

[5] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 43.

[6] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası ve Enderun Tarihi* (C. 1).

[7] *Başvekâlet Arşivi Cevdet* tasnifi vesikalar (saray) numara 2553 sene 1154.

[8] *Mühimme defteri 112*, s. 156 sene 1113.

Hazine Koğuşu:

Hazine koğuşu kiler koğuşundan bir derece yüksek ve has'odadan ise bir derece aşağı olup Fatih Sultan Mehmed zamanında ihdas edilmişti[1]. Buradaki içoğlanların adedi altmıştan eksik olmazdı[2]; daha sonraki tarihlerde mevcutları yüz ona ve hattâ 1186 H. 1772 M. senesinde yüz elli yedi'ye kadar çıkmıştı[3]. Bunların en büyük âmirleri, *Serhâzin-i Enderun* denilen hazinedar başı ve hazine kethüdası idi[4]. Müverrih Âli, hazinedarbaşının hazine odası acemilerinin âmiri bulunduğunu ve Koçi beğin Teşkilat Mecmuasında ise bu koğuşun âmirinin hazine kethüdası olduğu yazılıdır. Her iki eserde saraya iş yapan ve *ehl-i hiref* denilip miktarı iki bin kadar olan terzi, kürkçü, kuyumcu, nakkaş, kılıççı, sorguççu ve saire gibi sanatkârların hazinedarbaşıya tabi oldukları beyan edilmektedir. Şu halde hazinedarbaşının enderun hazinesinden taşra hazinesi denilen hil'at hazinesinin ve hazine kethüdasının ise iç hazinenin âmirleri oldukları anlaşılıyor[5].

Oda eskilerinden en kıdemlileri güğümbaşı ve kürkçü başı olup güğümbaşı terfi ederse has'odaya naklolunurdu; dışarı çıkarsa müteferrika olurdu[6]. Güğümbaşı ve kürkçübaşı da dâhil olmak üzere oda

[1] Fatih devrine ait vesikalar (*Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*) sene 8, s. 5; o tarihte mevcudu üç kişi idi.

[2] *Âli* (Umumî Kütüphane nüshası) s. 135 ve *Tarih-i Gılmâni*. Birinci Ahmed zamanında bunların mevcudu seksen kadardı. (*Zübdet-üt-tevarih*, varak 325).

[3] *Başvekâlet arşivi Cevdet* tasnifi vesikalar (Saray) numara 2790.

[4] 1186 H. 1772 M. Mevacib defterinde hazinedarbaşının yevmiyesi 85 ve hazine kethüdasının ise 37 akça idi (*Cevdet tasnifi* saray vesikaları numara 2790).

[5] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 9, 42 ve *Âli* (Kütüphanemizdeki basılmamış birinci cilt) s. 41, 43 ve *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* vesikalar numara 1260, 1321, 2067.

[6] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 42; *D'Ohsson*, güğümbaşıdan sonra padişahın sayfiyede maiyyetinde bulunup güğümbaşıya vekâlet eden *baş karakullukçu*dan bahseder; bundan başka inzibatî işlere bakan *anahtar ağası* ve hazine ile dört oda efradının vazifelerine dair defter tutan *baş yazıcı* ve padişahı takibederken içi altın ve gümüş para ile dolu olan çantayı taşıyan *çantacı* ve hükümdarın mücevherler ile sorgucunu muhafaza eden *sorguççu* ve padişahın en makbul kürklerinden olup ekseriya siyah tilki derisinden bulunan kapaniçeyi muhafaza eden kapaniçeci ve porselen tabakları muhafaza eden *tabakçı* ve tenezzühlerde padişahın altın ve mücevheratla müzeyyen av tüfeğini taşıyan *tüfenkçiden* bahsetmektedir (C. 7, fasıl 3, kısım. 2). Enderunî Atâ bey merhum da bu hizmetlerin ocak yoluyla hâsıl olan memuriyetlerden olmayıp odadaki müstaitlere verilegeldiğini beyan ediyor ki başlıcaları şunlardır: *başyazıcılık* ile diğer üç yazıcılık, *başkullukçuluk, çantacılık, hazine kethüdası kaftancılığı* (C. 1, s. 166). Atâ beğin, *D'Ohsson*'un saydığı vazifelerden bazılarını zikretmediğine göre anın zamanında bu hizmetlerin mevcut olmadığı zannolunur.

eskilerinden on ikisine bıçaklı denilirdi[1]. Bunlar odalarının inzibatiyle alâkadar idiler[2].

Hazine koğuşu efradı çıkmalarda kapıkulu süvari bölüklerinde sipah bölüğüne veya müteferrikalık ve çaşnigirliğe veya bölükbaşılığa çıkarlardı[3].

Gilmân-ı hazine denilen hazine odalısı yılda iki kere bahşiş alırdı; biri Mısır hazinesinin geldiğinde diğeri de kışın padişaha el yağı takdim ettikleri zaman. Her ikisinde de bunlara biner akçe bahşiş verilirdi; eskilik derecesine göre de dört defada olmak üzere elbise bedeli alırlardı[4]. Onaltıncı asrın sonlarında yılda ikişer nakışlı kadife, birer çatma ve birer telli kuşak veriliyordu[5]. Esvap akçesi yılda bir kere padişaha arzolunup sarayda ne kadar kaftanlı varsa anlara ve o meyanda hazinelilere de verilirdi; bu, dört nöbette olurdu; buna birinci nöbette *büyük çıkma akçesi* ikinci nöbette *küçük çıkma akçesi* üçüncü nöbette *münakkaş akçesi,* dördüncü defada da yine *münakkaş akçesi,* denilirdi[6]. Bu suretle kaftanlılar her üç ayda bir kaftan akçesi alırlardı; bundan başka yılda bir, kuşak akçesi, takye akçesi, düğme akçesi de verilirdi[7].

* * *

Hazineliler, enderun hazinesini [taşra enderun ve iç enderun hazinelerini] muhafazaya memur idiler: bu hazine kubbeli, dört geniş salondan mürekkep olup muhtelif cins nakit ile murassa altın ve gümüş evani, cevahir, elmas vesair eşya ile kürkler, enva'i şallar, halılar, en kıymetli elbiselik kumaşlar, cevahirli eğer takımları, kıymetli taştan yüzükler, elmaslı, altın düğmeli serasere kaplı kapaniçeler ve sair eşyayı havi idi. Bu eşya uzun senelerden beri birikmiş olup her

[1] Atâ tarihinde, on nefer bıçaklı ile bunlardan sonra gelen dokuz nefer soyunuk eskiden bahsediliyor ki (C. 1, s. 165). Daha sonraki teşkilâttır.

[2] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası,* s. 42.

[3] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası* ve *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-ı Âsitâne,* s. 13.

[4] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası s. 43* (*Kütüphanemizdeki nüsha*)

[5] *Âli* (Umumi Kütüphane nüshası) varak 135 ve Kütüphanemizdeki birinci cilt s. 43.

[6] *Koçi Beğin* diğer bir nüshasında bu ikinci münakkaş akçesine (*mansıb akçesi*) deniliyorsa da müverrih Âli, bunlara nakışlı kadife verildiğinden bahsettiğine göre bunun da münakkaş akçesi olması icabediyor.

[7] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası,* s. 43.

padişahın bir resmi ile bir de elbisesi burada hıfzedilirmiş[1]. Buradaki eşyayı tesbit eden iki büyük defter vardı; bu defterde defterdarın imzası da bulunurdu. Bu ayniyat defteri silahdar ile hazine kethüdasının muhafazası altında idi[2].

Hazinedarbaşı; seferde ve hazerde padişahtan ayrılmazdı; hükümdar cuma namazına çıktığı zaman gideceği camiye daha evvelden gidip mahfel-i hümâyun denilen hükümdarın namaz kılacağı mahalle seccadesini serer ve ihtiyaten secde edilecek mahalle birkaç defa yüzünü sürerek padişahın yüzüne zarar verecek şeylerin bulunmamasına dikkat eylerdi. Onaltıncı asır sonlarında bunun yevmiyesi altmış akçe olup[3] Bâb-ı hümâyun hazinesi denilen ve muhallefât'ın muhafazasına mahsus olan hazine [taşra saray hazinesi] hazinedarbaşının nezareti altında bulunurdu[4]. Daha yukarıda söylediğimiz gibi saraya mensup ehl-i hıref'e bu karışır, maaşlarını bu tevzi ederdi; bunu taşra yani maliye hazinedarbaşısı ile karıştırmamalıdır; anın payesi mehterbaşı payesinde idi[5]. Hazinedarbaşı terfi edecek olursa onaltıncı asır sonuyla onyedinci asır başlarında ak ağalardan olmasına mebni Babüssaâde ağası olurdu ve merasimde başına mücevveze giyerdi[6].

Asıl hazine koğuşuyla hazine-i hümâyunun (iç hazine) âmir ve mes'ulü olan hazine kethüdası, saraydan terfian veya sair suretle çıktığı zaman bütün hazineyi teferruatına kadar yerine gelecek olana devretmek mecburiyyetinde idi; fakat bu usul ya daha evvel tatbik edilmediğinden veyahut da ihmal edildiğinden ve bu suretle bazı eşyanın zayi olmasına sebebiyet verdiğinden dolayı 1091 H. 1680 M. senesinden itibaren sıkı bir surette tatbik edilmişti; buna da sebep hazine kethüdalığından vezirlikle kubbe altına çıkan Mermer Mehmed Paşa'nın vefatını müteakip muhallefatı arasında saraya ait mücevherat ile kıymetli bazı eşyanın meydana çıkması idi.[7]

[1] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3, kısım 2, s. 39.

[2] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3 kısım 2, s. 40.

[3] *Âli* (basılmamış birinci cild), s. 42.

[4] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi* (saray) vesikalar numara 405 ve 2236.

[5] *Âli* (*basılmamış birinci cilt*), s. 42.

[6] *Âli* (*basılmamış birinci cilt*), s. 41, 42.

[7] *Raşit Tarihi*, C. 1, s. 359. Merzifûnî Kara Mustafa Paşa sadaretinde hazine kethüdası Ahmed Ağa, defterdar Hasan efendi başmuhaseheci ve mukabeleciden mürekkep bir heyet enderun hazinesindeki para, eşya, mücevherat ve saireyi birer birer sayarak deftere kaydetmişlerdir (*Topkapı sarayı Arşivi eski evrak defteri numara 1*). Enderun hazinesinin nizam ve

Hazine kethüdası vezirlikle saraydan çıkarsa evvelâ padişah huzurunda ve sonra da âdet üzere vezir-i âzam huzurunda kürk giyerdi[1]. Bunların vezirlikle çıkışlarında kaptan paşa'ya veya defterdara misafir verilmesi usuldendi; üç gün misafiretten sonra kaptan paşanın misafiri ise kaptan paşa kethüdası, kapıcılar kethüdası ve ağaları, tersane çavuşları, teşrifatçı ve saire yeni Paşa'yı alarak hazırlanan konağına götürürlerdi[2].

Hazine kethüdasının elinde enderun hazinesinin dış kapısına basacağı bir mühür vardı; bu mühür Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden avdette kullanmış olduğu mühürdü. Kırmızı akikten olan bu mühürle Yavuz, hazine kapısının mühürlenmesini vasiyyet etmiş olduğundan bu mühür daimî surette hazine kethüdası olanlarda dururdu. Yavuz Sultan Selim:

> "Benim altunla doldurduğum hazineyi [iç hazine] bundan sonra gelenlerden her kim mangır ile doldurursa hazine anın mührüyle mühürlensin ve illâ benim mührümle mühürlenmekte devam olunsun"

demiş olduğundan son zamana kadar anın vasıyyetine riayet olunmuştur. Bu mührün ortasına *(Sultan Selim Şah)* ibaresi ve etrafında da İkinci Bayezid'in mühründe görüldüğü gibi hatt-ı müsenna ile توكلت على خالقى *(tevekkülî alâ halikî)* cümle-i duaiyesi hakkedilmiştir[3].

İç hazinenin açılması hususu merasimle olurdu; hazine kethüdası anahtarı bizzat getirip, hazine kapısındaki Yavuz'un mührü muayene olunduktan sonra kilit açılırdı; bu esnada hazine ile seferli koğuşları hademeleri kapının iki tarafına dizilirlerdi. Hazineye yirmi otuz kişi birden girerdi[4].

tertibine dair 1197 Râbiulahir tarihli Birinci Abdülhamid'in beyaz üzerine hazine kethüdasına göndermiş olduğu hatt-ı hümâyun'un fotoğrafisi *Tarih Vesikaları Dergisinin* dokuzuncu sayısındadır.

[1] *İzzî Tarihi*, s. 286.

[2] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 80; yeni vezir, kaptan paşa adamlarına hil'at giydirirdi. 1103 H. 1692 M. senesinde hazine kethüdası Yusuf ağaya vezirlik verilince bu zat defterdar Ali efendiye misafir olarak çıkmıştı (*Zübdet-ül-vekâyi*, varak 220).

[3] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3, kısım 2 ve *Tarih-î Osmanî Encümeni Mecmuası*, sene 2 s. 401; İkinci Bayezid'in mührü Başvekâlet arşivindeki defterlerden *baş mukataa kalemi 1/4988 numaralı defterin 15 ve 268 inci* sayfalarına basılmış olarak görülmektedir. İkinci Bayezid okuduğu bazı kitaplara da mührünü basmıştır.

[4] *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, sene 2 s. 402; *Abdurrahman Şeref beğin* (*Topkapı*

Padişahlar arasıra enderun hazinesini ziyaret ederlerdi; buradaki eşya, silahlar ve mücevherler ve saire, anbarlar, dolaplar ve sandıklar içinde hıfzolunuyordu; Birinci Ahmed de ecdadı gibi bu hazineyi görmek istemiş ve bütün eşya yerlerinden çıkarılarak bir sergide olduğu gibi teşhir edilmişti; mehazimize göre Yusuf Peygamberin olduğu söylenen amame ile İmam-ı âzama ait taç ve amame ve meşhur ululardan İbrahim Ethem'in tacı ve diğer velilerin taç ve hırkaları bu hazinede bulunmakta idi[1].

Hazine koğuşu acemilerinin yevmiyeleri onaltıncı asır sonlarında sekizer akçe olup bu tarihte mevcutları altmış kadardı[2]. Hazine koğuşunun ağalariyle beraber 1090 H. 1679 M. tarihinde mevcutları 125 ve beş sene sonra da 83 kadardı[3]. Bu efrat arasında birde saraç görülmektedir[4].

* * *

Dış yani maliye hazinesinde darlık olunca bu iç hazineden ödünç olarak para verilir ve dış hazineye vüs'at gelince bu para yine iade olunurdu. 1002 H. 1593 M. tarihinde seferde bulunan vazir-i âzam ve serdar-ı ekrem Sinan Paşa, kendi kapıcıbaşısını İstanbul'a gönderip maaşa ve sefere sarfedildilmek üzere ödünç olarak iç hazineden beşyüz yük (elli milyon akçe) akçe istemiş ve buna karşı: *"cümle evkaf ve emlâkim rehin-i şer'i olsun; eğer edâ ve teslim etmeden ölürsem satılsun, alınsun"* diye rica ettiğinden iç hazineden beşyüz yük kara seferine ve beşyüz yük deniz seferine sarfedilmek üzere bin yük akçe çıkarılmıştı[5]. 1004 H. 1595 M. senesinde muharebe sebebiyle maliye hazinesinde para kalmamasından dolayı enderun hazinesinden buraya ilk defa üçyüz bin ve üç gün sonra da yedi yüz elli bin altun vermişti[6] daha sonraki tarihlerde de böyle istikraz ve ikrazlar yapılmış ve hattâ

saray-ı hümâyunu) *makalesi ve Enderun Tarihi*, C. 7, s. 198.

[1] *Zübdet-üt-tevarih*, varak 322 ilâ 325. Me'hazımız bu hazine odasından başka (*seferhanesi*) denilen diğer bir odada pek kıymetli hayvan takımları, cebe, cevşen, miğfer, kolçak ve sair muharebe levazımatı bulunduğunu beyan ediyor.

[2] *Âli* (*basılmamış birinci cilt*), s. 43.

[3] *İbnülemin tasnifi* vesikalar (saray) numara 192, 196.

[4] *İbnülemin tasnifi* vesikalar (saray) numara 636.

[5] *Selânikî* (basılmamış nüsha) varak 201.

[6] *Selânikî* (basılmamış nüsha) varak 284 b ve 299 b.

muharebe sebebiyle alınan paralar iade olunmadığı gibi bazı gümüş âvani darphaneye gönderilerek gümüş para kesilmişti.

Riko ile Grassi, enderun hazinesinde her padişaha mahsus bir hazine odası olduğunu ve her odanın kapısının üzerinde falan padişahın hazinesi buradadır diye yazıldığını beyan ediyorlar[1]. Bunlardan Grassi *(Müteveffa padişahların hazinesi)* başlığı altında şu izahatı vermektedir:

"Sarayın bir yeri vardır ki oraya *hazine odası* derler, her padişahın vefatında terk ettiği servet orada muhafaza edilir; bunlar İkinci Mehdmed'den başlamış ve zamanımıza kadar devam etmiştir. Her padişahın vefatında bakınız nasıl muamele olunur:

"Darüssaâde ağası divan âzalarının huzurunda, ölen padişahın yaşadığı zamanda iddihar etmiş olduğu paranın bir defterini tanzim eder, yine padişah'ın hal-i hayatında satın aldığı mücevherat ki devlete ait değildir; anın defterini yapar, orada kıymettar ne varsa hepsi için iki zabıt varakası tertibedilir, altın, gümüş ve mücevherat ile birlikte bu zabıt varakalarından biri demir bir sandığın içine konularak müteveffa padişahların hazine odasına nakledilir ve bu sandık sadr-ı âzam, şeyhul-islâm, divan âzaları ve sarayın bütün âzaları huzurunda iyice kapanıp mühürlendikten sonra kendisinden evvel ölen padişahın sandığının yanına konarak sandığın dışına bir gümüş levhacık asılır ve bu levhanın üzerine müteveffa' padişahın ismi ve bıraktığı para ve mücevheratın miktarı حك hak olunurdu. Bundan sonra hazine odasının kapısı kapatılıp beş yerinden balmumu ile mühürlenir ve bu kapı ancak yeni padişahın vefatında açılırdı. Kapının üzerinde burası padişahların hazinesidir kitâbesi vardı.

"Türkler müteveffa padişahların hazinelerine mukaddes nazariyle bakarlardı; bu hazinelerin muhteviyyatı ancak son derece sıkışıldığı zaman sarfedilirdi; lâkin şimdiye kadar hiç bir padişah o hazinelere el sürmeğe cesaret edememiştir; bu hazinelere müracaat etmeğe mecbur olacak padişahın vay haline..."

Grassi'nin bu mütaleasını teyideden hiçbir eser görmediğimden bunu ihtiyatla buraya kaydediyorum. Ölen padişahların servetlerinin

[1] *Riko* (Fransızca tercümesi) s. 144 *ve Grassi*, C. 2, s. 1, 2.

tesbiti vaki olabilir; fakat iç hazineden her hangi bir sefer için veya maaş verilmesi dolayısiyle dış hazineye para çıkarıldığı çok zaman vaki ve hattâ burada para bulunmadığı zamanlarda altun ve gümüş eşyanın darphaneye gönderildiği malûm olduğundan Grassi'nin bu kaydı doğru değildir; Osmanlı teşkilâtına dair daha etraflı ve isabetli bir eser yazmış olan D'Ohsson da böyle bir şeyden bahsetmiyor.

Has Oda:

Has'odayı Fatih Sultan Mehmed yaptırmış ve buranın hizmetine otuz iki içoğlanı koymuştu[1]. Hırka-i saadet dairesini Yavuz Sultan Selim yaptırmıştır; eski has'oda evvelce Hırka-i şerif dairesinin altında iken Dördüncü Murad zamanında terk olunarak hırka-i saadetin karşısına bir hamam ve bütün levazımatiyle birlikte yeni bir has oda bina ettirilmişti[2]. Yavuz, Tahtânî has'odayı yaptırdığı vakit buranın hizmetine hazine, kiler ve emektar çuhadarlarının naklini emretmiş ve bunların mevcudu artarak kırka iblağ edilmişti; fazla ve noksan olmazdı[3].

Has'odanın onaltıncı asır başlarından onyedinci asır sonlarına kadar derece sırasiyle yukarıdan itibaren en büyük zabitleri *has'oda başı, silahdar, çuhadar, rikâbdar, tülbend gulamı* ve *miftah gulamı* idi. Bunlar da dâhil olmak üzere bütün has'oda mevcudu kırktı; ilk dört ağaya *arz ağaları* denilirdi[4]. Fâtih'in kanunnâmesinde Has'odadan yalnız has'oda başı sahib-i arz olup diğer üçü yani silahdar; çuhadar, rikâbdar bunlar arasında bulunmadığından bu üçünün arz ağalıkları daha sonradır. Has'oda başı onsekizinci asır başlarına kadar silahdar, çuhadar, rikâbdar, tülbend gulamı, miftah gulamı müstesna olmak üzere has'odanın oda efradını cezalandırır, icabederse padişaha arzeder fakat yukarıki beş ağa hakkında böyle bir muamele yapamazdı[5].

[1] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 23 "bir has'oda dahi yapılmıştır. 32 adet has'oda oğlanı ile içinde biri silahdar ve biri rikâbdar ve biri çuhadar ve biri tülbend oğlanı ola..."

[2] *Atâ tarihi*, C. 1, s. 93.

[3] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*'de has'odalıların odabaşıdan gayri kırk nefer oldukları beyap edilmektedir ki odabaşı ile beraber kırk bir oluyor (s. 13). Onyedinci asır sonlarında bu miktar 41 ve 42 olmuştur. 1090 H. 1679 M. tarihli vesikada Gılmân-ı hâne-i has ve ağayân-ı hassa mevcudu kırk bir ve 1095 H. 1683 M. de ise 42 idi (*İbnülemin tasnifi* saray vesikaları numara 192, 196).

[4] *Tarih-i Gılmânî*, s. 97.

"Benim saâdetlû hünkârım, has'odalı kulunuzu odabaşı zabteder, suç ettiklerinde haklarından gelür, saâdetlû hünkârıma arzeder; amma beş zülüflü ağalara karışmaz. Anlar dahi başlu başlarına ağalardır." *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 40 (Kütüphanemizdeki nüsha).

Has'oda teşkilâtı sonuna kadar ehemmiyetini muhafaza etmiştir. Evvelce en büyük ağa, has'oda başı iken sonradan yani onsekizinci asır başlarında ve Çorlulu Ali Paşa'nın silahdarlığı esnasında has'oda başı sırasını kaybetmemekle beraber nüfuzunu kaybetmiş ve tülbend ağası has'odanın inzibatına memur olduğu gibi silahdar ağa da bütün enderun nezaretini üzerine almıştı.

Elimizdeki 1186 H. 1772 M. tarihli mevacib defterinde *Ağayân-ı hâne-i has* kaydiyle başta yetmiş beş akçe yevmiyeli has'oda başı ve altmış akçe yevmiyeli silahdar ve otuz beş akçe yevmiyeli çuhadarın derece sırasiyle kaydedildiğine göre hasoda başının nüfuzunu kaybetmekle beraber derecesini muhafaza ettiği görülüyor.

Koçi bey, has'odalıları altı ağa, on iki eski, yirmi iki acemi olarak üç sınıf üzere göstermektedir[1].

Has oda'da bir münhal olursa onyedinci asırdaki kanuna göre kapı ağasının arziyle hazine odasından *güğümbaşı* buraya terfian naklolunurdu; eğer münhal iki olup veyahut daha sonra ikinci münhal zuhur edecek olursa kiler odasından *peşkir ağası* has'odaya alınırdı; bundan sonraki üçüncü bir münhalde ise seferliden *Çamaşırcı* veya hamamcı başılardan biri naklolunurdu. Dört münhal birden zuhur ederse *güğümbaşı, peşkirbaşı, çamaşırcıbaşı* ve *hamamcıbaşı* hep birden has odaya geçerlerdi; bunların içinden güğüm başı kıdem itibariyle diğer üçünden eski sayılırdı; diğerleri derece sırasiyle gelirlerdi. Bütün bu nakillerin hepsi onyedinci asırda kapı ağası veya has'odabaşı tarafından padişaha arzolunup anın müsaadesiyle alınırdı[2]. Bu üç koğuştan (hazine, kiler, seferli) has'odaya naklolunacak ağaların nakilleri koğuş kethüdaları vasıtasiyle akşam namazından sonra merasimle yapılırdı ki buna dair Atâ beğin enderun tarihinde malûmat vardır[3]. Bu yeni has'odalıların nakillerinden sonra padişah hırka-i şerif dairesine çıkmayınca bunlar serbestçe ortada görünmezlerdi; padişah oraya gelince

[1] "Benim devletlû hünkârım; iç halkı kullarınuzı, kanundur Has'oda başı gözetür; altı ağa, oniki eski, yirmi iki acemi cümlesi kırk olup artuk ve eksik caiz değildir, has'odabaşı kulunuz baştır, silahdar ağa kulunuz, çuhadar ağa kulunuz, rikâpdar ağa kulunuz, tülbend gulamı, peşkir gulamı, ibrik gulamı daha aşağı yoluyla eskilerdir..." *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 44.

[2] *Koçi beğin Teşkilat Mecmuası*, s. 46, 48; bu eserin bir yerinde kapı ağasını diğer birinde odabaşıyı gösteriyor.

[3] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 187.

yeni naklolunan has odalılar hükümdara takdim edilir ve ancak bundan sonra serbest olurlardı.

Yukarıda saydığımız ocak yoluyla gelen ağalardan başka has'odaya hazineden baş ve ikinci yazıcılarla başkullukçı, çantacı ve kiler koğuşundan şerbetçi ve başkullukçı ve seferliden ise yalnız başkullukçı ve ikinci çuhadar, başçavuş, baş çakırsalan ve silahdar ağa kaftancısı ve sır kâtibi yamağı da alınabilirlerdi[1]; fakat bunun daha sonraları teamül hükmüne girmiş olması muhtemeldir. Bazan padişahın bir iradesiyle seferliden bir aceminin def'aten has'odaya alındığı da görülmektedir[2].

Has'odalıların asıl vazifeleri hırka-i şerif dairesinin süprülmesi, oradaki mushafların ve kitapların tozlarının alınması muayyen ve mübarek gecelerde ödağacı yakmak, gül suyu serpmek, parmaklık, şamdan ve diğer eşyayı parlatmak ve temizlemek ve saire gibi hizmetler olup bunları nöbetle yaparlardı.

Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne isimli mehazimize göre has'oda üç, dört odayı havi olup biri kubbeli ve ocaklı odadır. Taht-ı hümâyun ve hırka-i şerif, dendan-ı şerif ve diğer bazı eşyay-ı müteberreke burada bulunup ve diğer odaların otuz penceresi olup her bir pencerede has odalıların birisi yatardı[3]. Has'odalılardan birisinin cürmü olsa ve dayak yemek istemiyerek serkeşlik etse, silahdar ağa kılıç ile gelirdi; yine imtinâ ederse sarık giydirilip bahçe kapısından çıkarılırdı; çünkü gazapla çıkanın çıkacağı kapı burasıdır; yoluyla çıkan orta kapıdan çıkardı[4].

[1] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 187.

[2] Sonradan vezir-i âzam olan Abaza Siyavüş Paşa, fevkalâde güzel olduğundan Abaza Mehmed Paşa'nın silahdarı iken seferli odasına alınmıştı. Bir gün padişah huzurunda cirit oynarken Dördüncü Murad'ın hoşuna gidip birden bire has'odaya nakletmiştir. (*Silâhdar Tarihi*, C. 7, s. 67).

[3] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 13.

[4] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 13.

Has'odada emanât-ı mübarekenin[1] hıfzolunduğu odanın muhafazası birinci koğuş ağalarına ait olup yirmi dört saatte bir nöbete girerlerdi; birinci koğuş ağalarının odaları buraya mücavirdi[2].

***

Has'odanın zabitlerinden has'odabaşı, silahdar, çuhadar, rikâbdar, tülbend gulamı, miftah gulamı gibi ağalar hakkında daha aşağıda malûmat verilecektir; bunlardan başka has'odanın eskilerinden peşkir ağası veya peşkir gulamı, yemek ve peşkirlerin muhafızı olup D'Ohsson'a nazaran miftah ağası anın muavinidir; ibrik gulamı veya ibrikdar, leğen ibrik hizmetine bakıp hükümdarın eline su döker ve içeceği zaman su verir ve bir yere gidişlerde abdest ve su kablarını taşırdı[3]. Bundan sonra odanın inzibatına memur köşebaşılar gelmekte idi[4].

Has'oda ağaları arasında hünkâr müezzini, sır kâtibi yahut padişahın hususî yazıcısı, baş çuhadar, sarıkçıbaşı, kahveci başı, tüfenkçibaşı, berberbaşı gibi hizmet sahipleri de vardı.

Müezzin saray mescidinin büyük müezzini olup cuma günleri padişahın gittiği camide müezzinlik ederdi; *sır kâtibi* yazı kâğıdı ve sair kendisine lâzım olan şeyleri boynunda asılı sırma işlemeli bir büyük torba veya kese'de ve altın dividi de belindeki kuşağında taşırdı. Bundan başka hiç kimse beline altın divit koyamazdı; padişah camiye giderken yolda kendisine takdim edilen arzıhalleri sır kâtibi alır ve avdette kendisine okurdu; padişahın kütüphanesinin muhafazası da buna aitti[5]. Koçi beğin yazdığına göre (on yedinci asır ortaları) sır kâtibinde, kapıkulu süvarileriyle müteferrika ve çavuşların ana defterleri, haraç, cizye, avarız, mukataa defterleri ve sair defterler de bulunuyordu; padişah icabında bunları sır kâtibinden istiyerek tetkik eder ve

[1] *Zübdet-üt-tevarih*, has'odadaki eşyay-ı müteberrikenin, sancağ-ı şerif, hırka-ı şerif, hazret-i Peygamberin kılıçları ile ok ve yayları, Ebubekir'in kılıcı ile seccadesi, Ömer-i Faruk'un kılıciyle oku ve Osman'ın kılıcı ve Maaz ibn-i Cebel ile Zübeyr ibn-i Avam, Halid ibn-i Velid, Ammar ibn-i Yasır, Şerahbil ibn-i Hasene ve Ebu Talha'nın kılıçları olduğunu yazıyor ki (*varak 280-285*) onyedinci asır başlarıdır.

[2] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3, kısım 1.

[3] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3 kısım 1. s. 36. ve *Halkondil zeyli* teşkilât kısmı, *Daramon Seyahatnamesi*.

[4] *D'Ohsson*, C. 7, s. 36.

[5] *D'Ohsson*, C. 7. fasıl 3, kısım 1, s. 36.

hükümetin kayıtlariyle karşılaştırırmış[1]. Sır kâtipliğinin bazan hazine kethüdalığı ile de birleştiği görülüyor[2].

Sarıkçıbaşı, padişahın sarıklarını tertibedip hazırlamak ile mükellefti; beyaz tülbentten olan bu sarıklar, *sarık odası* (revan odası) denilen bir odada gümüş ve altın kaplamalı şimşirden sarıklıklar üzerinde dururdu[3].

Başçuhadar ile maiyyeti olan ikinci çuhadarı, arz ağalarından olup silahdardan sonra gelen çuhadar ağa ile karıştırmamalıdır[4]. Başçuhadarın maiyyetinde kırk kadar çuhadar vardı; bunlar alaylarda başçuhadar ile beraber zînetli elbiseler ile kemerlerine birer bıçak veya birer hançer sokup ellerinde gümüş zincirli kamçı olduğu halde padişahı takibederlerdi. Başçuhadarın kamçısı altın zincirli idi ve hükümdarın sağında yürür ve elini padişahın atının sağrısına koyardı; bunun göğsündeki cebinde atlas kese içinde padişahın papuçları vardı; ikinci çuhadar ise hükümdarın solunda giderdi[5]. Raşit tarihi bunların birinin belinde papuç kesesi ve elinde çizme süngeri taşıdığını yazmaktadır.

Yine has'odalılardan *kahvecibaşı* padişahın içeceği kahveyi hazırlamakla mükellef olup *tüfenkçibaşı* da nişan atışlarında ve avda bulunurken padişaha tüfenk verir ve saray avcılarının avladıkları avları toplardı[6]. *Berberbaşı* ise padişahın başını tıraş ederdi[7]. Berberbaşı, padişahın oğlu şehzâdeyi ilk defa tıraş ettiği (saç kestiği) zaman bunu sadr-ı âzama bizzat kendisi tebliğe memur olup alayla Paşa kapısına gelir ve vazifesini îfaden sonra sadr-ı âzamdan hil'at giyip bahşiş

[1] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası* (Bay Ali Kemali Aksüt tab'ı) s. 78, 79.

[2] *Naîma,* C. 6 s. 161 (ikinci tab'ı) Maan zâde Hüseyin beğin hazine kethüdalığı ile kâtib-i sırlığı üzerinde cemettiğini yazıyor. *Silâhdar Tarihi* ise yalnız hazine kethüdalığından bahsediyor (C. 1, s. 38) belki muvakkat bir zaman için iki vazife üzerinde kalmıştır.

[3] *D'Ohsson,* C. 7, fasıl 3 kısım 1, s. 37; sarıkçıbaşının hizmeti hakkında *Enderun Tarihi*'ne bakın (C. 1, s. 194).

[4] *Enderun Tarihi*'nde de has'odalı ağalardan olan on iki bıçaklı ağa sayılırken çuhadar, rikâbdar, tülbend ve anahtar ağaları, başçuhadar, sır kâtibi, berberbaşı, kahvecibaşı, sarıkçıbaşı, tüfenkçibaşıdan bahsolunurken baş çuhadarı, çuhadar ağadan ayrı olarak görmekteyiz (C. 1, s. 196). Bu hususta çuhadar ağa kısmına bakın.

[5] *D'Ohsson,* C. 7, s. 37 ve *Hammer,* C. 10, s. 129.

[6] Tüfenkçibaşı ve maiyyetinin vazifesi hakkında *Enderun Tarihi*'ne bakınız (C. 1, s. 195).

[7] Berberbaşıların padişahın kesilen saçlarını gümüş leğende yıkıyarak buhurla tütsüledikten sonra bir çekmeceye koyup sürre-i hümâyun ihracında bu sandık mühürlenerek Medineye gönderilip civarı peygamberiye gömülürdü (*Enderun Tarihi,* C. 1, s. 198).

alırdı; beşyüz altını hâvi bir kese ve takımiyle hazırlanmış bir at bu hediyeler arasında idi[1].

Enderun ağalarından silahdar, çuhadar, rikâbdar, tülbent gulamı, miftah gulamı, peşkir gulamı ile başmüezzin, sır kâtibi, başçuhadar, sarıkçıbaşı, kahvecibaşı, tüfenkçibaşı, berberbaşı hareme bitişik olan ve *mabeyin* denilen dairede hizmet ettiklerinden dolayı kendilerine *mabeyinci* denildiğini D'Ohsson yazıyor[2].

Has'odalılardan *başçavuş* padişahın cuma namazına çıkışlarından yarım saat evvel maiyyetinde bir kısım has'odalı olduğu halde atlanıp resmî elbise ve alayla hükümdarın gideceği camiye giderdi; yolda giderken maiyyetindeki has'odalılardan iki kişiden biri sorguçlu diğeri sorguçsuz iki destâr-ı hümâyunu (padişahın sarığını) münavebe ile taşırlar ve bu destarı iki tarafa hafifçe eğerek alayı seyreden halka selâm verirlerdi; başçavuşun bu alayına *sarık alayı* ismi verilirdi; camiden avdette destâr-ı hümâyun, padişahın hareketinden sonra götürülürdü[3]. Has'odalılardan *tırnakçı* denilen vazife sahibi perşembeden perşembeye padişahın tırnaklarını keserdi ve buda mabeyincilerdendi[4].

* * *

Has'odalılara kanunları üzere biri mevlut ayında ve diğeri bayramda olmak üzere senede iki def'a bahşiş verilirdi. Has'odabaşının bahşişi on yedinci asır ortalarında dört yüz, silahdarın yüz yetmiş, çuhadarın yüz yetmiş, rikâbdarın yüz elli, doğancıbaşının[5] yüz yirmi, tülbent gulamının yüz yirmi, miftah gulamının yüz on ve peşkir gulamı, ibrik

[1] *D'Ohsson*, C. 7, s. 38.

[2] *D'Ohsson*, C. 7, s. 38 ve *Hammer*, C. 10, s. 129.

[3] Padişahın muhtelif mevkip ve alaylarında iki has'odalı padişahın önünde giderek ellerinde iki sarık tutarlar; sarıklar bir nevi sehpa üzerine (sarık kalıbı) konulmuştur. Memurlar bunları sağ ellerinde tutarlardı. Bu usul vaktiyle padişahın, sarığını değiştirmesi için ihdas edilmişse de sonradan debdebe ve ihtişama vesile olmuştur. Sarıklar geçerken bunları, zabitan ve memurlar ve halk çok eğilerek selâmlarlar, sarığı taşıyanlar da selâm ve ihtiram gösterilen tarafa mukabele ile sarıkları kâh sağa ve sola hafifçe eğerlerdi bilhassa kılıç alayı merasiminde buna çok riayet edilirdi, (*eski Türk kıyafetleri, resim 14 İngilizceden mütercimi Muharrem Feyzi* (*Zaman Kütüphanesi neşriyyatından*) *1932-1933*.

[4] *D'Ohsson*, tırnakçıdan bahsetmiyor. *Enderuni Atâ Bey* ise İkinci Selim'den Birinci Abdülhamid zamanına kadar mabeyincilerden birisine ilâve olarak tırnakçılık hizmeti verildiğini yazmaktadır (C. 1, s. 198).

[5] Bu, on yedinci asır ortalarında Enderundaki doğancılar henüz lâğvedilmemişti.

gulamı, mastçı (yoğurtçu) ve mastçı şagirdinin yüzer altun idi; bunlardan aşağı olan has'odalılara seksener altın verilirdi[1].

Müverrih Âli, has'oda içoğlanlarının yevmiyeleri yirmişer akçe oldığını altı ayda bir def'a serâserden dolama [kaftan] ve yılda bir defa bir çatma kadife üst elbisesi ve birer kuşak ile birer tülbent verildiğini yazmaktadır[2].

Has'odalılar eski ve acemiliklerine göre dışarı hizmetine çıkarılırlardı, eğer has'odalı, eskilerden ise yolu müteferrikalık, acemilerden ise çaşnigirlikti. Anahtar gulamından aşağı eskilerin yolu müteferrikalıkla çıkmak ve uzun yenli acemilerin ise çaşniğir olmaktı[3]. Mâmâfih has'odalıların sancak beğliği ile çıktıkları da görülmektedir[4].

[1] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası,* s. 42.

[2] *Âli* (basılmamış Umumi Kütüphane nüshası) varak 135; *Silâhdar Tarihi,* (C. 2, s. 298) in kaydına göre on altı seneden beri kaldırılmış olan içoğlanı ve zülüflü baltacıların kisveleri tekrar giydirilmiştir.

[3] Bazan bu kanuna muhalif tâyinler de görülüyor; meselâ Has'odalı cündî deli Mehmed ağaya def'aten Mısır Beğlerbeğiliği ve has'oda acemilerinden Mehmed ağaya da Cirmen sancağı verilmişti (*Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 181, 182).

[4] 1081 H. 1670 M. tarihli bir ferman sureti: İbnülemin tasnifi Tevcihat kısmı numara 704.

Tuğra
Mehmed Bin İbrahim Han
Muzaffer Dâima

Kıdvet-ül-emâcid-i velâyan has'oda huddamlarından Mehmed zîde mecdühû; tevki-i refi-i hümâyun vâsıl olıcak malûm ola ki sen emektar olup her veçhile mahal ve müstahik olduğun ecilden hâliyâ hakkında mezid-i inâyet-i aliyye-i şâhâne ve مزيت mezit-i re'fet-i seniyye-i padişahânem zuhura getürüp işbu sene ihdâ ve semânine ve elf cemaziyelevvelinin ikinci gününden hatt-ı hümâyun-ı şevket makrunumla ispir sancağın sana tevcih ve inâyet edip îlâmîçün... tâyin olunmuştur; buyurdum ki vusûl buldukta sâdır olan hatt-ı hümâyun-ı saâdetmakrunım mucibince bir an ve bir saat te'hir ve tevakkuf etmeyip livâ-i mezbûre sen mutasarrıf olup zabt ve rabta ve reâya ve berâyânın himayet ve sıyanetinde ve sair fermanım olan hidemât-ı aliyyemin itmam ve tekmilinde mücid ve sâi olup ve muaccelen adamın gönderip beratın ihraciyle mukayyed olasın, şöyle bilesin, alâmet-i şerife itimad kılasın. Tahriren fî evâyil-i şehr-i cemaziyel evvel sene ihdâ ve semânine ve elf.

Bimekam-ı
EDİRNET-ül-MAHRUSA

HAS'ODA İLE HAZİNE, KİLER VE SEFERLİ İÇOĞLANLARINA DAİR

Hazine, kiler ve seferli odalarına tâyin edilecek olan oda şeflerinin üçü de has'odalılar arasından seçilirlerdi; eğer bunlar bir vazife ile dışarı çıkmazlarsa silahdar ağalığa terfi etmedikçe tekrar has'odaya dönemezlerdi.

Bu üç odanın eskilerinden bıçaklı denilen küçük zabitler vardı; bunlar altın ve gümüş ile müzeyyen bıçak taşımak selâhiyyetini haiz idiler; her odada üç, dört dilsiz bulunurdu; bunların her odada başdilsiz denilen birer eskileri vardı; bundan başka Harem-i hümâyunda da dilsizler mevcuddu; dilsizler daimî surette hükümdarın kapısında bulunurlardı; başlarında sırma işlemeli serpuşları vardı; padişah kapısında dilsiz bulunması hükümdarın sadr-ı âzam veya Şeyhülislâm ile görüşecekleri zaman lüzumlu idi.

Dilsizlerden başka her odada üçer, dörder cüce ile eskileri olan bir başcüce bulunup bunların başlarında *yelken* ismi verilen bir serpuş ile kıyafet-i mahsusaları vardı; cücelerin âmiri ikinci odadandı[1]. Bunlar soytarılıklariyle saray halkını eğlendirirler; bazan padişahın huzurunda bile maskaralık yaparlardı. Harem-i hümayunda da hükümdar ile kadınların arasındaki muhaberede cüceler hizmet ederlerdi.

Üç odadan ikişer kişi daimî surette silahdar ağa maiyyetinde (on sekizinci asırdan itibaren) bulunup bu hademeler vasıtasiyle odalara emir verilirdi; gerek silahdar ağa hizmetindeki bu oğlanlara ve gerek sarayda ilerigelen ağaların hizmetlerine bakanlara *kullukçı* denilirdi; bunlardan her biri yaptığı hizmetin adıyla anılırdı; meselâ tütüncü, çubuk hizmetine bakar ve kahveci kahve işlerini görürdü.

[1] İkinci Mustafa'ya ait dosyadaki 8911 numaralı vesikada padişaha, harem ve saray erkânına verilen elbiselikler zikrolunurken dilsizlerle cücelere verilen elbiselik kumaşlardan da bahsedilmektedir. Bu vesikadaki kayda göre harem-i hümayunda bir dilsiz vardı; has'odada iki dilsiz ile bir cüce ve hazine koğuşunda baş dilsiz ve bir başcüce ile altı nefer dilsiz ve iki cüce ve seferli koğuşunda bir başdilsiz ile on nefer dilsiz ve bir başcüce bulundığı görülmektedir.

Hazine, kiler, seferli odası ağalarının kıyafetleri birinci oda yani has'oda ağalarının aynı olup yalnız başlarındaki takyelerinin işlemeleri daha azdı ve bellerinde Hint şalı yerine acemvari kemer vardı; bunların hepsine *içoğlanları* ve daha sonralarda *içağaları* denilmişti. *Gılmân-ı hassa* veya *içoğlanları* hükümdarın hususî köleleri idiler.

İçoğlanlarının odaları padişahın çok zaman bulunduğu mabeyin odasına yakın idi. Her birinin ayrı dairesi olan büyük ağalar istisna edilecek olursa her oda efradı, koğuşlarda yatıp kalkarlardı; koğuşlar parmaklıklarla çevrilmiş iki sıra hücrelerle mahduttu; bunların üstünde oda eskileri tarafından işgal olunmuş yüksek yerler vardı. Padişahlar ara sıra koğuş efradını taltif için buraya gelir, orada ahlâk ve hikemiyyat üzerine söylenen şeyleri dinler, sonra içoğlanlarının oyunlarını seyrederlerdi. Her odanın bir hamamı ile bir de ağalar hamamı vardı; içoğlanları koğuşları yakınında 1131 H. 1719 M. de Üçüncü Ahmed tarafından yaptırılmış olan kütüphane vardır. Üçüncü Ahmed, saray hazinesinde bulunup istifade edilemiyen kitapları bu yeni binaya nakl'ile tasnif ettirip Enderun halkının okuma ihtiyaçlarını gidermişti.

***

Odaların veya koğuşların nizamnâmeleri olup bunlar harfi harfine tatbik edilirdi; yatılacak, kalkılacak saatler, teneffüs ve istirahat zamanları muayyendi. Hazine, kiler ve seferli odalarının efradı her mevsimde seherden iki saat evvel kalkarlardı; yalnız Nisan'ın birinden Temmuz'un birine kadar sabah namazından sonra yatmalarına müsaade edilmişti. Bunlar yatsı namazından sonra yatarlardı; yat ve kalk işareti olmak üzere bir demir levha üzerine çekiç ile üç defa vurulurdu.

Odalarda ders okutmak için hocalar vardı. Her bir odanın bir imamı ile bir de müezzini bulunurdu. Her perşenbe günü akşamı yatsı namazından sonra odalarda padişahın sıhhat ve selâmeti ve düşmanların ve din ve devlet hainlerinin kahr olması için dua edilirdi.

Oda zabitleri, içoğlanların tahsil ve terbiyelerine çok îtina ederlerdi. Bu zabitlerin vazifelerine dikkat edip etmediklerini tebdil-i kıyafetle silahdar ağa teftiş ve kontrol ederdi.

Has'oda ağaları senede (onsekizinci asrın son yarısında) biner kuruş alırlar ve bundan başka kendilerine sırma işlemeli birer kat elbiselik verilirdi. Bir de has'odaya kabullerinde kendilerine hançer baha

namiyle biner kuruş silah parası, bir samur kürk, bir takım elbise ve iki bin kuruş kıymetinde bir zırh takımı verilmesi kanundu.

Bu odadan sonra gelen diğer üç odanın oğlanlarına ise (yine onsekizinci asrın son yarısında) senede ancak altmışar kuruş verilirdi; bunların her biri odalarına yeni alındıkları zaman *acemilik* ismiyle hediye alırlardı; bu hediye hazine odasındakilere kırk beş kuruş, kiler acemilerine kırkar kuruş seferli odası acemilerine de otuz beşer kuruştu; bundan başka mevlût günlerinde ve senenin sair zamanlarında da kendilerine para tevzi olunurdu.

Seferli odası oğlanları ramazanın onbeşinde padişaha buhur suyu takdim ederlerdi; bu buhur suyu kırk kadar uzun şişelere doldurularak bir tepsi üzerinde takdim olunurdu; bu suyu takdim sebebiyle seferlilerden her birine biner akçe (zamanı hesabına göre sekiz kuruş on para) verilirdi; bunlar eski bir âdet üzere bu parayı, tepsi üzerine konulmuş bir arzıhal ile talebederler, padişah bu talebi kısa bir hatt-ı hümâyunla kabul ederdi[1]. Kiler odasının da padişaha Nisan yağmuru suyu takdimi vardı; bunlardan her birine biner akçe bahşiş verilirdi.

Saraydaki bütün ağalar ve içoğlanlarının hepsi bekârdı; yalnız bunlardan evli iseler silahdar ağa ile hazine kethüdasının (herhalde on sekizinci asırda) çıkmalarına müsaade edilmiş olup bunlar da haftada birdefa evlerine gidebilirlerdi[2]. Has'oda, hazine, kiler ve seferli ağalarının hizmetleri 1249 H. 1833 M. tarihinde lâğvedilerek yeni bir Enderun teşkilâtı yapılmıştır[3].

***

Gerek has'oda, hazine, kiler ve seferli odaları ve gerek daha evvel kaldırılmış olan büyük ve küçük odalar efradının tefeyyüz ve terakkileri yalnız saraydaki mahdut vazifelere inhisar etmeyip bunların bir zamanlar kapıkulu süvari bölüklerine çıkarılmaları da kanundu; fakat on sekizinci asrın başlarından itibaren kapıkulu süvari ocağının ehemmiyetini kaybetmesi ve devşirme teşkilâtının bozulması üzerine içoğ-

[1] Buhur suyu ve kırmız îmali ile bunun padişaha takdimi merasimine dair *Türk Tıb Tarihi Arkivi*nde (C. 5, numara 19-20 sene 1942) Topkapısarayı müzesi Kütüphane memurlarından Bay *İsmail Baykal*'ın kıymetli bir yazısı vardır.

[2] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3, kısım 1.

[3] *Lûtfi Tarihi*, C. 4, s. 112.

lanlarının süvari bölüklerine çıkarılması tahdid edilmiş[1] ve daha sonraları ise kalkmıştı.

Süvari ocaklarından herhangi bir bölüğe verilecek olan içoğlanları, bulundukları odaların derecelerine göre bu bölüklerden birine geçerlerdi. Dereceleri yüksek olan odalar efradının kıdemlileri sipah ve silahdar bölüklerine çıkarılırlardı. On altıncı asır ortalarında has'oda oğlanlarından sipah bölüğüne çıkarılanlar 32 ve 33 ve hazine odasından çıkanlar yirmi beş, kilerden çıkanlar yirmi üç ve büyük odadan çıkanlar yirmi ile on sekiz akçe arasında yevmiye ile çıkarılırlardı[2]. Has'oda, hazine, kiler seferli ve diğerlerinden süvari bölüklerine veya diğer hizmetlere çıkacak oğlanların isimleri on yedinci asırda yazılmış me'hazımıza göre kapı ağası tarafından padişaha arz edilir ve hükümdar bunun üzerine kendi el yazısiyle kanunları üzere çıkmalarına müsaadeyi hâvi hatt-ı hümayunu yazardı[3].

Bazan iki, üç senede ve on yedinci asırda dört, beş hattâ yedi, sekiz senede bir def'a içoğlanları arasında yoklama yapılır ve bunların içinden hizmete çıkacakların miktarı mühim bir yekûna baliğ olunca odaların büyük zabitleri odaları gezip yaşça ilerlemiş olanları ayırırlar ve onların yerlerine de büyük ve küçük odaların kıdemlilerini hazine, kiler ve seferli koğuşlarına verirlerdi; bazan tevzide bunların intihabını hükümdar yaparsa da bilhassa on yedinci asırda çok zaman bu taksim oda kethüdalarına bırakılmıştır.

[1] 1105 H. 1693 M. senesinde çuhadarlıktan vezirlikle Musul eyaletine tâyin edilen Hısım Mehmed Paşa ile beraber kırk nefer içoğlanı bölüğe çıkarılmıştı. (*Silâhdar Tarihi*, C. 2. s. 737).

[2] *Rüûs defteri A* (Bay Kâmil tasnifi) s. 150.

[3] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 49 - 50 ve *Rüûs defteri* (Bay Kâmil tasnifi) s. 150. Bu defterden aşağıdaki hülâsayı alıyorum:

"İçerden bölüğe çıkan oğlanlardır ki kapıcılar kethüdası tezkire getürdi, oda (has'oda) oğlanlarıdır, altı neferdir, sipahi oğlanı oldular.

Hüsrev	Hüsrev	Nasuh	Hüsrev	Ahmed	Mustafa	Cem'an	Ulûfe
33	33	33	32	32	32	6	195

Bunların tezkiresinde padişah hazretlerinin hatt-ı şerifleri vardır; altı neferdir"

Bundan başka biri 27 diğeri 23 ve mütebakisi yirmibeşer akçe ile sipah bölüğüne tâyin edilen onüç mevcutlu kiler oğlanlarının çıkma emirlerinde de padişahın hatt-ı hümâyunu vardı (sene 954 H. 1547 M.) yine bu defterde hazine odasiyle büyük oda oğlanlarının silahdar ve sipah bölüklerine nakillerinde padişahın hattı-i hümâyunu olduğu yazılı değildir.

Bu suretle Enderundan çıkacak olan içoğlanlarının ayrılmasını müteakip bunların on altıncı asır sonuyla on yedinci asır başlarında ne suretle çıkarıldıklarını bir me'hazimizden alarak naklediyorum[1].

"Dışarıya çıkarılacak oğlanların hazırlanması bitince fermana intizar ettikleri padişaha bildirilirdi; padişah *NE OLA* yani öyle olsun sözüyle oğlanların çıkmalarına müsaade eder ve bunlar da sıra ile gelip teşekkür makamında padişahın eteğini öperlerdi. Bu sırada hükümdar, odanın methaline yakın bir yerde kıymettar halılar üzerindeki sedire oturup sağ elini hançerenin üstünde tutar, sol elini de yana bırakır ve bu esnada içoğlanları hiçbir kelime söylemeden kemâl-i hürmetle efendilerinin eteğini, ayağını öper ve padişah da başını eğmek suretiyle bunları taltif ederdi.

Bu merasim esnasında hükümdar, bu oğlanlara bâdema tâyin edilecekleri hizmetlerde güzel çalışmalarını, ehliyeti görüleceklerin yükseleceklerini ve sarayda bulundukları esnada gördüklerini kimseye söylememelerini ve dindar olmalarını tenbih eder ve bunu müteakip her birine bir kat elbise ve mevki ve derecelerine göre birer at ve bir miktar da para ve başlarına sarık almak için sarıklık verdirirdi. Bunları alan içoğlanları saray ile alâkalarını kesip orta kapıdan çıkarak burada kendilerine verilen atlara binip mahall-i müretteplerine giderlerdi; çünkü bunların gidecekleri mahal ve yevmiyeleri miktarı tâyin edilmiş olduğundan bu hususta bir "yanlışlığa mahal kalmazdı; bu içoğlanların çoğu sipah, silahdar bölüklerine divan-ı hümayun çavuşluğu ve has'odadakiler ise müteferrika ve çaşnigirliğe çıkarılırlardı."

Bu içoğlanları arasında pek mükemmel tahsil görüp çıkanlar az değildi; bunların bazıları kıymetli eserler de vücude getirmişlerdi. Aralarında şair, hattat, musikişinas, kemankeş ve sair kıymetli eser ve sanat sahipleri de vardı; bunların bazıları bu sanatlardaki şöhretleri dolayısıyle o sanatlarla anılmışlardır: Nakkaş Hasan Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Hattat Hasan Paşa, Kavukçu Mustafa Paşa vesaire gibi. İçlerinden bazı vezirler de Enderundaki hizmetlerine göre şöhret bulmuşlardır, Tırnakçı Hasan Paşa, Baltacı Mehmed Paşa, Sarıkçı Mustafa Paşa... İlâh.

[1] *Halkondil zeyli* teşkilât kısmı s. 54'ün alt tarafı. Abdi Paşa vekayinâmesinde de çıkanların padişahın eteğini öptükleri yazılıdır (varak 4)

SARAY ÇIKMALARI

Çıkma tabiri saray istilahlarından olup gerek Yenisaray ve gerek Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarında hizmet eden ve *Çeleb*[1] denilen içoğlanı ve acemilerin saray ve saray dışındaki hizmetlere tâyinleri demekti. Çıkmalar, büyük ve küçük olarak iki türlü olurdu. Padişahların cülûslarını mütaakıp yapılan çıkmalara *büyük çıkma* denilirdi[2]. Bu da saraydaki içoğlanlarından eski yani kıdemlilerinin Enderun harici hizmetlere çıkarılmaları idi. Küçük çıkma ise saraylarda hizmetleri uzayıp çıkma müddetleri gelmiş olanların ilk büyük çıkmadan (cülûs çıkmasından) sonra beş ve çok defa yedi senede bir çıkarılmalarıdır.

Çıkmalarda başta has'oda gılmanı olmak üzere hazine, kiler, seferli, büyük ve küçük odalar ile Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarındaki oğlanların çıkma dereceleri birbirlerinden farklı idi; has'odalılar on altıncı asırda sipah bölüğüne ve daha sonraları dergâh-ı âlî yüksek müteferrikalıklariyle yüksek derecedeki çaşnigirliklere çıkarılırlardı. Has'odadan sonra gelen hazine ve kiler ve seferli odaları içoğlanlarının kıdemlileri daha az yevmiyeli çaşnigirliklerle müteferrikalıklara ve kapıkulu süvari bölüklerine verilirlerdi. Büyük ve küçük odalarda tahsil ve terbiye görmüş olan oğlanlardan tenasüb-i endâma malik ve ahlâkı yüksek olanlar has'odaya ve diğer müstaitler ise hazine, kiler ve seferli koğuşlarına verilirlerdi. Büyük ve küçük odalardaki münhalleri doldurmak için bir mektep ve talim ocağı halinde bulunan Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarındaki oğlanlardan da bir kısmı çıkarılarak yeni saraydaki büyük ve küçük odalara verilir ve bazıları da süvari bölüklerine gönderilirlerdi.

Bu çıkmalardan başka Enderun haricindeki saray acemilerinden zülüflü baltacılar, bostancılar ve saraydaki diğer ocaklardan yapılan çıkmalar da kanun üzere yapılırdı.

[1] *Naîma*, C. 4, s. 349; *Vekayi-i Tarihiyyenin* bir, iki kaydında da (varak 52 b ve 174) Çelep tâbiri geçiyor.

[2] Vekayinâme varak 4. Dördüncü Mehmed'in cülûsunda "1058 H. şevvalinin altıncı günü izn-i padişahı ile umumen çıkma oldu; Doğancı başı Topal Ahmed ağa Silistire eyaleti ile sarây-ı âmire ıstılahı üzere *çıkma başı* tâyin olunup..."

Enderun çıkmalarında silahdar, çuhadar, rikâbdar, doğancı ve sair büyük ağalardan birinin vezirlik, beğlerbeğilik veya sancak beğliği ile çıkarıldıkları görülür ve bu suretle saraydan çıkan ağa diğer çıkacak oğlanlara baş olursa kendisine *çıkma başı* denilirdi. Çıkmalar *Tarih-i gılmânî*'ye göre yedi ve sekiz senede bir yapılırdı[1]. Fakat bu katî surette muayyen olmayıp beş, altı senede yapılan çıkmalar da vardı[2].

1015 Zilhicce (1607 Nisan) da Birinci Ahmed'in cülûsundan sonra yapılan ilk büyük çıkmada padişahın silahdarı Mehmed ağa vezirlikle Mısır valiliğine, Enderun kiler kethüdası İbrahim ağa, kapıcılar kethüdalığına tâyin edilmişler ve içoğlanlarının kıdemlileri de süvari bölüklerine verilmişlerdi. İşte bu çıkmada silahdar ağa Enderundan çıkanlara çıkmabaşı olmuştu.

Yine bunun gibi 1058 şevval (1648 M.) de Dördüncü Mehmed'in cülûsunu müteakip yapılan çıkmada doğancıbaşı iken kendisine Silistre beğlerbeğiliği yerilen Topal Mehmed ağa çıkma başı olarak enderundaki bir kısım sırası gelen oğlanlara baş olarak çıkarılmışlardı[3].

Bazan âzamî müddette yapılması icabeden cülus çıkmalarının yapılmadığından dolayı bu hal ısyana da sebep olurdu; meselâ Dördüncü Mehmed'in cülusunda kanûnen yapılması icabeden büyük çıkmanın gecikmesi, Yenisarayla Galata ve İbrahim Paşa şaraylarındaki oğlanların isyanlarını mûcip olmuş ve bunlar zorla saraylardan çıkarak elçi hanı (Çemberlitaş'ta) ve sair hanları boşalttırıp oraları işgal eylemişlerdi[4].

Devşirme teşkilâtı devam ettiği müddetçe çıkmalar da geniş miktarda devam etmiş olup bu teşkilâtın tahdidi, daha sonra çıkmayı yalnız Galatasarayına inhisar ettirmiştir.

Çıkmalarda onyedinci asır başlarına kadar bostancı çıkmalarının yeniçeri ocağına verilmeleri kanundu; fakat 1021 H. 1613 M deki bir

[1] *Tarih-i Gılmânî*, s. 99.

[2] Meselâ: Birinci Ahmed zamanında 1607 de ilk çıkma yapılmış ve andan altı sene sonra 1612 de ikinci ve 1618 de üçüncü çıkma olmuştu. (*Vekayi-ı tarihiyye*, varak 191 b. ve *Zübdet-üt-tevarih*, C. 2 varak 64 ve 180).

[3] "Sene-i merkume (1015) Zilhiccesinin üçüncü günü sarây-ı âmire-i sultanîde olan gılmân-ı edeb nişânan kanun-ı kadim-i Osmanî ve türe-i kavîm-i sultanî üzre çıkma ferman olunup silahdar-ı has…Mehmed Paşa cenablarına vezaret ile eyalet-i Mısır hükümeti tevcih olunup kilar-i enderun kethüdası olan İbrahim Ağa, kapıcılar kethüdası oldu ve bu çıkma ki ehl-i saray ıstılahı üzere (*büyük çıkma*) deyu tâbir olunup padişah-ı âlîcah hazretlerinin serir-i sultanîye teşrif ettiklerinden sonra evvel-i fermanları olan çıkma olur… *Zübdet-üt-tevarih*, C. 2. varak 62.

[4] *Naîma Tarihi*, C. 4, s. 349, 350.

çıkmada bostancılarla saray aşçılarının temamen yeniçeri ocağına verilmeyip bunların itibarlılarının kapıkulu süvari bölükleriyle kapıcılıklara çıkarıldığı görülüyor[1].

1021 H. 1613 (27 İkinci Kânun) senesindeki bir çıkma esnasında saraydaki içoğlanı ve acemilerin nerelere verildiklerine dair bir fikir hâsıl edebilmek için *Zübdet-üt-tevarih*te gördüğüm bir çıkmayı buraya naklediyorum:

"1021 şevvalinin dördüncü günü harem-i hümâyun gılmanına (Enderundaki iç oğlanlarına) çıkma oldu; Doğancıbaşılık hizmetinde olan Karakaş Mehmed ağaya Bosna beğlerbeğliği verildi; anlardan mâada hane-i hass-ı Sultânîden (yani has'odadan) çıkarılanların şân ve hal ve rütbe ve makam-ı zâhirülme'vâlarına göre vezaif-i mütefavite ile dergâh-ı âlî müteferrikalıkları ve çaşnigirlikler ve hazine ve kilâr-ı âmire gılmanından hidemât-ı padişahide sahib-i rütbe olanlara çaşnigirlikler ve pespaye müteferrikalıklar ve âhâd-ı gılmana dahi hazine ve kiler ve sair odalar itibarınca kanunları üzre sipahilikler ihsan olunduğundan mâada teberdârân-ı zülüfdâran (zülüflü baltacılar) sınıfı mukaddemlerine dahi müteferrikalık, çaşnigirlik, acemilerine sipahilik îtâ olunup ve bu mânâda bostancılar sınıfına ve tabbahlara dahi sirayet edip anlardan çıkanlara dahi sipahilik ve kapıcılık tevcih olundu. Bu cümleden mâada Galatasaray'ından ve Paşa sarayı demekle mâruf saraydan (İbrahim Paşa sarayı) ve Edirne sarayından dahi çıkacak gılman ol velâda sarây-ı cedid-i sultanîye (Yenisaraya) götürülüp çün ol saraylar dâr-ı tahsil olup sarây-ı ceditten küçük ve büyük odada olan gılman gibi tahsil-i fünûn-ı kemal etmişleri vardır; *Halifelik* vasfı ile mevsuf veya bir sıfatla mâruf olanları büyük ve küçük odaya ve yine büyük ve küçük odalılardan kabil-i hizmet olanların bazısının hazineye ve bazısının kilere, meleke ve şekl-ü-şemaili makbul ve ahlâk ve fezaili matbû olanların bazısı hâne-i hass-ı sultaniye (yani has'odaya) alınıp bakisi sipahilik ile behremend oldular..."[2].

[1] "Cumartesi günü çıkmaya müheyya olanlar cem'an alettertip dâmen-i şerif-i padişahiyi takbilden sonra dua ve sena ederek mezbur topal Ahmed Paşa cümlesine pişva olup envâ-ı ikram ile harem-i muhteremden çıktılar ve sair ocaklarda olan emekdarlar dahi mûtad üzre dirlikler ile bermurad buyruldu, amma Galata ve İbrahim Paşa ve Edirne saraylarında terbiye olunan içoğlanları ve doğancı şağirtleri sarây-ı hümâyuna getirilip içlerinden bazıları inayet cihetinden *Kaftanlı* odalarına terfi ve ekseri büyük odaya ve küçük odaya tevzi kılınıp maadası aşağı bölüklere ihraç olundular..." *Vekayinâme [Abdi Paşa]* varak 4 ve *Zübdet-üt-tevarih*, C. 2, varak 180.

[2] *Zübdet-tü-tevarih*, C. 2. varak 180 ve *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 174.

I. Fasıl — II. Kısım

HAS ODANIN BÜYÜK AĞALARI

Has'odabaşı

Erkân-ı havass-ı cüvânî denilen ağaların büyüklerinden olup Enderunun birinci ve en mühim odası olan *Hâne-i hassa* veyahut *hasoda*'nın baş âmirine *has'odabaşı* denilirdi. Odabaşılığın en yüksek olduğu zamanlarda, silahdar ağa bunun maiyyeti idi.

Has'odabaşı merasimde padişahın elbisesini giydirmek ve çıkartmakla muvazzaf olduğu gibi[1] emri altında *Hasoda gılmanı* ismi verilmiş olan içoğlanları vardı. Padişah nereye giderse has'odabaşı da beraber bulunurdu[2].

Has'odabaşılığa *tavaşî* [hadım] denilen ak'ağalardan tâyin olunmuş ise de bazan da Enderundan yetişmiş olan içoğlanlarından tâyin edilmiştir. Yine bu tarihlerde yani on altıncı asırda has'odabaşının yevmiyesi altmış akçe olup her sene kendisine beş kat elbiselik verilirdi[3]. Bundan başka Rumelide senevî üç yüz duka (o tarihte bir duka elli ilâ altmış akçe idi) getiren bir dirliği vardı[4]. Odabaşının padişahın mukarriplerinden olup *sâhib-i arz* yani padişaha mâruzatta bulunan erkândan olduğuna dair kanunnâmede kayıt vardır[5].

[1] *Âli*, basılmamış birinci cilt (Kütüphanemizdeki nüsha) s. 42 ve ikinci cilt varak 96. İbrahim Paşa'nın terceme-i halinde "padişahı ol giyürür ve soyundukta ol soyar" *Âlî*, firenk İbrahim Paşa'nın terceme-i halini yazarken de "Kanun-ı Âl-i Osmanda şehriyâr-ı zîşânı giydirmek ve her kande gitse, azimet-i teferrücgâh etse daima yanlarından ayrılmayıp..." *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsistane*'de şöyle diyor: "Bir tarafta silahdar ve bir canibinde has'odabaşı hizmet edip... çun îydiyye olan elbise-i fâhire-i divaniyye anda giyilmek kanun-ı kadimdir" s. 18.

[2] *Âli* (Kütüphanemizdeki basılmamış ikinci cilt) varak 96. (İbrahim Paşa'nın tercüme-i halinde).

[3] *Âli* (basılmamış birinci cilt) s. 42.

[4] Halkondil tarihinin zeyli ve teşkilât kısmı s. 53'ün mâbadi.

[5] "ve iç halkından kapı ağası ve odabaşı ve hazinedarbaşı ve kilercibaşı ve sarây-ı âmirenin ağası sahib-i arzdır, amma kapı'ağası olan ihtiyar baştır, ekseriyya odabaşı ve kapı'ağası arz etmek gerektir" s. 13 ve 14. (*Kanunnâme-i Âl-i Osman*).

Has'odabaşının derecesi kapı ağası payesi ise de kapı ağası kendisinden evvel gelirdi[1]; padişahın dört mühründen birisi has'odabaşı da bulunurdu; hattâ sultan İbrahim'in hal'inden evvel sadarete getirilen Sofı Mehmed Paşa'ya, eski sadr-ı âzam Hezarpâre Ahmed Paşa'nın saklanması üzerine kendisindeki mühür alınıp verilemediğinden, muvakkaten has'odabaşıdaki mühr-i hümâyun aldırılıp yeni vezir-i âzama verilmişti[2]. Has'odabaşı bu, mühr-i hümâyun ile hasodada mahfuz eşyayı mühür altında bulundururdu[3].

Has'odabaşılık 1092 H. 1681 M. senesinde lağvolunmuş ve İkinci Süleyman'ın cülûsı üzerine tekrar ihya edilmiş ise de[4] eski ehemmiyyetini kaybetmişti. On sekizinci asır başlarından itibaren silahdarlığın ehemmiyyetinin artması, has'odabaşılığı söndürmüş ve ancak sırasını muhafaza etmekle beraber nüfuzu kalmıyan bir memuriyet haline girmişti.

Çorlulu Ali Paşa'nın silahdarlığında (onsekizinci asır başları) Enderun âmirliği ak'ağalardan alınıp silahdar ağaya verilmiş ve bu suretle has'odanın işleri tülbend gulamına veya tülbend ağasına verilerek has'odabaşı Enderunun teşrifatçısı olarak sadr-ı âzam, şeyhulislam Darüssaâde ağası, silahdar ağa ve Babüssaâde ağasına padişah huzurunda giydirilecek kürkleri giydirmek, hazine seferli kethüdalarına vesair rütbe erbabına silahdarın huzurunda hil'at iksa etmek gibi alelâde işlerde kullanılmıştır. Artık on sekizinci asrın ilk yarısından itibaren has'odanın ve sarayın diğer odalarının en büyük âmiri olarak silahlar ağayı görmekteyiz.

Bununla beraber ulûfe ve elbise defterlerinde sırası değişmeyip maaşı sebebiyle de yine en başta gelmektedir[5]. Fakat hakikatte ise bu tarihten itibaren has'odanın ağaları, derece sırasiyle silahdar, çuhadar, rikâbdar ve tülbend gulamı idi.

[1] *Âli* (Basılmamış ikinci cilt varak 96 b), Has'odabaşının derece itibariyle kapıağası, hazinedarbaşı, kilercibaşı ve saray ağasının dûnunda olduğunu yazıyorsa ds doğru değildir; kanunnâmeye göre yalnız kapı'ağası has'odabaşının fevkindedir.

[2] *Tarih-i Gılmânî*, s. 21; *Silâhdar Tarihi*'nde has'odabaşıdaki mühürden bahsediliyor C. 2, s. 567 ve *D'Ohsson*, C. 6, fasıl 3, kısım 6, s. 56.

[3] *D'Ohsson*, C. 7. fasıl 3, kısım 6, s. 56.

[4] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 298.

[5] 1131 H. 1719 M. senesinde has'odabaşı Ahmed ağanın yevmiyesi yetmiş beş akçe olup, silahdarın ise altmış akçe idi (*Emirî tasnifi Üçüncü Ahmed devri vesikaları numara 18396*). Bu tarihte has'odabaşı, has'oda erkânının başı olarak görülüyor.

D'Ohsson has'oda teşkilâtından bahsederken has'odabaşıyı zikretmiyerek baş âmir olarak silahdar ağayı gösteriyor[1]. Artık bu on sekizirci asrın son yarısında has'odabaşının bu odada da ehemmiyetli bir vazifesi kalmamıştır; kendisini bu tarihlerde de ak'ağalar arasında görmekteyiz[2]. Müverrih Raşit, ak'ağaların derece silsilesini gösterirken başta Babüssaâde veya kapıağasını andan sonra da ak hadımlardan has'odabaşıyı zikrediyor[3]. Demek ki bu tarihlerde de has'odabaşı, ak'ağalardan yani tevaşilerden bulunuyordu. Nitekim daha evvelden de her zaman böyle olmuştu.

Padişah her tıraş oldukça nöbette olan ağalar, huzurunda dizilirler ve ellerini kemerleri üzerine kavuşturup dururlar ve has'odabaşı da o sırada sedirden birkaç adım ötede sağ elini altun ve gümüş işlemeli bir asaya dayanarak durur muş[4].

Silahdar ağa:

Buna *silahdâr-ı şehriyârî* de denilirse de mâruf olanı *silahdar ağa* tâbiridir. Enderun tarihindeki kayda göre silahdarlık Yıldırım Bayezid zamanında ihdas edilmiştir[5]. Silahdar *Erkân-ı havassı-ı cüvânî* ismi verilen has'oda ağalarının ikincisi idi[6] ve merasim ve alaylarda at üzerinde padişahın kılıcını sağ omuzunda tutarak taşır[7] ve başında

[1] *D'Ohsson*, C. 7, s. 34.

[2] *D'Ohsson*, C. 7, s. 56.

[3] *Raşit Tarihi*, C. 3, s. 109.

[4] *D'Ohsson*, C. 7, s. 56.

[5] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 201; *Sicill-i Osmânî* (C. 4, s. 726, 727.) de. Fatih zamanında ihdasını yazıyor.

[6] Arzağaları denilen has'oda ağalarının birincisi odabaşı, ikincisi silahdar ve diğerleri de çuhadar ve rikâbdardı.

[7] Şehid Ali Paşa, silahdar olduğu zaman Abdülbaki Arif efendinin takdim ettiği san'atkârane manzum bir tarihin birinci ve son beyitleri (*Raşit*, C. 3, s. 168).

Silâhdâr oldı bir kân-ı kerem sad hamd mevlâya
Sunuldı destine tiğ-i mücevher Hân-ı Ahmed'den

Bu âlî rütbeye Ârif dedi bin şerm ile târih
Silahdâr oldı kudretle Ali, seyf aldı Ahmed'den

Silahdar ağanın padişahın kılıncını omuzunda taşıdığına dair Şani zâdenin bir mısraı (C. 1, s. 39).

Zîb duş oldı Mehemmed mire hâlâ seyf-i şâh

D'Ohsson, silahdar'ın merasimde padişahın kılıncını sağ omuzunda ve merasimden hariç zamanlarda sol omuzunda taşıdığını yazmaktadır (Cilt 7, fasıl 3, kısım 1).

zülüf ve kırmızı kadifeli üsküfle hükümdarın sağ gerisinde yürürdü[1]. Sarayda padişaha ait kılıç, tüfenk, ok, yay, zırh gibi eşyaları silahdar ağa muhafaza ederdi[2].

Fâtih'in kanunnâmesinde has'odabaşı ile o tarihlerde derecesi küçük olan silahdar ve diğer arkadaşları hakkında şu kayıt vardır:

"Bir has'oda yapılmıştır; otuz iki adet has'oda oğlanı ile içinde biri silahdar ve biri çuhadar ve biri tülbent oğlanı ola. Oda oğlanının zabtı odabaşına müfevvazdır; silahdar dahi acemilere sille çalmağa memurdur ve anlar çıkmak lâzım gelsə silahdar ve rikâbdar elli akçe ile müteferrika olalar; riayet olunsa bölükbaşı ve çaşniğirbaşı ola..."[3] padişah avda iken ve bahçede gezerken silahdar ağa beraberinde bulunup bu, av gezintisi esnasında efendisinin sofrasını kurar ve yemeğini yedirirdi[4]. Silahdarın ehemmiyyeti sonraki tarihlerde tedrici surette artmış olup Onyedinci Asırda vezirlikle saraydan çıkarılır olmuşlardı.

Bu sonraki tarihlerde hükümdarlar, silahdarlığa tâyin ettikleri şahsa, hatt-ı hümayun gönderirlerdi; bu hatt-ı hümâyun silahdar ağa dairesinde arz ağaları, has'odalılar ve diğerlerinin huzuriyle hazine baş yazıcısı tarafından okunur ve sonra dua edilirdi; yeni silahdarın, tâyinine dair olan hatt-ı hümâyun gelirken silahdar ağa bunu karşılardı[5]. Padişah tayin ettiği silahdarlara huzurunda kürk giydirirdi[6]. İlk defa silahdarlığa tayin edilen zata *acemilik* ismiyle bir para verilirdi. Onsekizinci Asır ortalarında bu para miktarı onbir bin altıyüz çürük akçe idi[7].

Silahdarlığa kanun üzere has'odalı ve silahdarın bir derece aşağısında bulunan çuhadar ağa getirildi; fakat bazan bu kanuna riayet edilemiyerek çuhadardan başkasının getirildiği görülüyor; nitekim

[1] *Âli* (Umumî Kütüphane nüshası) varak 135.

[2] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 41. Halkondil zeyli teşkilât kısmında silahdarın, padişahın bir yay ile bir ok torbasını ve kıymetli taşlarla müzeyyen tek ve geniş eğri bir kılıncını taşıdığını ve belinde hançeri olduğunu yazmaktadır (s. 66).

[3] *Kanunnâme'i Âl-i Osman*, s. 23, 24.

[4] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 41.

[5] *Letâif-i Enderun* (*Hızırilyas*) s. 142; bu hatt-ı hümâyunlardan bir tanesi en son silahdar olan berberbaşı Giritli Ali ağaya gönderilmiş olup sureti Bay İsmail Baykal tarafından *Tarih Vesikaları Dergisinin* C. 2, say. 11 inde neşredilmiştir.

[6] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 737.

[7] *Başvekâlet Arşivi* (*Saray vesikaları*) *Cevdet* tasnifi numara 645 sene 1174 H. 1760. M.

1137 H, 1724 M. de silahdar Mehmed ağa vezirlikle Anadolu eyaletine tayin olunmuş ve yerine kiler kethüdası Mehmed ağa silahdarlığa getirilmişti[1]. Yine bunun gibi 1210 H. 1796 M. de silahdar Abdullah ağanın tekaüt edilmesi sebebiyle yerine çuhadarın tâyini icabederken hilâf-ı usul seferli kethüdası ve padişahın mûtemedi İslam ağa silahdar olmuş ve çuhadar da haline münasip bir hizmete kayırılmak üzere saraydan çıkarılmıştı[2].

Silahdar ağalar terfian (vezir, beğlerbeği ve yeniçeri ağalığı gibi) taşra hizmetine çıkarıldıkları zaman gendilerine padişah huzurunda kürk giydirilir ve en çok on gün kadar daha sarayda misafir kalıp sonra خلعت وداع *Hil'at-i vedâ* denilen bir kürk daha giydirilerek[3] evi varsa kendi evlerine çıkarlar yoksa sadr-ı âzama misafir edilirlerdi[4].

Silahdarların saraydan çıkarılmaları ya terfien veya menkûben olurdu. Bunlar Onaltıncı Asır sonuyla Onyedinci Asır başlarında yeniçeri ağalığı[5] Beğlerbeğilik ve vezirliğe terfi ederek çıkarılırlardı[6]. Fakat alelusul çıktıklarında kapıcı başılık ile çıkarlardı ki, bu menkû-

[1] *Raşit zeyli Çelebizâde,* s. 225.

[2] *Halil Nuri bey tarihi* (Kütüphanemizdeki nüsha) s. 129; yine bunun gibi Silahdar, Baltacı Mehmed Paşa zâde Mustafa beğin vezaretle taşraya çıkması üzerine yerine hazine kethüdası Ali ağa silahdar olmuştu. (*İzzi 67*) 1099 H. 1687 M. tarihinde İkinci Süleyman'ın cülusunu müteakip silahdar Moralı Hasan ağaya vezirlikle Mısır eyaleti verilip yerine çuhadarın gelmesi lâzım iken gerek çuhadarın ve gerek andan sonra gelen rikâbdârın henüz yirmişer yaşlarında olup o makama yolsuz gelmelerine binaen bunlardan daha eski olup berberbaşılık hizmetiyle tülbend ağası bulunan cerrah Mustafa ağa, silahdarlığa getirilip kendisine erkân samur kürk giydirilmişti (*Silâhdar Tarihi,* C. 2, s. 300) 1171 H. 1757 M. senesinde peşkir ağası Hamza ağa silahdar olmuştu (*Zeyl-i Takvim-üt-tevarih*).

[3] *Silâhdar Tarihi,* C. 2, s. 737.

[4] 988 H. 1580 M. senesinde yeniçeri ağası Mehmed ağanın Rumeli beğlerbeğiliğine tâyini üzerine yeniçeri ağalığı "içeruden mukarrib ve makbul silahdar-ı hassa İbrahim ağaya ihsan olunmağın sadr-ı âzam Ahmed Paşa sarayına çıkmak buyuruldu ve her veçhile riayet ve izzet olundu" *Selânikî,* s. 158; Baltacı Mehmed Paşa zâde Mustafa bey on yıldan ziyade silahdar olmuş ve mûtad üzere kürk giydirilip "de'b-i dîrîn üzre sarây-ı hümâyunda on gün miktarı misafireten ikamet bâdehû *hil'at-i vedâ* namiyle tekrar taraf-ı hümâyundan bir sevb samur dahi ilbas ve taltif ve mesrur buyurulup doğru sarây-ı asafî'ye gelmeleriyle huzur-ı cenâb-ı sadr-ı âlîde dahi vüzeraya mahsus olan serasere duhte sevb-i samur-ı mûris-üs-sürûr iksa.." olunarak hanesine gönderilmişti (*İzzî Tarihi,* s. 67) ve *Raşit zeyli,* s. 225; 1069 zilkade (1659 M.) de silahdar Osman ağaya Diyar-ı bekir beğlerbeğiliği verilerek sadr-ı âzama misafir gönderilmişti. *Vekayinâme* (*Abdi Paşa*) varak 59 b.

[5] On altıncı asırla on yedinci asırda silahdarlıktan, yeniçeri ağalığına getirilmiş bir haylı zat olduğu kütüphanemizdeki yeniçeri ağaları isimlerini havi defterde görülmektedir. Bundan evvelki notta da bir tanesi vardır.

[6] 1015 Zilhiccesinde (1607 nisan) silahdar-ı has Mehmed ağa vezaretle Mısır valisi olmuştu (*Zübdet-üt-tevarih,* varak 108) ve 1031 H., 1622 M. de silahdar Kenan ağa vezirlikle Budin Valisi olmuştu (*Vekayi-i tarihiyye,* varak 220 b.) sonraki tarihlerde silahdarlıktan vezirlikle hattâ yekten sadr-ı âzamlıkla çıkanlar da vardır.

biyyet demekti. Hammer tarihinin yazdığına göre Onyedinci Asırda bir silahdarın vezir olabilmesi için otuz yıl Enderunda hizmet etmesi lâzım imiş[1]. Fakat bunun bir kaide olmadığı da görülüyor; yine ayni tarih, Venedik hülâsasından naklen, silahdar Mustafa ağanın yirmi altı yaşında vezir olduğunu yazmaktadır[2].

Onsekizinci Asırdan itibaren silahdarların ehemmiyyetleri artmıştır, bunlar tekaüt edilmezlerse vezirlikle çıkarılırlardı; sadr-ı âzamın huzurunda yeni vezire hil'at giydirilmesi kanundı[3].

İkinci Mustafa'ya silahdar olan Çorlulu Ali Paşa zamanında Babüssaâde ağaları vasıtasiyle Paşakapısına gönderilen hatt-ı hümâyunların bâdemâ silahdar ağa vasıtasiyle irsali kanun olmuş ve Enderûn-ı hümâyuna müteallik bütün işlerin nezareti silahdarlara terkedilmişti. Silahdarlar bundan başka her gün sarayda hükümdarla beraber bulunurlar, hatt-ı hümâyunların irsaliyle telhis ve takrirlerin gelip gitmesine ve sair padişahın sadır olacak iradelerinin infaziyle icabedenlere tebliğa delâlet ederlerdi; Enderun ağalarının tahsilleri hususı ve Enderun nizam ve kanunlarına dikkat ve tatbiklerine îtina etmek buna aitti; silahdarların bunlardan başka daha bir haylı nezaret ve vazifeleri varsa da mufassal bir saray tarihi yazmadığımızdan burada zikredilmedi[4]

Silahdar ağaların maiyyet ve hizmetlerinde has'odadaki müstait ağalardan beş nefer *lala* ve aşağı koğuşların okur yazar ve müstaitlerinden bir kaftancı ve kiler koğuşundan bir kilerci ve istediği koğuştan

[1] 1063 H. 1653 M. tarihinde silahdarın vezirlikle çıkarılması arzu edildiği zaman Şeyhülislâm Bahayî efendi vezirlik otuz yıl hizmetten sonra verilir, yedi, sekiz yıllık bir silahdar vezirlikle çıkamaz diye mâni olmuş ve aksi takdirde müteferrika ve kapıcıbaşı olur demişti (*Hammer*, C. 10. s. 217).

[2] *Hammer*, C. 9. s. 310.

[3] *İzzî Tarihi*, varak 67; silahdarın saraydan alayla sadr-ıâzam konağına nakli hakkında Nimetî Efendi Kanunnâmesinde şu malumat vardır:

"Silahdâr-ı şehriyârî olan ağa hazretlerine tuğ-ı selâse (vezirlik) inayet ve ihsan olunup sadr-ı âli hazretlerine misafiret tariki ile çıktıkta yirmi, otuz divan çavuşu ve birkaç nefer vezir ağası ve müteferrikagân ve çaşnigirleri ve deli ve gönüllüyan ve matracı ve tüfenkciyan-ı sahib-i devlet (sadr-ı âzamın) divana gittiği minval üzre vezir-i âzam kethüdası ve çavuş baş ağa üst ve selimî ve divan rahtiyle ve abâ ile ve saireleri divan üslubı üzre varıp orta kapıdan vezirâne libaslar ile ve divan tertibi üzre alıp önüne düşüp vezir sarayına (Paşa kapısına) getirirler. Ber mucib-i mûtâd-ı kadim olıgeldüği üzre birkaç gün saâdetlû sahib-i devlet hazretlerinin misafiri olup bâdehû kanun üzre sarayını döşeyip vezir kethüdası ve on kadar ağalar ve teşrifati-i divan-ı hümâyun tertibi üzere konağına götürülüp hil'at ilbas edip sürreler ihsan olunur..."*Nimetî efendi*, s. 91.

[4] Silahdar ağalığın ehemmiyyet kesbetmesinden sonraki vazife ve selâhiyyeti hakkında Atâ beğin Enderun Tarihine bakın (C. 1, s. 161. 209).

bir tütüncü, yedi nefer çakırsalan ve kilercibaşı baltacısiyle beraber üç zülüflü baltacı, yedekçi, heybeci saka ve saire vardı[1]. Silahdarların yevmiyeleri zamanla ve para rayicine göre değişmiştir. On altıncı asır sonlarına doğru yirmi akçe idi[2]. On yedinci asır ortalarında yevmiyesi kırk akçe[3] ve on sekizinci asırda altmış akçe[4] ve daha sonraki tarihlerde ise bundan fazla idi. On altıncı asırda kendisine dört kat *câme-i hassa* ismiyle elbiselik kumaş verilirdi[5]. Silahdarların, yevmiyelerinden başka hasları da vardı[6].

Sarayda silahdarın sarık sarıp kürk giymesine müsaade edilmiş olup diğer büyük ağalardan çuhadar ile rikâbdar yalnız sarık sararlar fakat kürk giyemezlerdi[7]. Silahdarın esas resmî serpuşu kırmızı kadifeli üsküftü[8].

***

Silahdarlık 1247 senesi cemaziyelevvelinde (1830 M.) silahdar Giritli Ali ağanın vefatı üzerine lağvedilmiş ve bunun hizmeti hazine kethüdasına verilmiştir; bu münasebetle vezirlerle devlet ricali dairelerindeki silahdar ismiyle istihdam olunan şahısların da vazifeleri kaldırılmıştır[9]. Yine aynı senede Enderun nazırlığı ihdas olunup hazine kethüdası Bekir efendi buraya nakledilerek silahdarlığın yerine bu nazırlık kaim olmuş ve bir sene sonra mabeyin müşirliği teşkiliyle buraya vezirlikle Ahmed Fevzi Paşa [Firarî] getirilmiştir[10].

Silahdarlığın ilgasiyle başkitâbetin teşekkülünü müteakip sadr-ı âzam tarafından padişaha hitaben yazılan takrir ve telhislerin bundan böyle mabeyin başkâtibine yazılması usul ittihaz edilmiştir.

[1] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 212.

[2] *Âli* (Kütüphanemizdeki basılmamış birinci cildi) s. 43 ve Umumî Kütüphane nüshası varak 135.

[3] *Koçi Beğin Teşkilat Mecmuası*, s. 41.

[4] *Başvekâlet arşivi* (Emirî tasnifi) Üçüncü Ahmed zamanı vesikaları, numara, 18396.

[5] *Âli* (Kütüphanemizdeki basılmamış birinci Cilt) s. 43 ve Umumî Kütüphane nüshası varak, 135.

[6] *Başvekâlet arşivi* (saray kısmı) numara 55 ve sene 1280 H. 1766 M.

[7] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3, kısım 1, s. 35. Has'odalılar, başlarına sırmalı takye giyerlerdi.

[8] *Âli* (basılmamış birinci cild) s. 43.

[9] *Lûtfi Tarihi*, C. 3, s. 166.

[10] *Sicill-i Osmânî*, C. 4, s. 729.

Hırka-i şerif dairesine muttasıl olup arzhâne denilen dairenin içinde silahdarların muhafazası altında kıymetli eşyalarla silah ve paraların muhafaza edildiği *silahdar hazinesi* denilen bir hazine vardı[1].

***

Silahdarların hemen hepsi malûmatlı şahsiyetlerdendi; içlerinde yirmiye yakın sadr-ı âzam olmuş zevat vardı; Üçüncü Murad'ın vezir-i âzamı Kanijeli İbrahim Paşa ile Çorlu'lu Ali Paşa şehid Ali Paşa, Kara vezir Seyyid Mehmed Paşa, İkinci Mahmud zamanındaki silahtar Ali Paşa bunlardandır.

Çuhadar ağa:

Çelebi Mehmed zamanında ihdas edildiği rivayet edilen[2] çuhadarlık, saraydaki mühim memuriyetlerdendi. Çuhadar, erkân-ı havass-ı cüvanî'nin üçüncüsü olup alaylarda ata binerek hünkârın gerisinde gider ve padişahın yağmurluğunu taşırdı; yine hükümdarın kaftan ve kürklerine bakmak da bunun vazifesi idi[3]. D'Ohsson, padişahın bayramda camiye gidişlerinde ve merasimde çuhadarın ahaliye gümüş para serptiğini de beyan ediyor[4]. Fâtih'in kanunnâmesinde derecesi evvelâ silahdar ve sonra rikâbdarı mütaakıp gösterilmektedir[5]; fakat on yedinci asırdan itibaren yapılan tâyinlerde çuhadar, rikâbdarın üstündedir.

Çuhadarın on altıncı asırda yevmiyesi yirmi akçe idi. 1131 H. 1718 M. tarihlerindeki mevacip defterlerinde günde otuz beş akçe alıyorlardı[6]. İlk defa çuhadar'lığa tayin edilen şahsa Enderun hazinesinden *acemilik* namiyle on sekizinci asırda on bir bin üç yüz çürük akçe verilmekte idi[7]. Çuhadar terfi ederse silahdar olurdu.

Silahdar ağa padişahın huzurunda bulunmadığı zaman ona ait işleri çuhadar ağa görürdü; şayet bu da bulunmazsa rikâbdar ağa vekâ-

[1] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 313.

[2] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 30 ve 201.

[3] *Koçi beğin Teşkilat Mecmuası*, s. 41.

[4] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3, kısım 7, s. 35.

[5] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 24.

[6] *Halkondil zeyli*, teşkilat kısmı s. 55 ve Ali (Kütüphanemizdeki basılmamış birinci cilt) s. 43 ve *Emiri tasnifi* (Üçüncü Ahmed zamanına ait vesikalar numara 18396 ve Cevdet tasnifi (saray kısmı) 2790.

[7] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray kısmı) 5848 sene 1169.

let ederdi. Çuhadarın maiyyeti hademesi olarak hâne-i hassa'dan ikişer lalası ve aşağı koğuşlardan birer kullukçı ve birer zülüflü baltacılariyle ikişer sofalı ve birer heybeci ve ikişer yedekçileri bulunurdu[1].

Çuhadar saraydan dışarı hükümet hizmetlerinden birine çıkarılacak ise on yedinci asrın son yarısında kendilerine beğlerbeğlik ve vezirlik verildiği görülüyor. Dördüncü Mehmed 1070 H. 1659 M. tarihinde çuhadar-ı hassa Seyyid Yusuf ağaya, Kars eyaletini vermiş ve anın yerine çuhadar olan Cerrah Kasım ağaya da bu hafta sonu Eğri beğlerbeğliğini tevcih etmişti[2]. Yine aynı hükümdar 1075 H. 1664 M. de çuhadar Ali ağaya vezirlikle Erzurum eyaletini tevcih edip 1079 H. 1668 M. de de çuhadâr-ı Hassa Hasan ağaya, Mora eyaletini vermiş ve Hasan ağa, padişahın huzurunda hil'at giyerken Dördüncü Mehmed kendisine *"bu mansıb senin pâyene göre azdır, rızây-ı hümâyunum üzre hizmet edersen Ya Budini veya Bosna'yı sana veririm"* demişti[3]. Bundan başka 1105 H. 1693 M. de çuhadar Hısım Mehmed ağaya vezirlikle Musul valiliği tevcih edilmişti[4].

***

Çuhadar-ı hassa denilen çuhadar ağa ile başçuhadar ismindeki memuru birbirine karıştırmamalıdır. Başçuhadar, padişahın bir yere gidişinde rikâb-ı hümayun'un sağ tarafında yaya olarak yürür ve elini padişah atının sağrısına kordu; ikinci çuhadar kırmızı atlas kese içinde bulunan padişahın ayakkabısını belindeki kuşağın yan tarafına asar ve hükümdarın sol tarafında giderdi; çizmeci tâbir olunan üçüncü çuhadar ise padişahın çizmesini belindeki kuşağa takardı; dördüncü çuhadarla diğerleri de alayda *peykler'le solaklar'ın* arasında yürürlerdi. Enderun tarihi, çuhadar-ı hassa ile başçuhadarı birbirine karıştırmıştır; bazı yerde silahdardan sonra başçuhadarın geldiğini ve bazı yerde de has'odanın bıçaklı eskilerini sayarken rikâbdardan üstün olan çuhadar-ı hassayı saydıktan sonra ayrıca başçuhadarı göstermektedir[5]. Osmanlı Devleti'nin teşkilâtını az hata ile yazmış olan D'Ohsson, çuhadar-ı hassa'dan mâada bir de ayrıca baş çuhadar olduğunu beyan

[1] *Enderun Tarihi* (*Atâ bey*) C. 1, s. 209.
[2] *Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 181, 182.
[3] *Vekayinâme* (*Abdi Paşa*) varak 133 b ve *Raşit*, C. 1, s. 209.
[4] *Silâhdar Tarihi*, C. 2, s. 237.
[5] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 120, 191, 201.

ediyor[1]. Zaten daha yukarıda yazdığımız gibi çuhadar ağanın vazifesi ile başçuhadarın vazifesinin tamamen birbirinden ayrı olması bunların ayrı ayrı olduklarını açıkça göstermektedir.

Baş çuhadarın maiyyetinde kırk kadar çuhadar vardı. Bunların ilk yirmi neferinin hazineden verilmiş som gümüşten altın yaldızlı kuşakları olup bu kuşağa merbut gümüş kamçıları ve bellerinde mücevherli bıçakları vardı. Diğer yirmi nefer ile mülâzımlar da bellerine şal kuşanıp hançer takarlardı, bu ikincilerin kuşak ve hançerleri kendilerine aitti[2].

İşte bu kayıtlar da çuhadar-ı hassa ile baş çuhadarın ayrı olduğunu göstermektedir. Çuhadar-ı hassa'nın yevmiyesinden başka zeameti[3] ve bir senede dört kat elbisesi ve on yedinci asırda yılda, biri mevlut ve diğeri bayramda olarak iki defa bahşışı vardı. Bahşışı yüz yetmiş altındı[4].

Rikâbdar:

Has'oda erkânının dördüncüsüdür; Fâtih'in kanunnamesine göre çuhadarlara tekaddüm ederdi: sonradan çuhadarlar üçüncü olmuşlardır[5]. Padişahın çizmelerine bakar ve ayakkabılarını giydirirdi[6]. Sonradan bu hizmet başçuhadar ile maiyyetine verildi. Rikâb-ı hümâyun ağaları hazır bulunmadığı mahallerde ve hususî gezintilerinde padişah ata binerken rikâbını yani özengisini tutmak bu hassa rikâbdarının vazifesi idi; on altıncı asırda ulûfesi yirmi akçe olup yine o asırda çuhadar gibi yılda bir, dört defa da elbiselik kumaşı vardı; sarayda terfi

[1] "Başçuhadar birinci oda hizmetkârıdır, bunun maiyyetinde kırk çuhadar vardır; bunlar diğer üç odaya mensuptur; zîkıymet elbiseyi lâbis oldukları ve kemerlerine bir bıçak ve bir hançer sokulu bulunduğu halde hepsi gümüşten olmak üzere ellerinde uzun zincirli kamçı bulunur ve padişahı takibederler. Başlarının kamçısı altındandır ve hükümdarın sağında yürür, eli padişahın atının sağrısı üzerindedir ve göğüs cebinde, efendisinin papuçlarını bir atlas kese içinde taşır, bunun muavini olan ikinci çuhadar padişahın solunda yürür (*D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3, s. 36). Edip efendi tarihinde 1204 H. 1789 M. senesinde rikâbdarın tekaütlüğü üzerine başçuhadar rikâbdar olmuş ve başçuhadarlığa da mabeyinci gelmişti (s. 39) çuhadar-ı hassanın rikâbdarın üstünde olduğu malûm olduğundan baş çuhadar ile çuhadar ağanın vazifelerinin ayrı ayrı olduğu görülüyor.

[2] *Enderun Tarihi*, s. 201 - 204 ve *D'Ohsson*, C. 7, s. 37.

[3] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray kısmı) numara 2647.

[4] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 41.

[5] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 24.

[6] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 41.

ederse çuhadar-ı has olurdu[1]. On yedinci asırda rikâbdarların taşra hizmetine çıktıkları zaman kendilerine beğlerbeğlik verildiği görülüyor[2], bazan vezir olanlar da vardı.

Rikâbdarlar, merasim ve alaylarda ve saltanat binişlerinde hükümdarın yanından ayrılmazlardı, padişah kayıkla bir mahalle gidecek olursa karşısında bulunurdu; bunun maiyyeti de çuhadarın maiyyeti kadardı[3].

1071 H. 1660 M. tarihli bir vesikada yeni tâyin olunan rikâbdara acemilik ismiyle kumaş verildiği görülüyor[4] sonradan bu kumaş, paraya tahvil edilmiş olmalı ki andan sonra emsalinin kumaş aldıkları görülmüyor ve anın yerine yukarıda söylediğimiz gibi acemilik tâbiriyle Enderun hazinesinden bir para veriliyordı; bu para miktarı on sekizinci asırda on bin altı yüz çürük akçe iken[5] sonradan yani aynı asır ortalarından sonra 11,300 çürük akçeye çıkarılmıştı[6]. On yedinci asırda senede iki def'a da mevlut ve bayramlık olmak üzere rikâbdar yüz elli altın bahşiş alırdı[7].

Tülbend gulâmı:

Buna sonraları *Tülbent ağası* da denilmişti; Fâtih'in kanunnâmesinde has'odanın ağalarından olduğu görülüyor[8]. Bu, on sekizinci asırdan evvelki teşkilâtta rikâbdardan sonra gelirdi; Çorlu'lu Ali Paşa'nın silahdarlığında yapılan teşkilâtta has'odabaşıdan hasoda zabitliği alınıp silahdarlar umum Enderun nezaretini ele aldıktan sonra tülbent gulamı has'odanın âmiri olmuştur.

Tülbent gulamının esas vazifesi, padişahın sarıklarını ve giydiği çamaşırı muhafaza etmek olup icabında bunları giydirirdi[9]. Merasim

[1] Âli (Umumî Kütühpane nüshası) s. 135 ve *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 3, s. 35.

[2] 1083 H. 1672 M. Rikâbdar Sarıkçı Mehmed ağa mir-i miranlıkla Kars sancağına tâyin edilmişti (*Zübdet-ül-vekayi*, varak 16).

[3] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 209.

[4] *İbnülemin tasnifi* (Saray mesalihi) numara 608, 609, 610.

[5] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi* (saray kısmı) numara 645.

[6] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi* (saray kısmı) No. 5848 sene 1169.

[7] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 41.

[8] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 24. *Enderun Tarihi*'nin tülbent ağası vazifesi hakkındaki mütaleası (C. 1 s. 207).

[9] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası* 4095 numaralı Nur-ı Osmaniye kütüphanesi nüshası s. 13 ve kütüphanemizdeki nüsha 47.

ve alaylarda at üzerinde merasime iştirak edip maiyyetinde elinde padişahın sarığını götürürdü[1]. Daha sonraları merasimde padişahı at üzerinde takibeden ve elinde padişahın sarığını tutan tülbent gulamından başka hükümdarın solunda diğer bir has'odalının ikinci bir sarık taşıdığını ve bu sarıkların hafifçe iki tarafa eğilerek selâm verilmek suretiyle halka padişahın iltifatını saçtıklarını D'Ohsson yazmaktadır[2]. Has'oda vazifeleri arasında bir de sarıkçıbaşılık varsa da bu, padişahın sarığını sarmakla mükellef olup sarıklardan birinin merasimde taşınması tülbent ağasına aitti. D'Ohsson'un, tülbent ağasının alaylarda sarık taşımasından bahsettiğine göre on sekizinci asrın sonlarında ve Üçüncü Selim zamanında ve hattâ on dokuzuncu asır başlarında bu vazifenin devam ettiği anlaşılıyor. Tülbent gulamının hırka-i şerifin nezafet ve intizamına memur edilmesi merasim haricinde Enderûn'a mahsus ilâve-i memuriyyet olarak sonradan verilmiş olacaktır[3].

Tülbent gulamı saraydan dışarı hizmetine çıktığı vakit yeniçeri ağası ve vezir de olurdu; meselâ 1063 H. 1653 M. senesinde tülbent gulamı gürcü Mustafa ağaya vezirlikle yeniçeri ağalığı verilmişti[4] ve 1099 H. 1687 M. de tülbent ağası Hasan ağa yeniçeri ağası olmuştu[5].

Bu Has'odalı erkândan sonra *Miftah gulamı* veya *anahtar ağası* denilen ve has'odalıların inzibatından mesul olan bir küçük zabit ile peşkir veya havlulara bakan ve miftah ağasının muavini gibi olan peşkir ağası, ibrik ve leğen hazırlıyan ibrikdar gibi has'oda eskileri vardı[6].

Tülbent ve peşkir ağalıkları 1249 H., 1833 M. senesinde lağvedilmişlerdir.

[1] *Thévenot*, avcı Sultan Mehmed'in mevlut alayını seyrederken padişahın arkasında anın silahını taşıyan silahdar ağanın solunda padişahın sarığını götüren esvabcıbaşıdan bahsediyor ki sarık götürdüğüne göre bunun tülbent gulamı olması icabediyor.

[2] *D'Ohsson*, C. 7, s. 35.

[3] *Enderun Tarihi* tülbent gulamı hizmetinin ihdasını Yavuz Sultan Selim'e atfediyorsa da (C. 1, s. 20) yanlış olduğu gibi ilk devirlerde hırka-i şerif hizmetiyle tavzif edildiğine dair bir kayıt da görmedim.

[4] *Vekayinâme [Abdi Paşa]* varak 20.

[5] *Zübdet-ül-vekayi*, varak 142 b.

[6] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 41. *D'Ohsson*, Anahtar ağasının, odanın levazım memuru ve hükümdarın sofrasının kâhyası olduğunu yazıyor (C. 7, s. 36) *Enderun Tarihi*, anahtar ağasının, hizmet-i mahsusaları olan has'odalıları vazifelerinde istihdam ile rahatsız olanları hastahaneye veya evlerine göndermek ve arz-ı hallerini silahdara takdim etmek ve saire olduğunu beyan etmektedir (C. 1, s. 206).

AK-AĞALAR

Kapı ağası ve ak-ağalar:

Ağa-i Babüssaâde denilen *kapı ağası* hadım ak-ağalarından olup[1] Yenisarayın başnazırı ve zabıtçısı ve Babüssaâdenin âmiri idi; bu da erkân-ı meşahir-i cüvanî'den ak'ağaların birincisi idi[2]. Kapıağası on altıncı asrın sonlarına kadar harem-i hümâyun kısmı da dâhil olmak üzere bütün sarayın en büyük şefi bulunuyordu; Darüssaâde ağalığı da ilâve olarak bu kapıağasının üzerinde idi.

Enderun tarihinin kaydına göre kapı ağalığı ile hazinedarbaşılık, sarayağalığı ve kilercibaşılık, İkinci Murad zamanında ihdas edilmiş ve kapıağası harem-i hümâyunun en büyük zabiti tâyin olunmuştur[3]. Yine aynı mehazimize göre Yavuz Sultan Selim zamanın dan itibaren akağaların dereceleri yukarıdan aşağıya şöyle imiş[4]:

Kapı ağası, has'odanın âmiri has'odabaşı, hazinedarbaşı, kilercibaşı, saray ağası ve saray kethüdası. Bunlardan sonra gelen beş eski ak'ağaya köşebaşı ve bunların altındaki baş eski ve daha sonra gelen iki nefere de özengi ağaları denilirmiş. Fatih Sultan Mehmed zamanında tedvin edilen kanunnâmede kapı ağası ile has'odabaşı, kilercibaşı ve saray ağası hükümdara mâruzatta bulunabilecek arz ağalarından idiler; fakat kanunnâmede ekseriyyetle en büyük olan kapı ağasının arz etmesi emrolunmuştur[5].

Kapı ağası, yukarıda söylediğimiz gibi ilâve-i memuriyyet olarak harem-i hümâyundaki Darüssaâde ağalarının ve bu suretle siyah

[1] Sarayın, Babüssaâde denilen kapısını muhafaza eden ve diğer mühim hizmetlerde istihdam olunan ak'ağalar ya doğuştan hadım veya sonradan hadım edilmiş bir sınıftı. İçlerinde muhtelif milletlere mensup olanları da vardı. Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmed devirlerindeki meşhur Gazanfer ağa, harbde esir edilerek kardeşi Cafer'le beraber hadım edilip sonra saraya alınmışlardı (*Hammer*, C. 7. s, 12, Atâ bey tercümesi) ve *Sicili-i Osmânî*.

[2] Ak'ağaların en büyüğü kapıağası olup sonra sırasiyle hazinedar başı, kilercibaşı ve saray ağası gelirdi. Has'odabaşı kısmında gördüğümüz üzere bu da, çok zaman ak'ağalardan olmuştu; hattâ on sekizinci asrın son yarısında bile ak ağalardan has'odabaşı görülüyor.

[3] *Enderun Tarihi*, C. 1, s, 34.

[4] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 164.

[5] *Kanunnâmemi Âl-i Osman*, s. 13-14.

hadımların da âmiri iken 995 H. 1587 M. tarihinde Habeşî Mehmed ağa, Darüssaâde ağalığını ak'ağalardan ayırıp müstakil idare etmeğe muvaffak olmuş ve sonra tekrar birleşmiş ve daha sonra ise bir daha birleşmemek üzere ayrılmıştır[1]. Bâb-üs-saade veya kapı ağaları seferde ve hazarda, camiye çıkışlarda padişahla beraber bulunur ve yalnız padişahın göçte ve avda bulunduğu zaman sarayda kalırdı; eğer kendisi taşra hizmetine tâyin edilecek olursa vezirlikle Mısır valiliğine (on altıncı asır sonlarında) gönderilirdi[2].

On altıncı asır sonlarında Babüssaâde ağasının yevmiyesi doksan akça olup bundan başka her sene onbeş زراع zirâ tülbent ve on altı endaze atlas ve üç bin akçe kuşak bedeli alıp on sekiz bin akçe de nakit olarak yıllığı vardı[3].

Kapı ağası Babüssaâde de kapının yanındaki bir odada otururdu, o tarihlerde bundan başka hiçbir kimse yalnız odada yatamaz ancak kendi koğuşlarında kerevet üstünde yatarlardı. Bunun maiyyetinde ak hadımlardan olarak miftah gulamı ile peşkir, ibrik ve şerbet gulamları vardı[4]. Dışarıda sadr-ı azam, padişahın nasıl mutlak vekili ise on altıncı asrın sonlarına kadar kapı ağası da sarayda mutlak surette vekildi[5].

Kapı ağasının bu geniş selâhiyyeti sonradan tahdidedilmiş, Darüssaâde ağaları müstakil olarak sarayın harem nezaretini ele almışlardı; fakat kapı ağaları on sekizinci asra kadar diğer saray hizmetlerinde yine baş'âmir olarak kalmışlardır. Lâkin bu tarihten itibaren nüfuzları daha ziyade azalıp kendisi seksen kadar beyaz hadım'ın âmirliğini yapmakla iktifa ettirilmiş olup bu da şöyle olmuştu. Söylediğim gibi evvelce Darüssaâde ağalığı ayrıldı ve buna tefevvuk ettirilerek hizmeti parçalandı. Onsekizinci asırda diğer saray ağaları da bunun nüfuzundan kurtulup selâhiyyeti daha ziyade tahdid olundu; buna da sebep ak'ağalardan Babüssaâde ağasiyle padişahın silahdarı olan

[1] Âli (basılmamış son cild).

[2] *Âli* (Umumî Kütüphane nüshası) varak 134, 135.

[3] *Âli* (Umumî Kütüphane nüshası) varak 134.

[4] *Âli Tarihi* (Umumî Kütüphane nüshası) varak 135.

[5] "...Kapı ağalık ahvali budur ki Kanun-ı Âl-i Osmanî'de kapı ağası padişahımızın sol veziridir. Vezir-i âzamdan sonra içeriye müteallik umur-ı cüz'i ve küllîyi arz etmeğe sahib-i arzdır ve taşrada bazı ahvaller bilinmek için padişahlar kapı ağasiyle müşavere etmek kanun-ı kadimdir. Lâkin müşarünileyh kapı ağasından (Mehmed ağadan) sonra kapı ağalık ahvali dahi bertaraf olmuştur. Evvelki kanun ve zabt-u-rabt ve edep tebdil olunup hâlâ harem-i hümâyunlarında kanun-ı cedid vazolunmuştur." *Kitab-ı müstetâb, onuncu fasıl.*

Ali ağa (Şehid Ali Paşa) arasındaki münaferetti. Bu tarihte kapı ağası bulunan Osman ağa, kibirli ve ters bir adamdı; padişahın teveccühüne mazhar olan silahdar Ali ağayı çekemiyerek anı emrine râm etmek istiyordu; bir gün Üçüncü Ahmed *Sâdâbâd'a* gitmek istedi; Osman ağa silahdarın padişahın arabasına binmesine mani olmak isteyerek itaat etmezse öldürteceğini makam-ı tehditte söyledi. Üçüncü Ahmed, kayıkla maiyyetinin beklediği yere geldi; silahdar, arabaya binmemek için özür diledi; padişah ısrar etti ve sebebini sordu; silahdar keyfiyyeti anlattı. Bu hale canı sıkılan padişah, saray âmirliğini ak'ağalardan alarak silahdara verdi[1]. Bundan sonra bu yeni kanun devam etti[2].

Ak'ağalardan olan ve *erkân-ı havass-ı cüvanî* denilen büyük ağaların sonuncusu bulunan *saray ağası,* sarayın temiz tutulmasına ve tamire muhtaç olan yerleri tamire memurdu; padişah sefere veya Edirne'ye gidecek olursa bu beraber gitmeyip sarayı beklerdi. Terfian hükümet hizmetine çıkacak olursa beğlerbeğlik veya sancak beğliği ile çıkardı; saray ağalığı münhal olacak olursa kapı oğlanı kethüdası, saray ağası olurdu. Onaltıncı asrın son yarısında saray ağasının yevmiyesi kırk akçe idi[3].

Kırk akçe yevmiyeli *kapı oğlanı kethüdası,* saraydaki kapı oğlanlarının âmiridir. Kapı oğlanları bir zaman on altı ve sonra otuz nefere çıkan ak hadımlar olup, kapı hizmetinde bulunurlardı; başlarına selimî ile divan günlerinde mücevveze giyerlerdi[4]. Büyük ve küçük odalardaki oğlanlara nezaret etmek de bunların vazifelerindendi. Ak hadımlar, geceleri bu odalardaki oğlanların aralarında yatarlardı. Kapı oğlanlarının yevmiyeleri onaltıncı asır sonlarında onar akçe olup muayyen yıllıkları, sarık ve elbiselik kumaşları vardı[5]. Bunların arasında münhal olursa sair odalardaki zülüflü tavaşiden efrad alınıp aralarına katılırdı.

1061 H. 1651 M. tarihinde ak'ağaların silsilesi şöyle idi:

[1] *D'Ohsson,* C. 7, fasıl 3, kısım 6; *D'Ohsson,* bunun tarihini 1710 gösteriyorsa da yanlıştır.

[2] Bu kayda göre Çorlu'lu Ali Paşa'nın silahdarlığında başlayan değişiklik, silahdar Ali ağa zamanında daha ziyade artmıştır.

[3] *Âli* (Umumî Kütüphane nüshası) varak 135.

[4] *Âli* (Umumî Kütüphane nüshası) varak 136.

[5] *Âli* (Umumî Kütüphane nüshası) varak 135.

Kapı ağası, hazinedar başı, saray ağası, saray kethüdası[1]. 1131 H. 1718 M. tarihli bir mevacib [maaş] defterinde ak'ağaların yukarıdan aşağı derecelerini şu şekilde görüyoruz:

Babüssaâde ağası (kapı ağası), saray-ı cedid ağası, saray kethüdası, baş kapı gulâmı, ikinci kapı gulâmı[2].

Hazinedar başı birinci silsilede ak'ağalardan idi. İkinci cetvelde bulunmayışına göre belki diğer enderun ağalarından bulunuyor demektir. Kilerci başı da her iki cetvelde yoktur; belki bu iki tarihte de ak'ağa olmıyan diğer ağalardan tayin edilmişlerdir.

1131 H. 1718 M. de kapı ağasının yevmiyesi 102, saray ağasının 60, saray kethüdasının 37, baş kapı gulâmının 17 ve ikinci kapı gulâmının ise 14 akçe idi[3]. 1186 H. 1772 M. senesinde de bunların yevmiyeleri aynı olup yalnız saray kethüdası ile baş kapı gulâmı arasında yirmi akçe yevmiyeli *kethüdâ-i hâne-i sagir* denilen bir vazife sahibi vardır ve ak'ağaların bu tarihte mevcutları altmış beş ve efrat yevmiyeleri de onikişer akçe idi[4].

Ak hadım ağaları arasında dışarı devlet hizmetine çıkarak vezirlik ve sadr-ı âzamlık eden bir hayli zevat vardır. İkinci Bayezid zamanında vezir-i âzam Hadım Ali Paşa, Yavuz'un sadr-ı âzamı, Hadım Sinan Paşa, Kanunî zamanındaki Hadım Süleyman Paşa, Dördüncü Murad zamanındaki Hadım Gürcü Mehmed Paşa bu cümledendir. İkinci Selim ile Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmed zamanlarındaki kapıağası meşhur Gazanfer ağanın sözü bütün devlet işleri üzerinde müessirdi; nüfuzunu çekemiyenlerin tesiriyle maktûlen vefat etmiştir.

Kapı ağaları başlarına selimî kavuk, arkalarına serâser denilen kumaşa dikilmiş sırt samur kürk giyerlerdi; dereceleri vezirlerin aynı idi[5]. Kapı ağalarının nezaretleri altında yetmiş kadar cami vardı; bu camilerin zevayid denilen fazlalarını mütevelliler her sene kapı ağasına teslim ederler ve o da bu fazlayı padişaha takdim ederdi[6].

[1] *Vekayi-i tarihiyye*, varak 16 B *ve Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 734. Saray ağalığı, saray kethüdasına verilmeyip has'odadan miftah gulamı hadım Ali ağaya verilince saray kethüdası Osman ağa, yol ve sıraya riayet edilmediğinden dolayı şikâyette bulunmuş ve kendisine saray haricinde bir vazife verilmişti.

[2] *Emirî tasnifi* (Üçüncü Ahmed vesikaları) numara 18396.

[3] *Emirî tasnifi* (Üçüncü Ahmed vesikaları) numara 18396. Onaltıncı asırda saray kethüdasının yevmiyesinin onaltı akçe olduğunu *Âli* yazıyor (Umumî Kütüphane nüshası) varak 136.

[4] *Cevdet tasnifi* (saray kısmı) numara 2190.

[5] *Enderun Tarihi*. C. 1. s. 163.

[6] *Koçi Beğin Teşkilat Mecmuası*, s. 9. Koçi bey bu fazlanın her sene on üç yük yani bir milyon üçyüz bin akçe tuttuğunu yazmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SARAYIN BÎYRUN HALKI VE VAZİFELERİ

SARAYIN BÎYRUN HALKI VE VAZİFELERİ

Osmanlı sarayının harem [Âile] kısmiyle enderun kısmından kısaca bahsedildikten sonra bir de *bîyrun* denilen, sarayın dışı yani Babüssaâde haricindeki teşkilâtına bakalım.

Saray'ın bu, bîyrun teşkilâtı işleri pek muhtelif olduğundan her birinin memurları da ayrı ayrı sınıflardandı. Burada hizmet eden ilmiyye sınıfı ile *ağayân-ı bîyrun* yani dış ağaları denilen ağalar[1] sarayın harem ve enderun kısmının haricindeki yerlerde, dairelerde oturup işlerini görürler ve akşamları evlerine giderlerdi. Bunlar, enderun ağaları gibi sıkı bir disipline ve sarayda yatıp kalkmağa mecbur değillerdi; arzu edenler sakal da salıverirlerdi. Bilumum bîyrun teşkilâtına ait tayinler sadr-ı âzam tarafından yapılırdı; bunlardan bazılarına Darüssaâde ağası tarafından da kürk giydirilirdi.

D'Ohsson, memurlarla dış ağalarını, ulema sınıfına mensup vazife sahipleriyle rikâb veya özengi ağaları, eminler, şikâr ağaları, zenci hadım ağasına tabi memurlar, padişahın muhafız askerleriyle saray muhafızı olan askerlerden mürekkeb olmak üzere sekiz kısma ayırmaktadır.

Ben evvelâ ilmiyye sınıfına mensup olanlarla bîyrun ağalarını ve bu münasebetle anların kendi maiyyet ve teşkilâtlarını yazdım ve bu suretle meselâ, çavuş başıdan bahsederken divan-ı hümâyun çavuşlarını, çaşnigir başıdan bahsederken çaşnigirleri ve emir-i alemi zikrederken maiyyetindeki alem ve çadır mehterlerini de gösterdim; bu suretle saraya mensup fakat saray haricindeki acemi oğlanların da böylece teşkilâtları gösterilmiş oldu.

[1] *Ağayân-ı bîyrun* denilen dış ağaları şunlardı; Yeniçeri ağası, mir-i alem, kapıcı başılar, mirahur, çavuş başı, çakırcı başı, çaşniğir başı, kapıkulu süvarilerinin altı bölüğünün ağaları. Bunlar padişahın atının yanında yürümek imtiyazına mâlik olduklarından, kendilerine *özengi ağaları* da denilirdi. *Müverrih Âli*, bîyrun erkânı olarak yeniçeri ağası, mir-i alem, kapıcı başıları, iki mirahur, çaşniğir başı, şikâr ağaları denilen çakırcı, şahinci, atmacacı başılar ile altı bölük ağaları, cebeci ve topçu başıları, arabacı başı ve mehter başıyı saymaktadır. (Basılmamış olan umumî Kütüphane nüshası) varak 133.

ULEMÂ SINIFINA MENSUP SARAY ME'MURLARI

Bunlar, padişah hocaları ile hekim başı, cerrahlar, gözhekimleri, müneccimler ve hünkâr imamları olmak üzere altı sınıf idiler. Cerrahlar ile göz hekimleri, hekim başının emri altında olduklarından bunların üçü bir sayıldığına göre ulemâ sınıfına mensup saray memurlarını dört kısım olarak kabul edebiliriz.

Padişah Hocaları:

Osmanlı padişahları şehzâdeliklikleri zamanında kendilerinden ders gördükleri hocalarını padişah olduktan sonra hünkâr hocalığına tayin ederler ve bunlara yüksek ilmiyye rütbesi verirlerdi. Onyedinci asrın son yarısından sonra gelen padişahlar, babalarının sağlıklarında ders görüp anların vefatlarından sonra talimden mahrum kalırlardı; bunlar hükümdar oldukları zaman usûlen, ulemâ arasından kendilerine bir hoca intihap ederlerdi. Fakat daha sonra bu usûl de kaldırılmıştır. İkinci Süleyman'dan itibaren padişahların yazıları güzel ve işlek olduğundan bunların kafes hayatında yazı meşkettikleri anlaşılıyorsa da bunu okur yazar harem ağalarından mı yoksa tahsil görmüş cariyelerden mi öğrendikleri mâlum değildir.

Çelebi Mehmed'e kadar padişah hocalarını bilmiyoruz; Çelebi Mehmed Amasya sancak beği iken hocası Sofı Bayezid isminde bir zat idi; Sofı Beyazid, Çelebi Mehmed'in hükümdarlığını temin için çalışmış ve hizmetine mukâfat olarak kendisine yüksek mevki ve rütbe verilmişti.

Fatih Sultan Mehmed'in şehzâdeliğinde Şemseddin Molla Gürânî ile İbn-i Temcid, hocası idiler[1]. Hükümdar olduktan sonra bir aralık

[1] *Şekayık tercümesi*, s. 103, 121 ve *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 36 ve 66; Aynı tarih, Molla Ayas, Çelebi zâde Abdülkadir-i Âmidî, Veliyyüddin zâde Ahmed Paşa, Akşemsettin'i de Fatih'in hocalarından gösteriyor (s. 66). *Sicill-i Osmânî* daha bazı zevatı da göstermektedir. C. 4. s. 717.

Tazarruât sahibi meşhur Sinan Paşa da hocalık etmişti; daha başka hocalarını da görmekteyiz[1].

İkinci Bayezid'in hocası Balıkesirli Muarrifzâde[2], Yavuz Sultan Selim'in hocası Kastamonulu Halimî Çelebi[3], Kanunî'nin Mevlâna Hayrettin[4], İkinci Selim'in Şemsi Çelebi ve sonra Atâullah efendi[5], Üçüncü Murad'la oğlu Mehmed'in hocaları Tac-üt-tevarih sahibi meşhur Sadettin efendi ve Birinci Ahmed'in, Horpüşteli Mustafa efendi[6] idi. Diğer padişahların da hocaları vardı. Bunlardan başka yukarıda saydığımız padişahların başka hocaları da görülmektedir.

Padişah hocaları içinde hükümdarın kendilerine hürmetinden ve mevki ve nüfuzundan istifade ederek devlet işlerine müdahale edenler az değildi. Bunların arasında Atâullah efendi ile hoca Sadettin ve Mustafa efendiler, İkinci Osman'ın hocası Ömer efendi, Dördüncü Mehmed'in hocası meşhur Vanî Mehmed efendi ile İkinci Mustafa'nın hocası Erzurumlu Feyzullah efendi en maruflarından idiler. Bilhassa Feyzullah efendi pek ileri gidip bütün devlet idaresini eline almış olan bir zattı.

Üçüncü Murad zamanında devletin dahilî ve haricî işlerinde hoca Sadettin'in büyük müdahale ve nüfuzu görülmüştü; sefirler ve memuriyet isteyenler için مرجع merci idi[7].

Üçüncü Murad hocasının [Sadettin efendinin] mizaç ve mişvarını bilir ve bazan yalan da söylediği için sözüne itimad etmezdi. Birgün Üçüncü Murad, oğlu Mehmed'e iki kıt'a haraç defteri vermiş ve:

[1] *Şekayik tercümesi*, s. 194.

[2] *Şekayik tercümesi*, s. 212. *Sicill-i Osmânî* de hatib Kasım, Abdullah ve yazı hocası Şeyh Hamdullah da vardır C. 4, s. 717.

[3] *Şekayik tercümesi*, s. 386.

[4] *Şekayik tercümesi*, s. 440.

[5] *Şekayik zeyli Atâyi*, s. 150.

[6] *Hammer*, Mustafa efendinin devlet işlerine müdahalesini, *Peçevî* ve *Naîma*'dan naklen yazar (C. 8 s. 43-44-51.) Mustafa efendi Kasım Paşa ile sarıkçı Mustafa Paşa'nın katillerine sebep olmuştur.

[7] Hoca Sadettin efendi Lehistan kıralı intihabı meselesinde Avusturya'yı hariç bıraktırarak devleti Fransa lehinde kıral intibabına sevkettiği gibi İngilizlerle Türklerin münasebatında padişah ve hükümet üzerine tesir yapmış ve hatta hocanın tesiriyle İngiliz sefiri bir müddet için Osmanlılarla İspanya arasındaki muahedeyi tehire bile muvaffak olmuştur (*Hammer*, C. 7 s. 102. 103, 136 Atâ bey tercümesi)

"Bunları hocan Azmî efendiye götür, ihtiyacına sarfetsin" demiş; Şehzâde Mehmed defterleri alıp ders esnasında hocanın önüne koymuş, Azmî efendi bunların ne olduğunu sormuş. Şehzâde keyfiyyeti anlatmış. Bunun üzerine Azmî efendi:

"Elhamdülillah ne halimiz varsa vardır; bu makulelere rızamız yoktur müberrayız" diye mühim bir para getirecek olan cizye defterlerini kabul etmemiş. Şehzâde, defterleri tekrar babasına götürüp hocasının almadığını söylemiş. Bunun üzerine padişah:

"Senin hocan defterleri almadıysa benim hocam alır" diye hoca Sadettin efendiyi telmih etmiştir[1]. Hoca Sadettin efendi fazl-u-kemal sahibi, iyi görüşlü kıymetli bir zat olup Eğri seferi esnasındaki Haçova meydan muharebesinde askerin dağılması ve düşmanın otağ-ı hümâyun önüne kadar geldiği kargaşalık esnasında padişahın yanından ayrılmıyarak sebat ve metanet tavsiyesiyle büyük bir zafere sebep olmuştur; hatta Macar ressamları muharebede Sadettin efendinin, padişahın atının yanında durup dua ettiğini tasvir etmişlerdi; bu tabloyu tarih sahibi Peçevî İbrahim efendi görmüştür[2].

İkinci Süleyman'ın, sarayda Kozbekçi kapısında kürk giydirerek kendisine hoca intihab ettiği Arapzâde Abdülvehhab efendinin, devlet işlerine müdahalesini gören Köprülü zâde Fazıl Mustafa Paşa, 1102 H. 1691 M. senesinde Nemçe seferine hareketi esnasında padişahın etrafında bulunup işlerine engel olacak nüfuzlu adamları uzaklaştırdığı sırada Abdülvehhab efendiyi de Mekke'de mücavir olmak istiyor diyerek alelacele İstanbul'dan çıkarmıştır[3].

Dördüncü Mehmed'in hocası meşhur Vanî efendi de bütün işlerde merci idi. Padişah kendisini pek sever ve hürmet ederdi; bunun damadı Erzurumlu Feyzullah efendi ise İkinci Mustafa'nın hocası olup bu padişahın cülusunda Şeyhülislâm olmuş ve padişahın ken-

[1] *Selânikî Tarihi,* (Basılmamış kısım) varak 247 (Esat efendi kütüphanesi numara 2259).

"Ümerây-i küffardan biri, saâdetlu padişahı ol halde tasvir ettikleri suretlerin, merhum gazi Tiryaki Hasan Paşa'ya göndermiş idi: tasvirde meharetleri muhtac-ı beyan değildir; elhak ol kadar benzetmişler ve uydurmuşlar. Bir kerre saâdetlû padişahı gören anların tasviri idügün kimseden suâle muhtaç olmazdı, Hoca efendiyi dahi tasvir etmişler. Saâdetlu padişahı at üzerinde ol halde yani tamam hayret ve infialde, hoca efendi rikâb beraberinde durur, iki ellerin duaya refedip padişahın yüzüne teveccüh etmiş, gûya bir nesne okur ve mübarek yüzüne üfürür ve altına Nemçe lisaniyle şerh yazmışlar, merhum kendi tercümanına okuttu." (*Peçevî Tarihi,* C. 2, s. 200).

[3] *Silâhdar Tarihi,* C. 2, s. 312 ve *Zübdet-ül-vekayi,* varak 188.

disine fazla hürmet ederek pek şımartması yüzünden sadr-ı âzamlar gölgede kalmışlardır; hatta İkinci Mustafa, tayin ettiği sadr-ı âzamlara Şeyhülislâmın sözünden çıkmamalarını tavsiye edecek kadar sadaret makamının nüfuz ve haysiyetini kırmıştı; bu yüzden Feyzullah efendinin dairesi vasıtalı, vasıtasız merci olmuştu. İkinci Mustafa, Rami Mehmed Paşa'yı sadr-ı âzam tayin ettiği zaman ona:

"Şeyh-ul-islâmın reyinden taşra hareket edersen müstahikk-ı itab olursun" demişti[1]. Merasim ve alaylarda sadr-ı âzam ile Şeyhülislâm at başı beraber giderken veya padişahın huzuruna girerlerken kanun üzere Şeyhülislâm, sadr-ı âzamın solunda giderdi; İkinci Mustafa bunu bozarak sadr-ı âzamı, Şeyhülislâmın soluna geçirmişti. Hükûmetteki azil ve tayin işleri Feyzullah efendi ile görüşülmedikçe halledilemezdi; yüksek bir âlim ve fakat pek haris olan Feyzullah efendi, devletin can damarı olan malî işlere kadar müdahale etmiş ve korkularından defterdarlar ses çıkaramıyarak dediği gibi hareket etmişlerdir[2].

***

Padişah hocalarının muayyen maaşları ve hükümet tarafından verilen tayinleri vardı. (1099 H. 1687 M.) tarihinde İkinci Süleyman padişah olduktan sonra kendisine hoca tayin ettiği yukarıda ismi geçen Arap zâde Abdülvehhab efendiye, hergün 12 okka et, üç çift ekmek, onaltı çift fodla ve ayda onbeş okka pirinç, 30 okka sade yağı, 30 okka bal, 30 okka soğan, 5 okka sarı balmumu 30 okka tuz, 15 okka zeytin yağı, 8 okka kahve ve 400 dirhem bahar ve 15 okka şeker tahsis ettirmişti[3].

1115 H. 1703 M. de bir isyan neticesinde katledilen Feyzullah efendiden sonra gelen padişah hocalarının ehemmiyetleri ve nüfuzları olmadığı gibi isimleri de pek malûm değildir; onsekizinci asrın son yarısından itibaren hünkâr hocalığına Mülkiyye sınıfından ve hadım ağalardan fazl-u-kemal sahibi olanlar tayin edilir oldu[4]. Padişah hocaları onaltıncı ve onyedinci asırlarda teşrifat ve merasimde vezir ve kazaskerlere tefevvuk ettirilmiştir; Fatih'in kanunnâmesindeki:

[1] *Zübdet-ül-vekayi*, varak 418.
[2] *Zübdet-ül-vekayi*, varak 424.
[3] *Başvekâlet arşivi* (Mühim diye ayrılan vesikalar arasındaki tahta sandıktan).
[4] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 2, kısım 2.

"...Muallim-i sultan dahi kezâlik serdâr-ı ulemâdır ve vezir-i âzam anları riayeten üstüne almak münasibtir, amma müftü ve hoca sair vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur dahi ederler..."

kayıtları, hünkâr hocalarının yüksek derecelerini göstermektedir[1].

Padişah hocalariyle, müderrislerin derslerinden mezun olan mülâzımlar müderrisliğe tayin olundukları zaman kendilerine yevmî yirmi akçelik müderrislik verilirdi; fakat Kanunî Sultan Süleyman, hocası Hayrettin efendiye hörmeten andan mülâzım olanların yirmi beşer akçe ile tayinlerini emreylemişti[2].

Padişah bayram tebrikinde tahta oturur oturmaz eğer varsa iptida hocası herkesten evvel sağ taraftan gelerek el öper ve bu sırada padişah ayağa kalkarak alkış yapılırdı[3]. Onaltıncı asırda sünnet düğünlerinde ve okuma merasiminde padişah kendi hocasını sağ tarafına ve yanına oturturdu; 946 Receb'inde (1539 M.) Kanunî Sultan Süleyman, oğlu Bayezid'i sünnet ettirdiği zaman tertip edilen cemiyyette sağ tarafına hocasını ve anın alt tarafına Rumeli Kazaskerini oturtmuştu[4].

Hekim Başılar:

Osmanlı devletinde 1252 H. 1836 M. tarihine kadar *Ser Etibbâ-i hassa* denilen Hekim başılar, hep ilmiyye sınıfından ve tıb ilmine vâkıf zevattan tayin edilirlerdi. Hekimbaşı, etıbbâ-i hassa ismi verilmiş olan saray doktorları ile cerrah ve göz hekimlerinin âmiri olup bundan başka imperatorluk dahilindeki bütün tabib, cerrah ve göz hekimlerinin de nezareti buna aitti. Yine Osmanlı memleketi dahilindeki hastahanelerin tabib ve cerrahlarının tayin ve azilleri bunun işareti ve takriri üzerine yapılırdı[5].

[1] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 10 ve *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Asitâne*, s. 41. *Fatih'in kanunnâmesinde* Müftü (Şeyhülislâm) ve padişah hocalarının çocuklarına günde altmış akçe hisabı üzerinden ve şehremini tarafından maaş verileceği zikredilmektedir (s. 21).

[2] *Şekayik tercümesi*, s. 440.

[3] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 64.

[4] *Tabakat-ül-memâlik* (Millet kütüphanesi nüshası) s. 598.

[5] *Mühimme defteri 2*, s. 140, 213 ve *Mühimme defteri*, No 4. varak 28 b ve *Emirî tasnifi* Birinci Sultan Ahmed devri vesikaları numara 851.

Hekim başılar zaman zaman İstanbul'daki müslim ve gayr-ı müslim tabib ve cerrahları teftiş ve imtihan eder ve ehliyyetnâmesiz olanların dükkânlarını kapattırırlardı[1].

Tabibler, tıb ilmine dair şarktaki tıbbî eserleri tetebbû ve bir tabibten ders ve staj gördükten sonra imtihan vererek veyahut mevcut hastahanelerin birinde yetişerek ehliyyetlerini isbat ile tabib icazetnâmesi alırlardı.

Sarayda has'odalılardan baş lalaya tabi olan[2] Hekim başının emri altındaki tabiblerin, hem sarayda ve hem de hariçte vazifeleri vardı; bunlardan ikisi hergün münavebe ile sarayda bulunurlardı[3]. (1013 H. 1604 M.) senesindeki etıbbâ-i hassa şunlardır:

Hekimbaşı Mevlâna Şemseddin[4], Tabib, Cerrah zâde Mevlâna Mehmed, Tabib mevlâna Seyyid Hacı Mehmed, Mevlâna Mehmed sabık hekim başının biraderi, Mevlâna Bakkal zâde Yusuf hem tabib ve hem müneccim, Mevlâna firenk Mehmed müslim-i nev[5], Divan-ı âli kâtiplerinden Mevlâna Mehmed, Valide Sultan hastahanesi tabibi Mevlâna Hasan, Kehhal ve tabib Mevlâna Şeyh Ahmed, Mevlâna Hacı Mehmed, Sultan Bayezid hastahanesi ser tabibi Mevlâna Hüseyin, Fatih Sultan Mehmed hastahanesi sertabibi Mevlâna Musa, sabık hekim başının oğlu Mehmed Çelebi, Hekim başı Şemsettin'in oğlu Mustafa Çelebi, sabık cerrah başı Emrullah bey, Hasbahçe tabibi Ali Çelebi, sabık ser kehhal [baş göz hekimi] Ahmed'in oğlu Abdullah Çelebi, Kara yahudi oğlu Mustafa, Hasan efendi oğlu Mustafa Çelebi ve biraderi Mehmed Çelebi, merhum hekimbaşı İsa Çelebi oğlu Ahmed Çelebi.

[1] *Mühimme defteri*, 23, s. 22. (sene 981 H. 1573 M.) ve sayfa 45 ve *Mühimme*, defteri 25. s. 18 ve *mühimme defteri* 70 sayfa 155 sene 1001 H. 1593 M.

[2] *Atâ tarihi*, C. 1. s. 193.

[3] *D'Ohsson*, C. 7, s. 10.

[4] *Sene 1005 Cemaziyelevvel* (*1597*) Reis-î Etıbba ilm-i tıb ve fenn-i kehalette (göz hekimliğinde) faik ve serefraz olan âlim ve hekim-ı hâzik Mevlana Sinan Çelebi, sefer-i zafer rehberden (Eğri seferinden) avdet edip gelirken vefat etmiş ve yerine Sultan Süleyman'ın Tıb medresesinde müderris İstanbul Tabiblerinden Mevlâna İskilibli Şemsettin, Reis-i Etıbba olmuş ve tıb medresesine de vefat eden Sinan Çelebi'nin biraderi İstanbul tabiblerinden Mevlâna Muhyiddin tayin edilmiştir. Cerrah başılık yine Emrullah'a (yukarıda metinde ismi vardır) emrolunmuştur. (*Selânikî*, basılmamış nüsha varak 361 b).

[5] Müslim-i nev, yeni müslüman demektir. Aslen firenk olan Mehmed'in evvelden beri tıbla alâkası olduğu anlaşılıyor.

Bunlardan başka mehazimizde *Cemâat-i Etıbbâ-i yahudiyan* ismiyle sarayla alakası bulunan altmış üç yahudi tabibin isimleri geçmektedir[1].

Saraydaki hassa tabiblerin miktarı zaman zaman değişmiş olup ondört ile yirmibir arasında bulunmuştur. *Ayn-ı Ali* risalesine göre bunların onyedinci asır başında mevcutları yirmibir müslüman tabib, bundan başka kırk bir de yahudi tabibdir[2]. Onyedinci asır ortalarında ise hassa tabiblerden müslüman olanların adedi ondört, yahudilerin ise dörttü[3].

***

Hekim başılığa tayin edilen bir tabib'e ibtida sadr-ı âzam ve sonra da Darüssaâde ağası ve onsekizinci asır sonlarında da padişah huzurlarında hil'at giydirilip vazifesinin ilân olunması kanundu[4]. Sadr-ı âzam tarafından hil'at giydirilmesi kendisinin bîyrun ricalinden olmasından dolayı idi. Hekim başıların Gelibolu'da ve cerrah başıların Aydın'da arpalıkları yani maişetleri için dirlikleri vardı; kim hekim başı ve cerrah başı olursa bu arpalıklar anlara tahsis olunurdu[5]. Bundan başka hekim başılar padişah tarafından hariçte hasta olan vezir ve ricâle de gönderilerek anlardan da hediyye ve para alırlardı[6].

Hekimbaşıların, sarayda hekimbaşı dairesi olan *ve baş lala kulesi* denilen mahalde, daireleri ve bir de eczahaneleri olup ilaçları burada tertip ederlerdi[7]. Hekim başıların padişah ve saltanat hânedanı için tertip ettikleri ilaç kendisinin tarifi veçhile eczacı tarafından yapılıp,

[1] 1013 H. 1604 M. *senesine ait küçük ruznamçe defteri* (*Kâmil tasnifi hususi numara 1*).

[2] *Aynı Ali risalesi*, s. 94.

[3] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 26.

[4] *Raşit Tarihi*, C. 4; *Suphi Tarihi*, varak 71 b. sene 1148 ve *İzzî Tarihi*, s. 56 ve 153 ve *Edip efendi Tarihi* (ikinci kısım) s. 36 ve *Defter-i yevmiyei-i oda-i teşrifat*'da (s. 98 sene 1235) şöyle deniliyor: hekimbaşılık tevcih edilen zat huzûr-ı hümâyunda erkân samur kürk giyip bakacılar kethüdası vasıtasiyle bâb-ı âliye gelip çinili odaya götürülür ve sonra teşrifatçı delâletiyle sadr-ı âzam tarafından kabul olunurdu. Sadr-ı âzam yeni hekimbaşıyı odanın ortasında karşılar, hekimbaşı etek öper, otururlar kendisine kahve, çubuk, gülsuyu ve buhur verilerek ikram olunur ve bundan sonra da erkân samur kürk giydirilirdi. (*Teşrifatçılık defterleri 677 mükerrer*).

[5] *Suphi Tarihi*, varak 71 b.

[6] *D'Ohsson*, C. 7, s. 9.

[7] Sarayda bu eczahaneden başka kiler odasında Fatih Sultan Mehmed tarafından tesis edilmiş bir eczahane daha vardı. *Hünkâr macunu* denilen baharlı ve misk ve anberli macun burada tertip olunup icabedenlere ve vükelâya gönderilirdi (*Enderun Tarihi*, C. 1, s. 194).

kâse, hokka veya kutuya konduktan sonra üzeri hekimbaşı ile baş lala tarafından mühürlenerek takdim olunurdu[1].

Hekim başılar her sene Nevruz'da (22 Mart) anber, afyon hülâsası ve sair kokulu nebattan *Nevruziyye* ismi verilen kırmızı renkli ve kokulu bir mâcun yaparak Nevruz gecesi bunları porselen kaplar içinde ibtida padişah, şehzâde ve sultanlara, kadın efendilere, sadr-ı âzama ve devlet ricaline takdim ile mukabilinde hediyye alırlardı. Nevruziyye takdim eden hekim başıya padişah huzurunda kürk giydirilmesi usuldendi[2].

Hekim başılara bu bahar atıyyesinden başka kış atıyyesi de verilirdi[3]. 1236 H. 1821 M. senesinde Anadolu kazaskeri pâyesinde olan hekim başı Mustafa Behçet efendi, Müneccim başı Râkım efendi ile birlikte Bab-ı âliye gelip sadr-ı âzamın huzuruna kabul edilmişler, biri nevruziyyesini, diğeri de takvimini takdim ile kahve, gül suyu ve buhur ikramından sonra hil'atleri giydirilip atıyyelerini almışlardı[4].

Padişah veya hanedandan ve hükümdar ailesinden birinin hastalığı uzar ve hekim başı tarafından tedavisi mümkün olmazsa Beyoğlunda yerleşmiş olan mahir ecnebi tabibleri de davet olunurlardı; bunlar hekim başı ile beraber saraya giderler, hastayı beraberce muayene ederlerdi[5].

* * *

Osmanlı padişahı vefat edip yerine diğeri geçince hekim başının azledilmesi kanundu[6]. Fakat padişah vefat etmeyip hal'edilecek olursa hekim başı değişmezdi; çünki hekim başının bu işte bir alakası ve meharetsizliği yoktu[7].

Hekim başılar 1252 H. 1836 M. tarihine kadar yukarıdan beri söylediğimiz tertip ve kanun üzere ulema sınıfından tıbla meşgul ve

[1] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 193.

[2] *Cevdet tasnifi* (saray kısmı) vesikalar numara 408 sene 1225 ve *D'Ohsson*, C. 7, s. 10.

[3] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray kısmı) 7072 sene 1167.

[4] *Defter-i Yevmiye-i Oda-i Teşrifat* (Başvekâlet arşivi) Teşrifatçılık defterlerinden No: 677 mükerrer.

[5] *D'Ohsson*, C. 7, s. 10.

[6] " ...Cülûs-ı hümâyun akabinde hekim başıların azli âdet olduğuna binaen..." *Vasıf*, C. 2, s. 285.

[7] *Raşit Tarihi*, C. 3, s. 235.

yetişmiş olan tabibler arasından tayin olunurlarken bu tarihten itibaren bu sınıf haricinden ve Mülkiye sınıfından ilk defa bir hekim başı tayin edilmiştir[1]. Bu sırada Anadolu payesinde bulunan Mustafa Behçet efendinin biraderi Abdülhak Molla azledilip yerine ilk defa cerrahhane müdürü Ahmed efendi geçmiştir; fakat 1255 rebiulevvelinde Abdülhak Molla tekrar ve 1264 Zilkade de (1848 Birinci Teşrin) üçüncü defa yine hekimbaşı olmuş, fakat bu arada İzmirli mühtedi İsmail efendi (Paşa) de İlmiyye sınıfı haricinden olarak 1261 H. 1845 M. senesinden itibaren Abdülhak Molla'nın üçüncü defaki tayinine kadar üç sene hekim başılıkta bulunmuştur[2].

* * *

Saray hekimleri arasında bir de *Tabîb-i Rûhânî-i hassa* denilen ve hastaları okuyup nefes eden manevî bir hekim vardı; bu tabib-i rûhanî-i hassa maaşını İstanbul, hassa harcı malinden alırdı; bunun tayini de bekim başının inhâsiyle olurdu[3].

Cerrah Başıları:

Saraydaki bîyrun hizmetlerinden biri de cerrah başılık olup şehzâdelerin sünnetleri ve saraya alınacak hadım ağalarının muayeneleri cerrah başının vazifelerindendi. Cerrah başıdan başka saray hizmetinde müteaddit cerrahlar vardı; devşirme zamanında saraya alınacak oğlanların muayenelerini ve divan-ı hümâyunda Müslüman olanların sünnetlerini bunlar yaparlardı. Bunlardan hergün ikişer kişi nöbetle Darüssaâde ağasının odasının yanındaki oda'da otururlar ve bir hizmet çıkarsa yaparlardı; cerrah başıların ve cerrahların azil ve tayinleri hekim başının yazmasiyle olurdu[4].

Kehhal Başı:

Saraydaki göz hekimlerinin başına *ser kehhal* denilirdi; göz hastalıklarına bakarlar ve daha ziyade göze faydası olduğu için sürme ter-

[1] *Lütfi Tarihi*, C. 5, s. 70 ve *Sicill-i Osmânî*, C. 4, s. 722.

[2] *Sicill-i Osmânî* (İsmail Paşa maddesi) C. 1. s. 386.

[3] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray kısmı) numara 4178.

[4] *Mühimme defteri 2*, s. 203 sene 964; "Reis-ül-etıbba Mevlâna Bedrüddin mektup gönderip mahrusa-i Edirne'de olan bahçe-i âmirede yevmî iki akçe ile cerrah olan Zenop fevt olup Behram içün hizmet-i mezbûre mahaldir deyu tavsıye edip arz itmegin mezbure buyruldı" ve *Başvekâlet arşivi sıhhiyye vesikaları* (Cevdet tasnifi) numara 176 sene 1198,

tip ederlerdi. Gerek kehhal başı ve gerek diğer göz tabiblerinin büyük âmirleri hekimbaşı idi[1].

Müneccim Başılar:

Osmanlı tarihinde padişah cülûsu velâdet (doğum), harp ilânı, ordunun hareketi, sadr-ı âzamlara mühür verilmesi, denize gemi indirilmesi, sultan düğünü ve saire hep birinci veya ikinci müneccimin tertip ettikleri zayiçe üzerine bir eşref saat intihabiyle o saat ve dakikada icra olunurdu; bunu devlet ricali de kendi talîlerinin müsait gitmesi için tatbik eylerlerdi; bundan dolayı müneccimlik Osmanlı Devletinde mühim bir îtiyad olarak kabul edilmişti.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul fethine hareket edeceği zaman müneccimler, padişahın hareketi için bir eşref saat intihap etmişler ve hükümdar da o saatte sefere çıkmıştı[2].

İlmiyye sınıfından olan müneccim başı ile ikinci müneccimin tayinleri *reiss-i etibba* yani hekim başının inhasiyle olurdu[3]. Bunlar icabettikçe *saat-i muhtar* veya eşref saat denilen uğurlu bir saat gösterirler ve tertip ettikleri zâyiçe sadr-ı âzam tarafından padişaha takdim olunur, hükümdar hangisini muvafık görürse ona göre hareket edilirdi.

Sadr-ı âzam'a mühr-i hümâyun verilmesi yani anın sedarete tayini, ordunun hareket saati, bir mahalle asker sevki[4], has ahır atlarının çayıra çıkarılması[5], çocuk tevellüdü, ziyafet saatinin intihabı, padişah kayığının veya tersane'de bir geminin denize indirilmesi yahut vaz-ı esas resmi[6] ve saire gibi hallerde hep iki müneccimden birinin tertip ettiği zâyiçe üzerine merasim yapılırdı. Meselâ tarihsiz bir vesikada (Üçüncü Ahmed'e ait olması muhtemel) yapılacak bir ziyafetin saati müneccim basıdan sorulmuş, o da şevvalin onuncu salı gününün

[1] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray kısmı) numara 2070 sene 1184.

"...Mihre-i ilm-i nücum, şâhın hurucı içün bir vakt-i hoceste fercâm ve sâat-ı saâdet encam ihtiyar itmişlerdi, ol vakt-i mübarekte hazret-i saltanat penâh rahimehullah, soffa-i taht-ı sîmini hane-i zerrin-i zeyne tebdil edip bir, şîr savlet, pelenk heybet taziye gaza niyyetine suvar olup..." *İstanbul fetihnâmesi*, s. 10.

[3] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray kısmı) numara 6711 sene 1194.

[4] Konya valisi kadı Abdurrahman Paşa ile Rumeliye dağlı eşkıyası üzerine asker sevki için eşref saat intihap olunmuştu (*Dolab vesikaları, dolap 1 sandık 20 telhis ve hatt-ı hümâyun numarası 98*).

[5] *Defter-i Yevmiye-i Oda-i Teşrifat*, (s. 55, 85) sene 1237 ve 1238 (teşrifatçılık 677 mükerrer)

[6] *Defter-i Yevmiye-i Oda-i Teşrifat*, (s. 1, 3, 4, 14, 22.); daha sair kayıtlar da vardır.

ziyafet için münasip olacağını göstermişti[1]. Sultan düğünü münasebetiyle de İkinci Mahmud zamanında böyle bir zâyiçe tertip edildiğini görmekteyiz[2].

***

Dördüncü Mehmed, müneccim başı ve meşhur tarih *(Cami-üd-düvel)* sahibi Ahmed efendiye birgün huzurunda, enderun ağalarından birine verip saklattığı billurun ismini söylemiyerek saklanan şeyin ne olduğunu sormuş; o da "alât-ı nücûmiyye îmaliyle" evsafından bahsetmiş ve hükümdarın takdirine mazhar olmuştu; hatta padişah müneccim başının elindeki zâyiçeye baktığı zaman bunun arkasında Ahmed efendinin bazı borçlarını görmüş ve kendisine borçlarını ödeyecek kadar para vermişti[3].

Padişahlardan bir tanesi yani Birinci Abdülhamid zâyiçe'ye ve eşref saate itibar etmez ve fakat an'ane olduğundan dolayı bunu tatbik ederdi. Bu hükümdar, sefer esnasında ordunun İstanbul'dan çıkmasına dair eşref saat ihtiyarı hakkında sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem koca Yusuf Paşa'nın takdim ettiği telhise cevaben beyaz üzerine aşağıdaki hatt-ı hümâyunı göndermişti:

"Hazret-i fahr-i kâinat efendimiz nücûmen bir mahalle hareket etmedi; elmütevekkil alellah. Aslından araba ve deve ve beygir ve hayvanât-ı saire kethüdaların hizmetidir; bu babda niçün taksirat eyledi?. Benim umurum cenâb-ı hakka tefvizdir, nücûma tefviz değildir; Devlet-i aliyyede gerçi bu misillu umûr-ı muazzamalar vakt-ı muhtar ad'oluna gelmiştir; hemen hareket. Âsitaneden liva-i şerif bir serdârıma teslimdir, yoksa gayri istimal olmaz; düşman-ı din üzerimize geldikte saat gelmemiştir deyu saate müterakkip olunur mu? bâzan mazanna-i kiram zevatşanların istihareleri dahi makbuldür; gayrî nasıl iderseniz siz bilürsiz, ben karışmam. Mukarrib ricallerimiz sizi çok avk iderler, hemen encâmı hayır ola. Bir dahi filan kalurum kalmam lafzını yazmıyasın; ne güne karar verildi ise hemen hareket edesin, allah selâmet versin. Perşenbe gününedek nasıl hava olacağı malûm değildir; yarın-

[1] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray kısmı) numara 1873.

[2] *Başvekâlet arşivi* vesikaları (dolap 3. sandık 92, *İrade-i seniyye 9*) (*Sûr-ı hümâyun torbası).*

[3] *Raşit Tarihi,* C. 1. s. 144.

dan iyi gün olmaz fahr-ı âlem efendimizin mevlidi yevm-i isneyn. Ben ona itibar ederim".[1]

Yine aynı hükümdar zamanında sadr-ı âzamlara mühr-i hümâyun verilirken birinci ve ikinci müneccimlerin eşref saat intihap etmeleri kanun olduğundan bahsile padişaha müneccimlerin gösterdikleri uğurlu saati havi iki zâyiçe takdim edilmiş ve bunlardan hangisiyle hareket olunacağı sorulmuştu. Bu telhisin üzerine padişah:

"Evvel ve sani kavl-i nücuma itibaren yazmışlar. İlimlerinde hangisinin mehareti zahir ise zâhîren ona göre amel ve hareket gerektir. Yoksa hakikat-i hal âlimülgayb olan allaha malûmdur.,,

Hatt-ı hümâyununu yazıp telhisi iade eylemiştir[2].

* * *

Müneccim başıların vazifelerinden biri ve en mühimmi takvim tertibi idi ki bu âdetleri yakın zamanlara kadar devam etmiştir. Müneccim başılar takvim tertibini 1215 H. 1800 M. senesine kadar meşhur Mirza Uluğ beğin (vefatı 1449) zeyçinden hisap ederek yaparlardı; fakat o tarihten sonra yeni dürbün ve alât-ı rasadiyye ile takvim tertibini Üçüncü Selim emreylediğinden Fransız hey'et şinaslarından meşhur Kasini'nin zeyçinden hisap olunarak takvim yapılmış ve 1248 H. 1832 M. senesinden itibaren de *Lala zeyci* namiyle maruf zeyçden istifade olunmuştur[3]. Müneccim başılar tertip ettikleri takvimleri padişah ve sadr-ı âzama takdim ederek mukabilinde Nevruziyye ismiyle atıyyeler alırlardı; padişahlar onyedinci asırda bin akçe[4] ve onsekizinci asır ortalarında ise altı bin sağ akçe (gümüş para) atıyye verirlerdi[5]. Yirminci asır başlarında baş müneccimin sadr-ı âzama takdim ettiği takvim sebebiyle arkasına bir erkân samur kürk giydirilip kendisine

[1] *Emirî tasnifi,* Birinci Abdülhamid'e ait vesikalardan (dolap 1 sandık 7 hatt-ı hümâyun 9).

[2] *Emiri tasnifi,* Birinci Abdülhamid vesikaları numara 1466 dosya 6.

[3] *Lütfi Tarihi,* C. 4, s. 73; Cassini, 1712 de ölmüştür.

[4] يوم احد (Pazar) فى شهر ذا (Zilkade) سنه ١٠٦١ عادت نوروزيهٔ حسين افندى سر منجمان خاصه در وقت بحضور حضرت پادشاه عالمپناه تقويم جديد بتسليم شده واجب سنه ١٦٠١ عن خزانهٔ عامره دادن فرموده با فرمان شريف فى التاريخ المزبورسنه عن منه بدست عبدى آغا ناظر ميرى يالكز بيک آقچه (Teşrifat defteri No. 6)

[5] *Başvekâlet arşivi* (saray vesikaları) numara 59 sene 1164 ve *İbnülemin tasnifi* (Maliye) vesikaları numara 4922.

beş yüz kuruş atıyye verilirdi[1]. Müneccim başılar ramazanda gerek padişaha ve gerek sadr-ı âzama imsakiyye de takdim ederlerdi[2].

Müneccim başıların maiyyetlerinde şagirdleri de vardı; onyedinci asır başlarında bunların miktarı beş kadardı. Müneccim başılar içinde en meşhuru onyedinci asırda yetişen müneccim başı Hüseyin efendi olup zâyiçelerinin isabetiyle şöhret bulmuş ve bu yüzden epi servet iddihar etmişti; hergün kendi zâyiçesine bakan bu zat, kendisi için mukadder âkibetin önüne geçemiyerek maktulen vefat eylemiştir[3]. Tarihlerde müneccimlerin ihbarına aldanıp ortaya atılan bir takım şahıslara tesadüf edilmektedir ki Kırım hanlarından iki Şahingiray ile Canikli Hacı Ali Paşa torunu Tayyar Paşa bunlardandır[4].

Osmanlı ricalinden müneccimlerin istihracına aldanıp anınla hareket eden ve harekâtını ve işlerini ona uydurmak isteyen zevat vardı. Kendisine sadr-ı âzamlık verilecek bir vezir mühr-i hümâyunun bir kaç dakika veya bir kaç saat sonra tevdiini rica eylemiştir; Ratib efendiye, Üçüncü Selim tarafından, Reis-ül-küttablığa getirileceği evvelden bildirilmişti; Ratib efendi bu tayinin eşref saat saydığı bir gün sonraya te'hirini rica eylemiş; fakat bu sırada başka biri reisliğe getirilerek Ratib efendinin zâyiçesi bozuk çıkmıştır[5].

Hünkâr imamları:

Padişahların namaz kılarken kendisine uydukları zata *Hünkâr imamı* denilirdi. Padişah imamları zamanla üçe kadar çıkmıştı[6]. Bu imamlar en aşağı derecede de olsa kendilerine müderrislik verilirdi; içlerinde kazasker rütbesinde olanlar da vardı. Hünkâr imamlarından ilk defa kazasker payesi verilen zat Üçüncü Murad'ın imamı Abdülkerim efendi idi[7]. Birinci imamlığa yani baş imamlığa tayin edilene

[1] *Defter-i Yevmiye-i Oda-i Teşrifat*, s. 16 sene 1236.

[2] *Defter-i Yevmiye-i Oda-i Teşrifat*, s. 25.

[3] *Naîma Tarihi*, C. 5, s. 26-33.

[4] *Cevdet Tarihi*, C. 8, s. 30.

[5] *D'Ohsson*, C. 7, s. 12.

[6] İkinci imamlık 1073 H. 1662 M. tarihinde veya az sonra ihdas edilmiştir. *Sicill-i Osmânî* (C. 4, s. 719). Üçüncü imamlığın hangi tarihte başladığını bilmiyoruz; yalnız (1113 H. 1701 M. tarihinde kırk akçe yevmiyeli bir üçüncü imam görüyoruz (*Cevdet tasnifi* vesikalar saray kısmı 4493).

[7] *Sicill-i Osmânî*, C. 4, s. 719.

sarayda ve ikinci ve üçüncü imamlara da sadr-ı âzam huzurunda kürk giydirilirdi[1].

İmamlar sarayda nöbetle padişahlara namaz kıldırdıkları gibi bayram ve cuma namazlarını da padişaha vekâleten hükümdarın gittiği camide kıldırırlardı. Hünkâr imamı olabilmek için oldukca okumuş, güzel sesli ve bir az da musikiye vakıf olmak lâzımdı.

Hünkâr imamları arasında fazl-u-kemal ve eser sahibi olanlar da vardı; meselâ Birinci Sultan Ahmed'in imamı Mustafa Sâfi efendi ile Üçüncü Osman'ın imamlığına tayin olunan Pirî Zâde Osman Molla bu cümledendir[2]. Hünkâr baş imamları içinde Şeyhülislâmlığa kadar çıkanlar da vardı.

Hünkâr birinci imamına her sene yazlık ve kışlık elbise bedeli de verilirdi.[3] Birinci imam vefat eder veya başka vazifeye tayın edilir veyahut da hizmetinden azlolunursa yerine ikinci imam, baş imam olurdu[4].

İki bayram tebriklerinde ve cülûslarda padişah daha tahtına oturmadan evvel içeride iken hünkâr imamı ayak üzerinde etek öper[5] ve bu sırada kısa olarak padişahın devletinin devamına ve sihhatine dua edip fatiha çeker ve padişah bundan sonra dışarı çıkıp Babüssaâde'de kurulan tahta otururdu[6].

* * *

Sarayda *Müezzin-i hassa* denilen güzel sesli, musikişinas müezzinler de vardı; bunlar, onyedinci asır başlariyle aynı asır ortalarında onbeş[7] ve onsekizinci asrın son yarısında otuz kadardı[8]. Münhal olan müezzinlerin tayinleri Babüssaâde ağasının inhasiyle olurdu[9].

İmam-ı evvel nasb ve mûtad üzre enderun-ı hümâyunda kürk ilbas buyurulup anların makamına... Torun Mehmed efendi imam-ı sânı olup huzur-ı Asafîde ferace samur kürk iksa..." *İzzi tarihi*, varak 24 sene 1158.

[2] Mustafa Sâfi efendinin iki cilt üzerine Birinci Ahmed zamanı vukuatını gösteren *Zübdet-ül-tevarih* isimli bir tarihi vardır. Pirî zâde hakkında bak. *Zeyl-i Takvim-üt-tevarih* (Şamdanî zâde), Kütüphanemizdeki nüsha s. 77.

[3] Saray kısmı vesikaları (numara 699 sene 1179)

[4] *D'Ohsson*, C. 7. s. 9. ve *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 719.

[5] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 64.

[6] *Zübdet-üt-tevarih*, varak 315; *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 18 ve *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 64.

[7] *Ayni Ali risalesi*, s. 94 ve *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 26.

[8] *D'Ohsson, C. 7. s. 9.*

[9] *İbnülemin tasnifi* (saray mesalihi) numara 643 sene 1088 ve 2077 ve sene 1183.

II. Fasıl — I. Kısım

EMİNLER

Saray hizmetinde bulunan dört emin vardı; bunlar da *Şehremini, Matbah-ı âmire emini, Darphâne emini* ve *Arpa emini* olup her birinin vazifeleri mühimdi ve hepsi *hacegân* denilen mülkiyye sınıfındandı.

Şehremini:

Bu vazife son bir asırda İstanbul'da şehir işleriyle meşgul olup yakın zamana kadar *Şehremâneti* denilen İstanbul Belediyesi Reisliği değildir. Osmanlılarda tanzimata kadar şehreminliği, saray ve hükümete ait tamirat ve bina işleriyle meşgul olan, Galatasarayı ve İbrahim Paşa sarayının yiyecek ve giyeceklerini ve eski ve yeni sarayların, harem-i hümâyunun maaş ve masraflarına bakıp maaşlarını veren ve daha sair bazı vazifesi olan mühim bir memuriyet idi[1]. Bunlar yukarıdaki hizmetlerinden başka sarayların vekil harçlığını da yapıyorlardı: meselâ saraya ait nakliyyat ücretleri, sarayın hastahane arabalarının tamiri, surre alayında lâzım olan mühimmatın tedariki, enderunun kâse, kaşık ve sairesinin temini ve icabında bunların tamiri, nakliyyat ambalajlarının yapılması, sarayın ve iç oğlanlarının sicim, makara ve pamuklarının satın alınması, hassa matbahiyle Darüssaâde ağası matbahı ve hassa harcı matbahına her sene verilmesi lâzım gelen organ, muşamba ve keçelerin temini, her sene eski saraya verilen kanca, balta, kürek ve küfelerin tedariki ve buna mümasil alınacak şeyler hep bunun vasıtasiyle tedarik olunurdu[2]. Şehreminlerinin, onaltıncı asrın

[1] *Mühimme 7*, s. 270 sene 975; Tarhoncu lâyihası ve *Onuncu asr-ı hicrîde İstanbul hayatı*, s. 25 ve 105 ve andan naklen *Mecelle-i umur-ı belediye*, s. 1364-1366 ve *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 11; *Nur-ı osmaniye nüshâsı*, Numara 4095, s. 12, 13. Onaltıncı asırda kapıkulu süvarilerinden vefat edenlerin yetimlerine verilecek maaş" şehreminine verilmiş olan yetimler akçesinden tesviye olunurdu. (*Divan-ı Hümâyun ahkâm defteri* numara 67. varak 366. sene 980). Yine şehreminleri aynı asırda bazı kalelere lâzım olan mertek ve tahta, direk, barut, kürek, top malzemesi ve saireyi de tedarik etmektedir (ayni ahkâm defteri, varak 15 ve 20 b ve *mühimme defteri 16*, s. 75. sene 979).

[2] *İbnülemin tasnifi* vesikalar (saray kısmı) 179, 180, 181, 182, 183. Bu numaradaki vesikaların her biri müteaddit olup şehreminlerinin daha başka mübayaaları da gösterilmiştir.

son yarısında Osmanlı hududlarından içeri giren elçilerin devlet merkezine kadar yol masraflarını temin ettikleri de görülmektedir[1].

Şehreminin, Fatih'in kanunnâmesinde derecesi yüksek olup terfi ederse defterdar olurdu[2]. Yine bu kanuna göre teşrifatta defter emini'nden sonra ve reis-ül-küttabtan evvel gelirdi, yevmiyesi onbeşinci asır ortalarında yüz yirmi akçe olup merasimde bölük ağalarına tekaddüm ederdi[3].

Onyedinci asrın son yarısında 1071 H. 1660 M. senesinde saray mühimmatı ve enderun hademeleriyle eski saray hademelerinin yiyecek ve içecekleri ve bazı tamirat ve inşaat için şehreminine senede 276 yük ve 32674 akçe verilirdi ki 6900 kese tutmakta idi[4]. Onsekizinci asrın son yarısında şehremini senede maliyeden sekiz yüz elli bin kuruşluk bir tahsisat alırdı; bunun bir kısmını yeni sarayın ve bir kısmını eski sarayın levazımatına ve mütebakisini de Galatasarayındaki içoğlanlarının ihtiyaçlarına sarfederdi[5]. 1247 H. 1831 M. senesinde enderunluların maaşlarının ceb-i hümâyun yani padişah tarafından tesviyesi takarrür edince sarayın maaşının tevzi işi şehremininden alınarak hazine kethüdasına verilmişti[6].

* * *

Şehreminleri divan-ı hümâyun hocalarından olup muayyen maaşları vardı ve başlarına kafesî destarlı kavuk giyerlerdi[7]. Şehreminliğine tayin edilen bir zat, Paşa kapısında sadr-ı âzam huzurunda hil'at giyer

[1] *Mühimme defteri 7*, s. 265 sene 975.

[2] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 17.

[3] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 18 ve 22.

[4] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi s. 28.* Bu hisap şehremini Mustafanın 1071 h. 1660 m. tarihlî muhasebe defterinde görülmüştür.

[5] *D'Ohsson*, C. 7, kitap 7, kısım 1; onsekizinci asrın son yarısında eski sarayla yeni sarayın maaşları buralarda saray ağalarının imzalariyle verilip bunun için iki büyük defter tutulurdu. Silahdar ağa tarafından tertip edilen defter mucibince de enderun halkının şehremininden maaşları alınırdı. Şehremini tarafından tertip olunan defterle harc-ı hassa ruznamçesinde mukayyet yevmiyeler ve Darüssaâde ağası tarafından yapılan defter mucibince de sultanların maaşları tesviye olunurdu. (*Tarih Encümeninden Türk Tarih Kurumuna naklolunan kitaplar arasındaki 39 numaralı buyuruldı mecmuası, varak 2)* Şehremini saray maaşını her üç ayda bir dağıttıktan sonra mevacip yani maaş fazlasını padişah namına silahdara verirdi (*saray kısmı vesikaları-Cevdet tasnifi numara 4725*).

[6] *Lütfi Tarihi*, C. *3, s. 165 ve Takvim-i vekayi sene 1247* Cemaziyelahir nüshası ve andan naklen *Mecelle umur-ı belediye C. 1, s. 1365.*

ve şehremaneti tevcihi ile Giritli Ahmed ağa iktisâb-ı hil'at ve kafesî destar ile tebdil-i şekil ve suret eyledi..." *Suphi Tarihi*, varak 41.

ve sonra bostancı kara kulağı[1] ile beraber saraya gidip Darüssaâde ağasından da ayrıca hilât giyerdi[2]. Şehremini dairesi sarayın birinci avlusunda yani Bâb-ı hümâyun ile ortakapı arasındaki sâha'nın solunda bulunmakta idi[3].

Şehreminlerinin emrinde sarayda bir şehremini anbarı ile usta ve kalfalar ve bir de kâtip bulunduğu gibi, şehremini halifesi ve şehremini ruznâmecisi gibi maiyyeti vardı[4]. Şehreminine tabi olan baş mimar ile mimarlar muamelatta kendisinin maiyeti gibi idiler.

Resmî binaların inşa ve tamirlerinde şehremini ile mimar başıların beraber çalışmaları, aralarında ihtilâfı mucib oluyordu; her ne kadar şehreminleri inşaâtın malzemesinin tedariki, masarif ve yevmiyelerin verilmesini temin ve yalnız bu hususlara dair hesap defteri tutmakta iseler de bunların haricinde inşaata da müdahale ediyorlardı; nihayet 1247 Cemaziyelevvel 28 (1831 M) tarihinde her iki vazife yani şehreminliği ile mimar başılık birleştirilerek *Ebniye-i hassa müdürlüğü* ihdas edilmiş ve şehreminliği kaldırılmıştır[5].

Ebniye-i hassa müdürü Abdülhalim beğin bir mimar mektebi açmak için kaleme almış olduğu bir mukaddime ve iki bend üzerine olan takriri, padişaha takdim olunarak ihtiyaca binaen böyle bir mektebin açılmasına müsaade edilmiştir[6].

***

Padişahlar sefere gitseler bile şehreminleri gitmezler ve vazifeleri sebebiyle İstanbul'da kalıp sadaret kaymakamının akdettiği divana

[1] Karakulak, Çakal'a benziyen bir hayvandır. Osmanlılarda, Emir çavuşu, haberci demektir; vaktiyle vazirlerin, yeniçeri ağasiyle bostancı başının hizmetlerinde bulunan karakulaklar, muhaberat için istihdam olunurlardı. Bostancı başı karakulağı daimî surette sadr-ı âzamın yanında bulunun sarayla bab-ı âli arasında iş görürdü. Menzil atları üzerindeki sürücülere de karakulak denilirdi: bunlar ulakların yani postacıların önlerinde giderler ve herhangi bir kasabaya girerken yüksek sesle ve muayyen bir kaide üzere bağırarak postanın geldiğinden halkı haberdar ederlerdi.

[2] *Defter-i Yevmiye-i Oda-i Teşrifat,* s. 104, sene 239 (Kâmil tasnifi teşrifatçılık defterleri, numara 667 mükerrer).

[3] *D'Ohsson,* C. 7, kitap 7, fasıl 1.

[4] *Başvekâlet arşivi* saray vesikaları numara 291, sene 1209 ve *Divan-ı hümâyun rüus defteri numara,* 158 A sene 1054.

[5] *Başvekâlet arşivi* saray vesikaları 1860 ve *Mecellei umur-ı Belediye,* C. 1, s. 980 ve 1365 ve *Lütfi Tarihi,* C. 3, s. 165.

[6] *Başvekâlet arşivi dolap 3 sandık 92 hatt-ı hümâyun numarası 60.*

girerlerdi[1]. Padişahlar uzun müddet oturmak üzere Edirne'de bulunurlarsa icabında şehremini oraya giderdi.

Divan-ı hümâyun içtimalarında şehreminleri divana gelip diğer eminlerle beraber hariçte muayyen yerde oturur ve kendisinden bir şey sorulacak veya bir emir verilecekse divana çağrılıp mutaleası alınır ve icabeden tebligat yapılırdı[2].

Dördüncü Murad'ın son zamanlarına kadar şehremini ile diğer eminlerin azillerinde ellerindeki mühür alınarak bir zarfa konup mühürlenerek hıfzedilirmiş. 1057 H. 1647 M. senesinde bu usûl kaldırılmış ve fakat Sofı Mehmed Paşa'nın sadaretinde ve bir sene sonra tekrar eski usule avdet olunmuştu[3].

Harc-ı hassa kalemindeki memurların terfi ve terakkileri şehremininin arziyle olurdu[4].

***

Matbahı-ı Âmire Emini ve Saray Matbahı:

Hergün yüzlerce kap yemek pişiren *Matbah-ı âmire* veya saray matbahının geniş bir teşkilâtı vardı; bütün saray erkânının yani enderun ve bîyrun kısımlarının, divan-ı hümâyun erkânının ve divan günlerinde oraya gelen kapıkulu efradının, din ve mezhep farkı gözetilmiyerek divana gelen davacı ve şahitlerin hulâsa dört beş bin kişinin yemekleri her gün saray matbahlarında pişirilirdi. Bu matbahlar sarayın ikinci yerinde yani orta kapıdan içeri girilince *alay meydanı* denilen geniş meydanın sağ tarafındaki mahalde olup müteaddit ocakları havi idi. Bu matbahlar ilk devirlerde mahdud iken ihtiyaca göre sonradan genişletilmişti.

Matbah-ı âmirenin umum levazım müdürüne *matbah emini* denilirdi; bundan başka matbah kâhyası veya matbah emini muavini ile biri büyük masraf kâtibi, diğeri küçük masraf kâtibi olmak üzere iki kâtip ve matbah-ı âmire kilercisi ile maiyyeti usta ve kalfalar da vardı. Sarfedilen bütün zahire ve mutbak malzemesinin tedariki matbah

[1] *Selânikî Tarihi*, (basılmamış nüsha) varak 335.
[2] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 7. ve *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 12.
[3] *Naîma Tarihi*, C. 4 ve *Hammer*, C. 10, s. 43 (Atabey tercemesi).
[4] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray kısmı) numara 2060 sene 1236.

eminine aitti; bu zat hacegân rütbesinde idi. Koçı bey, matbah emini hakkında:

"Kilâr-ı âmireye zahire tedarik eder, matbah harcını ol görür" diyor[1]. Matbah kâhyası matbaha girip çıkan erzakı tetkik eder ve matbah efradı arasında çıkan ihtilafları hallederdi. Matbah kilercisi bir ay zarfında kilerden çıkan erzakın ve matbah sarfiyyatının defterini tutmakla beraber[2] gerek padişahın ve gerek harem ve saray erkânının yiyeceklerini tertip ve pişmesini temin ederdi. Masraf kâtipleri ise saray matbahı için hariçten yapılan mübayaaların defterlerini tutarlardı[3]; bu defterler muhtelif kısımları havi idi; yeni saray, eski saray, Galata sarayı mutbaklarına lâzım olan zahireleri buralara tayin edilen ve *Pazarbaşı* ismi verilen memur tedarik ederdi[4]. Bu erzakın masarifi herhangi bir mahallin mukataası varidatından temin edilirdi[5]. Bütün alış veriş matbah emininin tetkikiyle cereyan ederdi[6]. Pazar başının, her ay saraya verdiği erzakın muntazam bir defteri vardı[7].

Saray matbahı zamanla adedi artarak biri diğerinden ayrı üstü kurşun kaplı sekiz kısımdan mürekkep olup her kısımdaki aşçı başının ayrı bir ocağı, bir fırını ve maiyyeti vardı; onaltıncı asrın son yarısında bu matbahlarda altmış aşçı ile iki yüz hizmetkâr bulunmakta idi; aşçı başılar münavebe ve birer gün fasıla ile çalışırlardı.

Saray aşçıları ve maiyyetindeki yamakların maaşları diğerleri gibi üç ayda bir verilirdi; bundan başka hepsinin derecelerine göre birer kat senelik elbiseleri vardı; bütün bu saray aşçılarının başı en kıdemli olan *baş aşçı başı* olup, bu matbahta her işin hakkiyle görülmesine

[1] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s.11. (Kütüphanemizdeki nüsha).

[2] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* vesikalar (saray kısmı numara 919).

[3] Matbah-ı âmireye merbut on iki ocağın ve matbah emininin hesabına bakan *masraf-ı şehriyari kâtibi* idi. (*Saray kısmı Cevdet tasnifi numara 1767 sene 111*).

[4] *Cevdet tasnifi* saray vesikaları numara 239 sene 1171.

[5] *Cevdet tasnifi* saray vesikaları numara 294 sene 1158; Yeni sarayla Galatasarayının pazar başılık masarifi Niğebolu ve Silistre sancakları Kıbtî cizyesinden tesviye olunurdu. Matbah-ı âmire masarifine Karaman sancaklariyle Köstendil ve sair sancakların ocaklık suretiyle avarız ve nüzul bedelleri tahsis edilmişti (*Cevdet tasnifi* saray kısmı numara 5907 sene 1081). Onsekizinci asır sonlarında da matbah-ı âmire masarifi için Aydın sancağı kazalarının avârız ve bedel-i nüzul malinden onbin kuruş veriliyordu (*Saray vesikaları, Cevdet tasnifi* 324 sene 1181 ve *Vak'a nüvis Halil Nuri bey tarihi*, s. 13.

[6] *Cevdet tasnifi saray vesikaları numara 703 sene 1216.* Matbah emini tedarik ettiği zahireyi matbah-ı âmire kilerine koydururdu (*Koçi beğin Teşkilât mecmuası, 4095 Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi*, s. 12, 13).

[7] *Saray kısmı vesikaları* (Cevdet tasnifi) numara 4720 ve 4868.

dikkat eder, maaş ve elbiseleri tevzi eylerdi. Bu büyük aşçı başının yevmiyesi onaltıncı asrın son yarısında altmış akçe idi ve senede iki kat elbisesi vardı.

Aşçılarla yamaklarının yevmiyelerinden başka daha kârlı kazançları da vardı; o da, kesilen koyun başlariyle ayaklarının kendilerine bırakılması idi[1]. Bunlar hariçte satılarak kendilerine mühim bir gelir temin eder ve bunu aralarında taksim ederlerdi[2]. Yine bu onaltıncı asrın son yarısında Yeni saray için günde dört beş sığır ve elli koyun kesilirdi; erkeç denilen keçiler [burma keçi] bu yekûndan hariçtir[3].

Matbah-ı âmirede nefs-i hümâyun yani padişahın zatına mahsus pişen yemek için oniki ahçı ile سرچینی = *Serçînî* denilen baş pişirici de vardır[4]. Hükümdarın yemeği *kuşhâne* denilen matbahta pişerdi.

Masarifi matbah eminine bağlı, fakat azil ve tayinleri Enderun kilerci başısının emrinde olan matbah-ı âmireden başka saraya ait matbah-ı âmire saka başısı[5], has fırın, harcı fırın hademeleri, شمع کران خاصه şemigeran-ı hassa denilen mumcular, helvacılar, ekmekçiler, simitçiler, sebzeciler, yoğurtçular, tavukçular, kasaplar, bozacılar ve saire gibi hassa esnaf cemiyetleri de kilerci başının arziyle tayin edilirlerdi[6]. Bu hassa esnaflarından her biri ayrı bir cemâat olup kendilerine mahsus teşkilât ve vazifeleri vardı. Devşirme zamanında buralarda hizmet eden efrat acemi oğlanlarındandı. Onaltıncı asırda aşçıların bir kısmı yeniçeri ocağına[7] ve yüksek dereceli aşçılar da süvari bölüklerine çıka-

[1] Miri salhaneden matbah-ı âmire ustalariyle çaşniğirlerin döşlük etleri vardı; bunu bir ay matbah aşçı ustaları ve bir ay çaşniğirler alırlardı (*Mühimme defteri* numara 40 s. 190 sene 987).

[2] *Halkondil zeyli*, teşkilât kısmı s. 27.

[3] *Halkondil zeyli*, teşkilât kısmı s. 27.

[4] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* saray vesikaları numara 765 sene 1174 ve aynı tasnif numara 4256 ve 4465.

[5] Tayini Enderun kiler başısına ait olan matbah-ı âmire saka başıları ile, İstanbul, Kasımpaşa, Galata, Tophane, Beşiktaş, Üsküdar saka başılarının tayinleri de aynı makama aitti. (*Tevcihat dosyaları - İbnülemin tasnifi* numara 767 sene 1103).

[6] Koçi bey gerek enderun ve gerek bîyrun kilerlerinin enderundaki kilerci başının hükmü altında olduğunu ve matbah-ı âmire, helvahane, kiler, has fırın, harcı fırın, yoğurtcular, tavukçular, sebzeciler, mumcular, bozacılar, simitçilerle kasapların hülasa saraya mensup esnafın tayinleri ve sair işleri bunun arziyle yapıldığını yazar (*Teşkilat mecmuası*, s. 52). Bu hususa dair vesikalar da vardır (*İbnülemin tasnifi* saray vesikaları numara 165, 169, 170, 485, 635). Bu vesikalar enderun kilerci başının münhal sebebiyle hassa esnafının tayinlerine dair sadr-ı âzama arzını gösteriyor. Bu esnaf sarayın bîyrun kısmında oldukları için tayinleri sadr-ı âzamın buyrultusuyle olurdu. Keza *Cevdet tasnifi saray vesikası 5834*.

[7] *Mühimme defteri*, numara 33, s. 71 ve *mühimme 48*, s. 280 ve *mühimme 52*, s. 246 ve

rılırlardı[1] daha sonraki tarihlerde bunların sırası geldikçe tamamen süvari bölüklerine verildikleri görülüyor.

Onyedinci asır ortalarında matbah-ı âmire aşçı ve hademeleri 1370 kişi idi; bunların senevî maaşları yirmi beş yük ve 36056 yani 2,536,056 akçe tutmakta idi[2].

Matbah-ı âmire masrafı onaltıncı asırdan itibaren tedricî surette artmıştı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında matbah masrafı kırk sekiz yük akça idi; bu miktar İkinci Selim devrinde altmış üç yüke çıkmış ve Üçüncü Murad zamanında ise üç dört misli artmıştı; yani bu sonuncusunun ilk zamanlarında 156 yük olan matbah masrafı daha sonraki zamanda ve aynı hükümdar devrinde iki yüz on yükü bulmuştu; bu para hazineden verilen miktar olup bunun haricinde her sene Mısırdan yalnız elli bin altunluk mal ve Rumeli ve Anadoludaki mukataalarından da elli yük akçelik mekûlât havalesi gelirdi[3]; Eflak Voyvodalığından da her yıl matbah-ı âmire için yirmi bin koyun getirilirdi[4].

Mısır'dan ve sair muayyen mahallerden mürettep olan matbah levazımından başka onyedinci asrın yarısında ocaklık olarak her sene matbah eminine hazineden elli dokuz bin akçe verilirdi[5]. 1071 H. 1660 M. senesinde saray matbahının et, un, şeker, pirinç ve sair zahire parası olarak matbah eminine 443 yük 41756 akçe ki kise hisabı üzere 1109 kise veriliyordu[6]. On sekizinci asrın son yarısında ise dokuz yüz bin kuruş yani 1800 kise verilmekte idi[7].

Onyedinci asır ortalarında vilâyet ve Voyvodalıklardan saray matbahı için gönderilen başlıca havayic şunlardı[8]:

mühimme 43, s. 224.

[1] *Mühimme defteri*, s. 52.

[2] *Eyyubî efendi Kanunnâmesi*, s. 22.

[3] *Selânikî Tarihi*, basılmamış nüsha varak. 214 b.

[4] *Mühimme 70*, s. 251 sene 1001.

[5] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 37.

[6] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 29.

[7] *D'Ohsson*, C. 7, kitap 7, fasıl 1.

[8] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 7.

Mısır'dan gelenler:

36. 000 kile Mısır pirinci, 2660 okka Mısır şekeri. 2500 kile Mısır nohudu ve bunlardan başka biber, tarçın, karanfil vesaire idi.

Eyâletlerden gelenlerden başlıcaları da şunlardı:

Nohut 300 kile, safran 75 okka, sarı balmumu 666 okka, Koçhisar tuzu 2000 okka, Ahyolu tuzu 2295 okka, tavuk 19900 adet, hindi 3000 tane; bunlardan başka bir hayli meyva vesaire de vardı. Atranos (Orhaneli) ve Harmancık kazalarından da aynen matbah-ı âmireye tavuk gelirdi[1]. Bütün bunların bedelleri o mahallin mukataa malından tesviye olunurdu. Sade yağın bir kısmı Kefe'den geliyordu[2]. Keşan kazasından her sene saraya ait altı bin okka nohut bedeli tahsil edilirdi. Matbah-ı âmirenin sarfettiği buzun masrafına karşılık Ağrıboz adası varidatından para verilirdi[3].

Eflâk ve Buğdan Voyvodalıklarından gelenler:

Matbah-ı âmire için Eflaktan her sene yirmi bin koyun[4] ve 15000 okka Eflak balı, 9000 okka sarı balmumu, 400 kile tuz ve Buğdan'dan 900 okka sarı balmumu ve bin okka bal[5].

Matbah-ı âmire ve sarayın odunlarını iskeleye nakletmek için İzmit'te vergi vesair hizmetlerden muaf on altı pâre köy vardı[6].

Padişahın şahsına ait olarak ocaklık suretiyle hersene İstanköyden helvahaneye on dört bin okka halis limon suyu ile ağaç kavunu, turunç ve firenk limonu gelir ve bunun parası İstanköy mukataası gelirinden tesviye olunurdu[7]. Keza yine padişahın şahsı için Sakız adasından iskorçine (turunç suyu) ve çiçek murabbaları gelip bunun parası da İzmir gümrüğünden verilirdi[8]. Daha böyle bazı mahallere mürettep şeyler vardı. Padişahın nefsi için ayrılan koyunlar *saya ocağı* denilen

[1] *Selânikî Tarihi,* (basılmamış nüsha varak 175 ve 195).
[2] *Başvekâlet arşivi* saray vesikaları (Cevdet tasnifi numara 2806 sene 1143).
[3] *Başvekâlet arşivi* Cevdet tasnifi (saray kısmı) numara 4160 ve 3817.
[4] *Mühimme defteri 70,* s. 251 sene 1001.
[5] *Eyyubî kanunnâmesi 7 ve Riko* (Fransızca tercümesi) s. 158.
[6] *Mühimme defteri 6*, s. 58 sene 972.
[7] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* (saray kısmı) No. 292 sene 1138.
[8] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* (saray kısmı) No. 2980 sene 1192.

meşhur ocakta beslenir ve muayyen miktar koyun her gün bu ocak neferlerinden biri ile salhaneye gönderilip kestirilirdi[1].

Matbah-ı âmireye lâzım olan suyu *Sakayân-ı matbah-ı âmire* denilen saray matbahı sakaları taşırlardı.

***

Matbah-ı âmire anbarının her sene muhasebesi yapılarak erzak ve saire devredilir ve bu devir münasebetiyle anbar ve matbah memurlarına *devriye* namiyle ikramiye verilirdi[2]. Matbah-ı âmirenin başlıca mübayaa, masraf, kiler, maaş, ihracat defterleri olup bunlardan başka her cins eşyanın ayrı ayrı kayıtları, günlük, aylık ve senelik mübayaat defterleri de vardı; matbah eminlerine ait varidat ve masarifat muhasebesiyle mutbak masraf defterleri bunlardan hariçtir; saray matbahına giren her cins eşyanın defterleri tutulurdu. Bunlar arasında saray pazar başısının (mûbayaa memurunun) defterleri de vardı. Matbah emini vazifesinden ayrıldığı zaman yerine gelen yeni emine işlerini devreyler ve hisabını kapatırdı.

Matbah emaneti masarifinin onsekizinci asır sonunda bir aralık *îrâd-ı cedid* hazinesinden tesviyesi emrolunmuştu[3]. Matbah eminliği İkinci Mahmud'un son senelerinde gümrük eminliğine ilhak olunarak *matbah-ı âmire idaresi* ismini almış ve 1254 H. 1838 M. tarihinde de darphane nezâretine bağlanmıştı[4].

Darphâne Emini:

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da para bastırmış olduğu daire ve imalâthaneye *darphâne* denilirdi. Darphane, evvelce saray haricinde Bayezid ile Koska arasında bir binada iken 1055 H. 1665 M. tarihinden sonra sarayın birinci avlusuna ve şimdiki mahalline nakledilmişti[5]. Evvelden İstanbul'dan başka Anadolu ve Rumelide de müteaddit darphaneler vardı[6]. Fakat sonraları su-i istimallere ve paranın

[1] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* (saray kısmı) No. 3765 sene 1241.

[2] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* (sarry kısmı) 1263.

[3] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* (saray kısmı) 2800, sene 1215.

[4] *Lütfi Tarihi*, C. 5, s. 125.

[5] *Raşit Tarihi*, C. 5, s. 263; *Raşit*, bilmünasebe bu nakilden bahsetmektedir.

[6] Anadolu'da Gümüşhane, Diyar-ı bekir ve Rumelide Üsküp taraflarında Novoberde ve Sidre kapsi darphaneleri meşhurdur.

tağşişine binaen birinci Sultan Mahmud zamanından itibaren İstanbul darphanesinden başka mahallerde para bastırmak usulü kaldırılmıştı.

Darphanenin ihtiyacı olan altun gümüş ve bakır, Türkiye'de bir zaman emanet ve sonraları, iltizam olarak memur ve mültezimlere verilmek suretiyle temin edilirdi. Mültezimler ihraç ettikleri bu mâdenleri hakikî kıymetlerinden daha aşağı bir fiyatla Maliye'ye teslim eylemeği teahhüt etmişlerdi; mâdenlerin emanet tarikiyle verilmiş olanları, şayet hazineye bir fayda temin etmezse, yine talip olanlara her sene için ihale edilirdi[1].

İstanbul darphanesine *Ergani, Keban, Gümüşhâne* ve *Kastamonu*'nun *Küre* madenlerinden altun, gümüş ve bakır gelirdi; bütün Türkiye mâdenlerinin muamelâtı darphane eminliği tarafından idare edilirdi ve burada bir mâden kalemi vardı[2].

***

Meskûkât darbı yani para basılması darphane emininin idaresinde bulunan İstanbul darphanesinde yapılır ve buraya hacegân-ı divan-ı hümâyundan darphane emini bakardı. Darphane eminliği senelik memuriyetlerden olup buradaki emin her sene yapılan şevval tevcihatında ya yine vazifesinde bırakılır veya değiştirilerek yerine başkası gelirdi.

Darphane *sahib-i ayarlığı* mühim vazifelerdendi; sahib-i ayar, darphanede kesilen muhtelif cins paranın vezin ve ayarını tesbit ederdi. Darphane emininin muamelâtı Maliyenin ikinci kalemi olan baş muhasebenin kontrolü altında bulunup işler hakkında yevmiye defteri tutulurdu; darphane eminlerinin tayinleri defterdarın arziyle olurdu.

Erzurum eyaletinde Gümüşhane mâdeni mukataası ki senede mali (açık) yük akçeye her sene talibine taraf-ı mîrîden deruhte olunur, mîrî mukataadır ve mukataa-i mezburede hasıl olan sim ve nuhas bilcümle mîri için alınıp resmî darphane-i âmireye nakil ve diyar-ı ahara gitmeyip ve tüccarlara füruht olunmamak üzre mukataa-i mezbûre emanet tarikiyle sim ve nuhas ahvalinden haberdar, sâbık tersane emini Yusuf efendi biraderi Süleyman ağaya tefviz ve kapıcı başı payesi da hizmete medar olmak üzre ihsan olunduysa da taraf-ı mirîye bir fayda hâsıl olmadığın dan emanetten vazgeçilip eskisi gibi yine her sene istenilen iltizam suretiyle verilmesine karar verildi (*Zübdet-ül-vekayi*, varak 389, sene 1113 şaban).

[2] Darphane mâden kalemine aid mâden mukataa defteri, mâden muhasebe defterleri, mâden kaleminin hazine ve tahvilât defteri, mâden defteri, Rumeli ve Anadolu mâdenleri ahkâm defterleri, Keban, Gümüşhane ve Ergani madenlerinin muhasebe defterleri, mâden tahrir defteri ve saire gibi muhtelif defterler vardı.

Onsekizinci asrın son yarısından sonra darphane eminleri birinci sınıf hâcegândan olmuş ve tayinleri defterdarlardan alınmıştır.

Muharebeler sebebiyle devlette malî buhran hasıl olduğu zaman saraydaki gümüş ve altun matbah takımları ve şamdan, özengi ve sair bu cinsten eşya darphaneye gönderilerek para kestirilirdi; saraydaki gümüş eşyanın darphanede paraya tahvili ilk defa 1033 H. 1623 M. senesinde Dördüncü Murad'ın cülûsunda yapılmıştır; bazan daha sonraki tarihlerde de bu hal görülmüştür.

Mirî hazinenin (Maliye hazinesinin) lâyikiyle idaresine bakılmıyarak ekser masarifi darphaneye verildiğinden dolayı defterdarlık ile darphane eminliği birleştirilerek 1251 H. 1835 M. senesinden itibaren *Darphane-i âmire defterdarlığı* teşkil edilmişti[1]. Fakat bu şekil de matlup faydayı temin etmediğinden dolayı 1253 zilhiccede (1838) Mansure ve Hazine defterdarlığı birleştirilip umur-ı maliye nezareti tesis ve nazırlığına vezirlikle Nafiz Paşa ve yine başlı başına idare edilmesi tekarrür eden darphane nazırlığına da müşirlik rütbesiyle Hasib efendi getirilmişlerdir[2].

Bizde darphanenin son devirlerdeki dahilî ahvaline dair *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda Musa Kâzım beğin kıymetli bir makalesi vardır; bu makale eski darphane teşkilatı hakkında bizi oldukça tenvir eylemektedir[3].

Arpa Emini:

Bu da sarayın bîyrun ricalinden olup *hacegân-ı divân-ı hümâyun* rütbesinde idi. Vazifesi saray ahırlarına mahsus ot ve arpa ile hayvan levazımatını temin etmekti; vesikalarda ve tarihlerde bazan أمين جو = *Emin-i Cev* diye de ismi geçiyor.

Arpa eminleri her sene ilk baharda ıstabl-ı âmire atlarının çayıra çıkarıldıkları gün Kâğıthanedeki İmrahur köşkünde padişaha ziyafet çekerlerdi[4].

[1] *Lütfi Tarihi*, C. 5. s. 17.

[2] *Nuhbet-ül-vekayi*, (Mehmed Süreyya bey) ve *Lütfi Tarihi*, C. 5, s. 104.

[3] *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, sene 2, s. 551

[4] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* vesikalar (Saray kısmı) numara 30 sene 1237 *ve Lütfi Tarihi*, C. 4, s. 62.

1071 H. 1660 M. senesinde ıstabl-ı âmire (hasahır) için tavla arpası ve bazı kışlak ocaklarından maada hazineden, arpa, saman, bahariyye, kasımiyye ve sair mühimmat parası olarak arpa eminine senede 118 yük ve 16379 akçe verilirdi ki 295 kiseden fazla bir para tutuyordı[1]. Bundan başka ıstabl-ı âmire için her sene (onyedinci asır başlarındaki kayıt) Eflak'dan sekiz bin *mud* yani yüz altmış bin İstanbul kilesi arpa gelmekte idi[2].

İstanbul'a gelen muvakkat elçi ve murahhaslarla, beğlerbeği, sancak beği gibi misafir ve memurların atlarına arpa emini vasıtasiyle kuru ot ve arpa tedarik olunurdu. Onaltıncı asır sonlarında arpa emininin emri altında her birinin yevmiyeleri sekiz ile on akçe arasında ikiyüz arpacı vardı ve yine bu tarihlerde arpa emininin yevmiyesi altmış akça idi; arpacılar, sulh zamanlarında sarayda ve harp zamanlarında ise cephede hayvanlara yem tedarik ederlerdi[3]. Ondokuzuncu asrın ilk yansında arpa veya شعير şaîr eminliği, münasebetine mebni bazan zahire nazaretiyle birleştirilmişti[4].

[1] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 29.

[2] *Mühimme defteri 70*, s. 251 sene 1001; Mud'un miktarı her yerde bir değildir. Kütahya'da bir mud yirmi İstanbul kilesi, Diyarbakır'da on altı ve Siverek de ise sekiz İstanbul kilesidir. Eflakteki mud'un kaç kile olduğunu bilmiyorum.

[3] *Halkondil zeyli*, teşkilât kısmı, s. 42.

[4] *Lütfi Tarihi*, C. 1 s. 124.

III. Fasıl — I. Kısım

SARAY HİZMETİNDEKİ ÖZENGİ VEYA RİKÂB AĞALARI İLE MÜTEFERRİKA VE BALTACILAR VE BUNLARA MENSUP VAZİFE SAHİPLERİ

Özengi veya *rikâb ağaları* denilen ağalar, yeniçeri ağası ile emir-i alem, kapıcılar kethüdası, kapıcı başılar, çavuş başı, şikâr ağaları denilen çakırcı, şahinci ve atmacacı başılar, imrahurlar, çaşnigir başı, altı bölük ağaları, cebeci, topçu ve arabacı başılardan mürekkebtir; bunlar, padişahın atının yanında yürümeğe mezun imtiyazlı ağalardan idiler. Bu rikâb ağalarından, yeniçeri ağasiyle, cebeci, topçu, toparabacı ve altı bölük ağalarını bundan evvel neşredilen kapıkulu ocakları isimli eserimizde gösterdik. Burada, vazifeleri saray ve divan-ı hümâyun hizmeti olan diğer rikâb ağalarından bahsedeceğim.

Emir-i alem:

Buna, baştaki E harfinin kaldırılmasiyle *Mir-i alem* de denilirdi. Tabl-u-alem mehterleri denilen ve saltanat sancaklariyle mehterhâne takımını ihtiva eden bölükler bunun nezareti altında idi; bu bölüklere yapılacak tayinler bunun inhasiyle olurdu[1]. Padişahlar sefere gittikleri zaman yedi alemden mürekkep saltanat sancakları bunun nezareti altında giderdi; Emir-i alem sancakların önünde yürür ve *ak alem* denilen beyaz sancağı taşırdı[2]. Padişahlar seferi terkettikleri zaman mir-i alem'in seferde sancak taşıması usulü de kalkmıştı.

Vazifeye tayin dolayısiyle vezir beğlerbeği ve sancak beği olanlara hükümdar tarafından verilen sancak ve tuğlar, mir-i alem vasıtasiyle verilir ve bu münasebetle bunlardan bir hayli âidat alınırdı. Her rütbeye göre bu âidat muayyendi.

[1] *Selânikî Tarihi*, (basılmamış nüsha varak 330 b) ve *Vekayi-i tarihiyye*, varak 208.

[2] *Petit traicté de L'origine des Turcqz* (*Cantacasin*) Emir-i alemin (vezaifi kısmı) ve *Halkondil zeyli*, teşkilât kısmı s. 120 ve *Belen* (*Türkiye iktisadî Tarihi, Ziya Karamürsel tercemesi*). *Halkondil zeyli*, Emir-i alemin padişaha mahsus saltanat sancaklarından yarısı beyaz ve yarısı yeşil bir bayrağını taşıdığını ve diğer altı adet saltanat sancaklarını başkanlarının götürüp bu beyazlı, yeşilli bayrağı kimsenin kullanamadığını beyan ediyor (teşkilat kısmı s. 105.)

Onaltıncı asrın sonlarında yüksek haslarla mühim bir eyalet beğlerbeğliğine tayin edilenlerden emir-i alem'e yirmi dokuz bin ve daha aşağı derecedeki beğlerbeğilerden on bin ve sancak beğlerinden ise vergi olarak bin akçe sancak ve tuğ parası verilirdi[1]. Onaltıncı asır ortalarında ve son yarısında Rumeli, Anadolu, Mısır, Şam ve Diyar-ı bekir beğlerbeğliğine tayin edilenler Emir-i alem'e on bin akça ile bir at ve bir firengî şip verirlerdi. Bundan başka mehter başı iki bin akçe ile bir kaftan (hil'at) alırdı; sair mehterlere de toptan beş bin akçe verilmesi kanundu; yine aynı asırda sancak beğliğine tayin edilenler mir-i alem'e iki bin akçe verirlerdi[2].

Onsekizinci asır başlarında ise ibtida beğlerbeği tayin edilenler mir-i alem'e yirmi dokuz bin akçe ile bir kürk ve mükemmel bir at ve ibtida sancak beği olanlardan yüksek derecedeki sancak beğliğine geçenler 7500, ortaları 5500 ve daha aşağıları 3500 akçe ve birer seraser hil'at verirlerdi[3]

Onaltıncı asırda sancak beğliğine tayin edilen herhangi biri hakkında mir-i alem'in vazifesi şöyle idi:

"Bir sancak beğliği münhal olunca bunların defterini tutan Emir-i alem keyfiyyetten alakadarları haberdar ederdi[4]. Bunun üzerine o münhalle kim tayin edilecek olursa bu tayinden de Emir-i alem haberdar edilirdi. Bunun üzerine Emir-i alem, tayin edilen yeni sancak beği İstanbul'da ise anın evine bir mehter takımı yani muzıka heyeti gönderir, bunlar nevbet çalarak keyfiyyeti ilân ederler. Yeni sancak beği ertesi günü Mir-i alemi görerek yeni vazifesini öğrenir ve beraberce divanda sadr-ı âzam huzuruna gider ve vazifesini sadakatle göreceğine dair tahlif olunur ve makam-ı teşekkürde el öper ve oradan çıkınca emir-i aleme muayyen hediyyesini verir ve sonra nişancının yazdığı memuriyet beratını da büyük tezkireciden alırdı[5].

[1] *Âli* (Umumî Kütüphane nüshası varak 133).

[2] *Kanunnâme-i Osmanî* (Esat efendi kitapları numara 2362 varak 85 a).

[3] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 77.

[4] Emir-i alem, bütün Osmanlı vezir, beğlerbeği, sancak beği ve sair tayinleri divana ait olup muayyen resim veren memurların defterini tutardı; bu defterde bunların verdikleri aidat kaydedilmişti (*Mühimme defteri 67*, s. 97. sene 999).

[5] *Halkondil zeyli*, Teşkilât kısmı s. 95. den başlayan beğlerbeğiler ve sancak beğleri kısmı s. 120.

Yine bu asrın sonlarında bir beğlerbeğiye verilen sancak merasiminden şöyle bahsedilmektedir:

1004 Receb 1596 Mart tarihinde Mısır beğlerbeğisi tayin edilen Seyyid Mehmed Paşa'ya saray hazinesinden sancak verildiği zaman divan kalemi erkânı, defterdarlar, rikâb-ı hümâyun ağaları bu sancağın önüne düşüp alayla Mehmed Paşa'nın konağına götürmüşler; Mehmed Paşa sancağı kapıda karşılıyarak yüzüne sürmüş ve gümüş tepsiler içinde çil akçe ve kuruş ve altın saçmış, ziyafet çekmiş ve sancak kanunı üzere mir-i alem, Sultan zâde Mustafa ağaya at ve boz doğan ile iki hil'at, on beş bin çil akçe ve on nefer sancakdarlara ve mehter başıya ve zurnazen başıya birer hil'at ile on beş bin akçe vermiş ve bu para sancakdarlar ile mehter başı ve zurnazen başılar arasında taksim olunmuştu[1].

Selânikî Mustafa efendi yukarıki malûmatı verdikten sonra Osmanlı hanedanının bu güzel kanununun haylı zamandan beri terk edilmiş olduğundan esefle bahsediyor; demek terkedilmiş olan bu sancak merasimi 1596 senesinde tekrar ihya edilmişti. Daha sonraki tarihlerde sancak merasimine dair başka bir kayıt olmayıp teşrifat ve kanunnâmelerde iptida sancak ve beğlerbeğilik verilmesi münasebetiyle mir-i alem ağa ile sancak götürenlere ve mehterhâne takımına verilen paralardan bahsedilmek suretiyle onsekizinci asır başlarına kadar bunun devam ettiği görülüyor[2]. Vezir, beğlerbeği ve sancak beğlerinin vefatlarında kendilerine devletçe verilmiş olan tuğ ve alemleri emir-i alem tarafından alınarak hazineye konurdu[3].

Padişahın büyük rical ile mülâkatında Emir-i alemin huzurda hazır olduğunu D'Ohsson yazıyor[4]. Sefirlerin kabullerinde de Emir-i alemin padişahın huzurunda bulunduğunu teşrifat mecmualarında görmek-

[1] *Selânikî*, basılmamış nüsha (varak 313 b).

[2] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*. Bu kanunnâmede ibtida beğlerbeği olan zat Mir-i alem ağaya hil'at olarak bir kürk ile bir at ve nakid olarak yirmi dokuz bin akça ve teşrifatçıya bir kuşaklık elbise ve yirmi altun ve alem baş mehteri ile zurnazen başı, bîyrun hazinedar başısı ve pişkeşçi ağa, matracı ve tuğcu başıya birer elbiselik kuşaklık hil'at ve hazinedarlara üç bin akçe, sancağ-ı şerif götürenlere [Beğler beğinin sancağı] on esedi (arslanlı Felemenk parası) altı sancakdarla, peyk, çavuş, kapıcılar kethüdası ve duacıya, çadır mehter başısı ve kapıcılara da kanun üzere aidatlarını verirdi. Sancak beğliğine ibtida tayin edilen zatın vereceği para da yine aynı kanunuâmede gösterilmiştir (s. 77).

[3] *Hicrî Onuncu asırda İstanbul hayatı, Ahmed Refik, s. 18 de* bu hususa dair 991 tarihli bir hüküm sureti vardır.

[4] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 1, kısım 2.

teyiz. Elçilerin padişaha takdim edeceği nâmeyi iptida elçinin elinden Emir-i alem alır ve yanındaki vezire verir, o da üst tarafındakine vermek suretiyle nâme vezir-i âzama kadar gider ve bu sonraki nâmeyi padişahın yastığının üzerine koyardı. Huzura kabul edilen elçiye padişahın nâmesi verileceği zaman, bu sefer sadr-ı âzam nâmeyi alarak yanındaki vezire ve o da alt tarafındakine vermek suretiyle kendisine kadar gelen nâmeyi emir-i alem alıp yanındaki sefire verirdi[1].

Mir-i alem saraydaki özengi ağalarının yüksek derecelisi olduğundan bayram tebriklerinde bîyrun ağalarının hepsine tekaddüm ederek Kırım han zâdelerinin tebrikinden sonra el öperdi[2]. Onaltıncı asrın son yarısında mir-i alemlere sancak beğliği verilirse dört yüz bin akçe has ile tayin olunurdu[3]. Mir-i alemlerin yine aynı asırda senevî otuz dört bin akçelik arpalık zeametleri vardı[4]. Mir-i alemlerin kanun hilâfı, doğrudan doğruya vezirlikle vali oldukları da görülmektedir; meselâ 1003 H. 1594 senesinde Mısır valisi Hafız Ahmed Paşa azlolunarak yerine Emir-i alem Kurt ağa her sene hazineye yüz bin altun fazlasiyle *İrsaliye* göndermek şartiyle Mısır valisi olmuştu; hattâ devlet ricali, para tamaîle sürüye kurt salar gibi halkın başına belâ edilmemesini söyledilerse de müsmir olmamıştı[5].

* * *

Muharebe dolayısiyle padişahın tuğlarının ve sancağ-ı şerifin çıkarılmasındaki merasimde Emir-i alemin vazifesi vardı. Alay günlerinde padişahın atının dizginini emir-i alem tutardı[6]. Divan-ı hümâyunda yemek yendikten sonra vezir-i âzam'a havlu tutmak mir-i alemin vazifesi idi[7].

Emir-i alemin maiyyetindeki alem mehterlerinin miktarı onaltıncı asır sonlarında ve onyedinci asır başlarında 228 olup[8] onyedinci asır

[1] *Teşrifat mecmuası*, numara 2692; *Kâmil tasnifi ve yine aynı tasnif Teşrifatçılık defterleri 677 mükerrer.*

[2] *Âli* (Umumî Kütüphane nüshası) s. 133 ve *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 65.

[3] *Kanunnâme* (Âşir efendi Kütüphanesi numara 1004 varak 35) *ve Kanunnâme-i Osmanî* (Esat efendi kitapları numara 2362 varak 81 b).

[4] *Kanunnâme* (Esat efendi kitapları) numara 2362 varak 82.

[5] *Selânikî Tarihi* (basılmamış nüsha) varak 254 b.

[6] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 32.

[7] *Selânikî* (basılmamış nüsha) varak 376.

[8] *Aynî Ali risalesi*, s. 94.

ortalarında ise 102 idi[1]. Bu mehterlerin teşkilâtından ayrıca ve kısaca aşağıda bahsedilecektir.

Emir-i alemlik 1248 H. 1832 M. tarihinde lâğvolunarak vazifesi birinci mirahur'a verilmiştir[2].

Kapıcılar Kethüdası:

Kethüdây-ı Bevvâbîn de denilen kapıcılar kethüdası sarayın *bâb-ı hümâyun* ve *orta kapı*'sını bekliyen bütün kapıcıların âmiri idi. Divan-ı hümâyunda bulunarak ayakta hizmet eder ve padişahla sadr-ı âzam arasında ağızdan ve tahriri görüşmelerde vasıta olurdu[3]. Ecnebi eserlerle seyahatnâmelerde saray müşiri veya saray nazırı olarak zikredilen memur, bu kapıcılar kethüdasıdır. Kapıcılar kethüdası hakkında Kanunnâme-i Âl-i Osman'da şöyle denilmektedir[4]:

"...Çavuş başı ve reis-ül-küttab ve kapıcılar kethüdası hizmetkârdır. Divanda oturmazlar... Divana hergün vüzeram ve kazaskerlerim ve defterdarlarım geldikçe çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, önlerine düşüp istikbal etsünler ve bazı mesalih içün benden taşra haberi, kapı ağası, kapıcılar kethüdasına söylesün ve ol dahi vüzerâma ve kazaskerlerime ve defterdarlarıma söylesünler..."

Kapıcılar kethüdası olanlar ilk ve orta devirlerde enderûn erkânı arasından çıkarlardı. Kapıcılar kethüdası divanda hizmet ederken çavuşbaşı gibi elinde gümüşlü asa bulunurdu; kanunnâmede yazıldığı üzere, hükümdar herhangi bir emrini divan erkânına bildireceği zaman onu kapı ağasına söyler, o da kapıcılar kethüdasını çağırarak tebliğ ederdi[5]. Yine kanunnâme-i âl-i Osman ile diğer teşkilât kitaplarında görüldüğü üzere çavuşbaşı ile beraber sadr-ı âzam ile vezirleri, kazasker ve defterdarı divana geldikleri zaman orta kapıdan başlıya-

[1] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 23.

[2] *Lütfi Tarihi*, C. 4 s. 59 ve 76.

[3] "Yusuf bin Hasan ve Sefer bin Hasan.

Zikrolunan iki nev oğlanlar halkalı sarayından kul oğulları olmağın terzilere şağird olmak buyruldu deyu kapıcılar kethüdası Ali ağa haber verip buyruldu" *Mühimme 2, s. 25. sene 963.*

[4] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 15 ve 23.

[5] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 23 ve *Halkondil zeyli*, teşkilât kısmı s. 18 ilâ 22, *Âlî tarihi*, Umumî Kütüphane nüshası varak 131 ve *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 19.

rak önlerine düşüp divanhâne önündeki muayyen yere kadar götürüp selamlamak kapıcılar kethüdasının vazifelerindendi[1].

Divan-ı hümâyun müzakeratı için gelen divan erkânı bâb-ı hümâyun açıldıktan sonra derhal içeri girmeyip ibtida kapıcılar kethüdasiyle Reisi-ül-küttab girerlerdi[2].

Azl'olunan vezir-i âzam'dan divanda padişahın mühürünü almağa ve yeni sadr-ı âzama padişahın mühürünü vermeğe veya götürmeğe bir zamanlar kapıcılar kethüdaları memur edilirlerdi[3]. Eğer kapıcılar kethüdası padişahın mühürünü eyaletlerde vali bulunan ve sadr-ı âzam tayin edilen zata götürüyorsa maiyyetine bir miktar kapıcı alır ve öyle giderdi. Beraberinde götürdüğü kapıcıların miktarı her zaman muayyen olmayıp on ile kırk arasında bulunduğu görülüyor[4]. Onyedinci asrın son yarısından itibaren vezir-i âzamlığa tayin edilecekler İstanbul'a getirtilerek huzura kabul olunup padişah, mühürünü kendi eliyle yeni sadr-ı âzam'a verdiğinden dolayı kapıcılar kethüdasının bu cihetden vazifesi kalmamıştı.

* * *

Padişahlar cuma ve bayram namazlarına gitmek üzere saraydan dışarı çıktıkları zaman halk tarafından kendisine takdim edilen arz-ı halleri kapıcılar kethüdası alırdı[5]. Gerek alelâde divanlarda yeniçeriye

[1] *Kanunnâme-i Âl-i Osman ve Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 10-11.

[2] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi s. 10 ve Kanunnâme-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*'de Bâb-ı hümâyunun kapıcılar kethüdası tarafından açıldığı yazılıdır (*s. 8*).

[3] *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 53; Vezir-i âzamlıktan azledilen Siyavüş Paşa'nın yerine ikinci vezir Özdemir oğlu Osman Paşa tayin edileceği zaman divan müzakeresi esnasında kapı ağası, sağ elinde altun işlemeli bir havlu (*destimal*) üstünde bulunan mühr-i hümâyunu getirerek kapıcılar kethüdasına vermiş ve bu arada padişahın bazı vesayâsını da söylemiş, kapıcılar kethüdası da mühr-i hümâyunu Osman Paşa'ya teslim etmiştir (*Âli*, basılmamış ikinci cild varak 284). 987 H. 1579 M. senesinde Üçüncü Murad'ın mührünü kapıcılar kethüdası Yemişçi Hasan ağa ile İran seferinde bulunan üçüncü vezir Sinan Paşa'ya yollamıştı (*Âli*, Kütüphanemizdeki ikinci cilt varak 264 b). Yine bunun gibi serdar Lala Mehmed Paşa ile Kuyucu Murad Paşalara da Avusturya cephesinde bulunurlarken mühr-i hümâyunı kapıcılar kethüdaları götürmüşlerdi (*Vekayi-i tarihiyye*, varak 105 ve 125). Onyedinci asır ortalarında ve Dördüncü Mehmed'in ilk devirlerinde sadr-ı âzam tayin edilen İbşir Mustafa Paşa'ya da mühür âdet üzere kapıcılar kethüdasiyle yollanmadığı için gücenmişti (*Naîma Tarihi*, C. 6, s. 5).

[4] *Âli*, Kütüphanemizdeki ikinci cilt varak (267), *Vekayi-i tarihiyye*, varak 105 ve 125; İbşir Paşa'ya mühr-i hümâyunu götüren kapıcılar kethüdasının yanında adam bulunmamasından dolayı yeni sadr-ı âzam bunu istiskal etmişti.

[5] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 33 ve *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 1, kısım 2; Padişah saraya avdetinde bu istibdatları bizzat okur veya okutur ve sadr-ı âzama gönderilirdi. (*Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 33) Onaltıncı asrın son yarısında istid'aların divan-ı hümâyun çavuşları tarafından alındığını *Halkondil zeyli* yazmaktadır (s. 83).

çorba verildiği zaman ve gerek *galebe* divanında yani ulûfe verildiği vakit yeniçerileri çorba veya pilav zerdeye davet etmek, kapıcılar kethüdasının vazifesi idi; bu sırada kapıcılar kethüdası divanhâneden çıkıp divana gelmiş olan nöbetli yeniçerileri buyurun diye selâmlayınca bunlar derhal koşarak kendileri için hazırlanmış olan ekmek ile çorbayı kaparlardı[1].

Divan içtimaını müteakib olan arz günlerinde yeniçeri ağasiyle kazaskerin arzdan çıktıklarını gören kapıcılar kethüdası ve çavuş başı, ellerinde, divan teşrifatçılığı icabı, gümüşlü asaları olduğu halde hemen divan mahalline gelip haber verirler ve sonra sadr-ı âzamın önüne düşüp arza girmek üzere Babüssaâdeye kadar getirirlerdi[2].

Divan günlerinde müzakereye başlanırken kapıcılar kethüdası ile çavuş başı, tezkireciler ile selâm çavuşu ve sair çavuşlar erbab-ı mesalihin önlerine düşüp divana getirerek iki sıra dizilirlerdi[3].

Divan müzakeresi bitip yemek yeneceği zaman kapıcılar kethüdası ile çavuşbaşı matbahtan gelen yemeklerin önüne düşüp divanhâneye girerek heyeti selamladıktan sonra yemek tertibatına nezaret ederler ve sonra kendileri de yemek yemeğe giderlerdi[4]. Kapıcılar kethüdasına kazaskerlerin önünden kalkan sofra gelirdi; kapıcılar kethüdası eski divanhâne önündeki seki üzerine oturup kâtibi ile beraber yemeğini yerdi[5].

Divan günlerinde padişaha arzedilecek telhisi kapıcılar kethüdası götürürdü[6]. Kapıkulu askerlerine maaş verileceği zaman reis-ül-küttabın maaş verilmesine müsaadeyi havi yazdığı telhisi sadr-ı âzam bir

[1] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 12 ve *Kavânin-i Osman-î ve Râbıta-i Asitane*, s. 9 ve *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 12. Onikinci asr-ı hicride divan teşrifatı isimli mecmuada şöyle deniliyor: "Divan akti günlerinde müzakereye başlanmadan evvel feth-i şerif okunduktan sonra kapıcılar kethüdası, galebe divanı ise Kul kethüdası tarafına değil ise yeni çerilere teveccüh edip selâm verir derhal yeniçeri güruhla segirdip çorba kaparlardı (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, sene 2, s. 360).

[2] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 14.

[3] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, 14 ve *Kavânin-i Osmanî ve Rabıta-i Âsitane*, s. 11 ve *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 16; *Onikinci asr-ı hicride divan teşrifatı, Tarih Encümeni mecmuası* sene 2, s. 360.

[4] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 13.

[5] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 13 ve *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 10.

[6] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 32.

el peşgiri içinde kapıcılar kethüdasına teslim eder ve o vasıta ile padişaha arzolunarak cevabı yine kendisiyle gönderilirdi[1].

***

Kapıcılar kethüdasının yevmiyesi onyedinci asrın son yarısında altmış akçe olup[2] bu miktar tabii sonraki zamanlarda artmıştı[3]. Kapıcı kethüdasına maaştan başka senevî Şam avarızı varidatından yedibin kuruş ta veriliyordu[4].

Divan günlerinden hariç zamanda kapıcılar kethüdası rikâb-ı hümâyun hizmetinde, yani hükümdarın dışarı çıkışlarında ata binişlerinde hizmetinde bulunurdu; fakat arkadaşı olan çavuşbaşı sadr-ı âzamın yanında ve anın emrinde kalırdı[5].

Kapıcılar kethüdası resmî günlerde çavuşbaşı ile beraber başına *Selimî* denilen uzunca serpuşı giyerdi; üzerinde *erkân* denilen *yenli kürk* vardı[6].

Kapıcılar ve Kapıcıbaşılar:

Kapıcılar kethüdasının emri altında bulunup بوابان درگاه عالی = Bevvâbân-ı dergâh-ı âlî (Orta kapı kapıcıları) ve بوابان باب همایون = Bevvâbân-ı bâb-ı hümâyun diye iki kısım olarak gösterilen[7] saray kapıcılarının vazifesi isimlerinden de anlaşılacağı üzere sarayın bâb-ı hümâyun ile orta kapısını beklemekti. Bunlardan, birinci sınıf olan dergâh-ı âlî bevvabları veya ortakapı kapıcılarının miktarı onaltıncı asır sonlarında 1925 ve beş bölüğe ayrılmış olan bâb-ı hümâyun kapıcılarının[8] ise 417 idi[9]. Dergâh-ı âlî kapıcıları onyedinci asır sonlarında

[1] Onikinci asr-ı hicride divan teşrifatı (*Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası* sene 2 s. 360).

[2] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 23, 29.

[3] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* vesikalar saray kısmı (numara 2237 ve 2505)

[4] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* vesikalar saray kısmı numara 6188 sene 1158 ve 5824 sene 1204.

[5] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 32.

[6] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 3, 84, 90.

[7] 883 Sefer 1478 Mayıs mevacibinde (maaşında) mevcutları iki kethüda ve bir meşaleci ile beraber elli kadar olan saray kapıcıları bu tarihte *Dergâh-ı âlî* ve *Bâb-ı hümâyun* kapıcıları olarak iki kısma ayrılmamışlardı (*Tarih-i Osmânî Encümeni mecmuası* sene 8. s. 13)

[8] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 15.

[9] *Ayn-ı Ali Risalesi*, s. 93 ve andan naklen *Netayicülvukuat*, C. 1; *Halkondil zeyli*'nde miktarı beşyüz olan kapıcıların iki kısım olup üçyüz mevcutlu birinci kısmının büyük kapıcıbaşının ve ikiyüz mevcutlu diğer kısmının ise küçük kapıcıbaşının emri altında olduklarını yaz-

kırkbeş bölüktü[1]. Onsekizinci asrın ilk yarısında ise bölükler onbeşe inmiştir[2]. Her bölüğün birer bölük başısı ile kethüda ve kâtibi vardı. Dergâh-ı Âli veyahut orta kapı kapıcıları içinde *Pişkeşçi* ismi verilen kapıcı, diğerlerinin âmiri olup *Pişkeşçî-i şehriyârî* ismiyle herhangi bir bölüğün bölük başısı idi[3]. Elçilerin getirdikleri pişkeşi divanda vezirlerin önüne götürüp bu, teşhir ederdi; bundan başka bir memuriyete tayin edilenler teşekkür için padişahın eteğini öpmeğe geldikleri zaman pişkeşçi, bunların önlerine düşüp merasim ve teşrifata ait usulleri gösterir ve bu hizmeti mukabelesinde kendisine hediye ve para verilirdi. Pişkeşçi'nin senede elbiselik iki çuhası ile Eflak ve Buğdan kapı kethüdalarından gelen iki pastırması vardı; İzmir muhzır başlığı ile tahtacılık, kassam-ı askerî ve nahiye muhzırlıkları aidatı buna aitti[4].

Yine Bevvâbân-ı Dergâh-ı âlî'den olan kapıcılardan pişkeşçi'den sonra padişahın kırmızı kadifeli[5] altun matrasını taşıyan *matracı* gelmektedir; bu da *matra-i şehriyarî* kaydiyle onbirinci kapıcılar bölüğünün bölük başısı olarak gösteriliyor[6]; daha sonra onikinci bölüğün bölük başısı olup hünkârın kırmızı çuha kaplı[7] gümüş iskemlesini götüren ve *iskemle ağası* veya *iskemle-i sîm-i şehriyârî* de bundan sonra gelen dergâh-ı âlî kapıcıları zabitlerindendi[8]. İskemleci, padişahın dışarı çıkışlarında hükümdarın arkasından, gümüş levhalarla müzeyyen sedefli bir iskemle taşırdı; padişah ata binerken ve inerken bu iskemleye basıp iner ve binerdi[9]; bu gümüşlü ve sedefkârî iskemle-

maktadır (Teşkilât kısmı s. 17). Onaltıncı asır ortalarına ait olarak Daramon seyahatnamesinde, sarayın birinci ve ikinci kapısında hizmet eden kapıcılarla bunların şefleri olan kapıcıbaşıdan bahsetmektedir. (*Saray acemi oğlanları kısmı*).

[1] Bölük adedi *Eyyubî Kanunnâmesi*nde kırk beş ve *Kavânin-i Osmanî* ve Râbıta-i Âsitâne'de kırk iki gösteriliyor.

[2] *Başvekâlet arşivi* 7127 numaralı Kâmil tasnifi maaş defteri sene 1127.

[3] Bunların bölükleri muayyen değildi. Meselâ 1127 H. 1715 M. tarihli ve 7127 numaralı defterde pişkeşci ve dokuzuncu bölüğün ve 1187 H. 1676 M. tarihli 7140, 7146 ve 7120 numaralı vesikalarda *(Cevdet tasnifi saray kısmı)* ise onbirinci bölüğün bölük basışıdır.

[4] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* (saray kısmı) numara 1282 sene 1204.
Başvekâlet Arşivi, İbnülemin tasnifi (saray) numara 2282 sene 1111.

[6] *Başvekâlet Arşivi* 7127 numaralı Kâmil tasnifi defter ve *Mühimme defteri 85*, s. 284.

[7] *Başvekâlet arşivi İbnülemin tasnifi numara 2285 sene 1111.*

[8] 1054 H, 1644 M. tarihli bir Rüûs defterinde (*numara 258 Kâmil tasnifi*) Divan pişkeşciliğinin matracıya ve matracılığın dergâh-ı âlî bevvablarından Hüseyin'e ve iskemleciliğin de yine kapıcılardan Rıdvan'a verildiği görülüyor.

[9] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 2, kısım 8 (saray muhafızları kısmı).

nin tamiri için her sene iskemleciye yirmi beş kuruş verilirdi[1]. Edirne şehrinin muhzır başılığı bunun iltizamında idi[2].

Yine bu dergâh-ı âlî bevvablarından 14 üncü bölüğün oda başısı olan *Ser otağî-i şehriyarî* ve daha sonra adedleri bazan on ve bazan sekiz olan *meş'aleciler* gelmektedir. Dergâh-ı âlî kapıcıları defterinde herhangi bir bölükte bulunan ve *Orta kapı meş'alecileri* denilen meş'alecilerin isimleri üzerine kırmızı mürekkeple *meş'aleci* diye işaret edilmiştir[3]. Bunlar onaltıncı asır ortalarında kazaskerlerin muhzır başılıklarına tayin olunurlardı[4]. Bu orta kapı meş'aleci'lerine (on kişiye) her sene arpa emini tarafından on adet demir meş'ale ile on tane meşinli heybe verilirdi[5]. Bunların meş'alelerinin çıraları şehremini tarafından tedarik olunurdu[6]. Meş'aleciler bayram gecelerinde ve alayda meş'ale yakarlardı; konak mahallerinde otağ-ı hümâyun tarafında bunların meş'aleleri yanardı[7].

Bu kayıtlara göre dergâh-ı âlî (orta kapı) kapıcıları bölük başılarının hizmetlerine göre dereceleri yukarıdan aşağı şöyle idi: *Pişkeşî-i şehriyârî, Ser matra-i şehriyârî, Ser iskemle-i şehriyârî, Ser otağî-i şehriyârî*[8].

* * *

Meş'alecilerden sonra *bevvâbân-ı sofıyân-ı kule* denilen kule sofıları kapıcıları vardı. Bunlar ayrıca yedi bölük olup[9] nöbet beklemekten ve çorba taşımaktan muaf idiler, adedleri doksan sekiz iken daha sonraki tarihlerde kırka inmişti; vazifeleri, harem-i hümâyun dairesinin kızlar kapısında bulunup siyah hadım ağalara hizmet etmekti; bunlardan her biri bir hadım ağasının babası itibar olunup anın hizme-

[1] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi* (saray kısmı) numara 1712.

[2] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi* (saray kısmı) numara 706 sene 1173 H.

[3] *Başvekâlet arşivi Kâmil tasnifi* defterlerden 7127 numaralı *Masraf-ı Şehriyari* isimli defter sene 1127.

[4] *Mühimme defteri 4* varak 58.

[5] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi* (saray) numara 5794 sene 1154 ve 7118 sene 1232 H.

[6] *Başvekâlet arşivi İbnülemin tasnifi* (saray mesalihi) numara 178 sene 1094 H.

[7] *Başvekâlet arşivi İbnülemin tasnifi* (saray mesalihi) numara 244 sene 1083 H.

[8] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi* (saray) 7145, 7146, 7120 sene 1187 H.

[9] *Başvekâlet arşivi, Kâmil tasnifi* defterler numara 7127 sene 1129; bu yedi bölük mevcudu 98 kadardı; *D'Ohsson*, kendi zamanında (Onsekizinci asır sonları) kırk kişi olduklarını yazıyor.

tini görürdü; bu kule sofıları'nın yani babaların başlarına *ağa babası* denilirdi[1].

Kule sofıları veya harem kapıcıları Darüssaâde ağasının emrinde idiler; dergâh-ı âlî kapıcıları defterinde bulunanlarının künyelerinin üzerlerinde kule sofıları olduklarına dair şerh vardır. Tâyinleri kızlar ağasının arzı ile olurdu[2]. Her sene ramazanda bunlara iftariyye verilirdi[3]. Enderun tarihi, sarayın orta kapısındaki kulelerinin birinin altında sekiz, on kişiyi istiab eden bir koğuşta bulunan ve ağa babası ocağı ismi verilen bu kule sofılarından bahsetmektedir; oradaki kayda göre bunlar saray hamallarının zabiti olup saraya hamal kayıt olunacaklar bu ağa babası ocağına kefil verirlermiş; saray hamallarının defterini de bu ocak tutarmış, iskemleci başı da bu ağa babası ocağına mensubmuş[4]. Bu kayıtlara göre on sekizinci asır sonu veya on dokuzuncu asır başlarında bu kule sofıları bevvabları ocağı bozula bozula Atâ beğin yazdığı son şekli almıştır.

***

Kapıcılar divan günleri iş takip edecek olanların divan-ı hümâyuna gitmelerine rehberlik ederler ve hiç bir kimsenin silahla içeriye girmesine müsaade etmezlerdi; padişahlar sefere gittikleri zaman kapıcılar, otağ-ı hümâyunun medhalinde bulunup kapıcılık ederlerdi. Başlarında *zerkula* veya *zerrin külâh* denilen üsküf vardı; fakat bu üsküfün ucu yatırtmalı yani arkaya sarkık değildi[5]. Divan-ı hümâyunda[6] vekil-i devlet denilen sadr-ı âzamın emriyle birisinin döğülmesi icabederse bunu dergâh-ı âlî kapıcıları yaparlardı[7].

Kapıcı bölüklerine saraydaki aşçı, helvacı, ekmekçi cemaatleriyle bostancı ocağından terfi etmek suretiyle efrat verilirdi[8]. Bâb-ı hümâyun ve eski saray kapıcılarından terfi ettirilenlerden bazıları da buraya alınırlardı[9].

[1] *Eyyubî kanunnâmesi*, s. 2 ve *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 15.
[2] *D'Ohsson*, C. 7 fasıl 2 kısım 8 (saray muhafızları kısmı).
[3] *Başvekâlat arşivi Cevdet tasnifi* (saray kısmı) numara 314. sene 1181.
[4] *Enderun Tarihi* (*Atâ bey*) C. 1, s. 302.
[5] *Halkondil zeyli*, teşkilât kısmı s. 79.
[6] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 32.
[7] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 14.
[8] *Zübdet-üt-tevarih*, C. 2 varak 180 ve *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 18.
[9] *Başvekâlet arşivi İbnülemin* (saray mesalihi) numara 1397 sene 1078 ve numara 1973

Onaltıncı asrın ortalarında kapıcılar kanun üzere tımara çıkmak lâzım gelse senevî on beş bin akçe dirlik verilmek suretiyle tımarlı sipahî olurlardı[1].

Kapıcıların derece ve kıdemlerine göre yevmiyeleri ve her sene muayyen elbise ve aidatları vardı; taşra, kasabalarda ihtisab hizmetleri evvelâ bunlara verilirdi[2]; bundan başka mevleviyyet olan mahallerdeki ihzariye hizmeti yani muhzır başılık dergâh-ı âlî kapıcılarının olup başkalarına verilmezdi[3]. Bu hizmet ve aidat için baş kapıcı başının arziyle kendilerine berat verilirdi[4].

sene 1111.

[1] *Kanunnâme-i Osmânî* (Esat efendi kitapları) numara 2362 varak 82.

[2] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası.*

[3] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi* vesikalar (saray kısmı) numara 329, 2742, 2745 bu hususa dair mühimme defterinde (numara 4 s. 56) onaltıncı asır ortalarına ait şu kayıt vardır.

Cemaat-i Bevvâbân-ı dergâh-ı âlî

Nasuh Bosna	*Yahya Bosna*	*Ahmed Serfiçe*
Ser Muhzırân-ı	*Ser Muhzırân-ı*	*Ser Muhzırân-ı*
Rumeli şüd	*Anadolu şüd*	*İstanbul şüd*
Süleyman İskenderiyye	*Hasan Kayseri* (*serbölük*)	*Ali İstrumca* (*serbölük*)
Ser Muhzırân-ı Mısır şüd	*Ser muhzırân-ı Şam şüd*	*Ser Muhzarân-ı Hâleb şüd*

Hızır Gülükesri
Ser Muhzırân-ı Edirne şüd

Baş kapıcı başı Hasan ağanın mühürlü tezkiresi mucibince zikrolunan muhzır başılıklar isimleri tahtında işaret olunduğu üzere mezburlara buyuruldu.

Böylece bevvabân-ı dergâh-ı âlîden iltizam suretiyle ve bilfiil muhzır başılık aidatı alanlar bir müddet hizmetten sonra muhzır başılıkların derecelerine göre timar ile dergâh-ı âlî çavuşu veya kapıkulu süvarisi veyahut tımarlı sipahi olurlardı (*Mühimme 4,* varak 56). Bu defterde bunlara âit tayinler de vardır. Muhzır başılıklarla ihtisabiyye adedi, vilâyet merkezleriyle kazalarda 42 idi; bunlara iltizam verilmek suretiyle idare olunur ve kime verilmişse iltizam bedelini o alırdı. *Başvekâlet arşivi Adliye vesikaları* (*Cevdet tasnifi*) *numara 4024.*

[4] *İbnülemin* (*tevcihat kısmı*) numara 1411-1 sene 1118 Receb.

Ahmed bin Mehmed han

muzaffer dâimâ

Nişân-ı şerif-i âlişan-ı sâmi mekân-ı sultânî ve tuğrây-ı garrây-ı cihansitân-ı hâkanî bâdel-avn-ir-rabbânî hükmü oldur ki Erzurum kazasının muhzır başılığı dergâh-ı muallam bevvabları emektarlarına mahsus olup hâlen mutasarrıf olan dergâh-ı muallâm bevvablarından altıncı bölükte İsmail Musa Erzurum, hüsn-i ihtiyariyle yine dergâh-ı muallâm bevvablarından olup dördüncü bölükte yevmî on altı akçe ulûfesi olan işbu râfi-i tevki-i refiuşşân-ı hâkanî kıdvet-ül-emâsil-i vel-akran Mustafa Ahmed zîde kadrühuya kasr-ı yed etmekle tevcih olunup berat-ı âlişânım verilmek ricasına iftihar-ül-emacid-i vel-ekârim bilfiil kapıcılar kethüdası vekili Selim dâme mecdühû arzetmeğin hakkında mezîd-i inayet-i padişahânem zuhura getirüp mumaileyhin azrı ve bin yüz on sekiz senesi Receb-i şerifinin altıncı günü tarihiyle müverrah verilen rüûs-ı hümâyunum mucibince tevcih edip bu berât-ı hümayûn-ı izzetmakrûnı verdim ve buyurdum ki mezbur Mustafa Ahmed zîde kadrühu varıp kazay-i mezburda refolunan merkum yerine muhzır başı olup hizmet-i lâzimesine meri ve müeddi kıldıktan sonra bundan evvel muhzır başı olanlar ne veçhile mutasarrıf ola gelmişler ise merkum dahi ol minval üzere mutasarrıf ola; Olbabta kasr-ı yed eylediği ecilden refolunan merkum

Kapıcıların bazı tevcihat ve tayinlerde aidatları vardı; bunların bir kısmı nöbette bulunurken aidat alırlar ve bazıları da hizmetleri sebebiyle buna nail olurlardı. Meselâ: Onyedinci asırla onsekizinci asır başlarında rikâb-ı hümâyun ağalarından biri bir hizmete tayin edildiği zaman nöbetçi bulunan orta kapı kapıcılariyle bâb-ı hümâyun kapıcılarına yüzer akçe verilmesi kanundu; bundan başka pişkeşçiye 150, meşaleciye 40, mataracıya 50 ve iskemleciye de 40 akçe verilirdi. Eflak ve Buğdan elçileri hazine yani vergi getirdikleri vakit, kanunen hediyye verilecekler arasında pişkeşçiye 2500 akçe ile bir at, matracıya 800 akçe ile bir at verirlerdi[1].

Ramazan ve kurban bayramlarında vezirler, defterdar ve kazaskerler tarafından divan hademelerine verilen ve *îydiyye* denilen bahşışlar arasında iç kapıcılara 120, kule sofılarına 40, meşalecilere 30, bâb-ı hümâyun kapıcılarına 60, mataracıya 60 pişkeşciye 60 ve iskemleciye 60 akçe vermeleri kanundu[2].

Vezirlik, beğlerbeğilik alanlarla defterdarlar ve beşyüz akçe yevmiyeli mevâlî denilen eyalet kadıları padişaha teşekküre geldikleri zaman nöbetçi kapıcılarla pişkeşçi, meşaleci, matracı ve iskemleciye kanunen muayyen aidatlarını verirlerdi[3]. Erdel elçisi de vergisini getirdiği zaman kapıcı başılarla nöbetçi çavuşlara pişkeşçi, meşaleci, matracı ve iskemleciye ve bâb-ı hümâyun bölüklerine kanunen muayyen olan bahşışlarını tesviye eylerlerdi[4].

Onyedinci asır ortalarında beş bölük olup mevcudu 177 ve Onsekizinci asırda ise dört bölükte mevcutları elli yedi kadar olan bâb-ı hümâyun kapıcılarının günde ikişer gerdan et istihkakları vardı; kemankeş Kara Mustafa Paşa sadaretinde (onyedinci asır ortalarına yakın zamanda) beş okka et ve ona göre sair zahire tertip edilmişti; bunların arasından altı aydan altı aya bir kapıcı taşra kapı arasında

İsmail Musa ve taraf-ı âhardan hiç ferd dahl ve taarruz kılmayıp mâni ve müzahim olmıyalar; şöyle bileler, alâmet-i şerife itimad kılalar. Tahrirenfi yevmissadis-i aşer şehr-i receb-ül-ferd sene semâne aşer ve miete ve elf. سنه ثمان عشر و مائه و ألف

Bimakam-ı Kostantiniyye
Elmahrusa

[1] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 75.
[2] *Nimetî efendi kânunnâmesi*, s. 74.
[3] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 72.
[4] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 73.

aşçılık edip divan günlerinde kapıcıların yemeklerini pişirirdi; yine bunların arasından altışar ay nöbetle birkaç nefer, taşra kapı arasını (bâb-ı hümâyun aralığını) süpürürdü. Bâb-ı hümâyun bevvabları, terfi ederlerse dergâh-ı âlî kapıcılığına geçerlerdi.

* * *

Kapıcıların baş bölük başıları, başlarına *perişânî* denilen serpuş'ı giyip divan günlerinde kapı arasında beklerlerdi; diğer kapıcılar üsküf giyerlerdi[1]. Orta kapı arasını süpürmek *meydân-ı siyaset ustası* denilen cellatlara aitti[2]. *Üstadân-ı divân-ı hümâyun* veya *cemâat-i cellâdan* denilen cellatlar, ayrı bir bölük olup on yedinci asır ortalarında beş ve on sekizinci asır başlarında ise yetmiş kişi idiler[3].

Kapıcıların âmiri ve büyük zabiti olan kapıcı başılardan biri her gece nöbetle orta kapıda yatardı.

Onaltıncı asır sonlarında Halkondil zeylindeki teşkilât kısmına göre, dergâh-ı âlî ve bâb-ı hümâyun kapıcılarının mecmuu beşyüz kadardı[4]. Ayni Ali risalesinde ise 1925 i orta kapı ve 417 si bâb-ı hümâyunda olmak üzere kapıcıların mevcutları 2342 kadardı[5].

1070 H. tarihli ve 793 numaralı bir deftere göre kırk bölük olan Bevvâbin-i dergâh-ı âlî mevcudu 1830 ve beş bölük olan Bevvâbin-i Bâb-ı hümâyun ise 177 dir; iki sene sonra evvelkisi 1315, bab-ı hümâyun kapıcıları ise 109 nefer idi.

Koçi bey mecmuasında, orta kapıda iki bine yakın ve bâb-ı hümâyunda da dört yüz kapıcı bulunduğu görülüyor ki[6] aşağı yukarı Ayni Ali risalesindeki miktarın aynıdır. Onyedinci asrın son yarısı içinde

[1] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 3; *Thévenot*, kapıcıların ucu sivri olup alına doğru düşen bir külah giyip sivri ucun külaha merbut olduğunu ve bunun yarım kadem uzunluğunda bulunduğunu yazıyor (*Padişahın milisi, fasıl 50*); Vekayi-i tarihiyyede (*varak 197*) İran elçisinin kabulü münasebetiyle kapıcıların altun (sırmalı) üsküfle saf bağladıklarını yazıyor ki Eyyubî kanunnâmesini teyit eder.

[2] Meydan-ı siyaset ustalarından Mehmed, tevbe ve istiğfar ederek sanatından fâriğ olup sakal salıverdiği cihetle İstanbul gümrüğünden günde kırk sağ akça bağlandı (*Cevdet tasnifi*, saray kısmı 4741 sene 1217).

[3] *Başvekâlet arşivi Kâmil tasnifi* defterlerden 7127 numaralı defter sene 1127

[4] *Halkondil zeyli*, teşkilât kısmı s. 17; *Daramon seyahatnâmesinde* de (onaltıncı asır ortaları) kapıcıların miktarı üç, dörtyüz gösterilmektedir.

[5] *Ayni Âli Risalesi*, s. 93.

[6] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 18.

orta kapı ve bâb-ı hümâyundaki kapıcıların mevcutları ise 1962 idi[1]. 1127 H. 1715 M. senesinde yani onsekizinci asrın ilk yarısında, dergâh-ı âlî, bâb-ı hümâyun, sofıyan-ı kule ve Galatasaray kapıcılarının mevcutları 589 kişiye inmişti[2].

Kapıcı başılar:

Sarayın dış yani bâb-ı hümâyun denilen kapısıyla orta kapısını bekliyen kapıcıların büyük zabiti olarak Fatih zamanında bir[3] ve onaltıncı asrın ortalarında dört ve aynı asrın sonlarında on[4] ve onyedinci asır başlarında on üç[5] ve yirmi bir ve yine o asır ortalarında on iki kapıcı başı vardı[6]. Daha sonra onsekizinci asrın ilk yarısında altmış serasere kaplı samur kürklü, gümüş asalı kapıcı başılar görülmektedir[7]. Yine bu asrın sonlarında ise bu miktar yüz elliyi bulmuştu[8]. Sarayın orta kapısında bunlardan biri her gece nöbette kalırdı[9]. Bundan başka her divan günü kapıcı başılardan ikisi divan kapısında gümüşlü asa ile dururlardı[10].

Devlet merkezine herhangi bir devletin elçisi geldiği zaman bunun saraya gelişinde, kapıcı başılardan ikisi anı evvelâ divana götürürler ve sonra da kollarına girip kendisini arz odasında padişahın huzuruna çıkarırlardı[11].

Eyalet valisi olan beğlerbeği veya vezirlere mühim ve gizli bir tebliğ yapılacağı zaman bunlardan biri vasıtasiyle yapılırdı[12]. Bazı vali

[1] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 2, 3.

[2] *Başvekâlet arşivi* (*Kâmil tasnifi*) numara 7127.

[3] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 11.

[4] *Ayni Ali Risalesi*, s. 96.

[5] *Vekayi-i tariyye*, varak 11 b ve *Selânikî* (basılmamış nüsha) varak 422 b.

[6] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 2.

[7] İran elçisinin divandaki kabulü münasebetiyle *Suphi Tarihi*, s. 191 b.

[8] *D'Ohsson*, C. 7 fasıl 1, kısım 3.

[9] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 3 ve *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 1, kısım 1.

[10] *Daramon seyahatnâmesi*.

[11] *Halkondil zeyli*, teşkilât kısmı s. 26; *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 33; *Vakayi-i Tarihiyye şöyle diyor:* "Elçiler girip saâdetlû padişahımıza karip kapıcı başılar yanlarında yere yüzlerini sürüp, icazet olur, taşra karar iderler" s. 305; *Riko* da şöyle diyor "Sefir, sarayda itibarı pek ziyade olan ve ellerinde gümüşten asâ bulunan iki kapıcı başı tarafından, padişahın odasına îsal olunur, bu kapıcı başılar sefirin koltuğuna girerler ve odada bir az ilerledikten sonra elleriyle safirin eğilip arz-ı tazimat etmesine yardım ederler ve sonra sefiri geri geri götürürler" s. 213.

[12] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 33 ve *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 1, kısım 3.

vezir ve sair devlet adamlarının katillerine bunlar memur edilir ve çok zaman hiç bir şüpheye meydan vermeden elindeki ferman mucibince emredilen şahsı öldürttürürdü[1]. Onsekizinci asrın son yarısından itibaren kapıcı başıların adedi artıp bir kısmı vazifeleri dolayısiyle İstanbul'da bulunmadıklarından dolayı bunların devlet merkezinde mevcud bulunmalarına dair 1193 zilhicce (1779 M.) tarihli bir tamim neşredilmiştir[2]. Osmanlı memleketlerindeki bir kısım muhzır başılıkların (şer'i muhakeme mübaşirlikleri) aidatı bunlara aitti; kapıcı başılar bunu iltizama verirler ve anı iltizam eden adam iltizam müddetince mahkeme-i şer'iyyenin muhzır başılığını yapardı; Eflak, Buğdan ve Erdel beğliklerinden birinde değişiklik olup yeni bey veya voyvoda tayin edildiği zaman yeni voyvoda ve beği kendi hükümet merkezine kadar götürmek vazifesi bunlardan birisine verilirdi; böyle bir hizmete tayin edilen kapıcı başı çok para ve hediye alırdı[3].

Bundan başka Eflak ve Buğdan voyvodaları İstanbul'a vergilerini gönderdikleri zaman hediye verilmesi kanun olan sadr-ı âzam ve diğer rical arasında dört kapıcı başı da vardı ve bunlardan her birisine ikişer at hediye edilirdi[4].

Kapıcı başılar bayram tebriklerinde ellerinde gümüşlü asa ile padişahın tahtının karşısında dururlardı.

Kapıcı başılar devşirme teşkilâtı kalkıp enderundan bu vazifeye yapılan tayinlerden sonra onsekizinci asırda Paşaların evlâtlarından veya birinci derecedeki ümeranın oğulları arasından tayin edilirlerdi. Padişahın camiye çıkışlarında bunlardan bir kısmı hükümdarın maiyyetinde bulunurlardı.[5] Padişah alayda ata bindiği zaman dış rikâbı, baş kapıcı başı tutar ve diğer kapıcı başılar, etrafında dururlardı[6]. Tuğ ihracı, mevlut alayı ve sair merasimde de kapıcı başılar bulunurlardı.

Kapıcı başılardan dört evvelkisi derece itibariyle büyük olup bunların içlerinden en kıdemlisine *baş kapıcı başı* denilirdi. Kapıcı başı-

[1] *Thévenot*, bu mühim hizmetin kapıcılara verildiğini yazıyorsa da doğru değildir.

[2] *Mühimme defteri*, numara 176: "Dergâh-ı mâdelet penâh-ı şahanemde kapıcı başılık rütbesi ihraz edenler madem ki bir hizmete memur olmıyalar, asitâne-i saadetimde ikamet ve râtibe-i uhde-i ubûdiyyet ve vâcıbe-i zimmet-i rukiyyetleri olan hidemata kıyam..."

[3] *Âli* (Umumî Kütüphane nüshası), varak 133.

[4] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 75.

[5] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 1, kısım 3.

[6] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 32, 92.

ların yevmiyeleri onyedinci asır ortalarında yüz ellişer akçe idi[1]. Orta kapı arasındaki sekide oturan ve seraser denilen kumaştan üst elbisesi giyen kapıcı başıların ellerinde, hint kamışından murassa asaları vardı[2].

Baş kapıcı başıların adedi evvelce iki ve sonra dört iken, Üçüncü Mehmed zamanında altı olmuştu.[3] Fakat Koçi bey mecmuasında baş kapıcı başı iki olarak görülüyor ve bundan başka kapıcı başılardan bir kâtip ile dokuz kapıcı başı gösteriliyor; bu dokuz kapıcı başının üçü vezir oğullarıdır[4].

Divan-ı hümâyunda yemekten sonra el yıkamak için vezir-i âzamın önüne leğen ve ibrik koymak baş kapıcı başıların vazifesi idi[5]. Onaltıncı asrın son yarısında kapıcı başılar dört yüz bin akçe ile sancak beği olurlardı; sonraki asırlarda vezir olanlar da vardı. Yine onaltıncı asrın sonlarında kapıcı başıların ondokuz bin akçelik arpalık tımarları da vardı[6].

Kapıcı başılık sonradan daimî surette taşra hizmetinde bulunanlara da verilmiştir; bilhassa onsekizinci asırdan itibaren miktarı günden güne artan kapıcı başı rütbesinde bir hayli şahıs görülüyor; bu asrın son yarısından itibaren kapıcı başılık bilfiil değil de rütbe olarak *Âyanlar*'a verilmiştir; bundan başka bazı mühim hizmetlere tayin edilen şahısların da nüfuz ve itibarını arttırmak için kendilerine kapıcı başı rütbesi verildiği görülüyor. Rikâb-ı hümâyun kapıcı başılığı ondokuzuncu asır başlarında imrahurluğa bağlanıp yeni bir şekil alınca bir rütbe halinde vezirliğin mahreci olmuştur ki eski salnamelerde gördüğümüz askerî ve mülki rütbeler arasında bu da mühim bir dereceyi teşkil etmekte idi[7].

[1] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 2; *Halkondil* zeylindeki kayda göre onaltıncı asrın son yarısında kapıcı başının yevmiyesi üç duka idi ki yüzelli akçeye tekabül etmektedir.

[2] *Halkondil* zeylindeki teşkilât kısmında bunların ellerinde altun ve taşlarla müzeyyen Hint kamışından bastonlar (asalar) bulunduğu yazılmaktadır (s. 44) ve *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 20 ve 197; Bu eserde Eğri Seferindeki bayram tebriki ile 1028 H. 1619 M. tarihinde İran Elçisinin kabulü münasebetiyle kapıcı başıların ellerinde gümüş ve altunlu asaların bulunduğu söylenmektedir.

[3] *Selânikî Tarihi* (basılmamış nüsha) varak 462 b.

[4] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 33.

[5] *Selânikî* (basılmamış nüsha) varak 376.

[6] *Kanunnâme* (Aşir efendi Kütüphanesi, numara 1004 varak 35) ve *Kanunnâme-i Osmanî*, (Esat ef. Ktp., numara 2362 varak 82 a).

[7] *Lütfi Tarihi*, C. 5, s. 33 de ve basılmış olan Osmanlı salnamelerinin hemen hepsinin baş

Yeniçeri ocağı kalkıp devlette yeni bir teşkilât vücuda getirildiği sırada kapıcı başı ismiyle rikâb'da ve sair hizmetlerde istihdam edilen memurların yaşlıları ayda üçer yüz kuruş maaşla tekaüt edilmişler ve mütebakisinden İstanbul'da bulunan otuz kişi ayrılmış ve bunların resmî elbise ile selâmlıkta bulunmaları tekarrür etmiş ve taşradakilerin de taşra hizmetlerinde bulunmak üzere adetleri tahdit olunmuştu[1]. Daha sonra yani 1255 senesinde (1839) rikâbdaki yani padişah hizmetindeki kapıcı başıların miktarı kırka çıkarılmış ve *(ser bevvâbîn-i rikâb-ı hümâyun-ı mülûkâne)* ismiyle rikâb-ı hümâyun kapıcıbaşılığı imrahurluğa bağlanmış[2] ve bir rütbe halinde meşrutiyyetin ilânına (1908) kadar devam eylemiştir.

tarafında askerî, mülkî, ilmî rütbelerin birer cetveli vardır.

[1] *Lütfi Tarihi*, C. 3, s. 165.

[2] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* (saray kısmı) numara 2623 sene 1255 Rebiulâhir 26 ve *Lütfi Tarihi*, C. 5, s. 33.

DİVAN-I HÜMÂYUN ÇAVUŞLARI

ve

ÇAVUŞBAŞI

Divan-ı hümâyun mübaşiri ve icra kuvvetine hizmet etmekle mükellef atlı bir sınıf olan ve *Serhengân-ı Divân-ı Hümâyun* diye de anılan divan-ı hümâyun çavuşları, yevmiyeli ve tımar ve zeametli olarak iki kısım idiler[1]. Osmanlıların ilk devirlerinden itibaren[2] ve Fatih'in tedvin ettirdiği Kanunnâme-i Âl-i Osmanda çavuşbaşı ile divan çavuşlarından bahsedilmektedir; Fatih devrinde on altı akçe yevmiyeli bir çavuşbaşı ile maiyyetinde çavuşlar vardı[3].

Koçi beğin kaydına göre divan-ı hümâyun çavuşluğuna çıkarılanlar enderundan çıkarılmayıp bostancı ocağiyle diğer saray ocaklarından ayrılırlardı ve vazifeleri divan-ı hümâyunda ve bazı taşra işlerinde hizmet etmekti; bunlardan nöbetçi olan bölük, divan günleri arkalarında çuha feraceleriyle divanhanenin yanındaki kendilerine mahsus yerde oturup emre intizar ederler[4] ve divan günleri davacıları çağırarak divana getirirlerdi; mübaşirlik etmek, ihzar işleriyle meşgul olmak bunlara aitti. Bundan başka tahsilât ve saire gibi işler için eyâletlere de gönderilirlerdi; bunlar gedikli zeamet sahibi çavuşlardan olurdu[5].

Gedikli çavuşlar bazan bir fermanı valiye ve sair alâkadarlara vermek üzere sevkedilirler ve bazı nüfuzlu eşhasın katli için de yollanırlardı; bunların memur oldukları hizmeti başarabilmeleri tedbir ve kiyasetlerine bağlı idi; bilhassa bir vali veya bir vezirin tevkif veya

[1] *Mühimme defteri*, numara 11 ve *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası.*

[2] Selçukilerle Memlûkler'de de gördüğümüz çavuş teşkilâtının Osmanlılarda da eski olduğunu Yazıcızâdenin Selçuknamesinden anlıyoruz.

[3] *Fatih devrine ait vesikalar* (*Ahmed Refik*) *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, sene 8, s. 14 de divan çavuşları yedi gösteriliyor. Halbuki İstanbul fethinde çavuşların ikiyüz olduğu *Mahrusa-i İstanbul Fetihnâmesinde* yazılıdır (s. 22). Belki bu altı çavuş yevmiyeli çavuşlardan olup diğerleri tımarlı idi.

[4] *Hammer* (*Atâ bey tercümesi*) C. 4, s. 89 ve *Buyruldu mecmuası* (*Türk Târih Encümeninden, Tarih Kurumuna devredilen kitaplar meyanında, No. 39*).

[5] *D'Ohsson*, C. 7 (ikinci kitap); *sadr-ı âzam ve bab-ı âli kısmı.*

katli için çok dikkatli olmaları lâzımdı; aksi taktirde hem kendisini feda eder ve hem de bir ısyana sebeb olabilirlerdi; böyle hizmetler için tebdil-i kıyafetle tüccar ve esnaf suretinde gittikleri de olurdu; ellerinde yapacakları işi tasrih eden ferman ile sadr-ı âzam'ın buyruldu'su vardı. Öldürecekleri şahıs mühim ve katli müşkül ise vaziyetten oradaki yeniçeri serdarını ve saireyi haberdar ederek tertibat alınmak suretiyle emri yerine getirir ve kesilen başı İstanbul'a götürürdü. Bunların onaltıncı asrın son yarısında yeniçerilerle beraber ecnebi sefarethanelerde muhafızlık ettikleri görülüyorsa da[1] bu hizmet sonradan tamamen yeniçerilere bırakılmıştır.

Gedikli divan çavuşları onaltıncı asırda ecnebi devletlere memuriyetle de gönderilirlerdi; bir mevkiin terki ve sair metalip dolayısiyle çavuşların ecnebi devletlere, hükümdarın nâmesi ile gönderildikleri vakidi; bilhassa onaltıncı asırla onyedinci asırda buna tesadüf edilmektedir; meşhur İncili Mustafa Çavuş, işte bu divan çavuşlarından biri olup muvakkat elçilikle (murahhaslıkla) İran şahına yollanmıştı[2].

Divan-ı hümâyun içtimaları, üç ayda bir kapıkulu ocaklarına maaş vermeye inhisar edince divan-ı hümâyun çavuşlarından gedikli olanlar saray hizmetinde ve yevmiyeliler de Paşa kapısı yani Bâb-ı âli hizmetinde istihdam edilmişlerdir. Bunlardan saray hizmetindekiler *gedikli çavuşu* ve Bâb-ı âlî hizmetindekiler de *divan çavuşu* ismini almışlardır; her iki sınıf ta çavuş başının emri altında idi. Divan çavuşları mahkeme işlerinde mübaşirlik ederlerdi. *Mecmua-ı tasavir-i Osmaniyye*'nin kaydına göre divan çavuşları devlet ricalinden birini sürgüne götürmeğe memur edilince onun fermanını alarak başındaki sorgucu kavuğunun sağ tarafına takıp konağına gider ve sürgün edilecek zat anın sorgucunu yanda görünce işi anlar ve harem dairesine bile girmesine müsaade etmiyerek beraberce kalkıp menfasına götürür ve orada menfinin sürgün fermanını okutarak avdet ederdi.

[1] *Halkondil zeyli* teşkilât kısmı.

[2] *Zübdet-üt-tevarih*, C. 2, varak 178. Musaleha şekli vezir-i âzam ile İstanbul'a gelen İran elçisi arasında makul bir şekle bağlanmış ve Osmanlı Devleti tarafından İran'a elçi göndermek icabetmişti. "...Çavuşlar zümresinden İncilü demekle maruf olup bu makule umurda istihdam olınu gelen Mustafa Çavuş bile irsal olundu..." İncili Mustafa Çavuş'un kabri Edirnekapı mezarlığında Şair Baki'nin kabrinin karşı tarafındaki kabristanda ve yolun sağ tarafından üç beş adım içeridedir.

Padişah şehirde alay yaparken ve camiye giderken çavuşlar, başlarında mücevveze denilen serpuşları ve tüyden sorguçları ile[1] ellerindeki topuzları omuzlarına koyup alayın önünde yürürler ve savulun diye mevkibe yol açarlardı[2]. Padişahla beraber sefere giden çavuşlar, ikindi vakti otâğ-ı hümâyun önünde nevbet çalındığı vakit ellerini kavuşturup dururlardı[3]. Arife günlerinde öğle namazından sonra sarayda divanhane önünde yapılan arife merasiminde gedikli çavuşların merasime iştirak ettikleri görülüyor[4].

Divan-ı hümâyun çavuşlarının dirlikleri ile maaş veya ulûfeleri derece ve kıdemlerine göre idi. On yedinci asır ortalarında maaşlılarının yevmiyeleri otuz ile altmış akçe arasında idi; maaşlarını, âmirleri olan *çavuşbaşı* tevzi ederdi[5]. Timar veya zeametli olan gedikli çavuşların dirlikleri serbest dirliklerden olup buralardaki bütün rüsum ve hasılat tamamen kendilerine aitti[6].

Çavuşlar onaltıncı asırla onyedinci asrın ilk yarısında en itibarlı derecede idiler; padişah ile divandan başka hiç bir kimseye karşı mesuliyyetleri yoktu; her vakit bunlardan bir bölüğü sarayda nöbetçi olarak bulunurdu ve her bölüğün bir bölük başısı vardı[7]

Divan çavuşları onbeş bölüğe ayrılmışlardı. Tekmil mevcutları zaman zaman değişmiş ve artmıştır. Fatih İstanbul'u aldığı zaman iki yüz divan çavuşu bulunduğu görülüyor. Onaltıncı asır ortalarında

Bâdehu serhengân-ı divan-ı hümâyun mücevvezeleriyle..." *Suphi Tarihi*, varak 251 b. ve Abdurrahman Paşa ve Nimetî efendi kanunnâmelerinde zikredildiğine göre merasim münasebetiyle de bunların mücevveze giydikleri görülüyor. Koçi Beğin Teşkilât Mecmuasında (Ali Kemalî Aksüt tab'ı) başlarına tüy sorguç taktıkları yazılıdır s. 60.

[2] Fatih Sultan Mehmed, İstanbul fethinin ertesi günü önünde yürüyen ikiyüz çavuş savulun diye kendisine yol açmıştı (*Mahrusa-i İstanbul Fetihnâmesi*, s. 22). Bunu sonraki asırlarda da görmekteyiz.

[3] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 17.

[4] *Zübdet'üt-tevarih*, C. 1, s. 312 ve *Kavainin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 17.

[5] *Koçi beğin teşkilât Mecmuası*, s. 17. Bu eserin Bay Ali Kemalî Aksüt tab'ında şöyle deniliyor "Çavuş kullarınız beş, altı yüz miktarı olur; anların da ulûfelisi ve zeametlisi olur, gediklidirler; anların dahi kimi bostancı kullarınızdan emektarlık ile altmış akçe ile kırk akçe ile yirmi akçe ile çavuş olurlar, sarây-ı hümâyundan enderundan alınmak kanun değildir; saadetle şehri dolaşmağa yahut sefere çıktığınızda önünüzce topuzların omuzlarına koyup yürürler ve hünkârımı konağa geldikte selâmlayıp alkış ederler, el pençe divan dururlar ve başlarında tüy sorguç olur; maslahat zuhurunda memalik-i ahara gönderilür, zabitleri çavuş başı olup ulûfelerin andan alurlar; anlar ile dahi söyleşmek âdet değildir..." s. 90.

[6] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 19.

[7] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 2, kısım 8.

üçyüz[1] ve aynı asır sonlarında 324 iken[2] onyedinci asır başlarında yani 1013 H. 1604 M. de 303 ve yine o asır ortalarında artarak beş, altı yüzü bulmuştu[3]. Eyyubî efendi kanunnâmesine göre 1071 H. 1660 M. tarihinde çavuşların mevcudu 692 idi[4]. Onsekizinci asrın ilk yarısında çavuşların ikiyüzünün han defterlisi yani Kırım hanı maiyetindekilerle beraber bin kişi olduğunu Raşit tarihi yazmaktadır[5]. Bâb-ı âlîdeki divan çavuşlarının onsekizinci asrın son yarısında mevcutları otuzu mülâzım olmak üzere 630 kadardı[6]. Tabiî bu çavuşlar saraydaki gedikli çavuşlardan ayrı idi.

Divan çavuşlarından vefat edenlerin gedikleri oğullarına verilirdi[7]. Bundan başka kanun ve ruznamçe kaydı üzere her sene ramazan bayramında çavuş başının inhası üzerine Dergâh-ı âlî çavuşlarının oğullarından ikisine iptidadan sekizer akçe ile çavuşluk verilirdi[8].

Çavuşlar vezir, beğlerbeği, sancak beği, Eflak, Buğdan voyvodalariyle Erdel kıralı'nın tayinlerinde ve bu sonrakilerin İstanbul'a hazine yani vergilerini getiriş veya gönderişlerinde ve devlet ricalinden bayramlarda bahşış alırlardı; bu bahşışların miktarları kanunen muayyendi[9].

***

Divan-ı hümâyun çavuşları padişahların cülûslarında, bayram tebriklerinde padişahı tebrike gelenlerin oturup kalkışlarında padişah hocasiyle vezir-i âzam, Şeyhülislâm, nakib-ül-eşraf ve kazaskerlerle sadaret kaymakamı, kaptan paşa ve vezirlerin hükümdarı tebriklerinde, hükümdar bir yere giderken ata binip inişinde ve buna mümasil şeylerde yüksek sesle *alkış* denilen duayı yaparlardı[10]. Kırım hanının

[1] *Daramon seyahatnâmesi.*

[2] *Ayni Ali risalesi,* s. 97; *Halkondil* zeylinde bunların yüzelli kadar olduğu yazılıdır.

[3] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası,* s. 17.

[4] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi,* s. 25.

[5] *Raşit Tarihi,* C. 2, s. 553. Raşit bunların çoğunun hizmette bulunmadıklarını ve yoklama yapılarak hizmette bulunmıyanların ulûfelerinin kesilmesinin tekarrür ettiğini yazıyor.

[6] Hammer, *Osmanlı Devleti'nin idarî ve askerî teşkilâtı,* (*Bâb-ı âli kısmı*).

[7] *Başvekâlet arşivi, İbnülemin tasnifi* (Saray mesalihi), numara 2813 sene 1140.

[8] *İbnülemin tasnifi vesikalar* (Tevcihat kısmı) numara 493 sene 1090.

[9] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi.*

[10] *Münşeat-ı Feridun bey* (*ruznâme*) s. 402; *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 25 ve *Peçevî,* C. 1 s. 153; *Selânikî,* s. 72 ve 207; *Nimetî Efendi Kanunnâmesi,* s. 26, 55, 66, 68; *Âli* (basılmamış birinci cilt), s. 25, *Nuhbet-üt-tevarih,* s. 220; *Suphi Tarihi,* varak 185 b ve 186 ve 204. *Alkış*

huzura kabulünde de aynı alkış merasimi yapılırdı[1]. Fatih'in kanunnâmesine göre cülûs ve bayramlarda divan-ı hümâyun çavuşlarının padişahı tebrik etmeleri kanundu[2].

Ramazan ve kurban bayramı arifelerinde âdet olduğu veçhile divan-ı hümâyun çavuşlarından *duacı çavuş*, sarayda yapılan arife merasiminde dua eder ve buna mukabil ihsan alırdı; onsekizinci asırda bu para üç bin çürük akçe idi[3]. Divan çavuşlarına sonradan *Deavî çavuşları* denilmiştir.

Çavuşbaşı'ya gelince:

Çavuşbaşı, elinde gümüş asasiyle divan-ı hümâyunda ayakta durarak hizmet eden[4] ve kapıcılar kethüdasiyle beraber merasim esnasında teşrifatçılık yapan devlet erkânındandı; çavuşbaşıların derece ve ehemmiyetleri daha sonraki tarihlerde yani onsekizinci asırdan itibaren artmış olmasına rağmen yine divanda aynı tarzda ayakta hizmet görürlerdi[5]. Fatih'in kanunnâmesinde, derecesi altı bölük ağalarından sonra ve kapıcılar kethüdasından evvel gelmektedir[6]. Divan-ı hümâyun günü hazine ve defterhânenin sadr-ı âzamdaki mühr-i hümâyun ile mühürlenmesi ve mührünün açılması çavuş başının eliyle olurdu[7].

Çavuşbaşı, halkın istidâ ve arz-ı hallerini divana takdime delâlet eder, dava için divana girip çıkanlara maiyyeti çavuşları vasıtasiyle mübaşirlik yapar, divanın tertip ve intizamını muhafazaya dikkat eylerdi; bu hizmetinden dolayı evvelce kendisine *divan beği* de deniliyordu[8]. Fatih'in kanunnâmesindeki kayda göre divan-ı hümâyun günleri oraya gelen vezir-i âzam vezir, kazaskerler ve defterdarların istik-

duaları hakkında daha evvelki ikinci fasıl – birinci kısımda malûmat vardır.

[1] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 55.

[2] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 25.

[3] *Başvekâlet arşivi, Cevdet tasnifi vesikalar* (saray kısmı) numara 5055, 1283 ve 1358.

[4] *Kanunnâmede* şöyle deniliyor: "Çavuşbaşı reisülküttab ve kapıcılar kethüdası hizmetkârdır, divanda oturmazlar" s. 15.

[5] *Edib Efendi Tarihi.*

[6] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 12.

[7] Çavuşbaşı, mühr-i hümâyunu sadr-ı âzamdan alarak öper ve Maliye hazinesiyle defterhaneyi mühürler ve sonra yine öperek vezir-i âzama iade eylerdi; ertesi divanda defterhâne ile hazine açılacağı zaman yine çavuşbaşı defterdar veya tezkirecilerin huzuriyle mühürleri fek-eyler ve hazine açılırdı. (*Halkondil zeyli* teşkilât kısmı, s. 18 ve *Eyyubî kanunnâmesi* s. 12).

[8] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 12.

bal ve teşyileri ve bunların padişahın huzuruna kabullerinde rehberlik etmek, çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdasının vazifeleri cümlesindendi.

Çavuşbaşı bunlardan başka bayram ve cüluslarda ve sefirlerin huzura kabullerinde kapıcılar kethüdasiyle beraber teşrifatçılık yaparlardı. Divanın tatil zamanı gelince ellerindeki gümüş zincirli asaları yere vurarak müzakerenin sona erdiği zamanı bildirirlerdi. Bunun üzerine divan mesaisi sona erer ve halk dışarı çıkarılarak yemek yenilirdi. Çavuşbaşı divanda vezirlerin önünden kalkan yemeğin bir kısmını alıp nöbetçi çavuşlarla beraber divan kapısı yanında oturup yerlerdi. Divandan sonra vezir-i âzamı alayla Paşa kapısına götürmek çavuş başıya aitti. Cuma günleri sadr-ı âzamı çavuşlarla beraber camiye götürmek çavuşbaşının vazifesi icabındandı. Sadr-ı âzamın ikindi divanında da divan-ı hümâyunda olduğu gibi hizmet görürdü[1].

Hapis ve tevkif olunacak kimseleri ya Paşa kapısındaki kendi dairesinde veya emrolunan mahalde hapseyler ve evini mühürlerdi[2]. Divan işleri Paşa kapısına intikal eyledikten sonra çavuşbaşı'nın vazifesi ehemmiyet kesbetmiştir. Çavuşbaşı sadr-ı âzamın icraî işlerini tatbik hususunda anın vekilidir; kendisinin riyasetinde Bâb-ı âlide yapılan içtimâdaki muameleleri görür, Sivil memurlara ait işler, münâzaat, cürüm ve cinayet dava ve mahkemeleri, borçlu, alacaklı işleri hep bunun makamından geçerdi. Kendisine verilen arz-ı halleri bizzat tetkik eder yahut yardımcıları olan tezkire-i evvel ve tezkire-i sânî vasıtasiyle tetkik ve evrakı, hükmün infaz olunacağı mahkemeye gönderirdi; fakat bu işlerde icraî kuvvetine vekil olduğu sadr-ı âzama keyfiyyeti arzederek *sah* işaretiyle müsaadesini alması lâzımdı.

[1] *Âli,* kütüpanemizdeki basılmamış nüsha varak, 265.

[2] 976 H. 1568 M. senesinde ümeradan Abdal beğden şikâyet edilmesi üzerine vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa, çavuş Bektaş zâde Mehmed ağayı çağırıp Abdal beğin tevkifini emretmiş ve o da maiyyetine bir kaç çavuş alıp Abdal beğin ikametgâhına gitmişti (*Selânikî Tarihi,* s. 99); Baş defterdar Burhan efendi ansızın azlolunup kapıcılar odasında teftiş için çavuş başı Hızır ağa gidip evini [dairesini] mühürlemiş ve defterlerini alıp getirmişti (*aynı eser,* s. 203); 996 h. 1588 m. senesinde azlolunan baş defterdar İbrahim efendiyi, padişahın fermaniyle çavuşbaşı alarak Yedikuleye habsile mal ve mülkünü mühürlemişti (*aynı eser,* 237); Vezir-i âzam İbşir Paşa, Moralı defterdarı habsolunduğu kuleden çıkartıp kendi dairesinde habseylemesini çavuşbaşıya emreylemiş, o da bizzat defterdarı alıp çavuşbaşı dairesinde muhafaza altına aldırıp ertesi sabah erkenden Kıbrıs'a nefyolunmak üzere sekiz nefer çavuşla Üsküdar'a geçirip orada katleylemişti (*Naîma,* C. 6. s. 54); 1103 H. 1691 M. senesinde Kirli İsmail efendi çavuşbaşı habsinden kaldırılıp kapı arasına (sarayın orta kapısı arası) habsolunmuştu (*Silâhdar Tarihi,* C. 2 s. 617). Divan-ı hümâyunda tutulan bir (nefi ve kalebend) defteri vardı. Burada çavuşbaşı tarafından hapisleri emredilen eşhasın tevkiflerine ve nefilerine dair bir hayli hüküm vardır. (*Başvekâlet arşivi, Salon vesikaları*).

Sadr-ı âzamın emriyle şikâyetleri dinliyerek bunları sadr-ı âzamın divanına arzetmek üzere fezleke yapar ve Paşa kapısındaki sadr-ı âzam divanında vezir-i âzamın solunda oturarak görülecek davaların hülâsalarını arzederdi. Bu hizmetleri sebebiyle sorgu hâkimi ve emniyyet-i umumiye vazifesini görürdü. Vezirlerin ve sair devlet ricalinin tevkif ve hapislerinde bizzat çavuşbaşı bulunuyordu[1].

Divan işleri, Paşa kapısına intikal ettikten sonra çavuşbaşının sarayla alâkasını, ulûfe divanına sefir kabulüne ve bir de arife günleri sarayda yapılan ikindi divanına inhisar etmiş olup sair günlerde Paşa kapısı veya Bâb-ı âlîde bulunurdu.

***

Çavuşbaşı, sefirlerin paşa kapısına ve saraya gelişlerinde protokol şefi vazifesini görürdü[2].

Elçilerin divan çavuşlarından bir kısmiyle beraber maiyetinde çavuşlar kâtibi, çavuşlar emini ve saire olduğu halde çavuş başı tarafından istikbali, Eminönündeki bir mevkide [vezir iskelesi] olur ve elçi buradan alayla ya Paşa kapısına veya saraya götürülürdü. Eğer elçi İran elçisi ise Çavuşbaşı anı Üsküdar'da karşılardı. Sefirlerin büyük elçi, orta elçi oluşlarına göre çavuşların adedi çok veya az olurdu. Gelen elçi büyük elçi ise çavuşbaşı anın yanında ve solunda ve orta elçi ise önünde giderdi.

Şeyhülislâmların makamlarından azilleri, çavuşbaşılar vasıtasiyle tebliğ edilirdi[3]. Bundan dolayı çavuşbaşılar herhangi bir hizmet sebebiyle Şeyhülislâma gönderilmezler ve icabederse yalnız çavuşlar yollanırdı[4]. Şayet çavuşbaşının gitmesi zarurî olursa gündüz önlerinde fener çektirerek giderler ve bu suretle Şeyhülislâmı telâşa düşürmez-

[1] *Silâhdar Tarihi*, C. 1 s. 669; Serdar İbrahim Paşa'nın çavuşbaşı vasıtasiyle Yedikuleye hapsine dair olan vaka.

[2] Eserimizin merkez teşkilâtına ait diğer cildinde elçi kabulü münasebetiyle yapılan merasim hakkında tafsilât vardır.

[3] 1206 H. 1791 M. de Şeyhülislâm Mekkî Mehmed efendi ihtiyar ve rüküb ve nüzûle muktedir olmadığından azli zarureti hasıl olmuş, padişah üçüncü "Selim kendisini sevdiğinden azlini reisülküttab vasıtasiyle tebliğ edip istediği yerde oturmasına müsaade eylemişti (*Edib efendi tarihi*, s. 199).

[4] (1001 şevvalinin on ikinci pazar günü kanun-ı kadim üzere bahar hil'ati giymek için divan çavuşlarından on beş muhteşem çavuş Şeyhülislâm Zekeriyya efendi davetine gönderildi; müşarünileyhi evinden alıp tâzim ile divan-ı âliye götürdüler), bk. *Selânikî Tarihi*, basılmamış nüsha varak 180.

lerdi. Şeyhülislâmlığa tayin edilen zatı da alayla evinden alarak saraya getirmek çavuşbaşıya aitti[1]. Kendisine vezirlik verilen birini önüne düşüp konağına götürmek kanun üzere çavuşbaşı'ların vazifeleri cümlesindendi[2].

Çavuşbaşı'lar hariçten İstanbul'a gelen eşhasın hüviyetlerini tahkik ile bunları yine geldikleri vilâyet veya kazalara iade ederler ve bu suretle İstanbul'un kalabalık olmamasına dikkat eylerlerdi[3].

Çavuşbaşı'ların vazifelerinden biri de malikâneler üzerinde teftiş hakkı olmasıdır; herhangi bir çiftlik sahibi mülkünü başkasına ferağ edeceği zaman mal sahibinin beratına bakarak sadr-ı âzama arz-ı hal takdim ederdi[4]. İstanbul bedestenindeki gedikli (muvazzaf, miktarı muayyen) tellâlların azil ve tayinleri çavuşbaşının arziyle yapılırdı[5].

* * *

Onsekizinci asırdan itibaren çavuş başıların ehemmiyeti artmış ve kendileri sayılı devlet ricalinden olmuşlardır; Hatta tezkire-i evvel ve tezkire-i sânî denilen iki tezkireci bu son asırlarda çavuş başının muavini olarak sadr-ı âzama verilen lâyiha ve istida ve arz-ı halleri alır ve lâzım gelen muameleyi yaparlardı[6]; fakat bunlar çavuşbaşının maiyyeti olmayıp işlerin süratle görülmesinin temini için verilmişlerdi. Çavuşbaşıların doğrudan doğruya vezir ve sadaret kaymakamı, hatta sadr-ı âzam olanları vardı[7].

[1] Yevmüsselâsin (Salı) şehr-i câ (Cemaziyelevvel) sene 1061 yevm-i mezburda vüzerây-ı izâm ve kazaskerler arza girip hâlâ Şeyhülislâm olan Aziz efendi hazretleri (Kara çelebizâde) dest bus-ı hazret-i padişah hazretleriyle müşerref olmak için divan-ı hümâyuna gelmek için otuz kırk nefer çavuşlar ile çavuşbaşı divan-ı hümâyundan saadethanelerine varıp alay ile divan-ı âliye geldikte yeniçeri ağası arza gittiği bağçe ortasından kapuağası oturduğu kapıya karip yere vardıkta kapı ağası Şeyhülislâm hazretlerine karşı yürüyüp istikbal edip dest bus edip önüne düşüp saadetlû, azametlû padişah-ı âlempenah hazretlerine götürüp huzur-ı padişahide iki saat miktarı durduktan sonra yine harem-i hümâyundan çıktıkda yine çavuşbaşı İbrahim ağa, otuz kırk nefer çavuşlar ile ve yirmi otuz nefer piyade kapıcılar önüne düşüp tâzim ile saâdethanesine götürdüler. Padişah-ı âlempenah hazretleri, Şeyhülislâm hazretlerine samur kaplı beyaz sof-ı rânâ giydirmişlerdir. Hüdây-ı kerim hazretleri mübarek eyliye Âmin. (*Teşrifat defteri*, numara 6 Kâmil tasnifi)

[2] *Başvekâlet arşivi Emiri tasnifi vesikalar* (Birinci Abdülhamid vesikaları hatt-ı hümâyun kısmı) numara 727.

[3] Esat Efendi Kütüphanesindeki 3360 numaralı mecmua.

[4] *D'Ohsson*, C. 7. kitap 2 (Sadr-ı âzam ve Bâb-ı âli kısmı) ve *Hammer* (Osmanlı Devleti'nin idarî ve askeri teşkilâtı (Bâb-ı âli kısmı).

[5] *İbnülemin tasnifi* (Tevcihat vesikaları) numara 1158.

[6] *Olliviye*, Fassıl 18.

[7] *Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 429 ve *Suphi Tarihi*, s. 64 b. İkinci Mahmud zamanında Alemdar

Çavuşbaşı merasimde serâser denilen kumaştan üst elbisesi ve başına Selimî giyerdi[1]. Çavuşbaşının maiyyetinde kendisinden sonra büyük âmir olarak *Çavuşlar kâtibi* ile *Çavuşlar emini* vardı. Çavuşbaşı kisedarı, çavuş başı dairesinin evrak ve sicil müdürü idi; divanda çavuşbaşıya ait ve anın vasıtasiyle tesviye olunacak evrak kendisine verilir ve o da kisedarına teslim ederdi; kisedar bu evrakı çavuşlardan tayin ettiği mübaşirler vasıtasiyle takip ettirir ve evrak, davaya ait ise müddei ve müddeâaleyhi dinler, îlâm'ı yapar ve sonra çavuşbaşıya teslim eylerdi; Çavuşbaşılık deâvî nezaretine tahvil edilince bu memura da *(deâvî kisedarı)* denilmişti.

Eflak ve Buğdan voyvodaları İstanbul'a gelince anı istikbal için çavuşbaşı gitmeyip çavuşlar emini ile çuvuşlar kâtibi bir kaç çavuşla gidip divan-ı hümâyuna getirilirdi[2]. Elçilerin istikbali ve teşyii münasebetiyle çavuşbaşıya hediyye verilmek kanundu; Eflak ve Buğdan voyvodalarının tayininde çavuşbaşıya bin akçe verilirdi; keza Erdel kıraliyle, voyvodalardan haraç geldiği zaman çavuş başıya bin akçe ile iki at verilmesi kanun icabiydi[3]. İlk defa patrikliğe tayin olunan Rum patriği divana gelip arza girip çıktıktan sonra çavuşbaşıya çuha, kumaş ile bir miktar para verirlerdi; Ermeni patriği de çuha ve kumaş hediyye ederdi[4].

Çavuşbaşıların yevmiyelerinden mâada arpalık olarak dirlikleri de vardı[5].

Doğrudan doğruya çavuşbaşıya bağlı olan bazı memuriyetler şunlardı:

Çavuşlar kâtibi:

Bu, divan çavuşlarının zabiti olup kanunen teayyün eden nakdî ve bedenî cezaların infazına nezaret ederdi. Çavuşlar kâtibi ile çavuşlar

Mustafa Paşa'nın şahadetinden sonra çavuş bası Memiş efendi sadr-ı âzam olmuştu.

[1] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 85, 92; Sancağ-ı şerif ihracında "Dergâh-ı âlî çavuşbaşısı seraser nimten ve selimî ve tirkeş, divan rahtı ve abayî ve yancık'la ata suvar olup ortada yürüyüp..."

[2] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 96.

[3] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 85.

[4] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 99.

[5] *Mühimme defteri*, numara 2, s. 42, sene 963.

emini bilhassa ulema sınıfından itibarlı şahsiyetleri meselâ müderris, kadı, naip ve sairelerini tevkif etmek selâhiyyetini haizdiler.

Çavuş başı kisedarı:

Çavuşbaşının evrak müdürüdür. Divan çavuşlariyle üzerine mütelea yazılmış olan arz-ı hallerin icabeden kontrollarını yapardı. Bundan başka çavuşbaşı namına tahsil edilecek rüsumu bu toplardı; mahkeme resmini, davayı kazanan taraf verirdi. Tahsil edilen rüsum çavuşbaşı ile mahkeme kararının icrası için istihdam edilen ve mübaşir denilen çavuşlar arasında taksim olunurdu. Bu rüsumun yüzde onu (onsekizinci asır sonlarında) kisedara aitti.

Çavuşlar bölük başıları:

630 çavuşun taksim edildiği kırk bölüğün başındaki zabitlerdir. Her bölükte çavuş olarak onbeş kişi vardı ve bu bölüklerden ikisi her gün Bâb-ı âlîde ve saray'da nöbet beklerler ve biri de padişah'a refakat etmek üzere sarayda ve diğeri verilecek emirleri infaz için Paşa kapısında bulunurlardı.

Cebeci çavuşu:

Vazifesi merasim günlerinde ve divan içtimalarında divan-ı hümâyun'a gelen devlet erkânını bekleyip merasim ve teşrifat dairesinde karşılamaktı. Divan-ı hümâyun içtimalarında divan erkânı kubbe altına toplanınca cebeci çavuşu hemen ata binerek Paşa kapısına gider ve kendisine intizar olunduğunu sadr-ı âzama bildirir ve bunun üzerine sadr-ı âzam divana gelmek üzere hareket ederdi. Cebeci çavuşu, sadr-ı âzamın gelişini *hazır olun* diye bağırarak divan heyetine haber verirdi.

Kılavuz çavuş:

Gerek padişah ve gerek sadr-ı âzamın alaylarında bunlara yol açan kılavuz çavuştu; bunun bir de *kılavuz yamağı* denilen muavini vardı. Kılavuz çavuş yamağı, cuma namazı alaylarında kılavuz çavuşun vazifesini görür yani ona vekâlet ederdi.

Duacı çavuşu:

Buna *Selâm çavuşu* da derlerdi. Vazifesi alaylarda padişah ve sadr-ı âzamı ata binerken ve inerken alkışlamaktı. Bu alkışa bütün çavuşlar hep bir ağızdan *Hû* diye mukabele ederlerdi.

Bunlardan başka, bir kısım vazifeleri itibariyle çavuş başıya tabi alan büyük ve küçük tezkireciler (tezkire-i evvel ve sânî) vardı. Bunlar öğleden evvelki zamanlarını çavuşbaşının dairesinde geçirirlerdi. Biri çavuşbaşının sağında ve diğeri solunda oturup çavuşbaşının kararına göre arz-ı hallere cevap verirlerdi. Bunlar sadr-ı âzamın muhtelif vilâyetlere, mahkemelere, orduya ve saireye hitaben göndereceği buyrultuları da tesvid ederlerdi.

* * *

Çavuşbaşı tabiri 1252 H. 1836 M. tarihinde kaldırılarak bunun dairesine *divân-ı deâvî nezareti* denililmiştir ki[1] sonradan Adliye nezaretine tahvil edilen bu unvan bugünde Adliye Vekâleti ve 1945 te yeni ismi olan Adalet Bakanlığı mukabildir.

Divan-ı hümâyun çavuşları 1252 senesi cemaziyelâhırının 24 ünde zabitleriyle beraber yüz yetmiş nefere tenzil olunarak[2] bu suretle divan çavuşlariyle çavuşbaşı teşkilâtı yeni bir şekil almıştır.

[1] *Lütfi Tarihi ve Nuhbet-ül-vekayi* 1252 senesi cetveli.

[2] *Başvekâlet arşivi, Cevdet tâsnifi* vesikalar (saray kısmı) numara 2596.

ŞİKÂR AĞALARI

Türklerin muharebe taklidi olarak avla meşgul olmaları çok eski devirlerdenberi devam edip gelmiştir. Osmanlılarda da aynı usulün devam ettiğini de görmekteyiz. Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'nın bir av esnasında vefat ettiği malûmdur. Padişahlardan Birinci Murad'la sultan Yıldırım Bayezid'in mükemmel av teşkilâtı vardı; hatta yeniçeri ocağı ağalarının memuriyet ve isimleri zağarcı başı, seksoncu başı, [sansuncu-samsuncu] turnacı başı diye anılmıştı. Yine bu ocakta sekban avcılariyle *şikarî* denilen avcılar vardı. Bazı müverrihlerin rivayetlerine göre Birinci Murad ile oğlu Yıldırım Bayezid'in beş altı bin kişilik av maiyyeti bulunuyordı. Osmanlı padişahları, bir kaçı müstesna olmak üzere Dördüncü Mehmed'e kadar az, çok avla meşgul olmuşlardır. Bunların içinde ifrat derecede ava düşkün olan Dördüncü Mehmed olup tarihte *avcı* lakabını almıştır.

Osmanlı padişahları ekseriyyetle Istıranca, Kâğıthane Üsküdar, mıntakası ve boğazda Sarıyer ve havalisinde avcılık ederlerdi. Bilhassa Çatalca'da Istıranca dağları en geniş av mıntakası idi. Kanunî Sultan Süleyman, Istıranca ve bazan Kâğıthane taraflarında av yapardı[1].

Padişahların maiyyetlerinde rikâb ağalarından olan ve kendileriyle beraber av yapan bir zümrenin âmirlerine *şikâr ağları* denilmektedir; bunlar da derece sırasiyle yukarıdan aşağıya doğru *Çakırcı başı*, *Şahinci başı* ve *Atmacacı başı* idiler[2]. Bu üç ağa sarayın *erkân-ı bîyrun* denilen dış hizmetinde bulunan avcı başılardır; bunlardan başka bir de enderun erkânından ve *Erkân-ı havass-ı cüvanî* den olan *Doğancı başı* ile maiyyeti olan doğancılar vardı[3]. Doğancı başı av esnasında

[1] Bu hususlar hakkında *Hammer*, C. 1, s. 288, 354 ve *Selânikî*, s. 5 ve *Zübdet-üt-tevarih*, varak 223 ve 310 ve *Kavânin-i Yeniçeriyan ile Abdi Paşa vekayinâmesi*, varak 91 b. ve *Silâhdar Tarihi*, C. 1 ve diğer o tarihlerdeki eserlerde bilmünasebe malûmat vardır.

[2] 1078 H. 1667 M. senesinde Çakırcı başı, Eğri beğlerbeği olmuş anın yerine şahinci başı ve şahinci başının yerine atmacacı başı tayin edilmiş ve atmacacı başılığa av ağası ve anın hizmetine de çakırcılar kethüdası kanun üzere tayin olunmuştur. *Vekayinâme* varak 122 b, 1054 H. 1644 M. tarihli bir rüus defterinde, çakırcı başılığın şahinci başıya ve şahinci başılığın da haremdeki ikinci doğancıya verildiği görülüyor (*Başvekâlet arşivi, Kâmil tasnifi* defterler numara 258).

[3] 883 H. 1478 M. tarihinde gılman-ı enderun olan dokuz şahinciden bahsedilmektedir.

padişaha en yakın olanıdır; av getirdikçe bahşiş alır, enderundan çıktığı zaman çok defa çakırcı başı veya Şahinci başılık ile çıkarlardı; bazan kendilerine mirahurluk, sancak beyliği ve daha yüksek vazifeler de verilirdi.

Doğancı başının yevmiyesi onaltıncı asır sonlarında yirmi akçe olup yıllık aidatları da rikâbdar ağanın yıllığı kadardı[1].

Doğancı başı onaltıncı asrın son yarısında kanun üzere üç yüz bin akçe ile sancak beğliğine tayin edilirken[2] sonraki zamanlarda beğlerbeği ve vezir olarak da çıkarılmışlardı[3]. Onyedinci asrın başında ve ortasında ve son yarısında enderun doğancıları otuz ve kırk kişi olup bunların üçü has'oda'da yedisi hazine odasında ve yirmisi de seferli koğuşunda bulunuyorlardı; fakat yine bu onyedinci asırda ve Dördüncü Mehmed zamanında enderun doğancıları kaldırılmıştır[4].

Padişahlar Dördüncü Mehmed'den sonra avla meşgul olmamışlar ve fakat bu teşkilatı bir dereceye kadar muhafaza eylemişlerdir[5]. Onyedinci asır başlarında *Şikâr halkı* denilen avcılardan otuz neferi doğancı 271 neferi çakırcı 276 sı şahinci ve 45 neferi atmacacı olmak üzere mevcudları 592 idi[6]. 1169 H. 1755 M. senesinde *çakırcıyân-ı hassa,* yirmi bölük olarak görülüyorsa da yalnız birinci bölükte üç dördüncü bölükte bir ve onuncu bölükte de iki ki cem'an altı avcı vardı; ve diğer bölükler hep boştu; fakat bunların müteferrika denilen hizmet efradı'nın mecmdı ayrı bir bölük halinde olarak 148 di. Yine aynı senede

Bunlardan ayrı olarak bîyrun halkından 33 şahinci 14 çakırcı ve 11 de atmacacı vardı (*Tarihi Osmanî E. Mecmuası,* sene 9. s. 5, 18 ilâ 20). Demek sonradan enderundaki şahinci başının yerine doğancı başı kaim olmuştur.

[1] *Âli tarihi* (Umumi Kütüphane nüshası), varak 135.

[2] *Kanunnâme* (Âşir efendi Kütüphanesi numara 1004 varak 35) ve *Kanunnâme* (Esat efendi Kütüphanesi, numara 2362 varak 82).

[3] 1016 şevval (1608) Doğancı başı hafız Ahmed ağa vezaretle kaptân-ı derya olmuştu (*Vekayi-i tarihiyye varak 119 b*) ve (Zübdet-üt-tevarih varak 96). Bu Hafız Ahmed Ağa Dördüncü Murad zamanında iki defa vezir-i âzam olan şair ve edip meşhur hafız Ahmed Paşa'dır. Keza 1021 şevval çıkmasında doğancı başı karakaş Mehmed ağa Bosna beğlerbeğiliği ile çıkarılmıştı (*Zübdet-üt-tevarih,* varak 180) 1058 şevvalindeki (1648) çıkmada da doğancı başı topal Ahmed ağa Silistre beğlerbeğiliği ile saraydan çıkmıştı (*Vekayinâme Abdurrahman Paşa,* varak 4).

[4] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne,* s. 12.

[5] *D'Ohsson,* C. 7, fasıl 2, kısım 4 ve *Cevdet tasnifi* saray vesikalar, numara 446 sene 1215.

[6] *Ayni Âli risalesi,* s. 95 ve *Tarih-i Gılmânî.* Eyyubî Efendi Kanunnâmesinde ayrıca (şagirdan-ı bazdârân-ı enderun) ve (şagirdân-ı şâhinciyân-ı enderun)dan bahsolunarak mevcutlarının onaltı olduğu gösterilmektedir.

onaltı bölük olan şahincilerde de cem'an yedi şahinci ile 174 müteferrika vardı; bir bölük halinde bulunan atmacacılar ise 30 kişi idiler[1].

1190 H. 1776 M. tarihli mevâcib yani maaş defterinde şahinciler onaltı bölük olup mevcutları altı, müteferrikaları 174, çakırcılar altı ve müteferrikaları 157 dir[2]. Bu kayıtlar, sarayın avcı teşkilâtının şöyle böyle hemen ismen devam etmiş olduğunu göstermektedir; şahincilerin maaş defterlerinin sonunda Bursa'daki şahin avcılarından bahs edilmektedir ki bunlar, *defterli mirî sayyad*'ları olup bu sınıfa dair biraz aşağıda mühim bir not vardır.

***

Gerek bizzat saraydaki av kuşlarına bakan ve gerek haricde hizmet edip saraya av kuşu yetiştiren üç sınıf avcı vardı. Bunlar, ulûfeli, timarlı ve tekâliften muaf olmak üzere üç kısım idiler; maaşlı olanlar yani ulûfeliler sarayda hizmet eden avcılardı; diğerleri Anadolu ve Rumelinin muhtelif yerlerinde av kuşları yetiştirmek için hizmet ederlerdi; ulûfeli çakırcı, şahinci ve atmacacılar'dan senede ikişer kişinin çırağ edilmeleri kanundu[3]. Taşradaki avcılardan bir kısmı yuvacı ve yavrucu ve bir kısmı götürücü ve gürencci ve diğer bir zümrede sayyad denilen avcılardan mürekkebti. Bunlar, dağlık ve kayalık mahallerde hassa, yani saraya âit çakır, şahin ve atmaca yuvalarına bakarlardı. Yuvacı ve yavrucular, yuvaları muhafaza ederler ve yavruların kanatlanmasına bakarlardı; yavrucular *üleş* zamanında İstanbul'a gelerek yavruları doğancı başıya verirlerdi; diğer kısım ise av yaparlardı[4]. *Doğancılar meydanı,* av kuşlarını besliyen zümrenin meydanı

[1] *Kâmil tasnifi* defterlerden 7224 numaralı saray mevacib defteri sene 1169 ve yine aynı tasnifte 7235 numaralı defter sene 1215.

[2] Kâmil tasnifi 7230 numaralı defter sene 1190.

[3] *Tarih-i Osmanî Encümeni*'nden *Türk Tarih Kurumu*'na devredilen kitaplardan *39 numaralı mecmua varak 14.*

[4] Bunlar hakkında kanunnâmede şöyle deniliyor. Doğanciyân, şahinciyân, çakırcıyân, haraçtan, ispençe, koyun resmi, kovan resmi, baştine öşründen, ulaktan, sekbandan, cerahordan, sürgünden, hisar yapmaktan filcümle avarız-ı divaniyye ve tekâlîf-i örfiyyeden muaftırlar. Bunlar av hayvanatı beslerler ve av hayvanlarını avcı başılarına teslim ederler ve bu hizmetlerine mukabil yukarıda saydığımız tekâliften affolunmuşlardı. Bu hususta daha iyi bir fikir verebilmek için her birisine ait hizmetleri ve bu hizmetleri mukabelesinde kendilerinin tımar ve muafiyetlerine dair olan kanunu zikredelim:

Hassa doğancı, şahinci ve atmacacı tâifeleri tımarlı, çiftlik ve baştineli olarak iki kısımdı (*Baştine çiftlik demektir; müslüman kuşbazınkine çiftlik ve Hıristiyan kuşbazınkine Baştine deniliyor*): çiftlik ve baştineli olan bu zümrenin başlarında her nahiyede birer doğancı başı vardı; bu doğancı başılar, arpalık hükmünde zeamet ve tımar sahibi idiler; mıntakaların-

olup Üsküdar'da halâ ismini muhafaza etmektedir. Yine Üsküdar'da padişahın yapacağı av için beslenen tazılara mahsus ve bostancı ocağına bağlı bir ocak vardı[1]. Her sene Eflak ve Buğdan'dan hassa doğancı başı vasıtasiyle İstanbul'a şahin getirtilirdi; bunun miktarı onaltıncı asırda dört iken, sonradan yirmi beşe ve hatta elliye kadar çıkmıştı[2]. Mîrî avcılar avladıkları postlu hayvanların postlarını her sene ağalarına getirip, *edâ tezkiresi* yani teslim vesikası alırlardı. Bunlar, ayı, kaplan, zerduva sansar, vaşak, tilki, çakal avlarlar ve postlarını ağaları vasıtasiyle saraya verirlerdi; bu sayyadlara *Defterli avcılar* denilirdi[3].

* * *

daki şikâr halkının idaresi bu doğancıbaşılara aitti. Tımarlı olan hassa kuşbazları iki sınıftı; bir kısmı götürücü ve bir kısmı da gürenççi idi. Bu iki sınıf her sene üleş zamanında kendi doğancı başılariyle İstanbul'a gelip padişahların kuşhanesinde götürücülük ve gürenççilik yaparlardı. Bunlardan birinin tımarı mahlul olacak olursa kuşbazlıkta mahir oğlu varsa ana, yoksa bazhâne mülâzımlarından bir üstad doğancıya verilirdi. Muafiyetle kuşbazlık edenler de iki sınıftı. Bir kısmı yuvacı ve yavrucu ve bir kısmı da avcı idiler. Bazı dağlık ve taşlık mahallerde hassa ve çakır yuvaları olup, yuvacı ve yavrucu olanlar oraları muhafaza edip bu yerlere hariçten kimseyi sokmazlardı. Yavru zamanı olup yavrular kanadlanıncaya kadar o mahalleri muhafaza ederlerdi; sonra yavruları yuvalarından alıp terbiye ve talim ederler ve üleş zamanı olunca doğancı başılariyle İstanbul'a gelip yavruları teslim ederler ve bu suretle yoklamaları da yapılırdı.

Sayyad denilen avcılar da bazı yerlere tuzak kurup avcılık ederlerdi. Bunlar da yuvacı ve yavrucular gibi avladıkları avları teslim ile tezkire alırlardı. Bütün bu kuşbazların azil ve tayinleri hassa çakırcı başısına ait olup tımar ve gediklerine hiç kimse dokunamazdı; ellerinde hizmetlerine ait beratları vardı. (*Kanunnâme-i Hâkanî, Avni Ömer,* s. 25 ilâ 27).

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray kısmı) numara 132, 1492, 1675.

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray kısmı) numara 2877 sene 1201 ve *Mühîmme defteri numara 3,* s. 119 ve 135 ve elli cenah şahin gelmesi hakkında Buğdan voyvodasına gönderilen hüküm: *İbnülemin tasnifi,* saray vesikaları sene 1083. numara 166.

[3] 26 Cemaziyelâhir sene 1040 (1630) tarihli Anadolu eyaletindeki mîrî avcılar hakkındaki hüküm sureti:

Anadolu eyaletinde vaki olan kadılara hüküm ki; Eyâlet-i mezburede vaki olan kasabat ve kurada sakin olan defterlü avcı taifesi şikârgâh olan mahallerde ayu ve kaplan ve zerduva ve sansar ve vaşak ve kurd ve tilki ve çakal vesair dahi canavarlar sayd-ü- şikâr edip lakin mutâd-ı kadim üzre her sene getirip ağalarına teslim etmeyip ve edâ tezkiresi almayıp ve bazı reâya taifesi dahî defterlü sayyad değiller iken sair mîrî sayyadlar gibi tüfenk ve doğan götürüp sayyadlık itmelerile ol makuleleri yerli yerinde onat veçhile teftiş ve tefahhus olunup kadimi defterlü sayyad iken mûtad üzere her sene asitâne-i saâdetime gelip edâ-ı hizmet edip ağaları tarafından mühürlü tezkireleri olmayanların cümlesini defter edip ve her birinden şikâr eyledikleri doğan ve âhu ve kaplan ve vaşak ve kurt ve zerduva ve sansar ve tilkü postaların cemedip reâya iken sayyadlık hevesinde ve kârında olan reâya taifesine sayyadlık ettirmeyip memnû olmıyanları defter edip südde-i saâdetime arzolunması için çakırcı başı ve şahinci başı ve atmacacı başı taraflarından mektup verilip ve hassa doğancı başılarından kıdvetülemâil-i velakran…zîde kadrühû tayin olunmağın ol mektub mucebince amel olunmak emredüp buyurdum ki…(*Mühimine defteri 85,* s. 193 sene 1040).

Taşrada hizmet eden tımarlı, zeametli vergi ve tekâliften muaf kuşçuların[1] yani çakırcı, atmacacı ve şahincilerin vilâyet, sancak ve kazalariyle hizmetlerini isim ve şöhretlerini ve ellerindeki dirliklerin hasılatını gösteren ayrı ayrı defterler vardır; bu defterler mufassal ve mücmel olarak iki kısımdı ve her vazife sahibinin ellerinde hizmetlerini gösteren beratları bulunuyordu[2]. 1037 H. 1627 M. tarihli Şahinciyan defterinde Rumelide'ki beratlı şahinci, kayacı, görücü ve şahin tuzakçı'larından bahsedilmekte ve bunların her kazada bulundukları köylerin isimleri gösterilmektedi[3]. Bunlar babadan evlada, kardeşe, akrabaya intikal etmek üzere bu hizmetle mükellef olduklarından birinin vefatında hizmetleri bunlara intikal eylemekte idi. Keza 1129 Hicret tarihli [1716 M] diğer bir defterde de Maraş, Sis, Kayseri, Karaman ve sair kazaların kuşbazlarının dirliklerini görmekteyiz[4]. Daha böylece Rumeli ve Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki avcıların defterleri vardır. Kuşbazların bir kısmı Müslüman ve bir kısmı Hıristiyan idiler[5].

Hassa şahinci başılığı, 8 Şaban 1243 (1828 M.) de ve çakırcı başılık ise 1246 Rebiulâhir (1830 M.) senesinde lağvedilerek üzerlerindeki dirlikler mukataat hazinesine verilmiş ve bunlara tabi taşralardaki şahinci ve çakırcılarında muafiyetleri kaldırılıp kendileri diğer köylü gibi vergiye bağlanmışlardır[6].

[1] *Mühimme defteri 10*, s. 349. sene 679 ve *İbnülemin tasnifi* (saray mesalihi) numara 463 sene 1086 ve yine *İbnülemin* (Saray mesalihi) 1989 sene 1102; Rumelide paşa sancağında orta kol ve sol koldaki doğancı, çakırcı, şahinci ve atmacacı tımarları ve yine *İbnülemin tasnifi* (saray) 12205 de Atmaca görücüleri tımarı ve *aynı tasnif 2204 numaralı vesikada* şahin götürücülüğü tımarı sene 1113 ve 1114 ve Karasi sancağının Çakır köyünde üçbin akçe hasılatlı çakır götürücülüğü tımarı (*İbnülemin saray*), numara 2388 sene 1080 ve *Cevdet tasnif* (saray) Kütahya sancağının Emed veya Eğrigöz nahiyesinde Çinger köyünde şahin görücülük tımarı numara 590 sene 1157) ve Edirne'de Akviran sakinlerinden şahin kayacıları tayin olunan Yakup ve Yusuf'un hizmetleri mukabelesinde avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olmaları hakkındaki vesika (*İbnülemin* saray numara 2615 sene 1138).

[2] Tekirdağında hassa şahincilerinden Yorgi'ye tecdiden berat verilmesi hakkında şahinci başının arzı (*Saray, Cevdet tasnifi*) numara 937 sene 1223.

[3] *Başvekâlet arşivi* (Kâmil tasnifi, defterdar) No. 7174 sene 1010 ve 7170 numaralı defter sene 1007 ve *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) No. 2605 sene 1249.

[4] *Cevdet tasnifi* vesika saray 5891 sene 1129.

[5] 1007 H. 1598 M. tarihli olup İslâm ve Hristiyan kuşbazların isim ve mıntakalarını gösteren bir icmal defterinin başında bunlar hakkında şu kayıdlar vardır:
"دفتر اجمال چاقرجيان و يوه جيان و كوريجيان و خيمانكان كبران و مسلمانان و اولاد ايشان در ولايت روم ايلى الواقع فى اوائل شهر ربيع الآخر سنه سبع و الف". Kâmil tasnifi No. 7170.

[6] *Başvekâlet arşivi* - Cevdet tasnifi vesikalar (saray) No. 6358.

ÇAŞNİGİRLER VE ÇAŞNİGİR BAŞI

Çaşnigirler, hizmetlerine göre sofracı demektir; bunlardan bir kısmı padişahın şahsına mahsus pişen yemeklere nezaret edip matbah kapısında oturup hükümdara pişecek çorba ve pilâvın pirincini ayıklarlar ve bir kısmı da saray matbahında pişen yemeğin tevziinde hizmet ederlerdi. Çaşnigirlere *Zevvâkin-i hassa* = ذواقين خاصه da denilirdi[1]. Bilhassa Divan-ı hümâyunun toplantı günlerinde Çaşnigir başı, çaşnigirlerin önlerine düşüp yemeklerin tevziine bakardı. Hasodaya verilecek yemekte de çaşnigir başı önde bulunduğu halde çaşnigirler buraya yemek sahanlarını getirirlerdi. Vezirlerin sofra hizmetini çaşnigirlerle mehterler görürler ve sadr-ı âzam ile vezirlerin sofrasını çaşnigirler kurarlar[2] ve yemeği bunlar verirlerdi. Bunun için divan günleri başlarında مجوزه = *Mücevveze* ve çatma üst elbisesi giyerek matbah-ı âmire tarafında oturup vakti gelince vezirlere yemek verirlerdi; fakat bayramlarda arkalarındaki çatmaları çıkarıp orta kuşağiyle yemek tevzi eylemeleri kanundu; buna da sebep, yemek veren çaşnigirlere bayram günlerinde yemekten sonra birer kaftan giydirilmesinin adet olması idi[3].

Çaşnigirliğe, has'oda ile hazine ve kiler odalarında hizmet eden içoğlanlarından çıkarılırdı[4]. Bunların bir zaman adedlerinin kırk olması kanundu[5]. Fakat bir aralık mevcutları 117 ye kadar çıkmıştı[6]. Çaşnigirlerin âmirine *çaşniğir başı* veya *Ser Zevvâkin-i hassa* denilirdi.

[1] Fatih Sultan Mehmed zamanında ve 883 H. 1487 M. tarihinde ser Zevvakin-i hassa Sinan beğe tabi çaşnigirlerin mevcudu oniki idi (T. O. E. M. sene 8, sayfa 15).

[2] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 13 ve *Nimetî Efendi Kanunnâmesi* ve *D'Ohsson*, C. 7, Fasıl I, kısım I de çaşnigirlerin, "Tabl-u-alem mehterleri" ekmekçi başı, kiler ağası, aşçı başı, helvacı başı ile beraber kilerci başıya tabî olduklarını yazar.

[3] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 33.

[4] Hane-i hass-ı sultanîden çıkanlara dergâh-ı âlî müteferrikalıkları, çaşnigirlikler ve hazine ve kiler gılmanından sahib-i mertebe olanlara çaşnigirlikler verilirdi ve yine zülüflü baltacıların kıdemlileri de çaşnigir ve müteferrika olurlardı (*Zübdet-üt-tevarih*, C. 2. s. 180).

[5] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, notu s. 18 ve *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 16 ve *Selânikî Tarihi*, s. 39.

[6] *Ayni Ali risalesi*, s. 97.

Onyedinci asır başlarında çaşnigirlerin adedi 117 ve aynı asır ortalarında yirmi iki olduğu görülüyor[1]. Onsekizinci asrın son yarısında miktarları elli kadardı[2]. Kanun üzere ihtiyar çaşnigirlere bölük ağalığı verirlerdi[3].

Çaşnigirlerin derecelerine göre yevmiyeleri vardı; iki senede bir bunlara lâciverdî kuşak ve pamuktan kaftan bedeli verilirdi[4]. Koçi bey, [onyedinci asır ortaları] çaşnigirlerin yevmiyelerinin kırk akçe olup artıp eksilmediğini beyan etmektedir[5].

Çaşnigirler, bazan büyük işlere taallûk etmeyen hükümdar emirlerini valilere götürürlerdi[6]. Alay günlerinde padişah ata binerken Çaşniğir başı padişah'ın koltuğuna girip ata bindirirdi[7].

Cülûs ve bayram tebriklerinde çaşnigirlerin el öpmeleri kanundu[8]. Onaltıncı asrın son yarısındaki bir kanun mucebince çaşniğir başı, sancak beğliğine çıkmak lâzımgelse üçyüz elli akçe has ile çıkardı[9]. Mirî salhanelerde kesilen hayvanların döşünün bir aylığı matbah-ı âmire ustalarına ve bir aylığı matbah-ı âmire şagirdlerine ve bir aylığı da çaşnigirlere verilmiş olup bunlar satılarak parası her sınıf arasında ayrı ayrı taksim olunurdu[10].

[1] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 25.

[2] *D'Ohsson*, C. 7.

[3] *Vakayi-i tarihiyye*, varak 89 b.

[4] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 4332 sene 1221 ve 5920 sene 1219.

[5] *Mecmua*, s. 17.

[6] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 32.

[7] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 32.

[8] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 25.

[9] *Kanunnâme* (Aşir efendi kitapları numara 1004 varak 35) ve *Kanunnâme* (Esat efendi kitapları) numara 2362 varak 81.

[10] *Mühimme defteri*, numara 40, s. 190.

MÜTEFERRİKALAR

Müteferrika denilen hizmet efradı, hademe demektir. Hükümdarın maiyyetinde bulunduğu gibi vezirlerin ve diğer başka hizmetlerin demüteferrikaları vardı; meselâ yeniçeriler arasındaki solak ve şikâr bölükleri müteferrikaları ve hasahır müteferrikaları ve saire gibi. Fakat bunların hizmetleri ve derece ve mevkileri hükümdar müteferrikalariyle kıyas edilemezdi; padişah müteferrikalıkları en itibarlı ve şerefli hizmetlerden olduğu için buraya seçme ve asîl ve mûtemed kimseler alınırdı[1].

Suvari olan müteferrika teşkilâtını Osmanlıların ilk devirlerinde görmekteyiz; meselâ (847 Ramazan 1443 İkinci Kânun) tarihli bir vakfiyedeki şahitler arasında İbrahim b. İshak isminde bir müteferrika görülmektedir[2]. Bu kayıt müteferrikalığın daha evvelki zamanlardanberi devam ettiğini gösterir; Fatih'in kanunnâmesinde de müteferrikalardan bahsedilmektedir[3]. Hünkâr müteferrikalarına واجب الرعايا آغالر = *Vacibürriâye ağalar* denilmektedir[4].

Müteferrikaların bir kısmı sultan zâde vezir ve beğlerbeği gibi Paşazâdeler ile ümera, defterdar ve rikâb ağaları evlâdları olup diğer kısmı da has'oda ile[5] hazine ve kiler koğuşlarının ve baltacıların kıdem-

[1] Fatih zamanındaki Müteferrikalar arasında ekâbir evlâdı ile sanatkârlar vardı (*Tarih-i Osmânî encümeni mecmuası sene 8 s. 6, 8*). Selânikî Mustafa efendi, Kanunî Sultan Süleyman devrinden bahsederken... Müteferrikalık rütbesi meratib-i devlette gayette mükerrem ve mûteber olup zeametlülerde onuncu vaki oldı ve ulûfelülerde Sultan zâde vezir zâde ve harem-i hümâyundan çıkan cümle çaşnigir ağalar gibi kırk neferden ziyade olmaya deyu tayin buyurulmuştu..." demektedir (s. 39). Sigetvar seferinde Kanunî Sultan Süleyman, münşeat sahibi meşhur Feridun beğe müteferrikalık vermişti. Keza daha evvel nişancılıktan tekaüd olan meşhur Celâl zâde Mustafa Çelebi'ye mevcut haslariyle müteferrikalık tevcih edilmişti.

[2] Bu vakfiye Bursa'da Tahta-kale mahallesindeki Hafsa hatun vakfına aittir. Şahitler arasında (*Camiülhakayik Nâzımüddekayik İbrahim bey ibnül-fâzıl İshak bey min-el-müteferrikatissultâniyye* kaydı vardır (*Topkapı sarayı* evrak kısmı numara 7083).

[3] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 18, 19, 20, 24, 25.

[4] *Kanunnâme-i Âl-i Osman* da merhum Arif beğin notu ve *Âli tarihi*, basılmamış birinci cilt (Kütüphanemizdeki nüsha).

[5] *Selânikî Tarihi*, s. 39 ve *Koçi bey risalesi*, Ali Kemali tab'ı s. 90; *Eyyubî efendi* (der kavanin-i müteferrikagân) başlıklı kısımda şöyle diyor: "Bu tâife ekser sahibi şan ve zîhanuman olan evlad-ı kibardır ki her biri babaları gediğine geçmeğe istidad tahsil etsin için müteferrika olup hidemât-ı dîvaniyyeden hizmet görmeyip ancak saadetlû hünkâr ile konup bile göçerdi ve kimsenin mahkûmları... değildir; bu tâifenin vezaretedek yolları vardır." s. 15 ve *Selânikî*

lilerinden tayin olunurdu. Bunların dereceleri ve yevmiyeleri aynı olmayıp zâdegân denilen çocuklarla has'odadan gelen müteferrikalar yüksek yevmiye ve diğerleri ise daha aşağı yevmiye alırlardı[1]. Kanunnâmeye, göre vezir-i âzam oğulları altmış ve diğer vezir çocukları elli, nişancı oğulları ve beğlerbeği oğulları kırk beşer akçe ile müteferrika oluyorlardı[2]. Onyedinci asırda has'odadan çıkan müteferrikalar altmış, seksen ve yüz akçe ile tayin olunurlardı[3].

Hükümdar dışarı çıktığı ve cuma namazına gittiği zaman müteferrikalar, önünde giderlerdi. Padişah sefere giderse bunlar da beraberinde bulunup gitmezse müteferrikalar da gitmezlerdi. Padişahla beraber seferde bulundukları zaman Enderun hazinesinin muhafazası, müteferrikalara aitti[4].

Müteferrikalar maaşlı yani yevmiyeli ve gedikli yani zeamet ve tımarlı olmak üzere iki kısımdı. Yevmiyeli müteferrikalar, zeamet veya tımarlılardan daha itibarlı idiler[5]. Kanunnâmeye göre ulûfeli yani yevmiyeli müteferrika terfi ederse tımar defterdarı olurdu[6]. Ulûfeli müteferrikalar maaşlarını Maliyenin küçük ruznamçesinden alırlardı. Bunlar hasbelicab vezir-i âzamın ziyaretine gittikleri zaman, sadr-ı âzam, emektarlıklarına riayeten ayağa kalkar ve tazim ederdi[7].

Müteferrikaların başlarına *müteferrika başı* denilirdi. Müteferrikaların sayısı mutlak muayyen bir miktara tabi olmayıp hükümdarın arzusuna göre artar veya eksilirdi.

Ulûfeli müteferrikaların miktarı, onaltıncı asrın ilk yarısında kırk kadardı; aynı asır sonlarında bütün müteferrikaların (maaşlı ve dirlikli) adedi 433 olup[8] daha sonraki tarihlerde beş, altı yüz kişiyi bul-

basılmamış nüsha (varak 330 b). Ve aynı zümre hakkında *Koçi beğin* Kütüphanemizdeki nüshası, s. 16.

[1] *Zübdet-üt-tevarih*, C. 2, s. 180.

[2] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 20.

[3] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası* (Kütüphanemizdeki nüsha, s. 16).

[4] *Vekayi-i Tarihiyye*, varak 207 (*İkinci Osman'ın Lehistan seferinde*).

[5] Fatih'in kanunnâmesinde (*Kanunnâme-i Âl-i Osman*) ulûfeli müteferrikalar, çaşnigirlerden mukaddemdir. Çaşnigirlerden sonra tımarlı müteferrikalar geliyordu.

[6] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 19.

[7] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 16 ve *Kanunnâme-i Âl-i Osman*.

[8] *Ayni Ali Risalesi*, s. 97; Fatih zamanına ait bir maaş defterinde müteferrikaların mevcudu 65 dir. Bunların arasında Devlet ricali evladı ile muhtelif sanat erbabı, hakkâk, gûyende (hanende), mücellit, kıssahan (meddah), kılıççı, çıkrıkçı; cerrah, müneccim, ûdî, kanunî, okci,

muştu. 1036 H. 1626 M. tarihinde vezir evladı olan müteferrika adedi 9, beğlerbeği evladı 5, ümera çocukları 2, defterdar zâde 4, rikâb ağaları evladı olarak 20, idi. Maaşlı Müteferrikaların mevcudu bu onyedinci asır sonlarında 631 olup dört kıst mevacipleri senede altmış altı yük ve onbin kırk akçe tutuyordu[1].

Padişaha bayram tebriki yapılırken ulûfeli müteferrikalar ayrı ve yüz elli bin akçeli zeametliler ayrı olarak etek öperlerdi[2]. Bunların kıdemlileri daha önden tebrik yaparlardı; müteferrikalar arasında vezir oğulları varsa onlar kendi sınıflarının önünde bulunarak daha evvel tebrik ederlerdi[3].

Müteferrikalar merasim ve alaylarda başlarına mücevveze ve arkalarına atlas üst veya erkân kürkü giyerlerdi[4]. Seferde padişahla beraber bulunurlarken bazan, emir-i alem'e tevdi edilmiş olan saltanat sancaklarının muhafazası bunlara bırakılırdı[5].

Padişahlar bizzat sefere hareket ettikleri zaman rikâb-ı hümâyundaki padişah tuğlarının muhafızı olarak ulûfeli müteferrikalar giderlerdi[6]. Müteferrikaların sefere hareketlerinde zırh, Toğulğa, sorguç ve kolçakları olduğu görülüyor[7].

şarabdar gibi sanatkârlar vardı. Bunlardan başka müteferrikalar arasında evvelce şahincibaşı, sekban başı, muhtesib ve saire gibi hizmet erbabından olup sonradan müteferrikalığa ayrılanlar da görülüyor (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, sene 8, s. 6).

[1] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 15.

[2] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 25.

[3] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 65.

[4] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 33, 85, 90.

[5] *Halkondil zeyli* teşkilât kısmı, s. 83.

[6] " Müteferrikaların ulûfelilerî, rikâb-ı hümâyuna mahsus tûg-ı pür füruğ beğleri olup kadim-i eyyamdan az ve öz ola gelmişlerdi; şimdi ikiyüz neferden mütecâviz olmuştur. Ekseri harem-i hümâyundan (enderundan) çıkıp sultan zâdeler ve vezir zâdeler ve mansıbtan riayet olunan mükerrem ve muhterem alay olmağla..." *Selânikî*, basılmamış nüsha varak 330 b.

[7] 1004 H. 1695 M. senesinde Üçüncü Mehmed'in Eğri seferine hareketi münasebetiyle yapılan sefer alayındaki kıyafetleri (*Selânikî*, basılmamış nüsha varak 330 6b).

BALTACILAR

Enderun tarihinin rivayetine göre İkinci Murad sefere giderken dağ, tepe ve ormanların temizlenmesi için maiyyetinde *teberdar* veya *baltacı* denilen bir sınıf kullanmış ve sonra bunları sarayda istihdam etmiş ve bizzat sefere giderken çadır kurmak kaldırmak, yol açmak, yük kaldırıp indirmek gibi hizmetleri bunlara gördürmüştü. Yine aynı eserin rivayetine nazaran İstanbul'un fethinden sonra baltacıların bir kısmı zülüflü ismiyle yeni sarayda alıkonup diğerleri eski saraydaki kışlalarda otururlardı[1].

Eski saray baltacıları ve *zülüflü baltacılar* diye başlıca iki kısım olan baltacıların, birinci kısmı yani *Teberdarân-ı sarây-ı atık* ismi de verilen eski saray baltacıları, yeni sarayda harem-i hümâyun ile eski sarayın şehzâdelerin ve saray haricinde sultanların muhafazalarına ve hizmetlerine memur bir sınıf olup[2] vazifeleri dolayısiyle Darüssaâde ağalığına merbuttu. Bunların kışlaları eski sarayın Mercan kapısı tarafında olduğundan dolayı kendilerine eski saray baltacıları denilirdi; fakat gündüzleri yeni sarayda bulunarak vazife görürler ve başlıcaları kızlar ağasının ve maiyyeti ağalarının hizmetlerinde istihdam olunurlardı; bundan başka saraydaki kadın efendilerin ve şehzâdeler ile sultanların birer baltacıları vardı; padişah sefere gidecek ve bir kısım ailesini de beraber götürecek olursa veyahut aileleriyle Edirne'ye gidecek veya Edirne'den İstanbul'a avdet edecek olursa kadınların arabalarının yanında ellerindeki teber ve baltalarla bu baltacılar muhafızlık ederler ve yolda çadır kurulduğu zaman harem-i hümâyunun bulunduğu mahallin etrafına çadırlarını kurarlardı[3].

Baltacılığa, onaltıncı asrın ortalarında Galatasarayından[4] ve daha sonra saray aşçılarından ve helvacılarından ve saray haricindeki teşkilâttan acemi alınırdı; aşçılardan alınan baltacılar, helvacılıktan bal-

[1] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 305.

[2] *Halkondil zeyli*ndeki teşkilât kısmında, (s. 54 ün mabedi) ve *Riko*'nun eserinde (Fransızca tercümesi s. 105) de Baltacıların sarayın odunlarını kırdıkları yazılmaktadır.

[3] *D'Ohsson*, C. 7. fasıl 2, kısım 8 ve *İslâm Ansiklopedisi*, baltacı maddesi.

[4] *Rüûs defteri* A kısmı, sene 954 (Kâmil tasnifi defterler)

tacılığa gelenlerden daha yukarı sayılırlardı. Yeni alınan acemi baltacı, iki güğüm ile sarayın kapısı önündeki çeşmeden su taşıyarak büyük güğümleri doldururdu[1].

Eski saray baltacılarının en büyük âmiri Darüssaâde ağası olup andan sonra asıl ocak ağaları, baltacılar hethüdası ile bölük başı ve odabaşılar gelirlerdi. Baltacılar kethüdası terfi ederse altmış akçe yevmiye ile müteferrika olurdu; kıdemli ve ihtiyar bölükbaşılara da elli akçe ile müteferrikalık verilirdi[2]. Baltacılar icabında hükümdarın iradesini sadr-ı âzama tebliğ ederlerdi. Yine bu eski saray baltacılarından olan *Kapı Haseki ağası,* kızlar ağasının, sadr-ı âzam nezdindeki işlerini tâkibe memur olup, kapı çuhadarı vazifesini görürdü. *Haseki başı* denilen baltacı ise haremeyn vakıflarının tahsil memuriydi ve bunun maiyyetinde bir de *Haseki baş kâtibi* denilen baltacılardan bir kâtip vardı[3]. Eski saray baltacılarından ve ağalardan olan Darüssaâde ağası yazıcısı, kızlar ağasının nezareti altındaki haremeyn evkafının idaresine bakardı; bu hizmeti sebebiyle belinde üç gözlü gümüş divit taşırdı.

Enderun tarihinde, eski saray baltacılarının ekserisinin haremeyn evkafı hizmetinde bulunup içlerinden okur yazarlarından bir tanesinin Darüssaâde ağası yazıcılığında ve altı yazıcının halifelikte ve diğerlerinin eski saray muhafazasiyle oradaki kadınların hizmetlerinde bulundukları yazılıdır. Yine aynı esere göre eski saray baltacılarından bir kısmı Sultan Bayezid camiinde ders okutan hocalardan ders görüp yetişirlerdi. Darüssaâde ağası yazıcısı ile halifeleri, yeni sarayın birinci avlusunda orta kapı kurbinde bulunan dairede oturup haremeyn evkafı muamelatiyle meşgul olurlardı. Darüssaâde ağalarının haremeyn evkafı muamelâtı için haftada bir defa aktettikleri divan

[1] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne,* s. 20.

[2] *Emiri tasnifi* Dördüncü Mehmed dosyaları vesika *numarası 1802.* Allâhü süphânehû ve teâlâ hazretleri şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû padişahım hazretlerinin vücûd-ı hümâyunların hatasız edip ömr-ı Nuh ile muammer eyliye, Âmin.

Bu kulları eski saray teberdarları kullarından olup bu kadar zamandır sarây-ı hümâyunda ömrümüz ifnâ edip gayet ile pîr ve ihtiyar olmağla mutasarrıf olduğum yedi buçuk akçe ulûfem hazine mande olup bu kullarına altmış (akçe) müteferrikalık sadaka ve ihsan buyrulmak ümmidiyle arz-ı hal olundu. Bâki emr-ü-ferman şevketlû padişahım hazretlerinindir fî 22 R. (Rabiulâhir sene 1079).

Bu istidanın üzerine Dördüncü Sultan Mehmed (*Ulûfesi hazine mande oluna, elli akçe müteferrikalık verdim*) diye yazmıştır.

[3] *D'Ohsson,* C. 7, fasıl 2, kısım 8.

burada toplanırdı. Baş yazıcılık münhal olursa altı halifeden baş halife olanı, *ağa yazıcısı* olurdu[1].

Eski saray baltacıları ocağı 1171 H. 1757 M. senesinde ve Üçüncü Mustafa'nın cülusunu müteakip lağvedilmiş ve bunların eski saraydaki odalarına Galatasarayından bir odanın oğlanları naklolunmuştu. Buna da sebeb, Darüssaâde ağası nezaretindeki evkafı, eski saray baltacılariyle yazıcılarının zâyi etmiş olduklarını Sultan Mustafa'nın şehzâdelik zamanında yakinen öğrenmiş olması idi[2]. Onyedi sene bu halde kalan baltacı ocağı Birinci Abdülhamid'in cülusu üzerine 1187 zilkadesinde (1774 ikinci kânun) tekrar ihya olunmuştur[3].

Baltacı ocağı ağaları başlarına kırmızı çuhadan bostancıların başlığına benziyen ve *Barata* denilen serpuş'ı giyerlerdi. Baltacı neferlerinin serpuşları ise mor keçedendi. Baltacıların dolamaları kırmızı ve yeşil renkte idi[4].

Eski saray baltacı veya teberdarlarının miktarı on yedinci asrın son yarısında 813[5] ve onsekizinci asrın son yarısında 400 kadardı[6]. Baltacılar, çıkmalarda kapıkulu süvari bölüklerine tayin edilirlerdi[7]. İçlerinde müteferrika olan kıdemli baltacılar da vardı[8].

Zülüflü Baltacılar:

Eski saray baltacılarından ayrı olup sarayda yatıp kalkan zülüflü baltacıların hizmetleri ötekilerden tamamen ayrı idi. Muhtelif senelerde mevcutları yüz yirmi ile ikiyüze yakın bir miktar arasında değişen ve Enderun'un seyyar hizmetiyle muvazzaf olan bu zülüflü baltacılar, evvelce kapı ağasının arziyle tayin ve terfi olunurlarken, onsekizinci asırdan itibaren silahdar ağaya tabî olmuşlardı. Bunların giydikleri dolamanın yakaları kalkık olup başlarına giydikleri serpuşun iki tara-

[1] *Enderun Tarihi*, C. 7, s. 306.

[2] *Müri-üt-tevarih*, 1171 senesi vekayii arasında.

[3] *Muhtasar Birinci Abdülhamid ve Üçüncü Selim vekayinâmesi*. (*Türk Tarih Encümeninden Türk Tarih Kurumuna devredilen kitaplar arasındaki mecmua numara 58*).

[4] *Raşit Tarihi*, C. 3, s. 271; "sürh ve sebz dolamalariyle harem kapısı önünde âmâde olan teberdarlar"

[5] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 14.

[6] *D'Ohsson*, C. 7, Fasıl 2, kısım 8.

[7] *Emirî tasnifi* (Dürdüncü Mehmed vesikaları) numara 8952.

[8] *İbnülemin tasnifi vesikalar* (Saray mesalihî) namara 1158 sene 1077.

fından iki örgü, zülüf veya perçem gibi yanaklarına doğru sarktığından dolayı kendilerine *Zülüflü Baltacılar* denilmişti. Başlıkları eski saray baltacılarınınkini andırır ise de bir az daha sivri idi. Has'oda ağalarına da hizmet eden zülüflü baltacıların koğuşları yeni sarayda kızlar kapısı kurbinde idi. Bunlar koğuşlarında kıdemli ve kıdemsiz olarak iki sınıf üzere yatarlardı. Çiniden yukarı yatanlar kıdemli ve çiniden aşağı yatanlar ise kıdemsiz baltacılardı. Zülüflü baltacıların kelhüdalariyle diğer ağa ve kıdemlileri, müteferrikalık ve çaşnigirlik ile çıkarlar, acemileri de sipah ve silahdar bölüklerine verilirlerdi[1]. Çıkmalarda baltacı eskileri on sekiz ve on dokuz akçe yevmiye ile sipah bölüğüne ve çiniden aşağı yatanlar da on sekiz akçe ile silahdar bölüğüne çıkarlardı; fakat daha kıdemli olanlar bölüğe çıkarılırlarsa yirmi ile kırk akçe arasında sipah bölüğüne verilirlerdi[2]. Zülüflü baltacılar koğuşu sarayın en eski binalarından olup bir aralık burası kendilerine dar geldiğinden 995 H. 1587 M. senesinde tevsi edilmişti; bina bir katlı olup duvarları çinilidir.

Zülüflü baltacıların bir kısmı evvelce Edirne'de iken sonradan İstanbul'a getirilmişlerdir. Bunların da kethüdalariyle bölükbaşı ve odabaşıları vardı. Bunlardan sonra divanhaneci, yemişçi, su yolcu isimlerinde üç eskileri gelirdi. Bu üç eski müsavi derecede olup daha sonra altı tane *koşucu* veya *kuşçu* ismi verilen ve padişahın ve silahdar ağanın muhabere hizmetini gören postacılar vardı.

Babüssaâde'den içeri girildiği zaman orada vezirlerle kazaskerlerin oturdukları mahallin ve divanhanenin süprülmesi açılıp kapanması ve muhafazası zülüflü baltacıların vazifeleri cümlesinden idi[3]. İçeride yani Babüssaâde dahilinde hizmet olduğu zaman bunlara seslenilir ve o zaman içeri girip hizmetlerini görürlerdi[4]. Harem-i hümâyunda yangın olduğu vakit anı söndürmek zülüflü baltacılara aitti; bundan dolayı kendilerine kanca, balta, kova ve sair levazımat verilirdi[5]. Abdülmecit zamanında yapılan tensikatta altmış bir zülüflü baltacı bırakılmıştı[6].

[1] *Zübdet-üt-tevarih,* C. 2 varak 180.

[2] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası,* s. 51 ve *Emirî tasnifi* (Dördüncü Mehmed devri) numara 12176 ve *İbnülemin tasnifi* (saray mesalihi) numara 1916 sene 1112.

[3] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne,* s. 14 ve *D'Ohsson,* C. 7, fasıl 2, kısım 8.

[4] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi,* s. 6.

[5] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray kısmı) numara 5779 sene 1108.

[6] *Hazine-i hassadan Emlâk-i Milliyye'ye ve oradan da Başvekâlet Arşivine devredilen defterlerden 1278 tarihli defter.*

Zülüflü baltacıların son zamanlarına yani ondokuzuncu asır başlarına ait teşkilâtlarına dair sarayın orta kapısı dahinde bulunan bu ocak hakkında aşağıdaki hülâsayı enderun tarihinden aldım[1]:

Zülüflü baltacılar ocağı efradı yüzden fazla olup en büyük zabitleri *baltacılar kethüdası* idi; andan sonra *ikinci baş baltacı* gelirdi. Üçüncü derecedeki zabite, *divanhaneci* denilip dördüncü âmir de *kilerci başı baltacısı* idi. Ocaklarının nizamı üzere içlerinde sekiz kişi bıçaklı eski olup sırma kuşak kuşanırlardı. Bu eskiliğe namzet olan baltacıya *bıçak mülâzımı* denilirdi. Bu zabit ve namzetlerden başka diğer baltacılar enli ve siyah sahtiyandan yapılmış kemer kuşanırlardı; elbiseleri olan dolamanın yakaları iki tarafını göremiyecek kadar yüksek olup lâcivert renkte çuhadan yapılırdı. Başlıkları yarım zirâ uzunluğunda deve tüyünden bir külâhtı; bu külâhın altına giyilen fesin kenarları iki parmak dışarıda kaldığından, serpuşun alt kenarı kırmızı görünürdü.

Zülüflü baltacılar, Ayasofya'da cami dersine devam ederlerdi. İçlerinde müstait olanlara *halife* (kalfa) ismi verilirdi; bu halifelerin ehliyetlileri harem ağalarını okuturlardı. Bunlardan müstait bir baltacı Darüssaâde ağasının kuşçuluğu hizmetinde bulunur ve iki baltacı da padişaha yemek pişen huşhane matbahındaki aşçılara nezaret ederlerdi. Yine bunların arasından bir müstait baltacı, baş baltacı, ikinci, üçüncü ve dördüncü baltacı isimleriyle silahdar ağanın emrinde olup hizmet görürlerdi. Hazine, kiler ve seferli kethüdalariyle çuhadar ve rikâbdar ağaların da baltacıları vardı; hazine kethüdasının iki ve diğerlerinin baltacıları birer tane idi. Has'odada kahveci başıların pişirdikleri kahveleri has'oda ağalarına vermek için orada da baltacılar bulunurdu, bu Baltacıların en büyük âmiri silahdar ağa idi.

Muharebe dolayısiyle sancağ-ı şerif ile sadr-ı âzam sefere gidince bu baltacılardan otuz neferi beraber gidip *Livâ-i saâdet* altında Kur'an-ı Kerim okurlardı. Ramazan ve kurban bayramlarında Babüssaâde önüne kurulan taht-ı hümâyunı bunlar getirip sonra bunu kaldırarak hazineye teslim ederlerdi. Baltacılar bu merasimde padişahın tahtının arkasında bulunurlardı. Hazine-i hümâyunda gerek beytülmale ve gerek hazineye ait satılacak eşya olduğu zaman bunlar tellâllık edip bu hizmetlerine mukabil tellâliye alırlardı; bunların hizmetlerinden biri de ayda bir kerre hareme odun taşımaktı. Sultan Ahmed camiinde her

[1] *Enderun Tarihi* (*Atâ bey*) C. 1, s. 290.

sene mûtad üzere mevlut okunduğu zaman camidekilere şerbet, gül suyu ve buhur ikram eylemek bunların vazifesi idi. Saraydaki ağalar camiinde münavebe ile kayyumluk ederlerdi. Harem-i hümâyundan padişah, şehzâde sultan ve kadınlardan birinin vefatında cenazeleri bunlar vasıtasiyle naklolunurdu[1].

Zülüflü baltacıların mevcudu zamanla değişmiştir. 1090 H. 1679 M. senesinde *teberdârân-ı hassa* mevcudu tekaütleriyle beraber 184 ve 1095 H. 1683 M. senesinde ise 109 kadardı.[2] 1251 H. 1835 M. tarihinde bunların 176 kişiden mürekkeb bir ocak olduğu görülüyor[3].

1186 H. 1772 M. tarihli maaş defterinde mevcutları 175 olan baltacıların *kethüdây-ı teberdarân-ı hassa* denilen baltacılar kethüdasının yevmiyesi 12, bölük başının 10 ve odabaşının dokuz akçe olup diğer baltacıların ise yedişer akçe yevmiyeleri vardı[4].

Zülüflü baltacıların mühim bir kısmı yukarıdan beri gösterdiğimiz enderun hizmetlerinde istihdam edilmekte olup bunlardan bir zümre de harem-i hümâyunun dışarıdaki hizmetlerini görürlerdi; bunlar sağını ve sol'unu görmeyecek derecede yüksek atlastan yaka taktıkları için kendilerine *yakalı baltacı* denilmişti.

Yakalı baltacıların ayrı bir teşkilatları olduğuna dair tetkik ettiğimiz eserlerde hiç bir kayıt olmadığı gibi kanunnâme ve sair eserlerde de bu isim altında müstakil bir teşekkül görmedim. Enderun tarihi, zülüflü baltacıların enli yakalı koyu laciverd dolama giyerek yalnız önlerini gördüklerini yazıyor ki[5] bu, sonradan yakalı ismi verilen zülüflü baltacılardan başka bir şey değildir zannındayım. Belki de bunlardan harem-i hümâyunda âile kısmına hizmet edenlere *yakalı baltacı* denilmiştir.

[1] Teşrifat defterleri ve mecmuaları.
[2] *Başvekâlet Arşivi İbnülemin tasnifi* vesikalar (saray kısmı) numara 192, 196.
[3] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 3870.
[4] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi vesikalar* (saray) numara 2790.
[5] *Enderun Tarihi*, C. 1. s. 290.

IV. Fasıl — I. Kısım

SARAYIN BÎYRUN KISMINDAKİ MÜTEFERRİK HİZMET BÖLÜKLERİ

Peykler - Şâtırlar - Rikâb solakları - Alem mehterleri - Çadır mehterleri Sim sakalar - matbah-ı âmire aşçıları - hassa kiler bölükleri - hassa çamaşırcıları - hassa terzileri - ehl-i hıref denilen sanatkârlar.

SARAY PEYKLERİ

Peyk = پیك Farsca bir kelime olup haber getirici, hademe, maiyyet ve etrafta yürüyen ve dolaşan demektir. Osmanlılarda peykler yaya bir postacı sınıfı olup fevkalâde koşmakla temayüz etmişlerdir[1]. Bunlar, bir zaman padişahların iradelerini tebliğ için istihdam edilmişlerdi; sonradan müzeyyen elbise, sorguç ve başlarındaki taslarla saltanat şiârından addedilerek gösteriş ve debdebe maksadiyle kullanılmışlardır[2]. Fatih'in kanunnâmesinde "Sefer-i zafer rehberim vâki oldukta rikâb-ı hümâyunumda solak başı ve peyk başı yürüsün" denilmektedir[3].

Koçı bey, peyklerin cuma ve bayram namazlariyle padişahların sefere gidişlerinde mevkib-i hümâyun denilen saltanat alayının ön tarafında ve solakların önünde yürüyüp zînet makamında olduklarını ve başka bir hizmetleri bulunmadığını yazmaktadır[4].

[1] Celâl zâde *Tabakatülmemâlik* isimli eserinde 932 H. 1525 M. tarihindeki Macaristan seferinden bahsederken peyklerin yaya olup süratli koşmalarından şöyle bahsediyor:

"Nesim seyr ve bâdpâ, cihan neverd ve cihan peymâ piyade rev, mürg nazir...peykler sahrây-ı dîvanda pûyan idiler..." *Millet Kütüphanesi nüshası*, s. 237. Yine aynı müverrih 960 H. 1553 M. tarihindeki İran seferinde hükümdarın maiyyetindeki peyklerin kıyafetleriyle silâh ve süratleri hakkında da şöyle diyor:

Rikâblarınca zerrin ser-i tavus asker, pür zib-ü-ziver, tayr seyr-ü-seyl ve çalak kadem, mürg perran ve çabik rev ve cibril şiyem ve sehî endam peykler pûyan..." s. 767.

[2] *Enderun Tarihi* (C. 3, s. 113) peyklerin Yavuz Sultan Selim zamanında meydana çıktıklarını yazıyorsa da kanunnâme-i âl-i Osmanda peyk başıdan bahsedildiğine göre bu teşkilâtın onbeşinci asır ortalarında da mevcut olduğunu anlıyoruz.

[3] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 27.

[4] *Koçi beğin Teşkilât mecmuası*, s. 18.

On altıncı asırda yazılan eserlere göre peykler az yerlerdi; vücutça zayıf ve çevik idiler; mütemadiyen idman yaparlar ve bu hizmete küçük yaştan itibaren alıştırılırlardı. Bunlar padişahın emirlerini hayrete şayan bir süratle ve hiç durmaksızın gönderildikleri yere tebliğ ederler ve yolda giderken savulun savulun diye seslenerek koşarlardı; bazı eserler bunların koşarken nefeslerinin kesilmemesi için ağızlarına içleri boş ve müteaddit delikleri havi birer küçük yuvarlak soktuklarını rivayet ederler; kemer veya diz bağlarına da sedası hoş küçük çıngıraklar taktıklarını yazarlar[1].

Peykler gece ve gündüz durmadan koşarlar; İstanbul'dan Edirne'ye gidecek olsalar, arası otuz beş, kırk fersahlık olan bu mesafeyi iki günde katederler ve iki günde de geri dönüp İstanbul'a gelirlerdi.

Peyklerin onaltıncı asırdaki elbiseleriyle onsekizinci asrın son yarısındaki kıyafetleri arasında fark vardır. Onaltıncı asrın son yarısında yazılmış bir me'hazımıza göre kıyafetleri şöyle idi:

Elbiselerinin boyu kısa idi ve fistana benzerdi; ön eteklerinin ucu sivri olup bellerindeki geniş bir kuşağa rabtedilirdi; fistanlarının arka tarafı yuvarlaktı ve dizlerinin arka kısmına kadar uzanırdı. Şalvarları fazla uzun olup bacaklarının üzerinde kıvrım husule getirirdi. Üzerlerine beyaz, pamuktan mamul ince bir gömlek giyerlerdi; maamafih çok zaman canfesden, beli dar bir nevi ağır elbise giydikleri de vakidi ki boyu bacaklarının ortasına kadar gelirdi; Bunun önü açık olup uçları kuşaklarına takılır ve bu suretle koşmalarına mani teşkil etmezdi.

Yine onaltıncı asrın son yarısında serpuşları şöyle idi:

Başlarında üsküf denilen uzun, sivri ve gümüşlü bir külâhları vardı. Külâha kendi kumaşından mâmul ve sahibinin vakit ve haline göre yaldızlı, bazan hakikî ve bazan diğer taşlarla müzeyyen bir kılıf (tüylük) geçirilirdi; bu kılıf veya mahfazaya sorguç denilen renkli kuş tüyü takılırdı[2]. Peyklerin bellerinde fil dişi saplı bir hançer vardı; sağ ellerinde nacak denilen bir küçük balta tutarlar ve sol ellerinde ise

[1] *Halkondil zeyli Teşkilât kısmı.*

[2] *Selânikî Mustafa efendi, tarihinin basılmamış kısmında* 1004 H. 1595 M. tarihinde padişahın sefer alayı münasebetiyle altun taclı sorguçlu şâtır ve peyklerden bahsediyor (varak 330 b).

şeker ve şekerleme dolu bir mendil götürürlerdi; bu şekerleri koşarken ağızlarına atıp susuzluklarını giderirlerdi[1].

D'Ohsson, peyklerin kıyafetlerinin solakların kıyafetlerine yakın olduğunu ve başlarında tunçtan altun yaldızlı birer miğfer taşıdıklarını ve bu miğferlerin birer siyah sorguçla süslü olduğunu ve ellerinde teber bulunduğunu yazmaktadır[2]. Resimler arasında onaltıncı ve onsekizinci asırlara ait peyk kıyafetleri bulunduğundan her ikisinin tetkikiyle aralarındaki fark görülmektedir. Peyklerin elbise, filar ve serpuşları her sene bayramda hükümet tarafından temin olunurdu; elbiseleri yazlık ve kışlık olarak iki kattı ve sorguçları da balıkçıl tüyündendi[3].

Padişahın hususî gezintilerinde şâtırlar gibi giyinen peykler, sırma işlemeli çuha elbise geyip mücevheratla müzeyyen gümüş kuşak sararlar ve altun işlemeli bıçak takarlardı. Sarıklarında sorguç, ellerinde birer teber bulunurdu[4]. Sonraki tarihlerde yani onsekizinci asrın ikinci yarısında bellerinde tabanca olduğunu da görüyoruz[5].

Peykler, onbeşinci asrın sonlarına kadar muharebeden hariç vakitlerde silâh taşımazlardı; 1492 senesinde bir derviş tarafından İkinci Bayezide karşı yapılan ve muvaffak olamayan su-i kastten sonra peyklerin hükümdara refaket ederlerken şehirde bile silâh taşımaları kanun oldu[6].

[1] *Halkondil zeyli*ndeki teşkilât kısmı ile bunun sonundaki peyk kıyafetinin tasviri ve Daramon seyahatnamesi. Daramon padişahın kırk peyki olduğunu ve bir yere giderken bunların bir ellerinde küçük balta ve diğer ellerinde bir mendil içinde bâdem ve akide şekeri taşı dıklarını yazıyor "*Daramon seyahatnâmesi, Şefer* [Schefer] *tab'ı* s. 146" Filhakika peyklere her sene *Filâr baha* ismiyle bir yazma mendil parası verildiği vesikalarda görülüyor *Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray*) numara 5097.

[2] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 1, kısım 7.

[3] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi* vesikalar numara 4 ve 2154, 2511, 5831, 2761; bunlardan başka 2501 numaralı vesikada bunların elbiselerinden bahsedilirken şunlar zikredilmektedir, İngiliz çuhasından dolama, dolamanın eteklerine ve kapaklarına sakız atlası ve destarbendî denilen sarık bezi, kavuk ve zabitlere çakşır, pamuklu entarilik ve dolamaya sırmalı düğme, filar ve filalara kaytan, tozluk, dizge, zabitana çizme, şalvarlara filârten atlası. Bu giyim levazımatı 1211 senesine ait olup parası İstanbul tütün gümrüğü varidatından ödenmektedir. Sorguçlar bir sene tamir edilir ikinci sene yenilenirdi (*Cevdet tasnifi* numara 5727) ve 1217 H. 1802 M. ve 1230 H. 1815 M. tarihli vesikalara göre peyklerin gümüş tas, gümüş teber, gaddare, gümüş kuşak, [kemer] gümüş sığrî hışt ve altun hıştları darphane emininin nezareti altında üç senede bir tecdit edilirdi (*Cevdet tasnifi,* saray, numara 3072 ve 5726).

[4] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 1, kısım 7.

[5] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 2703 sene 1175.

[6] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 1, kısım 7.

Padişah merasim ve alaylarda dışarı çıktığı zaman maiyyetinde otuz peyk ve binişlerde yani hususî gezintilerde ise on iki peyk bulunurdu[1].

Peykân-ı hassa denilen peyklerin miktarı hep aynı olmayıp sonraki tarihlerde daha azdı. Daramon seyahatnamesine göre mevcutları onaltıncı asır ortalarında kırk kadardı[2]. Aynı asır sonlarında adedleri seksen ile yüz arasında olup, onyedinci asırda ise altmış olduğu görülüyor[3]. Onsekizinci asrın sonlarına doğru D'hsson'un kaydına göre anın zamanında peykler yüz elli kadar imiş[4]. Bunların nöbetle hizmete çıkanları, yirmi beş ile on iki arasında tehalüf etmektedir; meselâ 1148 H. 1735 M. ile 1216 H. 1801 M. senelerinde bunların yani hizmetlilerin mevcudu onaltı ve 1182 H. 1768 M. ve 1211 H. 1796 M. senelerinde ise yirmi beş idi[5].

Peyklerden biri terfi ederse kapıkulu süvari bölüklerinden sipah bölüğüne verilirdi[6].

* * *

Peyklerin nezareti kapı ağasına ait olup büyük zabitlerine *Peyk başı* yahut *Ser peykân-ı hassa* denilirdi. Bundan sonra baş müjdeci, peykler kethüdası, ikinci müjdeci[7] gelirdi. Sefer münasebetiyle yapılan alaylarda peyk başı, başına mücevherli taç giyer ve murassa tirkeş kuşanırdı[8].

Peyklerin kışlaları Sultan Ahmed camii civarında idi; bugün dahi o mevkie *Peykhâne* denilmektedir. *Enderun Tarihi,* Peyklerin kışlalarının Çenberli taş karşısında Sultan Ahmed'e giden sokağın ortasındaki Peykhâne sokağında bulunduğunu yazmaktadır[9] ki yukarıki tarife tevafuk etmektedir.

* * *

[1] *D'Ohsson,* C. 7, fasıl 1, kısım 7.
[2] *Daramon Seyahatnâmesi* (Şefer tab'ı, s. 146).
[3] *1013 H. 1604 M. tarihli vesika ile Eyyubî efendi kanunâmesi,* s. 26
[4] *D'Ohsson,* C. 7, kısım 7.
[5] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray) numara 4818 ve 5092 ve 2501.
[6] *İbnülemin tasnifi vesikalar numara 2773, sene 1117.*
[7] *Cevdet tasnifi* vesikalar numara 2942-2644.
[8] *Selânikî Tarihi,* varak 330 b (basılmamış nüsha).
[9] *Enderun Tarihi,* C. 1, s. 309.

Peyklerin, Hicaza giden hüccac kafilesinin hacdan avdetini padişaha tebşir etmek suretiyle *müjdecilik* hizmetleri de vardı; bu bölük efradının en kıdemlisi her sene *müjdeci başı* tayin edilir ve maiyyetinde müjdeci ismi verilen peykler'le Suriye'ye hareket ederdi. Müjdeciler Şam'da kalıp hüccac kafilesinin avdetine intizar ederler ve müjdeci başı ise kafile ile beraber gidip hacı olarak Şeri'fin mektubunu hamilen avdet ederdi.

Müjdeci başının vazifesi sürre-i hümâyunun ve hüccac kafilesinin Mekke'ye vusulünü ve bu hususa dair Mekke Şerifiyle Şam valisinin mektuplarını ve Şam kadısının ilâmını sadr-ı âzama ve o vasıta ile padişaha bildirmekti. Bunlardan birinci ve ikinci müjdeciler gelip sadr-ı âzama mektuplarını takdim edince kendilerine hil'at giydirilir ve mektuplar ile Enderun-ı hümâyuna gönderirlerdi[1]. Müjdeci başı Mevlid ayı başlarında İstanbul'a avdete ve müjde haberini getirmeğe mecburdu. Bu müjde haberi bir zaman divanda ve sonraki tarihlerde Paşa kapısında sadr-ı âzama bildirilirdi. Rebiulevvelin onikinci günü Sultan Ahmed camiinde yapılan mevlid alayında padişah camide iken Mekke şerifinin gönderdiği mektub ile beraber gelmiş olan hurmaların padişaha takdimi kanundu[2].

Müjdeci başılık münhal olunca yerine peykân-ı hassa ocağındakilerden kethüdadan itibaren sırasiyle bir münasibi, müjdeci başı tayin olunurdu; bunu, peyk başının inhası üzerine Babüssaâde ağası (kapı

[1] *Teşrifat-ı kadime* (*Esat efendi*, s. 14); bu hususa dair teşrifat odası defterinde 1237 Safer ayının sonunda (1821 M.) gelen müjdeciler dolayısiyle şu kayıt vardır; Müjdeciyân Bab-ı âliye vürudunda teşrifatçı efendi delâletiyle huzûr-ı hazret-i sadr-ı âlîye getirilip hamil olduğu nâme ve tahriratı bâdettakdim bermûtad hil'atleri ilbâsından sonra kethüda bey ve reisülküttab efendi odalarına getirilip bâdehû mesned-i sadarete gelen Şam valisinin ve gerek şerif hazretlerinin tahriratına ve gerekse mümza hüccet varsa balâlarına sür'hi tahrir (yani sadr-ı âzamın kırmızı mürekkeple derkenarı) ve iktiza eden bir kıt'a takrir-i, âmedî kaleminden bâdettahrir nâme, kırmızı atlas kise derununa ve zikrolunan tahrirat ve takrir telhis kisesine vâz'ı birle mühr-i hümayun ile temhir olunduktan sonra Karakulağ-ı bostânî ağa refakatiyle seng-i rikâb-ı kethüdayîden (kethüda beğin binek taşından, esblere suvâren mevkib i darüssaâdeye gönderildi. Bu münasebetle müjdecilerden birinci ve ikinci müjdecilere, haremeyn tercümanına, peykân-ı hassa ocağı çuhadarına ve müjdecilerin acele avdetleri için gönderilen iki tatara sadr-ı âzam huzurunda hil'atler giydirilir ve teşrifatçıya da elden bir hil'at verilirdi. (*Defter-i Yevmiye-i Oda-i Teşrifat*, numara 677 mükerrer s. 45).

[2] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 1, kısım 7; 1003 Rabiulevvelde huccacın kedersizce hac eylediklerini tebşir için müjdeciler divana gelip keyfiyeti devlet erkânına bildirdiler ve mektup ve arzları takdim eylediler, kanun üzerine hil'at giyip in'am olundular (*Selânikî*, varak 226 basılmamış nüsha) Vasıf şöyle diyor: "... Sultan Ahmed camiinde mevlid-i nebevî kırâet olunurken beher sâl müjde-i selâmet-i huccac ile vasıl olan müjdeci başların adem-i vüsûlü bâis-i iş'al-ı naire-igazab-ı padişahî olup..." C. 1, s. 101.

ağası) arzederdi[1]. Mevlid-i nebevî münasebetiyle peyklere, aralarında taksim edilmek üzere beşyüz kuruş verilmesi kanundu[2].

* * *

Vezirler, beğlerbeğiler, defterdarlar, sancak beğleri'in mansıb yani memuriyet alıp padişahın berây-ı teşekkür elini öptükten sonra diğer divan hademeleri arasında peykler ocağına da top yekûn bir bahşış vermeleri kanun icabındandı. Keza beşyüz akçe yevmiyeli mevâli de peyklere muayyen bir bahşış verirdi. Erdel elçisi vergi getirdiği zaman da peyklerin bahşışleri vardı[3].

Solak, peyk ve bostancı hasekileri teşkilâtı 1244 H. 1828 M. senesinde kaldırılmış ve bunların müstaitleri *(Hademe-i rikâb-ı Hümâyun-ı hassa)* ismiyle yeni bir teşkilâta tabi tutulmuşlardır[4].

[1] *Cevdet tasnifi* vesikalar numara 519 ve 2643 sene 1171 ve numara 5944 sene 1221.

[2] *Cevdet tasnifi* vesikalar numara 251 sene 1218

[3] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 72-75.

[4] *Atâ* (*Enderun Tarihi*, C. 3, s. 113, 114) ve *Cevdet tasnifi* vesikalar numara 2287 sene 1244 ve numara 3264.

SARAY ŞÂTIRLARI

Şâtırlar da yaya sınıfından olup vazifeleri itibariyle peyklere benzerlerdi. Bu teşkilât lûzumsuz görülerek birkaç defa kaldırılıp tekrar ihya olunmuştur. Bunlar da merasim ve alaylarda padişahın rikâbında ve solakların önlerinde yürürlerdi. Sadr-ı âzam ve serdarlara yapılan merasimde de bunlar bulunurlardı. Meselâ 1005 H. 1596 M. senesinde Satırcı Mehmed Paşa Avusturya seferine serdar tayin edildiği zaman padişahın huzurundan çıkarken on iki çift altun taşlı şâtır önüne düşüp alay ile götürmüşlerdi[1]. Sadr-ı âzam tayininde bunların alayla saraydan Bâb-ı âliye gidişlerinde de şâtırlar, solak ve peyklerle beraber bu alaya iştirak ederlerdi. [2]

Şâtırlar da peykler gibi süratle koşarlardı; hattâ şâtırlar baş çavuşu bir bahse tutuşarak Edirne sarayından yaya koşup iki menzil olan Dimetoka kasabasına üç buçuk saatte gidip oranın naibinden bir kâğıt aldıktan sonra ikindi ezanı vaktinde Edirne sarayına avdet eylemiş ve gidip geliş on saat sürmüştü; padişah Dördüncü Mehmed bu şâtır çavuşuna ihsan vermiştir.

Şâtır ocağı onyedinci asrın ortalarına doğru kaldırılmış 1077 Muharrem 1666 Temmuz senesinde ihya olunmuştu[3]. Bu münasebetle Enderundan yirmi nefer iç oğlanı şâtırlığa ayrılıp içlerinden biri *şâtır başı* diğeri kethüdalığa tayin edilmişti. Bunlara دیبا dîbâdan elbise, murassa kemer ile sorguç verilip bellerine de pala takmalarına müsade edilmiştir. Bu yeni teşkilâtı müteakib Dördüncü Mehmed bu şâtır alayı ile bir cuma selâmlığı yaparak camiye gitmiştir. Bu yeni kanun mucibince bâdemâ şâtırlığa alınacak efrat, peykler arasından seçilecekti[4]. Şâtırların başlarında, peykler gibi altun yaldızlı taslar ve ellerinde teber yani sapı uzun ağzı kavisli balta bulunuyordu[5].

[1] *Vekayi-i tarihiyye,* varak 37 b; bu eserde altun taslı, silâh ve teberli şâtırlardan bahsolunur.

[2] *Vekayinâme* (*Abdi Paşa*) varak 121.

[3] *Raşit Tarihi,* C. 1, s. 129

[4] *Raşit Tarihi,* C. 3, s. 204.

[5] *Vekayi-i tarihiyye,* varak 169; Birinci Ahmed'in 1021 H. 1612 M. senesindeki alayından bahsolunurken "şâtırlar piyade, altun taslar başlarında her biri, ayyar Baba Amr'in köçekleri

İkinci Süleyman hükümdar olunca şâtırlık ile rikâp solaklığını kaldırmıştı[1]. Fakat 1118 H. 1706 M. de Üçüncü Ahmed babasının kanununu ihya edip peyklerin on ikisini bu hizmete ayırmıştır[2].

Onaltıncı asır sonlarında şâtırların mevcudu elli yedi olup[3] Dördüncü Mehmed bu ocağı ihya ettiği zaman mevcudunu yirmi nefer olarak tertip etmiş ve oğlu Üçüncü Ahmed ise bunu on iki olarak tesbit eylemişti.

Hassa şâtırları da denilen bu saray şâtırları مشاهره خواران *müşâhere hârân* denilen aylıklı sınıfından olup maaşlarını aydan aya alırlardı.

silâh ve teber ellerinde, solakların önlerinde…"

[1] *Silâhdar Tarihi*, C. 2. s. 298.

[2] *Raşit Tarihi*, C. 3. s. 204.

[3] *Aynı Ali risalesi*, s. 94 ve *Kavânin-i Osmanî ve Râbıtâ-i Âsitâne*, s. 6.

RİKÂB-I HÜMÂYUN SOLAKLARI

Yeniçeri ocağına merbut *solak ortaları,* hükümdarların sefere gidişlerinde anı muhafaza ederek götürürlerdi; bunlar; her biri yüzer neferden mürekkep dört cemaat ortası olup her bir cemaat veya ortanın birer solak başısı ve birer kethüdası vardı. Bu solaklara dair icabeden tafsilât, *Kapukulu ocakları* isimli eserimizin birinci cildinde verilmiştir.

Osmanlı hükümdarları sefer hayatını terk ettikten sonra Cum'a selamlıklarında ve sefere giden orduyu Davut Paşa'ya kadar teşyi ve istikbalde, bayram alaylarındaki merasimde padişahların önünde süslü kıyafetleriyle miktarı mahdut ve saltanat şiârından sayılan *Rikâp solakları* denilen bir muhafız sınıfı teşkil olundu; bunlar esas itibariyle yeniçeri ocağına mensup idiler.

Padişah alayla saray haricine çıkınca atının yanıbaşında iki taraflı olarak dört solakbaşı ile sekiz rikâb solağı ve altmış solak yürüyordu; elbiseleri iyi kumaştan olup başlarında üsküfleri vardı ve zabitlerinin elbiseleri yeşil kadifedendi. Solakların dördü yirmi dört saatten yirmi dört saate sarayda nöbet bekler ve diğer nöbetçi olmıyanlar yeniçeri kışlalarındaki kendi ortalarında bulunurlardı[1]. Rikâb solakları solak başının emri altında idiler. Bu solakbaşıların yevmiyelerinden başka zeametleri de vardı[2].

Rikâb solaklarının adedi oniki ile sekiz arasında idi; fakat esas sekiz rikâb solağı vardı; bunların arasında münhal olduğu zaman yeniçeri ocağındaki solaklardan buraya solak alınırdı.

Rikâb solakları ile solakbaşı ve kethüdaları alaylarda başlarına *üsküf* (sırmalı börk) giyerler ve siyah sorguç takarlardı; solak kethüdalarının yüksek ve beyaz birer sorguçları vardı[3]. Bunlara her sene bayrama mahsus elbise, kaftan ve çizme parası verilirdi[4]. Kendileri-

[1] *D'Ohsson,* C. 7, fasıl 1, kısım 7 (Padişahın muhafız askerleri).

[2] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi* vesikalar (saray kısmı) numara 3446 sene 1220.

[3] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray kısmı) numara 2259 sene 1155 ve numara 2957 sene 1195 ve numara 2983 ve 3157.

[4] *D'Ohsson,* C. , fasıl 1, kısım 7 ve *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 4337 sene 1202 ve numara 6347 sene 1173.

nin ayrıca her gün giymeleri için yazlık ve kışlık elbiseleri de vardı[1]. Sineklik de denilen sorguçlar üç senede bir değişip yenisi verilirdi[2]. Sorguçların değişmesi münasebetiyle verilen para onsekizinci asır başlarına kadar yeniçeri ocağı beytülmal sandığından tesviye olunurken[3] sonradan hazine tarafından verilmiştir.

Rikâb veya hassa solaklarının bab-ı hümâyunda daireleri vardı; burası sonradan hazine memurlarına verilmiştir[4]. Bunların maaşları diğer solaklardan farklı olup her sene mevlid günlerinde de bin kuruş ihsan alırlardı[5].

Rikâb solakları teşkilâtı bir aralık 1099 H. 1687 M. tarihinde ve İkinci Süleyman zamanında şâtırlarla beraber kaldırılmış ise de[6] sonra tekrar ihdas edilmişti. Yeniçeri ocağı iyice bozulup kışlalarda efrad bulunmadığı zaman resmî günlerde resmen mevcut sekiz rikâb solağından başka alaylarda bulunması icabeden solaklar da mevcut olmadıklarından *düzme solak* namiyle her hafta şuradan buradan bir takım yeniçeri taslakları tedarik olunur ve bunlar solak elbiseleri giyerek padişahların cuma selâmlığına iştirâk ettirilirlerdi; ocağın kaldırılmasından sonra solakların bir nizama bağlanması münasip görülüp sinleri yirmi ile yirmi beş arasında gösterişli ve terbiyeli yeri yurdu belli olanlardan on sekiz kişi intihab olunarak gedikli solaklara yani rikâb solaklarına ilâve edilmiştir[7]. Daha sonra yani 1244 Şevval 28 (1829 Mayıs ibtidaları) solak ve peyk teşkilâtı tamamen kaldırılarak *Hademe-i rikâb-ı hümâyun* ismi altında bir bölük vücûda getirildi[8].

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray) numara 2119 sene 1157 ve numara 2136 sene 1156.
[2] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray) 2706 ve 4487 ve 5109.
[3] *Mühimme defteri* numara 111 s. 590 sene 1113.
[4] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray kısmı) numara 527.
[5] *D'Ohsson,* C. 7, fasıl 1, kısım 7 ve *Cevdet tasnifi* saray vesikaları numara 4337 ve 6347.
[6] *Silâhdar Tarihi,* C. 2. s. 298.
[7] *Lütfi Tarihi,* C. 1, s. 193.
[8] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray) numara 2287 ve 3264.

TABL-U-ALEM MEHTERLERİ

Mehterhâne-i tabl-u alem denilen bayrak ve mehterhâne takımları iki sınıftı. Bunlardan alem mehterleri yani sancaktarlar bir bölük halinde olup mevcutları otuzla kırk arasında idi: bu sınıfa *alemdârân-ı hassa* ismi de verilmişti.

Muzıka yani mehterhâne takımı ise altı bölüğe ayrılmış olup mecmuı altmış iki veya altmış üç kişiden mürekkeb ayrı bir sınıftı. Bunlardan birinci bölük zurnacılar bölüğü olup biri *serzurnâî* olmak üzere onaltı zurnacıdan mürekkebti. *Nakkare zenan* denilen çifte nâracılar sekiz, طبال = *Tabbal* yani davulcular onaltı, *zinciryan* yani zilciler yedi, نفیری = *nefirî* yani boru çalanlar on bir veya oniki ve *köszenan* ismi verilen fil ve develerle götürülen büyük davulları çalan köscüler ise dört veya beş kişi idiler[1]. Kösler pek büyük davul oldukları için deve ve beygirlerle naklonulurlardı. Her iki sınıfın yani alem ve muzikacıların mevcudu onaltıncı asırda ikiyüz kadardı[2].

Onyedinci asır başlarında mevcutları ise 228 di[3].

[1] *Kâmil tasnifi,* 7224 numaralı defter sene 1169. Bu defterden başka 7230 numaralı ve 1190 tarihli diğer bir defterde de borucuların on bir, köscülerin dört olduğu gösterilmiştir ki *D'Ohsson,* da eserinde aynı miktarı yazmaktadır (C. 7, fasıl 1, kısım 6). Bu suretle mehterhâne takımı altmış iki oluyor. *Marsigli*'nin büyük davul dediği [belki küçük kös] üç kadem uzunluğunda olup beygir üzerinde noklolunur ve düşmana yaklaşıldığı zaman şiddetle çalınırdı (*Bay Nazmi tercümesi,* s. 178-179).

[2] *Mir-i alem Celâl ağaya hüküm ki*

Dergâh-ı muallamda olan alem mehterleri hâliyâ yüzyetmiş yedi nefer olup ziyade olması lâzım olduğun arzeylemişsin. İmdi defatir-i kadimeye müracaat olundukta merhum ve mağfûrünleh ceddim Sultan Selim han tâbe serah Mısır fethine müteveccih oldukta ve cenab-ı firdevs mekân babam Sultan Süleyman han nevverallahü teâlâ merkadehû zamanında dahi taife-i mezbûre cümle ikiyüz nefer olduğu mukayyed bulunmağın kemâkân taife-i mezbure ikiyüz nefere iriştirilmesin emridüp buyurdum ki vardıkta taife-i mezbureden kangı kısmı daha ziyade olmak lâzım ise ana göre gayet yarar ve üstadlarından ziyade edip cümlesini tamam ikiyüz nefere iriştirüp ulûfelerin olıgelen âdet ve kanunları üzere tayin edip defterlerin dergâh-ı muallama gönderesin ki mahalline kaydoluna (*Mühimme defteri,* 12 s. 600 sene 979 *Zilkade* (1572 M.); bunlardan başka *İbtida şüdegân* ismiyle ocağa kayıtlı mülâzımlar vardı ki münhaller bunlarla doldurulurdu (*bakınız Kâmil tasnifi* defterler numara 7235, *Saray ehl-i sanat defterleri*).

[3] *Aynı Ali risalesi,* s. 94.

Hükümdar mehterhânesi oniki kattı ve Evliya Çelebi'ye göre yirmi iki çift devede seksen kös vardı[1]; padişah seferde bulunduğu zaman mehter takımı iki misline çıkarılırdı[2]. Kösler, yalnız padişah mehterlerinde bulunup sadr-ı âzam ve diğer vezirlerin mehterlerinde kösleri yoktu[3]. Mehterlerin her bölüğünde *Serzunazen, sernakkarezen, sertabbâl, serzincirî, sernefirî, serkösî* denilen üstatlar kendi bölüklerinin âmiri olup *ser mehterân-ı alem* de hepsinin âmiri idi.

Padişah sefere gidince muzika takımı alem'lerin yani saltanat sancaklarının arkasında durup tablhâne çalıp konak yerine kadar böyle giderlerdi; bundan başka her ikindi zamanı otâğ-ı hümâyun önünde nöbet çalmak kanundu[4].

***

Tabl-u alem mehterleri, devlet adamlarından birine vezirlik, beğlerbeğilik ve sancak beğliği, yaya ve müsellem sancak beğliği verildiği zaman bu tayin olunan zata hazineden verilen sancağı merasimle ve mehterhâne çalarak anın konağına götürüp rütbesinin derecesine göre kanûnen muayyen hil'at ve bahşışlarını alırlardı[5].

Tabl-u-alem-i hassa ile vezir mehterlerinin zurna, nakkare ve davullarını yapmak üzere Uzun çarşıda gedik olarak üç dükkânı vardı[6]. Köscülere ait olan mehterhâne Odun kapısı kurbinde idi[7].

[1] *Evliya Çelebi seyahatnamesi*, C. 1. s. 545. Eski Türklerde kösler filler üzerinde taşınırdı (*Lütfi Paşa tarihi*, s. 297). Köslerden bazıları askerî müzede bulunmaktadır; buradaki kayda göre köslerden biri Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran ve diğeri Kanunî Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferlerindeki kösleri imiş. Bunlara fil kösleri denilirmiş. Siğetvar kösünün nısıf kutru 130 ve boyu ise 127 santimdir.

[2] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 1, kısım 6.

[3] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 1, kısım 6.

[4] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası*, s. 18.

[5] *Kanunnâme-i Osmanî*, (Esat efendi kitapları numara 2362 varak 85; *Atıf efendi Kütüphanesindeki kanunnâme* (numara 1734, varak 208). Bu iki kanunnâme de onaltıncı asrın orta ve son yarısına aittir. Onyedinci asır soniyle onsekizinci asır başlarına ait *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 77, 83.

[6] *Cevdet tasnifi* vesikalar numara 6158, sene 1189.

[7] *Cevdet tasnifi* vesikalar numara 7019, sene 1118 ve saray vesikaları (Başvekâlet arşivi) 356. Bu odun kapısındaki köscüler îmalâthanesi hakkında Evliya Çelebi şöyle diyor:

"Esnaf-ı mehterhane-i kösciyan: bir kârhane. Odun kapısının iç yüzünde bıçkıcılarda bir azîm kârhanedir ki içinde yüzelli çift deve kösleri ve Osman-ı sanînin Hotin seferine götürdüğü fil kösleri vardır; her biri bir hamam kubbesi kadar gelir; bayram gecelerinde, sûr-ı hümâyunlarda, onsekiz devletin elçileri birleştiklerinde bu kösler çalınır." *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 1, s. 622.

Mehterhâne-i tabl-u alem-i hassa neferlerinin kışlasının Odun kapısında olduğu görülüyor[1]. Fakat Lütfi efendi eski mehterhânenin şimdi Ayasofya camiinin karşısında ve yanmış olan Adliye dairesinin yerinde olduğunu yazmaktadır[2]. Saray tabl mehterlerinin îmalathanesinin ve nöbet mahallinin Topkapı sarayı surunun Demir kapı tarafında bulunup mevcudunun kendi zamanında üçyüz olduğunu Evliya Çelebi söylüyor[3]. Bundan başka Galata kulesinde ve Yedi kule Eyyüb ve sair mahallerde de nevbet çalma mahalleri vardı; fakat bu, Galata, Yedi kule, Demirkapı nöbethaneleri yine mir-i alemin nezareti ve mehter başının emri altında ise de asıl padişah mehterhânesinden ayrı idare edilip buraya tabl-u alem-i hassa mülâzımları tayin edilirlerdi[4]. Daramon seyahatnâmesindeki kayda göre onaltıncı asır ortalarında padişaha ait mehter takımı ile mehter başıya tâbi mehterlerin bin ikiyüz olup bunların bir kısmının atlı ve bir kısmının yaya bulundukları anlaşılıyor[5].

[1] Odun kapısında haric-i surda kâin bundan akdem vuku bulan harikte muhterik olan mehterhâne-i tabl-u alem-i has neferatı kışlağının müceddeden binası... *Başvekâlet arşivi* (*saray*) 356, 903 ve 1030.

[2] *Lütfi Tarihi*, C. 8, s. 117.

[3] Çalıcı mehteran: Kârhane 1, nefer 300. Kârhaneleri hünkâr sarayının bahçe kapılarında demirkapı kurbinde bir kârhane-i azimdir. Ortasında serbülend, çarköşe bir kule-i azimi vardır; her gece bâdel'ışâ üç fasıl bir çeng-i harbî çalıp padişaha dua ederler; seher vakitlerinde sabaha üç saat kadar kaldığında erbab-ı divanı divana ve cümleyi salata uyandırmak için yine üç kerre fasl-ı lâtif ederler ki bîdar olanlara hayat verir, kanun-ı osmanîdır. *Evliya Çelebi*, C. 1, s. 621.

[4] "Galata ve İstanbul nöbethanelerine vazolunan iki adet köslere ikişer neferden dört nefer köszene sekizer akçeden otuz iki akçe yevmiye tevcih buyurulması hususuna irade-i aliyye taalluk eylediğini ser mehterân-ı tabl-u alem Hasan ağa bâ arz-ı hal istid'a ve hizmeti mezkûrde istihdam olunmak üzere mehterân-ı tabl-u alem-i hassa neferatı mülâzımlarından İstanbul növbethânesine erbab-ı istihkaktan Mustafa bin Seyid Mehmed ve Mehmed bin Salih ve Galata kulesine Mehmed bin Osman ve İbrahim bin Abdullah tayin olunup... piyade mukabelesine kayıt ve icmaline dahil buyurulmasını Mir-i Alem-i hassa izzetlû Elhac Mehmed Bey îlâm ve ber minval-i muharrer ..." *Kâmil tasnifi (Saray ehl-i sanat defteri)* numara 7235 sene 1210. Galata kulesi nöbethanesi hakkında vak'anüvis Halil Nuri bey de şöyle diyor. "Ötedenberi firâz-ı kule-i mezkûrda vaki muhterik olan odalarda leyâli-i cumadan mâada beher gece bâdel'ışâ nevbet çalınıp ve leylen harik zuhurunda darb-ı tabl ile ibadullaha îlân olunmak mûtad olduğundan (s. 27, *Kütüphanemizdeki nüsha*) Bu kulenin 1209 H. 1794 M. tarihindeki tamirinde davulun yerine kös çalınması emrolunmuştu.

[5] *Le voyage de Monsieur D'Aramon* (1887 Paris, Schefer, tab'ı).

MEHTERÂN-I HAYME
veya
ÇADIR MEHTERLERİ

Sultan Ahmed'te İbrahim Paşa sarayı yanında bulunan *mehterhâne-i hümâyun*[1], padişahın çadırlarını muhafaza eden efradın kışlası idi; sefer veya göçlerde ve lüzumu halinde çadırları kuran *Mehterân-ı hayme-i hassa* denilen çadır mehterleri oda tabir edilen dört bölüğe taksim edilmişlerdi.

Oda-i evvel denilen birinci oda *ağa odası* ve ikinci oda *kethüda odası* olup bunlardan başka bölükbaşı denilen üç zabit vardı; üçüncü oda *baş bölükbaşı odası* idi.

Hayme veya çadır mehterlerinin bu dört bölüğünden başka *otakgerân-ı hassa* denilen yedi otakcı yani otak yapıcı ve *nakşdûzan* isminde iki nakışçı ve *haymedûzan* ismi verilen on altı çadır dikici ve biri baş perdeci olmak üzere iki perdeci vardı[2]. Hayme-i hassada bir de *yiğit başılık* gediği bulunduğunu görüyoruz ki[3] bu kayıt çadır yapıcı, nakışçı, dikici ve perdeciler gibi sanat erbabının yiğit başısı olmak gerektir.

Çadır mehterlerinin arasında bir sınıf da cellât vazifesini görürdü; bunlardan dört veya beşi her gün sarayda Orta kapıda kapıcılar dairesinin yakınında oturarak padişahın veya sadr-ı âzamın emirlerini icra için nöbet beklerlerdi.

Sefer zamanında çadır mehterleri ikiye ayrılarak bir kısmı asıl karargâhtan bir gün ileri gidip çadır kurulacak menzile otağ-ı hümâyun ile diğer çadırları kurup hazırlarlardı[4].

[1] *Tabakat-ül-memâlik* (*Celâl zâde*) s. 205, Millet Kütüphanesi nüshası.
[2] *Kâmil tasnifi* defterler numara 7225 ve 7230 sene 1169, 1190, 1205.
[3] *İbnülemin tasnifi* vesikalar numara 1160. sene 1091.
[4] *Koçi Beğin Teşkilat Mecmuası*, s. 17

Çadır mehterlerinin âmirine *Hayme mehterbaşısı* denilirdi; andan sonra kethüda ve andan sonra da baş bölük başı ve diğer bölük başılar gelirlerdi; münhal vukuunda bölük başılığa kıdemli mehter geçerdi[1].

Vezirler, defterdarlar, beğlerbeğiler, sancak beğleri, beşyüz akçe yevmiyeli kadılar, Erdel, Eflak ve Buğdan beğleri memuriyet alıp berây-ı teşekkür divana gelip huzura kabul olunduktan sonra kanun üzere bir kısım rical ve hademeye para verirlerdi; bu meyanda hayme mehterlerine de toptan bir para verilmek usuldendi[2].

* * *

Çadır mehterleri onbeşinci asrın son yarısında mehterbaşı, kethüda, iki haymeduz da dahil olmak üzere şagirdleriyle beraber 38 kişi idiler[3]. Çadır mehterleri on yedinci asır başlarında 835 kişi ve aynı asır ortalarında iki bin[4] 1171 H. 1757 M. de dört odada 875 ve 1190 H. 1776 M. de yine dört odada 861 di[5]. D'Ohsson on sekizinci asrın son yarısında çadır mehterlerinin sekiz yüz kişi olduğunu yazıyor ki defter kayıtlarıyla da tetabuk etmektedir[6].

1241 H. 1826 M. senesinde yeniçeri ocağının ilgası üzerine çadır mehterleri ismi kaldırılarak bunların dairesine *(Hiyamiyye nezareti)* denilmiştir.

[1] *Mühimme defteri,* numara 4, varak 66.

[2] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi,* s. 72-74.

[3] *Fatih devrine ait vesikalar* (*Ahmed Refik*) *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası,* sene 8. s 14.

[4] *Aynı Ali risalesi,* s. 93 ve *Koçi Beğin Teşkilat Mecmuası,* s. 17.

[5] 7225-7230 numaralı Kâmil tasnifi Saray ehl-i sanat defterleri.

[6] *D'Ohsson,* C. 7, fasıl 1, kısım 5.

DİVAN-I HÜMÂYUN
veya
SİM SAKALAR OCAĞI

Bunlar, adetleri on iki ve daha sonra otuz beşe çıkmış bir bölük olup[1] Divan-ı hümâyunun içtimaı zamanında orada hizmet ederlerdi; sonraları bu sınıfın saray an'anesine göre gümüş kaplar ile taşıdıkları sular ile Hırka-i Şerif dairesinin taşlığı yıkanırmış. Merhum üstadımız *Abdurrahman Şeref bey, Topkapı sarây-ı hümâyunu* isimli makalelerinde bunların kışlalarının, Askerî müze binasiyle Bab-ı hümâyun tarafındaki sûr'un arasında olduğunu yazmışlarsa da[2] elimizdeki bir vesikada sim sakaların büyük Ayasofya civarındaki kışlalarından bahsedilip bu kayıttan kışlanın bâb-ı hümâyun dahilinde olmadığı anlaşılıyor[3]. Enderun tarihinde de sakalar ocağının (hangi sakalar olduğu zikredilmiyor) Ayasofya camiinin Şekerci kapısı tabir olunan büyük kapısının karşısında eski cebehane civarında Sakalar çeşmesi kurbinde olduğu yazılmaktadır ki[4] takriben yanan Adliye dairesinin arasında olmalıdır[5].

Divan-ı hümâyun sakaları veya sim sakaların bölük başılarına, mevacib defterinde *Ser Saka-i sîm* yani sim saka başı denilirdi; bunların muayyen yevmiyeleri ve her sene erbainden erbaine [22 Kânun I] verilen elbise bedelleri olduğu görülüyor[6]. Bunların kırba ve musluklarını yağlamak için kendilerine yine her sene kasap başı tarafından donyağı verilirdi[7]. Sim sakalar ocağının saka başısı vefat edince ocak

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray kısmı) numara 5507 sene 1148 ve numara 1217 sene 1218 ve numara 4162 sene 1244.

[2] *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, sene 1 s. 278.

[3] Dahiliye vesikaları numara 8256 diğer bir vesikada matbah-ı âmire sakalarının kışlasının büyük Ayasofya civarında olduğu görülüyor. (*Cevdet tasnifi* saray vesikaları numara 6791 sene 1177).

[4] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 309.

[5] Divan yolunda Sultan Mahmud türbesinin yanında da bir sakalar kışlası vardı (*Emlâk-ı Milliyyeden* arşive verilen defterler).

[6] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray) 4794 sene 1191 ve numara 6214 sene 1150.

[7] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray) numara 4623 ve 4677.

kanunu üzere yerine sim sakalar kethüdası tayin olunurdu[1]. Fakat bu kaidenin daimî surette tatbik edilmediği bir az aşağıdaki kayıttan anlaşılıyor. [2]

Sakayân-ı sim-i hassa bölüğü bâb-üs-sâade ağası denilen kapı ağasının nezareti altında idi. Saka başılar aslen baltacılar arasından seçilirlerken Birinci Mahmud zamanında muhalif-i usul hareketleri duyulunca bundan sonra saka başılığın mûtemed hasekilere verilmesi emrolunmuştu[3].

***

Divan-ı hümâyunun akdi günlerinde vezirler divanda yerli yerlerine oturup sadr-ı âzamın gelmesini beklerlerken mevsim yaz ise saka başı helvahaneden buzlu ve mümessek şerbetler ve kış ise mümessek macunlar getirip ibtida vezirlere ve sonra diğer divan erkânına verirdi[4]. Sadr-ı âzam divan günü sarayın orta kapısından içeri girip çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası tarafından istikbal edilip yürürken saka başı *(buyur)* diye yüksek sesle bağırarak sadr-ı âzamın vürudundan divan heyetini haberdar ederdi[5].

Divan-ı hümâyunda yemek yenirken saka başının sadr-ı âzam'la vezirler ve nişancıya ve sakalar kethüdasının kazaskerlere havlu ve leğen ibrik tutmaları ve diğer sakaların da divanın diğer erkânına havlu ve ibrik vermeleri kanundu[6]. Padişah saraydan sayfiyeye göç ettiği zaman bu sakalara, gine iade edilmek üzere cebehane-i âmireden örtüsüyle beraber on beş çift kırba, on musluk ve onbeş su kovası verilirdi[7].

Divan-ı hümâyunun içtimaı günlerinde sim sakaların yelpaze ve sineklik kullandıkları görülüyor. Bundan dolayı sim sakalara her sene

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray) numara 1913 sane 1207.

[2] *İbnülemin tasnifi vesikalar* (saray) 2671 sene 1124 ve *Cevdet tasnifi* (saray) 4116 sene 1226.

[3] *Vasıf Tarihi*, C. 1, s. 149.

[4] *Onikinci asr-ı hicride divan teşrifatı* (*Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, sene 2 s. 358).

[5] *Onikinci asr-ı hicride divan teşrifatı* (*Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, sene 2, 359).

[6] *Onikinci asr-ı hicride divan teşrifatı* (*Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, s. 362).

[7] *Cevdet tasnifi vesikalar* numara 5262 sene 1235 (Defterdarın derkenarından).

[on sekizinci asır sonlarında] hazineden yelpaze, sineklik ve divanda kullanılan havluların tedariki için kırk kuruş verilirdi[1].

Elimizdeki maaş defterlerinde dîvan-ı hümâyun sakalarının onaltıncı asır sonu ve onyedinci asır başlarında miktarları 36 olarak gösterilmiştir[2]. Onsekizinci asrın son yarısında 1169 H. 1755 M. tarihinde bunlar 35 kişilik bir bölük idiler[3]. Hatta bu mevcut daha sonraki tarihlerde de değişmemiştir[4].

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar* numara 5267 sene 1207.
[2] *Aynı Ali risalesi*, s. 94.
[3] *Kâmil tasnifi arşiv defterleri*, numara 7224, sene 1169.
[4] *Kâmil tasnifi arşiv defterleri*, numara 7200 sene 1190 ve numara 7235 sene 1205.

SARAYA MENSUB BÂZI HİZMET BÖLÜKLERİ VE SANATKÂRLAR

Aşçılar

Saray matbahı aşçı ustaları ve aşçı sınıfı, kısım kısım olup maaş defterlerinde birinci kısımda sırasiyle *Üstâdân-ı matbah-ı has* denilen onyedi kişiden mürekkep has matbah ustaları vardı; bunlardan sonra *Hülefâ-i matbah-ı has* ismindeki oniki kalfa gelmektedir; bunu müteakip de matbah-ı has bölüklerinin bölük başıları ve daha sonra matbah-ı has şagirdleri zikrediliyor.

Defterin ikinci kısmında Üstadân-ı matbah-ı ağayan, hulefâ-i matbah-ı ağayan ve şagirdleri vardır. Bunlar enderun-ı hümâyun ağalarının yemeklerini pişiren bir bölük olup defterin üçüncü ve dördüncü kısımlarında iç oğlanlarının yemeklerini pişiren ustalarla divan-ı hümayun günleri yemek pişiren ustaların isimleri ve yevmiyeleri gösterilmektedir.

Defterdeki bu usta, kalfa ve şağird kısımlarını müteakip *tabbah* = طباخ denilen ve on bölük olan aşçı efradı geliyor. 1169 H. 1755 M. tarihli maaş defterinde bu on bölük aşçı mevcudu üç yüzden fazladır; yevmiyeleri de üçer ve ikişer akçedir.

Bir de bu kısım haricinde 25, 22, 20 şer mevcutlu olarak ayrı ayrı birer sınıf halinde kızlar ağası, hazinedar başı, kilerci başı ve saray ağasına mahsus aşçılar da vardı[1]. Bir tabbah veya aşçı terfi ederse has matbaha şagird olup sonra kalfa ve daha sonra da aşçı ustalığına geçerdi.

***

Matbah-ı âmire aşçılariyle padişah, şehzâde, valide sultan ve sairenin yemeklerini pişiren aşçıların pişirdikleri yemek itibariyle miktarı muhtelif olup bunlar da *aşçı başı, ocak başı, kebabcı, tatlıcı, hamurcu,*

[1] *Kâmil tasnifi 7224 numaralı* = دفتر جماعت خدمهٔ مطبخ عامره و حلواخانهٔ معمورهٔ و کارخانهٔ سائره در واجب مصر سنه ١١٦٩ Defter-i cemâat-i hademe-i matbah-ı âmire ve helvahane-i mâmure ve kârhane-i saire der vacib-i Masar sene 1169 başlıklı defter.

pilâvcı, balıkçı, perhizî olarak müteaddid idi; bunların tabiî maiyetlerinde hizmet eden yamaklar vardı[1].

Kuşhane matbahı, padişaha mahsus yemek pişiren ayrı bir matbahtı; buraya zülüflü baltacıların kabiliyyetlileri ve itimada lâyık olanlarından iki kişi tayin edilip maiyyetine helvahane ile aşağı matbahtan adam verilirdi; bu iki baltacı aşçıdan birincisine *kuşçu başı,* diğerine *ikinci* denilirdi; hizmet eden efrattan kıdemlisi *ocak başı* ismini almıştı[2].

Padişaha pişen yemekler bir kişilik olup küçük tencere ile pişirildiği için bunlara hâlâ da kuşhane ismi verilir ve matbahlarımızda kullanılır. Küçük beyzî ve yüksek kapaklı sahanlara da kuşhane denilirdi.

Helvaciyân-ı hassa:

Matbah eminliğine bağlı olan helvacılar, yani şurup ve tatlıcılar da bir bölük halinde olup mevcutları on sekizinci asrın ortalarında altı usta ile yüzü mütecaviz helvacı şagirdlerinden mürekkepti[3]. Helvacı ocağında senede bir defa nâne, dâr-ı fülfül, havlican, gül ve gelincik macunları yapılır, padişaha ve diğer Enderun ricaline hediyye edilirdi. Saray lokması diye meşhur olan lokmanın en nefisi burada yapılırdı[4].

Habbâzîn-i hassa:

Saray ekmekçileri olan *habbâzîn-i hassa* muhtelif sanatkârlardan mürekkepti. Başları ekmekçi başı olup ekmekçi denilen bir sınıftan başka pişirici, hamurkâr, elekci ismindeki sanat sahipleri ve bunların şagirdleri vardı; fodla ustalariyle, elekciler ve fodla pişiren şagirdler de ayrı bir sınıftı[5]. Bunların nezareti matbah eminine ait ise de kendileri Enderun'da kilerci başıya tabi idiler[6].

[1] *Kâmil tasnifi* 7350 *numaralı Matbah-ı âmire defteri ve Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray kısmı*) *numara* 5796 *sene* 1226.

[2] *Enderun Tarihi,* C. 1, s. 297.

[3] 1169 *senesine ait* 7224 *numaaalı saray ehl-i san'at maaş defteri* (*Kâmil tasnifi*).

[4] *Enderun Tarihi,* C. 1, s. 298.

[5] 7224 *numaralı* (*Kâmil tasnifi*) *maaş defteri.*

[6] *Enderun Tarihi,* C. 1, s. 297.

Matbah-ı âmire esnafı:

Matbah-ı âmireye bağlı ve Enderun kilerci başısına tabi olarak kasap ustalariyle şagirdleri, mastgeran-ı hassa yani yoğurtçu ve sütçüler, sebzeci, tavukçu, simitçi, buzcu ve karcı, kalaycı, mumcu, kendümküban denilen buğday döğücüler buraya tabidirler. Matbah-ı âmire sakaları da bunlar arasında idi[1].

1169 H. 1755 M. tarihli maaş defterinde tayinleri Enderun kilerci başısına ait olarak 17 kasap ile kasap şagirdi, 23 yoğurtçu ve sütçü, 31 sebzeci, 17 tavukçu, 23 simitçi, 6 buzcu ve karcı, 15 kalaycı, 27 mumcu, 25 saka ile buğday döğücü vardı[2].

Kilerciler:

Saray kilercileri yedi bölüktü; bunların bir ağası ile bir kethüda ve bir de kâtibi vardı. Bu yedi bölükten altısı *bölük-i kiler* denilen kiler bölükleri olup yedinci bölüğe de kiler veya aşşab عشاب yani sebze veya yaş meyve kilercileri deniliyor. 1171 H. 1757 M. senesinde جماعت خدمهٔ کیلاریان خاصه = *Cemâat-i hademe-i kilâriyân-ı hassa* denilen kilercilerin birinci bölüğünde 11, ikincide 13, üçüncüde 8, dördüncü bölükte 6, beşinci ilâ yedinci bölüklerin her birinde de dörder kişi olup bunlardan başka *Cemâat-i Şagirdan-ı hassa* ismi verilen 219 mevcutlu kiler şagirdleri vardı[3]. On yedinci asır başlarında matbah ve kilar-i âmire hademelerinin mevcudu 1129 du[4].

Hassa çamaşırcıları:

Saraya ait çamaşırları yıkayan ve جامه شویان خاصه *Câmeşûyân-ı hassa* ismi verilen çamaşırcıların başlarında bir çamaşırcı başı ile maiyyetinde çamaşırcılar ve birde müteferrika denilen çamaşırcı hademeler vardı[5]. On sekizinci asır ortalarında çamaşırcı başının yevmiyesi 12 akçe idi. Çamaşırcılar arasında münhal olursa çamaşır şagirdlerinin kıdemlisi çamaşırcı olurdu. Devşirme zamanında buraya acemiler-

[1] *İbnülemin tasnifi vesikalar* (*saray mesalihi*) 2657, 2669, 2391.
[2] *Kâmil tasnifi defterler numara* 7224.
[3] *Kâmil tasnifi defterler numara* 7224.
[4] *Aynı Ali risalesi*, s. 93.
[5] *Kâmil tasnifi deterler numara* 7224, 7250.

den efrat alınırdı. Çamaşırcılar, çıkmalarda kapıkulu süvari ocağına verilirlerdi[1].

Saray terzileri:

Saraya ve padişaha ait kürklerle hil'at ve elbiseleri diken iki sınıf terzi vardı. Bunlardan bir sınıfına *Hayyâtîn-i hil'at* خياطين خلعت ve diğer sınıfa da *Hâyyatîn-i hassa* خياطين خاصه denilirdi. Hil'at terzileri, padişahın kendisiyle rütbe ve mansıb sahiblerine giydirilecek hilatleri dikerlerdi ve her iki sınıf da hazine kethüdasına tâbîdi.

Hil'at terzileri üç bölüktü ve mevcutları 21 ile 23 arasında idi. Bu mevcuttan başka müteferrika denilen onüç kadar hizmet efradı da vardı. Başlarına *ser hayyâtîn-i hil'at* denilirdi[2].

Hayyâtîn-i hassa ise esas beş bölük olup bunların haricinde gazzaz yani ipekci hallac bölükleri vardı[3]. Bunların da müteferrikaları bulunurdu. Hayyâtîn-i hassa, saraya ait diğer elbiselikleri, nâme kiselerini ve saireyi dikerlerdi; padişahlarla beraber bunların da sefere gitmeleri kanundu. Hayyatîn-i hassanın başları olan *ser hayyatîn-i hassa*'dan başka kethüdaları vardı. Kethüda, münhal vukuunda terzibaşı olurdu[4]. Hayyâtîn-i hassanın tayinleri *Serhâzin-i enderun* denilen enderun hazinedar başısına aitti[5].

Terziliklerden biri münhal olursa bu münhale baş mülâzim denilen en kıdemli namzed geçerdi[6]. Terzilerin çalıştıkları koğuş Alay köşkü karşısında şimdiki Tıbb-ı Adlî dairesinin bulunduğu mahalde idi[7].

883 H. 1478 M. senesinde *cemaat-i hayyâtin-i hassa* denilen terziler bir sınıf olup terzi, kisedûz, postindûz ve hallaç da dahil olmak üzere mevcutları 23 dü[8]. Daha sonra ikiye ayrılan terzilerin on altıncı

[1] Dördüncü Mehmed zamanına ait dosya, numara 2301, sene 1092. *Câmeşuyân-ı hassa'dan* Receb Ali isminde birinin istidası üzerine yapılan muamele.

[2] Mîrî hil'âtciler imalâthanesinde de beş tezgâh olup ihtiyaca kâfi hil'at yetiştiremediğinden dolayı, noksanı hariçten satın alınırdı (*İbnülemin, Maliye* 16042, *sene* 1190).

[3] *Kâmil tasnifinden* 7224, 7235, 7250 *numaralı defterlerde* kazaz (gazzaz) bölükleri mevcut ise de hiç kimse yoktur.

[4] *Cevdet tasnifi vesikalar* numara 5952 sene 1081.

[5] *Tevcihat [İbnülemin tasnifi]* numara 1412.

[6] *Cevdet tasnifi vesikalar* numara 5989 sene 1204.

[7] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 310.

[8] *Fatih devrine ait vesikalar* (*Ahmed Refik*), *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, sene 8.

asır ortalarında mevcutları 369[1] Onyedinci asır başlarında 319 kişidir[2]. Onsekizinci asır ortalarında ve daha sonraları her iki sınıf terzilerin mevcutlarının 104 kadar olduğu görülüyor[3]. Enderun tarihi bunların mevcutlarının kırk kadar olduğunu yazıyor[4] ki ondokuzuncu asrın ilk yarısıdır.

Ehli hiref-i hassa

yani

Saraya mensup sanatkârlar:

Saraya mensup olan ve *ehl-i hiref* اهل حرف denilen kırk beş kadar sanat erbabı, saray'ın sanatlarına müteallik işlerini görürlerdi; adedleri işlerine göre az veya çok olan bu sanatkarların usta başıları, kalfa ve şagirdleri olup bunlar devşirme zamanında, saraya verilen acemilerden yetiştirilirlerdi; sonraları hariçten alınarak iş gösterilir oldu[5]. Bu muhtelif hizmet ve sanatkârların isimlerini ve onsekizinci asır ortalarındaki mevcutlarını aşağıya yazıyorum[6].

s. 17.

[1] *Atıf efendi kütüpanesi kitapları* (*mecmua*), numara 1734, varak 271 b.

[2] *Aynı Ali risalesi*, s. 93.

[3] *Kâmil tasnifi* 7224, 7235, 7250 *numaralı defterler.*

[4] *Enderun Tarihi*, (Atâ bey) C. 1, s. 310.

[5] *Mühimme* 24, s. 156, sene 982.

[6] *Saray ehl-i sanat defteri* (Kâmil tasnifi) 7224 numaralı defter.

Kâtibân-ı kütüb	Müstensih veya hattatlar (gösterilmemiş)	Mücellidler
adet		adet
1		3

Mürekkebciler	Külah dûzân	(Külah dikiciler)	Keçeciler
adet	adet		adet
1	5		2

Zer dûzan	Nakkaşan	Gazzazan (ipekçiler)	Zerğeran (Kuyumcular)
adet	adet	adet	adet
00	7	8	7

Saatciyan	Sarracin-i rahtha-i enderun	Sorguçcular	Hâkkâklar
adet	adet	adet	adet
2	00	00	3

Sikke kenân (sikke kazıcılar)	Zernişânyan (altun işlemeciler)
adet	adet
13	

Kende kâran	(Oymacı veya kalemkârlar) (Kürkçüler)	Postin dûzan
adet		adet
4		19

Şimşirgeran (Kılıççılar)	Niyam geran (Kıncılar)	Zırhcılar ve kundakcılar
adet	adet	adet
12	1	4

Kârdgeran (Bıçakçılar)	Kemangeran (Yaycılar)	Tîrgeran
adet	adet	adet
	8	11

Kazancılar	Kalcılar	Çilingirler	Setir dûzan (örtü yapanlar)
adet	adet	adet	adet
7	2	4	

Nalçacılar	Zamkcılar	Saz tırâşân (saz yapanlar)	Neccâran (dülgerler)
adet	adet	adet	adet
			5

Camgeran (camcılar)	Hırratin (çıkrıkçılar)	Mûze dûzan (çizmeciler)
adet	adet	adet
	2	8

Debbağan	Kemha bâfân (kadife dokuyucular)	Simkeşan
adet	adet	adet
12	3	7

Zergûbân (altun tozçılar)	Aba bâfân (abacılar)	Samurcular
adet	adet	adet
4		5

Cerrahan	Kehhâlân (göztâbibleri)	Çırakcıyan (kandilciler)
adet	adet	adet
35	11	6

Küştigeran (marangozlar)	Telatinciyan
adet	adet
1	1

BEŞİNCİ BÖLÜM

OSMANLI SARAYININ BÎYRUN TEŞKİLÂTINDAN OLAN BOSTANCI OCAĞI VE HAS'AHIR

Osmanlı sarayının bîrun teşkilâtından olan bostancı ocaklariyle has'ahırdan bahseden bu fasıl iki kısım üzere tertip edilmiştir.

I. Fasıl — I. Kısım

İSTANBUL BOSTANCI OCAĞI

Bostancılar, Osmanlı sarayının dâhil ve haricinde padişahlara ait bağçe ve bostanlarla padişah ve saray hizmetinde bulunan kayıklar ve diğer bir kısım işlerde[1] hizmet eden ve geniş teşkilâtı olan mühim bir ocaktı. Marmara ve Boğaziçi sahillerinin muhafazası da bu ocağa aitti[2]. Devşirme zamanında buraya Anadolu ve Rumeliden toplanan acemiler alınırdı; bu devşirmelerin bir kısmı toplandıktan sonra Türk çiftçilerinin hizmetlerine verilerek Türkçeyi ve Müslüman, Türk âdetlerini öğrendikten sonra buraya alınırlar ve bazan da türke verilmeden doğrudan doğruya devşirmeden seçilirlerdi[3]. Devşirmeler bostancı ocağına alınırken bostancıbaşı da bulunur ve anın nezareti altında acemi oğlanı tefrik olunurdu.

Ocaklarında hizmet edip yetişen bostancılar onyedinci asrın sonlarına kadar zaman zaman yapılan çıkmalarda hizmet derecelerine göre kapıcılığa[4] tersane ocağına[5] ve bağçe ustaları ve kıdemli bostancılar süvari bölüklerine çıkarılırlardı. Bunların çıkışlarında kendilerine biner akçe *silâh baha* ismiyle silâh parası ve süvari bölüklerine çıkanlara da bu paradan başka saray ahırlarından birer de at verilirdi[6].

[1] Bostancı ocağı bir takım küçük ocaklara daha ayrılmıştı ki bunların isimleri Enderun Tarihinin birinci cildinde vardır.

[2] Üsküdar, Boğaziçi, Haliç, Eyyub, Kâğıthane, Kadıköy, Adalar, Ayastefanos taraflarının muhafazası bostancılara aitti. (*Raşit zeyli Çelebi zâde*, s. 61 ve *Lütfi Tarihi*, C. 1 s. 200).

[3] (*Kapıkulu ocakları*) isimli eserimize bakın ve bundan başka *Mühimme defteri 33*, s. 73 ve *Mühimme 35*, s. 88 ve *Mühimme 34*, s. 279.

[4] *Başvekâlet arşivi Rüûs defteri* A. numara 298 s. 191 sene 954 (Kâmil tasnifi defterler),

[5] 954 H. 1547 M. tarihinde bahçe ustalarından dört kişinin sipah ve bostancılardan beşinin silahdar bölüğüne çıkarılmaları hakkında (*Kâmil tasnifi rüûs defteri* numara 208 s. 191) ve 1021 H. 1612 M. tarihindeki bostancı çıkması hakkında (*Zübdet-üt-tevarih*, C. 2 varak 180).

[6] *Halkondil zeyli* teşkilât kısmı 1, s. 16 ve aynı eserde 56 inci sayfanın devamı ve *Naîma Tarihi*, C. 4, s. 386; *Mühimme 2*, s. 156 ve *2*, 40; *Mühimme 5*, s. 563; *Mühimme 7*, s. 178, 964 ve *Mühimme defteri 10*, s. 158 ve 159 ve *Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 673 sene 1089 ve *Kâmil tasnifi Ahkâm defteri* numara 67 varak 11b.

Fakat daha sonraki tarihlerde bostancıların yeniçeri ocağına verilmeyip Kapıkulu süvariliğine verilmeleri kanun olmuştu[1].

Bostancı ocağına ayrılan efrat ya sarayın has bahçesinde veyahut saray haricindeki diğer bağçe ve bostanlarda, yahut da kayıkhane ve kayıklarda ve bostancıbaşıya bağlı diğer ocaklarda hizmet ederlerdi[2].

Bostancı ocağına ilk girenler bellerine beylik çuha kenarı ve bir derece daha yükselen bostancılar ak dizge bağlarlardı. Üçüncü dereceye çıkanlar sarı dizge, dördüncü derecedekiler uskumru denilen Londra kumaşı kenarı, beşinci tabaka bez, altıncı derecedekiler beyaz şemle, yedinci tabaka kara bez, sekizinci bostancı sınıfı kırmızı makdem ve nihayet dokuzuncu ve en yüksek bostancılar ise yeşil makdem kuşanırlardı. İşte bostancılar bu suretle dokuz dereceli bir sınıf idiler[3]. Dokuzuncu sınıfın eskisi yani kıdemlisi hamlacılığa geçerek padişah ve diğer saray erkânının kayıklarında baş kürekçilik ederlerdi. Hamlacı terfi ederse hasekiliğe ve o da kethüdalığa çıkardı; Fakat bu silsile sonradan bozulmuştur.

Bostancılar arasında itibarlı dört baltacı vardı; bunlar terfi ettikleri zaman yirmi beşer akçe yevmiye ile kapıkulu süvarisi olurlardı; diğerlerinin on dört akçe ile süvari olmaları kanundu; eğer bu dört baltacıdan her hangi biri süvari bölüğüne çıkmak istemeyip bağçe ustası olmak isterse otuz dokuz akçe ile tayin edilirdi.[4]

Bağçe ve bostan işleriyle meşgul olan bostancılar, *hasbahçe* ve *hassa bostanları* efradı olarak iki kısımdı. Hasbağçe bostancıları yirmi bölüktü ve saraydaki hasbağçeye bakarlardı. Saray haricindeki bağçe ve bostanlarda çalışan bostancılar ise *Usta* denilen başlarının nezareti altında ayrı ayrı cemâat halinde idiler; her cemaat yerine ve işine göre 15 ile yüz nefer arasında idi. Meselâ onaltıncı asır sonunda *Ustad-ı*

[1] Küçük mirahur ağaya tezkire yazıla ki: haliyâ Ali İskenderiyye [İşkodra] saray-ı âmire bostancılarından çıkıp 979 rabiulâhırı'nın onikinci gününde silahdar cemaatine ilhak olunmuş. Mezkûra âdet üzere verilecek beygirin verdirip defterüne kaydettiresin (*67 numaralı Ahkâm defteri* varak 3b., *Kâmil tasnifi*).

[2] *Olliviye*, C. 1, fasıl 4 de bostancıların umumiyetle Müslüman çocuklarından olduklarını yazıyor ki onsekizinci asır sonlarıdır.

[3] Bir vesikada görülen Topkapı sarayı dahilindeki bostancılara ait ocaklar şunlardı: Topkapı, Yalı köşkü, Sepetçiler köşkü, Kayıkhane, Soğuk çeşme, Bağcılar, İşlemeciler; Bamyacılar, Kuşhâne, Gülhane, İncili köşk, Dolap, Değirmen, Mezbele keşan (*Başvekâlet Arşivi* dolap vesikaları dolap 3 sandık 92 evrak numarası 8).

[4] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s.

bağçe-i Göksu = استاد باغچهٔ كوك صو denilen Göksu bağçesi ustasının nezareti altında çalışan altmış altı bostancı vardı[1]. Daha sonraki tarihlerde hariçteki bağçelere de *Hadâik-ı hassa* = حدائق خاصه denilmiş ise de asıl *Gilman-ı bağçe-i hassa* = غلمان باغچهٔ خاصه ismi verilen bostancıların çalıştıkları mahal has bağçe idi. Onaltıncı asır sonlarına doğru yalnız has bağçe bostancıları mevcudu 641 olup her bölükte asgarî 19 ve azamî 49 bostancı vardı; ustalara tabi hariç bağçelerdeki bostancılar ise 971 olup bu tarihte bütün bostancı ocağının mevcudu 1612 idi[2]-[3].

Sonradan *Hadâik-i hassa* da denilen ve ustalar ile idare edilen saray harici bostan ve bağçelerin başlıcaları şunlardır: Kadıköy bağı, Davut Paşa bağçesi, Beşiktaş bağçesi[4], İskender Çelebi bağçesi[5], Dolmabağçe, Kuru çeşme, Arnavutköyü, Bebek, Mirgün, Kalender, Büyükdere, Tokat (Beykozda), Sultaniye bağçeleriyle Paşa bağçesi, Çubuklu, Kandilli[6], İstavroz, Üsküdar, Ayazma, Salacık, Haydar Paşa, Fener bağçe, Filurya, Halkalı, Topçular, Vidos, Alibey köyü, Kâğıthâne, Karaağaç, Hasköy, bağçeleri ve daha bir hayli bağçe ve bostanlar bostancı ocağına bağlı idiler[7].

[1] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*, s.

[2] *Kâmil tasnifi defterler* (*1 hususî numaralı ehl-i sanat defteri*) sene 984; *Enderun Tarihi*, kayıkhane ve sandalcı ocağının ihtiyar ve eskilerinin bağçe ustalıklariyle çırak edildiklerini yazıyor (C. 1, s. 308.)

[3] İbnülemin askerî tasnifindeki 971 H. 1563 M. tarihli defterde (numara 38) yirmi bölük olan *has bağçe* bostancılarının mevcudu 705 olarak gösterilmiştir. 996 H. 1588 M. tarihli ve 7157 numaralı defterde ise has bağçe bostancıları 921 kişidir.

[4] Beşiktaş taraflarını Birinci Ahmed îmar etmiş, yollar yaptırmış ve su getirtmişti (*Vekayi-ı tarihiyye* varak 176 b)

[5] Bir aralık Galata sarayı ve İbrahim Paşa sarayı gibi acemi oğlan yetiştiren İskender Çelebi bahçesi vardır ve bu da (Makrı hore) yani Makrı köyünde (Yeşil köy) idi. *Cevdet vesikaları* saray numara 4478; bunun yerine 1109 H. 1697 M. senesinde baruthane yaptırılmıştır *[Zübdet-ül-vekayi* varak 351] Buna da sebep bağçe ve köşkün sapa olup padişahlar tarafından gidilmeyip terk edilmiş olmasıdır. Baruthane inşası için 29 yük akçe sarf edilmiştir.

[6] Kandilli bağçesini birinci Sultan Ahmed yaptırmıştı; bazan burada oturarak kayık yarışları yaptırırdı. (*Vekayi-i tarihiyye* varak 176 b).

[7] *Emiri tasnifi* İkinci Mustafa devri vesıkaları 14954; burada daha bir haylı bağçe isimleri geçiyor. Saray harici bağçelerin miktarı zaman zaman artıp eksilmiştir. Onaltıncı asrın son yarısında has bağçelerin adedi 39 idi (*Mühimme 66*, s. 77, sene 998); on yedinci asır ortalarında İstanbul etrafındaki hadaik-i hassa adedi altmış bir kadardı (*Eyyubî Efendi Kanunnâmesi* s. 10); Evliya Çelebi de bazı bağçeleri saymakta ve buralarda hünkâr ahurları ve her birinde birer tavla hayvan bulunduğunu yazmaktadır (C. 1 s. 480); 1192 H. 1778 M. tarihli ulûfe defterinde ustaların idare ettikleri bağçelerin adedi 62 yi bulmuştur. (*Kâmil tasnifi* defterler numara 7167). Asakir-i mansure teşkilâtı esnasında bağçeler Kara Bâli, Dolmabahçe, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Bebek, Mirgûn, Kalender, Büyükdere, Tokat, Sultaniye, Paşa bahçesi, Çubuklu, Küçüksu, Kule bahçesi, Üsküdar, Ayazma, Salacık, Haydarpaşa, Fenerbahçe, Filorya, Davutpaşa, Topçular, Vidos, Ali bey köyü, Kâğıthane, Karaağaç, Has köy olmak üzere yirmi sekiz

Bostancıların maaş defterlerinden جماعت باغچهٔ خاصه *cemâat-ı bağçe-i hassaya* ait olan 996 H. 1588 M. tarihli bir maaş defteri hakkında aşağıdaki nümûneyi ve izahatı veriyorum:

Gılmân-ı bağçe-i hassa ve Bostanha dervâcib-i Cemazi-yelahır sene 996. غلمان باغچة خاصه و بوستانها در واجب جمادی الآخر سنه ٩٩٦

Cemaat-i Bağçe-i Hassa

Ferhat Özi Serbostanî 40	*Behram Mora Kethüda-i Bağçe-i hassa 10*	*Ali Hüseyin İmam 11*	*Hemdem Cerrah 9*	*Murad Saraydar 7*	*Mehmed Hersek Kâtip 10*

Bunlardan sonra *Dolabî* denilen dolabcı, *Ustâd-ı bağçe-Saray-ı atik, Bağban* gibi bostancı ocağı erkânı gelmektedir. Bu bostancı zabit ve memurları bittikten sonra bölüklere geçiliyor. Her bölükte bir bölük başı vardır. Gerek bunun ve gerek bölük efradının isimlerinin altında yevmiyeleri gösterilmiştir.

Birinci bölükte Avlonya'lı Hüseyin isminde bir bölükbaşı ile beş akçe yevmiyeli bir çavuş olup bütün bölük mevcudu 61 kişidir. İkinci bölükte 49, üçüncü bölükte 42, dördüncüde 46 beşinci bölükte 68, altıncıda 67, yedincide yine 97, sekizinci bölükte 61 kişi vardır. Bu sekizinci bölükte bir haseki ile bir de bostancıların besledikleri seksson (sanson) denilen harp köpeğini besliyenlerin âmiri olan Serseksonî denilen bostancılar sansoncu başısı vardır.

Dokuzuncu bölükte 42, onuncuda 34, onbirincide 45, onikinci bölükte 43, on üçüncü bölükte 49, ondördüncüde 52, onbeşinci bölükte 49, onaltıncı bölükte 42, onyedinci bölükte 32 kişi olup burada bir bostancı çavuşu görülüyor. Onsekizinci bölükte 22, ondokuzuncu bölükte 20, yirminci bölükte 28 ki cem'an has bahçeye tabi yirmi bölükte 921 Bostancı vardı.

Maaş defterinde bu yirmi bölükten sonra:

جماعت غلمانان بوستانهاء سائره

Cemâat-i gılmânân-ı bostanhâ-i saire

bahçe idi (*Başvekâlet arşivi* dolap 3, sandık 92, evrak numarası 8.) Atâ bey merhum Enderun Tarihinde bahçelerin adedini kırk dört olarak göstermektedir (C. 1, s. 310).

başlığıyle saray haricindeki bostancılara geçiliyor; bunlar ayrı ayrı cemaat halinde olup hepsi otuz iki bağçedir. Her bir cemaatin *bahçe ustası* olarak birer zabiti vardır. Bağçelerin her birinde efrat mevcudu 15 ile 81 arasındadır; bu bağçe bostancılarının adedi 1109 olup bu suretle onaltıncı asır sonlarında gerek saray dahilinde ve gerek saray haricindeki bağçelerde çalışan bostancıların mecmuu 2030 kadardır[1].

***

İstanbul bostancı başısı her sene idaresi altındaki gerek has bağçe ve gerek diğer bağçelerde yetişerek satılan mahsullerin defterini vakit ve zamanında padişaha takdim ederdi; bu defterde mahsulün satılan parası gösterilip buna karşı yapılan masraf, bostancıların bahşışları ve herhangi bir yere muhassas meblağ ayrı ayrı gösterilip bütün bu masraf çıktıktan sonra bakiyyesini hükümdar alırdı. Padişahların gittikleri bazı bağçelerin mahsulleri kesime tabi olmayıp sebzehaneye giderdi; bu sebzeciler muayyen olup miktarları ikiyüz kadardı: sebzelere ait defteri ocak emekdarlarından *(Bostaniyân-ı hassa sebze kâtibi)* tutardı[2]. Çiçekler ise onyedi çiçekçi dükkânına verilir ve ıspanaklar da otuz kadar olan ıspanakcı dükkânlarına yollanırdı; mahsulün bundan maadası kesim olarak satılırdı. Bostancıların bahçelerinden onyedinci asır sonlarında vasatî olarak bir senede sekiz buçuk veya dokuz yük akçe yani sekizyüzelli veya dokuzyüzbin akçe varidat alınmakta idi[3].

Bostancı ocağının 1229 şevvali ibtidasından 1230 senesi ramazanın sonuna kadar bir senede has bağçe ve diğer bahçelerden 1,390, 990 akçe mahsul parası alınmış olup bunun 222020 akçesi mutad üzere vazife ve ihsan olarak tevzi olunup mütebakisi olan 1, 168, 870 akçesi padişaha takdim edilmişti[4].

[1] *Kâmil tasnifi* arşiv defterleri numara 7157.

[2] Onaltıncı asır sonlarında bağçe ve bostanların irâdının senevî kırk bin dukadan aşağı düşmediğini Halkondil zeylinin teşkilât kısmı yazıyor.

[3] *Cevdet tasnifi* saray tasnifi numara 197, sene 1220.

[4] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-ı Âsitâne ile Eyyubî kanunnâmesi* bütün mahsulün senevî tutarının (onyedinci asrın son yarısında) yirmi dört kise olduğunu yazıyorlar. O tarihlerde bir kurşun seksen akçe olduğu nazar-ı dikkate alınırsa mahsul bedelinin dokuz buçuk yükden fazla yani 960000 akçe tuttuğu görülüyor. Diğer vesikada mahsul bedelinin sekiz yük 29420 akçe tuttuğunu yazıyor. *Emiri tasnifi İkinci Mustafa devri vesikaları numara 14954 sene 1106 H. 1694 M.* Hasbağçe ile saray bağçelerinde yetişen mahsul esmanından hademe masarifi çıkarıldıktan sonra kalan paranın padişaha takdim edildiğine dair 1241 H. 1825 M. senesinde bostancıbaşı İbrahim ağanın istidası. *Cevdet tasnifi* vesikalar saray kısmı numara 2306.

Bostancı başı mahsulden alınan parayı kasımdan kasıma takdim ederdi. Bu hizmetlerinden dolayı her sene kasımda bostancılardan on veya oniki kişi bir zaman yeniçeri ocağına ve sonraları da divân-ı hümâyun çavuşluğuna ve kapıkulu süvari bölüklerine çıkarılırlardı[1]. Bundan başka paranın bir kesesi bostancılara ihsan olunur ve bir kese de Davut Paşa camiinin maaş ve masarifine ayrılırdı.

Bostancı ocağı efradının bir kısmı yeşillikçi Yalı köşkü, Sepetçiler köşkü, Kayıkhâne, Balıkhâne, Otluk kapı da bazıları da Soğuk çeşme, heybeci, bamyacı Kuşhâne, Gülhâne, İncili köşk, dolap, değirmen, mezbelekeşan (çöpçü), tulumbacı[2] ve sair ocaklarda ve köşklerde istihdam edilmişlerdir[3]. Kanunnâme-i askerîde (B. V. Arşivi divan odası N. 1, s. 108), bazı vakıflarla bilhassa Hamidiye vakfından, darphane ve mîrî hazineden (Maliye'den) olmak üzere Hadâik-i hassa ocaklarının eskidenberi gelen varidatı gösterilmiştir; bunlardan Sepetçiler ocağının senevî varidatı 800, Kuşhâne ocağının, 450, İncili köşkün 1200, Ağa bağçesinin 602,5, bamyecilerin 1560, Dolap ocağının 12150, Mezbelekeşan ocağının 1400, Yalı köşkü ocağının 600 ve Soğuk çeşme ocağının 14380 idi. Üsküdar'daki Doğancılarda Tazıcılar ocağı da bostancı ocağına merbuttu[4].

[1] *Kavani-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne*, s. 17 ve Emiri tasnifi İkinci Mustafa zamanı vesikaları numara 14954 ve numara 12170. Bu miktar sonradan yani onsekizinci asır sonunda üç nefere inmiş ve bunlara malûl düştüğü vakit müşahere denilen aylıklı zümre arasından her birine ellişer sağ akçe verilmesi emrolunmuştur. *Buyruldu mecmuası*, numara 39, varak 1.

[2] *Cevdet Tas.* (Saray) No. 1383.

[3] Bu yeşillikçi ocağı hakkında sarih bir şey bilmiyorum. Bazıları bu sınıf arasından intihap edilen ve *avadan bostancıları* denilen oniki kişinin padişahın bir yere gidişinde bunların içinden nöbetçi altısının arasından üçü, münavebe ile padişahın takımlarını ve sair emrolunan şeyleri nakletmek üzere hergün çuhadar ağanın ve diğer üçünün de tüfek ve cephanesini taşımak üzere tüfenkçi başınının emrine intizar eylediklerini *Enderun Tarihi* yazmakta (C. 1 s. 300) fakat ocağın diğer efradının vazifelerinden bahsetmemektedir Bostancı başıların bayramlarda sadr-ı âzamı tebrik için Paşa kapısına geldiği zaman maiyyetinde bu yeşillikçilerde vardır. Bunlar sağ yeşillikçiler, sol yeşillikçiler diye iki kısımdı [*Cevdet tasnifi* (saray) 6345 sene 1212]. Diğer ocaklardan bir kısmı kasırların muhafazasında olup soğuk çeşme ocağı, sarayın soğuk çeşme kapısiyle alay köşkünün bekçileri, dolap ocağı, Darüssaâde ağasının divan odasiyle saray suyuna ve su dolabına bakar ve mezbele keşan ocağı sarayın süprüntülerini döker, otluk kapısı yakınındaki kuşhane ocağı, kaza benziyen ve kanadları okcularca makbul olan kohu kuşu yetiştirirler, otluk kapısı ocağı has'ahıra ot nakl eder, balıkhane ocağı hem balık avlar, hem de mahbusları nezaret altında bulundururlar ve heybeci ocağı da eşyaları nakledlerdi (*Enderun Tarihi* C. 1, s. 380-305).

[4] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 1675.

Bostancıların asıl kışlaları Hasbahçe tarafında olup orada bir de orta camileri vardı[1]. Bostancı başı dairesi Yalı köşkü kapısı tarafında olup bundan başka hasekiler koğuşu ile meşhur bostancı fırını ve hamamı da bu tarafta idi[2]. İncili kasrı 990 H. 1582 M. de yapılmış 1243 H. 1827 M. senesinde yıkılmıştır.

Bostancılar arasındaki kayıkçı bölükleri padişahla, saray erkânının, valide sultan ve sultanların kayıklarını çekerlerdi; kayıklar Sarayburnu tarafındaki kayıkhânede dururdu[3]. Padişahlar her ne zaman kayıkla bir yere gitseler, her defasında kürekçilere bahşiş verirlerdi[4]. Saraya mahsus kayıkların inşa tamirleri için her üç senede bir İzmit ormanlarından kereste kesilirdi[5].

Seferlerin devamı ve askere olan ihtiyaç sebebiyle bostancılardan icabında asker ayrılarak bunlar ordu kadrosuna alınırlardı; bu usul iptida 1107 H. 1695 senesinde tatbik edilmiş ve bunlardan, her biri biner kişilik üç alay teşkil olunmuştu. Birinci alayın elbiseleri, uzun kırmızı serpuş (barata) ve kırmızı setre ve mavi pantalon ve ikinci alayın mavi setre, kırmızı pantalon ve üçüncü alayın ise yeşil ceket mavi pantalondu. Edirne bostancıları da aynı suretle sevk edilmişlerdi[6]. Yine böylece 1152 H. 1739 M. senesinde de üç bin bostancı sefere gönderilmişti[7].

***

Bostancıların yevmiyelerinden başka seneden seneye Selânik çuhasından birer kaputları vardı veya bunun bedelini alırlardı[8]. Bunların başlarına giydikleri serpuş'a *barata* denilirdi[9].

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray) numara 1363 sene 1211

[2] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 314; Bostancı fırınında pişen ekmek bostancı somunu diye pek meşhurdu. (*Enderun Tarihi*, C. 1, s. 294). Bostancı fırınının zemini hersene şehremini tarafından otuz beş tuğla verilmek suretiyle tamir olunurdu (*İbnülemin tasnifi* vesikalar saray kısmı numara 180) Bostancı fırınının yanındaki fırın denilen hapishane cürüm sahipleri için bir işkence mahalli idi.

[3] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 2818 sene 1224.

[4] *Taverniye.*

[5] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 932.

[6] *Zübdet-ül-vekayi*, varak 312 b ve *İslâm Ansiklopedisi* (bostancı maddesi).

[7] *Suphi Tarihi*, varak 147; bunlar gemilerle Bender tarafına gönderilmişlerdir.

[8] *Halkondil zeyli*, teşkilât kısmı s. 15.

[9] *Tarihî Askeri-i Osmanî ve Reşid Tarihi*, C. 4, s. 16.

İstanbul bostancı ocağının onaltıncı asır sonlarında dört bini aştığını Halkondil zeylinin teşkilât kısmında görmekteyiz[1]. Fakat bu asır sonuna ait (984 H. 1576 M.) bostancıların maaş defterlerinde bütün bostancıların 1620 olduğu görülüyor[2]. Diğer bir vesikada ise bostancı ocağı mevcudunun 2998 olduğu yazılıyor[3]. 1033 H. 1623 M. tarihinde Cemaât-i Gilmân-ı hassa bostancıları 1397 ve diğer bahçelerin 1999 olup cem'an 2396 bostancı vardı[4]. 1051 H. 1641 M. senesine ait bir maaş icmalinde has bağçe ile hariç bahçeler bostancılarının yekûnü 3707 kadardı[5]. Onyedinci asır ortalarında bostancıların mevcudu 2947 idi[6].

Riko, onyedinci asır ortalarında İstanbul'daki bütün bostancıların iki binden fazla olduğunu yazmaktadır[7]. 1159 H. 1746 M. senesinde bostancılar 3323 neferdi[8].

Bostancı hasekileri:

Bostancılar arasında *Haseki* ismiyle anılan ve onsekizinci asrın son yarısında mevcudu üçyüzü bulan küçük zabit rütbeli bir *bostancı hasekileri* sınıfı vardı ve bunlar bostancılar arasından intihap olunurlardı. Hasekilerin kırmızı çuhadan bir üniforması ve gaddareleri olup ellerinde asaları bulunurdu. Riko'ya göre bostancı hasekileri asıl bostancılardan, yakaları ve kemerleri ile ayrılırlardı. Yeni haseki olana verilecek asa, kendi kışlalarında ve bostancılar müvacehesinde merasimle verilirdi; buna mukabil yeni haseki olan, başhasekiye bir altun (onsekizinci asırda) verir ve kendi eliyle bir de kurban keserdi.

Hasekilerden altmış tanesi padişahın bir yere gidişinde mevkibinde bulunup muhafızlık ederlerdi. Hasekiler, bir hizmet çıktığı zaman bos-

[1] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı s. 70.*

[2] *Kâmil tasnifi defterlerden hususi 1 numaralı defter.*

[3] *İbnülemin tasnifi vesikalar* (*askerî*) *numara 315.*

[4] *Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray*) *numara 2570.*

[5] *Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray*) *numara 5257.*

[6] *Eyyubî efendi kanunâmesi,* s. 21; yevmiyeleri *19885* ve bir senelik maaşları yetmiş büçük yükten fazla tutuyordu.

[7] *Riko, Fransızca tercümesi,* s. 105.

[8] *Kâmil tasnifi 3229 numaralı mukabele defteri 2; Ollivier*'nin ondokuzuncu asır başında (1801) basılan *Voyage dans l'Empire Ottoman, l'Egypte et la Perse,* isimli eserinde bostancıların aşağı yukarı on bin olduğu yazılmakta ise de mübalâgadır (*C. 1 fasıl 4*).

tancı başı tarafından sık sık vilâyetlere gönderilirlerdi[1]. 1138 H. 1725 M. tarihinde bu hasekilerle mülâzımlarının miktarları tahdit edilmiş ve bunların seksen haseki ile yirmi mülâzım olması kabul edilmişti[2]. Fakat D'Ohsson'un kaydına göre bu miktarın sonradan arttığı görülüyor.

Hasekilerin başlıca ağaları *baş haseki* ile kireç imalâthanelerinin mültezimi olan *kireççi başı,* İstanbul ve civarı limanlarındaki dalyanların mültezimi olan *balık emini* ve İstanbul'da şarap îmali ve satışiyle alâkadar olan *şarap emini* bu cümledendi. Kireççi başı ile balık emini bu iltizamlardan dolayı her sene bostancıbaşı'ya muayyen bir para verirlerdi; şarap emini'nin müsaadesi olmadıkça İstanbul'da şarap satılamazdı; bu işten külliyyetli varidat alınırdı[3]. Hasekiler 1244 şevval'de (1829 Nisan) rikâb solakları ve peyklerle beraber kaldırılmışlardır[4].

Hasekiler alaylarda başlarına iki karış kadar mahrutî külah ve arkalarına kırmızı çuhadan dolama giyerek bellerine kemer takarlardı; merasimden hariç zamanlarda ise *Barata* denilen ve mukavva üzerine tutkal ile kırmızı çuha geçirilmiş külahı ve arkalarına biniş giyerler, şal kuşanıp bellerine gümüşten hançer takarlardı. Hasekilerin içlerinden onikisi *tebdil hasekisi* olup padişahın tebdil gezişinde bereberinde bulunurlardı; lüzumu halinde bunlar kıyafet değiştirerek İstanbul'da dolaşırlar ve gizli emirlerle valilere ve sair yerlere gönderilirlerdi[5].

Bostancı ocağı zabitleri:

Bostancı ocağının en büyük zabiti *Bostancıbaşı*'dır. Sarayda sakal salıvermesine müsaade edilen andan başka kimse yoktu; İstanbul etrafındaki Marmara ve Karadeniz, Haliç sahillerinin muhafazası ve inzibatı buna aitti; sahillerde yaptırılacak yalılar ve saire bunun müsaadesi olmadan yaptırılamazdı; bostancı başı sahillerdeki bina ve yalıların mevkileriyle kimlerin olduğuna dair mükemmel bir defter tutardı;

[1] *Riko s. 106 D'Ohsson, C. 7 fasıl 1 kısım 8.*

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray*) *numara 5497,* Divan-ı hümâyun kalemine kaydı emrolunan bu vesikalarda, haseki ve mülazımların bostancı ocağına kayıt ve hasekiliğe geçtikleri tarihler kırmızı mürekkeble gösterilmiştir.

[3] *D'Ohsson, C. 7, fasıl 1, kısım 8.*

[4] *Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray kısmı*) *numara 3264.*

[5] *Enderun Tarihi C. 1, s. 293.*

sahilde yaptırılan binalardan resim alırdı. Bostancıbaşının diğer hizmetleri de olup aşağıda bunlar da gösterilmiştir.

Fatih'in kanunnâmesinde bostancı başı hakkında şu kayıt vardır:

Bağçeye bostancıbaşı konulmuştur; kayığa girildikte bostancı kürek çekip ol dümen tuta"[1].

Filhakika bu ocağın kaldırıldığı tarihe kadar bostancılardan bir zümre hükümdarın kayığını çekip, bostancı başı da dümeni tutmuştur.

Bostancı başının bu suretle padişaha takarrübünden ve muhatap olmasından dolayı vezirler ve devlet adamları kendisinden çekinirler ve kendi aleyhlerinde hükümdara bir şey söylememesi için bostancıbaşıya mümaşat ederlerdi; padişah saray bağçesinde gezerken de bostancıbaşı yanında bulunurdu[2].

İstanbul civarındaki suların ve ormanların teftişi kara avlariyle deniz avlarının kâhyalığı da ona aitti ki deniz avları bostancı hasekilerinden Balık emininin iltizamında idi; keza yine bostancı hasekilerinden ikisinin iltizamından olan kireç ve şarap eminliklerinden de aidâtı vardı.

Devlet ricalinden biri saray dahilinde îdam edilecek olursa bunun idamına bostancıbaşı memur olurdu; sadr-ı âzamın vezirlerin azl, sürgün ve katillerinde bostancıbaşının vazifesi vardı[3]. Azlolunan sadr-ı

[1] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 24.

[2] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı* s. *16;* Taverniyede bostancı başı hakkında şöyle diyor: "Bostancıbaşı sultanın gerek İstanbul'da ve gerek civarında bulunan bütün bahçelerinin müdür ve hâkimidir; bin bostancıya kumanda eder; aynı zamanda vazifesi sarayın en nüfuzlu vazifelerinden biridir; zira yalnız olarak sultanın yanına gidebilir ve kayıkta bulunurken onunla gayrı resmî tarzda konuşabilir; ekseriyyetle padişah herhangi bir Paşa'yı öldürtmek istediği zaman onu memur eder; devletin büyük ricali ondan çekinirler; çünkü o, kendileri hakkında iyi veya kötü karar aldırabilir. Deniz gezintilerinde dümenin ipleri elinde olarak kayığı iyi idare etmesi için padişâhın müsaadesiyle oturur; Devletin işlerinden ve Paşaların harekâtından kendi arzu ve ihtirasına göre doğru veya yanlış bir şekilde bahseder, göze girer, teveccüh kazanırsa bir eyalete vali hatta vezir-i âzam olur" s. 35.

[3] Dördüncü Mehmed Çatalca'da avda bulunurken *Cehrin* kalesini zaptedemiyen serdar İbrahim Paşa'ya gazab edip tekdirden sonra kaldırın diye bostancı başıya emretmiş, o da maiyyeti hasekileriyle beraber Paşa'yı koltuklayıp katlolunacak zanniyle çamur içinden sürükleyip götürürken İbrahim Paşa bostancı başıya (ağa elinde hakkımızda ferman varını?) diye sormuş oda yok demiş. Yoksa bu eziyet nedir? deyince Paşa'yı beygire bindirip sadaret kaymakamının yanına götürmüş. İbrahim Paşa bostancıbaşının fena muamelesinden sadaret kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya şikâyet etmiş, o da bostancıbaşıya: bire mel'un eşek senin ne haddindir padişahın vezirine böyle eziyyet etmek. Vüzeradan birinin katli ferman olunsa bile kılıç altına gelinceye değin ırz-ı padişahi olmağla ana riayet ve izzet ve ikram lâzımdır" diye bostancıbaşı kuşçu Mustafa ağayı tekdir etmişti (*Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 669).

âzamlar bostancı başı delâletiyle sarayın Balıkhane mevkii önünde hazırlanan gemiye bindirilip oradan sürgüne gönderilirlerdi[1]. Sarayın bağçesinde, bostancı fırınının yanındaki hapishanede mahbus bulunan rical ve saireye yapılan işkence muamelesi bunun nezareti altında olurdu; bu fırının yanında bulunan bu hapishaneyede *fırın* denilirdi[2].

Bostancıbaşı, hiç bir vakit halkın yanına çıkmazdı; hatta her sene yapılan tevcihatta memuriyetinde ibka edildiği zaman kendisine kanun üzere sadr-ı âzam huzurunda giydirilmesi lâzımgelen kürk yani *ibka hil'ati* kendisinin kapı çuhadarına verilerek gönderilirdi[3]. Bundan başka ramazan ve kurban bayramlarında sadr-ı âzamı tebrik etmek üzere gündüz gelmeyip akşam yani guruptan sonra gelirdi[4]. Şayet bostancıbaşının mecburen büyük devlet adamlarının yanına gitmesi icabederse gece giderdi[5].

Bostancıbaşıların ilk baharda mandıra münasebetiyle Kâğıthanede padişahlara ziyafet çekmelerinin âdet olduğunu müverrih Vasıf yazıyor[6].

Bostancıbaşıların mutlaka kendi ocaklarından gelmeleri yani bostancı ocağından yetişerek yükselmeleri kanundu; hattâ 1072 H. 1661 M. senesinde padişah Edirne'den İstanbul'a gelirken yolda itiyadi üzere av yapmak istemiş, fakat arzu ettiği avı bulamadığından dolayı ormanların nezaretine memur olan bostancıbaşı Şaban ağayı azleyliyerek yerine haseki ağalığından Edirne bostancıbaşısı olan Bodur Sinan ağayı bostancıbaşı tayin eylemişti; bu kanunsuz tayin bostancı eskilerinin itirazını mucib olarak:

[1] *Suphi Tarihi*, varak 66 b.

[2] *Edib efendi tarihi*, s. 43; *Enderun Tarihi*ne göre fırın mahbesine indirilen mücrimler odabaşı marifetiyle ceza görürlermiş. C. 1, s. 293.

[3] *D'Ohsson*, C. 7.

[4] *Teşrifat defteri*, 676, mükerrer s. 33 ve diğer *teşrifat defteri* 677 mükerrer s. 127 ve *Teşrifat-ı kadime*, s. 60. "Îyd-i fıtrın dördüncü akşamı bâdelmağrıb bostancıbaşı ağa bol yenli seraser kürk ve selimî ve divan bisatlı esb ile ve ocakları ricali elbise-i mahsusalariyle önünce bâb-ı asafiye gelip çavuşbaşının rikâbında nüzul ve doğru arz odasında huzur-ı âsafiye duhul ve damenin bus eyleyüp kaide-i meriyyeleri üzere damen-i asafiyi ağay-ı mûmaileyh tutup ocağı ricali takbil ve avdet eyle dikte ağay-ı mumaileyhin selimisi destar-ı âdiye tebdil ve kürkü dahi çıkarılıp merasim-i mûtade icra ve bir miktar sohbet olunup ve bâdehû şerbet ve buhur verildikte efendimiz kıyam ve ağay-ı mûmâileyhe yine seraser kürk ilbas ve sairelerin atıyyeleri ita buyurulur." Bu kayıt 676 mükerrer teşrifat defterinden alınmıştır.

[5] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl 1, kısım 2.

[6] *Vasıf tarihi*, C. 1, s. 13.

"Âhar ocaktan bize ağa olmak mûtad ve kanun değildir" diye söylenmişlerdi[1]. Bostancı başılar dairesi Sarayburnu ile Sirkeci arasında bulunup burada Hamlacı koğuşları da vardı. Vesikalarda gördüğümüz hasbağçedeki büyük ve küçük kayıkhaneler[2] ve diğer Saray kayıklarının bulundukları kayıkhaneler[3] hep bu Sarayburnu tarafında idi.

Bostancıbaşılığa terfi eden kimse sadr-ı âzam huzurunda hil'at giyerdi[4]. Yukarıda söylediğimiz gibi şayet yıllık tevcihatta vazifesinde ibka edilirse ibka hil'ati kendisine gönderilirdi.

Bostancıbaşılar, memuriyetlerinden memnuniyyet hasıl olarak terfi ile saraydan çıkacak olurlarsa beğlerbeği ve vezirlik ile ve alelusul çıkacak olurlarsa kapıcı başılık ve sancak beğliği ile çıkarılırlardı[5]. Onaltıncı asrın son yarısında bunlar ekseriyyetle Gelibolu sancak beğliğine tayin olunurlardı; kaptan paşa olanlar da vardı[6]. Ender olarak beğlerbeği payesiyle de bostancı başı olan da görülmektedir; meselâ 1138 H. 1726 M. de beğlerbeylikle Tırhala mutasarrıflığına tayin edilerek şark seferine memur olan Karayılan zâde Mehmed Paşa, Edirne bostancı ocağını ıslâh için oraya tayin edilmişti. Bostancıbaşılar arasında onyedinci ve onsekizinci asırlarda vezir ve sadr-ı âzam olan hayli zevat görülmüştür. 1031 H. 1622 M. Bostancıbaşı Biber Mehmed ağa vezirlikle Mısır valiliğine tayin edildiği gibi[7] Birinci Ahmed'in vezir-i âzamı Derviş Paşa ile Üçüncü Mustafa zamanında Moldovancı Ali Paşa ve Üçüncü Selim zamanında Hafız İsmail Paşa, İkinci Mahmud zamanında Deli Abdullah Paşa bostancıbaşılıkdan yetişip sadr-ı âzam olmuşlardı.

Vazifesinde ihmal gösteren bostancıbaşının dayak yediği de görülüyor. 1093 H. 1682 M. senesinde Tersanede enderun ağalarının bindikleri sandallardan birinin esirleri geceleyin kaçarak Karadeniz'e çıktıklarından dolayı Rumelihisarı ustası hapsedildiği gibi bostancıbaşıya da beşyüz deynek vurulmuştu[8].

[1] *Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 223.
[2] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 873 ve 3827
[3] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 3724.
[4] *İzzî Tarihi*, varak 110.
[5] *Âli* (basılmamış birinci cilt) ve *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 2654.
[6] *Halkondil zeyli*, Teşkilât kısmı, s. 16.
[7] *Vekayi-i tarihiyye*, varak 220 b.
[8] *Raşit Tarihi*, C. 1, s. 285.

* * *

Bostancıbaşı terfi veya azledilecek olursa yerine onyedinci asrın sonlarına ve onsekizinci asır başlarına kadar bostancılar kethüdası bostancı başı olurdu[1]. Fakat sonraları bu silsile değişmiş ve kethüdanın yerine *haseki ağa* denilen başhaseki'nin bostancı başı olması kanun olmuştu[2]. Bir aralık baş hasekinin yerine bostancılar kethüdası, eskisi gibi bostancı başı olduysa da sonra yine haseki ağanın tayini usulü devam etmişti[3]. Bostancılar kethüdalığına tayin edilen ağaya *(acemilik)* ismiyle hükümet hazinesinden sarık, mücevveze denilen serpuş ve ok parası verilmesi kanundu[4].

Haseki ağalar, padişahın kayıkla bir yere gidişinde hünkâr ve baş tarafında otururlardı[5].

Haseki ağadan sonra ocak ağalıklarının silsilesi karışıyor. Hasekiliğe bazan *Hamlacı başı*[6] bazan *tebdil hasekisi, kozbekçi başı* ve odabaşının veya karakulağın haseki ağadan sonra geldiği görülüyor[7].

Şu kayıtlara göre bostancıbaşıdan sonra başlıca dereceleri bazan değişen bostancılar kethüdası, haseki ağa, hamlacı başı, oda

[1] *Eyyubî Efendi Kanunnâmesiyle Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne* isimli eserde bostancılar kethüdası, bostancı başıdan sonra gelmekte ve münhal vukuunda kethüda Bostancıbaşı olmaktadır. *Silâhdar Tarihinde* bostancı ocağı zabitleri silsilesi şöyledir. Bostancıbaşı, bostancılar kethüdası, sağlamlacı, haseki, baş baltacı, (C. 2 s. 347) Reşit tarihinde bostancı basıdan sonra kethüda, haseki, odabaşı geliyor (C. 3 s. 89). Aynı cildin daha sonraki sayfalarında (s. 144) hasekiden sonra hamlacı başı geliyor.

[2] Bostancı başının yerine hasekinin tayin edildiği ve hasekiliğe de bazan hamlacı başının ve bazan odabaşının geldiği görülüyor *Raşit,* C. 5, s. 290 ve Raşit zeyli *Çelebi zâde,* s. 11 ve 268.

[3] " Haylı zamandanberi bostancı başılar haseki ağalıktan olurken... bostancılar kethüdası Topal zâde kanun üzere oldu". *Çelebi zâde tarihi,* s. 371. Fakat sonradan yine haseki ağaların tayinleri devam etmiştir. *Suphi Tarihi,* varak 12 a ve 66; *İzzî Tarihi,* s. 246, 287 ve *Vekayi-i sultanî tarih-i Nakşî ve Halil Nuri bey tarihi,* s. 16. *Suphi*'nin kaydı üzerine onsekizinci asır başlarında hassa bostancı başılığa " Âyin-i tarik-i bostaniyan üzere haseki ağa" tayin ediliyordu.

[4] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 129 sene 1162 ve numara 2695 sene 1181.

[5] *Enderun Tarihi,* C. 7, s. 294.

[6] *Taverniye,* padişahın kayığında kürek çeken sağ hamlacının hamlacıbaşı olduğunu yazıyor.

[7] *Raşit şöyle diyor:* Bostancıbaşı mütekait olup anın yerine haseki Mustafa ağa, anın yerine koz bekçileri halifesi Ahmed ağa tesâud idüp bostancı ocağından âdet hamlacı başı, haseki ağa olmak iken Darüssaâde ağasının himayesinde olan eski Ahmed halife haseki nasb-ü tayin olundu (C. 3, s. 144, sene 1116). On dokuzuncu asrın ilk yarısına ait bir tayinde, bostancıbaşılığa, haseki ağa, hasekiliğe bostancı oda başısı, oda başılığa, bostancı kara kulağı, kara kulaklığa, ağa kapısı karakulağı ve bazrn baş haseki tayin edilmiştir (*Teşrifat defteri 677,* mükerrer s. 7 ve 98) *Enderun Tarihi* bostancı başıdan sonra sırasiyle haseki ağa, baş tebdil, karakulak ağa vezir karakulağı, bostancılar kethüdası ve bostancılar odabaşısını sayıyor (C. 1, s. 293).

başı, bostancı karakulağı vezir karakulağı ile dört baltacı bu ocağın zabitlerindendi[1].

Hamlacı başı; hükümdar kayığının en önünde kürek çeken sağ ve sol hamlacılardan birincisi olup bostancı ocağının kayıkhane kısmının âmiri ve ocağın büyük zabitlerindendi. *Odabaşı* da bostancı ocağının ileri gelen zabitlerinden biri olup, bostancı başının hükümet nezdinde kapı çuhadan idi ve Bâb-ı âlîde bulunurdu[2]. Onyedinci asırda bunun yevmiyesi onbeş akçe olup senede iki kat çuhadan latası vardı; bundan başka kendisine mendil ve gömleklik olarak bir top bez verilirdi[3]. *Karakulak ağa* ile *Vezir karakulağı* hükümdar ile sadr-ı âzam arasındaki muhaberenin postacısı idi; bundan başka bir de bostancılardan, *ağa karakulağı* olup yeniçeri ağası kapısında bulunur ve bir yangın çıktığı zaman bunu öğrenerek saraya koşup kızlar ağası vasıtasiyle hükümdarı haberdar ederdi[4]. Enderun tarihi, oda başıdan sonra kuşçu isminde bir zabit daha bulunup bunun bostancı mahbesine konan hasekilerin terbiyesine memur olduğunu yazıyor[5].

Bu büyük ocak zabitlerinden başka padişahlara ait muhtelif bağçe ve bostanlarda mahsul yetiştiren mahallerde *Usta* denilen ve bulunduğu mıntakanın inzibatiyle alâkadar olan bostancı zabitleri vardı; meselâ Kadıköy ustası, Bebek ustası, Büyükdere ustası ve saire gibi. Ustalardan vazifeleriyle mukayyet olmıyanlar bostancı başının arziyle tenzilen kapu kulu süvari ocaklarının orta bölüklerine veya ulûfeciler'e çıkarılırlardı[6].

* * *

Asakir-i mansure teşkilâtını müteakip ustaların idare ettikleri karakolların inzibatının temini yeni askerle yapılacağından dolayı bostancıların vazifeleri yalnız bağçelerin bekçiliklerine inhisar ettirilmiş ve saray dahilindeki bağçeler matbah-ı âmire sebzevatına tahsisen idaresi bostancılardan alınmış ve hariçteki bağçelerin de bu yeni tarzda

[1] *D'Ohsson,* bostancı başıdan sonra muavin olarak haseki, kethüda ve ormanların müfettişi kuşçu başı ve bostancı ocağına ait emlâk-i hümâyun rüsumunun tahsildarı terekeci başı, bostancılar oda başısı vezir karakulağı gibi ağalardan bahsetmektedir (C 7, fasıl 2 kısım 8).

[2] *D'Ohsson,* C. 7, fasıl 2, Kısım 8.

[3] *Riko,* Fransızca tercümesi, s. 105.

[4] *D'Ohsson,* C. 7, fasıl 2, kısım 8.

[5] *Endurun Tarihi,* C. 1. s. 293. *D'Ohsson,* Kuşcu'nun orman müfettişi olduğını yazar.

[6] *Mühimme defteri* numara 10, s. 158 sene 979.

idaresi muvafık görülmüştür. 1242 Muharreminden itibaren (1826 Ağustos) bostancı ocağı yeni nizam üzerine teşkilâta tabi tutulmuş ve binbeşyüz kadar bostancı *Asakir-i hassa* ismiyle ve yeni bir nizamnâme ile bir binbaşının kumandasına verilip, idaresi bostancı başıya bırakılmıştır. Bu yeni nizam mucibince bostancı ocağındaki eski efrattan kabiliyyetli olanlar ayrılıp 1527 neferlik asakir-i hassa kadrosunun mütebaki kısmı hariçten, aslı nesli belli, yaşları onbeşten otuza kadar olan genç ve bekârlardan temin edilmişti. Bu 1527 kişinin 1200 neferi tüfenk endaz, 120 neferi topcu, altmış neferi arabacı (toparabacısı), 38 neferi cebehâneci, 27 kişisi mızıkacı ve mütebakisi de reis, zabit, kâtip, sancakdar, saka, mühendis ve cerrahtan ibarettir

Tüfenkendazların dokuz neferine bir onbaşı ve *saf* tabir edilen yüz nefere birer yüzbaşıdan oniki yüzbaşı ve ikişer de yüzbaşı mülâzımları ve yine her safa imam, çavuş, sancaktar, saka isimleriyle birer kişi veriliyordu. On iki saftan altısı sağ kol ve diğer altısı sol kol itibar ediliyordu; her safta altışar top ile topcu, top ustası, topcu halifeleri, arabacı ve arabacı halifeleri ve cephaneci vardı. Bunların hepsinin kumandanı binbaşı ve seraskeri de bostancı başı idi.

Devletin işe yarar askeri haline getirilen bostancı ocağı efradı saray dahilinde tahsis edilecek kışlada oturup yine orada *Ağa bağçesi* denilen mahalde hergün kuru ve ateşli talim yapacaklardı. Saray kapılarını ve bilhassa bâb-ı hümâyun ve orta kapıyı bunlar bekliyeceklerdi. Bundan başka Dolmabahçe, Beşiktaş, Çırağan ve Ortaköy'e kadar olan mahalleri de bunlar muhafaza edeceklerdi[1]. Bostancılar arasına alınacak küçük çocuklar Soğuk çeşme ocağında yetiştirilerek istidadlarına göre *Muallem-i Bostaniyân-ı hassa* ocağındaki sınıflardan birisine verileceklerdi[2]. Bu yeni bostaniyân-ı hassa ocağının efradına yirmişer

[1] *Başvekâlet arşivi* dolap vesikaları, dolap 3 sandık 92 evrak numarası 8.

[2] *Başvekâlet arşivi* dolap vesikaları dolap 2 sandık 62 hatt-ı hümayun numarası 72; "Asakir-i mansûre-i Muhammadiyyeye yazılan çocuklar için acemi kışlası (Veznecilerde) talimhane ittihaz olunduğu misillû muallem bostâniyân-ı hassa asakirine dahi Soğuk çeşme ocağının (şimdi yerinde Adlî Tıb müessesesi vardır) talimhâne tahsis olunmak üzere iktiza eden suret-i nizamı tanzimi hususi kanunnâmede münderic olmaktan nâşî... Âsitane-i saadetden ve taşradan gelip zikrolunan bostaniyân-ı hassa tertibine tahrir olunacak neferatın içinde sinni onbeş yaşından aşağı çocuk hükmünde olanların tertibe idhal ve tahriri nizam-ı müstahseneye mugayir olacağından o misillular ibtida talimhaneye irsal birle anda terbiye olunup sinni onbeş yaşına varınca derece-i kabiliyyet ve istidadları malûm olduktan sonra ana göre askerî olmaklığa elverecekleri askeri olmak ve askerîye müteallik olan bazı fünun ve senayi-i saireye meyil ve rağbeti olanlara hangi fen ve sanat ise erbabından öğrettirilerek bâdehû ana göre istihdam kılınmak üzere iktizasına bakılması..." Kanunnâme-i Askerî (*Divan odası*

kuruş aylık veriliyordu; bunların maaş, tayin ve sair levazımatına bakmak üzere *Bostânıyân-i hassa nezareti* ihdas edilmişti[1]. Daha sonra ise Bostâniyân-ı hassa ve bostancılar lafzı bâb-ı hümâyun hademesi unvanına tahvil edilmişti[2].

* * *

Asakir-i mansûre teşkilâtından sonra Bostâniyân-i hassa nazırı Mehmed Hasib efendi ile Bostancı başı Osman Hayri ağanın bostancı ocağı nizamına dair verdikleri takrir sonradan kanun haline konmuştur; bu kanunnâmeden aldığım hülâsayı naklediyorum[3].

1. Bostancı ocağında yeşilcilik yolundan gelip kethüda olan kimesne ile sağ ve sol yeşilcileri ve saray haricinde Has bahçedeki kasr-ı hümâyun bekçileri ve baş eski ve bölük başı ve usta bulunanların istihdamları. Bu tarihte yedi sağ ve yedi sol yeşilcileri ve yedi çavuş ve onaltı bölük başı ki cem'an 37 nefer yeşilci vardı. Yedi sağ yeşilcilerden yolu olup kethüda olan kimse sandalcı ve enderun-ı hümâyun ocaklarının zabiti ve nakl-i hümâyunda harem-i hümâyunun *kırlangıç* tabir olunan kayıklarında reislik ve yedi nefer çavuşlar, diğer kırlangıçların reisliği ve on altı nefer bölük başılar da *yedek* tabir olunan kayıkların reisliği hizmetleriyle halvet-i hümâyun ve sair hizmetlerde bulunacaklardı.

2. Yeni nizam mucibince kethüda lafzı kaldırılarak kethüdaya *Başreis* ve yedi nefer çavuşlara *Kırlangıç reisleri* ve onaltı nefer bölükbaşılara *Yedek reisleri* denilmiştir; baş reis selefi olan kethüdalar gibi sebzehane kâtipliği, tevliyet ve zeâmet ile çırak olunca eskileri, yoluyla baş reis olacak ve yedi reisin en eskisi baş reisliğe itibar ederse kırlangıç reis olup istemezse çırak edilecek ve yedek reislerinden biri kırlangıç reisi olup ondört nefer sağ ve sol yeşilciler eskisi gibi kethüdalık ve yevmiye ile tekaüt edilmeyip bostancı mütekaitleri gibi tekaüt edilecektir.

3. Topkapı ocağının üç nefer usta ve baş halife ve eskisi olup sair neferattan oniki kişi mabeyn-i hümâyun bostancıları ve kırk beş nefer, sultanlarla harem-i hümâyun ağalarının hizmetlerinde ve altmış nefer

numara 1, s. 109).

[1] *Lütfi Tarihi*, C. 1, s. 200.

[2] *Enderun Tarihi*, C. 3, s. 114.

[3] *Başvekâlet arşivi* dolap 3, sandık 92.

yedek kayıkçıları ki cem'an 120 nefer ibka edilecektir; ustalardan biri çırak edilince yerine, halife olan, usta olacak, baş eskisi de halifeliğe geçecek ve neferattan birisi de baş eskiliğe terfi eyliyecekti. Bu yedek kayıkçıları, ocağın ve yedek kayıkların hizmetlerini yaptıktan sonra kâr ve kisbleriyle meşgul olabileceklerdi.

4. Kayıkhane ocağının usta ve halifeliği ve baş eski ve dördüncü olanları, bu ocağın zabiti ve tebdil-i hümâyun hamlacısı bulunanlar dahi mütevelli olup maada neferâtın hizmetleri kalmadığından bunlar ilga edilmiş ve sandal ve piyade-i hümâyun ve ağaların sandalları ve mabeyn-i hümâyun ağaları kayıkçıları ve yedek takımları toplu bir halde kayıkhane ocağına naklolunacaklardı. Bunların mevcutları 43 nefer sandal ve piyade-i hümâyun neferatı, 28 nefer mabeyn ağaları kayıkçıları ve 240 nefer sandallar neferleri ve 157 yedek takımları ki cem'an 460 nefer olup bunlar müceddeden kayıkhane ocağına nakledilmişlerdir.

5. Yalı köşkü, Sepetçiler köşkü, Kuşhane, İncili köşk, Ağa bağçesi, Bamyacılar ocağı isimli altı ocağın hizmet-i mahsusaları bekçilikten ve Kuşhane ocağının Sakiye köşkü bekçiliği ile geyik ve karaca ve deve kuşları ve sair hayvanata bakmaktan ibaret olup bâdemâ ocak lafzı ve neferatı terk ile fakat usta ve halifeleri *Bekçi-i evvel ve Bekçi-i sânî* tabir olunmak üzere kemakân ibka olundular. Birinci bekçi çırağ olunca ikinci bekçi birinci ve yedek takımlarından biri ikinci bekçi olacaktı.

6. Soğuk çeşme ocağı bundan böyle *muallem-i bostâniyân-ı hassa* neferatının küçük çocuklarına talimhane olacak olmağla buradaki usta ve halife, yukarıdaki bekçiler gibi Alay kasr-ı hümâyunu bekçiliği ve kapıcılık ile istihdam edileceklerdi.

7. Dolap ve Mezbelekeşan ocakları hizmetleri sebebiyle ibka edilip yevmiyelerine zam yapıldı.

8. Balıkhane ocağı da eskisi gibi bırakıldı.

9. İşlemeciler, değirmen, bağcılar, taşçılar ve masuracılar, camcılar, bıçakçılar, nakkaşlar, meremmatcılar, samsoncular isimlerindeki on ocağın hizmetleri olmadığından tamamen ilga edilmişlerdir.

EDİRNE BOSTANCI OCAĞI

Edirne Osmanlı Devleti'nin merkezi iken oradaki saraylara ait bağçe ve bostanların hizmetine bakmak üzere İstanbul'daki gibi devşirmelerden mürekkeb bir bostancı ocağı kurulmuştu; daha sonra İstanbul devlet merkezi olunca padişahların buraya sık sık gidip gelmelerinden dolayı bilhassa onyedinci asırla onsekizinci asır başlarında burası tamamen terkedilmediği için Edirne bostancı ocağı ehemmiyetini muhafaza eylemişti.

İstanbul'da yapılan devşirme tevziinde veya lûzumu halinde buraya icabettiği kadar bostancı ayrılırdı ki bilhassa onaltıncı asırla onyedinci asrın ilk yarısında buna dair epi vesika görmekteyiz[1]. Bostancı ocağına lâzım olan efrad, bazan ihtiyacın süratle temin edilmesine zaruret hasıl olduğu zaman İstanbul'a gelmeden, devşirme memuruna yazılan hükümle de bura bostancı ocağına devşirme verilirdi[2]. Edirne bostancı ocağı on bölüktü[3]. Bölüklerin mevcutları muhtelif tarihlerde değişmiştir. Bu bölüklerden başka bağçelerde ustaların idaresi altında birer miktar bostancı vardı[4]. Ustaların idare ettikleri bu bağçeler üç olup bunlar da Mamak, Çölmek ve Mesih Paşa bağçeleri idi.

Edirne bostancıları zamanı gelince yeniçeri ocağına ve eskileri ya süvari ocağına veya müteferrikalığa çıkarılırlardı[5].

[1] *Mühimme defteri,* numara 21, s. 146 ve *Mühimme 30,* s. 108 ve *Mühimme 34,* s. 64, *Mühimme 35,* s. 367.

[2] Sağ kolda devşirme ağası olan (isim yeri açık) hüküm ki Mahrusa-i Edirne'de vaki saray-ı âmirem ve sair hassa bağçelere oğlan lâzım olmağın cemeylediğin oğlandan bir sürü ki yüz altmış oğlandır, Edirne bostancı başısı tarafından sana emrim vardıkta zikrolunan bir sürü oğlanı teslim ve mumaileyh bostancı başıya irsal ve teslim eyledikte temessük alman emrim olmuştur. Büyürdüm ki vusul buldukta bu babda sâdır olan emrim üzere amel edip dahi mûmaileyh bostancı başı tarafından sana emrim vardıkta bir sürü olan yüz altmış oğlanı teslim ve irsal eyleyip ve teslim eylediğine temessük alıp minbâd emr-i şerifime mugayir taallül ve terâhi eylemiyesin. Sene 1047 (*Mühimme defteri 88,* s. 46).

[3] *7156 numaralı Kâmil tasnifi Ehl-i sanat defteri sene 987.*

[4] *7164 numaralı Kâmil tasnifi Ehl-i sanat defteri, sene 987*; Bu defterde bostancıların isimlerinin üzerinde (رفت بدر کاه reft bedergâh C. 1), (reft bedergâh C. 62) , (reft C. 65 Sekbanan 12) kayıtlariyle bunların yeniçeri ocağının cemaat ortalarından birinci ve altmış ikinci ortalariyle altmış beşinci orta olan sekbanların onikinci bölüğüne verildikleri gösterilmiştir. Yine bu defterde bazı künyelerin üzerinde de (ibtida an Anadolu) ve (ibtida an Rumeli) şerhiyle bu devşirmelerin Anadolu ve Rumeliden toplanan acemilerden olduğu işaret edilmiştir.

[5] *Mühimme defteri 36,* s. 138 sene 987 ve *Cevdet tasnifi vesikalar numara 7027 sene 1147*

Edirne bostancı ocağı İstanbul'dan tamamen ayrı olup oranın da bostancı başısı, kethüda ve hasekisi ve diğer zabitleri vardı; kethüda aynı zamanda birinci bölüğün de âmiri idi. Edirne şehrinin inzibatı bostancılara ait olup Rumeli valileri buranın inzibatiyle alâkadar olmazlardı ve mesulü Edirne bostancı başısı idi. Edirne bostancı başılarının gerek tayin ve gerek ibkalarında kendilerinden *rikâbiye* ismiyle altı bin kuruş vergi alınırdı[1].

***

Edirnedeki saray bağçe ve bostanlarının hâsılatı bedeli her sene *mahsul-ı hümâyun* namiyle bostancı başının tertip ettiği defterle ve bir usta vasıtasiyle İstanbul'a getirilerek saray hazinesine teslim olunur ve bu defterin üstüne hatt-ı hümâyun çekilerek sadr-ı âzam tarafından defterdarlığa havale olunarak mahalline kaydolunup bir itâ sureti tertib olunarak[2] gelen memura verilirdi, İstanbul'da olduğu gibi Edirne bostancıları da her sene mahsul parasını enderun hazinesine teslim ettikten sonra emektarlardan oniki bostancı sipahî ocağına çıkarılır veya diğer bir hizmete verilirlerdi[3].

***

Edirne bostancı ocağı mevcudu muhtelif tarihlerde değişmiştir; meselâ 985 H. 1577 M. senesinde bura bostancı ocağında 467 nefer mevcutdu[4]. Bu miktar 987 H. 1579 M. de 404 olup[5] onyedinci asır son-

ve 7156 numaralı Kâmil tasnifi Ehl-i sanat defteri.

[1] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 224 sene 1222.

[2] *Buyruldu defteri,* (*Tarih-i Osmanî Encümeninden Türk Tarih Kurumuna* devredilen kitaplardan 39 numaralı mecmua) varak 5 b, Edirne bostancı başısının gönderdiği mahsul-ı hümâyun bedeli hakkındaki muamele şöyle olurdu:

"Edirne bostancı başıları tarafından senede bir defa olmak üzere mahsul-ı hümâyun namiyle vürûd eden kiseler ceb-i hümâyun olarak altı bin kuruş hin-i vürudunda bostanî odabaşısı ağa Bâb-ı âliye ihbar ve kangı gün enderun-ı hümâyuna teslim olunsun deyu Darüssaâdet-üs-şerife ağası canibinden istizan eyledikten sonra Edirne bostancı başısının hazret-i sadr-ı âliye arz-ıhaline sürh ile yazılıp ol taraftan gelen beyaz kise ile bir kıt'a defter bu madde için mutat üzere yazılan telhis-i âli bir torbaya vaz ve mühr-i hümâyun ile tahrir olunup ceb-i hümâyun olan altı bin kuruş kisesi dahi sadr-ı âzam efendimizin küçük mühriyle temhir olunarak Darüssaâde ağası hazretlerine karakulak ile gönderilmesi mutaddır. Bu misullü ceb-i hümâyun behemehal Darüssaâde ağası tarafına gönderilmek muktezidir (sene 1237 Rabiülevvel 14) *Kâmil tasnifi* teşrifat defterleri 677 mükerrer; Edirne bostancı ocağı mahsulünü getirenlere sadr-ı âzam huzurunda hil'at giydirilirdi.

[3] *3229 numara Piyade mukabelesi defteri* (*Kâmil tasnifi*)

[4] *Mühimme defteri 39,* s. 108.

[5] *Mühimme defteri 36,* s. 203; aynı senedeki maaş defterinde bu miktar beşyüz beş olarak gösteriliyor (*Kâmil tasnifi ehl-i sanat defteri* hususî numara 2 sene 987 Rabiülevvel).

larında yani 1090 H. 1679 M. senesinde 751 kişiye çıkmıştır[1]. Edirne bostancılarının mevcudu onsekizinci asır ortalarında, yani 1159 H. 1746 M. de 954 ve 1166 H. 1752 M. senesinde ise 663 kadardı[2].

Edirne bostancı ocağı 1242 H. 1826 M. senesinde lağv edilmiştir[3].

[1] *İbnülemin tasnifi* vesikalar (Askerî) numara 315.
[2] *İbnülemin tasnifi* vesikalar (Saray mesalihi) numara 637.
[3] *Lütfi Tarihi*, C. 1, s. 200.

II. Fasıl — I. Kısım

ISTABL-I ÂMİRE

Has'ahır ve Mir-i ahurlar:

Emir-i ahur'dan bozma olarak bizde *İmrahur* ve *mirahur* denilen iki Emir-i ahur'un nezaret ve idareleri altında bulunup muhtelif kısımları havi olan has ahır veya Istabl-ı âmire اصطبل عامره saray hayvanlarına ve bunların takımlariyle sair hususatına bakar ve bundan başka hayvan yetiştirmek hususunda muhtelif teşkilât ile alâkadar olurdu; buranın en büyük âmiri *Mirahur-ı evvel* de denilen birinci Emir-i ahur idi.

Fatih zamanında yani 883 H. 1478 M. tarihinde basit[1] fakat daha sonraki tarihlerde geniş bir teşkilâtı ihtiva eden has'ahırın idaresiyle malî işlerini görmek için bir kalem dairesi olup kâtip, ruznamçeci, ruznamçe halifesi, voynuk kâtibi vesaire bu kalemin başlıca memurlarındandı. Bundan başka has'ahıra verilen arpanın çayırlardan biçilen otun maliye hisabına kontrolü için Maliye baş muhasebesinden buraya tayin edilen iki kâtip de vardı[2].

Has'ahır bir mahalde olmayıp İstanbul'daki yeni saray ile saray haricinde bulunmakta idi. D'Ohsson'a göre Emir-i ahurun dairesi Bâb-ı Hümâyun ile Orta kapı arasındaki meydanda ve Orta kapıya doğru sol tarafta ve eski divan salonunun yanında idi[3]. Abdurrahman Şeref bey merhum *(Topkapı Saray-ı Hümâyunu)* isimli eserinde sarayın orta kapısından içeri girilip sol tarafa dönülünce meyt kapısı

[1] *Cemâat-ı İstabl-ı âmire tabi-i İlyas bey Emir-i ahur* başlığı altındaki 883 H. 1478 M. tarihli bir maaş defterinde Mir-i ahurdan başka bir emin, bir kâtib ve bir kethüda vardı. Saraç bölüğünde 13, birinci seyis bölüğünde biri bölük başı ve diğeri mehter alarak cem'an 16 ikinci seyis bölüğünde bölükbaşı ile beraber 12 ve ve nalband ve saka ve arabacılardan mürekkeb muhtelif bir bölükde 15, harbende (katırcı) bölüğünde 16 eşekciler bölüğünde 2, dişi deveciler bölüğünde 22, erkek deveci bölüğünde 17 ve *şütürbanan-ı lök* denilen deveci bölüğünde de 11 kişi vardır. Rodhouse [Redhavz] lügatinde doğum için tutulan dişi deveye *Lös* deniliyor, Anadolu ve Rumelide ise kataın başında yürüyen iri ve tüylü de veye Lök deniliyor. Lök mutlaka çift hörgüclüden doğardı. *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası,* sene 8, cüz 49, s. 20 - 23,

[2] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 2601, 2602.

[3] *D'Ohson,* C. 7, fasıl 1 (saray kısmı).

görülüp oradan sonra ıstabl-ı âmire memur ve ketebelerine mahsus bir daire bulunduğundan bahsetmektedirler[1] ki Enderun tarihine göre baltacılar ocağının arka tarafına düşmektedir[2]. Ecnebilerin eserlerinde de orta kapıdan içeri girilince sol tarafta ve içeride bulunan bir has ahurdan bahsedilmektedir[3]. Buradan sarayın birinci meydanına açılan bir kapı vasıtasiyle D'Ohsson'un tarif ettiği yere çıkılır.

Son zamanlarda pek harap bir hale gelmiş olan bu bina mükemmel surette tamir olunarak onaltıncı asırdaki şeklini almıştır.

Yine saray sahası dahilinde deniz ve Sarayburnu taraflarında Romalı'lardan kalma zafer sütununun önünde de hasahır dairesi vardı. Bunlardan başka has'ahır olarak Ahırkapı tarafında Enderun ricaliyle, has'odalılar, cündî ağalar, harem ağaları hayvanlarına mahsus Otluk kapı haricinde bir ahır daha bulunuyordu[4].

Saray haricinde Vefa semtinde ikinci Emir-i ahur'a tabi ahırlar vardı[5]. Kadirga limanı ahırları da has'ahıra tâbi olup burada on katar tahtrevan katırları ve arz ağalariyle sairlerinin katırları dururdu[6]. Padişaha mahsus bir kısım atlar şimşirlik ahırlarında dururdu[7]. Bundan başka enderun şadırvan ahırları da vardı ki[8] bu da başka olsa gerek.

[1] *Topkapı saray-ı hümâyunu* (*Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*).

[2] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 307.

[3] Bu cildin baş tarafında onaltıncı asırdaki Osmanlı sarayı hakkında malûmat veren ecnebi eserlerden nakiller yapmıştım, oraya bakınız. Bundan başka Halkondil zeylinin teşkilât kısmında (*sayfa 38 ve mabadi*) Sarayda Padişaha mahsus ahurdan şöyle bahsediliyor:

"Sarayın ikinci avlusunda [orta kapıdan içeride] bulunan birinci ahurun padişahın hususî dairesini ihtiva eden üçüncü avluda bir medhali vardır. Burada nefs-i hümâyun ve has bendegân için iki yüz tane ayrı ve seçilmiş at mevcuttur. Ahırdan hiç ayrılmıyan müteaddit tavla uşakları vardır ki her birisi iki atı tımar etmeğe memurdur. Bu üçüncü avlu dahilinde diğer bir ahır daha vardır; içinde kırk, elli kadar cinsleri daha makbul atlar vardır. Bunlardan sekiz, on tanesi nefs-i hümâyuna ve bakıyyesi de hadım ağalariyle maiyyet-i hassaya mahsustur; padişah namaz için camiye gideceği günler şahsına mahsus olan atların eğer takımları kıymettar taşlarla fevkalâde donatılarak yedekte götürülür; bu atlardan mâada Edirne, Bursa, Selânik gibi şehirlerde, Yunanistan'da ve Anadolu'da bir çok yerlerde ihtiyat atlar vardı. Muhtelif yerlerdeki atların adedi beş, altı bine baliğ olur. "

[4] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 307 ve *Thévenot*, fasıl 18, s. 43 de sarayın orta kapı dahilindeki padişahın şahsî hizmetine mahsus olan ahırdan maada diğer ahırların sarayın Marmaraya bakan tarafında olduğu ya zılıyor.

[5] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 4177 sene 1204.

[6] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 6776 sene 1207.

[7] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 4164 sene 1233.

[8] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 4899.

Has'ahırın âmiri olan mirahur, evvelce bir iken sonradan teşkilâtın büyümesi sebebiyle iki olmuştu; fakat işlerden asıl mesul olan büyük mirahur idi. Bu zat özengi veya rikâb ağalarındandı.

Büyük mirahur veyahut mirahur-ı evvel, ahır halkına yani ıstabl-ı âmire hademelerine, saraclara, yedekcilere, padişah develerine bakan sarbanlara, harbende denilen katırcılara koru ve hârâlara nezaret ederdi. Bütün bu ayrı ayrı teşekküllerin muameleleri anın arziyle yapılırdı[1].

İkinci mirahur da küçük ahır halkiyle arabacıların idaresine bakar ve seferde içoğlanlarına beygir verip padişah ve saray arabacılarını muhafaza ettirirdi[2].

Saraydaki has'ahır hademeleri uzun müddet devşirme efradından mürekkeb olan acemilerden teşekkül ediyordu; bunların bölükleri ve yevmiyeleri vardı. Bundan başka saray haricinde ya timar sahibi veya vergilerden muaf olmak suretiyle ıstabl-ı âmire veya hasahır'a merbut ayrı cemâatler vardı ki yund oğlanları, taylar ağası, korucular, voynuklar bunlardandır.

Ben evvelâ vazifeleri sarayın iç ve dış hasahurlarında olan ahur halkından başlayarak mirahurluğa tabi olan muhtelif sınıfları ve teşekkülleri yazacağım.

[1] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası,* s. 18.
[2] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası,* s. 18.

HAS'AHIR HALKI

At oğlanları *(Seyisler):*

Bu sınıf tavla uşakları yani seyis makulesi olup bunların bir kısmı İstanbul'da sarayın iç ve dış ahırlarında ve diğerleri de sair ahırlarla hârâlarda hizmet görürlerdi. Padişah sefere gittiği zaman gerek hükümdar ve gerek maiyyetindekilerini atlarını, develerle çadırları, hazineyi, sair ağırlıkları, silâhları taşıyan beygirleri bunlar idare ile bakıp tımar ederler ve kendilerine *At oğlanları* denilirdi[1]. At oğlanları miktarı onsekizinci asrın sonlarında altı yüz kadardı[2]. Bu at oğlanları onaltıncı asrın son yarısında tımara çıkacak olsalar üç bin ve seyis şagirdleri de iki bin akçe ile çıkarlardı[3].

Has'ahır seyisleri başlıca iki kısım olup bir kısmı büyük mirahura ve diğer kısmı da küçük mirahura tabi idiler; büyük mirahura tabi olanların içinde on bölük olan Enderun tavilesinin seyis ve şagirdleri de vardı[4]. Seyisler başlarına sarıksız olarak kırmızı barata giyerlerdi[5].

Küçük mirahura tabi Vefa semtindeki ahırların seyisleri ve hariçte Edirne, Yanbolu, Hayrabolu, Zağra ve sair yerlerdeki ahır ve hayvan seyisleri başkadır. Bundan maada İstanbul etrafındaki çayır koruculları, şadırvan ahırı seyisleri, esban-ı has nalbandları, ot anbarı muhafızları *efsar düzân-ı hassa* denilen yularcılar ile şagirdleri, *palan düzân-ı hassa* yani hassa palancıları, *tıl bafan-ı hassa* yani hassa iplikçisi, hassa keçecileriyle hassa debbağları ve saire gibi has ahıra tabi işleri yapan san'at sahipleri büyük mirahura tabi idiler[6].

Küçük mirahura tabi olarak Şeyh Vefa semti ahırlarında üç bölük seyis şagirdi ile ayrı ayrı bir bölük halinde on nalband, on üç çadır

[1] *Halkondil zeyli, Teşkilât kısmı ve İbnülemin tasnifi vesikalar,* numara 1922 sene 1110

[2] *D'Ohsson,* C. 7, fasıl 1 kısım 2.

[3] *Kanunnâme-i Osmanî* (Esat efendi kitapları) numara 2352, varak 82 b; *984 Zilkade* (*1577 şubat*) *tarihli yeni kanun.*

[4] *Kâmil tasnifi* 7225 numaralı *Has'ahır defteri* sene 1169 ve 7250 numaralı defter sene 1190.

[5] *Vekayinâme* (*Abdi Paşa tarihi*) varak 85.

[6] *Kâmil tasnifi* 7250 numaralı defter.

kurucu ve iki nefer çilingir vardı[1]. Yeni küçük imrahura tâbî olarak dört bölük sarac, altı bölük hassa arabacıları, yedi nefer tahtırevancı[2] ile otuz kadar şagird ve üç bölük kadar da araba beygirlerine bakan ve küçük ahur mehterleri *(Mehterân-ı ahur-ı küçük)* denilen seyisler[3] ve yine buraya bağlı çadır kurucular vardı; onsekizinci asırda küçük mirahurluğa tâbi muhtelif sınıf miktarı 1067 idi[4].

Serahur veya Salâhurlar:

Bunlar has'ahırın birinci sınıf hademeleri olup hepsi de binici idi; onsekizinci asrın son yarısında mevcutları iki bin kadar vardı; bunlar rikâb-ı hümâyun hademesinden addedilip resmi günlerde hükümdarın atlarına binerek talim ettirmek ve at kullanmak suretiyle maharetlerini gösterirlerdi[5]. Bu hassa selâhurlarının âmiri terfi ederse ikinci mirahurluğa geçerdi[6].

Saraclar:

Onaltıncı asrın sonlarında mevcutları üçyüz olup sonradan adetleri altmışa inen saraçlar, has'ahır halkından idiler; seferde padişahla beraber bulunurlardı. Onaltıncı asrın sonlarında yevmiyeleri altı ile on arasında idi; saraçlığa ait yaptıkları işe göre ayrıca ücret de alırlardı[7].

Saraçlar büyük ve küçük imrahurlara tâbî olarak iki sınıf idiler; bunlardan büyük mirahura tâbî olanlara *birinci saraçlar* diğerine de *ikinci saraçlar* denilirdi[8]. Saraçlar, hassa saraçları ve beygir saraçları olarak iki zümreye ayrılmışlardı.

[1] *7224 ve 7250 numaralı Kâmil tasnifi Istabl-ı âmire defterleri.*

[2] Bu tahtırevancıların âmiri olan ser tahtırevancı padişahın tahtıre vanına memur olup, hükümdar bir yere gittiği zaman beraberinde bulunurdu; bk. (*İbnülemin tasnifi vesikalar* (*saray kısmı*) *2258 sene 1108*. Padişah kızları olan sultanların, valide sultan ve padişah zevcelerinin de tahtırevanları vardı. Tahtırevanları katırlar taşırlardı; padişaha mahsus tahtrevan için hepsi bir renkte eşkin ve yorga yürüyüşlü olmak üzere katırlar vardı (*Cevdet tasnifi* vesikalar numara 6004, sene 1143); iki katırla nakledilen bir tahtırevan resmi Maarif Vekâleti tarafından neşredilen *Güzel Sanatlar mecmuası*'nın birinci nüshasındadır.

[3] 7225 *numaralı defter yine bu suretle 7235 numara ve 1190 ve 7250 numaralı defter.*

[4] *7235 numaralı Kâmil tasnifi defter.*

[5] *Netayicülvukuat,* C. 3, s. 79.

[6] *Silâhdar Tarihi,* C. 1, 379 ve *Raşit Tarihi,* C. 1, 96.

[7] *Halkondil zeyli,* Teşkilat kısmı, s. 42.

[8] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 6798 ve 6799.

Hassa saraçları, has'ahıra ait eğer, koşum takımlarını yaparlardı; yaptıkları eğerlerin inceliği, zarafeti ve dayanıklığı itibariyle çok makbul ve kıymetli olduğunu ecnebiler de tasdik etmektedirler[1].

1139 H. 1726 M. tarihli *Recec* رجب mevacibinde büyük imrahurluğa bağlı olan *Sarrâcîn-i hassa* onbir bölük olup bazı bölükte on ve bazılarında onbir ve bir kısmında da daha az saraç bulunup bunlardan başka oniki saraç şagirdi ve dört müteferrika vardı[2]. 1190 H. 1776 M. tarihli maaş defterinde ise yine on bölük olan saraçların yirmi üç bölük de şagirdleri bulunmakta idi[3].

Onaltıncı asrın son yarısındaki bir kanunla (984 Zilkade tarihli) hassa saraç ve nalbandlarından tımara çıkanların yevmiyelerinin bir akçesine bin akçe verilirdi; daha sonra ise bir akçeye iki bin akçe verilmişti[4]. Saraç şagirdleri bazan bölüğe ve bazı def'a da tımara çıkarılırlardı. Münhal olan yerlere acemi oğlanı alınırdı[5]. Saraçlardan vefat edenlerin oğlları varsa babalarının yerlerine saraç şagirdliğine alınırlardı[6].

Büyük mirahura merbut saraçların birinci bölüğünde saraç bölüklerinin âmiri olarak *Kethüda* (birinci mirahurun kethüdası) *rahtvân-ı has, rahtvân-ı sânî, kürsîdar*[7] ve odabaşılar vardı[8]. Cuma selâmlığında yani padişah Cuma namazı kılmak üzere camiye çıktığı zaman Padişahın, *raht-ı hümâyun* denilen mücevherli hayvan takımlarına nezaret eden ve ıstabl-ı âmiredeki eğer takımlarına bakan efradın âmiri olan saraç cemaati âmirlerinden ikisine *rahtvan ağası* veya *rahtvân-ı has* denilirdi; bu ağalar *rahtvân-ı evvel* ve *rahtvân-ı sânî* veyahut büyük ve küçük ahur rahtvan ağaları diye iki idi. Büyük rahtvan ağası yani rahtvân-ı evvel, mirahur-ı evvele ve rahtvân-ı sâni de mirahur-ı sâniye tâbidiler.

[1] *Halkondil zeyli,* Teşkilat kısmı, s. 42.

[2] *Kâmil tasnifi* 7250 numaralı defter.

[3] *Has'ahır defterlerinden 26 hususî numaralı defter* (*Kâmil tasnifi*).

[4] *Kanunnâme-i Osmanî* (Esat efendi kitapları numara) 2362, varak 82 b.

[5] *Mühimme defteri 5*, s. 430 ve 517.

[6] *Başvekâlet arşivi Rüûs defteri A kısmı,* hususî bir numaralı defter, s. 198, sene 954.

[7] Kürsîdar = کرسی دار Istabl-ı âmirede hükümdara mahsus kırmızı çuha ve kırmızı kadife kaplı olan kürsî-i hümâyunun memurudur. (*Ibnül-emin tasnifi vesikalar* (saray) numara 2287, sene 1111).

[8] *7204 ve 7235 numaralı Kâmil tasnifi defterler.*

Rahtvân-ı evvellikte münhal olursa rahtvân-ı sânî, kanun üzere anın yerine geçer ve *kürsîdar* da rahtvân-ı sânî olurdu[1].

Has'ahır nalbandları:

Onaltıncı asır sonlarında has ahıra tâbî *Nalbandân-ı ahûr-ı has* denilen üçyüz kadar usta ve yamaktan mürekkeb bir nalband bölüğü vardı; yevmiyeleri eskilik ve yeniliklerine göre dört ile on akçe arasında idi. Nalbandlar üç sınıf idiler; bir sınıfı hayvanların hastalıklarına bakarak baytar (veteriner) vazifesini görürlerdi; ikinci sınıf güçlü kuvvetli gençlerden mürekkep olup nal ve çivi döğerler ve üçüncü sınıf da hayvanları nallar ve taşaklarını çıkarıp iğdiş yaparlardı[2]. Onsekizinci asrın ortasiyle son yarısında has'ahırın büyük mirahura merbut kısmında on nalband ile beş şagird görülmektedir[3]. Küçük mirahura tabi on üç kişilik bir nalband takımı olduğu gibi[4] *Nalbandân-ı esbân-ı hassa* ismiyle de padişahâ mahsus atların da ayrı nalbandları vardı[5].

Harbendeler *(Katırcılar)*:

Bunlar saraya mahsus iki bin ve bazan daha ziyade katıra bakan bir sınıftı. Bu katırcıların başlarına *Harbende başı* denilirdi[6]. Harbendeler onbir bölüğe ayrılmış olup her bir bölüğün bölük başıları vardı. Her bölükte bir miktar harbende ile şagirdleri bulunurdu. On sekizinci asırda büyük mirahurluğa tabî on bir harbende bölüğünden birinci bölüğün bölük başısı harbendelerin kethüdası idi. 1170 H. 1756 M. tarihli defterde bu on bir bölükte seksen katırcı ile yetmiş yedi şagird bulunuyordu.

Harbendeler ocağında bunlardan başka katırların palanlarını yapmak için *Bitânin* = بطانين denilen sekiz neferlik kolancı sınıfı ile katırları nallıyan yirmi üç nalband ve on iki nalband şagirdi bulunmakta

[1] *Kâmil tasnifi 7235 numaralı* سراجين اصطبل عامرهٔ بزرک = (*Saracîn-i ıstabl-ı âmire-i büzürk*) kısmının birinci sayfasındaki derkenar.

[2] *Halkondil zeyli,* teşkilât kısmı, s. 42.

[3] *Kâmil tasnifi* 7204 numaralı defter,

[4] *Kâmil tasnifi 7224 ve 7250 numaralı ıstabl-ı âmire defterleri.*

[5] *Kâmil tasnifi 7250 ve 7204 numaralı ıstabl-ı âmire defterleri.*

[6] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası.*

idi[1]. Yine burada *kebe-i hımarî* denilen ve eşek kebesi yapan bir iki kebeci de vardı[2].

Deveciler:

Bunlar da has'ahur'a tâbî olup kışlaklarda bulunan develere bakarlardı. Develerin miktarı asırlara göre muhtelif olup on yedinci asır ortalarında bin katar deve vardı. Devecilerin başına *Sarban başı* denilirdi ki deveci başı demektir[3]. Has'ahıra lâzım olan develer Anadolu'nun muhtelif mıntıkalarından tedarik edilirdi[4].

Has'ahırda birinci mirahura tabi deveciler iki kısımdı; birinci kısmı *Sarbân-ı mâde* = ساربان ماده denilen dişi develeri idare eden deveciler ve diğer kısmı da *Sarbân-ı ner* = ساربان نر ismi verilen erkek devecilerdi.

Dişi develerin devecileri yirmi dokuz bölük olup birinci bölük, deveciler kethüdasının idaresinde idi; bu kethüda bölüğünde *ser nefer, korucu, duacı* ve muhafızlar vardı. Her bir bölükte on bir ile üç nefer arasında bir miktar deveci ile deveci şagirdleri olup ayrı ayrı gösterilmiştir; bu dişi deveci bölüklerinin en sonunda *Fil bakan* denilen iki fil bakıcı vardır. Erkek deveciler oniki bölük olup birinci bölük kethüdaya mahsustu; burada da her bölüğün şagirdleri vardı[5].

* * *

Has'ahır'a merbut ehl-i hiref denilen sanatkârlar da bulunup, bunlar ayrı ayrı cemâat halinde idiler. Bu cemâatler şunlardı[6]:

Efsar dûzan = أفساردوزان denilen yularcılar ile bunların şagirdleri *Yapukcıyân-ı hassa* خاصه ياپوقجيان yani at bellemesi yapanlar, *Til bâfan* yani iplik yapan esnaf.

[1] 1169 H. 1755 M, tarihli *has'ahır defteri* numara 7224 ve numara 6225 sene 1205 ve numara 7250 sene 1190 tarihli *Kâmil tasnifi* defterler: bu son defterin başında خدمهٔ خربندكان و سر اوده كاه و نعلبند و حافظان و متقاعدين و قوروجيان Hademe-i harbendegân ve ser odagân ve nalband ve hafızan ve mütekaidin ve korucıyan" İcaydiyle harbendeler ve anlarla alâkalı sınıflar gösterilmiştir.

[2] *1170 tarih ve 7129 numaralı defter.* Istabl-ı âmire için her sene Dırama sancağından kebe tedarik edilirdi. *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 5787 ve 1216.

[3] *Koçi beğin Teşkilât mecmuası.*

[4] Bunların Aydın, Kastamonu, Garbî Anadolu mıntakası ve Adana vesair yerlerden tedarik edildiğine daik Cevdet tasnifi saray vesikalarında bir hayli takrir vardır.

[5] *Kâmil tasnifi defterlerden 7250 ve 7235 numara 1190 ve 1205 hicrî senelerine ait defterler.*

[6] 8204 ve 7250 numaralı *Kâmil tasnifi Istabl-ı âmire defterleri* 7204 numaralı defterde 14 ehl-i hırıf bir yapukcu, beş mutaf üç palan dûz, beş çıngırcı, iki keçeci ve 13 debbağ vardır.

Palan düzân-ı hassa = پالان دوزان خاصه yani palan dikiciler, *çıngırcıyan* denilen zincirciler, *muytabân* yani mutaflar ile keçeciler, debbağlar bu ehl-i hıref sınıfından idiler. Bu esnaf her sene *kasımiye* ve *bahariye* yani yazlık ve kışlık olarak Has ahır, Şadırvan ahırı, Şeyh Vefa ahırı ile Edirne ve Hayrabolu ahırlarındaki at, deve ve katırların icabeden malzemelerini yaparak bedellerini arpa emini vasıtasiyle Korûy-ı hümâyun ve çeri başılık malları hasılatı parasından alırlardı; Has'ahırın *raht hazinesi*nde hıfzolunan bu parayı esnafa saraçlar kâtibi tevzi ederdi[31].

Bu sanatkârlara lâzım olan efrat acemi oğlanları arasından alınarak yetiştirilirdi[2]. Bunların oğulları varsa anlar arasından da babalarının sanatlarına şagird olarak namzed alınırdı. Bütün bu tayinler birinci mirahurun arziyle olurdu.

Onaltıncı asır ortalarında ıstabl-ı âmire hademeleri mevcudu 3341 di[3].

[1] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 6645.
[2] *Mühimme defteri,* numara 6, s. 223 sene 972.
[3] *Kanunnâme* (*Âtıf efendi kitapları*) numara 1734, varak 271 B.

HAS'AHIR HARİCİNDEKİ HİZMETLER

Osmanlılar *arazi-i emiriyye* denilen devlete ait araziyi ayırırlarken bunun bir kısmını da has'ahır veya ıstabl-ı âmire hizmetine tahsis etmişlerdi; bu arazi, tımar tarikiyle verilirdi. Osmanlı memleketlerindeki *mîrî yund* ocakları ve ahırları ve hassa çayırları, taylar ağası ve bölük başıları korucu, güreci[1], taycı ve yund oğlanları has'ahır hizmetinde idiler; bunların bir kısmı yani taylar ağası ile bölük başıları ve yund oğlanları tımarlı olup tımarları arpalık hükmünde ve kendilerine mahsustu ve münhal vukuunda birinden diğerine intikal ederdi; yani evlâdına verilmezdi. Has'ahır'a hizmet eden ve yukarıda sayılan korucular, ile güreciler de hizmetleri karşılığı olarak *tekâlif-i örfiyye* denilen örfî tekliflerden affolunmuşlardı. Bunlardan her ocakta ne kadar efrat varsa her tayfa kendi ocaklarına, yund ve ahırlarına hizmet edip gürelerini terbiye ve islah ile kemalini bulunca taylar ağasına teslim eylerler ve o vasıta ile ıstabl-ı âmireye gönderirlerdi[2].

Bir de ıstabl-ı âmirenin çayır hizmetinde bulunup kendilerine *baştına* yani çiftlik olarak verilen araziyi ekip biçen ve ektikleri yerlerin öşür ve resmi kendilerine bırakılmış olan *voynuk*'lar vardı.

Bu mukaddimeden sonra şimdi has'ahırın hariç teşkilâtına geçelim.

Yundciyan *(Yund oğlanları):*

Bunlara *Madiyân-ı hassa* yâni kısrak hademeleri denilirdi; Yundcular, ıstabl-ı âmireye bağlı mîrî yund ocaklarındaki hayvanlara bakan bir sınıf olup bir kısmı tımar sahibi, diğer kısmı da vergi ve tekâliften muaf idiler. Bölükbaşıları tımarlı idiler; vefatlarında yerlerine oğulları tayin edilerek anlara da tımar verilirdi[3].

Yundcular hassa davarları güdüp terbiye eder ve ağıllarını ve gölgeliklerini yaparlar, otluklarını biçerek saklarlar. Ot bitmiyecek olursa

[1] Güre, bir yaşından üç yaşına kadar olan taya denilir (Türk dil Kurumu tarafından bastırılmış olan *Söz derleme dergisi* C. 2 s. 689).

[2] *Muhtasar kanunname-i hakanî,* (Avni Ömer) s. 22 (Kütüphanemizdeki nüsha).

[3] *İbnülemin tasnifi vesikalar* (saray kısmı) numara 2813, sene 1140.

otluk ve haymana satın alırlar, İstanbul'a hayvan sevki icabederse memur ettikleri yedekçilerin yol paralarını verirler, hülâsa kendilerine bırakılan hayvanlara bakarlardı[1].

Yundcular bölge bölge taksim edilmiş olup korularda bulunurlardı.

Korucular:

Has'ahıra ait koruları muhafaza eden hassa korucuları iki kısım olup bunlardan bir kısmı bu hizmetleri mukabilinde avârız-ı divaniyye, bedel-i nüzül, celeb keşan, imdadiyye-i seferiyye, araba iştirası, mübayaa vesair paralı ve parasız tekâliften muaf idiler; diğer kısmı ise acemi oğlanları arasından alınıp has'ahır hizmetine verilen yevmiyeli korucu olan sınıftı.

Her korunun mevsiminde otları biçildikten sonra bu ot o mahallin nalband dükkânlariyle hanlarında satılır ve hasıl olan para Nevruz'da diğer vergilerle beraber ceb-i hümâyun akçesi olarak mahalline teslim olunurdu[2]. Her sene hassa korularının hisaplarını mübeyyin defter tutulurdu[3]. Enderun hazinesine teslim edilen bu korular hasılatı

[1] *Başvekâlet arşivi Kâmil tasnifi has'ahır defterlerinden* hususî numara 28.

[2] *İbnülemin tasnifi* vesikalar (saray) numara 2818, sene 1141:

Istabl-ı âmireleri ocağına tâbi havass-ı hümayun korularının 1161 H. 1748 M. senesine mahsuben hasılatından ceb-i hümayun akçesi namile berveçh-i maktû enderun-ı şehriyarîleri hazinesine vaz ve teslimi muktazi olan onbin kuruş hâlâ emir-i ahur-ı evvel kulları tehiyye ve idad edip...*Telhis mecmuası Umumî Kütüphane nüshası, numara 5867;* diğer bir vesikada da şöyle deniliyor: (*Cevdet tasnifi* vesikalar saray 3529). Vech-i tahrir-i huruf budur ki 1085 senesine mahsus Istabl-ı âmire-i evvele tabi havass-ı hümayûn koruları mahsulünden rikâbiyye-i hümâyun caizesi olmak üzere yalnız onbin kuruş hâlâ mirahur-ı evvel Abdullah Paşa zâde saâdetlû Abdüllâtif bey tarafından tamamen meblâg-ı mezbur gelip teslim-i hazine-i enderun-ı hümâyun olmakla beray-ı ilmühaber işbu tahvil tastir olunup îta olundu. Fi. 26 Muharrem sene 1187 İmza Ali

Kethüda-i Hazine-i Enderun-ı
Hümâyun hâlâ"

Bundan başka daha bazı kayıtlar vardır. Meselâ (*Emirî tasnifi* Dördüncü Mehmed vesikaları numara 21394), Ve aynı tasnif (*Birinci Mahmud vesikaları numara 21304*) ve *Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray kısmı*) *numara 6201 sene 1191 ve 6449 sene 1214.*

[3] Bu defterlerden bir tanesi *İbnülemin tasnifi* vesikaları arasında (saray) 3020 numaradadır. Bu ceb-i hümâyun akçası varidatı havass-ı hümâyun korularının kışlık, yaylak, resm-i otlak, âşar, cürüm ve cinayet beytülmal-i amme ve beytülmal-i hassa, yave, kaçgun, kul ve cariye müjdegânesi ve saire olup has koruları ağaları tarafından ceb-i hümâyun için tahsil olunurdu; bunların her bir kısmına ait müfredatlı defterler vardı. Meselâ bir vesikada Edirne ve Hayrabolu kışlaklarının bir senelik masarifinin müfredatı gösterilmiştir (*Cevdet tasnifi* vesikalar numara 2638 sene 1168).

münasebetiyle imrahurun arziyle has'ahır ocağı emekdarlarından on iki acemi oğlanına sipahilik verilirdi[1].

Korucular yer yer ve ayrı ayrı ocak halinde idiler; her koru mıntıkasının âmirine *koru ağası* denilirdi. Büyük koru ağalıklariyle, küçük korulara ıstabl-ı âmire hamlacısı veya hassa saraçlarından itimada lâyık veya yine ayni mahalden bir münasibi tayin edilirdi[2]. Maaşlı korucılar, büyük ve küçük imrahurun emri altında idiler.

* * *

Elimizdeki ıstabl-ı âmire defterlerinde, İstanbul haricindeki hârâlardaki has ahur hademeleri başlıca, Karınâbâd, Filibe ocaklariyle Anadolu'da Bursa, İnönü, Eskişehir, Akköprü ocaklarında bulunuyorlardı. Edirnedeki Ada çayırını ve İstanbul tarafındaki çayırları koruyan *Çayır koruyucuları*[3] Bu ocaklardan ayrı idi.

Ocak halinde olan mıntaka korularının her birinde koru ağasından başka bölük başı, seyis, şagird, muhafız, nalband ve korucular vardı[4]. Hicri 1169 (1755 M.) senesindeki has'ahır defterinde Karınâbâd'da 35, Filibe'de 39, Bursa'da 28, İnönünde 54, Eskişehir'de 42 ve Akköprü ocağında 15 kişi bulunuyordu[5]. Korucular kısmının başında her ocağa ait bir *hatabcı* (oduncu) bölüğü de vardı[6].

Hassa korular zaman zaman birinci Mirahurun arzı üzerine teftiş olunur ve bu teftişe bazan hassa râhtvanı memur edilirdi[7].

[1] *Cevdet tasnifi* saray vesikaları numara 2362 sene 1227. Emir-i ahur, padişaha takdim ettiği arızasında çırağ edilecek oniki kişinin ismini yazarak takdim eder ve padişah bu arizanın üzerine (*İhsan-ı hümâyunum olmuştur*) hatt-ı hümâyununu bizzat yazıp iâde ederdi. On sekizinci asır sonlarına doğru havass-ı hümâyun koruları hasılatı teslim olununca dört nefer saraç ile iki nefer saraç bölük başılarına on dörder akça ile ve altı nefer şagirdine de onikişer akça ile sipahilik verilirdi (*buyruldu defteri*, varak 6).

[2] Birinci has'ahır'a tâbi havass-ı hümâyun korularından Anadolu'da Akköprü ağalığına ıstabl-ı âmire hamlacısı Uzun Hasan'ın tayini münasesebetiyle yapılan muamele (*Cevdet tasnifi*, saray numara 2652). Filibe ağalığına hassa saraçlarından birinin tayini (*İbnülemin tasnifi vesikalar*, Saray kısmı numara 370) Ve Kırkkilise korusuna saraç şagirdlerinden İsmail'in tayini (*İbnülemin*, saray mesalihi numara 460). Selânik korusuna hassa saraçlarından dördüncü bölükten Yakub'ın tayini (aynı tasnif numara 464).

[3] *Kâmil tasnifi* 7254 numaralı ve 1190 tarihli defter,

[4] Filibe maaş defterinde (Hademe-i serbölükân ve sayban ve şagirdan ve korucıyan ve nalbandan ve hafızan ve mütekaidin-i ocağ-ı Filibe) diye yazılı (*Kâmil tasnifi* 7235 numaralı defter, sene 1205).

[5] *Kâmil tasnifi* defter numara 7129 sene 1169.

[6] *Kâmil tasnifi* defter numara 7235.

[7] *İbnülemin tasnifi* vesikalar (saray) numara 2206.

Taycılar ve Tay Ağaları:

Istabl-ı âmire ve has'ahır için yetiştirilen taylara hizmet eden taycı sınıfı vardı. Bunlardan bir taycı cemâatini Eskişehirde görüyoruz. Bu taycıların, hizmetleri mukabelesinde vergileri affolunmuştur. Bunların âmiri olan *Taylar ağası*'nın ise tımarı vardı. Sultan önü yani Eskişehir ve Karacahisar livasındaki taycılara dair olan 1034 H. 1624 M. tarihli taycılar kanunu bunların yazife ve hizmetleri hakkında bir fikir verebileceğinden aşağıya aynen yazıyorum[1]:

KANUN-I TAYCİYÂN-I HASSA DER LİVA-İ SULTAN ÖNÜ

Her çiftlikte iki tay besliyeler; rahtı (eğeri) ve nalı taycı yanındandır[2] ve hassa çayırların biçmesi ve taşıması ve ark'ın çıkarması ve yundlara (kısraklara) tokat düzmesi[3] ve hassa aygırlar yunda (kısrağa) çekilecek vakit hıfzolunması ve hassa ahurların meremmatı harcı (tamir masrafı) ve Bursa'ya tay yedip iletmesi taycı üzerinedir[4]. Bu hizmetlerinden gayri hazine-i âmireye yılda viregeldikleri on sekiz bin akçe mukataaları avatıf-ı hüsrevâne ve merâhim-i şâhâneden îtâ olunduğu mukayyettir. Ve merkum taycılar Trabzondan ve Mısırdan gelen hassalar tavileleri yundları çayıra çakıp kıluncuklar [yeni doğan yavrular] doğururken her sene iki ay bekleyeler[5]"

Voynuklar:

Bu kelimenin Bulgarcada doğrusu voynik olup eski tarih ve vesikalarda arab harfleriyle *voynak, voynuk, voyneyk, voynok, voynik* okunuş tarzında da yazılmış olup Voynûgan diye de cemilenmiştir. Tarihlerimizde ve vesikalarda bulgarca telâffuzu olan voynik ile voynok ve voynuk imlâları daha ziyade kullanılmış ve voynuk şekli taammüm eylemiştir.

[1] *Has'ahır defterlerinden* 7182 numaralı Kâmil tasnifi defter.

[2] Yani iki Tay'ın eğeri ve nalı taycıya aittir.

[3] *Tokat:* siper, barikat, kale içi, ahur, ağıl manalarına gelmektedir. Meselâ İstanbul Fethinde "kâfiri sığır gibi tüskürüp kale tokadına koydular" *Tarih-i Ebulfeth*, s. 45 ve Semendire'nin muhasarasında "Semendire şehri dairesine hendek-i amik ve iki kat tokat etmişlermiş, asıl kaleden muhkemtev..." *Aynı eser*, s. 89; Yavuz'un Kahire'ye girişinde "şehre yürüyüş edip mahallatta ve sokaklarda buldukları tokadları yakıp tâ Beynessalatinedek cenk edip..." *Feridun bey münşeatı*, s. 486 (*Haydar Çelebi Ruznâmesi*).

[4] Taycıya aittir.

[5] *Muhtasar Kanunnâme-i Hâkanî* (*Avni Ömer*) Hususî kütüphanemizdeki nüsha s. 21, 22 ve 31, 32.

Voynuk teşkilâtı tarihlerimizdeki kayıtlara göre Rumeli beğlerbeği meşhur Timurtaş Paşa'nın telkini ile seferde ordunun ve ileri gelen vezir ve sair devlet adamlarının atlarına bakmak ve sair zamanlarda ise has'ahır ve çayır hizmetinde kullanılmak üzere gayri müslimlerden ve bilhassa Bulgarlardan tertip edilmiş bir sınıf askerdi. Voynuklar hizmete çağrılışta hassa ve amme voynukları olarak iki kısımdı; hassa voynukların, müsellem ve yörük teşkilâtlarında olduğu gibi nezaretleri voynuk beylerine ve âmme voynuklarının nezaretleri ise çeri başı ve voynuk seraskeri denilen tımar sahibi zabitlere aitti.

Sefer yani muharebeye gitmek için davet edilen voynuklara *Sefer voynukları* ve ıstabl-ı âmireye çayır biçmek ve hayvanları çayırlatmak için gelmeleri emrolunan voynuklara da *çayır voynukları* denilirdi. Tahrir defterlerine kayıtlı olan voynuklar mıntakalarindaki köylerde bulunurlardı; her köyde 8-25 voynuk bulunurdu. Voynuklar, hizmete tırpanlarıyle gelirlerdi[1]. Voynuklar atlı ve yaya olarak da iki sınıf idiler[2].

Mahallî kadılıklara ve Çeri başılarına yazılan hükümlerle nöbeti gelmiş olan voynuklar, beygirleriyle hizmete gelirlerdi; bunların bindikleri hayvanların kısrak ve aygır olmayıp iğdiş olması usuldendi[3]. Çayır voynuklarının Hızır İlyas'tan evvel İstanbul'da bulunmaları lâzımdı[4]. Sefer voynukları ise Nevruz'da İstanbul'da bulunurlardı.

Voynuklar Rumeli'de bilhassa Bulgaristan'da bulunmakta idiler; münhal olan voynukluklara vefat eden veya alil olup çıkan voynuğun oğlu, kardeşi veya akrabalarından biri tayin edilirdi. Şayet bunlardan hiç biri yoksa *zevayit voynuk* denilen voynuk namzedleriyle kadro tamamlanırdı.

Voynuklar bir voynuk sancakbeği veya seraskerine tabi olmak üzere mıntaka, mıntaka çeri başıların emrinde olup her bir mıntakada bir *çeri başı* ile *pirimkür* ve *likatör* denilen birer küçük zabit vardı. Çeri başı müslüman ve pirimkür ve likatörler ise hiristiyandı. Tımarlı olan voynuk çeri başılıkları ıstabl-ı âmireye hizmet edip emektar olanlara hizmetleri mukabelesinde tekaüt tarikiyle tevcih olunurdu[5]. Pirimkür-

[1] *Halkondil zeyli,* Teşkilât kısmı (Padişah ahırları faslı).
[2] *Mühimme defteri 62,* s. 182, sene 996.
[3] *Mühimme 3,* s. 288 ve *Mühimme 12,* s. 35.
[4] *Mühimme 27,* s. 292 ve *Mühimme 46,* s. 359 ve *Mühimme 62,* s. 182.
[5] *Mühimme 1,* s. 5 ve 41 ve *Mühimme 78,* s. 834.

lerin ziraat ve haraset eyledikleri çiftlik ve baştinelerinin hukuk ve rüsumları ve kendi oğulları ve kardeşlerinin cizye ve ispençleri, hizmetleri mukabelesinde affolunmuş olup bundan başka avârız-ı divaniyye ve rüsûm-ı örfiyyeden de muaf idiler[1]. Her mıntakada üç voynuk, *gönder* denilen bir zümre teşkil ederdi. Kanunnâmeye göre kara voynuklarının üçü bir gönder ve cebeli voynukların ise dördü bir gönderdi[2]. Bu üçünden birisi veya dörtten birisi nöbetle asıl olup hizmete gelir ve diğer ikisi veya üçü ona yamak olurdu. Asıl olanlar İstanbul'a ıstabl-ı âmire hizmetine gelir ve hizmetini gördükten sonra ellerine büyük veya küçük imrahurlardan hangisinin emrindeki yerde hizmet eylemişse ondan tezkiresini alıp yerine dönerdi[3]. Ertesi sene üç kişiden diğer birisi hizmete girip mütebaki ikisi kendisine yamak olurdu.

Voynuklar, hizmetlerine mukabil verilmiş olup kanunnâmelerde *baştına* denilen ve Türkçe'de çiftlik mukabili olan kendilerine ait voynukluk yerlerini ekip biçerler ve buna karşı kendi baştınalarının öşriyle kovan resmi, ot resmi, hazineye ait değirmen, kovan ve hınzır yani domuz vergilerinden muaf tutulurlardı. Yüze kadar olan koyunlarının resimlerini vermezlerdi. Kendi haraç [cizye] ve ispençlerinden ve avârız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf idiler. Bunlara hiçbir kimse tarafından angarya teklif olunamazdı. Voynuklardan her gönder yalnız senede *resm-i nîze* ismiyle marttan marta onaltı akçe havass-ı hümâyuna bir vergi verirlerdi. Bunun altı akçesini nöbetli voynuk ve beşer akçesini de iki yamağı verirdi[4]. Voynuğa ait baştına, hizmet şartiyle mukayyet olup satılmaz, mirasa girmez ve yerine kim voynuk olursa ona verilirdi.

Çayır ve otlara bakmak üzere İstanbul'a gelen voynuklar sarayın Enderun ve Bîyrun ricaline ve yuntlara tevzi olunup hizmet görürlerdi. Onaltıncı asırdaki yani 935 H. 1528 tarihli bir voynuk defterinin kaydına göre Kanunî'nin vezir-i âzamı İbrahim Paşa zamanından evvel İstanbul'a gelen çayır voynuklarının taksimi şöyle olmuştu:

Enderun atları tavilesine seferde 105, hazarda ise 30 nefer verilmiş olup Bîyrun atlarına bakanların mecmuu 718 voynukdur. Sefer zama-

[1] *Muhtasar Kanun-ı Hâkani*, s. 30.
[2] *Kanunnâme*, Veliyyüddin efendi kütüpanesi, numara 1969, varak 183.
[3] *Muhtasar Kanunname-i Hâkanî*, s. 31-32.
[4] *Kanunnâme* (*Aşir efendi Kütüphanesi*) numara, 1004, varak 95.

nında çayırda ve tavilede şerikî atlara her tavile için on üçer ve kara çullu atlara on ikişer ve hazar zamanında şerikîlere onar ve kara çullulara dokuzar voynuk verilirdi. Yine bunlardan Kızıladası yundına 50, İmrallı yundına 27 kişi verilip yalnız sefere mahsus olmak üzere top arabalarına yüz voynuk ayrılmıştı.

Saraçhaneye 20, has ekmekçilere 2, divan solaklarına 8, dergâh-ı âlî ağasına 12 ve enderun hazinedarına 10, ser kilârîye 7 voynuk tefrik olunmuştur.

Bunlardan başka yine aynı defterdeki kayde göre vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya 50, Ayas Paşa'ya 40, Kasım Paşa'ya 40, Padişah hocasına 10, Hünkâr imamına 3, nişancıya 8, iki dergâh-ı âlî kapıcı başısına beşerden 10, büyük mirahura 8, mir-i aleme 7.... ilâh. voynuk verilmişti. Bu tevziatın mecmuu 882 voynuk'dur[1].

Voynuk teşkilâtı 1102 Rabiulâhir 7 (1691 İkinci kânun) tarihli bir fermanla lâğvedilmiş ve bunlar diğer reaya gibi vergi ve rüsuma tâbî tutulmuşlardı[2]; Fakat sonradan (1104 H. 1693 M.) de voynuk teşkilâtı iade edilmişti[3]. Voynuk teşkilâtı 1295 H. 1878 M. tarihine kadar şöyle böyle devam etmiştir.

Voynuklar hakkındaki kanunlar sonraki tarihlerde yani onyedinci asır sonlarında itibaren tadilata uğramış ve bunların bir kısım muafiyetleri kaldırılmıştır. Istabl-ı âmire bahsi dolayisiyle voynuklar hakkında verdiğimiz bu malûmat kâfi görülmüş olup eyaletler teşkilatını yazarken bu sınıf hakkında vesika ve kanunlariyle beraber mufassal ve etraflı malûmat verilecektir. Burada çayır hizmetini görmüş olan bir voynuğa 960 Şaban 11 (1553 Temmuz) tarihiyle verilen tuğralı bir icazetnâmenin suretini yazarak bu kısmı kapatıyorum[4].

[1] 370 numaralı tapu tahrir defteri (*Nigebolu Kanunnamesi* در بیان قانوننامهٔ ویثوغان kısmı ve yine aynı tahrir kayıtlarında 151 numara ve 935 H. 1528 M. tarihli Voynuk tahrir defteri. Bu defterde دفتر ویثوغان اصطبل عامره که توزیع شد بر موجب امر kaydiyle İstanbul'a gelen nöbetli voynukların tevzi edildikleri yerler gösterilmiştir.

[2] *İbnülemin tasnifi* vesikalar (Maliye kısmı) numara 3052.

[3] *Cevdet tasnifi* vesikalar (askerî) numara 26952 sene 1104 Şaban 9.

[4] *İbnülemin tasnifi* vesikalar (askerî) numara 321.

(Tuğra)

Süleyman bin Selim Han muzaffer daima

Kıdvet-ül-kuzat-ı velhukkâm mâden-ül - fazl-ı velkelâm mevlanâ... kadısı zîde fazlühû, tevkî-i refî-i hümâyun vâsıl olıcak malum ola ki ıstabl-ı âmirem voynuklarından...nam çeri başılığa müteallik taht-ı kazana tâbi... nam karyede sakin... veled-i... nam voynuk çayır hizmetin edâ edip icazet taleb eylemeğin buyurdum ki hükm-i şerifimle vardıkta mezkûrı kimesneye incittirmiyesin ve bâdennazar bu hükm-i şerifimi elinde ibka idesin, şöyle bilesin, alâmet-i şerife itimad kılasın, تحريراً فى اليوم الحادى عشر شهر شعبان المعظم سنه ستين و تسعمائه tahriren filyevm-il-hâdi aşer şehr-i şaban-el-muazzam sene sittin ve tis'amie

Bimakam-ı
Kostantiniyye

Istabl-ı âmire zabit ve memurları:

Has'ahırda her sınıfın müteaddit bölükleri ve bölükbaşılarından başka derece itibariyle birbirinden farklı büyük âmir ve zabitleri vardı; Bu ıstabl-ı âmire halkının en büyük mesul âmiri büyük veya birinci imrahur idi; bundan sonra ikinci imrahur gelirdi.

Büyük imrahur veya *emir-i ahur-ı evvel,* rikâb veya özengi ağaları denilen hükümdara yakın ağalardandı; padişah ata bineceği zaman iç rikâbını büyük mirahur ve dış rikâbını da baş kapıcı başı tutardı.[1]

Büyük mirahurlar ilk baharda ve Hızır İlyas'ta ıstabl-ı âmire hayvanları Kâğıthanede çayıra çıkınca Kâğıthanedeki Kasır yani köşkte kanûnen padişahlara ziyafet çekerlerdi[2]. Bu Kâğıthane kasrı bu gün de *İmrahur köşkü* diye maruftur.

Büyük mirahurun tuğı da vardı[3]. Birinci ve ikinci imrahurların maaşlarından başka arpalık denilen dirlikleri olduğu da görülmektedir; bu dirlik onaltıncı asır ortalarında 6300 ile 6700 akçe arasında iken[4] sonradan artmış ve bu asrın son yarısında büyük mirahurun on

[1] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi,* s. 92 (Kılıç alayı merasimi dolayısiyle).

[2] *Vasıf tarihi,* C. 1, s. 14, 30, 57.

[3] 913 Ramazan (sene 1517) Yavuz'un Mısır seferinden avdetinde "Emir-i ahur Ahmed ağaya gazabolunup tuğunu kapıcılar gelip kaldırıp çadırın yıkıp kendisi dahi emir-i ahurluk hizmetinden azlolunup red kılındı" *Münşaat-ı Feridun, Ruzname,* s. 394.

[4] Büyük Emirahurun Niğbolu'da vaki olan 6361 akça arpalığı vilâyet-i mezbure tahrir

dokuz bin, küçük mirahurun ise on yedi bin akçelik tımarları olduğu görülmüştür[1]. Tımar derecesinde olan bu arpalık miktarı sonradan daha artarak zeamet derecesine çıkmıştır.

Onaltıncı asrın son yarısında büyük mirahur'a sancak verilirse dörtyüz bin ve küçük mirahura sancak verilirse üçyüz elli bin akçe has ile tevcih edilirdi[2]. Fakat sonradan yani onyedinci asırdan itibaren bunların beğlerbeği ve vezir oldukları da görülmüştür; meselâ 1013 H, 1604 M. senesinde büyük mirahur Mustafa ağa vezir olmuştu[3]. Yine aynı asrın son yarısında yani 1070 H. 1659 M. de ise küçük mirahur Merzifonî Kara Mustafa ağa'ya da Silistre beğlerbeğiliği verilmişti [4].

Mirahurlardan sonra büyük ıstabl-ı âmire'de bulunan birinci kethüda gelirdi; küçük ıstabl-ı âmiredeki ikinci kethüda ise ikinci mirahurun muavini olup terfi ederse büyük ahıra kethüda yâni birinci kethüda olurdu[5]. Bunun terfian top arabacı başı olduğu da görülüyor[6]. Hassa saraçlarından olan *rahtvan-ı has* ile *baş eski* terfi edilecek olurlarsa ikinci ahırın kethüdalığına yâni ikinci kethüdalığa geçerlerdi[7]. Birinci ve ikinci imrahurların kethüdalarından başka birer de birinci ve ikinci ahır kethüdaları vardı[8]. Padişahlar ata binecekleri zaman atın başını tutan *hasahur halifesi* de ıstabl-ı âmirenin ileri gelen zâbitlerindendi[9].

Birinci ve ikinci mirahur dairelerinin ayrı ayrı kâtipleri vardı; bunlar ahırlara mahsus defterleri tutarlardı; ıstabl-ı âmirenin varidat ve masarifi ile maaş defterleri, bunlar ve Maliye'den verilen kâtipler vasıtasiyle tertip ve kontrol edilirdi[10].

olunduğunda 6682 akça ziyade yazılmış olup ol miktar ziyade ile müşarünileyhe verilmek buyruldu. (*Mühimme 2*, s. 17 sene 963).

[1] *Kanunnâme-i Osmanî* (Esat efendi Kütüphanesi kitapları) 2655 varak 82.

[2] *Kanunnâme-i Osmanî* (*Esat efendi kitapları*) numara 2362 varak 82. Onaltıncı asır ortalarına ait kanunnâmede ikinci Emir-i ahurun 430 bin akça ile sancak beği olduğu görülüyor. (*Kanunnâme*, numara 1004, varak 35).

[3] *Vekayi-i tarihiyye*, varak 94.

[4] *Silâhdar Tarihi*, C. 1, s. 182.

[5] *Cevdet tasnifi vesîkalar* (saray) 6798, 6799 sene 1143.

[6] *Vekayi-i tarihiyye*, varak 12 b.

[7] *Cevdet tasnifi vesikalar* (saray) 6798, 6799 sene 1143 ve aynı tasnif (saray) 137 sene 1238.

[8] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) 6180, 6978 sene 1138 ve 6955 sene 1125 ve *Kâmil tasnifi teşrifat defteri*, numara 7, s. 100.

[9] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi*, s. 92.

[10] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 2601, 2602.

***

967 H. 1559 M. tarihli mühimme defteri kaydına göre onaltıncı asır ortalarında hasâhır erkânı yukarıdan aşağıya doğru şunlardı[1]:

Birinci mirahur, ikinci mirahur, has kethüda, beygir kethüdası, has rahtvan, beygir rahtvanı, kürsîdar ve odabaşı,

1096 H. 1684 M. senesine bir ait teşrifat defterinde ıstabl-ı âmire erkânı birinci ve ikinci mirahurlar, ahur kethüdası, ahur halifesi, arpa kâtibi, saraçlar kâtibi, arpa ruznamçecisi, ikinci ahur kethüdası, rahtvan-ı evvel, ser oda-i evvel, ser oda-i sânî, saraçlar baş halifesi, ikinci rahtvan, hazinedar, padişahın arabacı başısı[2].

Yine aynı tarihte her sene Nevruz'da birinci mirahur tarafından takdimi kanun olan (rikâbiyye) pişkeşi dolayısiyle has'ahır erkânına giydirilen hil'atler münasebetiyle aşağıdaki has'ahır erkânı görülüyor[3]:

Birinci ve ikinci mirahurlar, büyük ahur kethüdası, küçük ahur kethüdası, arpa ruznamçecisi, arpa kâtibi, saraçlar kâtibi, mir ahur-ı evvel kethüdası, mirahur-ı evvel kâtibi, büyük ve küçük rahtvanlarla iskemleci-i ahur yâni kürsîdar.

1138 H. 1726 M. tarihindeki havass-ı hümâyun koruları hasılatının rikâbiyye veya nevruziyye ismiyle enderun-ı hümâyun hazinesine teslimi esnasında ıstabl-ı âmire zabit ve erkânına giydirilen hil'atlerden dolayı aşağıdaki memuriyetler zikrediliyor[4]:

Mirahur-ı evvel, mirahur-ı sânî, arpa emini, ser silahşor-ı şehriyârî, mirahur ağa kethüdası, has'ahır kethüdası, arpa emini ruznamçecisi, saraçlar kâtibi, saraçlar halifesi, ocak veya has'ahır kaşıkçısı, mirahur ağa kâtibi (kâtib-i ağa-i evvel) ikinci ahır kâtibi, has'ahır halifesi, raht hazinedarı, rahtvan-ı has, kürsîdar, ocak veznedarı, has'ahır baş nalbandı, has'ahır mehteri, hamlacı, karakulak, telhisî ağa, ser'oda.

Yukarda gösterdiğimiz memurlardan arpa emini ile ona tabi bazı hizmet çıkarılırsa diğerlerinin has'ahır erkânı olduğu görülür.

[1] *Mühimme defteri 4,* varak 3.
[2] *Kâmil Kepecioğlu* tasnifi defterlerden (7 numaralı teşrifat defteri).
[3] *Kâmil Kepecioğlu* tasnifi defterlerinden 7 numaralı teşrifat defteri s. 100.
[4] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 6180, 6978.

Enderunî Atâ bey meşhur tarihinde ise birinci ve ikinci mirahurlardan sonra ıstabl-ı âmire takımı ve özengi ağaları ismi altında aşağıdaki memurları saymaktadır[1]:

Has'ahır kâtibi, tavile kâtibi, arpa kâtibi, saman kâtibi, ot kâtibi, tebdil eskileri, has'ahır hazinedarı, has'ahır eskisi, saraç başı, saraçlar kâtibi, nalband başı ve baş muhasebenin tayin ettiği raht kâtibi.

Burada dereceleri değişen Has'ahır zabitlerinin sıraları zamanla karışmış olduğu görülüyor.

Raht-ı hümâyun hazinesi:

Has'ahır'da en kıymetli müzeyyen ve murassa rahtları (eğer takımlarını) havi olup *Has'ahır murassaât hazinesi* de denilen[2] bir raht hazinesi ve hazinedarı vardı; her sene valide sultan sadr-ı âzam, kızlar ağası, yeniçeri ağası, defterdar ve saire taraflarından bayramlarda padişahlara takdim edilen fevkalâde müzeyyen at ve eğer takımlariyle hükümdara mahsus yapılan kıymettar hayvan takımları hep bu hazinede hıfzolunurdu[43]. Bu rahtlar hazineye teslim edilirken evsafını gösterir bir defterin tertip edilmesi usuldendi[4]. Atinalı surette tutulan bu defterin aslı raht hazinesinde hıfzedilir ve bir sureti de Maliye dairesi baş muhasebesine kaydolunurdu[5].

[1] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 290

[2] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray kısmı) numara 3950 sene 1159.

[3] 1133 H. 1720 den 1147 H. 1734 M. senesine kadar on dört sene zarfında padişahlara takdim edilen rahtların içinde en kıymetlisi Nevşehirli damat İbrahim Paşa'nın, kayınpederi Üçüncü Ahmed'e takdim eylediği rahtlardı; *Has'ahır defteri,* hususi numara 5, *Kâmil tasnifi* vesikalar.

[4] *Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray*) *numara 4670.*

[5] *Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray*) *numara 7050, sene 1216 Raht* hazinesinin devir ve teslimi hakkında sadr-ı âzamın bir telhisi:

Şevketlû Kerametlû...

Has'ahırda kâin murassa raht-ı hümâyun hazinedarı Hacı Hüseyin kulları bâ hatt-ı hümâyun ahır kethüdalığı ile çırağ ve hasbettarik ikinci hazinedar eski Seyit Süleyman kulları merkumun yerine nasb ve tâyin olunmuş olduğundan mûtad-ı hazine olan raht-ı bisat-ı mülûkânelerinin devir ve teslimi lâzımgeldiği beyanile rical-i devlet-i aliyyeden bir kullarının memuriyetle iktiza edenler müvacehesinde mevcut ve maruf olanlarının defterlerine bakılarak müceddeten defter tanzim ve baş muhasebeye kayıt ve raht hazinesi tarafına ilmühaber verilmesini mirahur-ı evvel ağa kulları arzıhal takdimiyle istida etmekle manzur-ı mekârım mevfur-ı şâhâneleri buyurulmak için takdim-i huzur-ı hümâyunları kılınmağın her kimin tayini muvafık-ı irade-i seniyyeleri ise olbabta emr-ü-ferman... (*Dolap vesikaları*, sandık 226 hat numarası 53),

Raht-ı hümâyun hazinesi padişahın sadr-ı âzamdaki mühriyle yani mühr-i hümâyun ile mühürlenmek kanundu[1]. Burada *raht hazinedarı* denilen memurun tebdilinde defter mucibince hazinedeki bütün eşya yoklanırdı[2]. Burada bütün eşyanın cinsini ve nev'ini gösteren muntazam ve esaslı bir ana defter vardı. Raht hazinedarının tebdilinde yerine tayin edilen hazinedarın huzuriyle Maliye baş muhasebe kaleminden tayin edilen bir heyetle devir ve tahrir yapılırdı[3].

Enderun tarihi, has ahur eskilerinden birinin bu raht hazinesinin muhafazasına ve buradaki eşyanın tathirine memur olduğunu ve bu hazine mevcudunun mukayyidi olmak üzere Maliye baş muhasebe kaleminden bir memurun *raht kâtibi* olarak hizmet ettiğini yazmaktadır ki doğrudur; yine aynı eser raht hazinesinin âmiri olmak üzere çuhadar ağayı ve nazırı olarak da birinci mirahuru zikretmiş olması[4] eski teşkilâtın bozulmuş olduğunu göstermektedir.

* * *

Lüzumsuz addedilen ikinci mirahurluk 1251 H. 1835 M. senesinde kaldırılıp[5] 1253 H. 1837 M. senesinde birinci mirahurluk da *ıstabl-ı âmire müdürlüğü* ismini almıştır[6].

[1] *Raşit Tarihi*, C. 2, s. 37 ve C. 3, s. 153.
[2] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) numara 1322 sene 1214.
[3] *Cevdet tasnifi* vesikalar (saray) 4687 sene 1214.
[4] *Enderun Tarihi*, C. 1, s. 164.
[5] *Lütfi Tarihi*, C. 4, s. 164.
[6] *Lütfi Tarihi*, C. 5, s. 100.

SARAY HASTAHANESİ

Yeni sarayda sarayın enderun kısmı hastaları için bir hastahâne vardı. Bu hastahâne Bab-ı hümâyundan içeri girilince sağ tarafta ilk göze çarpan bina idi[1]; o tarihte bu bina Çizme kapısı denilen ve şimdi mevcut olmıyan kapının yanında ve has fırın ittisalinde bulunuyordu.

Bu hastahâne zamanına göre muntazam olup enderunluların mensub oldukları her koğuşun hastalarının yatmaları için ayrı ayrı salonları, hamamları ve müstahdemleri vardı. Sarayda hasta olan bir iç oğlanı'nın hastahâneye yatırılması icab edince hasta hangi odadan ise oranın zabiti tarafından Babüssaâde ağasına haber verilir ve anın müsaadesi alınınca zülüflü baltacılardan bir memur Babüssaâde önünden orta kapıya doğru araba diye bağırır ve derhal orta kapıdaki nöbetçi kapıcı hastaya araba getirtmek için Bab-ı hümâyun yanındaki odun anbarına (Askerî müze yanında idi) gidüp oradaki acemilerin bölükbaşılarına söylerdi.

Bunun üzerine üstü kırmızı çuha ile örtülü, kapalı ve iki oğlan tarafından çekilen iki tekerlekli araba Babüssaâde önüne gelirdi. Bu araba görülünce herkes hattâ padişah bile ona yol verirdi[2].

Babüssaâde önüne getirilen hasta arabaya bindirilir ve hastahâneye götürülüp hangi oda efradı ise hastahanede onlara mahsus koğuşa yatırılır ve eyi oluncaya kadar buradaki tabib ve icabında cerrahlar tarafından tedavi edilirdi.

Hastahânede eyi olmayıp vefat edenler Odun anbarı imamı tarafından gasl olunup kendi odası oğlanları tarafından kaldırılıp Kasımpaşada yahut Üsküdar'da Karaca Ahmed de bulunan Enderunlular mezarlığına defn olunurdu.

Saray kapıları akşam çevrildikten yani kapandıktan sonra enderun iç oğlanlarından biri hastalanacak olursa içeride kiler odasın-

[1] *Thévenot*, fasıl 18, s. 43.
[2] *Thévenot*, fasıl 18, s. 43; *Thévenot* saraya geldiği zaman bu hastahâneyi görmüştür.

daki eczahânede ibtidaî tedavisi yapılır ve sabah olunca hastahaneye kaldırılırdı.

Sarayda odasında hastalanarak vefat edenin ölüsü giceleyin bir kilime konup oda efradı tarafından hastahaneye götürülür ve ertesi günü gine Odun anbarı imamı tarafından gasl olunarak defn edilirdi[1].

[1] Enderun hastanesi kısmı *Türk Tıb tarihi Arşivi*'nin No. 5, s. 17, (sene 1940) nüshasında çıkmış olan Topkapı sarayı müzesi kütüphane memurlarından İsmail Baykal'ın makalesinden hulâsa edilmiştir

NETİCE

Bir zamanlar malî, askerî, adlî, idarî içtimaî, iktisadî teşkilâtı pek geniş ve pek muntazam olan Osmanlı Devleti, onsekizinci asırdan itibaren esaslı surette sarsıntıya uğramasına rağmen bunu karşılamak için teşkilâtında değişiklik yapmamış ve eski ananesini yürütmekte devam etmiştir. Bundan dolayı bu devletin bütün teşkilâtı pek az istisna ile ondokuzuncu asrın ilk yarısına kadar hemen hemen -o da bozuk düzen olarak- aynen devam eylemiştir. Bundan dolayı mühim kısmı zayi olan ve fakat diğerleri elimizde bulunan muhtelif devlet şubelerine ait defterlerden istifade edilmek suretiyle bu devletin teşkilâtını aşağıdan yukarı onaltıncı asır ortalarına kadar devam ettirmek kabil olmaktadır. Bundan evvelki devir için eldeki defter ve vesikalar nispeten az olduğundan onaltıncı asır ortalarından Fatih devrine kadar şöyle böyle bazan tarihlerdeki malûmat ve bazan da bulunabilen defterlerle bu bir asırlık boşluk ta oldukça bilinebiliyorsa da daha evvelki asırlar yâni ondördüncü asrın ilk yarısından onbeşinci asrın ortalarına kadar olan kısım vesikasızlık yüzünden açık kalmaktadır. Bununla beraber devletin sonraki geniş teşkilatının menşeini ilk zamanlara doğru ihtiyatlı bir çıkışla bir dereceye kadar istîdlâlen anlamak kabil oluyor.

Bundan dolayı eserimizin bu birinci kısmında Osmanlı sarayından, Osmanlı hanedanından ve muhtelif saray teşkilâtından bahsederken bilhassa ilk bir asırlık devir açık kalmaktadır; bu açıklık, az da olsa sonradan yeni yeni elde edilen bazı vesikalarla imlâ edilebilir zannındayım.

***

Bu devletin merkez teşkilâtı dolayısiyle mecburî olarak bu ciltde Osmanlı sarayından ve hükümdar ve saltanat hanedaniyle bunların enderun ve bîyrun teşkilâtından kısaca bahsettim. Eseri tetkik edenlere şunu pek açık olarak arzedebilirim ki bu yazılan kısım başlı başına bir âlem olan Osmanlı sarayının muazzam teşkilâtına ait bir eser olmaktan ziyade o teşkilâtın bir fihristi mahiyyetindedir. Yukarıdan beri kısım kısım verdiğimiz malûmat bir takım vesika ve bazı def-

terlerle seyahatnâmeler ve tarihlerden alınan kayıtlara istinat etmektedir. Eğer her kısmın bütün vesikaları ve defterleri ile teferruata kadar tahlil edilecek olursa her bir fasıl müstakil bir cild teşkil eder. Bundan başka Topkapı sarayı kütüphanesinde bulunan bir haylı eserle oradaki arşivde bulunan vesikaların tetkiki neticesinde bu saray teşkilâtı bir çok ciltler halinde meydana çıkarılabilir. Bu eserin mukaddimesinde söylediğim gibi bu da, Topkapı sarayındaki memurlardan bazılarının başarabilecekleri şeylerdendir, Benim bu eserim onlara bu geniş mevzûun ehemmiyetini belirtmeğe kâfi bir rehber vazifesini görebilirse ne mutlu.

Büyükdere 24 Haziran 1943

BİBLİYOGRAFYA

I
Yazma ve basma eserler

Abdi – *III. Ahmedin hal'ine dair tarihçe,* nşr. Faik Reşit Unat, Ankara 1943.

Abdi Paşa – *Vekayinâme,* Umumî Kütüphanedeki yazma.

Abdülkadir Efendi – *Vekayi-i Tarihiyye,* Es'ad Ef. Ktp., No. 2151.

Abdurrahman Paşa (Tevki'î) – *Kanunnâme,* Millî Tetebbu'lar mecmuası, Cüz 3, s. 497-544, İst. 1331.

Abdurrahman Şeref Bey – *Topkapu sarây-ı hümâyun-ı,* TOEM, sene 1-2 deki makale.

Ahmed Rasim – *Tarih ve muharrir.*

Ahmed Refik – *Onuncu asr-ı hicrîde İstanbul hayatı,* TOE neşriyatından.

Ahmed Refik – *Fatih devrine aid vesikalar,* TOEM sene 8.

Ahmed Vefik Paşa– *Lehce-i Osmanî,* İst. 1306.

Âlî – *Künh-ül-ahbar,* C. 1 5; *basılmamış kısımlar,* Umumî ktp. ve hususî ktp. yazma.

Anonim – *Birinci Abdülhamid ve Üçüncü Selim vekayînâmesi,* Tarih Kurumundaki yazma, No. 58.

Anonim – *Buyruldu mecmuası,* Türk Tarih Kurumuna Tarih Encümeninden devredilen kitaplar, No. 39.

Anonim – *Sultan Selimin hal'ine dair risale.* Millet ktp. No. 333.

Arat, R. Rahmeti – *Fatihin Yarlığı,* Türkiyat Mecmuası, VI (İst. 1939).

Arif Paşa – *Mecmua-i Tasavir-i Osmaniyye.*

Asım – *Tarih,* C. 1-2.

Âşık Çelebi – *Meşâir - üş - şüarâ,* yazmaları içün bk. Babinger, GOW, s. 68.

Âşık Paşazâde – *Tarih-i Âl-i Osman.* Âlî Bey neşri.

Atâ – *Tarih-i Enderun.*

Atayî – *Şakayık zeyli,* İst. tab'ı.

Aynî Ali (Müezzinzâde) – *Kavanin-i al-i Osman der hulâsa-i mezâmin-i defter-i divân,* 1280 İst.

Fr. Babinger – *Die Grossherliche Tughra,* Beiträge zur Kunst des İslams, Leipzig 1925, s. 188 - 196.

Belin – *Türkiye iktisadî tarihî,* trc. Ziya Karamürsel, İst. 1931.

Beşir Çelebi– *Menakıb-ı Medine-i Edirne, (*Türk Tıb Tarihi Arkivi, C. 6, sayı 21-22, 1943).

Cafer Çelebi – *Mahruse-i İstanbul Fetihnâmesi,* TOEM neşri, İst. 1331.

T. S. Cantacasin – *Petit traicté de l'origine de Turcqz* ed. Ch. Schefer, Paris 1896.

Celâlzâde Koca Nişancı – *Tabakat - ül - memâlik,* Millet ktp. yazma, No. 779.

Cevad Paşa – *Tarih-i askerî-i Osmanî,* İst. 1297.

Cevdet Paşa – *Tarih,* C. 1-12, 1309 tab'ı.

Chesneau (Jean) – *Le voyage de M. d'Aramon,* publ. par M. Ch. Schefer, Paris 1887.

Defterdar Mehmed Paşa – *Zübdet - ül - vekayi,* Es'ad efendi ktp. No. 2382 ve Nur-ı Osmaniye ktp. No. 3122.

D'Ohsson – *Tableau général de l'émpire Ottoman, Paris, 1191.*

Dursun Bey– *Tarih-i Ebulfeth,* TOEM ilâvesi, İst. 1330.

Edib efendi – *Rikâb vak'anüvisliği zamanında yazdığı tarih,* hususî ktp. yazma.

Edib Efendi – *Tarih,* hususî ktp. yazma.

Eflâkî – *Menakıb-ül-ârifîn,* Umumî ktp. yazması.

Eminî – *Tarih,* Fatih Ktp. 4431.

Encyclopédie de l'Islam, T. I–IV.

Enverî – *Düsturnâme,* nşr. M. Halil Yınanç, İst. 1928.

Ergin (Osman) – *Mecelle-i Umur-ı Belediye* C. I. İst. 1338.

Es'ad efendi – *Teşrifat-ı kadime.*

Esad Efendi, – *Üss-i Zafer.*

Eski Türk kıyafetleri – Zaman kütüphanesi neşriyyatı, trc. Muharrem Feyzi Togay.

Evliya Çelebi – *Seyâhatnâme,* C. 1-10.

Eyyubî Efendi – *Kanunnâme,* hususî ktp. yazma.

Faik Reşat – *Tarih-i Edebiyyat-ı Osmaniyye.*

Feridun Bey – *Münşâat,* C. 1-2, İst. 1274.

Fuat Köprülü – *Osmanlıların etnik menşei meseleleri,* Belleten, Cilt VII, sayı 28 (1943 Ankara).

Maarif Vekâleti, *Güzel San'atlar Mecmuası.*

Hafsa Hatun Vakfiyesi – Topkapu sarayı evrakı, No. 7083.

Halil Edhem – *Meskukât-ı Osmaniyye.*

Halil Nuri Bey – *Tarih,* Hususî ktp. yazın.

Halkondil (Chalcondyle) – Histoire de la décadence de l'Empire gréce et l'établissement de celuy des Turcs, Paris 1620 (A. Thomas'ın zeyli ile).

Hammer (Josef v.) – *Des osmanischen Reiches Staatsverwaltung,* Wien 1815.

Hammer – *Histoire de l'ordre des Assasins,* Paris 1833.

Hammer – *Devlet-i Osmaniye tarihi,* trc. Atâ bey.

Hasan Rumlu – *Ahsen üt-tevârih,* Nur-ı Osmaniye ktp. yazması.

Hasluck – *Bektaşîlik tedkikleri,* trc. Ragıb Hulûsi, İst. 1928.

Haydar Çelebi – *Ruznâme,* Feridun Bey münşaatında.

Hayrullah Ef. – *Tarih.*

Hezarfen Hüseyin – *Tenkih-üt-tevârih.*

Hüseyin (Ayvansarayî) – *Hadikat-ül-cevâmi',* c. 1-2, İst. 1281.

İbn-i ayas – *Tarih* (Bedâyi üz-zuhur), nşr. P. Kahle, M. Sobernheim, Mustafa.

İbn-i Battuta – *Seyâhatnâme,* trc. Şerif Paşa, C. 1-2.

İbn-i Hâcer – انباءالغمرفی ابناءالعمر Veliyyüddin Ef. Ktp. yazması.

İbn-i Kemal – *Tarih-i âl-i Osman,* Nur-ı Osmaniye Ktp. nv. 3078.

İbn-i Mühenna – *Lügat* (İstanbul tab'ı).

İbn-i Şahne – *Tarih,* İbn-ül-esir kenarında (Bulak 1290).

İdris-i Bidlisî – *Heşt Bihişt,* Üniversite Ktp. nushası, no. F 225.

İkdam gazetesi, no. 7744, sene 1336 Zilkade.

İlyas Efendi – *Letâif-i Enderun.*

İslâm Ansiklopedisi Türkçe tercümesi.

İsmail galib – *Takvîm-i meskûkât-ı Osmaniyye.*

İzzî – *Tarih.*

Jorga – *geschichte d. osmanischen Reiches,* C. 1-2 (1908 Gotha).

Kahveci başı Mustafa Nakşî – *Vekayi-i Sultanî, Tarih-i Nakşî,* Ktp. yazma.

Kanunnâme-i Âl-i Osman – (Kanunî zamanına aid).

Kanunnâme-i Âl-i Osman (Fatih'e aid), TOEM neşriyyatı.

Kanunnâme – Âşir Ef. Kütüphanesi, no. 1004.

Kanunnâme – Atıf Efendi Kütüphanesi, no. 1734.

Kanunnâme – Esad Ef. Kütüphanesi, no. 2362.

Kanunnâme – Veliyyüddin efendi kütüphanesi, No. 1790.

Karaçelebi zade Abdülaziz – *Zafernâme,* hususî ktp. yazma.

Karaçelebizâde Abdülaziz – *Ravzat-ül-ebrar.*

Karaçelebizâde Abdülaziz – *Süleymannâme.*

Kâtib Çelebi – *Fezleke,* C. 1-2.

Kavânin-i Osmanî ve râbıta-i âsitâne.

Kavânin-i yeniçeriyân – Hususî kütüphanemdeki müstensah nusha.

Kınalızâde – *Tezkire-i şüerâ.*

Kitab-ı Müstetab – Hususî Ktp. yazma.

Koçi Bey mecmuası – Nur-ı Osmaniye Ktp., No. 6, Hususî Ktp. yazma; Ali Kemalî Aksüt neşri.

Koyunlu oğlu M. Turgud – *Bursa ve İznik tarihi.*

Kramers – *İlk Osmanlı padişahlarının ısdar etmiş oldukları bazı beratlar,* TOEM, sene 5.

Kurdoğlu Fevzi – *Türk bayrağı ve ayyıldız,* Ankara 1936.

Kutb-ı Mekkî – *Seyahatnâme,* Veliyyüddin ef. ktp. nushası.

Küçük Çelebizâde İsmail Âsim – *Raşid tarihi zeyli,* 1741 müteferrika tab'ı.

Lâtifi – *Tezkire-i Şuarâ,* İst. 1314.

Lutfi efendi– *Tarih,* C. 1-8, İst. 1292 ve 1328.

Lutfi Paşa – *Tarih-i Âl-i Osman,* İst. 1341.

Madam Montegü – *Türkiyeye ait mektuplar,* TOEM, sene 5.

Mahmud Kaşgarî – *Divânu Lügât-it-türk,* C. 1-3 (İstanbul tab'ı).

Mansurî zade Mustafa Paşa – *Netâyic-ül-vukuat.*

Marsigli – *l'Etat militaire de l'empire Ottoman,* Paris 1731; bay Nazmi tercümesi, İst. 1934.

Mecdi – *Şakayık tercümesi ve zeyli*

Mecmua – Hâlis Ef. kitapları arasında, No. 2846.

Mecmua – Umumî Kütüphane, No. 5867.

Mecmua – Türk Tarih Encümeni tarafından Tarih Kurumuna devredilen kitaplar arasında, No. 85.

Mehmed Ârif-Necib Asım – *Osmanlı Tarihi,* TOE neşriyatından.

Mehmed b. Bedrüddin – *Hadis-i istihare hakkında eser,* Nur-ı Osmaniye Ktp. No. 2373.

Mehmed Halife – *Tarih-i Gılmanî,* Türk Tarih E. mecmuası, *sene* 14 ilâvesi.

Mehmed b. Mehmed – *Nuhbet-üt-tevârih,* İst. 1276.

Mehmed Said (Feraizîzâde) – *Gülşen-i Maarif,* C. 1-2, İst. 1252.

Mehmed Süreyya – *Nuhbet- ü l - vekayî,* hususî ktp. nüshası.

M. Melling – *Voyage pittoresque de Constantinople.*

Millî tetebbular mecmuası – cüz 1-5.

Mübarek Galib – *Ankara kitabeleri.*

Mustafa Safî efendi – *Zübdet-üt-tevarih,* Veliyyüddin Ef. Ktp. No. 2428.

Münşaat mecmuası – Es'ad Ef. Ktp. No. 3343.

Nâbî – *Surnâme,* nşr. Âgâh Sırrı Levend, İst. 1943.

Naima – *Tarih,* Matbaa-i Âmire ve Müteferrika basımları.

Neşrî – *Tarih-i Âli - Osman,* Veliyyüddin Ef. Ktp. yazması.

Nimetî Efendi – *Kanunnâme,* hususî ktp. yazma.

Olivier – *Voyage dans l'empire Ottoman.*

Orgun (Zarif) – *Osmanlı imparatorluğunda tuğ ve sancak,* Tarih Vesikaları Dergisi, sayı 4.

Oruç bey – *Tarih-i Âl-i Osman,* nşr. Babinger.

Ömer Avni efendi – *Muhtasar Kanunnâme-i Hakanî,* hususî kütüphanemdeki yazma.

Paul Wittek – *Ankara orta zaman tarihine dair,* (Festschrift G. Jacob'da Almanca makale).

Peçevî – *Tarih,* C. 1-2.

Raşid – *Tarih,* 1153 ve 1282 tabıları.

Ricaut – *Histoire de l'état present de l'Empire Ottoman,* traduit de l'Anglais par M. Briot, Amsterdam 1671.

Riyazî – *Tezkiret-üş-şüara.*

Rüstem Paşa – *Tarih-i Â-li Osman.*

Sa'deddin efendi (Hoca) – *Tâc-üt-tevârih,* C. 1-2, İst. 1279.

Sehavî – *Zeyl-üs-sülûk,* Ayasofya ktp. No. 3185.

Sehî – *Tezkire-i Şuarâ,* İkdam neşri.

Selânikî – *Tarih,* İst. 1281; *basılmamış kısımlar.* Esad ef. ktp. No. 2259.

Silâhdar Mehmed Ağa – *Silâhdar tarihi,* C. 1-2.

Solak zade – *Tarih,* İst. 1297.

Sultan Selim I – *Farisî dîvan,* İst. 1306 ve Berlin 1904 tab'ı.

Suphî – *Tarih,* müteferrika tab'ı.

Süreyyâ Bey – *Sicill-i Osmanî,* İst. 1311.

Şem'adânîzâde – *Müri-üt-tevârih,* Umumî Ktp. No. 5144 ve matbu kısımlar; *Takvim-üt-tevârih zeyli,* hususî ktp. yazma.

Şeyh Süleyman Efendi – *Çağatay lugati.*

Şükrüllah – *Behcet-üt-tevârih,* Nur-ı Osmaniye Ktp. nüshası.

Takvim-i Vekayi – sene 1247, cemâziyelahir nüshası.

Takvim-üt-tevârih haşiyesi, hususî ktp.

Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası

Kemaleddin Mehmed (Taş Köprülü zade) – *Tarih-i Saf,* İst. 1287.

Tarih vesikaları dergisi.

Tevârih-i Âl-i Osman; Ayasofya Ktp. No. 2705.

Th. Thornton – *Etat actuel de la Turquie,* Paris 1812.

Uzunçarşılı (İ. Hakkı) – *Veliahd Selimin Onaltıncı Lui ile muharebeleri,* Belleten, Sayı 5-6.

Uzunçarşılı (İ. Hakkı) – *Tuğra ve pençeler,* Belleten, sayı 17-18.

Uzunçarşılı (İ. Hakkı) – *Gazi Orhan bey vakfiyesi,* Belleten, No. 19 (Ankara 1941).

Uzunçarşılı (İ. Hakkı) – *Osmanlı Devleti zamanında kullanılmış olan bazı mühürler hakkında bir tetkik,* Belleten No. 16 (Ankara 1941).

Uzunçarşılı (İ. Hakkı) – *Osmanlı Devleti teşkilâtına medhal,* Ankara, 1940.

Uzunçarşılı (İ. Hakkı) – *Halil Hamid Paşa,* Türkiyat Mecmuası, sayı VI.

Uzunçarşılı (İ. Hakkı) – *Kapıkulu ocakları,* I, Ankara 1943.

Uzunçarşılı (İ. Hakkı) – *Sivas şehri.*

Uzunçarşılı (İ. Hakkı) – *Alemdar Mustafa Paşa.*

Vâkıat-ı Cem, TOEM neşri.

Vasıf – *Tarih,* İst. 1219.

Zaim Mehmed bey– *Tarih,* Nur-ı Osmaniye Ktp., No. 3270.

II
Başvekâlet Arşivi vesikaları

Baş mukataa kalemi, 1 4988 numaralı defter.

Cevdet tasnifi, Adliye vesikaları.

Cevdet tasnifi, saray vesikaları.

Defter-i yevmiye-i oda-i teşrifat, No. 676.

Defter-i yevmiye-i oda-i teşrifat, mükerrer No. 677 (Kâmil tasnifi).

Divan-ı hümâyun ahkâm defterleri.

Dolap vesikaları.

Emirî tasnifi vesikalar.

Emirî tasnifi, 1. Abdülhamide aid vesikalar.

Emirî tasnifi Ahmed-i evvel vesikaları.

Emirî tasnifi Ahmed-i sâlis devri vesikaları.

Emirî tasnifi Birinci Ahmed devri vesikaları.

Emirî tasnifi, Dördüncü Mehmed vesikaları.

Emirî tasnifi, II. Mustafa devri vesikaları.

Emlâk-i Milliye'den arşive devredilen defterler.

Fatih dosyası.

Hazine-i hassa defteri. *(Emlâk-i Milliyeden Arşive devredilen* defterler arasında, 1278 tarihli)

İbn-ül-Emin tasnifi maliye vesikaları.

İbn-ül-Emin tasnifi saray vesikaları.

İbn - ül - Emin tasnifi tevcihat dosyası.

İbn-ül-Emin tasnifi diğer vesikalar.

İkinci Mahmud ruznâmesi.

Kâmil tasnifi defterler, No. 7127.

Kâmil tasnifi, 7224 No. lu دفتر جماعت خدمهٔ مطبخ عامره و حلواخانهٔ معموره و کارخانهٔ سائره در واجب مصر سنه ۱۱۶۹

Kâmil tasnifi, 7170 No. lu دفتر اجمال چاقرجیان و یوه جیان و کوریجیان الخ

Kâmil tasnifi defterlerden divan-ı hümâyun nişan defteri, No. 180.

Kâmil tasnifi, 7156 No. lu ehl-i san'at defteri.

Kâmil tasnifi defterlerden küçük ruznamçe defteri, hususî No. 1.

Kâmil tasnifi defterlerden 7224 No, lu saray mevâcib defteri.

Kanunnâme-i askerî, Divan odası. No. 1.

Menteşe livası Evkaf defteri.

Mühim vesikalar kartonu.

Mühimme defterleri.

El-müntehab kanun-ı haremey-iş-şerifeyn.

Müteferrik sandık vesikaları.

1 Numaralı nâme-i hümâyun defteri.

Rüûs defterleri (Kâmil tasnifi).

Salon vesikaları.

Saray vesikaları.

Sûr-ı humâyun torbası.

Tapu tahrir defteri, No. 370.

Teşrifat mecmuası, Kâmil tasnifi, hususî No. 6.

Üçüncü Selim ruznâmesi *(Başvekâlet arşivine Millî Emlâkden* gelen defterler arasında).

Topkapu sarayı arşivi eski evrak defteri, No. 1.

Topkapu sarayı Hazine tahrir defteri.

DİZİN

I
Şahıs Adları

A

Abaza Hasan 217

Abaza Mehmed Paşa 312

Abaza Siyavüş, Paşa 312

Abbas Ağa (Dar-üs-saâde ağası) 167

Abdal Bey (Ümerâdan) 396

Abdi ağa (Nazır-ı mirî) 358

Abdi Bey (Musahib) 67

Abdi Paşa 61

Abdî (Şair) 115

Abdullah ağa (Silâhdar) 331

Abdullah b. Beyazid II. (Şehzâde) 109

Abdullah Çelebi b. Ser kehhal Ahmed 352

Abdullah Ef. (Anadolu kazaskeri) 116

Abdullah Efendi (Şeyhülislâm) 70

Abdurrahman Çelebi (Reis-ül-Küttab) 117

Abdurrahman Ef. (Müeyyed zâde) 75

Abdurrahman Gubârî 114, 115

Abdurrahman Şeref Bey 16, 471

Abdülaziz (Sultan) 19, 23, 43, 66, 167, 173

Abdülbaki Ârif Efendi 329

Abdülcebbar (Hoca) 114

Abdülgani zâde (bk. Mehmed Ef., Kazasker) 57

Abdülhak Molla 355

Abdülhalim Bey (Ebniye-i Hassa Müdiri) 363

Abdülhalim Ef. (İst. kadısı) 142

Abdülhamid I. 23, 25, 49, 53, 55, 94, 95, 98, 99, 104, 105, 130, 151, 181, 183, 229, 247, 307, 315, 357, 358, 398, 417

Abdülhamid II. 23, 173, 182, 202, 229

Abdülkerim Ef. (Murad III. imamı) 359

Abdüllâtif bey (Mirahur-ı evvel) 482

Abdülmecid (Sultan) 19, 24, 26, 43, 96, 97, 173, 182, 418
Abdülvehhab Ef. (Hoca, Arabzâde) 88, 349, 350
Adlî (bk. Mahmud II.) 229
Ahi Bayezid 37
Ahi Elvan 220
Ahi Hasan 34
Ahiretlik (bk. Dürr-i Şehvar hanım, Abdülhamit I. kızı) 105
Ahi zâde Hüseyin Efendi 57
Ahi zâde Hüseyin Efendi (Seyhül-islâm) 84, 103, 216, 217
Ahmed ağa, (Kozbekçi Halifesi) 463
Ahmed ağa (Mirahur) 488
Ahmed ağa (Yeniçeri ağası) 257
Ahmed b. Bayezid II. 109, 113, 125, 131
Ahmed b. Çelebi Mehmed 108
Ahmed Bey (Mehmed III. kapıcılar kethüdası) 117
Ahmed Bey (Şair) 115
Ahmed (bk. Müneccim başı) 357
Ahmed b. Mehmed IV. 98, 101
Ahmed b. Murad II. 108
Ahmed Çelebi b. Hekimbaşı İsa Çelebi 352
Ahmed Efendi (Cerrahâne müdiri) 355
Ahmed Efendi (Nâme götürücü) 283
Ahmed (Eşkinci) 276
Ahmed Fevzi Paşa, Firarî) 333
Ahmed I. 5, 6, 8, 19, 30, 40, 41, 43, 47, 50, 56, 57, 65, 81, 83, 84, 86, 150, 161, 180, 194, 247, 293, 304, 308, 324, 348, 360, 427, 453, 462
Ahmed II. 5, 43, 50, 53, 88, 89, 129, 146, 149, 174, 175, 182, 192
Ahmed III. 5, 14, 30, 59, 90, 91, 92, 98, 101, 128, 129, 138, 139, 146, 147, 149, 159, 162, 163, 173, 174, 175, 180, 209, 211, 229, 284, 293, 294, 318, 328, 333, 334, 341, 342, 356, 428, 491
Ahmed Paşa (Defterdar) 70
Ahmed Paşa (Hersek zade) 74
Ahmed Paşa (Sadr-ı âzam) 149, 331
Ahmed Paşa (Veliyyüddin zade) 347
Ahmed Serfiçe (Ser muhzırân-ı İstanbul) 384
Ahmed (Ser Kehhal) 352
Ahmed (Sipahi) 320
Akçakoca 33, 107
Akşemseddin 179, 347
Alâeddin b. Ahmed b. Bayezid 126

Alâüddevle Bozkurt (Dulkadir oğlu) 133, 222
Alâüddin Bey (Karaman oğlu) 119, 145
Alâüddin b. Murad II. 108
Alemdar Mustafa Pş. (bk. Mustafa Paşa) 95, 130, 399
Alemdar Yusuf Bey 240
Alemşah b. Bayezid II. 109, 113, 115
Ali Ağa (Hazine Kethüdası) 69, 70, 330
Ali Ağa (Silâdar, bk. Şehid Ali Paşa) 340
Ali bey b. Kel Ahmed Paşa 151
Ali Bey (Karaman oğlu) 145
Ali Bey (lala) 117
Ali Çelebi (Tabib) 352
Ali Efendi (Defterdar) 307
Ali Hüseyin (İmam) 454
Ali İstrumca (Serbölük) 384
Ali İşkodra (Bostancı) 452
Ali Paşa (bk. Çandarlı zade) 72
Ali Paşa (bk. Çorlulu) 341
Ali Paşa (bk. Hadım) 342
Ali Paşa (bk. Şehid Ali Pş., Ali Ağa) 246
Ali Paşa b. Merzifoni Kara Mustafa 146
Ali Usta (Kethüda) 92
'Ammar b. Yasır 313
Amuca zade Hüseyin Paşa 89
Andronikos (Bizans İmp., Yuan oğlu) 120
Ankaravî Mehmed Efendi, (Şeyh-ül-islâm) 129
Arabzade Abdülvehhab Efendi, (bk. Abdülvehhab Efendi) 349
Âşık Çelebi (Tezkiret-üş-şüerâ sahibi) 261
Atâ Ef. (Enderun tarihi müellifi) 294
Atâullah Efendi (Hoca) 194, 348
Avcı Sultan Mehmed IV. (bk. Mehmed IV) 213
Ayas Paşa 487
Ayas Paşa (Erzurum beğlerbeği) 271
Aydınlı Visâlî 291
Aygır İmam (bk. Derviş Efendi) 103
Aygut Alp 107
Ayşe bint-i Murad III 145, 146, 147, 223
Ayşe Hanım (Alâüddevle Bozkurt kızı) 133
Aziz Efendi (bk Kara Çelebi zade) 57, 398
Aziz Mahmud Hüdayî efendi (Üsküdarî) 180
Azmî Efendi (Şehzâde hocası) 349

B

Bafo (Safiye Sultan) 143

Bahayî Efendi (Şeyhülislâm) 332

Bakî (Şair) 77, 392

Bakkalzade Yusuf (Müneccim, tabib) 352

Baltacı Mehmed Paşa 321, 331

Bayezid b. Ahmed I. 86

Bayezid b. Kanunî Sultan Süleyman 6, 7, 36, 40, 45, 49, 53, 56, 64, 76, 77, 78, 79, 109, 112, 127, 132, 149, 209, 212, 214, 223, 231, 252, 259, 260, 261, 292, 295, 351, 367, 403, 411, 432

Bayezid I. (bk. Yıldırım) 4

Bayezid II. 5, 12, 14, 19, 62, 63, 74, 109, 111, 112, 114, 115, 125, 131, 133, 145, 150, 173, 179, 180, 208, 222, 225, 275, 291, 307, 342, 348

Bayezid (Murad IV. kardeşi) 42, 86, 216

Bayezid Paşa b. Yahşi bey 37, 72, 123

Beğlerbeği Mehmed Paşa 67

Behram (Cerrah) 355

Behram Mora (Kethüday-i bağçe-i hassa) 454

Bekir Efendi (Hazine Kethüdası) 333

Bektaş ağa (Bursa beği) 248, 249

Bektaş zade Mehmed ağa (Çavuş) 396

Benli Hasan Paşa 129

Beşir ağa (Diğer Darüssaâde ağası) 91, 162, 163, 164

Beşir ağa (Hacı Darüssaâde ağası) 91, 162, 163, 164

Biber Mehmed ağa 462

Bilal ağa (Darüssaâde ağası) 161

Bilun Hatun 3

Bodur Sinan ağa (çavuşbaşı) 461

Boluvî Mustafa Efendi 54

Bonapart 95

Bosnalı Mehmed ağa 160

Bostanzâde Mehmed Efendi (Şeyhülislâm) 49, 57

Börklüce Mustafa 131

Burhan Efendi (Baş defterdar) 396

Bursalı Mehmed Efendi 284

Büyük Frederik 92

Büyük iskender 251

Büyük Süleyman (bk. Kanunî) 14

C

Cafer ağa (Çavuşbaşı) 117

Cafer ağa (Hadım) 339

Câfer Çelebi (Tacizâde) 75

Câlut 247

Cani Bey 222

Canikli Hacı Ali Paşa 359

Celâl ağa (Mir-i âlem) 431

Celâl Bey (Şair) 115
Celâl zade Koca Nişancı Tosyalı Mustafa Çelebi 77, 411
Cem Sultan 12, 40, 102, 109, 114, 115, 117, 118, 125, 127
Cerrah Kasım ağa 335
Cerrah Mehmed Paşa 116
Cerrah Mustafa 331
Cerrahzade Mevlâna Mehmed 352
Cezayirli Hasan Paşa 94
Cihanşah (Karakoyunlu) 33
Cinci Hüseyin Hoca 86
Cüneyd Bey (Aydın oğlu) 122

Ç

Çağalazâde Mahmud Paşa 54
Çağalazade Sinan Paşa 65, 142
Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa 35, 71
Çandarlı zade Ali Paşa 72
Çandarlı zade İbrahim Halil Paşa 73, 123
Çandarlı zade Mahmud Bey 145
Çelebi Mehmed (ayrıca bk. Mehmed Çelebi; Yıldırımın oğlu) 4, 5, 35, 39, 47, 49, 72, 97, 108, 112, 121, 122, 131, 133, 145, 221, 228, 334, 347
Çelebi zade Abdülkadir-i Âmidî 347
Çorlulu Ali Paşa (bk. Ali Paşa) 311, 328, 332, 334, 337, 341
Çöğürcü Osman 136
Çuhadar Ali Ağa 335

D

Damad İbrahim Paşa (bk. Nevşehirli) 59, 149, 150, 225, 491
Damad İbrahim Paşa (Makbul; Kanunî Vezir-i âzamı; bk. İbrarahim Paşa) 59, 77, 149, 150, 225
Damadî Mehmed Efendi 57
Damad Sirke Osman Paşa 151
Davud Ağa (Kapucıbaşı) 256
Davud Paşa (Vezir-i sânî) 57, 83
Davud (Peygamber) 247
Daye Zade Mehmed Bey 24
Debbağ zade Mehmed Efendi (Şeyhülislâm) 180
Defterdar Mehmed Efendi 291
Defterdar Mustafa Paşa 215
Deli Abdullah Paşa 462
Derviş Efendi (bk. Aygır İmam) 103
Derviş Paşa (Vezir-i âzam) 462
Dividdar Mehmed Paşa 91
Doğan (Köle) 124
Dündar Bey (Osman gazinin amcası) 34
Dürr-i Şehvâr Hanım (bk. Âhiretlik Hanım) 105

Dürrî zade Abdullah Ef. (Nakib-ül-eşraf) 182
Düzme Mustafa 37

E

Ebubekir (Halife) 313
Ebu Eyyub-ı Ensârî 179
Ebul Meyamin Mustafa Efendi (Şeyhülislâm) 180
Ebu Said (Şeyhülislâm) 134
Ebusuud Efendi 77, 78, 197
Ebu Talha 313
Elizabet (İngiliz kraliçesi) 282
Emanuel (Bizans İmparatoru) 133
Emine Sultan (Abdülhamid I. kızı) 151
Emir Ali Bey 37
Emir Barsbay Becasî 125
Emîr Efendi 143
Emir Kara Ali 34
Emîr Sultan (Şemşeddin Mehmed Buharî 179
Emir Süleyman (bk Süleyman Çelebi) 4, 72, 121, 221, 228
Emrullah (Cerrahbaşı) 352
Enişte Hasan Paşa 149
Ertuğrul b. Bayezid I. 108
Ertuğrul Bey 33, 34
Es'ad Efendi (Hoca Sadeddin oğlu) 142
Es'ad Efendi (Şeyhülislâm) 84
Esma Sultan (Abdülhamid I. kardeşi) 151
Esma Sultan (Abdülhamid I. kızı) 151, 223
Esmihan Sultan 149, 150

F

Fatıma Sultan (Ahmed III. kızı) 150
Fatıma Sultan (Murad III. kızı) 145, 147
Fatıma (Süleyman Çelebi kardeşi) 121
Fatih Sultan Mehmed II. 3, 4, 5, 7, 9, 18, 35, 37, 38, 39, 40, 49, 55, 58, 73, 112, 114, 115, 125, 133, 145, 179, 180, 207, 208, 221, 301, 304, 310, 339, 347, 352, 353, 356, 393, 409
Fazıl Ahmed Paşa (bk. Köprülüzade F. A. P.) 60, 68, 87, 101, 257, 258
Fazıl Mustafa Paşa (bk. Köprülüzade F. M. P.) 61, 88, 144, 162, 173, 245, 349
Ferhad Paşa (Vezir-i âzam) 19, 79, 148, 240
Ferhat Özi (ser bostanîyân) 454
Feridun Bey (Münşeat sahibi) 411
Feridun Ulu Arif Çelebi 207
Feyzullah (Çorum alay beği) 54

Feyzullah Efendi (Hoca-Şeyhülislâm) 89, 181, 348, 349, 350
Figanî (Karamanlı) 115
Firakî (Şair) 114, 115
Firdevsî Seyyid Hüseyin Efendi 284
Firenk Mehmed (tabib) 352
Fuat Ağralı 21

G

Galip Efendi - Paşa 95
Gazanfer Ağa 339, 342
Gazi Osman Bey (bk. Osman I.) 3, 131
Gedik Ahmed Paşa 125
Geredeli Hacı Halil Efendi (Galatasaray hocası) 55
Giritli Ahmed Ağa 362
Giritli Ali Ağa 330, 333
Giyom II. (Alman imparatoru) 76
Göde Ahmed Bey 145
Gülbaba 291
Gündüz Bey 107
Gürcü Mehmed Paşa (Hadım) 342

H

Habeşî Mehmed Ağa 164
Hacı Ali Paşa (bk. Canikli) 53, 359
Hacı Beşir Ağa 21, 91, 162, 163
Hacı Hüseyin (Raht-ı hümâyun hazinedarı) 491
Hacı Ivaz Paşa (Tokadlı) 37, 72, 123
Hacı İbrahim Ağa (Kapu ağası) 173
Hacı İbrahim Efendi (Defter emini) 166
Hacı Muslihuddin (Kadı) 113
Hacı Mustafa Ağa (I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman zamanında) 162
Hacı Mustafa Ağa (II. Süleyman zamanında) 162
Hadım Ali Ağa 342
Hadım Ali Paşa 342
Hadım Gürcü Mehmed Paşa 342
Hadım Hasan Paşa 142
Hadım İbrahim Paşa 142
Hadım Sinan Paşa 342
Hadım Süleyman Paşa 148, 342
Hafız Ahmed Ağa-Paşa 128, 215, 216, 376, 404
Hafız-ı Şirazî 76
Hafız İsmail Paşa 462
Hafsa Hatun (İsa bey kızı) 133
Hafsa Hatun (vakf sahibi; Bursada) 411
Hafsa Sultan (Mustafa II. zevcesi) 135, 137, 139
Hakkı Paşa (bk. Koca) 270
Halid ibn-i Velid 183, 313

Halid ibn-i Zeyd (Ebu Eyyub-i Ensârî) 179
Halil b. Orhan gazi 107, 120
Halil Edip Bey 294
Halil Efendi 279
Halil Hamid Paşa 130, 229
Halil Paşa (Çandarlı) 41, 73, 74
Halil Paşa II. (Çandarlı zade) 37
Halil Paşa, II. (Çandarlı zade) 37
Halil Paşa (Kapdân-ı Derya) 65
Halil Paşa (Murad IV. damadı) 147, 245
Halimî Çelebi (Kastamonulu) 348
Hammer 15
Hamza ağa (Peşkir ağası) 331
Hânende Recep Çelebi 136
Hasan ağa (baş kapucu) 384
Hasan ağa (Çuhadar) 335
Hasan ağa (Sermehter) 433
Hasan ağa (Tülbend ağası) 338
Hasan Âli Yücel 21
Hasan Alp 107
Hasan Çavuş 150
Hasan Efendi (Defterdar) 306
Hasan Halife (Yeniçeri ağası) 215
Hasan Kayseri (Serbölük) 384
Hasan Paşa (bk. Enişte) 149
Hasan Paşa (bk. Tiryaki) 349
Hasan Paşa (Vezir) 269
Haseki Sultan 223
Hasib Efendi (Darphane Nazırı) 371
Hatice Sultan (Mehmed IV. kızı) 147, 149
Hatice Sultan (Yavuz Sultan Selim kızı) 145
Hattat Hasan Paşa 321
Hayalî Said Efendi 67
Hayir Bey (Mısır valisi) 126, 239
Hayrettin Efendi (Kanunî'nin hocası) 351
Hayrullah Efendi (Şeyhülislâm) 182
Hazret-i Ebu Eyyub 184
Hazret-i Ebu Eyyub (bk. Ebu Eyyub) 183
Hazret-i Muhammed 180, 181, 183, 274, 277, 278
Hazret-i Ömer 42, 182, 183
Hazret-i Resul 55
Hazret-i Yusuf 209
Hekimoğlu Ali Paşa 92, 143, 212
Hektor 251
Hemdem (Cerrah) 454
Hemdem Paşa 126
Hersek zade Ahmed Paşa 74
Hezarpâre Ahmed Paşa 328
Hısım Mehmed ağa (Çuhadar) 335
Hısım Mehmed Paşa 320
Hızır ağa (çavuş başı) 396

Hızır Gülükesri (Ser muhzırân-ı Edirne) 384
Hızır İlyas Efendi 61
Hibetullah Hanım (Sirke Osman Paşa kızı) 151
Hibetullah Sultan (Mustafa III. kızı) 98
Hîre Bay (bk. Hayır bey) 241
Hoca Sadeddin Efendi (bk. Sadeddin Efendi) 49, 142
Hoca zade Es'ad 57
Hondşehzâde b. Orhan Çelebi b. Emir Süleyman 124
Humbaracı Ahmed Paşa 92
Hümâ Sultan 148
Hümâşah Sultan 150
Hünkâr (bk. Murad I.) 34
Hürrem Sultan 78, 127, 223
Hüsam beyzade 117
Hüsam Çelebi (şair) 115
Hüseyin Ağa (Kethüda) 47
Hüseyin (Avlonyalı) 454
Hüseyin (Bevvab) 381
Hüseyin Efendi (Müneccim başı) 359
Hüseyin (Seferli odasından) 297
Hüsrev Bey (Bosna beği) 145, 150
Hüsrev-i Dehlevî 76
Hüsrev Paşa 215, 216, 256
Hüsrev (Sipahi) 320

İ

İbn-i Temcid 347
İbrahim ağa (Çavuşbaşı) 398
İbrahim ağa (Çavuş başı vekili) 61
İbrahim ağa (Kethüday-i kiler) 324
İbrahim ağa (Silahdâr-ı hassa) 331
İbrahim b. Abdullah (Mehter) 433
İbrahim Bey (Candar oğlu) 133
İbrahim Bey (Haremeyn müfettişi) 139
İbrahim Bey (Murad I. kardeşi) 39, 107, 120
İbrahim b. İshak (Müteferrika) 411
İbrahim efendi (Baş defterder) 396
İbrahim Ethem 308
İbrahim Hanzade (Sokullu paşa evlâdı) 150
İbrahim (Karaman oğlu) 145
İbrahim Paşa (Avlonya mutasarrıfı) 143
İbrahim Paşa (Çandarlı zade) 37, 73, 123, 145
İbrahim Paşa (Damad, Nevşehirli) 91
İbrahim Paşa (Kanunî sadr-ı âzam-ı, makbul - maktul) 13,

53, 127, 145, 223, 231, 274, 295, 327, 487
İbrahim Paşa (Mora seraskeri) 272
İbrahim Paşa (Murad III damadı) 146, 148
İbrahim (Sultan) 5, 26, 42, 43, 48, 50, 81, 82, 85, 86, 88, 103, 110, 128, 129, 134, 142, 149, 173, 216, 217, 225, 296, 328
İbşir Mustafa Paşa 67, 159, 378
İdris Ağa (Dar-üs-saâde ağası) 161
İdris-i Bitlisî 270
İmad zade Seyyit Mehmed Efendi (Nakib-ül-eşraf) 180
İmam-ı âzam 308
İncili Mustafa Çavuş 392
İren (Murad II. zevcesi) 133
İsa b. Ahmed III. 98
İsa bey (Aydınoğlu) 133
İsa Çelebi 37, 108, 120, 269
İsa Çelebi (Hekim başı) 352
İsa (Karamanoğlu) 145
İsfendiyar Bey (Candaroğlu) 121, 122
İskender (Büyük) 251
İsmail Dede Efendi 67
İsmail (Hassa şagirdi) 483
İsmail Musa Erzurum, (Bevvab) 384
İsmail (Reis-ül-küttab vekili) 279
İspirîzade 129
İzmir Oğlu (bk. Cüneyd) 122

J

Jan Honyad 73

K

Kabakçı Mustafa 95, 103
Kabakulak İbrahim Paşa 162, 163
Kadı Abdurrahman Paşa 356
Kadı Burhaneddin 111, 131
Kalaylıkoz Ali Paşa 149
Kandıralı 130
Kandî (Serezli) 115
Kanijeli İbrahim Paşa 334
Kansu Gavri 126, 175
Kantakuzen 71, 120
Kanunî Sultan Süleyman (bk. Büyük-Muhteşem) 6, 7, 36, 40, 45, 49, 53, 56, 64, 76, 77, 78, 79, 109, 112, 127, 132, 149, 209, 212, 214, 223, 231, 252, 259, 260, 261, 292, 295, 351, 367, 403, 411, 432
Kaptan Halil Paşa 57
Kaptan İbrahim Paşa 65
Kaptan Mehmed Paşa 147
Kara Çelebi zade Aziz Efendi 57, 217, 398
Kara Halil Hayrettin Paşa (Çandarlı) 71

Karakaş Mehmed Ağa-Paşa 325, 404
Karamanî Mehmed Paşa 118
Kara Murad Paşa 86
Kara Mustafa Paşa (Kemankeş, Kapdan-ı Derya) 256, 321, 385
Kara Mustafa Paşa (Merzifonî) 244, 460
Kara Yahudi oğlu Mustafa (tabib) 352
Karayılanzade (bk. Mehmed Paşa) 462
Kasım b. Ahmed b. Bayezid II. 125, 126
Kasım b. Ahmed I. 86
Kasım b. Bayezid I. 120
Kasım b. Çelebi Mehmed 108
Kasım (Candaroglu) 145
Kasım (Murad IV. kardeşi) 42, 103, 216
Kasım Paşa 47, 174, 274, 348
Kasini (Fransız heyetşinası) 358
Kavukçu Mustafa Paşa 321
Kayı Han 33
Kayserili Ahmed Paşa 61
Kaytbay 222
Kazasker Abdürrahim Efendi 182
Keçecizade İzzet Molla 23
Kel Ahmed Paşa 151
Kemal Efendi 57
Kemal-i Hocendî 76
Kemânî Ahmed Çelebi 136
Kemankeş (bk. Kara Mustafa Paşa) 256, 321, 385
Kenan ağa (Silâdar) 331
Kethüda Mustafa Efendi 57
Keyvan Bey (İmrahur) 117
Kılıç Ali Paşa 65, 78, 116
Kirli İsmail Efendi 396
Kisedar İsmail Efendi 279
Kisedar Simaî Efendi 279
Koca Cerrahbaşı Derviş Ağa 86
Koca Hakkı Paşa 270, 272
Koca Ragıb Paşa 48, 92, 99, 163, 185
Koca Sinan Paşa 79
Koca Yusuf Paşa 55, 93, 247, 357
Kont Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) 92
Konuralp 33, 107
Korkud B. Bayezid II. 109, 114, 115, 125
Köprülü Mehmed Paşa 87, 217, 218
Köprülü zade Fazıl Ahmed Paşa 60, 87, 101
Köprülü zade Fazıl Mustafa Paşa 61, 144, 162, 173, 245, 349
Kösem Sultan 42, 84, 86, 128, 142, 143
Kurt Ağa (Emir-i alem) 376
Kuşçu Mustafa ağa (Bostancı başı) 460

Kuyucu Murad Paşa 253, 258, 378
Küçük Mustafa Çelebi b. Mehmed Çelebi 122, 123

L

Lala Mehmed Paşa 83, 378
Lala Şahin Paşa 71
Lâ'li (Şair) 115
Loui XVI. 105
Lulu Paşa 219
Lütfi Paşa 77, 100, 149

M

Maan zade Hüseyin bey 314
Maaz b. Cebel 313
Mahmud b. Bayezid II. 109, 115
Mahmud b. Çelebi Mehmed 108
Mahmud Bey (Valide Kethüdası) 141
Mahmud b. Mehmed III. 110, 128
Mahmud I. 61, 91, 92, 98, 104, 135, 139, 162, 163, 174, 180, 295, 438, 482
Mahmud II. (bk. Adlî) 19, 19, 22, 23, 25, 61, 66, 67, 95, 96, 97, 105, 165, 181, 183, 199, 211, 229, 280, 334, 357, 369, 398, 462
Manuel (Yuannis oğlu) 120
Mehmed I (Çelebi) 220, 347
Mehmed II. (bk. Fatih Sultan Mehmed) 14, 35, 38, 73, 74, 188, 263, 264, 275, 309, 339, 347
Mehmed III. 36, 40, 47, 49, 55, 65, 79, 80, 81, 83, 84, 110, 112, 128, 140, 142, 215, 234, 253, 255, 339, 342, 389, 413
Mehmed IV (Avcı) 17, 43, 56, 58, 60, 61, 67, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 98, 101, 110, 128, 136, 142, 143, 146, 147, 149, 173, 174, 175, 180, 182, 208, 212, 217, 225, 244, 247, 249, 255, 274, 292, 296, 323, 324, 335, 348, 349, 357, 378, 403, 404, 416, 418, 427, 428, 444, 460, 482
Mehmed V. (Reşad) 23, 229
Mehmed VI (Vahdettin) 23, 173, 182
Mehmed ağa 240
Mehmed ağa (Bostancı başı) 249
Mehmed ağa (Cundî-Deli) 316
Mehmed ağa (Habeşî) 340
Mehmed ağa (Has odalı-Çirmen) sancak beği 316
Mehmed ağa (Kapu Kethüdası) 340
Mehmed ağa (Kethüda) 162
Mehmed ağa (Kiler Kethüdası) 331
Mehmed ağa-Paşa (Silâhdar) 324

Mehmed ağa (Yeniçeri Ağası) 331
Mehmed Arif Paşa 167
Mehmed b. Abdülhamid I. 98
Mehmed b. Ahmed III. 92, 98, 129
Mehmed b. Bayezid 109
Mehmed b. Bedrüddin Vefaî-i Zeynî 114
Mehmed Bey b. Damad Nevşehirli İbrahim Paşa 150
Mehmed Bey (Karmanoğlu) 121
Mehmed Bey (Mir-i âlem) 433
Mehmed b. Kanunî 109, 132, 180
Mehmed b. Osman (Mehter) 433
Mehmed b. Salih (Mehter) 433
Mehmed Çavuş (Mekkeli) 117
Mehmed Çelebi b. Hasan Efendi (Tabib) 352
Mehmed Çelebi (bk. Çelebi Mehmed, Mehmed I.) 72, 120
Mehmed Çelebi (Tabib) 352
Mehmed Efendi (Silahtar) 247
Mehmed Efendi (Şeyhülislâm) 181
Mehmed Efendi (Vanî) 348, 349
Mehmed Emin Efendi (Haremeyn müfettişi) 165
Mehmed Hasib efendi (Ser Bostanıyân-ı hassa) 466
Mehmed Hasib Efendi (Ser Bostanıyân-ı hassa) 466
Mehmed (Has oda hüddamı) 316
Mehmed Hersek (Kâtib) 454
Mehmed Kemalettin Efendi (Taşköprülüzade) 42
Mehmed (Meydan-ı Siyaset ustası) 386
Mehmed Paşa (bk. Köprülü) 217
Mehmed Paşa (bk. Ramî) 350
Mehmed Paşa (bk. Satırcı) 259
Mehmed Paşa (Karayılanzade) 462
Mehmed Said Efendi (bk. Şeyhülislâm Mirza zade) 46
Mehmed Said Galip Paşa 20, 68
Mehmed (Şehzade, Osman II. kardeşi) 42
Mekkî Mehmed Efendi (Şeyhülislâm) 397
Melik-i Eşref Barsbay 124
Melik-i Eşref Çakmak 125
Melik Nâsır b. Süleyman Paşa 108
Memiş Efendi (Çavuşbaşı) 399
Mengli Giray Han 51
Mermer Mehmed Paşa 306
Merzifonî Kara Mustafa Paşa (bk. Kara Mustafa Paşa) 146, 244, 306, 460
Mesih Paşa 116
Mevlâna Bedreddin (Ser etibba) 355

Mevlanâ Celâleddin-i Rumî 179, 207
Mevlâna Hacı Mehmed (Tabib) 352
Mevlâna Hasan (Tabib) 352
Mevlâna Hayrettin 348
Mevlâna Hüseyin (Sertabib) 352
Mevlâna İskilipli Şemsettin (Tabib) 352
Mevlâna Mehmed (Divan-ı Âlî kâtibi) 352
Mevlâna Mehmed (Tabib) 352
Mevlâna Mehmed (Tabib) 352
Mevlâna Muhyiddin (Tabib) 352
Mevlâna Musa (Tabib) 352
Mevlâna Sinan Çelebi 352
Mevlâna Şemseddin (Hekim başı) 352
Mevlâna Şeyh Ahmed (Kehhal) 352
Mihal oğlu Mehmed Bey 123
Mihrimah Sultan 148
Mihrişah Sultan 143, 165
Mimar Sinan 78
Minkarîzade Yahya Efendi (Şeyhülislâm) 68
Mirza Uluğ bey 358
Moldovancı Ali Paşa 462
Molla Ayas 347
Molla Efendi (Rumeli Kazaskeri) 116
Molla Gürânî (Şemseddin) 347
Moralı Hasan Ağa 331
Muarrifzâde (Balıkesirli) 348
Muhammed-ül-Mustafa (Peygamber Hz.) 241
Muhibbî (=Kanunî) 77
Muhteşem Süleyman (bk. Kanunî) 76
Murad I. 4, 5, 6, 34, 35, 39, 108, 111, 119, 120, 131, 133, 145, 165, 208, 220, 228, 403
Murad II. 4, 6, 33, 35, 37, 73, 74, 108, 112, 113, 114, 124, 133, 165, 173, 179, 182, 220, 221, 228, 269, 339, 415
Murad III. 18, 19, 26, 30, 40, 49, 60, 62, 65, 67, 77, 79, 81, 84, 101, 112, 114, 116, 128, 140, 142, 145, 146, 148, 150, 180, 259, 274, 293, 334, 339, 342, 348, 359, 367, 378
Murad IV. 6, 8, 23, 25, 26, 36, 42, 50, 54, 81, 84, 85, 86, 103, 142, 175, 180, 183, 213, 215, 216, 225, 234, 248, 255, 256, 281, 300, 310, 312, 342, 364, 371, 404
Murad V. 43, 173
Murad b. Ahmed b. Bayezid II. 125, 126
Murad Paşa (Kuyucu) 253
Murad (Saraydar) 454
Murtaza Kulu Han 284
Musa Ağa (Silâdar-Paşa) 85

Musa Çelebi 4, 6, 40, 72, 108, 121, 269
Musa Çelebi (Musahib) 215
Musahib Mustafa Paşa 67, 147
Mustafa Ağa (Büyük mirahur) 489
Mustafa Ağa (Darüssaâde ağası) 144
Mustafa Ağa (Gürcü, Yeniçeri ağası) 338
Mustafa Ağa (Haseki) 463
Mustafa Ağa (Silâhdar) 332
Mustafa Ağa (Yeniçeri Ağas) 180
Mustafa Ahmed (Bevvab) 384
Mustafa Behçet Efendi (Hekimbaşı) 354
Mustafa Bey (Baltacı Mehmed Paşazade) 331
Mustafa Bey (Kastamonu beği) 149
Mustafa b. Kanunî 77, 109, 127
Mustafa (bk. Celâlzade Koca Nişancı) 77, 411
Mustafa b. Seyid Mehmed (Mehter) 433
Mustafa Çavuş (İncili) 392
Mustafa Çelebi 35, 37, 39, 73, 121, 122, 123, 131
Mustafa Çelebi b. Hasan Efendi 352
Mustafa Çelebib. Hekimbaşı Şemseddin 352
Mustafa Çelebi b. Mehmed Çelebi 108, 122, 123
Mustafa Çelebi b. Murad I. 39
Mustafa Efendi (Horpüşteli) 348
Mustafa (Fatih oğlu) 4, 100, 109, 114, 131
Mustafa I. 41, 82, 83, 84, 86, 161, 173, 180
Mustafa II. 5, 36, 89, 90, 91, 92, 128, 129, 135, 137, 138, 139, 146, 173, 174, 182, 225, 317, 332, 348, 349, 350, 453, 455, 456
Mustafa III. 25, 46, 50, 52, 53, 54, 61, 92, 93, 94, 98, 130, 146, 176, 181, 183, 185, 187, 188, 210, 236, 417, 462
Mustafa IV. 25, 53, 61, 95, 130, 173, 174, 181, 280
Mustafa Nakşî Efendi 53, 61
Mustafa Paşa 274
Mustafa Paşa (bk. Alemdar) 95, 130, 399
Mustafa Paşa (bk. İbşir) 378
Mustafa Paşa (Defterdar) 215
Mustafa Paşa (Mansurî zade) 15
Mustafa Paşa (Sarıkçı) 321
Mustafa Paşa (Vezir) 270
Mustafa Reşit Bey (Hâcegân-ı Divanı Humâyun'dan) 202
Mustafa Reşit Paşa 19
Mustafa Safi Efendi (Hünkâr imamı) 8

Mustafa Sâfi Efendi (Hünkâr imamı) 360
Mustafa (Sipahî) 320
Müderris Osman Efendi (Yenişehirli) 46
Müeyyedzade (Amasyalı, Abdurrahman Efendi 75
Mükrime Hâtun (bk. Sitti hatun) 133
Müneccim başı (bk. Ahmed Efendi) 357

N

Nabî 101
Nadirşah 163, 281
Nafiz Paşa (Umur-ı Maliye nazırı) 371
Nakibüleşraf Ali Efendi 174
Nakkaş Hasan Paşa 57, 321
Nâsırüddin Bey (Dulkadir beği) 121
Nasuh Bosna (Ser muhzıran-ı Rumeli) 384
Nasuh Paşa (Sadr-ı âzam) 56, 57, 253
Nasuh (Sipahi) 320
Necati (Şair) 115
Nefise Sultan b. Murad I. 145
Nevâlî Efendi (Hoca) 116, 117
Nev'î Efendi 279
Nevşehirli İbrahim Paşa (bk. Ibr. Pş. - damad) 59, 90, 91, 149, 150, 284
Neyzen Mehmed Çelebi 136
Nişancı Şeydi 77
Niyazî (Karamanlı) 115
Nurbânu Sultan 142, 143, 223

O

Oğuz Han 33, 227
Oğuz Han b. Cem 115, 125
Olama Han 223
Orhan b. Emir Süleyman 121, 124
Orhan Bey-Gazi 3, 5, 33, 34, 39, 71, 107, 111, 119, 120, 131, 133, 219, 220, 228, 269, 403
Osman Bey, I. (Gazi) 3, 33, 34, 39, 107, 119, 131, 133, 179, 182, 183, 263
Osman II. 36, 41, 50, 53, 81, 83, 84, 86, 98, 128, 133, 161, 165, 173, 180, 233, 256, 293, 348, 412
Osman III. 48, 49, 54, 92, 98, 129, 140, 143, 360
Osman ağa (binbaşı) 104
Osman ağa (Darüssaâde ağası) 165
Osman ağa (Kapu ağası) 341
Osman ağa (saray kethüdası) 342
Osman ağa (silâhdar) 331
Osman (Halife) 313

Osman Hayri ağa (bostancıbaşı) 466
Osman Paşa (bk. Özdemir oğlu) 60, 378
Osman Paşa (Vezir) 146
Osman Şah b. Alemşah Bayezid II. 109, 115

Ö

Ömer Bey (Osman Gazi'nin kayın atası) 133
Ömer Efendi (Hâce-i Sultanî) 84, 348
Ömer Faruk (Halife) 241, 313
Özdemir oğlu (Osman Paşa) 60, 378

P

Paşmakcı zade Ali Efendi 43, 88
Patrona 90, 129
Pazarlı Bey 119, 131
Peçevî İbrahim Efendi 349
Pirî Mehmed Paşa 75, 77
Pirî zade Osman Molla 360
Piyale Paşa 78, 215, 274

R

Ramî Efendi 279
Rami Kadın 139
Rami Mehmed Paşa 89, 225, 350
Ratib Efendi 105, 359
Rebia Kadın 138
Receb Ali (Câmeşuy) 444
Receb Paşa 103, 128, 129, 215, 216, 217
Reis-ül-küttab Bekir Efendi (bk. Şırvanlı Kara Bekir Efendi) 139
Reis-ül küttab Ragıb Efendi (bk. Koca Ragıb Paşa) 163
Reşad (bk. Mehmed V.) 229
Rüstem Paşa 33, 34, 127, 148, 214, 263, 274
Rüştü Üstek (Ser alkışçı Tevfik Bey oğlu) 202

S

Sabri Efendi 279
Sadeddin Efendi (bk. Hoca) 49, 142, 348, 349
Sadî (Şair) 115
Safiye Sultan (Bafo) 142, 143
Safiye Sultan (Mustafa II. kızı) 146
Sakib Efendi 279
Salih Paşa 19
Samsa Çavuş 33
Sarıkçı Mehmed Ağa-Paşa 337
Sarıkçı Mustafa Paşa 321, 348
Sarı Sultan Selim (bk. Selim II.) 78, 109
Sarı Süleyman Paşa 244
Satırcı Mehmed Paşa 259, 427

Savcı Bey b. Murad I. 108, 111, 120
Sefer b. Hasan (Kuloğlu) 377
Sehâyî 115
Selim b. Ahmed III. 98
Selim I. (bk. Yavuz Sultan Selim Şah) 14, 28, 40, 49, 66, 70, 74, 76, 109, 112, 113, 114, 126, 175, 183, 201, 209
Selim II. (bk. Sarı) 5, 38, 40, 49, 62, 65, 78, 84, 110, 112, 127, 148, 150, 180, 194, 315, 342, 348, 367
Selim III. 18, 19, 22, 25, 48, 49, 53, 54, 61, 94, 95, 96, 103, 130, 142, 143, 161, 173, 174, 175, 176, 188, 189, 236, 243, 272, 284, 338, 358, 359, 417, 462
Semiz Ali Paşa 148, 215
Serdar İbrahim Paşa 397, 460
Server ağa (bk. Sünbül ağa, Saray ağası) 160
Seyyid Ahmed-üş-Şerif (Sünusi şeyhi) 182
Seyyid Hacı Mehmed (Tabib) 352
Seyyid Mehmed Paşa 334, 375
Seyyid Ömer Paşa 256
Seyyid Süleyman (Haznedar) 491
Seyyid Yusuf ağa 335
Sırp beği 72
Silahdar Ali ağa (bk. Şehid Ali Paşa) 341
Silahdar Ali Paşa 147, 334
Silahdar Mehmed ağa 331
Silahdar Mehmed Efendi 241
Silahdar Mehmed Paşa 146
Sinan Bey (Ser zevvakîn hassa) 409
Sinan Çavuş 252
Sinan Paşa (Hadım) 342
Sinan Paşa (Sadr-ı âzam-Cağala zade) 19, 65, 79, 142, 216, 231, 234, 239, 240
Sinan Paşa (Tazarruat sahibi) 348
Sinan Paşa (Vezir) 378
Sitti Hâtun (bk. Mükrime Hatun) 133
Siyavüş Paşa (Sadr-ı âzam) 19, 104, 116, 148, 150, 173, 312, 378
Sofî Bayezid 347
Sofu Mehmed Paşa 328, 364
Sokullu Mehmed Paşa 77, 78, 148, 149, 150, 396
Sulamış 33
Sultan Gavri (bk. Kansu Gavri) 236
Sultan Selim Şah (bk. Selim I.) 70, 307
Sultan Veled 207
Sultanzade Mehmed Paşa 54, 150

Sultanzade Mustafa ağa 375
Sun'î (Şair) 115
Süleyman I. (bk. Kanunî, Muhteşem, Büyük Süleyman) 76
Süleyman II. 5, 56, 61, 87, 88, 104, 144, 162, 180, 188, 209, 213, 229, 245, 249, 256, 328, 331, 347, 349, 350, 428, 430
Süleyman ağa (Dar-üs-saâde ağası) 84
Süleyman ağa (Kapucubaşı) 370
Süleyman b. Ahmed III. 101
Süleyman Bey (Dulkadır oğlu) 133
Süleyman Çelebi 40, 108, 121, 220
Süleyman Çelebi b. Orhan Çelebi b. Emir Süleyman 125
Süleyman İskenderiyye (Ser muhzırân-ı Mısır) 384
Süleyman Paşa b. Orhan 39, 71, 107, 108, 111, 119, 131, 148, 207, 208, 244, 403
Süleyman Paşa (Hadım) 342
Süleyman Paşa (Kapudân-ı Derya) 69
Süleyman Şah (Germiyan oğlu) 111, 133
Süli Bey (Dulkadır oğlu) 133
Sünbül ağa (bk. Server ağa, Saray ağası) 160
Süruri (Gelibolu) 115

Ş

Şahidî (Edirneli Şair) 115
Şahingiray 359
Şahingiray (diğer) 359
Şah İsmail 75, 125, 126, 131
Şahkulu 131
Şahsultan bint-i Kanunî 149
Şamdanîzâde (Kaptan) 163
Şani zade 329
Şarabdar İlyas 124
Şehid Ali Paşa 159, 246, 293, 329, 340
Şehinşah b. Bayezid II. 109, 112, 113
Şehzâde Kasım 236
Şemseddin (bk. Molla Güranî) 347
Şemseddin (Hekimbaşı) 352
Şemsi Çelebi 348
Şemsi Paşa 67
Şerahbil b. Hasene 313
Şevkî (Şair) 115
Şeyh Ahmed Raşid Efendi (Dolmabahçeli) 202
Şeyh Edebali 34, 133
Şeyh Galip 23
Şeyh Seyyid Abdülbâki Efendi 244
Şeyh Tevfik Bey (baş alkışçı) 202
Şeyhülislâm Esat Efendi 84
Şeyhülislâm Mirza zade (bk. Mehmed Said) 46

Şeyhülislâm Yahya Efendi 25
Şeyh Vânî Efendi 244
Şirvanlı Kara Ebubekir Efendi (bk. Reis-ül-küttab Bekir Efendi) 139
Şükürullah'ın (Behcet-üt-tevarih sahibi) 33

T

Tabanı Yassı Mehmed Paşa 54
Taci zade Câfer Çelebi 75
Tahmisci oğlu 61
Tahsin Öz 31, 207, 228
Tâliî (Şair) 115
Tayyar Efendi 294
Tayyar Paşa (Hacı Ali Paşa torunu) 359
Telli Haseki 86
Teodora (Kantakuzen kızı) 120
Tırnakçı Hasan Paşa 321
Timur 72, 120, 121, 278
Timurtaş bey (Paşa) b. Emir Ali Bey 34, 37, 71
Tiryaki Hasan Paşa 349
Tomanbay 126
Topal Ahmed Ağa-Paşa 300, 323, 325, 404
Topal Mehmed Ağa 324
Topal Recep Paşa 84, 103
Topal zade (Bostancı Lethüdası) 463
Tosun Mehmed Efendi (İmam) 360
Tuğrul b. Yıldırım Bayezid 131
Turgut Alp 33, 107
Turhan Sultan 143
Türabî (Şair) 115

U

Uğurlu Mehmed 145
Ulu Arif Çelebi 207
Umur Bey (Garbî Paflagonya emiri) 33, 34
Usta İlyas 263
Usturacı Mehmed 136
Uzun Hasan Bey 131, 145, 277
Uzun Hasan (Hamlacı) 483

V

Valide Sultan (bk. Kösem Sultan) 223, 249
Vanî Mehmed Efendi 100, 348, 349
Veliyyüddin Efendi (Müdderis) 284
Veliyyüddin zade Ahmed Paşa 347
Vezir Mustafa Paşa 54, 270
Visâlî (Aydınlı) 291
Vuslatî Efendi 279

Y

Yahşi Bey (Amasyalı, Bayezid Paşanın babası) 37
Yahya Bosna (Ser muhzırân-ı Anadolu) 384
Yahya Efendi 57
Yahya Efendi (bk. Şeyhülislâm) 25
Yakub Bey (Germiyan oğlu) 121
Yakub Bey (Murad I. oğlu) 39, 108, 111, 131
Yakub (Hassa saracı) 483
Yakub (Şahin kayacısı) 407
Yavuz Sultan Selim (bk. Selim I., Sultan Şah Selim) 5, 28, 40, 49, 66, 70, 76, 109, 112, 113, 114, 126, 175, 183, 201, 209, 225, 226, 231, 236, 239, 241, 259, 270, 291, 292, 307, 310, 338, 339, 348, 421, 432, 488
Yemişçi Hasan Ağa 378
Yemişçi Hasan Paşa 234
Yesarî (Hattat) 19
Yıldırım Bayezid, I. 4, 35, 39, 108, 111, 112, 120, 131, 133, 165, 179, 208, 221, 289, 329, 403
Yorgi (Hassa Şahincisi) 407
Yusuf Ağa (Hazine kethüdası) 307
Yusuf Ağa (Kapıcılar kethüdası) 138
Yusuf Ağa (Tersane emini) 370
Yusuf b. Çelebi Mehmed 108
Yusuf Bey (Alemdar) 240
Yusuf b. Hasan (Kuloğlu) 377
Yusuf İzzettin 43
Yusuf Paşa (bk. Koca) 54, 55
Yusuf Peygamber 175, 308
Yusuf (Şahin kayacısı) 407
Yuvannis (Bizans imparatoru) 120

Z

Zaganos (Terzibaşı) 121
Zekâi Dede 202
Zekeriyya Efendi (Şeyhülislâm) 397
Zenbilli Ali Efendi (Müftü) 75
Zenop (Cerrah) 355
Zeyneb Sultan (Abdülhamid I. kardeşi) 151
Zübeyr b. 'Avam 313

II
Yer, Millet, Kavim, Devlet Adları

A

Abbasî halifeleri 38, 201, 221, 222

Acemi kışlası (Veznecilerde) 465

Acemi oğlanı kulluğu 154

Acem memaliki ve acem 269, 281

Adalar 451

Adana 478

Adil köşkü 191, 265

Adlî Tıp Dairesi 18, 465

Adliye dairesi (yanan) 433, 437

Ağa bağçesi 456, 465, 467

Ağalar Cami (Topkapu sarayı kütüphanesi) 27, 192, 420

Ağalar hamamı 318

Ağrıboz 163, 368

Ahırkapu 9, 19, 472

Ahi Elvan Cami (Ankara'da) 220

Ahiler 34, 39, 71, 120

Ahmed III. Çeşmesi 14

Ahmed III. Kütüphanesi 318

Ahmed III. yemek odası 30

Ahmed I. mutalâa odası (Yeni sarayda) 30

Ahyolu 368

Ak'ağalar kapısu (Sarayda) 23, 215

Ak'ağalar koğuşu 23, 24

Akçakoca 107

Akhisar 121

Akkoyunlular 145, 251, 273

Akköprü 483

Akşehir 110

Akviran 407

Alaşehir 231

Alay kapusu (bk. Bâb-ı Humâyûn) 10

Alay köşkü 9, 18, 169, 444

Alay meydanı (bk. Eski divan yeri) 20, 21, 22, 364

Ali bey köyü bağçesi 453

Altın yol 28, 29

Amasya 37, 72, 75, 100, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 117, 118, 122, 125, 126, 127, 131, 347

Anadolu 34, 57, 71, 72, 73, 84, 88, 105, 108, 110, 111, 113, 116, 120, 121, 123, 124, 133, 145, 163, 184, 196, 197, 201, 207, 215, 217, 218, 219, 227, 228, 251, 252, 256, 264, 270, 272, 273, 331, 354, 355, 369, 370, 374, 384, 405, 406, 407, 451, 468, 471, 472, 478, 483

Anadolu beğlikleri, beğleri 71, 72, 108, 111, 113, 196, 207, 227, 228

Anadolu hisarı 264

Anadolu Selçukîleri 201, 227, 228, 251, 252, 272, 273
Anapoli 272
Ankara 34, 35, 66, 68, 72, 107, 108, 120, 121, 122, 131, 219, 220
Antalya 108, 109, 111, 112, 114, 125
Arab 281
Araba kapusu 26
Aras nehri 85
Arnavutköyü bağçesi 453
Arnavutluk 295
Arslanhane 19, 83
Arzhâne 25
Arz odası 11, 16, 23, 24, 47, 49, 83, 97, 192, 242, 266
Arz odası (Fatihin) 38
Arz odası kapusu 49
Âsâr-ı atika müzesi 18
Askerî dikimhâne 19
Askerî müze binası 11, 17, 437, 493
Askerî sevkiyyat dairesi 18
Asya 234
At meydanı 53, 290, 295
At meydanı sarayı 295
Atranos (Orhâneli) 368
Avlonya 143, 454
Avrupa 91, 139, 234, 259
Avusturya (bk. Nemçe) 5, 87, 88, 89, 92, 94, 132, 162, 213, 234, 239, 244, 252, 257, 260, 282, 348, 378, 427
Ayadimitri Tepesi 9, 12
Aya İrini Kilisesi 9, 17
Ayasimeon sütunu 26
Ayasofya camii ve semti 9, 11, 12, 14, 48, 54, 125, 129, 154, 165, 189, 197, 198, 419, 433, 437
Ayasofya kilisesi 9, 12
Ayasofya Kütüphanesi 91
Ayastefanos 451
Ayazma bağçesi 453
Aydın 108, 111, 112, 291, 353, 365, 478
Aydın oğulları 122, 133

B

Baba 'Amr Köçekleri 427
Baba çeşmesi 22
Bâb-ı Âli (bk. Paşa Kapusu) 18, 46, 59, 104, 204, 392, 394, 396, 398, 427, 469
Bâb-ı Hümâyun 9, 10, 12, 14, 15, 16, 20, 23, 169, 188, 192, 255, 377, 378, 380, 385, 386, 387, 437, 465, 466, 471
Bâb-ı Hümâyun (Edirne Eski Sarayında) 6
Babüssaâde (bk. Enderun kapusu, Harem kapusu) 11, 15, 16, 20, 22, 23, 24, 47, 48, 174, 176, 184, 193, 194, 212, 254, 255,

256, 260, 266, 329, 332, 339, 340, 342, 345, 360, 418, 419, 425, 493
Bâb-üs-sâde ağası dairesi (bk. Kapu ağası dairesi) 23
Bâb-üs-selâm (bk. Ortakapı) 20
Bağcılar ocağı 452
Bağdad 25, 36, 85, 256, 274, 281
Bağdad Köşkü 25
Bahariye caddesi (Eyub'da) 202
Bahçekapu 169
Bahçıvanlar Koğuşu 21
Balat 264
Balıkesir 34, 107, 108, 111, 112, 348
Balıkhane 19
Balıkhane Kapısı (Yeni sarayda) 10, 19
Balıkhane ocağı 456, 467
Balkanlar 245
Bamyacılar ocağı 452, 456, 467
Başkapı gulamı dairesi 26, 27
Başkapı gulamı odası 27
Başvekâlet arşivi 17
Bayezid camii 154, 165, 416
Bayezid Kulluğu 141
Bayezid Semti 17, 140, 243, 260, 369
Bebek 464
Bebek bağçesi 453
Beğlerbeği 8
Belgrad 76, 87, 88, 244, 245, 261
Berberîler 267
Beşiktaş 366, 453, 465
Beşiktaş bağçesi 453
Beşinci yer 19
Beykoz 264
Beykoz bağçesi 453
Beyoğlu 354
Biga 107
Bilecik 3
Birinci ahur 472
Birinci avlu 363
Birinci Mirahur dairesi 15
Birinci Murad bey imareti (Bursada) 165
Birinci yer 14
Bîrun (Topkapu sarayında) 30, 287, 345, 353, 355, 364, 366, 371, 375, 376, 403, 404, 451, 495
Bizans devleti, imparatorları, Bizanslılar 14, 34, 37, 38, 71, 72, 73, 120, 121, 122, 123, 124, 133, 201
Bizans hududu 33
Boğaziçi 14, 25, 63, 64, 65, 91, 403, 451
Boğaziçi yalıları 63
Bolayır 71
Bolu 107, 109
Bosna 145, 150, 249, 290, 295, 325, 335, 384, 404
Bostancıbaşı dairesi 18, 457

Bostancı fırını (bk. Fırın mahbesi) 457
Bostancı hasekileri koğuşu 18
Bostan iskelesi 184, 187
Boşnak çocukları, (bk. Potur oğlanları) 290
Bozok 33
Budin 149, 331
Buğdan 69, 122, 368, 381, 385, 388, 394, 406
Buğdan voyvodaları 51, 211, 257, 279, 283, 388, 399, 436
Buğdaycılar kapısı (Eski sarayda) 154
Buhara 282
Buhara hanlığı 280, 282
Bulgaristan 71, 485
Bursa 3, 4, 5, 34, 107, 108, 121, 124, 165, 179, 219, 220, 249, 405, 411, 472, 483, 484
Bursa İç kal'ası 3
Bursa sarayları 290
Büyükdere 464
Büyükdere bağçesi 453, 496
Büyük kule 26
Büyük Liman (İstanbul) 12
Büyük oda 8, 294, 298, 299, 300, 301, 320, 325
Büyük oda gılmanı koğuşu 8

C

Caferî'ler 163, 281
Cami-i Kebir (Edirne'de) 165
Cami-i Kebir (Merzifon'da) 165
Candar oğulları 109, 114, 120, 122, 133, 145
Canik 359
Cariyeler dairesi 28
Cebehâne 17, 141, 255
Cebehâne meydanı 16, 19
Cehrin 460
Celâliler 80, 128
Celvetiyye 180
Cenevizliler 123
Cengiz imparatorluğu 18, 251
Cezayir ocağı 19
Cihadiyye 55

Ç

Çadır mehterlerinin kışlası 260
Çakırköyü 407
Çaldıran 252, 278, 432
Çanakkale boğazı 124
Çandarlı ailesi 35, 37, 123
Çankırı 109
Çardak (Akhisarda) 121
Çarşamba semti 27
Çatalca 460
Çayır köşkü 19
Çemberlitaş 324
Çeşme avlusu 23

Çeşmeli sofa 29
Çıldır 269
Çırağan sarayı 465
Çırpıcı çayırı 259
Çinger köyü 407
Çinili köşk 18
Çinili oda 353
Çinliler 251
Çirmen 256, 316
Çizme kapısı 10, 16, 19
Çorlu 311, 328, 332, 334, 337, 341
Çorum 54, 131
Çölmek bağçesi 468
Çubuklu bağçesi 453

D

Dağıstan hanları 279
Dağistan 282
Danimarka 279
Dârende 125
Darphâne (İstanbulda) 15, 17, 165, 270, 361, 369, 370, 371
Darphane kapısı 10, 17, 18
Darüssaâde ağası dairesi 26, 27, 100
Darüssaâde ağası dairesi kapısı 27
Darüssaâde ağası Mehmed ağa türbesi (Çarşanba'da) 27
Davut Paşa bağçesi 453
Davut Paşa Camii 456
Davutpaşa sahrası 79, 88, 240, 243, 245, 246, 256, 259, 429
Deâvi Kasrı 15, 17
Defterhâne 15
Değirmen Kapısı (Yeni sarayda) 10, 19
Değirmen ocağı 452, 456, 467
Demirkapı (İstanbul yeni sarayının bk. Meyyit kapısı) 6, 9, 10, 12, 15, 18, 30, 264
Demirkapı nevbethanesi 433
Dergâh-ı Âlî (bk. Orta kapı) 380, 381, 382, 383, 384, 386, 394
Destereciler semti 154
Dimetoka 120, 264, 427
Divanhâne (bk. Divan-ı hümâyun) 11, 22
Divân-ı Hümâyun 17, 21, 22, 116, 153, 191, 201, 202, 214, 248, 258, 265, 270, 273, 280, 287, 290, 332, 345, 355, 362, 363, 364, 370, 371, 373, 376, 377, 378, 383, 386, 389, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 401, 409, 437, 438, 456, 459
Divan-ı Hümâyun salonu 11, 14, 15, 22
Divan yolu 154, 155, 185, 243, 437
Divit odası 22
Diyar-ı bekir 53, 270, 369, 372, 374

Doğancı koğuşu (bk. Hâne-i bazyân) 297, 299
Doğancılar (Üsküdarda meydan) 256, 259, 405, 456
Doğan köyü (Yenişehirde) 100
Dolap kapısı 26
Dolap ocağı 452, 456, 467
Dolmabahçe 202, 453, 465
Dördüncü yer (Sarayda) 24, 25, 26
Dubrovnik 69
Dulkadır oğulları 120, 133, 222
Düzce 107

E

Eczahâne (Sarayda) 27, 353
Edirne 3, 4, 5, 6, 50, 53, 56, 57, 69, 71, 78, 88, 90, 101, 109, 115, 122, 123, 125, 129, 132, 142, 165, 182, 217, 241, 244, 255, 256, 259, 271, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 298, 299, 323, 325, 341, 355, 364, 382, 384, 407, 415, 418, 422, 427, 457, 461, 468, 469, 470, 472, 474, 479, 482
Edirne bostancı ocağı 462, 468, 469, 470
Edirne kapı 14, 181, 185, 186, 243, 392
Eflak ve Eflak beğleri - voyvodaları 51, 69, 122, 211, 257, 279, 283, 367, 368, 372, 381, 385, 388, 394, 399, 406, 436
Eğri 36, 55, 79, 142, 232, 234, 240, 247, 253, 255, 330, 335, 349, 352, 389, 403, 413
Eğrigöz 407
Elçi Hanı (Çenberlitaşta) 324
Emed 407
Eminönü iskelesi 116, 167, 397
Enderun-ı Hümâyun (Topkapı sarayında) 16, 30, 48, 192, 240, 303, 329, 335, 339, 383, 415, 416, 420, 425, 437, 441, 445, 464, 466, 472, 482, 490, 492
Enderun ağaları mescidi 24
Enderun kapısı (bk. Babüssaâde) 20
Enderunlular mezarlığı 493
Enderun tavilesi 474
Erdel ve Erdel beğleri, kralları 51, 69, 217, 257, 279, 283, 385, 388, 394, 399, 426, 436
Ereğli (Konya'nın) 127
Ergani madeni 69, 370
Ermeni patrikleri 399
Erzak ambarı (Yeni Sarayda 18
Erzincan 72
Erzurum 248, 271, 335, 370, 384
Eski cami (Edirne'de) 5, 182
Eski Divanhâne (bk. Eski Divanyeri) 20

Eski Divan salonu (bk. Deâvî Kasrı) 15, 17, 471
Eski Divan yeri 20
Eski odalar 183
Eski Saray (Bizans sarayı) 14
Eski Saray (Edirne'de) 5, 6, 290, 291
Eski Saray (İstanbul'da) 7, 14, 129, 148, 160, 166, 362, 365, 383, 415, 416, 417, 418
Eskişehir 107, 120, 483, 484
Eski Topkapı köşkü 18
Eski yalı köşkü 18
Eski yalı köşkü kapısı 18
Esma Sultan Sarayı 57
Et meydanı 57
Evrenos oğulları 122
Eyyub 27, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 202, 451
Eyyub Camii 184
Eyyub Türbesi 184, 185, 186

F

Fas 280, 282
Fatih Camii 48, 55, 142
Fatih Sultan Mehmed Hastahanesi 352
Fatih türbesi 181, 185, 187
Fatih Vakıfları 165
Felemenk (bk. Niderlanda) 279, 375
Fenerbahçe 453
Fırın mahbesi (Sarayda) 461
Filibe 56, 483
Filurya bağçesi 453
Foça 120
Françe (bk. Fransa) 279, 280
Fransa ve Fransızlar 94, 95, 105, 282, 348, 358

G

Galata 55, 264, 366
Galata halkı 55
Galata kulesi 433
Galata kulesi nevbethânesi 433
Galatasaray 55, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 301, 303, 324, 325, 361, 362, 365, 387, 415, 417
Galatasarayı evkafı 293
Garbî Anadolu 478
Garbî Paflagonya 33
Garbî Rumeli 71
Gelibolu 75, 115, 122, 123, 239, 240, 275, 353, 462
Germiyan memleketi 71, 108
Germiyan oğulları 108, 111, 114, 120, 121, 124, 133
Girid 60, 70, 87, 330, 333, 362
Göksu bağçesi 453
Gülhâne 65
Gülhâne askerî rüşdiyesi 19
Gülhâne hastahanesi 16, 19

Gülhâne meydanı 19
Gülhane ocağı 452, 456
Gülükesri 384
Gümüşhâne 370
Gürcüler ve gürcü hanları 131, 279, 283

H

Habeş eyaleti 274
Habeşîler 159, 160, 164
Hacı Bektaş köçekleri 53
Hacı Beşir Ağa hamamı 21
Hacı Beşir hamamı 21
Haçlılar 72
Haçova 349
Hadaik-i Hassa 453
Haleb 126, 236
Haliç 451, 459
Halkalı bağçesi 453
Hamam (Sarayda) 300
Hamid ili (bk. Isparta) 108, 123
Hamidiye evkafı 165, 456
Hamid oğulları 71, 111
Hamlacı koğuşları 462
Hamlacılar ocağı 18
Han çiftliği 243
Hâne-i Bâzyân 299
Hâne-i Hassa (bk. Has oda) 327
Hane-i Hass-ı Sultânî (bk. Has oda) 325
Hâne-i Kebir (bk. Büyük oda) 298
Hâne-i Sagir (bk. Küçük oda) 298
Hâne-i Seferli (bk. Seferli koğuşu odası) 300, 301
Harem ağaları hastahanesi (Yeni sarayda) 21
Harem dairesi (Edirne yeni sarayında) 6
haremeyn-i-şerifeyn 164
Haremeyn-i şerifeyn 164, 165, 166, 167, 281, 416
Harem-i Hümâyun bağçesi 28
Harem-i Hümâyun camii 161
Harem-i Hümâyun kapısı (bk. Ak ağalar kapısı) 215
Harem-i Hümâyunun araba kapısı 154
Harem-i Hümâyun (Yeni Sarayda) 16, 20, 22, 26, 27, 28, 30, 134, 137, 140, 144, 156, 159, 168, 184, 225, 287, 317, 325, 339, 382, 415, 418, 420
Harem Kapısı (bk. Babüssaâde, Ak ağalar kapısı, Kızlar kapısı) 20, 27, 48
Harmancık 368
Has ahır 11, 13, 19, 471, 473, 474, 476, 477, 478, 479, 481, 482, 484, 488, 491
Has ahırlar (Edirnede) 6
Hasan gediği 253
Has bağçe 17, 19, 64, 352, 452, 453, 454, 455, 457, 458
Has fırın kapısı 141

Hasırcılar koğuşu 17
Hasköy bağçesi 453
Has oda (bk. Hâne-i Hass-ı Sultanî, Hane-i Hassa) 24, 25, 64, 193, 297, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 325, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 342, 352, 409, 411, 412, 418, 419, 472
Has oda kapısı 83, 199
Has oda köşkü 244
Hâs odalılar koğuşu 8
Hastahane (bk. Saray hastahânesi) 14
Hâtun Kervansarayı (Tavasta) 113
Havass-ı Hümâyun Koruları 490
Haydarpaşa bağçesi 453
Hayrabolu 474, 479, 482
Hazine dairesi 11
Hazinedarlar dairesi 29
Hazine-i hümâyun koğuşu 24, 25, 304, 305, 306, 308
Hazine Kethüdalığı dairesi 24
Hazine odası 297, 301, 304, 308, 309, 311, 319, 320, 404
Hazine oğlanı koğuşu 8
Hazret-i Halid türbesi (Ebu Eyyub-ı Ensarî türbesi) 27, 179, 184, 185
Helvahâne (Sarayda) 21, 66, 438, 441, 442
Hersek 454
Heybeci ocağı 456
Hıristiyan 13, 279
Hırka-i saâdet dairesi 25, 26, 28, 193, 242, 244, 247, 310, 437
Hicaz 161, 425
Hintliler 251
Hocapaşa 169
Horpüşte 348
Hotin 432
Hünkâr bağçesi sarayı (bk. Edirnede Yeni saray) 5, 6
Hünkâr sofası (Yeni sarayda) 28, 29, 30

I

Irakeyn 56
Irgat pazarı 57
Isparta 108, 111, 112, 122
Istabl-ı âmire 15, 372, 471, 472, 473, 481, 482, 488, 489, 490, 491, 492
Istıranca dağları 403

İ

İbrahim Paşa sarayı (bk. Paşa sarayı) 290, 291, 292, 293, 295, 296, 298, 299, 323, 325, 361, 435, 453
İç hazine 22
İç kapı 20
İki kapı arası 15, 472

İkinci avlu 15, 472
İkinci kapı 16, 26
İkinci Mehmed camii (bk. Fatih camii) 188
İkinci Murad camii ve imâreti (Bursada) 165
İkinci Osman vakıfları 165
İkinci yer (Yeni sarayda) 20, 26
İlhanî'ler 201, 273
İlk Osmanlı kuvvetleri 39
İmrahur köşkü 488
İncili köşk 19, 456, 467
İncili köşk ocağı 452, 456
İnegöl 33, 107
İngiltere ve İngilizler 94, 139, 279, 282, 284, 348, 423
İnönü 107, 483
İplikçiler hanı 57
İran, İran şahları 42, 54, 60, 75, 79, 80, 84, 90, 109, 125, 126, 128, 132, 163, 209, 221, 223, 234, 245, 280, 282, 284, 378, 386, 387, 389, 392, 397, 421
İran hacıları 281
İran valileri 283
İsakçı 165
İshakıye Köşkü 19
İshakpaşa yokuşu 9
İskender Çelebi bağçesi 453
İskender Çelebi sarayı 290
İskenderiyye 222, 384
İskenderiyye (bk. İşkodra) 452
İskilib 352
İslâmlar (bk. Müslümanlar) 279
İslâm âlemi 75
İslam câmiası 19
İslam devletleri 277
İspanya 282, 348
İstanbul 4, 5, 6, 7, 9, 10, 17, 35, 37, 47, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 81, 86, 87, 91, 94, 95, 98, 99, 105, 109, 121, 124, 126, 127, 128, 132, 134, 142, 149, 164, 165, 173, 175, 179, 180, 182, 194, 196, 197, 200, 213, 214, 218, 227, 233, 239, 240, 247, 248, 249, 253, 254, 256, 258, 259, 261, 263, 264, 278, 279, 290, 291, 295, 308, 349, 352, 355, 356, 357, 361, 363, 366, 369, 372, 374, 375, 378, 384, 386, 388, 390, 391, 392, 393, 394, 398, 399, 405, 406, 415, 418, 422, 423, 425, 453, 455, 458, 459, 460, 461, 468, 469, 471, 474, 482, 483, 484, 485, 486, 487
İstanbul bedesteni 398
İstanbul bostancı ocağı 451, 453, 454, 456, 458, 459, 461, 462, 463, 464, 465, 466
İstanbul darphanesi (bk. Darphane) 370
İstanbul İmparatorluğu (bk. Bizans) 72

İstanbul kabadayıları 84
İstanbul nevbethânesi 433
İstanbul sarayı 3, 291
İstanköy 66, 368
İstavroz bağçesi 8, 453
İstavroz sarayı 3, 8
İstrumca 384
İşkodra (bk. İskenderiyye) 452
İşlemeciler ocağı 467
İtalya 73
İzmir 66, 122, 131, 368, 381
İzmit 107, 149
İzmit Körfezi 120
İzmit ormanları 457
İznik 3, 71, 124

K

Kabak meydanı (Edirnede) 4, 5, 256, 259
Kadıköy 451, 464
Kadıköy bağçesi 453
Kadın efendi dairesi 28, 29
Kadirga limanı 472
Kafes (Sarayda, bk. Şimşirlik) 103, 104, 105, 150, 173, 175
Kaftanlı odaları 292
Kâğıthane 214, 371, 403, 451, 461, 488
Kâğıthane bağçesi 453
Kahire 124, 126
Kahve ocağı (Divanda) 22
Kal'at-ül Cebel (Kahirede) 124, 126
Kalayhâne ocağı 21
Kalender bağçesi 453
Kamaniçe 87, 256, 258
Kandıra 107
Kandilli bağçesi 65, 453
Kandiye 60
Kanije 334
Kapı ağası dairesi (bk. Babüsaâde ağası dairesi) 23, 24
Kapı arası 20
Kapı Kulu Askerleri Kışlası (Edirne'de) 4
Kapı oğlanları koğuşu (Yeni sarayda) 8
Karaağaç 63
Karaağaç bağçesi 453
Kara Bâli bağçesi 453
Karaca Ahmed 493
Karacadoğan 33
Karacahisar 3, 107, 484
Karadeniz 12, 111, 122, 459, 462
Karadeniz sahilleri 122
Karaferye 66
Karakoyunlu 33, 273
Karaman 65, 109, 113, 114, 121, 124, 125, 127, 131, 365, 407
Karaman oğulları 71, 114, 120, 121, 123, 131, 145
Kara Mustafa Paşa Köşkü 25, 26
Karesi 71, 111

Karesi ili 108
Karınâbâd 483
Karlofça 89
Kars 269, 335, 337
Kasımpaşa 264, 366, 493
Kasr-ı Adâlet (Edirne'de) 6
Kasr-ı adl 22
Kastamonu 109, 111, 112, 114, 149, 370, 478
Kâtib-i Sır dairesi (Sarayda) 25
Kavak Yenihisarı 264
Kavala 66
Kayıkhâne 18
Kayıkhâne ocağı 452, 453, 456, 464, 467
Kayılar 33
Kayseri 407
Keban 370
Kefe 109, 111, 112, 368
Kemerli kapı 18
Keşan 368
Kethüda dairesi 25
Kıbrıs 13, 54, 231
Kıbtîler 365
Kırım hanları ve hanzâdeleri 133, 134, 136, 174, 176, 194, 201, 211, 223, 249, 273, 279, 280, 282, 283, 359, 376, 394
Kırım yarımadası 73, 112
Kırkkilise 483
Kırklar Mevkii 27
Kız kulesi 50, 264
Kızlar kapısı (bk. Harem kapısı) 418
Kilâr-ı Âmire 303, 325, 365
Kiler-i Hassa 24
Kiler odası 297, 301, 302, 303, 311, 317, 318, 319, 323, 325, 353
Kiler oğlanı koğuşu (bk. Kiler odası) 8, 320
Kireç iskelesi 167, 169
Kite 120
Koçhisar 368
Koltuk kapısı 10, 21
Konstantaniyye (bk. İstanbul) 14, 51, 221, 385, 488
Konya 85, 109, 111, 112, 114, 127, 179, 356
Konya çelebileri 182
Koska 369
Kosova 39, 121, 122, 131
Koz bekçi kapısı 349
Koz bekçileri koğuşu 17
Köprülüler 81, 87
Kösem Valide Camii 165
Köstendil 365
Kubbe altı 22, 26
Kudüs 164
Kule bağçesi 453
Kule kapısı 26
Kule (Sarayda) 382, 383, 385
Kuru çeşme bağçesi 453
Kuşçular koğuşu 8

Kuşhâne matbahı 24, 62, 442, 467
Kuşhâne meydanı 27
Kuşhane ocağı 456, 467
Küçük oda, (bk. Hâne-i sagîr) 24, 297, 298, 299, 323
Küçüksu bağçesi 453
Küre 370
Kürt beyleri 223
Kütahya 108, 109, 111, 112, 114, 127, 180, 372, 407
Kütüphane (bk. Saray kütüphanesi) 24
Kütüphane (Galata Sarayında) 295

L

Lâleli 165
Lâle bağçesi 25
Lâleli camii 151
Lehler ve Lehistan 36, 42, 84, 87, 213, 233, 247, 256, 279, 282, 283, 348
Limni 122
Limonluk bağçesi 14
Litroz 264
Livadya 60
Lulu' Paşa Camii (Ankara'da) 219

M

Mabeyin dairesi 61
Macarlar ve Macaristan 239, 421
Macar Papazları 211
Mahmud II. evkafı 165
Makrıhore (bk. Makrıköy) 453
Makrıköy 453
Malatya 72
Maliye nezareti arsası 16
Malta 215
Malta şövalyeleri 215
Maltepe (bk. Pelekaton) 54, 119
Mamak bağçesi 468
Manisa 73, 78, 100, 109, 110, 111, 112, 114, 116, 127, 132
Manyas gölü 17
Maraş 407
Marmara 9, 12, 14, 64, 451, 459, 472
Matbah-ı âmire 21, 27, 62, 150, 361, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 441, 442, 443
Matbah-ı âmire memurları mescidi 21
Mecidiye Köşkü 9, 25, 26
Medine-i Münevvere 164, 314
Mehterân-ı Hayme 435, 436
Mehterhâne-i Tabl-u alem 263, 266, 268, 373, 409, 432, 433
Mekke ve Mekke şerifleri 117, 164, 167, 239, 279, 280, 282, 283, 349, 425
Memâlik-i Acem 269

Memlûkîler-Memlûk develeti 75, 124, 125, 126, 159, 201, 221, 222, 227, 239, 251, 391
Menteşe beyleri 121
Mercan kapısı (Eski sarayın) 415
Merc-i Dabık 75, 126, 236
Meriç 290
Merzifon 146, 165
Mesih Paşa bağçesi 468
Meydan-ı Divan 193
Meydan-ı Siyaset 386
Meyit Kapısı (bk. Demir Kapı) 15, 21
Mezbele keşan ocağı 452, 456, 467
Mısır 69, 75, 109, 114, 124, 125, 126, 132, 149, 159, 161, 162, 167, 175, 221, 231, 239, 241, 259, 305, 307, 316, 324, 331, 340, 367, 368, 374, 375, 376, 384, 431, 462, 488
Mihal oğulları 122
Mihrişah valide vakıfları 165
Mikyas-ı Nil 259
Mirgûn bağçesi 453
Mirî Salhane 366, 410
Moğullar 273
Mohaç 213
Mora 46, 272, 335, 454
Mora Yenişehri 100
Moskov 163
Mudurnu 33
Muğla 113
Murad III. Yatak odası (Yeni Sarayda) 30
Musul 320, 335
Mülk-i Rum 221
Müslümanlar (bk. İslâmlar) 288, 290, 355
Müslüman boşnak çocukları (bk. Potur oğlanları) 290
Müslüman hükümdarı 219

N

Nemçe 36, 163, 234, 260, 279, 282, 349
Niderlanda (bk. Hollanda-Felemenk) 279
Niğde 121
Niğebolu 72, 221, 365, 487
Nöbet odası (Yeni sarayda) 27
Nur-i Osmaniye camii 165

O

Ocak sofası 28
Odun ambarı 18, 493
Odun kapısı 432, 433
Oğuz boyları 33
Orhaneli (bk. Atranos) 368
Orta Cami (Hasbahçede) 457
Orta Kapı (ayrıca bk. Dergâh-ı âlî) 11, 13, 15, 16, 17, 20, 21, 23, 155, 166, 169, 186, 189, 198, 216, 242, 243, 248, 255, 312,

321, 332, 364, 377, 380, 381, 382, 383, 385, 386, 387, 389, 396, 416, 419, 435, 438, 465, 471, 472, 493

Ortaköy 465

Ortaköy bağçesi 453

Ortanca tevkifhanesi (bk. Pabukçuluk) 27

Osman II. evkafı 165

Osmanlı beğliği 3, 107

Osmanlı hânedanı 33, 34, 35, 36, 43, 153, 375

Osmanlılar, Osmanlı devleti, Osmanlı hükümdarları - pâdişahları, Osmanlı imparatorluğu, ekseri sahifelerde 33

Osmanlı Sarayı (bk. Topkapu sarayı, Yeni saray) 495

Osmanlı şehzâdeleri 81, 86, 100, 102, 105, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 121, 126, 132, 207, 236

Otağ-ı Hümâyun yeri (Davut Paşada) 79

Otlukbeli 131

Otluk kapısı 10, 19, 456, 472

Ö

Özi 94, 454

P

Padişah aileleri 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139

Padişah çocukları 153, 154, 155, 156, 157

Padişah kızları 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152

Papuçluk (bk. Ortanca tevkifhânesi) 27

Paris 95

Park 18

Pasarofça 90

Paşa bağçesi 453

Paşa kapısı (bk. İbrahim Paşa sarayı) 18, 46, 52, 97, 99, 105, 146, 154, 162, 177, 199, 201, 258, 266, 314, 332, 362, 392, 396, 397, 400, 425, 456

Paşa sancağı 407

Paşa sarayı (bk. İbrahim Paşa sarayı) 325

Pelekaton (bk. Maltepe) 119

Peyk kışlası 424

Pişkeş kapısı 24

Portekiz 282

Potur oğlanları (bk. Müslüman boşnak çocukları) 290

Prusya 92, 279, 283

R

Raguzalılar 228

Raht-ı Hümâyun hazinesi 491, 492

Reis-ül-Küttab odası(Bâb-ı âlide) 425

Reşid iskelesi 124
Revan 36, 84, 85, 140, 175, 193, 213, 248, 255, 274, 300
Revan odası 25, 26
Rîdaniye 75, 231
Rikâb Solakları dairesi (Bâb-ı hümâyunda) 430
Rize 66
Rodos 127
Roma İmparatorluğu 18
Romalılar 19, 20, 159, 472
Romanya 165
Roma Şarkî İmparatorluğu 73
Rum 120, 124, 133, 214, 221, 399
Rum (=Anadolu) 221
Rumeli 4, 34, 35, 39, 42, 49, 57, 71, 72, 73, 88, 103, 105, 108, 109, 111, 113, 116, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 132, 151, 184, 196, 197, 208, 212, 256, 264, 272, 297, 331, 351, 367, 370, 374, 384, 407, 468, 469, 485
Rumeli beğleri 35, 122
Rumeli Hisarı 264, 462
Rumeli Yenihisarı 264
Rumlar 120, 124, 133, 256
Rum patrikleri 399
Rusçuk 261
Ruslar ve Rusya 53, 92, 93, 94, 279, 282, 284

S

Sâdâbâd 341
Safeviyye devleti 125, 126
Sahn-ı Seman 77
Sahn-ı Süleymaniye 77
Sakalar çeşmesi 437
Sakalar kışlası 437
Sakız 66, 368
Salacık bağçesi 453
Salkımsöğüt 9
Saraçhane 243
Saraçhane köpürüsü (Edirnede) 6
Saraçlar köprüsü (Edirnede) 56
Saray ahurları 11
Saray bağçesi 216
Sarayburnu 9, 10, 18, 19, 26, 50, 457, 462, 472
Saray cebehânesi 254, 255
Saray (Ekseri sahifede) 3
Saray hastahânesi 493, 494
Sarây-ı Âmire (bk. Topkapu Sarayı) 40, 63, 79, 327
Saray-ı Âtik-ı Mâmure 7
Saray-ı cedid 342
Sarây-ı Cedid-i Âmire (bk. Topkapu Sarayı) 9
Sarây-ı Cedid-i Sultanî (bk. Topkapu Sarayı, Yeni saray) 325
Sarayiçi (Edirnede) 5, 6
Saray kilârı 303
Saray Kütüphaneleri 288

Saray Matbahı (bk. Matbah-ı Âmire) 11, 21, 364, 365
Saray Matbahları 11, 21
Saray Mescidi 313
Sarık Odası (bk. Revan Odası) 25
Sarıyer 403
Saruhan 108, 109
Saruhan beğleri 114
Saruhan oğulları 111, 121
Sazlıdere 123
Sefarethaneler (İstanbulda) 54, 65, 294, 392
Seferli Gılmanı koğuşu 8, 24
Seferli odası 297, 299, 301, 312, 317, 318, 319, 323, 419
Sekedin 35
Selânik 66, 120, 228, 457, 472, 483
Selâtin-i Osmaniyye 48
Selçuk Hükümdarları 231
Selçukîler 201, 227, 228, 251, 252, 272, 273, 391
Selçuk İmparatorluğu 18
Selimiye 165
Selimiye Camii 78
Semendire 109, 111, 484
Semerkand 121
Seng-i Rikâb-ı Kethüdayî 425
Senk-i ibret 17
Sepetçiler köşkü 9, 18, 19, 467
Sepetçiler köşkü ocağı 452, 456
Serdab kasrı 19
Serfiçe 384
Sırp kuvvetleri 72
Sırplar 120, 133
Sicilya 279
Sidrekapsi Madeni 69
Sigetvar 76, 259, 261, 411
Silâhdar ağa dairesi 25, 330
Silâhdar hazinesi 25, 334
Silistre 270, 300, 323, 324, 365, 404, 489
Silivri 248
Sîm Sakaları koğuşu 17
Sinan Paşa kasrı 19, 216
Sinop 122
Sirkeci 18, 462
Sirkeci iskelesi (bk. Vezir iskelesi) 9, 167
Sis 407
Sivas 72, 111, 112, 126, 127, 131
Siverek 372
Siyaset çeşmesi 17
Sofa (bk. Kara Mustafa Paşa Köşkü) 26
Sofa köşkü (bk. Sofa) 83
Soffa-i hümâyun 54
Sofya 88
Soğuk çeşme 456
Soğuk çeşme kapısı (bk. Park kapısı) 9, 10, 17, 18
Soğuk çeşme ocağı 452, 465, 467
Solak çeşmesi (Edirnede) 53
Söğüt 33

Sultan Ahmed camii 48, 165, 193, 198, 249, 424
Sultan Ahmed semti 435
Sultan Bayezid camii 416
Sultan Bayezid hastahanesi 352
Sultan Bayezid köşkü (bk. Sinan Paşa köşkü) 19
Sultaniye bağçesi 453
Sultan Mahmud köşkü 19
Sultan Mahmud Türbesi 57, 437
Sultan Mehmed Camii 48
Sultan Murad dairesi 30
Sultan Osman Köşkü 30
Sultan Osman taşlığı 30
Sultan önü 107, 484
Sultan Selim Camii (Edirnede) 4, 5, 129
Suriye 75, 114, 124
Süleymaniye Camii 7, 48
Sünnet odası 25, 26, 47

Ş

Şahsultan dergâhı 202
Şam 239, 240, 374, 380, 384, 425
Şark devletleri 263
Şark memleketleri 277
Şark vilâyetleri 223
Şehremini dairesi (Sarayda) 363
Şehr-i Zor 269
Şehzâde Camii 165, 183
Şehzâdeler dairesi aralığı 30
Şehzâdeler dairesi kapısı 28
Şehzâdeler dairesi (Sarayda) 28, 29
Şehzâdeler mektebi (Sarayda) 27
Şekerci Kapısı 437
Şeyh Vefa semti 474
Şimşirlik kasrı 110
Şimşirlik (Sarayda) 47, 82, 103, 173, 174
Şirket-i Hayriye Kömür deposu 18
Şirvan 139

T

Tahtânî Hasoda 310
Taht Kapısı 28
Taht salonu kapısı 49
Taşkule (bk. Taş oda) 26
Taş oda 26
Tatarlar 252
Tavas 113
Tazıcılar ocağı (Üsküdarda) 456
Tebriz 56
Teke 108
Tekirdağı 407
Telgrafhane fabrikası kapısı 18
Temeşvar 248
Terkos 264
Tersane 50, 451, 462
Terziler koğuşu 18
Tıbb-ı adlî 444

Tıb medresesi (Süleyman-ı Kanunî'nin) 352
Tırhala 462
Tırhala Yenişehri 87
Tibet 251
Timurîler-Timur imparatorluğu 18, 72, 278
Tokad 37, 72
Tokat bağçesi (Beykozda) 453
Topçular bağçesi 453
Tophane 50, 203, 366
Tophane ocağı 452
Topkapı 54, 243
Topkapı ocağı 466
Topkapı sarayı arşivi 17
Topkapı Sarayı (bk. Yeni saray, Saray-ı cedîd-i âmire) 17, 9, 10, 14, 16, 20, 25, 27, 30, 31, 85, 140, 184, 207, 211, 212, 225, 235, 236, 287, 291, 297, 452, 496
Topkapı Sarayı müzesi 235
Topkapı Sarayı suru 17, 30, 433
Trabzon 66, 109, 111, 112, 113, 125, 131, 484
Tulumbacı ocağı 456
Tuna 88, 245, 261
Tunca nehri 4, 6, 123
Türbe-i mübareke-i Hazret-i Ebu Eyyub 183
Türkler 16, 124, 136, 208, 251, 259, 267, 309, 348, 403, 432
Türk aileleri 74
Türk aristokrasisi 38
Türk beğleri 35, 37, 39
Türk çiftçileri 451
Türk devletleri 107, 131, 201, 251
Türk devlet ricali 73
Türkiye mâdenleri 370
Türk kuvvetleri 71
Türk ordusu 77
Türk ricali 37
Türkiye 91, 95, 195, 197, 370, 373

U

Ulu Cami (Bursada) 219
Urban (bk. Arablar) 75
Uzun çarşı 432

Ü

Üçüncü kapı (Sarayda) 10, 19, 20, 26
Üçüncü yer (Sarayda) 24, 27
Üsküdar 12, 14, 90, 116, 196, 197, 240, 259, 264, 366, 396, 403, 406, 451, 456
Üsküdar bağçesi 453
Üsküp 369

V

Valide Camii (Üsküdarda) 165
Valide Sultan Dairesi 28, 29

Valide Sultan hastahanesi 352
Valide Sultanlar 140, 141, 142, 143, 144
Valide Taşlığı 28
Vardar Yenicesi 122
Varna 73, 179
Vefa semti 472
Venedik 52, 112, 143, 279, 282, 332
Vezir iskelesi (bk. Sirkeci iskelesi) 167, 397
Vezir Sarayı (bk. Paşa kapısı) 332
Vezneciler 465
Vidin 72
Vidos bağçesi 453

Y

Yahudi kadınlar 78
Yahudiler 78
Yakalı Baltacılar ocağı 21
Yalı köşkü ocağı 452, 456, 457
Yanbolu 474
Yanık kalesi 240
Yarhisar 107
Yedikule 50, 264, 396, 397, 433
Yeni Cami 165
Yeniköy (İstanbul'da) 264
Yenipazar 208
Yeni Saray 10, 12, 14, 16, 18, 26, 30, 140, 141, 145, 146, 147, 154, 159, 264, 287, 294
Yeni saray bahçesi (Edirnede) 6
Yeni saray (Edirnede) (bk. Hünkâr bağçesi sarayı) 4, 5, 6
Yeni saray (İstanbulda bk. Topkapı sarayı) 17, 5, 6, 7, 8, 9, 10
Yeni saray mevkii (Edirnede) 4
Yenişehir 3, 66
Yenişehir-i Mora 100
Yeşil Cami 165
Yeşilköy 453
Yıldırım Bayezid Camii (Bursada) 165
Yunanistan 472

Z

Zağra 474
Zenci 345
Zülüfliyan kapısı 48
Zülüflü baltacılar koğuşu 22
Zülüflü baltacılar koğuşu kapısı 26

III
Istılahlar ve Mühim Maddeler

A

Aba 332

Ababafân (abacılar) 447

Âbâdî kâğıd 284

Acemi ağaları 159

Acemi (cariye) 134

Acemi has odalılar 316

Acemiler 295, 302, 311, 312, 323, 330, 418

Acemilik 319, 330, 334, 337, 463

Acemi ocağı 71, 289

acemi oğlanı (bk. acemiler) 295, 451, 476

Acemî zurna 263

Acemvarî kemer 318

Adalet fermanı 83

Âdet-i nevruzziye 358

Ağa babası 383

Ağa imamı 197

Ağa Kapısı Karakulağı 463

Ağa odası (mehterlerin birinci odası) 435

Ağa (Şehzâde maiyyeti) 99

Ağavat muayedesi 193

Ağayân-ı bîyrun 16, 345

Ağayân-ı enderun 16

Ağayân-ı hâne-i has 311

Ağa yazıcısı 417

Ağay-ı Babüssaâde (bk. Babüssaâde ağası) 339

Ağır sancak beyliği 150

Ahdnâme 55, 277, 278, 282, 284

Ahitnâme defteri 279

Ahkâm-ı şerife 270

Ahlatî (mehter usulü) 266

Ahur halifesi 490

Ahur kethüdası 490

Ak ağalar 160, 161, 176, 193, 215, 255, 292, 301, 306, 339

Ak alem 231, 373

Akçe (gümüş para) 34, 112, 221, 276, 292, 293, 298, 299, 300, 301, 302, 305, 306, 308, 311, 316, 319, 320, 327, 328, 330, 333, 334, 336, 337, 340, 341, 342, 345, 351, 355, 358, 359, 362, 366, 367, 372, 374, 375, 376, 380, 384, 385, 389, 391, 393, 394, 395, 399, 404, 407, 410, 412, 413, 416, 418, 420, 426, 433, 436, 443, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 464, 474, 476, 477, 484, 486, 488, 489

Ak hadım ağaları 342

Ak hadımlar 329

Ak sancak (bk. ak alem) 231, 232, 235, 236

Ak şîb libaslar 232

Alaca yeşilli kırmızılı sancak 233

Alaca yeşil sancak 232
Alâmet 227
Alâmet-i şerife 227, 269, 273
Âlât-ı nücûmiyye 357
Alay 7, 134, 145, 148, 179, 180, 181, 198, 263, 265, 332, 338, 376, 393, 424, 427
Alay beyi 276
Alay çavuşları 201
Alay erkânı 154
Alay tertibi 154, 155
Alem 231, 233, 251, 265, 432
Alemdar 232, 235, 240
Alemdar-ı hassa 431
Alemhây-ı Osmanî 231
Alem-i nebevî 240
Alem-i padişahî 231
Alem-i saâdet 240
Alem mehter başısı 195
Alem mehterleri 421, 431
Alkış 116, 186, 194, 195, 196, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 260, 393
Alkış bölüğü 202
Altı bölük 184, 257
Altı bölük ağaları 184, 373
Altun alemler 233
altun başlı sancak 234
Altun başlı sancaklar 265
Altun kozak 282
Altun taslı şatırlar 427
Altun tuğra 282
Amâme 42, 175, 208
Amannâme 55
Âmedî kalemi 425
Âmme voynukları 485
Amûd-ı nesebî 40, 41
Amûd-ı-neseb-i-saltanat 40
Anadolu ağaları 197
Anadolu beğlerbeği 113, 196
Anadolu defterdarı 196
Anadolu kazaskeri 57, 116, 184
Anahtar ağası 338
Arabacı başı 490
Arabacı cephânecisi 465
Arabacı halifeleri 465
Arabacılar 465
Araba iştirası resmi 482
Arab hadım ağaları 136
Arabî zurna 263
Arazi-i emiriyye 481
Arazi kanunları 77
Arife divanı 191, 192
Arife muayedesi 192
Arife tebriki 192
Arpa emini 195, 361, 372, 382, 479, 490
Arpa emini ruznamçacısı 490
Arpa kâtibi 490, 491
Arpalık 399
Arpa parası 372
Arpa ruznamçacısı 490
Arslancı baş eski 19

Arslancıbaşı 19
Arslancı kethüdası 19
Arslancı odabaşı 19
Arslanım tabiri 143
Arza girmek 46, 52
Arz ağaları 310, 330
Arz günleri 379
Arzıhal takdimi 54
Asâ 141, 148, 191, 389, 458
Asakir-i hassa (bostancı) 465
Asakir-i mansure 464, 466
Asakir-i mansure-i muhammediyye 249, 465
Ases başı 184
Asil zâde çocukları 295
Askerî muzika takımı 263
Askerî sınıflar 101
Askı zurna 263
Aşçı 7, 63, 295, 366, 383, 409, 415, 441, 442
Aşçı başı 409, 441
Aşçı bölüğü 295
Aşçı cemâati 383
Aşçı kalfası 441
Aşçı ustaları 366, 441
Aşiret beği 107
Aşşab (bk. yaş meyva-sebze kilercileri) 443
Atiyye 192
At koşuları 101
Atlas üst 413
Atlı 433
Atlı sekbanlar 197
Atlı zağarcılar 197
Atmacacı 404, 405, 406
Atmacacı başı 194, 403, 406
At oğlanları 474
Av 74, 87, 461
Avadan bostancıları 456
Avârız 313, 365
Avârız defterleri 313
Avarız-ı divaniyye 405, 407, 482
Avcı defterleri 407
Avcılar 403, 406
Ayak divânı 23, 103, 214, 215, 216, 217, 218
Âyan 316, 389
Ayasofya kürsü şeyhi 197
Âzatlık 161

B

Bâb-ı âli hey'eti 204
Bâb-ı hümâyun hademesi 466
Bâb-ı hümâyun hazinesi 306
Bâb-ı hümâyun kapıcıları 385, 386
Bâb-ı hümâyun nöbetçi kapıcıları 188
Babüssaâde ağası 5, 11, 52, 176, 193, 306, 332, 340, 342, 360, 425, 493
Babüssaâde ağası (Edirne'de) 5
Bâd-ı hava 68

Bağban 454
Bağcılar ocağı 467
Bağçe ustaları 451, 452, 455
Bahadır 219
Bahariyye 372
Bahşış 52, 84, 177, 457
Baklava alayı 21
Bâlâ rütbesinde bulunan zevat 203
Balıkçı 442
Balık dişi kozak 282
Balık emini 459, 460
Baltacı (bk. teberdar) 7, 98, 293, 294, 295, 321, 331, 333, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 442, 452, 463, 464
Baltacı bölüğü 295
Baltacılar kethüdası 416, 419
Barata 417, 457, 459
Barça 215
Baş alkışçı 202
Baş aşçı başı 365
Baş bâkikulu 14
Baş baltacı 419
Baş bekçi 246
Baş bölükbaşı (çadır mehterlerinin) 435
Baş cüce 317
Baş çakırsaları 312
Başçavuş 312, 315
Baş çuhadar 64, 155, 313, 335, 336
Baş defterdar 193, 196
Baş dilsiz 317
Baş eski 292, 466, 467, 489
Baş halife 466
Baş haseki 459, 463
Baş ikbal 135
Baş kapucu başı 384, 388
Baş kapu gulâmı 27, 342
Baş kapu oğlanı 160
Baş kâtip 61, 280
Baş kullukçu 300, 304, 312
Baş kürekçilik 452
Baş lala kulesi 353
Baş muhasebe 370, 492
Baş müneccim 358
Baş perdeci 435
Baş reis 466
Baş ruznâmçacı 117
Baş sancakdar 246
Baş sancakdar birinci yamağı 246
Baş sancakdar ikinci yamağı 246
Baş sancakdar yamağı 246
Baştarda 56, 116
Baştarde-i hümâyun 64
Baştına 405, 481, 486
Baştına öşrü 405, 486
Başvekil 51
Baş yazıcılık 304, 417
Bayrak 431
Bayrakdar 53

Bayram alayı 20, 191, 192, 193, 198, 199
Bayramlar 456
Bayram tebriki 103, 192, 193, 194, 203, 204, 389, 413
Baytar 477
Bazhâne mülâzımları 406
Bazirgân başı 166
Bebek ustası 464
Bedel-i nüzûl 365, 482
Bed'-i besmele 100
Beğlerbeği 11, 24, 56, 67, 68, 113, 129, 145, 149, 193, 239, 256, 257, 258, 260, 268, 271, 278, 316, 331, 372, 373, 374, 375, 387, 394, 403, 404, 411, 412, 462
Beğlerbeği evladı 413
Beğlerbeğilik 37, 252, 274, 302, 324, 331, 375, 385, 432
Beğlerbeği mehterhânesi 268
Beğlerbeği oğulları (bk. beylerbeyi evlâdı) 412
Beğlik çuhakenarı 452
Beğlik tevcihi 69
Bekçi-i evvel 467
Bekçi-i sânî 467
Berat 227, 228, 229, 269, 270, 273, 274, 276, 384, 407
Berat-ı hümâyun 276
Beravât-ı şerîfe 51
Berberbaşı 313, 314, 315, 330
Berberler 300
Beşik alayı 154, 155
Bevvâbân-ı bâb-ı hümâyun 380, 383
Bevvâbân-ı dergâh-ı âlî 380, 381, 382, 383, 384
Bevvâbân-ı sofıyân-ı kule 382
Bevvâbin-i bab-ı hümâyun (bk. bevvâbân) 386
Bevvâbîn-i dergâh-ı âlî (bk. bevvâbân-ı d. âlî) 386
Bevvâbîn-i dergâh-ı âlî bölük başıları 188
Beyaz bayrak 232
Beyaz hadım ağaları 15, 23
Beyazlı yeşilli bayrak 373
Beyaz sancak 231
Beyaz sorguç 429
Beyaz şemle 452
Beyaz üst 185
Beyaz üzerine hatt-ı hümâyun 61, 247
Beygir kethüdası 490
Beygir rahtvanı 490
Beygir saraçları 475
Beytülmâl 93, 419
Beytülmâl sandığı 430
Bey (yalnız ehemmiyetlileri) 35, 37, 38, 39, 56, 151, 221
Bıçakçılar 467
Bıçaklı 300, 303, 305
Bıçaklı eski 300

Bıçak mülâzımı 419
Binicilik 289
Birinci imrahur, (bk. büyük mîrahur) 15
Birinci kethüda 489
Birinci mabeynci başı 194
Birinci mîrahur (bk. birinci imrahur, büyük mîrahur) 168, 184, 266, 483, 488, 489, 490, 491
Birinci müjdeci 425
Birinci saraçlar 475
Bitânîn 477
Biti 269, 270, 271, 272, 273, 274, 276
Bîyrun ağaları 376
Bîyrun halkı 345
Bohça 97
Bol yenli seraser kürk 461
Boru 263, 266, 267, 431
Borucular 431
Bostancı baş hasekisi 141
Bostancı başı 50, 64, 69, 184, 249, 363, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 468, 469
Bostancı çıkması 451
Bostancı haseki ağası 64
Bostancı hasekileri 458
Bostancı karakulağı 155, 464
Bostancı kethüdası 463
Bostancılar 3, 20, 53, 64, 293, 323, 325, 451, 452, 453, 454, 457, 458, 463, 464, 465, 466
Bostancılar sansoncu başısı 454
Bostancı memuru 454
Bostancı ocağı erkânı 454
Bostancı ocağı kayıkçıları 188
Bostancı ocağı zabitleri 459, 463
Bostancı ocakları 290, 383, 406, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 458, 459, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 468, 469, 470
Bostancı ustası 293
Bostancı zabitleri 454, 464
Bostânıyân-i hassa nezareti 466
Bostanî odabaşı 469
Bostaniyân-ı hassa sebze kâtibi 455
Bozacılar 366
Bölüğe çıkan oğlanlar 320
Bölük ağaları 194, 197, 216, 217
Bölükât-ı erbaa ocakları ağaları 185
Bölükbaşılar 155, 197, 293, 305, 330, 400, 416, 418, 420, 435, 436, 437, 441
Bölükbaşılar (çadır menterlerinin) 454, 466, 471, 481, 488, 493
Bölük-i kiler 443
Börk 49, 208
Buğday döğücüler (bk. kendüm kü-bân) 443

Buhur 319, 420, 461
Buyuruldu 51
Buzcular 443
Buhur suyu 319
Bülbülcü başı 302
Büyük ahur kethüdası 490
Büyük ahur rahtvan ağaları 476
Büyük çıkma 291, 305, 323, 324
Büyük çıkma akçesi 305
Büyükdere ustası 464
Büyük elçi 397
Büyük hafif (mehter usulü) 266
Büyük imrahur (bk. birinci imrahur, büyük mîrahur) 69
Büyük Kapucu başı 13, 380
Büyük mîrahur (bk. birinci mîrahur-imrahur) 265, 473, 474, 475, 487, 488, 489
Büyük oda ağası 161
Büyük odanın büyük zabiti 298
Büyük oda oğlanları 320
Büyük otağa (Sorguç) 213
Büyük tezkireci (bk. tezkire-i evvel) 401

C

Camcılar ocağı 467
Câme-i hassa 333
Câmeşûyân-ı hassa (bk. Hassa çamaşırcıları) 443
Camgerân 446
Cami' mütevellîsi 58
Canbaz 101
Cariyeler 104, 135, 136, 141, 156
Cebecibaşı 141, 186, 192
Cebeci çavuşu 400
Cebeciler 257
Cebehâne 438
Cebehâneci 465
Cebeli voynuklar 486
Ceb harçlığı 68, 69
Ceb-i hümâyun 69, 362, 469
Ceb-i hümâyun akçesi 68, 165, 226, 482
Celeb keşan 482
Celî hat 284
Cemâat-ı bağçe-i hassa 454
Cemâat-i bevvâbân-ı dergâh-ı âli 384
Cemâat-i cellâdan 386
Cemâat-i gılmânân-ı bostan 454
Cemâat-i gilmân-ı hassa bostancıları 458
Cemâat-i hayyatîn-i hassa 444
Cemâat-i şagirdân-ı hassa (Kilerde) 443
Cenaze alayı 49
Cerahor 405
Cerrah 331, 351, 352, 353, 355, 412, 447, 454, 465
Cerrahbaşı 86, 195, 352, 353
Cirit 65, 289
Cizye 68
Cizye defteri 313

Cuma alayları 58
Cuma selâmlığı 95, 476
Cura 263
Cüceler 67, 79, 300
Cülûs bahşişi 52, 70
Cülûs bahşişi divanında 52
Cülûs çıkması 323
Cülûs-ı hümâyun 50, 173, 174, 175, 176, 177
Cülûs tebriki 88

Ç

Çadır dikici 435
Çadır eteği 63
Çadır kurucu 475
Çadır mehterbaşısı 166, 195, 259
Çadır mehterleri 421, 435, 436
Çadır mehterleri âmiri 436
Çadır mehterleri kethüdası 195
Çadır yapıcı 435
Çakırcı başı 194, 403, 406
Çakırcılar 405, 406, 407
Çakırcıyân-ı hassa 404
Çakır götürücülüğü tımarı 407
Çakırsalan 333
Çâliş 251
Çamaşırcı başı 311
Çamaşırcı bölüğü 295
Çamaşırcı hademeleri 443
Çamaşırcılar 7, 292, 311, 443
Çamaşır şagirdleri 443
Çantacı 304
Çar erkân-ı civani 161
Çaşnigir 49, 62, 63, 184, 305, 321, 325, 373, 409, 410, 412, 418
Çaşnigir ağası 194, 411
Çaşnigir başı 62, 63, 146, 184, 194, 195, 373, 409
Çaşnigir usta 135
Çavuşân-ı divan-ı hümâyun 186
Çavuşbaşı 113, 192, 194, 195, 209, 212, 266, 377, 379, 380, 391, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401
Çavuşbaşı kisedarı 399
Çavuş başı vekili 61
Çavuşlar bölük başıları 400
Çavuşlar emini 155, 266, 399
Çavuşların ana defterleri 313
Çavuşlar kâtibi 155, 266, 399
Çavuş (muhtelif zümrelere aid) 33, 117, 150, 155, 184, 187, 191, 192, 195, 197, 212, 265, 266, 302, 332, 345, 373, 375, 377, 379, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 454, 465, 466
Çayır koruyucuları 483
Çayır voynukları 485
Çekdiri 162
Çektirme 167
Çeleb 323
Çelebi 97

Çelebi Sultan 111, 115, 223
Çenber (mehter usulü) 266
Çeng-i harbî (mehter usulü) 266
Çeri başı 485
Çıkma başı 300, 323
Çıkmalar 290, 292, 293, 295, 300, 303, 305, 323, 324, 417, 444, 451
Çıkrıkçılar 412
Çırakcıyan (kandilciler) 447
Çırak-ı has 164
Çifte nakkareci 266
Çifte na'racı 266
Çifte sorguç 232
Çiftlik ve baştineli hassa atmacacı 405
Çiftlik ve baştineli hassa doğancı 405
Çiftlik ve baştineli hassa şahinci 405
Çilingir 446, 475
Çil para 99
Çiniden aşağı yatanlar 418
Çizgili bayrak 232
Çizme parası 429
Çorbacı 53
Çöğür 136
Çöğürcü 136
Çubuk 97
Çubuk hizmeti 317
Çuhadar 25, 155, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 324, 328, 329, 330, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 419
Çuhadar ağa 53, 62, 64, 311, 314, 330, 334, 335
Çuhadar-ı hassa 335, 336
Çuha ferâce 391
Çuhaya kaplı erkân sırt samur kürk 97
Çürük akçe 334

D

Dahiliye kalemi hulefası 202
Dahiliye mektubî kalemi 202
Dahiliye ser halifesi 202
Damadlık kürkü 147
Damat paşa 146
Darphâne 51, 69, 143, 361, 369, 370, 371
Darphâne defterdarı 51
Darphâne emini 69, 361, 369, 370, 371
Darphâne ma'den kalemi 370
Darüssaâde ağalarının çarşamba dîvanı 166
Darüssaâde ağası 17, 21, 26, 27, 47, 48, 68, 82, 83, 84, 91, 97, 100, 134, 140, 144, 146, 147, 148, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 175, 176, 184, 185, 193, 198, 199, 309, 328, 345, 353, 361, 362, 416, 417, 469

Darüssaâde ağası halifeleri 416
Darüssaâde ağası matbahı 361
Darüssaâde ağasının kuşçuluğu 419
Darüssaâde ağası vakıfları 165
Darüssaâde ağası yazıcısı 48, 154, 166, 167, 416
Davudî zırh 231
Davul 118, 263, 264, 265, 266, 267, 431
Davulcu 266, 431
Deavî çavuşu 395
Deâvî kisedarı 399
Deâvî neferatı 399
Debbağan 447, 479
Defterdar 11, 24, 47, 48, 52, 70, 75, 89, 101, 113, 129, 153, 162, 167, 168, 185, 187, 195, 196, 215, 255, 258, 291, 306, 307, 362, 385, 395, 396, 407, 411, 491
Defterdar-ı has 151
Defterdarzâde 413
Defter emini 195, 196, 362
Defterhâne 229, 395
Defterhâne defterleri 229
Defter-i cemâat-i hademe-i matbah-ı âmire ve helvahane-i mâmure ve kârhane-i saire 441
Defter-i France 279
Defter-i hademe-i harbendegân ve ser odagân ve nalband ve hafızan ve mütekaidin ve korucıyan 478
Defter-i icmâl-i çakırcıyan ve yuvacıyân ve küriciyân ve خیمانکان gebrân ve müsülmânân ve evlâd-ı îşan 407
Defter-i İngiltere 279
Defter-i Nemçe 279
Defter-i Niderlânda ma' Danimarka 279
Defter-i Prusya 279
Defter-i Sicilya 279
Defter-i Venedik 279
Defterli avcılar 406
Defterli mirî sayyad 405
Def usulü (mehterlerin) 266
Değirmen ocağı 467
Değişme (mehter usulü) 266
Delibaşı 53
Denânir 50
Dendân-ı şerif 312
Deniz avları kâhyalığı 460
Derâhin 50
Dergâh-ı âlî ağası 487
Dergâh-ı âlî çavuşları oğulları 394
Dergâh-ı âlî çavuşu 155, 384, 394
Dergâh-ı âlî kapıcıları 380, 381, 382, 383
Dergâh-ı âlî kapucu başıları 185
Dergâh-ı âlî müteferrikalıkları 325, 409

Dergâh-ı muallâ 431
Dervişân 99
Destar-ı hümâyun 64, 300, 315
Deveciler 478
Deveci şagirdleri 478
Devr-i hindî (mehter usulü) 266
Devriye 369
Devşirme 13, 37, 38, 73, 288, 289, 291, 319, 324, 355, 366, 388, 443, 445, 451, 468, 473
Devşirme ağası 468
Devşirme çocukları 288
Devşirme tevzii 468
Dırı 212
Dır'-i postiyn 212, 213
Dış hazine 38, 195
Dış hazine kâtibi 195
Dış rikâbı 388
Dibâ 427
Dilsizler 49, 67, 79, 300, 317
Dirlik 101, 107, 113, 150, 384, 407
Dişi deveci bölüğü 471, 478
Divân âzaları 309
Divân beği (Çavuşbaşı) 395
Divân bisatlu esb 185, 461
Divân çavuşlarının zabiti 399
Divân çavuşu 58, 141, 145, 191, 255, 332, 391, 392, 393, 394, 397, 401
Divân deâvî nezareti 401
Divân elbiseleri 191
Divân erkânı 378
Divân günü 11
Divân hademeleri 385
Divânhâneci 418, 419
Divân hey'eti 112
Divân-ı âlî kâtipleri 352
Divân-ı hümâyun (ayrıca bk. yer isimleri indeksi) 11, 21, 22, 51, 89, 116, 155, 168, 176, 184, 191, 201, 265, 270, 273, 280, 287, 332, 345, 362, 363, 364, 371, 373, 378, 386, 391, 392, 393, 394, 395, 400, 401, 437, 456, 459
Divân-ı hümâyun ocakları (Sîm sakalar ocağı) 437, 438, 439
Divan-ı hümâyun sakaları 437, 438
Divân içtimaları 89
Divânî hat 271, 284
Divân kalemi 51, 280, 459
Divân kâtibleri 115, 284
Divân mübaşiri 391
Divân müzakereleri 59, 89
Divân rahtı 332
Divân solakları 487
Doğancıbaşı 300, 315, 324, 325, 403, 405
Doğancı koğuşu içoğlanları 300
Doğancılar 299, 301, 324, 325, 404, 405, 406, 407
Doğancı şağirtleri 325

Dolabî 454
Dolamalı 297, 298
Dolap (bk. Haremeyn hazinesi) 164
Dolapçı 454
Domuz resmi 486
Donanma (şenlik) 98, 99
Dördüncü kapucu başı 194
Dört bölük ağaları 194
Döşlük etleri 366
Duacı 478
Duacı çavuş 191, 192, 265, 266, 395
Duka 13, 389
Dul sultan 150
Düğme akçesi 299, 301, 305
Düğme parası (bk. düğme akçesi) 303
Düstur-i mükerrem 99
Düzme solak 430

E

Ebniye-i hassa müdürlüğü 363
Ebubekir'in kılıcı 313
Ebubekir'in seccadesi 313
Edâ tezkiresi 406
Edirne bostancı başısı 69, 468, 469
Efsar düzân-ı hassa 474, 478
Ehl-i hıref (bk. saraya mensub sanatkârlar) 306, 421, 445, 479
Ekâbir evlâdı 411
Ekmekçi başı 409
Ekmekçi bölüğü 295
Ekmekçi cemâati 383
Ekmekçi kalfası 292
Ekmekçiler 292, 293, 366, 383, 409
Elbise defteri 328
Elbise parası 303, 305, 429
Elçiler 387
Elekçi 442
Elkab 117, 118
Elviye-i sultanî 231
El yağı takdîmi 305
Emanât-ı mübareke 24, 313
Emekdar 292, 384, 393, 469
Emîn-i cev 371
Eminler 361
Emîr 219, 283
Emir-i ahur 471, 472
Emir-i ahur-ı evvel (bk. imrahur-ı evvel, mirahur-ı evvel, büyük mîrahur) 482, 488
Emîr-i alem (bk. mir-i alem) 232, 235, 263, 267, 373, 374, 375, 376, 413
Emîr-i kebir 219
Emir-ül-ümerâ 271
Emr-i şerif 271
En aşağı (hadım ağaları derecesi) 159

Enderun ağaları 64, 155, 168, 181, 193, 462
Enderun doğancıları 404
Enderûn erkânı 377
Enderun halkı 14, 300, 362
Enderun hazinedar başı 444
Enderun hazinedarı 487
Enderun hazine kethüdası 22
Enderun hazinesi 69, 304, 334, 490
Enderun kilercibaşısı 443
Enderun müezzinleri 181
Enderun oğlanı 292, 325
Enderun rikâp ağaları 184
Erkân-ı bîyrun 403
Erkân-ı havass-ı cüvânî 327, 329, 334, 341
Erkân samur kürk 209
Erkân (yenli kürk) 380, 413
Erkek deveci bölüğü 471, 478
Esâme 101
Eski mehterhâne 433
Eski saray baltacıları (bk. E. S. teberdarları) 415, 416, 417
Eski saray teberdarları 416
Eski tâ'biri (has odalıların) 295, 311, 316
Esnaf takımı 101
Esvab akçesi (bk. Elbise parası) 301, 305
Esvabcı başı 338
Esvab-ı divânî 186
Et hammalı 292
Evâmir-i aliyye 51
Evkaf-ı salâtîyn 165
Evlâd-ı peygamberî 240
Eyâlet kadıları (mevâlî) 197, 385
Eyâletler 79, 111, 406
Eyâlet valileri 40, 67, 387
Ezgi (mehter usulü) 266

F

Fenn-i nücûm 92, 93
Ferâce samur kürk 102
Fermân 98, 102, 142, 146, 150, 223, 228, 229, 239, 248, 253, 255, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 280, 283, 316, 324, 388, 392, 416, 460, 491
Fermân-ı hümâyun 275, 276
Ferve-i beyzâ 185, 200
Ferve-i murabbâ 211
Fetihnâme 277, 278, 282, 284
Fezleke 397
Filar 423
Filar behâ 423
Fil bakan 478
Filori 68, 240
Fişenk oyunları 101
Fodla kâtibi 197
Fodla pişiren şagirdler 442
Fodla ustaları 442

G

Gaddare 67, 458
Galatasaray hocası 55
Galatasarayı iç oğlanları 291, 362
Galebe divânı 212, 379
Gayr-i resmî nâme 284
Gazi unvanı 55
Gazzaz bölükleri 444
Gazzazlar (ipekçiler) 444, 446
Geçmiş olsun hediyesi 68
Gedik 394, 406, 432, 435
Gedikli câriye 134, 135
Gedikli çavuşlar 155, 266, 391, 394
Gedikli müteferrikalar 155, 186, 258, 412
Gedikli tellâllar 398
Gedikli usta 135
Gedikli zeamet sahibi çavuş 391
Gelin alayı 148
Gıday-ı ruh (musiki âlet ve makamı) 114
Gılmânân-ı enderun 297
Gılman-ı bağçe-i hassa 453, 454
Gılman-ı hassa 6, 318
Gılmân-ı hazine 305
Göç 60, 63, 137, 411
Göçer evlü gaziler 34
Gönder (sırık) 242, 245
Gönder (voynuk teşkilâtına aid) 486
Götürücü 406
Gözde 81, 86
Gûyende 412
Güğümbaşı 304, 311
Gümüş asa 195, 266
Gümüş divit 416
Gümüş kozak 280, 282, 283
Güre 481
Gürenççi 406
Güreş 298

H

Habbâzîn-i hassa 442
Habbâzîn-i hassa nezâreti 442
Habbeli Hindkârî sorguç 210
Habeşî ağa 160
Hâcegân-ı divan-ı hümâyun 202
Hâcegân (mülkiye sınıfı) 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372
Hademe-i hassa-i şâhâne 202
Hademe-i hümâyun 203
Hademe-i rikâb-ı hümâyun-ı hassa 426, 430
Hadım ağası 7, 79, 99, 339, 340, 341, 342
Hadım ak ağası 11, 160, 339, 340, 341, 342
Hadımlar 27, 339, 340, 341, 342
Hâdim-ül-haremeyn-il-muhteremeyn 282
Hâfız 242

Hâkanî kösler 266
Hakkâk 412, 446
Halîfe-i müslimiyn 49
Halife-i rûy-ı zemin 217
Halife (= kalfa) 298, 419
Halilevî (mehter usulü) 266
Hallaç 444
Halvet 137
Hamamcıbaşı 311
Hamamcılar 300, 311
Hamlacı 452, 462, 490
Hamlacı başı 463, 464
Hamurcu 441
Hamurkâr 442
Han 222, 228
Hançer 88
Hanendeler 300
Hanım sultan 149, 151
Haraç 226, 399, 405
Haraç defterleri 313
Harbende 471, 473, 477
Harbende başı 477
Harc-ı hassa kalemi 364
Harem ağaları 7, 21, 27, 28, 64, 81, 134, 140, 147, 154, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 168
Harem bîzebanları 40
Harem dairesi cariyeleri 134
Haremden çıkma sipahî 53
Haremeyn evkafı hazinesi (bk. dolap) 164
Haremeyn evkafı muhasebecisi 166
Haremeyn evkafı nezareti 164, 166
Haremeyn evkaf müdürlüğü 166
Haremeyn mukataacısı 166
Haremeyn müfettişi 167
Haremeyn tercümanı 425
Haremeyn vakfı erkânı 140
Harem-i hümâyun gılmanı 325
Harem-i hümâyun hazinedarı 225
Harem kapıcıları 246
Harem tabiri 134
Harp alayı 235
Hartâvî kavuk 99
Has 68, 143, 144, 150, 411
Has ahır baş nalbandı 490
Has ahır erkânı 490
Has ahır eskisi 491
Has ahır hademeleri 116, 473
Has ahır halifesi 489, 490
Has ahır hazinedarı 491
Has ahır kaşıkçısı 490
Has'ahır kâtipleri 21, 491
Has ahır kethüdası 195, 490
Has ahır mehteri 490
Has ahır memurları (bk. Has ahır hademeleri) 21, 490
Has ahır murassaât hazinesi 491
Has ahır nalbandları 477
Has ahır rahtvanları 195

Haseki 64, 86, 97, 135, 137, 138, 223, 416, 454, 458, 459, 461, 463, 464
Haseki ağalar 64, 463
Haseki baş kâtibi 416
Haseki kadınlar 86, 87
Haseki sultan 135, 138
Hasene (altun) 188
Hasıllı (bk. hasırlı, siyah hadım) 27, 159
Hasırlı 159
Has kethüda 490
Has matbah 102
Has oda acemileri 311
Has oda ağaları 25, 62, 311, 328, 337, 418, 419
Has oda başı 25, 62, 225, 310, 313, 327, 328, 329, 330, 339
Has oda bıçaklı eskileri 335
Has oda birinci ağası 64
Has oda büyük ağaları 327, 328, 338
Has oda erkânı 336
Has oda eskileri 311, 338
Has oda gılmanı 323, 327
Has oda hazinesi 70
Has oda huddamı 316
Has oda iç oğlanları 310, 316, 317, 320, 323
Has odalılar (ayrıca bk.yer ve kavim-zümre adları indeksi) 25, 83, 99, 135, 310, 312, 315, 316, 338
Hassa bostanları 452
Hassa çamaşırcıları (bk. câmeşûyân-ı hassa) 421, 443
Hassa doğancı 405
Hassa harcı matbahı 361
Hassa harç eminleri 143
Hassa iplikçisi 474
Hassa kiler bölükleri 421
Hassa kuşbazları 406
Hassa matbahı 361
Hassa palancıları 474
Hassa rahtvanı 483
Hassa saracı 475, 483
Hassa silahdarı 232
Hassa sim sakaları 17
Hassa solakları 430
Hassa şahinci başıları 407
Hassa şatırları 428
Hassa tabibleri 353
Hassa tellâl başı 50
Hassa tellâlları 50
Hassa terzileri 421
Hassa voynukları 485
Hastahane oğlanı 292
Hatabcı 483
Hâtem-i şerif 225
Hâtem-i vekâlet 225
Hatman (Lehlilerin) 283

Hatt-ı hümâyun 41, 52, 55, 61, 70, 79, 86, 87, 96, 97, 104, 164, 177, 215, 217, 242, 248, 272, 274, 307, 316, 330, 356, 358, 363, 398, 469
Hatt-ı hümâyun ile müveşşah ferman 272
Hatt-ı şerif 320
Havass-ı hümâyun 151
Havass-ı hümâyun koruları 69
Hayal-i fener 99
Hayal-i zıl 101
Haymedûz 436
Hayme mehterbaşısı 436
Hayme mehterleri (ayrıca bk. yer adları indeksi) 259
Hayyâtîn-i hassa (bk. Saray terzileri) 444
Hayyâtîn-i hil'at 444
Hazine ağaları 318, 319
Hazine (ayrıca bk. Hazinedar başı emrindeki, hazîne, Hazine kethüdası emrindeki hazine; has oda hazinesi, iç hazine, taşra hazinesi) 70, 89, 93, 103, 217, 225, 241, 260, 306, 370, 395, 419, 430, 484
Hazine baş yazıcısı 330
Hazinedar ağa 17, 69, 153, 160, 169
Hazinedar başı 19, 70, 166, 244, 282, 302, 304, 306, 328, 339, 342, 441
Hazinedar başı emrindeki hazine 70
Hazinedar usta 137
Hazine defteri 370
Hazine gılmanı 409
Hazine hademeleri 211
Hazine-i âmire gılmanı 325
Hazine iç oğlanları 317
Hazine-i hümâyun eskileri 193
Hazine kethüdası 22, 69, 70, 153, 165, 182, 193, 304, 306, 307, 331
Hazine kethüdası emrindeki hazine 70
Hazine kethüdası kaftancılığı 304
Hazine koğuşu efradı 305
Hazine odası acemileri 304
Hazine odası oğlanı 70, 305, 306, 309, 320
Hazine seferli kethüdası 328
Hazine vekili 153, 160
Hazine (vergi manasında) 385
Hazret-i peygamberin kılıcı 313
Hazret-i peygamberin okları 313
Hazret-i peygamberin yayları 313
Hediyye-i hevruziyye 67
Hekimbaşı 63, 193, 352, 353, 354, 355, 356
Helvacı başı 409
Helvacı cemâati 383

Helvacılar 366, 415, 442
Helvacı ocağı 442
Helvaciyân-ı hassa 442
Helvahâne (bk. Yer adları indeksi) 368
Helva sohbetleri 90
Heybeci ocağı 456
Heybeci saka 333
Hezaran deynekler 141
Hınzır resmi (bk. domuz resmi) 486
Hıristiyan tabibler 54
Hırka-i saadet, hırka-i şerif (bk. yer adları indeksi) 25, 175, 176, 311, 312, 338
Hırratin (çıkrıkçılar) 446
Hil'at 52, 97, 141, 142, 147, 153, 157, 168, 212, 240, 242, 332, 462
Hil'at hazinesi 304
Hil'at-i vedâ' 331
Hil'at-i zerrin 240
Hil'at terzileri (خیاطین خلعت) 444
Hintkâri sorguç 210
Hint şalı 318
Hitabet beratı (rüusu) 274
Hiyamiyye nezareti 436
Hoca (padişahların) 86, 90, 292, 293
Hokkabaz 101
Horasânî kavuk 207, 208, 210
Hulefâ-i matbah-ı ağayan 441
Hulefâ-i matbah-ı ağayan has 441
Hulefâ-i matbah-ı ağayan şagirdleri 441
Humbaracı başı 192
Huruc-ı livây-i hadrâ 241
Huzura kabul 87
Hüccac kafilesi 425
Hükm 113, 240, 269, 271, 275, 276, 488
Hükm-i cihan ârâ 270
Hükm-i cihanmuta 270
Hükm-i hümâyun 270
Hükm-i şerif 270, 271, 276
Hükm-i vâcib-ül-imtisâl 270
Hükümdar mehterhânesi 432
Hükümdar tuğrası 273
Hünkâra çatma 136
Hünkâr baştardası 65
Hünkâr hasekisi 135, 138
Hünkâr imamı 49, 63, 359, 360
Hünkâr kayığı 64
Hünkâr müezzini 313
Hünkâr tâbiri 222, 223

I

Istabl-ı âmire defterleri 483
Istabl-ı âmire hademeleri 481
Istabl-ı âmire müdürlüğü 492
Istabl-ı âmire takımı 491

İ

İbka hil'ati 461, 462
İbrahim Ethem tacı 308
İbrahim Paşa sarayı (At meydanı sarayı) içoğlanları (ayrıca bk. yer adları indeksi) 295, 296
İbrikdar 63, 313, 338
İbrik gulâmı 311, 313, 315
İbtida şüdegân (ابتداشده كان) 431
İç hazine 38, 70, 93, 306, 307
İç oğlanı 6, 8, 15, 64, 136, 288, 289, 290, 291, 293, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 304, 310, 316, 318, 319, 320, 321, 323, 324, 325, 409, 493
İğdiş 159
İhracat defteri 369
İhrac-ı tuğ-ı hümâyun 254
İhtisab hizmeti 384
İhzariye hizmeti 384
İkbal 97, 135
İkinci ahır kâtibi 490
İkinci ahur kethüdası 489
İkinci baş baltacı 419
İkinci çuhadar 155, 312, 314
İkinci doğancı 403
İkinci imrahur 488
İkinci kahveci başı 154
İkinci kapıcı başı 194
İkinci kapı gulâmı 342
İkinci mirahur 266, 490, 491, 492
İkinci müjdeci 425
İkinci rahtvan 490
İkinci saraçlar 475
İkinci serdar 234
İkinci sınıf enderunluların tebrik merasimi 199
İkinci vezir 240, 378
İkindi divanı 265
İkişer tuğlular (bk. Beğlerbeği) 268
İlmiyye sınıfı 197
İltizam 151, 275
İltizam beratı 274
İmam (ayrıca bk. Hünkâr imamı) 292, 308, 454, 465
İmamet beratı (= rüusu) 274
İmam-ı âzama ait amame 308
İmam-ı âzama ait taç 308
İmdadiyye-i seferiyye 482
İmrahur (bk. Mirahur, Emir-i ahur) 64, 390
İmzây-ı hümâyun 11, 280
İpekçi hallaç bölükleri 444
İrade-i seniyye 61
İrsaliye 376
İskemle ağası 381
İskemlecibaşı 195, 383
İskemleci (bk. kürsidar-ı sîn) 188, 383, 490
İskemleci-i ahur 490
İskemle-i sîm-i şehriyârî 381
İspençe, ispenç 68, 405, 486
İstanbul ağası 197

İstanbul bostancı başısı 455
İstanbul gümrüğü 386
İstanbul gümrük emini 134
İstanbul kadılığı 142
İstanbul kadılığından ma'zul efendiler 197
İstanbul kadısı 47, 50, 99, 197
İstanbul kaymakamı 50, 278
İşlemeciler ocağı 467
İydiyye 385
İzmir gümrüğü varidatı 66

K

Kabanıçe (bk. kapaniçe) 210
Kaba zurna 263
Kadı 68, 84, 111, 131, 184, 197, 261, 271, 400
Kadıköy ustası 464
Kadın 134, 137, 138, 161
Kadın efendi 135, 138, 153
Kadınlar dairesi baş kapıcısı 161
Kadırga 54, 64, 149
Kadifeye kaplı kapaniçe 211
Kafes hayatı 150
Kafesî destar 53
Kaftancı 332
Kaftanlı 297, 298, 299, 303, 305
Kaftan parası (Bayrama mahsus) 429
Kahve 97
Kahveci başı 53, 61, 313, 317, 419
Kâhya kadınlar 78, 137, 153, 156
Kaime (rapor) 60
Kal'a gözcüleri-nigehbanları 265
Kal'a muhafızları 85
Kalaycı 443
Kalcılar 446
Kalemkârlar 446
Kalenderi (usul-i mehter) 266
Kalfa (bk. halife) 298, 419, 445
Kalfalık 273
Kallâvî 185, 200
Kalyon 215
Kalyoncu 53
Kancabaş 64
Kanun-ı Tayciyân-I hassa 484
Kanunî (Kanun çalan) 412
Kapaniçe 211, 212, 304
Kapaniçeci 211
Kapanitse (bk. kapaniçe) 211
Kapdan-ı derya 65, 69, 94, 116
Kapı ağası (bk. Babüssaâde ağası) 7, 8, 83, 113, 160, 184, 193, 242, 302, 328, 329, 339, 342, 417, 424, 425
Kapıcı 7, 8, 11, 13, 16, 20, 265, 292, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 451
Kapıcı baş bölük başısı 386
Kapıcıbaşı 11, 13, 67, 113, 140, 184, 194, 260, 370, 380, 381, 382, 383, 384, 387, 388, 389, 390, 462

Kapıcı bölükleri 383
Kapıcılar kethüdası 7, 47, 52, 113, 117, 138, 184, 195, 209, 212, 235, 266, 320, 324, 377, 378, 379, 380, 395
Kapı çuhadarı 461
Kapı halkı 112
Kapı haseki ağası 416
Kapıkulu askeri 4, 35, 46, 80, 84, 103, 128, 132, 379
Kapıkulu ocağı ağaları 216
Kapıkulu ocakları XVII, 18, 21, 52, 53, 77, 79, 84, 92, 177, 216, 249, 254, 288, 289, 429
Kapıkulu süvari bölükleri 6, 8, 291, 303, 305, 325, 417, 424, 456
Kapıkulu süvarileri 6, 14, 69, 192, 216, 244, 254, 257, 384, 451, 452
Kapıkulu süvarilerinin aşağı bölüğü 291
Kapıkulu süvarilerinin yetimleri 361
Kapıkulu süvari ocağı 291, 295, 444
Kapı oğlanı kethüdası 341
Kapı oğlanları 8, 83, 193, 199, 341
Kaptan paşa 47, 48, 64, 153, 167, 185, 186, 187, 196, 256, 307, 394
Kaptan paşa baştardası 64
Kaptan paşa kadırgası 116
Kapukulu süvari bölükleri 295
Kara avları kâhyalığı 460
Karabatak (mehter usulü) 266
Kara bez 452
Kara çullu 487
Karakulak 363, 463, 490
Karcı 443
Kârdgeran (bıçakçılar) 446
Kasap başı 437
Kasaplar 366, 443
Kasap şagirdi 443
Kasap ustası 443
Kasr-ı hümâyun bekçileri 466
Kâşifler 69
Katırcılar (bk. Harbendeler) 471, 477
Kâtibân-ı kütüb 446
Kâtib-i ağa-i evvel (mirahur ağanın) 490
Kâtib-i destar 209
Kâtipler 11, 292, 389, 465
Kayıkçı bölükleri 457
Kayıkhâne 453, 462, 467
Kayıkhâne ocağı baş eskisi 467
Kayıkhâne ocağı halifesi 467
Kayıkhâne ocağı ustası 467
Kayıkhâne ocağı zabiti 467
Kayyum 420
Kazancılar 446

Kazaskerler (ayrıca bk. anadolu-rumeli kazaskerleri) 24, 47, 56, 97, 182, 193, 195, 199, 216, 255, 256, 377, 379, 385, 394, 398, 418
Kebabçı 441
Kebe-i hımarî 478
Keçeciler 446, 479
Kehhâlân (göz tabibleri) 195, 447
Kehhal başı 195, 356
Kemangeran (yaycılar) 446
Kemankeş 300
Keman (musiki âleti) 136
Kemend ile boğma 40
Kemha bâfân (kadife dokuyucuları) 447
Kendekâran 446
Kendümküban 443
Kethüda-i bağçe-i hassa 454
Kethüdâ-i hâne-i sagir 342
Kethüdalar (muhtelif sınıflara aid) 68, 138, 167, 217, 425, 429, 435, 436, 444, 452, 463, 466
Kethüda odası (mehterlerin) 435
Kethüdây-ı bevvâbîn 377, 378, 379, 380
Kethüdây-ı bevvâbîn-i şehriyari ağa 20
Kethüday-ı sadaretpenâhî 245
Kethüday-ı sadr-ı âli (bk. K. sadaretpenâhî) 146
Kethüdây-ı teberdarân 420
Kıdemli baltacılar 417
Kıdemli içoğlanları 298, 300
Kılavuz çavuş 155, 400
Kılıççı 304, 412
Kılınç alayı 28, 53, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189
Kılınç kuşanma (bk. Kılınç alayı) 179, 180, 181, 182
Kırlangıç (gemi nev'i) 64, 466
Kırlangıç reisleri 466
Kırmızı atlas 147, 153
Kırmızı atlas cibinlik 147
Kırmızı bayrak 232
Kırmızı çadır 260
Kırmızı ipek sancak 236
Kırmızı makdem 452
Kırmızı renk 153
Kırmızı renkli sancak 232, 233, 235, 236, 237
Kısm-ı sakil (usul-i mehter) 266
Kısrak hademeleri 481
Kıssahân 412
Kıst mevâcipleri 413
Kışla 465
Kızıl atlas kese 283
Kızıllı sancak 232, 237
Kızıl sancak 231
Kızlar ağası (bk. dâr-üs-saâde ağası) 15, 47, 137, 148, 159, 160, 162, 441, 464

Kızlar ağası kâtibi 15
Kibar evlatları 294
Kiler ağası 161, 318, 319, 409
Kiler bölükleri 443
Kilerci 63, 193, 332
Kilerci başı 62, 63, 193, 199, 301, 328, 339, 366, 409, 441, 443
Kilerci başı baltacısı 333, 419
Kiler defteri 369
Kiler gılmanı 325, 409
Kiler hamedeleri 443
Kiler hizmetkârları 116
Kiler iç oğlanları 317
Kiler kethüdaları 199, 324, 419
Kiler koğuşu efradı 303
Kiler koğuşu iç oğlanları 298, 302, 323
Kiler odaları iç oğlanları (bk. kiler koğuşu iç oğlanları) 323
Kiler oğlanları 320
Kireççi başı 459
Kireç emini 460
Kisedar-ı teşrifat 48
Kisedûz 444
Kişmir şalı 135
kilerci başı baltacısı 419
Koğuş hocalığı 293
Kohu kuşu 456
Kolçak 308
Konakçı başı 256, 260
Kondurucı 256
Korcuk (kıvırcık? قورجق) 208
Koru ağası 483
Korucular 473, 481, 482, 483
Koşu 298
Koşucu 418
Kotas 251
Kovan resmi 405, 486
Koyun resmi 405
Kozak (Kozalak) 168, 279
Kozalak (bk. kozak) 279
kozbekçi başı 463
Kozbekçi başı 463
Kozbekçileri 17
Kozbekçileri halifesi 463
Kös 263, 264, 265, 431
Kösî, köscü 265, 266, 431, 432
Kös kârhanesi 432
Kös zenan (bk. kösî, köscü) 431
Köşe başı (emekdar) 292
Kubbe nişin 22
Kubbe vezirleri 17, 22
Kuklacı 136
Kule sofıları kapıcıları 382, 383
Kul kethüdası 48, 192
Kullukçu 317
Kulluk yeniçerileri 53
Kul taifesi 79
Kuntoş 211
Kur'an-ı Kerim 100
Kuşak akçesi 301, 305

Kuşak parası (bk. kuşak akçesi) 303
Kuşbaz 407
Kuşçu başı 442, 464
Kuşçular 407, 418
Kuşhâne (küçük tencere) 62
Kuyumcular 304
Kuzat-ı asker (bk. kazasker) 57
Küçük çıkma 305, 323
Küçük çıkma akçesi 305
Küçük defterdar 196
Küçük destar 213
Küçük hafif (usul-i mehter) 266
Küçük imrahur 69
Küçük kapıcı 13
Küçük oda ağası 161
Küçük odalar efradı 319
Küçük oda oğlanları 320
küçük ruznamçe 412
küçük tezkireci (tezkire-i sânî) 401
Külah dûzân 446
Külhancı başı 298
Kürk 52, 87, 147, 157, 168, 169, 304, 446
Kürkçü başı 304
Kürkçüler 304, 446
Kürsîdar 476, 477, 490
Kürsidar-ı sîm (= İskemleci) 188
Küştigeran 447
Kütüphane hocası 54

L

Lâğımcı başı 192
Lala 99, 112, 113, 117, 217
Lala zeyci 358
Lâle eğlenceleri 90
Lâtince 277
Leh defteri 279
Likatör 485
Livây-ı hadrâ 241
Livây-i saâdet 231, 239, 246
Livây-i şerif 239, 242, 243, 245, 247
Livây-i şerif takımı 243
Lohusa şerbeti 98
Londra kumaşı (bk. uskumru) 452
Lök (dişi deve) 471
Lös (bk. lök) 471

M

Maaş defteri 454
Maaşlı müteferrikalar 413
Mabeyin başkâtibi 280, 333
Mabeyinci 315
Mabeyin erkânı 203, 204
Mabeyn-i hümâyun ağaları kayıkçıları 467
Ma'den kalemi 370
Ma'den muhasebe defterleri 370
Ma'den mukataa defteri 370
Madiyân-ı hassa 481

Mahfel-i hümâyun 58
Mahkeme-i şer'iyye 388
Mahmel-i şerif 168
Mahsul-ı hümâyun 469
Mahsul parası 455
Malikâne beratı 274
Malikâneler 68
Malikâne suretiyle mukataa 151
Mal-i keşufiyye 69
Maliye baş muhasebe kalemi 492
Maliye baş muhasebesi 471
Maliye hazinesi (dış hazine) 308, 395
Masraf-ı şehriyari kâtibi 365
Masraf kâtipleri 365
Mastçı (yoğurtçu) 316
Mastgeran-ı hassa 443
Masuracılar ocağı 467
Matbaa 91
Matbah emini 65, 442
Matbah hademeleri 443
Matbah hizmetkârları 116
Matbah-ı âmire aşçıları 421
Matbah-ı âmire emini 150, 361, 364
Matbah-ı âmire esnafı 443
Matbah-ı âmire idaresi 369
Matbah-ı âmire memurları 21
Matbah-ı âmire sakaları 443
Matbah-ı âmire şagirdleri 410
Matbah-ı âmire ustaları 410
Matbah-ı has şagirdleri 441
Mâtem elbisesi 49, 50, 142
Mâtem merasimi 49, 50
Mâtem sarığı 49, 50
Matracı 188, 266, 332, 375, 385
Matra-i şehriyârî 382
Mâzul altı bölük ağaları 196
Mâzul beğlerbeğiler 56
Mâzul sancak beğleri 197
Meç 298
Mehd-i ulyâ 140
Mehter 264
Mehterân-ı ahur-ı küçük 475
Mehterân-ı alem 235
Mehterân-ı hayme-i hassa (bk. Çadır mehterleri) 435
Mehterân-ı tabl-u-alem 263
Mehterân-ı tabl-u alem-i hassa neferatı mülâzımları 433
Mehterân-ı tabl-u alem maaş defterleri 266
Mehter başı 263, 264, 436
Mehter başı ağalar 212
Mehterhâne 155, 191, 264, 266, 431
Mehterhâne-i tabl-u alem 431
Mehterhâne-i tabl-u alem-i hassa neferleri 433
Mehterhâne takımları 263, 431, 432
Melik 219
Melik-i Rum 221

Menşur 222, 227, 228, 229, 234, 270, 272, 274
Menzil atları 363
Merasim elbisesi 255
Merasim kavuğu 255
Merasim kürkü 200
Meremmatcılar ocağı 467
Merkebe ters bindirme âdeti 99
Merkez orduları 35, 288
Merkez teşkilâtı XVII, XVIII, XIX
Meskûkât 123
Meş'aleci 380, 382, 385
Meşayih 240
Mevâcib 380
Mevâcib defteri 303, 342, 437
Mevâlî 197, 385, 426
Mevâli defteri 196
Mevkib-i hümâyun 421
Mevlâ mülûk-il-arab-ı vel-acem 220
Mevlevî sikkesi 207
Mevlevî şeyhi 53
Meydân-ı siyaset ustası 386
Mezbele keşan ocağı 19
Mısır hazinesi 305
Mızıka 431
Mızıkacı 465
Mızıka-i hümâyun 202
Mızıka takımı 432
Mızrak kullanma talimi 289
Miftah ağası 25, 313
Miftah gulamı 25, 313, 315, 338
Mihr-i müeccel 146
Mimar ağa 196
Mimar başı 363
Mimarlar 214, 363
Mirahur ağa 168, 188, 490
Mirahur ağa kâtibi 490
Mirahur ağa kethüdası 490
Mirahur (bk. imrahur, emir-i ahur) 113, 117, 471, 472, 473, 474
Mirahur-ı evvel 471, 473, 482, 490, 491
Mirahur-ı sânî 490
Mîr-i alem (bk. emir-i alem) 113, 184, 192, 194, 195, 232, 235, 255, 258, 265, 266, 373, 375, 376, 431, 487
Mîrî avcılar 406
Mîr-î hil'âtciler 444
Mîr-i mîran (bk. emir-i ümerâ, beğlerbeği) 151, 257
Mîr-i mîran hassı 151
Mîrî yund 481
Mirza Uluğ Bey zeyçi 358
Misâl 269, 272
Misâl-i bî misâl 272
Misâl-i meymun 227, 275
Mûzedûzan (çizmeciler) 446
Muallem-i Bostaniyân-ı hassa 465, 467
Muallim-i sultanî 351

Muâyede 193, 199, 203, 266
Muâyede-i havas 193
Muâyede-i umum 193
Mud 372
Muhallefât 306
Muhtesib 413
Muhzır başı 382, 384, 388
Mukataa 65, 151, 313, 407
Mukataa defterleri 313
Mukataa hazinesine 407
Mumcular 366, 443
Murabbâ (usul-i mehter) 266
Murassâ kılıç 244
Murassâ sorguç 242
Murassa tirkeş 424
Musahib 67, 81, 160, 184, 199
Musahibe 81, 86
Mûsıla-ı sahn müderrisliği 293
Musikişinaslar 300
Mutaflar 479
Mutalâa (mektup nev'i) 222
Mutasarrıf 68, 462
Muvahhidî kürk 185, 200
Muvakkî 272
Muytabân 479
Mübayaa defteri 369
Mücellidler 412, 446
Mücevherli beşik 99
Mücevher şemseli fereve 211
Mücevveze 102, 116, 141, 175, 199, 200, 208, 209, 210, 256, 306, 341, 393, 409, 413, 463
Müderrisler 197, 284, 293, 400
Müezzin başı 48
Müezzin-i hassa 360
Müezzinler 242, 360
Müftilenam 193
Müftü 100, 182, 217
Mühendis 465
Mühr-i hümâyun 20, 51, 52, 137, 168, 225, 226, 280, 328, 356, 358, 378, 395
Müjdeci başı 425
Müjdecilik hizmetleri 425
Mülâzımlar 459
Mültezim 370
Mümessek şerbet 438
Münakkaş akçesi 305
Müneccim 357, 358, 412
Müneccim başılar 356, 358
Müsadere 69
Müsellem 35
Müstefreşe 133, 137, 153
Müstensih veya hattatlar 446
Müşâhere (aylık) 428, 456
Müşâhere hârân 428
Müteferrika ana defteri 313
Müteferrika başı 412
Müteferrikalar 155, 184, 186, 194, 258, 411, 412, 413
Mütevelliler 342

N

Nahil (= Nakil) 148

Naib 400, 427

Nakib-ül-eşraf 43, 47, 174, 176, 179, 180, 181, 182, 186, 187, 188, 194, 201, 216, 240, 255, 394

Nakkaraci (bk. çifte nâracı) 266

Nakkare 263, 265, 266, 267, 432

Nakkarezen (bk. nakkareci) 265, 431

Nakkaşlar 304, 446, 467

Nakkaşlar ocağı 467

Nakş dûzan 435

Nakş (usul-i mehter) 266

Nalbandân-ı ahûr-ı has 477

Nalbandân-ı esbân-ı hassa 477

Nalband başı 491

Nalçacılar 446

Nâme-i hümâyun 168, 279, 280, 283

Nâme kesesi 282

Neccâran (dülgerler) 446

Nedimler 199

Nefer (siyah hadım) 27, 239

Nefir (boru) 263

Nefirî, nefirci 265, 266, 431

Nefir muallimi 136

Nevbet 263, 264, 265, 266

Nevbet çalınması 264

Nevbet merasimi 264

Nevruziyye (ayrıca bk. rikâbiyye) 354, 358, 490

Nevruz pişkeşi 67

Ney 95, 136

Nisan yağmuru suyu takdimi 303, 319

Nişan 227, 269, 270, 272, 273, 275, 276

Nişancı 11, 47, 113, 168, 195, 196, 228, 255, 272, 275, 412, 438, 487

Nişancı odası 11

Nişancı oğulları 412

Nişan-ı hümâyun 227, 269, 272, 273, 275

Nişan-ı şerif 227, 273, 275, 384

Nişan kalemi defterleri 273

Niyamgerân 446

Nöbetçi kapısı 493

Nöbet kalfası 159

Nöbetli voynuk 486

Nüzul bedelleri (bk. bedel-i nüzul) 365

O

Ocak ağaları 24, 48, 197, 217, 416

Ocak başı 441

Ocak emekdarı 69, 455

Ocak erkânı 48

Ocak kaşıkçısı (bk. has'ahır kaşıkçısı) 490

Ocaklı 54, 218
Ocaklık 303, 365, 368
Ocak zabiti 197, 466
Odabaşı 53, 183, 197, 298, 330, 416, 461, 463, 464, 490
Oda eskileri 304
Oda-i evvel (Mehterlere aid) 435
Oda kethüdaları 193, 298, 320
Oda lalası ağası 156, 160, 168
Odalık 97, 133
Oda zabitleri 318, 320
Oğuz an'anesi 45
Ok atma talimi 289
Ok çekme 298
Okçu 412
Ok parası (kemanbaha) 463
Ok torbası 12
On ikiler (vükelâ) 204
Ordu alayı 232
Orta elçi 397
Orta kapı kapıcıları 188, 380, 381, 385
Orta kapı kapıcıları bölük başıları 188
Orta kapı meş'alecileri 382
Orta kapı nöbetçi kapıcıları 188
Orta kol 407
Ortanca (siyah hadım) 27, 159
Osman'ın kılıcı 313
Osmanlı arşivi XVII
Osmanlı yazısı 284
Otağ (bk. otağ-ı hümâyun) 244, 259
Otağ gerân-ı hassa 435
Otağ-ı hümâyun 90, 217, 256, 259, 260, 264, 435
Otağ yapıcı (Otağgerân) 435
Otakçı başı 256
Ot kâtibi 491
Ot resmi 486
Oymacılar 446

Ö

Ömer-i Faruk'un kılıcı 313
Ömer-i Faruk'un oku 313
Örf 185, 200, 256
Öşür 481
Özengi 60
Özengi ağaları (bk. rikâb ağaları) 194, 292, 373, 376, 473, 491

P

Padişaha yanaşmak kanunu 56
Padişah elbiseleri 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213
Padişah evkafı mütevellileri 140
Padişah hocaları 81, 90, 194, 347, 348, 350
Padişah imamı 83
Padişah kavukları 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213
Padişahların üst elbisesi 210
Padişah mehterhânesi 265

Padişah ta'biri 223
Padişah tuğları 413
Palan dikiciler (bk. palan dûzân) 479
Palan düzân-ı hassa 474, 479
Paşalı kavuğu 54, 210
Paşazâde 411
Paşmaklık 135, 143, 150, 151
Paşmaklık hasları 143
Payendaz 56
Pazar başı 365
Pehlivanlar 300
Perdeci 435
Perendebaz 101
Perhizî 442
Perişânî 386
Peşkir ağası 311, 313, 331, 338
Peşkir başı 302, 303, 311
Peşkir gulâmı 313, 315
Peşkir şagirdi 302
Peştemal akçesi 25
Peyk 38, 49, 56, 58, 112, 113, 116, 335, 421, 423, 424, 425, 426, 430
Peykân-ı hassa ocağı 425
Peykân-ı hassa ocağı çuhadarı 425
Peyk başı 197, 424
Peykhâne 424
Peyk kethüdası 197
Pıtraklı altun kadife 282
Pilavcı 442
Pirimkür 485
Pişirici 442
Pişkeş 68
Pişkeşçi 188, 266, 381, 385
Pişkeşçî-i şehriyârî 381
Pişkeşî-i şehriyârî 382
Piyade-i hümâyun neferatı 467
Piyade mukabelesi 433
Postin dûzan 444, 446
Protokol şefi 397
Pûşide 154

R

Raht hazinedarı 491, 492
Raht hazinesi âmiri 492
Raht-ı hümâyun 476
Raht kâtibi 492
Rahtvan ağası 476
Rahtvan-ı evvel 476, 490
Rahtvan-ı has 476, 490
Rahtvan-ı sânî 476, 477, 490
Râyet 233, 265
Reis (bostancıların) 465
Reis-ül etibbâ 356
Reis-ül-küttâb 47, 48, 51, 52, 97, 113, 117, 139, 153, 157, 163, 167, 168, 184, 187, 195, 196, 209, 275, 279, 359, 362, 377, 397, 425
Reis-ül-ulemâ 46, 49
Resm-i nîze 486
Revânî (usul-i mehter) 266

Rık'a 284
Rikâb ağaları evladı 413
Rikâb ağası 53, 140, 255, 373, 385, 411
Rikâbdar 232, 235, 310, 313, 315, 324, 328, 336, 337
Rikâbdar ağa 62, 184, 235
Rikâb-ı hümâyun 52, 57, 60, 176, 187, 240, 245, 279, 283, 335, 390, 413, 421, 427
Rikâb-ı hümâyun kapıcı başılığı 389
Rikâbiyye 482, 490
Rikâbiyye pişkeşi 490
Rikâb merasimi 51
Rikâb solakbaşıları 429
Rikâb solakları 421, 429, 430
Rikâb solakları kethüdası 429
Rumeli ağası 197
Rumeli beğlerbeği 113, 196
Rumelihisarı ustası 462
Rumeli kazaskeri 42, 49, 57, 103, 116, 184, 351
Rusya defteri 279
Ruznamçeci 471
Ruznamçe halifesi 471
Ruznâmçe-i evvel 196
Ruznâmçe-i sâni 196
Ruznamçe kaydı 394
Ruznâme 61
Rüsum-ı raiyyet 68
Rüus 196, 259
Rüus kisedarı 196

S

Saatciyan 446
Saat-i muhtar 176, 356
Sabık Anadolu kazaskerleri 197
Sabık Rumeli kazaskerleri 197
Saçaklı esb 185
Sadaka-i fıtır 65
Sadaret alayı 52
Sadaret kaymakamı 47, 48, 61, 143, 200, 394, 398, 460
Sadaret kethüdası 153, 167
Sadaret pişkeşi 67
Sâdat 246
Sâdat-ı kiram 53
Sadr-ı âzam (bk. Vezir-i âzam) 45, 47, 48, 51, 52, 56, 59, 60, 61, 68, 78, 83, 87, 89, 92, 93, 96, 97, 99, 100, 101, 104, 105, 116, 132, 142, 144, 145, 146, 148, 149, 153, 155, 156, 159, 162, 173, 174, 175, 176, 184, 185, 186, 187, 188, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 204, 205, 209, 217, 225, 229, 234, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 248, 253, 255, 256, 257, 258, 274, 283, 309, 317, 328, 331, 333, 334, 345, 350, 353, 356, 357, 360, 362, 374, 376, 377, 378, 379, 388, 391, 392, 397, 398, 399, 400, 409, 412,

416, 419, 425, 427, 432, 438, 461, 462, 464, 469, 491
Sadr-ı âzam alayı 53
Sadr-ı âzam arîzası 46
Sadr-ı âzam arzı 59, 61
Sadr-ı âzam baş çuhadarı 155
Sadr-ı âzam baş mehter ağası 155
Sadr-ı âzam enderun ağaları 155
Sadr-ı âzamın imamı 242
Sadr-ı âzam kapıcılar kethüdası 146, 155
Sadr-ı âzam kethüdası 68, 99, 155, 162
Sadr-ı âzam telhiscisi 60
Saf (usul-i mehter) 266
Sağ 396
Sağ akçe 386
Sağdıç 145
Sağ hamlacı 463, 464
Sağ kol (bostancıların) 465
Sağ kol devşirme ağası 468
Sağ yeşilcileri 466
Sahib-i arz 327
Sahib-i ayar 370
Saka 292, 465
Sakabaşı 195
Sakayân-ı matbah-ı âmire 369
Sakayân-ı sîm-i hassa 437
Sakayân-ı sîm-i hassa bölüğü 437
Sakil (usul-i mehter) 266
Sako 298
Salâhur (bk. Serahur) 475
Saltanat kaymakamı 109
Saltanat sancakları 213, 231, 232, 233, 234, 236, 413, 432
Saman kâtibi 491
Samur erkân kürk 83, 141, 161, 319
Samur kapaniçe 175
Sancağ-ı sebzîn 234
Sancağ-ı şerif 23, 88, 181, 234, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245
Sancağ-ı şerif baş bekçisi 246
Sancağ-ı şerif bekçisi 246
Sancağ-ı şerif çadırı 245, 246
Sancağ-ı şerif ihracı 242
Sancağ-ı şerif sandığı 246
Sancağ-ı şerif şeyhi 246
Sancak beği ve beğliği 107, 108, 109, 110, 150, 252, 257, 258, 316, 324, 374, 394, 404, 426, 432, 436, 462
Sancakdar 246, 431, 465
Sancak (îdari bölge) 35, 107, 109, 117, 150, 252, 256, 258, 316, 374
Sancak (krş. Sancağ-ı şerif) 40, 46, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 118, 127, 132, 270, 407
Sancak merasimi 375
Sancak mushafı 234
Sancı (bk. Zilci) 265

Sanç (zil) 263
Sandalcı ocağı 453
Sansoncu başı, samsoncubaşı 454
Sansoncular ocağı 467
Sanson (sekson) 454
Saracîn-i ıstabl-ı âmire-i büzürg 477
Saraçlar (bk. Sarracnî) 475, 479, 490, 491
Saraçlar halifesi 490
Saraçlar kâtibi 479, 490
Saraç şagirdi 476
Saray ağaları 7, 49, 64, 67, 97, 161, 193, 292, 299, 328, 339, 340, 341, 342, 362, 441
Saray ağasına mahsus aşçılar 441
Saraya mensup san'atkârlar (bk. ehl-i hıref-i hassa) 445
Saray aşçıları 21, 415, 442
Saray bostancıları 451, 464
Saray cariyeleri 81
Saray çıkmaları 323
Saraydar 454
Saray ekmekçileri 442
Saray hazinedarbaşı 22
Saray hocası 290
Saray-ı cedid ağası (bk. saray ağası) 342
Saray imamı 49, 64
Saray kadınları 134
Saray kayıkları 462
Saray kethüdası 199, 291, 298, 339, 342
Saray kilercileri 443
Saray kilercileri ağası 443
Saray lokması 442
Saray nazırı 64
Saray peykleri 422, 423, 426
Saray sakaları 17
Saray şatırları 427
Saray terzileri 444
Sarban 473, 478
Sarban başı 478
Sarbân-ı mâde 478
Sarbân-ı ner 478
Sarı alaca sancak 232
Sarı bayrak 232
Sarık 193, 208, 314, 315
Sarık alayı 315
Sarıkçı başı 314, 338
Sarıklı kavuk 192
Sarık odası 314
Sarık parası 99
Sarık sandalı 64
Sarı sancak 233, 236
Sarracîn-i rahthây-i enderun 446
Sarraflar 54
Saya ocağı 368
Sayyad 405, 406
Saz tırâşân 446
Sebzeciler 366, 443, 455
Sebzehane 455

Sebzehane kâtipliği 466
Sebze kilercileri (bk. aşşâb) 443
Seccadeci başı 188
Sefaret tercümanı 54
Sefer bahşişi 53, 177
Seferli ağaları 319
Seferli iç oğlanları 317
Seferli kethüdaları 419
Seferli koğuşu iç oğlanları (bk. Seferli iç oğlanı) 300
Seferlinin çamaşırcı başısı 199
Seferli odaları iç oğlanları (bk. Seferli koğuşu iç oğlanları) 319, 323
Seferli odası ağaları 318
Sefer voynukları 485
Sefirler 101, 396, 397
Sekban 116, 257, 405
Sekbanbaşı 47, 48, 104, 129, 194, 197, 257, 413
Seksoncu başı (bk. Samsoncu, Sansoncu başı) 403
Sekson (Sanson) 454
Selâm ağası 155
Selâm çavuşu 379, 401
Selâmlık 134
Selânik çuhası 457
Selimî 49, 200, 209, 210, 244, 255, 332, 341, 342, 380, 399, 461
Semâî (usul-i mehter) 266
Serahur (bk. Salâhur) 475
Serâser 282, 399, 461
Serasere kaplı kapaniçe 305
Serasere kaplı kürk 211
Serasker 231, 272, 274
Seraskerlik beratı 231
Serasker Sultan 223
Serbest dirlik 393
Ser bevvâbîn-i rikâb-ı hümâyun-ı mülûkâne 390
Serbostanî 454
Serbölük 384
Ser çînî 366
Serdar 234, 241, 274
Serdar-ı ekrem 60, 79, 87, 93, 132, 214, 234, 241, 242, 243, 246, 279
Serdâr-ı ulemâ 351
Ser etibbâ-i hassa 351
Ser hayyâtîn-i hil'at 444
Serhâzin-i enderun 304, 444
Serheng 201
Serhengân-ı divan-ı hümâyun 391
Ser iskemle-i şehriyârî 382
Ser kehhal 352, 355
Ser kilârî-i hassa 301
Ser kilaryân ağa 63
Ser kilerî 487
Ser kösî 432
Ser matra-i şehriyârî 382
Ser mehterân-ı alem 432
Ser Muhzarân-ı Hâleb 384

Ser Muhzırân-ı Anadolu 384
Ser Muhzırân-ı Edirne 384
Ser Muhzırân-ı İstanbul 384
Ser Muhzırân-ı Mısır 384
Ser Muhzırân-ı Rumeli 384
Ser muhzırân-ı Şam 384
Ser müneccimân-ı hassa 358
Ser nakkarezen 432
Ser nefer 478
Ser nefirî 432
Ser oda (bk. odabaşı) 490
Ser oda-i evvel 490
Ser oda-i sânî 490
Ser otağî-i şehriyârî 382
Ser peykân-ı hassa 424
Serpuş 200, 209, 423, 457
Ser saka-i sîm 437
Ser seksonî 454
Ser silahşor-ı şehriyârî 490
Ser tabbâl 432
Ser tuğciyân 254
Ser zevvâkin-i hassa 409
Ser zincirî 432
Ser zunazen 432
Ser zurnâî 431
Setirdûzân 446
Seyis bölüğü 471
Seyisler (bk. at oğlanları) 474, 475
Seyyid 240
Sınıf-ı ulema 57
Sır kâtibi 61, 313
Sır kâtibi yamağı 312
Sırmalı börk (= üsküf) 429
Sikke 51, 220, 228
Sikke kenân 446
Sikke (mevlevî başlığı) 53
Silâhbaha 451
Silahdar 11, 13, 58, 64, 85, 113, 116, 146, 188, 241, 310, 313, 315, 320, 324, 329, 330, 332, 333, 334, 337
Silahdar ağa (bk. Silahdar) 25, 47, 53, 62, 63, 83, 97, 156, 159, 175, 181, 184, 235, 242, 244, 312, 318, 328, 329, 330, 331, 334, 362, 417, 418, 419
Silahdar ağa bölükleri 254, 298, 418, 451
Silahdar ağa kaftancısı 312
Silahdar bölük ağaları 194
Silahdar-ı hassa 331
Silahdâr-ı şehriyârî 329
Silahdar ocakları ağaları 185
Silahlı şatırlar 427
Silah parası (bk. Silahbaha) 319
Simitçi başı 298
Simitçiler 298, 366, 443
Simkeşan 447
Simsakalar 421, 437, 438
Simsakalar bölükbaşıları 437
Simsakalar kethüdası 438

Simsakalar ocağı (bk. Divân-ı hümayun ocağı) 437, 438
Sineklik (sorguç) 430
Sipah ağaları 194, 244
Sipah bölük ağaları 194, 243
Sipah bölükleri 235, 300, 305, 320, 418, 424, 451
Sipahî 13, 69, 116, 293
Sipahiler ağaları 117
Sipahî ocağı 469
Sipahî oğlanları 11, 320
Sipah ocakları ağaları 185
Siyah hadım ağaları 15, 27, 67, 134, 159, 161
Siyah hadımlar 159
Siyahiler 27
Siyah musahip 67
Siyah şemle 49
Sof 136
Sofyân-ı kule 387
Sofyân (usul-i mehter) 266
Sokak (perde) 63
Solak 49, 53, 85, 113, 116, 335, 423, 427, 429
Solakbaşılar 197, 429
Solak kethüdası 197
Solak ortaları 429
Solak teşkilâtı 430
Sol hamlacı 464
Sol kol 407
Sol kol (bostancı) 465
Sol yeşillikçiler 456, 466
Sorguç 116, 155, 209, 210, 213, 232, 242, 244, 393, 413, 421, 422, 423, 427, 429
Sorguççu 304, 446
Sorguçlu destar 102
Sorguçlu siyah yusufî kavuk 49
Soytarılar 300
Soyunuk ağa 303
Subaşı 184
Sudur-ı kiram 48
Sudur-ı ulemâ 46
Sultan baş ağalığı 160
Sultan düğünü 147
Sultan-ı âzam 221, 222
Sultan kethüdası 140, 154, 155
Sultan (kız) 97, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 154
Sultan tabiri 219, 220, 222, 223
Sultan-ül-berreyn ve hâkan-ül-bahreyn 221
Sultân-ül-guzât 219
Sultan ül-islâm-ı vel-müslimiyn 221
Sultan-ül-melik-ül âzam 221
Sultan-ül-muazzam 219
Sultanzâde 150, 411
Sûr-ı hümâyun 134
Surre alayı 167, 168, 169
Surre emini 168
Surre ihracı 169
Surre-i hümâyun 314, 425
Sünnet düğünü 100, 101

Sürgün 405
Sürh mücevveze 209
Sütçüler 443
Süvari bölükleri 293, 324, 451, 452
Süvari ocağı 298, 320
Süvari ocağı bölük ağaları 216

Ş

Şagirân-ı ehl-i hıref 445
Şagirdân-ı bazdârân-ı Enderun 404
Şagirdân-ı habbâzîn 442
Şagirdân-ı şâhinciyân-ı Enderun 404
Şagird (cariye) 134
Şahinci 404, 405, 406, 407
Şahincibaşı 194, 403, 413
Şahin götürücülüğü tımarı 407
Şahin kayacıları 407
Şaîr emini (bk. arpa emini) 372
Şarabdar 413, 459
Şarap emini 459
Şatır 56, 421, 422, 423, 427, 428, 430
Şatırbaşı 427
Şatırlar baş çavuşu 427
Şehabî zurna 263
Şehir donanması 98
Şehremâneti 361, 364
Şehremini 15, 150, 196, 361, 362, 363, 457
Şehremini halifesi 363
Şehremini ruznamçecisi 363
Şehzâde 27, 28, 29, 35, 39, 40, 41, 46, 47, 66, 77, 81, 86, 87, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 150
Şehzâde alayı 116
Şehzâde hocaları 90, 91, 117, 194
Şehzâde kethüdaları 195
Şehzâde lalası 160
Şehzâde sancağı 110, 111, 112
Şemigeran-ı hassa 366
Şenlikler 98
Şerbet 97, 292, 312, 340, 420, 461
Şerbetçi 292, 312
Şerif 53, 240, 280, 282, 283, 425
Şer'i kanunlar 93
Şerikî at 487
Şer'î mahkeme sicilleri 98
Şer'î memurlar 46
Şer'i muhakeme mübaşirlikleri (muhzır başılık) 388
Şeyhler 101, 184, 258
Şeyh-ül-harem-i nebevî 167
Şeyhülislâm 24, 25, 42, 46, 47, 48, 49, 52, 57, 68, 70, 83, 84, 89, 90, 97, 100, 103, 105, 128, 133, 146, 153, 156, 174, 176,

180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 192, 197, 199, 200, 204, 216, 217, 242, 243, 244, 255, 256, 257, 284, 317, 332, 349, 350, 351, 394, 397, 398
Şıkk-ı evvel defterdarı 157
Şikâr ağaları 140, 184, 195, 403, 404, 405, 406, 407
Şikârgâh 406
Şikâr halkı 404
Şikarî 403
Şimşirgeran 446
Şimşir kozak 282
Şütürbanan-ı lök 471

T

Tabbah 441
Tabbal 431
Tabib 292, 351, 352, 353
Tabîb-i Rûhânî-i hassa 355
Tablakârlar 21
Tablhâne 432
Tabl-u alem 118
Tabl-u-alem-i hassa 432
Tabl-u-alem mehterleri (bk. Mehterân-ı tabl-u-alem) 409, 431, 432, 433
Tahrir defterleri 485
Taht-ı hümâyun 82, 173, 174, 192, 312, 419
Taht-ı revan 140
Taht kadıları 197
Tahvilât defteri 370
Taklid-i seyf 179
Taklid (tevcih) 222
Takrir 54, 59, 60, 61
Takye akçesi 301, 303, 305
Talik hat 284
Tanbur 136
Tanzimatcılık 96
Tanzimat-ı hayriyye XIX, 17
Taşcılar ocağı 467
Taşra hazinedar başı 195
Taşra hazinesi (bk. Hil'at hazinesi) 304
Tatar 425
Tatlıcı 441
Tavaşî 159, 327
Tavile kâtibi 491
Tavukçular 366, 443
Taycılar 484
Taylar ağası 473, 481, 484
Tebdil eskileri 491
Tebdil gezmek 53, 54, 55
Tebdil hasekisi 53, 459, 463
Tebdil-i hümâyun hamlacısı 467
Teber 427
Teberdarân-ı hassa 420
Teberdarân-ı saray-ı atîk 415
Teberdârân-ı zülüfdarân 325
Teberdar (baltacı) 7, 415, 416
Teberli şâtırlar 427

Tekâlif-i örfiyye 405, 407, 481
Telatinciyan 447
Telhis 46, 52, 59, 60, 61, 96, 150
Telhisci 60, 155
Telhisî 60, 490
Tellâk 292, 300
Tellâl 48, 50
Tepsici başı 302
Terakkî 69
Tersane 64, 75, 451
Tersane emini 196, 370
Tersane kethüdası 65
Tersane ocağı 451
Tersane ricali 192
Terzi 304
Terzibaşı 195
Tesrih-i lihye 66, 177
Teşrifatçı çavuş 266
Teşrifatçı efendi 155, 176, 194, 196
Teşrifat halifesi 155
Teşrifat kisedarı 155
tevcih (taklid) 59, 113, 165, 222, 272, 276, 316, 324, 325, 335, 353, 384, 411, 433, 486, 489
Tevcih (taklid) 222
Tevki 227, 269, 270, 271, 272, 275
Tevki'î 227
Tevki-î hümâyun 227, 272, 275
Tevki-î ref'-i hümâyun 227, 271, 272, 275
Tezkireci 398
Tezkire-i evvel (büyük tezkireci) 398, 401
Tezkire-i mâruza 61
Tezkire-i sânî 398, 401
Tıl bafan-ı hassa 474, 478
Tımarlı çavuş 391, 393
Tımarlı sipahi 384
Tımarlı süvari 35
Tırnakçı 315
Timar beratı 274
Timar defterdarlığı 297, 412
Timar, timar sahibi 77, 405, 407, 412
Timar ve timar teşkilâtı 85, 121, 405, 489
Tîrgeran 446
Tirkeş 212, 213, 244
Tobra 54
Toğulğa (bk. Tolga) 213, 413
Tokad (siper) 231, 484
Tokat düzmesi 484
Tolga 213
Tomak 65, 82, 298
Top arabacı başı ağaları 192, 197
Topcu halifeleri 465
Topçu 465
Topçu başı 50, 192, 197
Top ustası 465
Topuz 67

Tuğ 210, 231, 237, 243, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 332, 374, 375, 388
Tuğciyân-ı hassa 254
Tuğ-ı hümâyun 254, 255, 256, 257
Tuğ-ı hümâyun caizesi 69, 258
Tuğ-ı perişan perçem 252
Tuğ-ı selâse 332
Tuğ-ı zerrîn-i elviye-i sultanî 231
Tuğkeşan 254
Tuğra 13, 50, 112, 222, 225, 227, 228, 269, 271, 272, 273, 275, 276, 280, 282
Tuğrag (bk. Tuğra) 227
Tuğraî 227
Tuğralı ferman 271
Tuğrı (bk. Tuğra) 227
Turnacı başı 403
Turşucu 302
Tüfenkçibaşı 313
Tüfenkendaz 465
Tülbend ağası 25, 64, 244, 331, 337, 338
Tülbend gulâmı 310, 313, 328, 337, 338
Tülbend oğlanı 310
Türbeler ziyareti 180
Türe 63
Türkçe 277
Türkü (usul-i mehter) 266
Tütüncü 317, 333

U

Udî 412
Ukab 239, 241
Ulak (postacı) 363, 405
Ulema 40, 46, 49, 53, 56, 70, 82, 99, 101, 104, 142, 174, 184, 185, 208, 288, 400
Ulema kavuğu 53
Ulema sınıfına mensub saray memurları 347, 348, 349
Ulûfe 25, 208, 299, 379, 384, 393, 431
Ulûfe alayı 20
Ulûfeci 11, 13
Ulûfeci başı 13
Ulûfe defteri 328
Ulûfe divanı 52, 397
Ulûfeli 411, 413
Ulûfeli çavuş 266
Ulûfeli müteferrikalar 194, 412, 413
Ulûfe tertibi 52
Ulûfe tevzii 21, 46, 59
Umum hil'ati 52
Uskumru (bk. Londra kumaşı) 452
Usta 464, 465, 466, 468, 469
Usta başılar (Ehl-i hirefin) 445
Usta (bostancılara nezâret eden) 452
Usta (câriye) 99, 134
Usulat-ı mehterân-ı alem 266

Uygurca 277, 278
Uygur harfleri 33
Uzun kırmızı serpuş (bk. barata) 457

Ü

Üç sorguçlu serpuş 213
Üçüncü kahveci başı 154
Üçüncü kapıcı başı 194
Üleş zamanı 406
Ümerâ 11, 396, 411, 413
Ümerâ çocukları 413
Üsküdar kadısı 196, 197
Üsküf 208, 233, 235, 237, 383, 386, 422, 429
Üstad 406, 432
Üstadân-ı divân-ı hümâyun 386
Üstadân-ı matbah-ı ağayan 441
Üstâdân-ı matbah-ı has 441
Üstad-ı bağçe-i Göksu 452
Üstad-ı bağçe-Saray-ı atik 454
üstad mühendisler 245

V

Vâcib 441, 454
Vacibürriâye ağalar 411
Vak'anüvisler XV, 16
Vakayinâme 61
Valide beşik alayı 154
Valide sultan 7, 68, 78, 80, 95, 137, 140, 141, 142, 161, 162, 223, 457
Valide sultan alayı 140, 141, 142
Valide sultan baş ağası 154
Valide sultan kahveci başısı 154
Valide sultan kethüdası 140, 143, 154
Valiler, valilik 69, 79, 81, 84, 87, 100, 108, 109, 113, 114, 117, 134, 136, 223, 272, 273, 391, 425, 459
Valilik sancağı 116
Vekilharç 361
Vekilharç müteferrika 146
Velâdet-i hümâyun 66, 154
Veliahd 29
Vezir, vezâret 11, 19, 20, 24, 35, 37, 38, 41, 46, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 90, 92, 103, 112, 118, 123, 127, 128, 134, 139, 142, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 159, 167, 176, 185, 191, 194, 195, 196, 199, 201, 202, 205, 209, 214, 215, 216, 223, 225, 231, 234, 237, 240, 241, 244, 248, 253, 255, 257, 258, 259, 260, 269, 270, 272, 279, 282, 283, 293, 295, 307, 312, 328, 331, 332, 334, 337, 338, 340, 342, 350, 351, 353, 359, 373, 374, 375, 376, 378, 388, 389, 392,

394, 395, 396, 397, 398, 404, 411, 412, 413, 432, 460, 462, 463, 464, 485, 486, 487, 489
Vezaret berât-ı âlişanı 274
Vezir evlâdı 413
Vezir hası 151
Vezir karakulağı 463, 464
Vezir kethüdası 195
Vezir mehterleri 432
Vezir oğulları 195, 389
Vezir-i âzam, Vezir-i âzamlık (bk. Sadr-ı âzam) 38, 46, 53, 54, 57, 67, 77, 79, 83, 86, 90, 103, 118, 123, 127, 128, 134, 142, 145, 148, 149, 150, 159, 176, 185, 195, 196, 199, 205, 209, 214, 215, 216, 225, 234, 241, 244, 248, 253, 255, 257, 258, 259, 272, 279, 282, 283, 293, 307, 312, 332, 342, 351, 376, 378, 392, 394, 395, 396, 404
Vezir-i âzam arîzası 46
Vezir-i âzam hassı 112
Vezir-i âzam kethüdası 332
Vezir-i âzam oğulları 412
Veznedar 490
Voynak (bk. Voynuk) 484
Voyneyk (bk. Voynuk) 484
Voynik (bk. Voynuk) 484
Voynok (bk. Voynuk) 484
Voynugan 487
Voynuk 69, 471, 481, 484, 485, 486, 487, 488
Voynuk beyleri 485
Voynuk kâtibi 471
Voynuk seraskeri 485
Voyvoda (bk. Eflâk ve Buğdan voyvodaları) 368
Voyvoda kapaniçleri 211
Vükelâ (On ikiler) 134, 204
Vüzera (bk. Vezirler) 50, 377, 460

Y

Yağlı direk 101
Yakalı baltacılar 26, 420
Yaldızlı tuğra 280, 282
Yamak 486
Yancık 399
Yangınlar 57, 91
Yapukcıyân-ı hassa 478
Yarım ahlâtî (usul-i mehter) 266
Yarlığ 269, 273
Yarlığ-ı beliğ 273
Yaş meyve kilercileri (bk. aşşâb) 443
Yavrucular 406
Yavuz'un mührü 307
Yaya başı gulâmı 159
Yaya başılar 197
Yayalar 35, 427, 433
Yazıcılar 11
Yedekçi 333
Yedek (kayık) 466, 467
Yedek reisleri 466

Yedi altun başlı sancak 234
Yelken (serpuş) 317
Yemişçi 302, 303
Yeniçeri ağası 47, 48, 58, 97, 129, 141, 153, 157, 180, 184, 185, 186, 187, 188, 194, 197, 209, 217, 248, 255, 257, 331, 338, 345, 373, 398, 464, 491
Yeniçeri ağası vekili 129
Yeniçeri bayrağı 233
Yeniçeri kâtibi 197
Yeniçeri kethüdası 197, 248
Yeniçeri kışlaları 429
Yeniçeriler 11, 12, 58, 70, 79, 116, 140, 215, 216, 249, 260, 411
Yeniçeri ocağı 71, 105, 185, 197, 216, 248, 390, 403, 430
Yeniçeri ocağı ağaları 197, 403
Yeniçeri ocağı zabitleri 216
Yeniçeri serdarı 392
Yeniçeri taslakları 430
Yeniçeriyân-ı dergâh-ı âlî ocağı kulları 48
Yeniçeriyân-ı vilâyet-i Şam 240
Yeni Saray baş kapı gulamı 159
Yenisaray iç oğlanı 297
Yenisaray kapı ağası 293
Yenisaray kapıcılığı 8
Yenli kürk (erkân) 380
Yerlığ (bk. yarlığ) 273
Yeşil atlas kise 282
Yeşil bayrak 118, 232
Yeşilcilik 466
Yeşillikçi ocağı 456
Yeşil makdem 452
Yeşil sancak 232, 233, 234, 236, 237
Yetimler 77
Yetimler akçesi 361
Yevmiyeli çavuş 391
Yevmiyeli müteferrikalar 412
Yıllık tevcihat 462
Yiğitbaşılık gediği 435
Yoğurtçular 366, 443
Yoklama 320
Yorga yürüyüşlü katır 475
Yularcılar 474, 478
Yularcı şagirdler 478
Yund 481, 484, 486
Yundciyan 481
Yundcular 481, 482
Yund oğlanları 473, 481
Yusufî destar-amâme 175, 209, 210
Yuvacı (bostancıların) 406
Yüzbaşı 465
Yüzbaşı mülâzımları 465

Z

Zağarcı başı 403
Zaim 54
Zamkcılar 446

Zamm-ı devr (usul-i mehter) 266
Zayiçe 356, 357, 358
Zeâmetli çavuş 391, 393
Zeâmet sahibi 77, 412
Zeâmet teşkilâtı 85
Zenci ağaları 159
Zenci hadımlar 15, 159, 161
Zenci imamı 161
Zenciri, Zenciriyân (bk. Zilci) 266, 431
Zerdûzan 446
Zergûbân 447
Zerğeran (Kuyumcular) 446
Zerkeşî kulah-ı mevlevî 208
zerkula (bk. zerrin külah) 383
Zerkula (bk. Zerrin külâh) 383
Zernişânyan 446
Zerrin külâh (bk. Zerkula) 383
Zevayid 342
Zevrak-ı şerif 261
Zevvâkin-i hassa (bk. Çaşnigirler) 409
Zırhcılar 446
Zırh (dır') 413
Zil 263, 266
Zilci (bk. Zencirî, Zenciri) 266, 431
Zolota 69
Zurna 263, 266, 267, 432
Zurnacı başı 263, 266
Zurnacılar bölüğü 431
Zurnaî 259
Zülüflü baltacılar (bk. Teberdârân-ı zülüfliyân) 5, 22, 48, 193, 266, 325, 333, 409, 415, 417, 418, 419

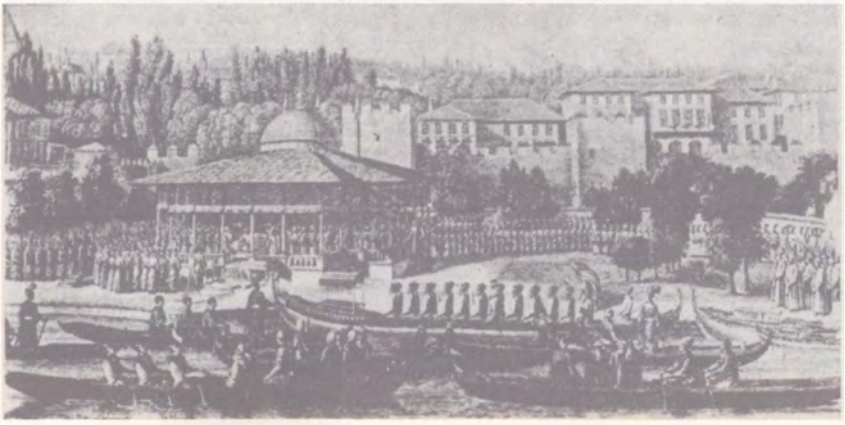
SARAY TEŞKİLÂTINA AİT BAZI RESİM VE VESÎKALAR

Resim 1 – Topkapı Sarayının plânı ve ona yakın yerler

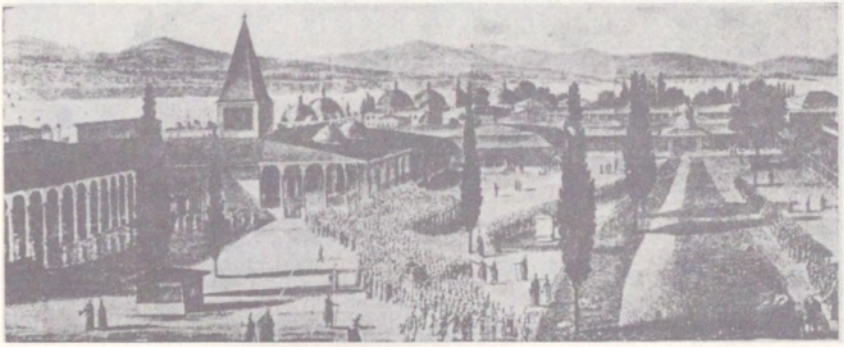
Resim 2 – Sarayın umumî görünüşü

Resim 3 – Padişahın, Yalı köşkünde Kaptan Paşa'yı kabul etmesi

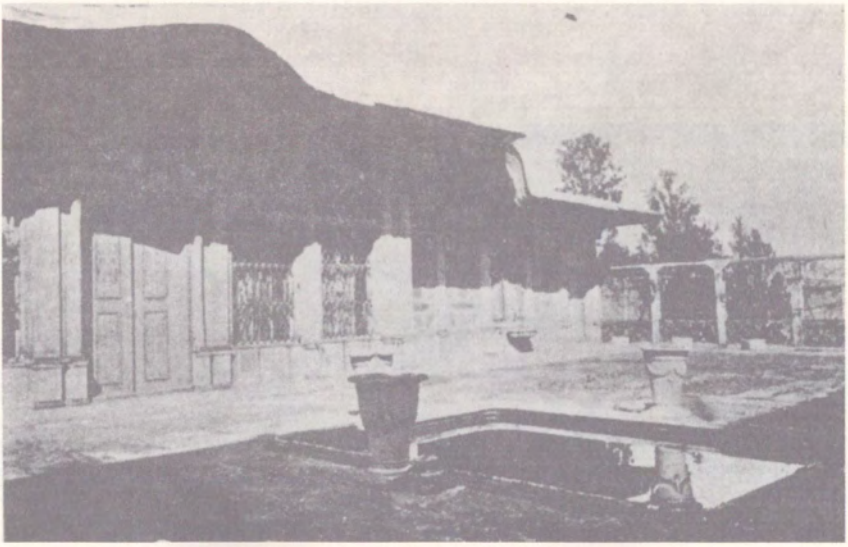
Resim 4 – Topkapı sarayının birinci yerinin görünüşü

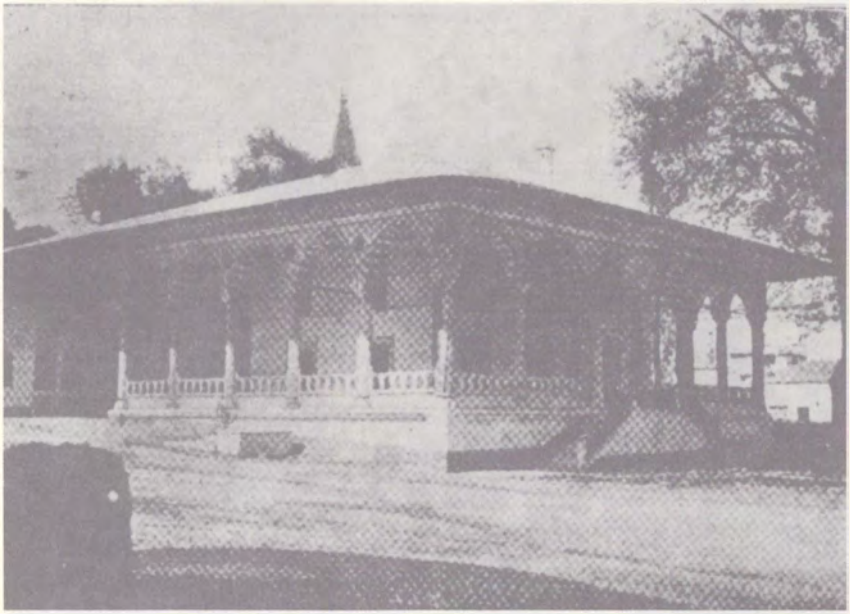
Resim 5 – Devan-ı Hümâyun içtimaı

Resim 6 – Bayram alayının saray avlusundan Sultan Ahmed veya Ayasofya camiine gidişi

Resim 7 – III. Osman köşkü ve bahçesi

Resim 8 – Arz odası

Resim 9 – Üçüncü Mehmed

Resim 10 – Kapı [Bam-üs-saâde] ağası

Resim 11 – Bab-üs-saâde ağası
[diğer resim]

Resim 12 – Kızlar
[Darüssaâde] ağası

Resim 13 – Silâhdar-ağa

Resim 14 – Silâhdar-ağa
[diğer resim]

Resim 15 – Sır kâtibi

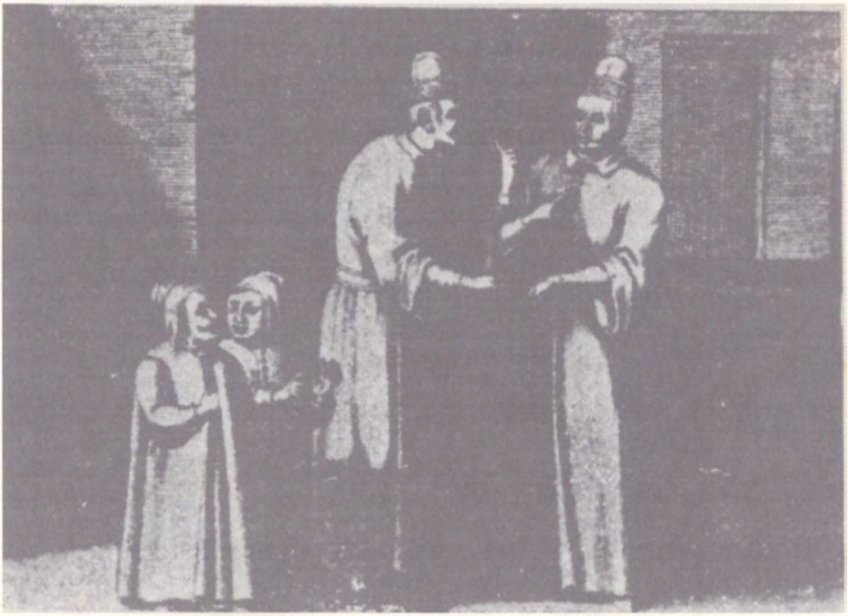
Resim 16 – Solda Silâhdar-ağa, sağda İbrikdar-ağa

Resim 17 – Solda has oda oğlanı, sağda tülbent ağası

Resim 18 – Solda acemi oğlanı, ortada helvacı, sağda haseki

Resim 19 – Cüceler

Resim 20 – Baş Çuhadar

Resim 21 – İskemle ağası

Resim 22 – Çantacı

Resim 23 – Aşçıbaşı

Resim 24 – Aşçı

Resim 25 – Solak

Resim 26 – Solakbaşı

Resim 27 – Solak

Resim 28 – Rikâb solağı

Resim 29 – Solda peyk, sağda solak

Resim 30 – Peyk

Resim 31 – Peyk

Resim 32 – Peyk

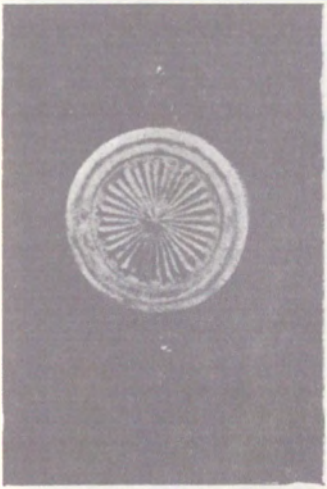
Resim 33 – Peyk

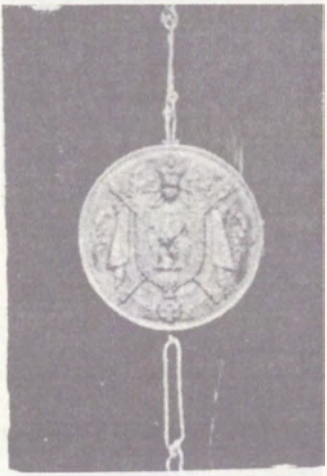
Resim 34 – Başbakanlık arşivinde bulunan nâme kozaklarından

Resim 35 – Başbakanlık arşivinde bulunan nâme kozaklarından

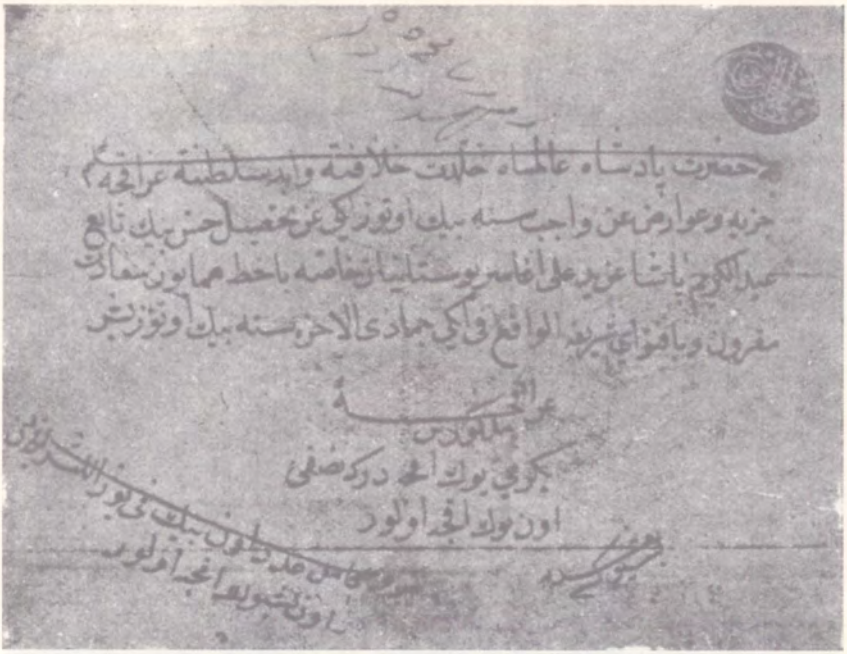
Resim 36 – Kozağın dışındaki gümüş kapak (Osmanlı)

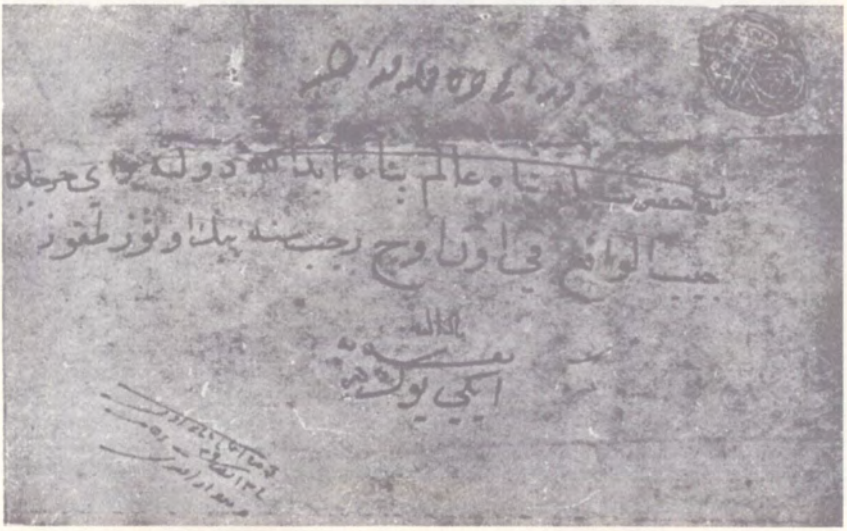
Resim 37 – Kozağın dışındaki gümüş kapağın görünüşü

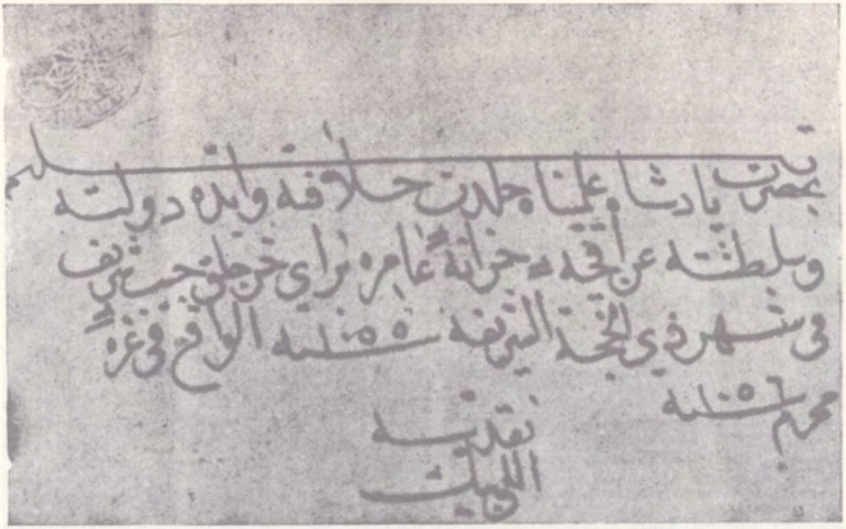
Resim 38 – Son alkışçıbaşılardan merhum Tevfik Bey

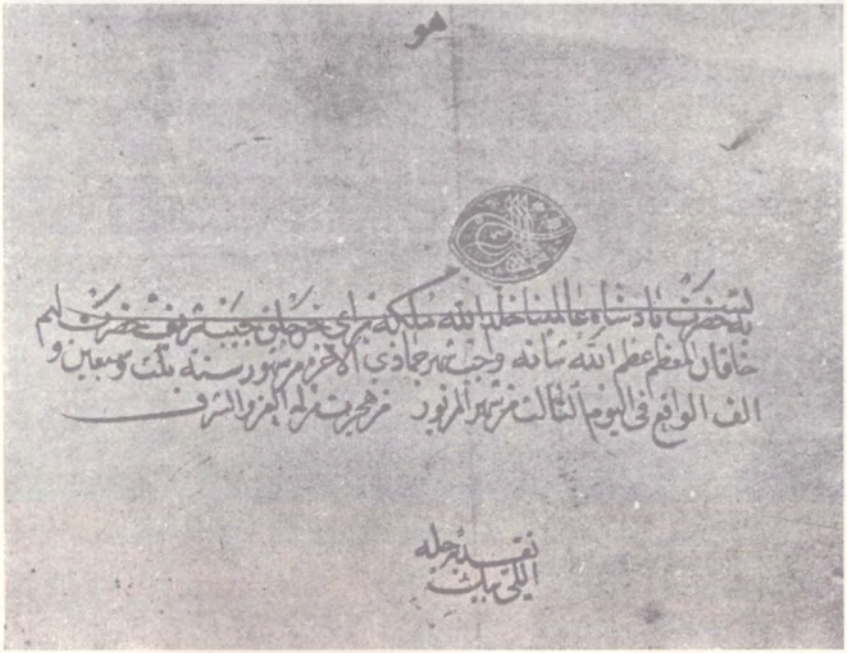
Resim 39 – Para makbuzu ve Dördüncü Murad'ın mührü
(Emirî tasnifi, mühür kartonu 249. Mührün uzunluğu 2,5, genişliği 2 santim)

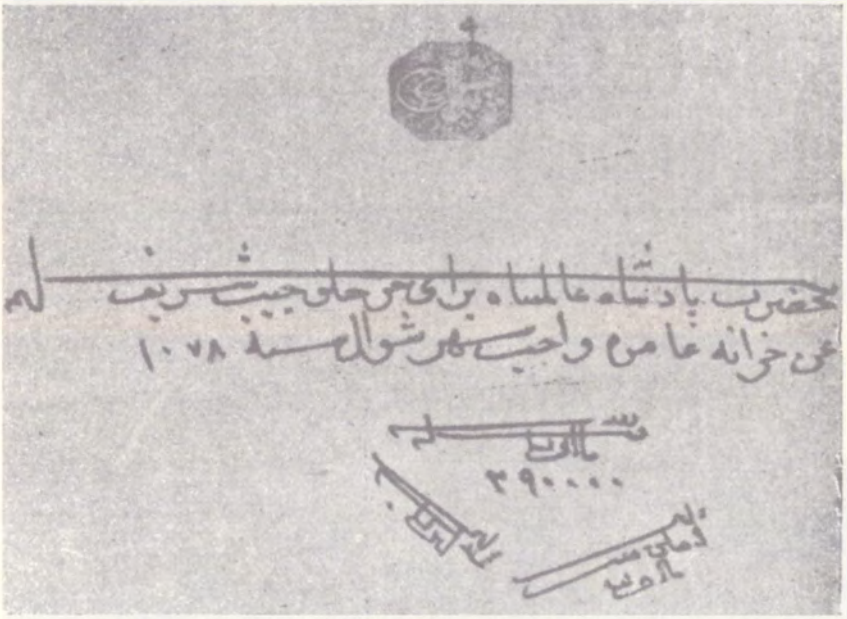
Resim 40 – Dördüncü Murad'ın harçlığını aldığına dair mühürlü makbuzu

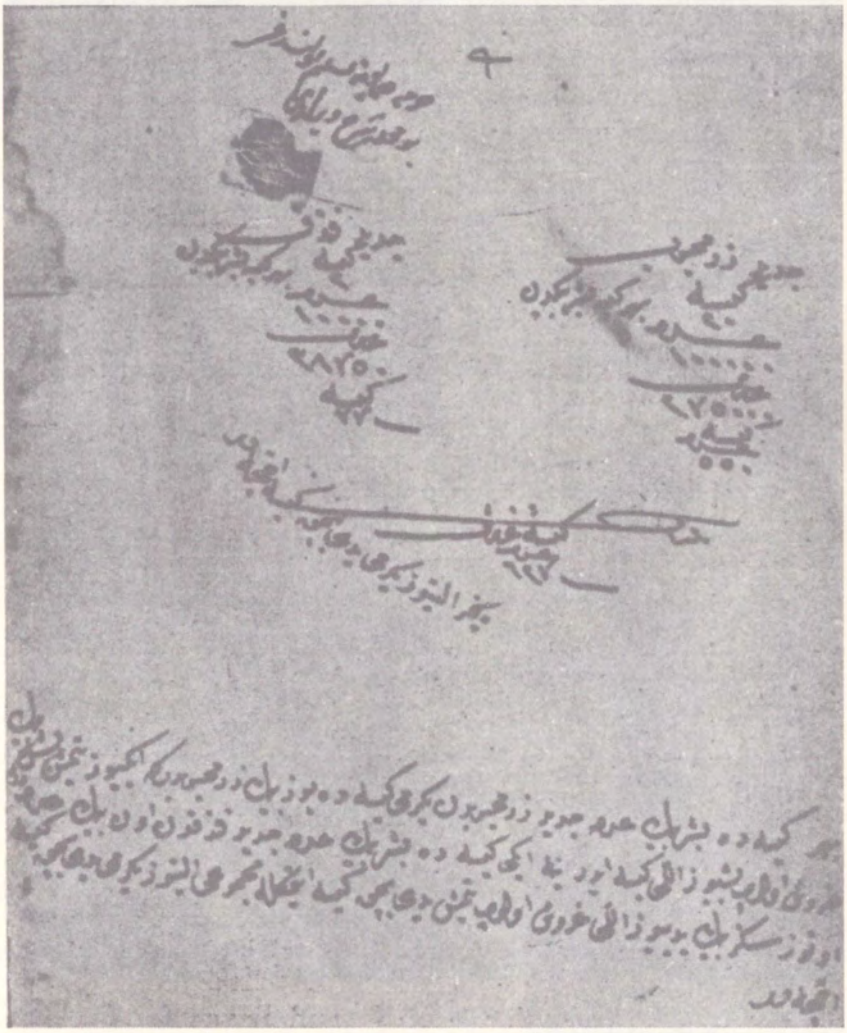
Resim 41 – Sultan İbrahim'in mührü (ölçü 2X2,5)

Resim 42 – Dördüncü Mehmed'in mührü ve makbuzu

Resim 43 – 1078 senesi Şevval ayına mahsus ceb-i hümâyun akçası
(Mehmed bin İbrahim muzaffer daima)

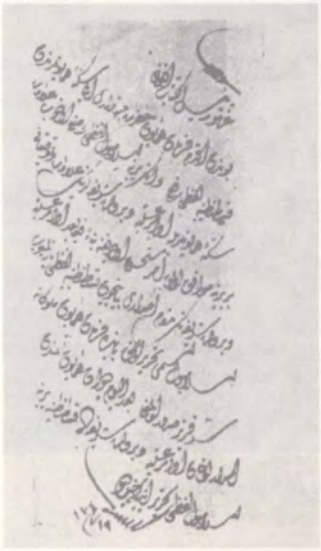
Resim 44 – III. Mustafa'nın makbuzu ve mühr-i hümâyunu

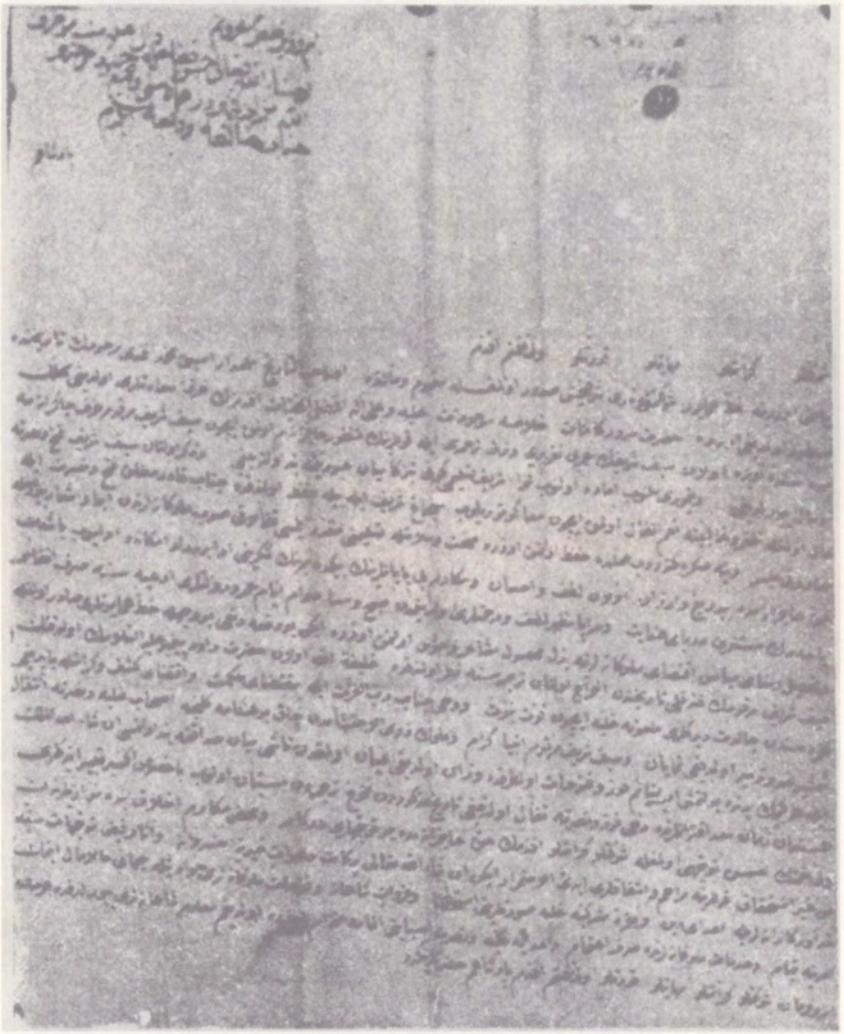
Resim 45 – Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu şehzâde Mustafa'nın bir buyruldusu ve imzası

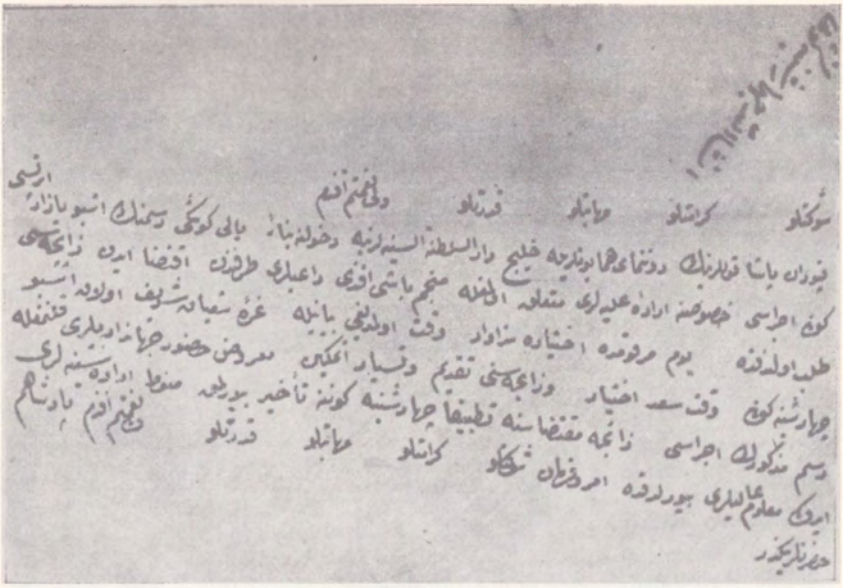
Resim 46 – Sultan Aziz'in hazine-i hümâyuna teslim edilen bazı eşyaları hakkında senet (Soldaki büyük mühür Sultan Selim'in mühürü olup hazine-i hümâyun bununla mühürlenirdi)

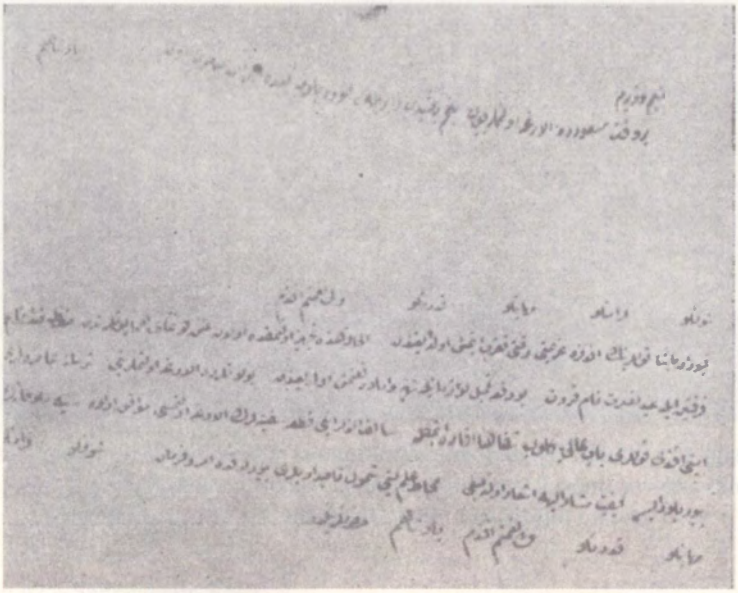
Resim 47 – Sadr-ı âzam Koca Ragıp Paşa'nın beyaz üzerine Reis Efendiye buyruldusu

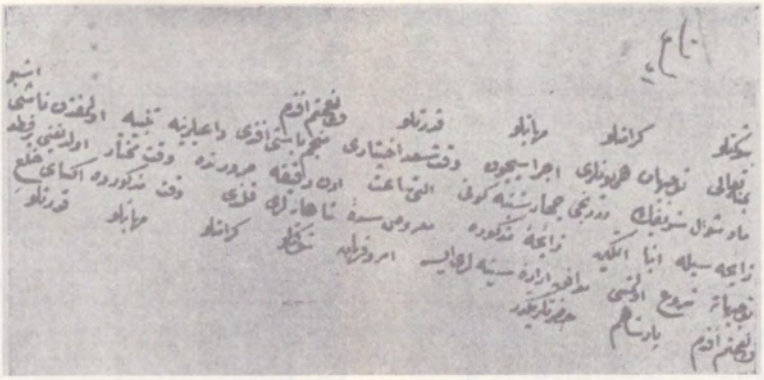
Resim 48 – Davud Peygamber'e ait olduğu rivayet edilen Kılıcın emaneten kendisine verilmesi hakkındaki fermana, sadr-ı âzam Koca Yusuf Paşa'nın cevabî telhisi ve I. Abdülhamidin Hat-tı hümâyunu

Resim 49 – III. Selim devrinde müneccimbaşı zayiçesine itimadı gösteren bir vesika

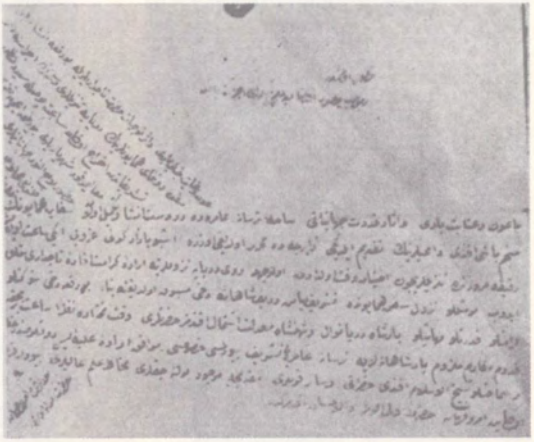
Resim 50 – Denize gemi indirilmesi münasebetiyle bir telhis ve müneccimbaşı zayiçesinden bahseden II. Mahmud'un Hatt-ı hümâyunu

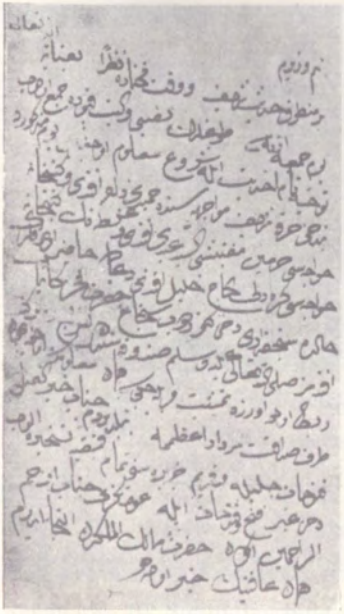
Resim 51 – Tevcihat arzı

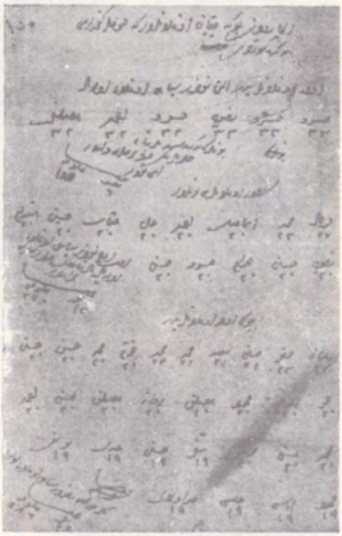
Resim 52 – Tevcihat dolayısiyle müneccimbaşı zayiçesi

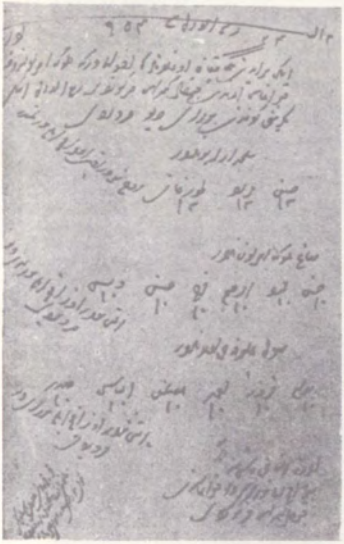
Resim 53 – Gemi indirilmesi münasebetiyle zayçie arzı ve hatt-ı hümâyun

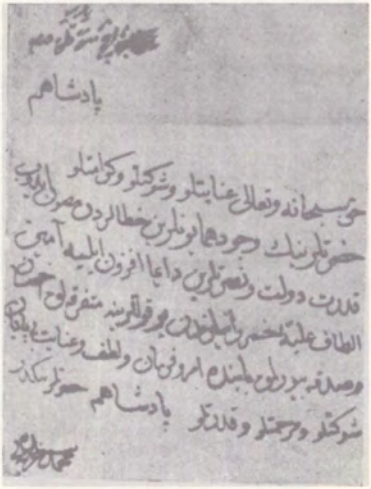
Resim 54 – Sancağ-ı ihracı dolayısiyle I. Abdülhamidin hatt-ı hümayunu

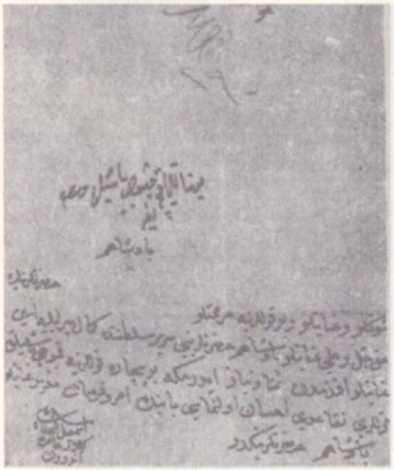
Resim 55 – Rüûs defteri

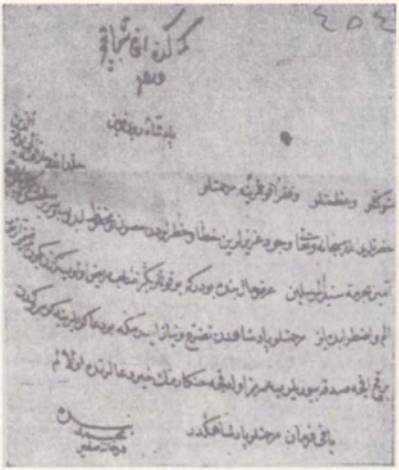
Resim 56 – Saraydan süvari bölüklerine oğlan verilmesi hakkında buyruldu.

Resim 57 – Enderundan çıkıp taşra hizmetine tayin için padişaha verlimiş istid'a IV. Mehmed'in hatt-ı hümayunu

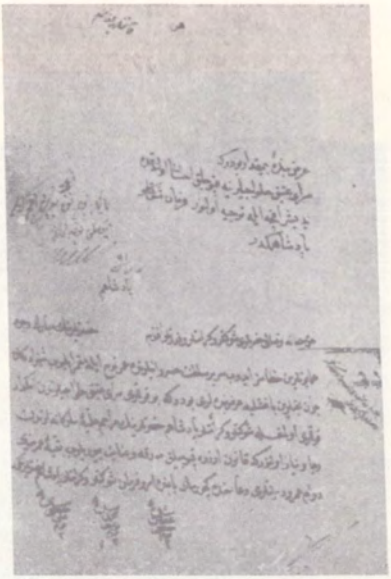
Resim 58 – Enderundan taşra hizmetine tayin için IV. Mehmed'e verilen istid'a ve hatt-ı hümâyun

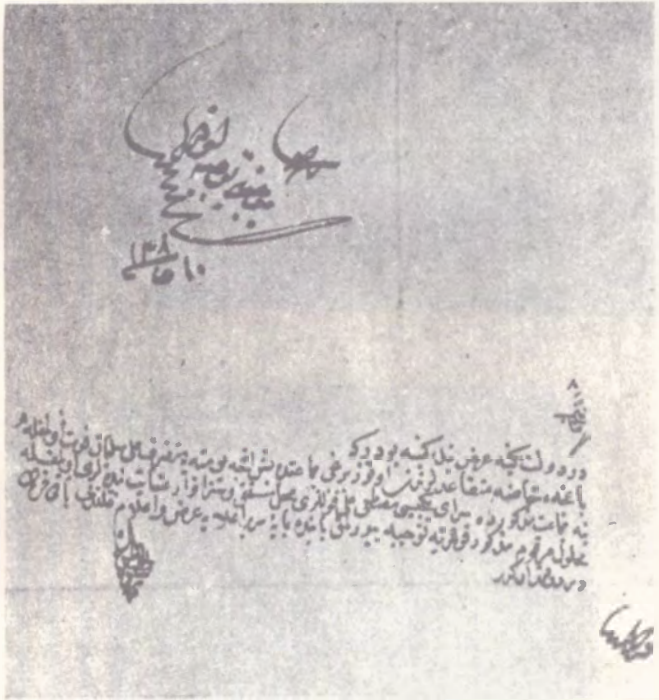
Resim 59 – Küçük odadan tekaüt edilerek gümrükten maaş tayini için istida ve hatt-ı hümâyun

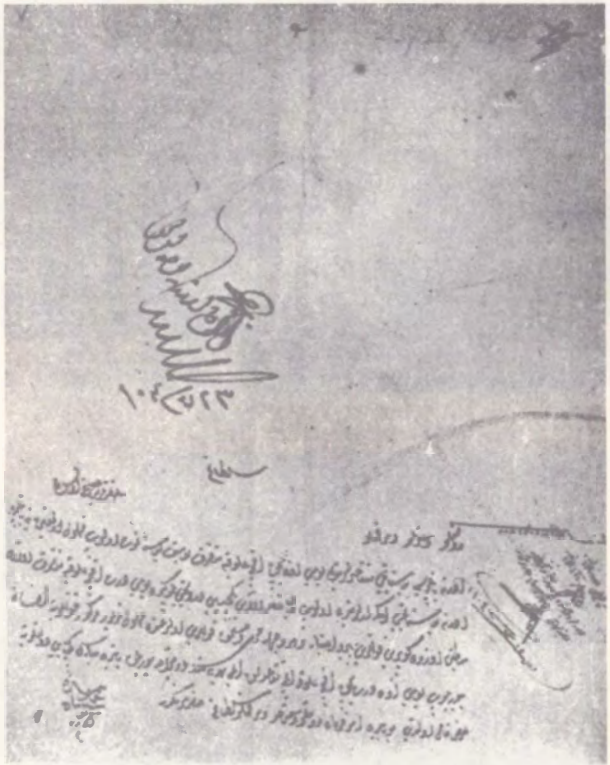
Resim 60 – Eski saray baltacılarından beş kişinin Sipahîlik isteğiyle verdikleri istid'a ve III. Ahmed'in hatt-ı hümâyunu

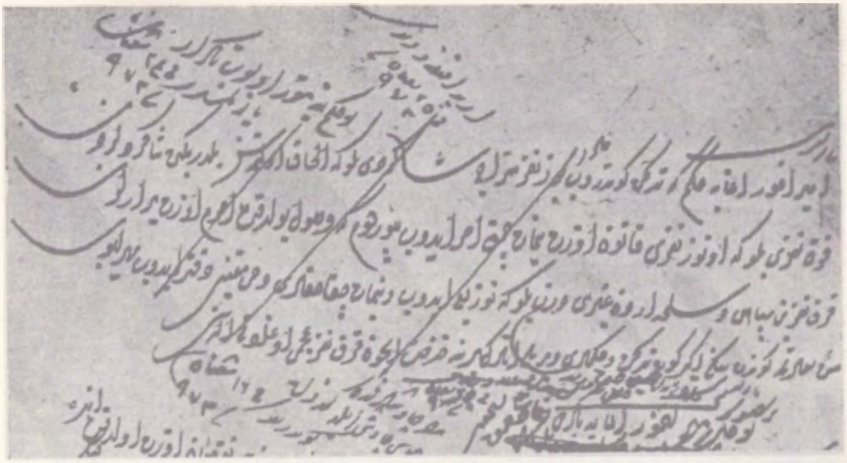
Resim 61 – Kapıcıbaşılık verilmesi hakkında eski saray helvacılarının istid'ası ve IV. Mehmed'in hatt-ı hümâyunu

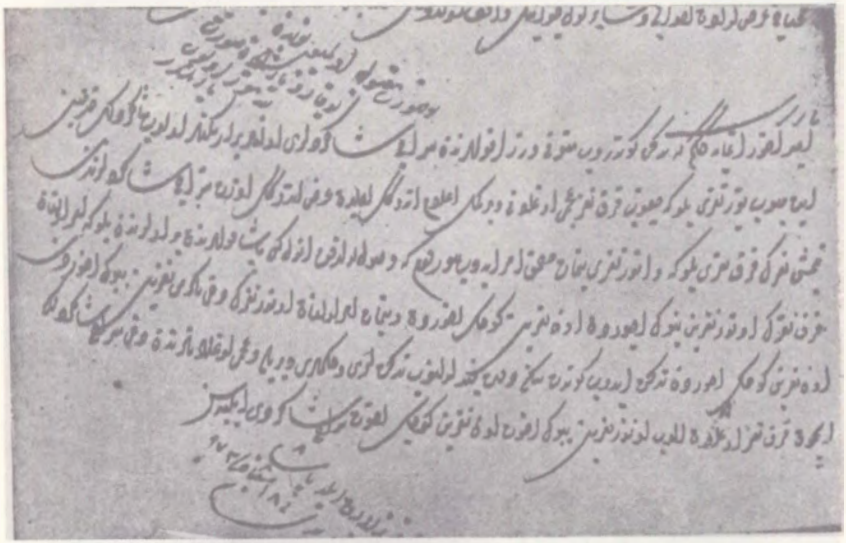
Resim 62 – Bostancıbaşının 1138 tarihli bir inhası

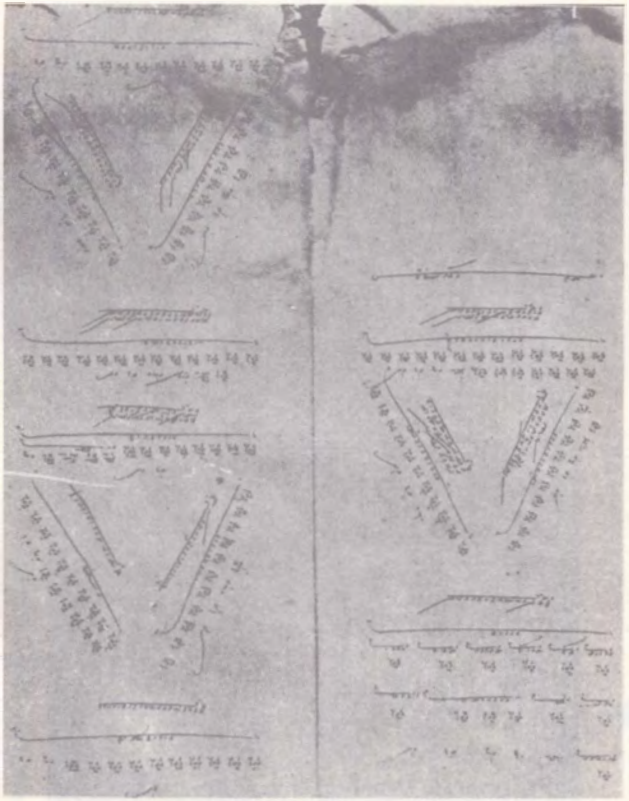
Resim 63 – Edirne bostancıbaşısı Mehmed'in 1104 tarihli bir inhası

Resim 64 – XVI. asır ortalarında Istablıâmireden çıkma hakkında hüküm

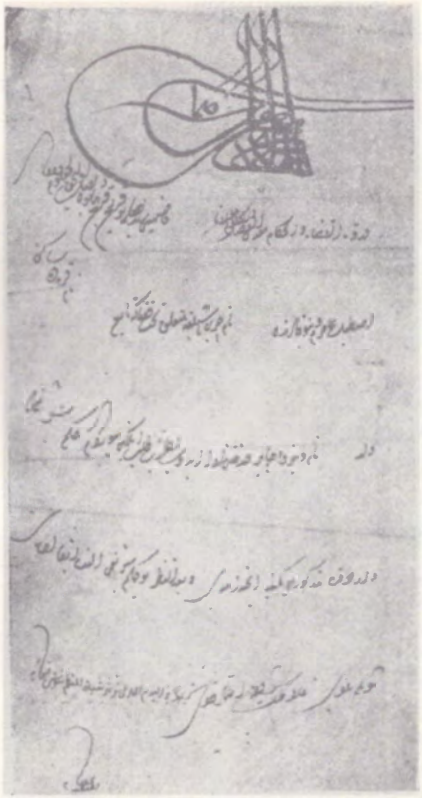
Resim 65 – Istablıâmireden bölük ve timara efrad çıkması hakkında hüküm

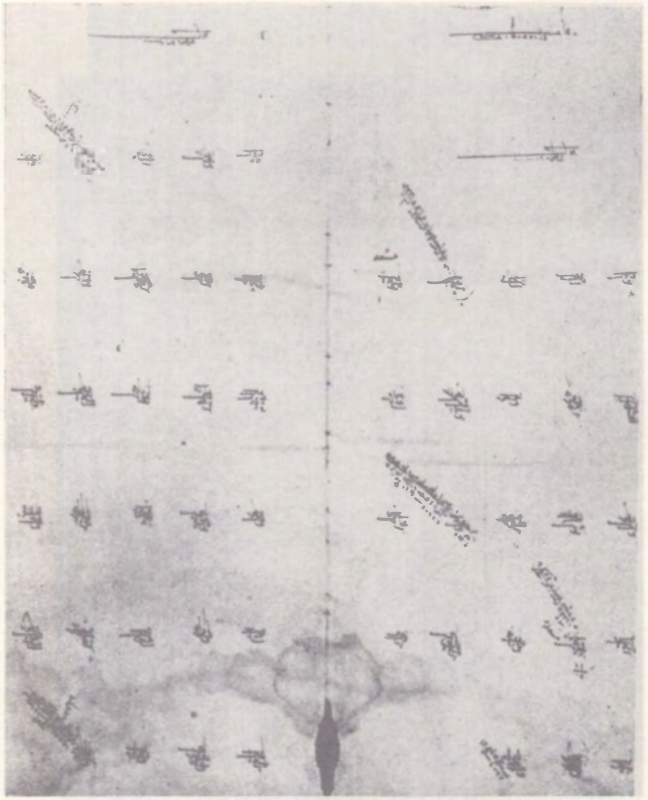
Resim 66 – 595 numaralı Voynuk defteri

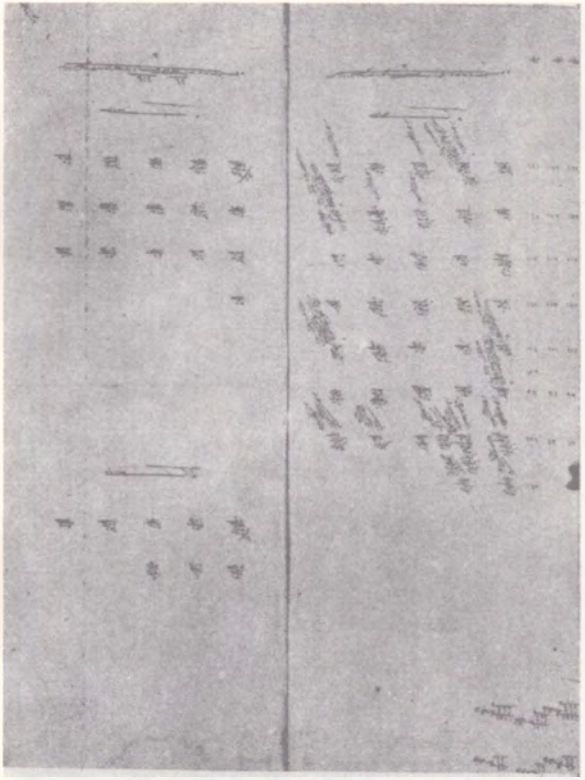
Resim 67 – Atmacı bölük defterinden örnek

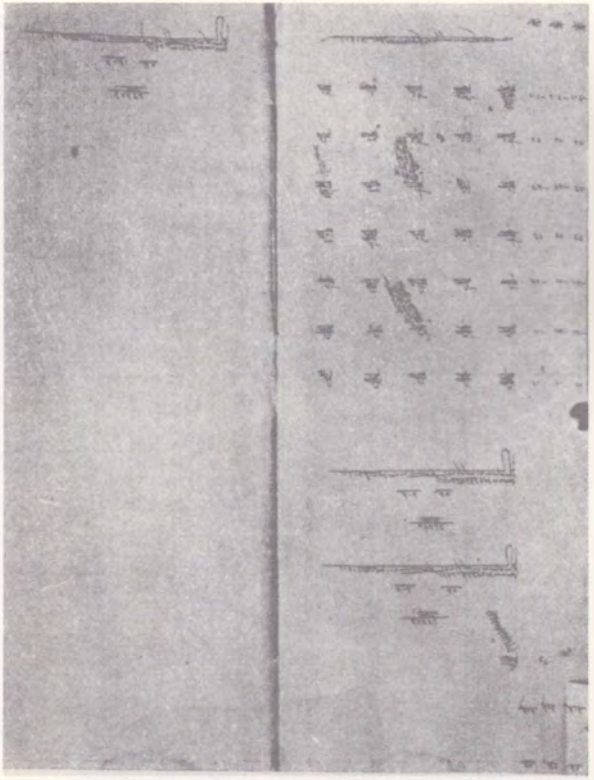
Resim 68 – 11 Şaban 970 tarihli
Voynuk icazetnamesi

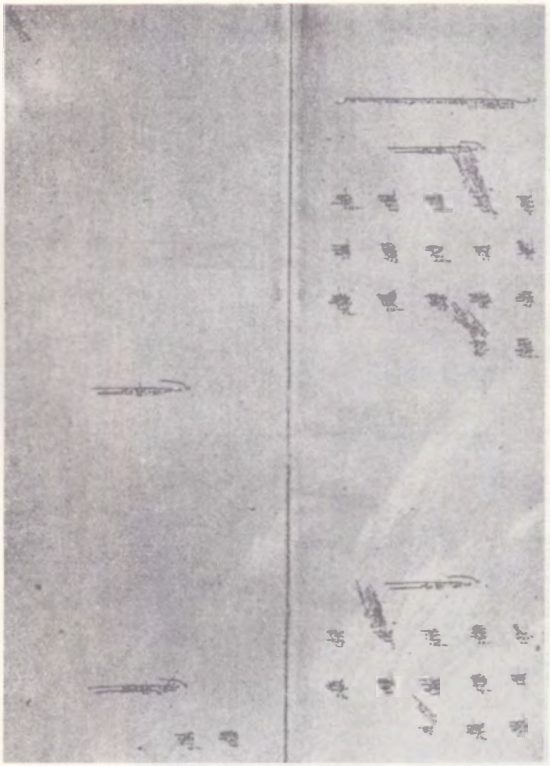
Resim 69 – Bevvabân-ı dergâh-ı âlî bölükleri defterinden
örnek

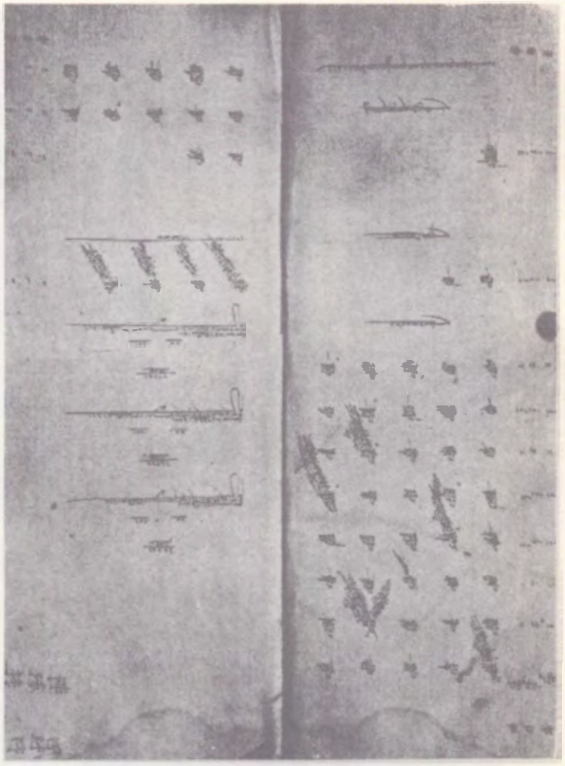
Resim 70 – Hademe-i alemdarân-ı hassa mevacib defterinden örnek

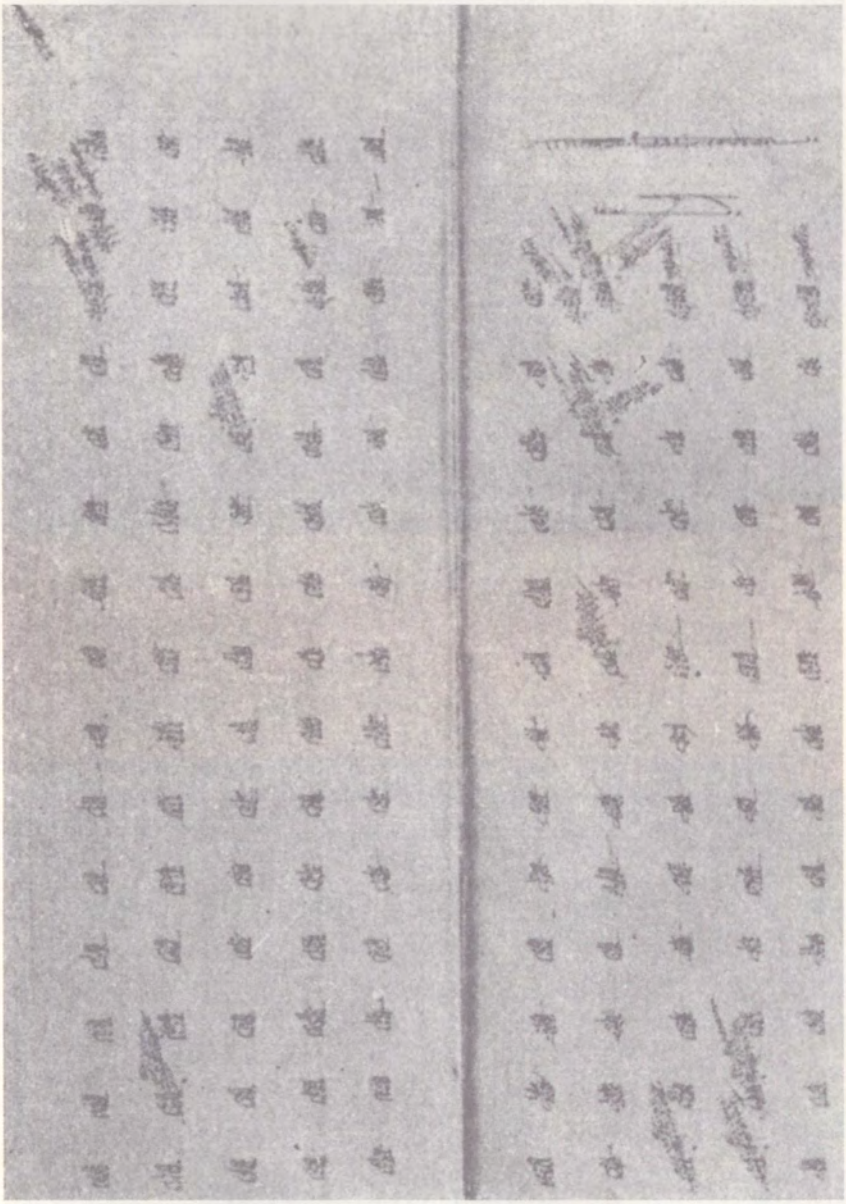
Resim 71 – Sakayân-ı hassa mevacib defterinden örnek

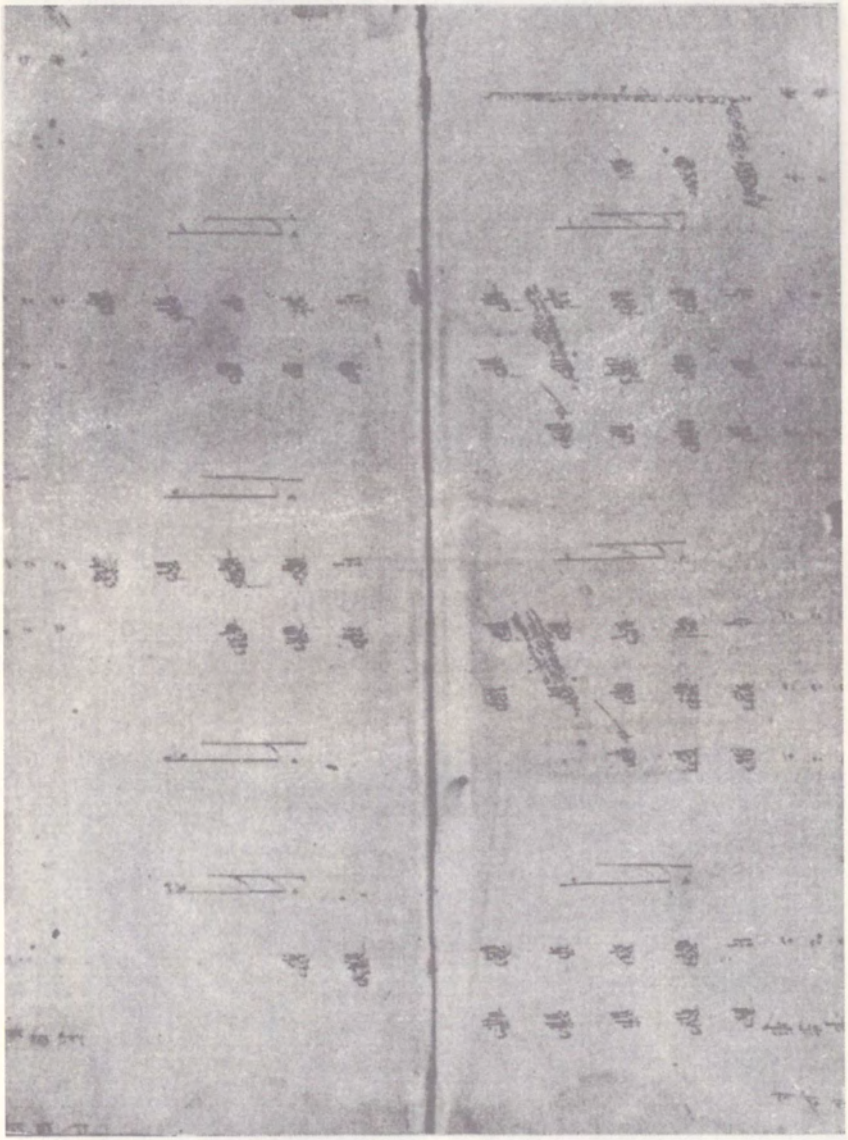
Resim 72 – Matbah-ı âmire ve helvahâne defterinden örnek

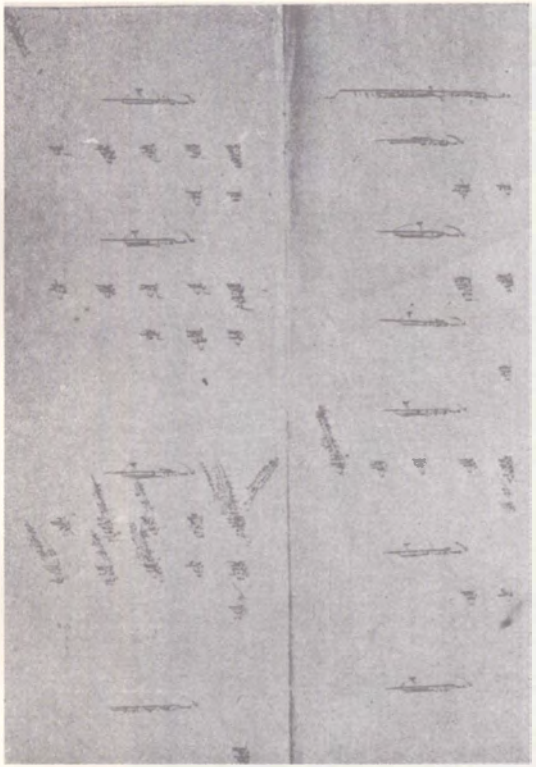
Resim 73 – Cemaat-ı Câmeşûyân-ı hassa mevacib defterinden örnek

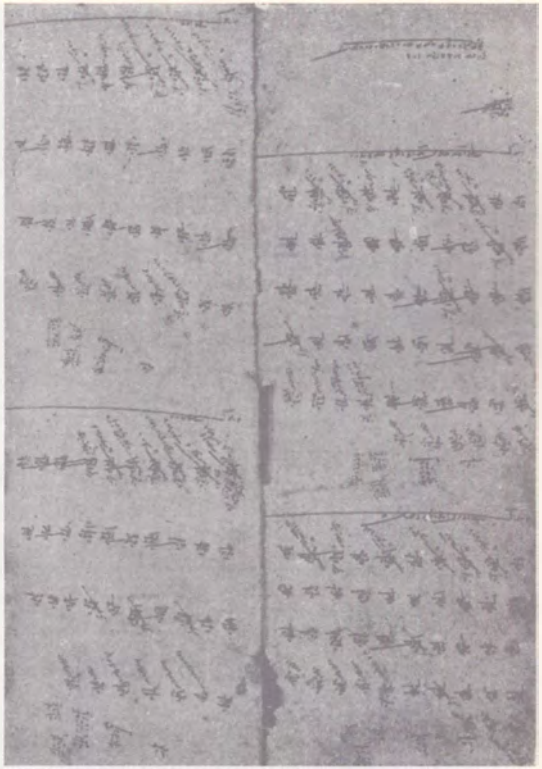
Resim 74 – Mehterân-ı hassa mevacib defterinden örnek

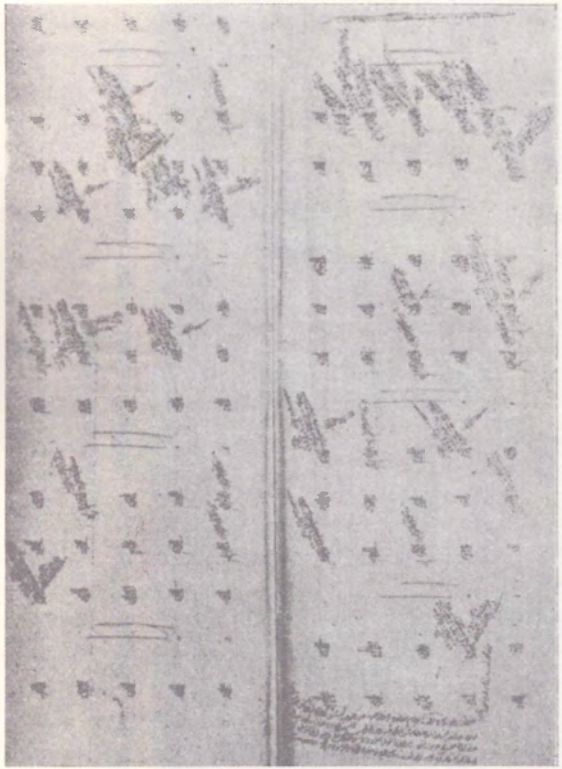
Resim 75 – Cemaat-i hademe-i hayyâtin-i hassa mevacib defterinden örnek

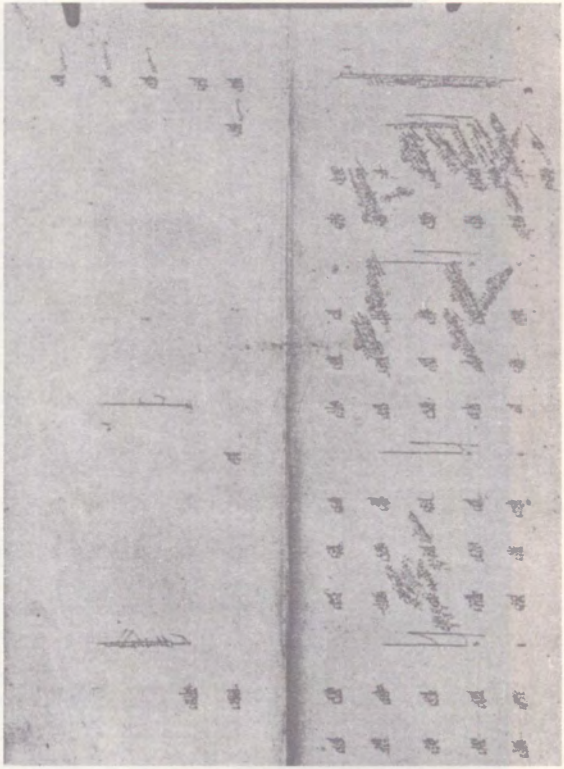
Resim 76 – Ehl-i hıref hademesinin mevacib defterinden örnek

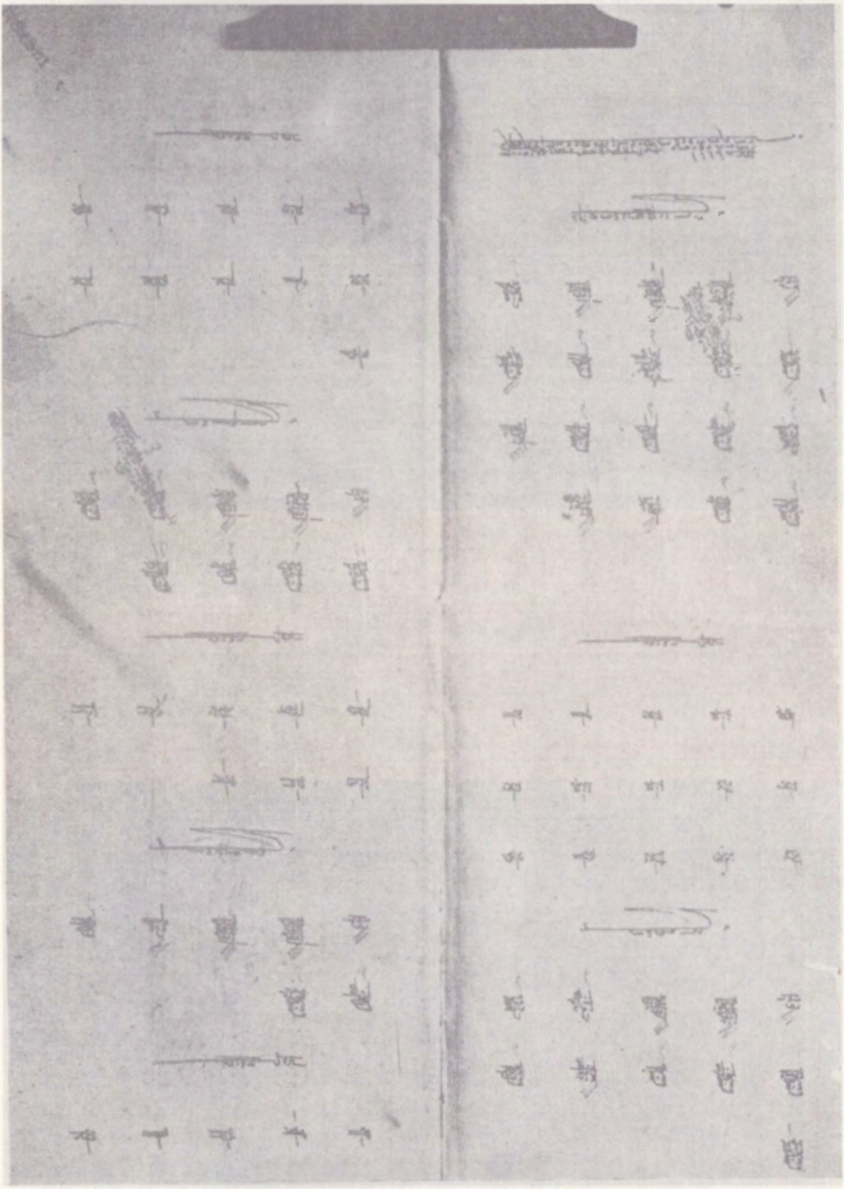
Resim 77 – Edirdne'deki hasbahçe gılmânı defterinden örnek

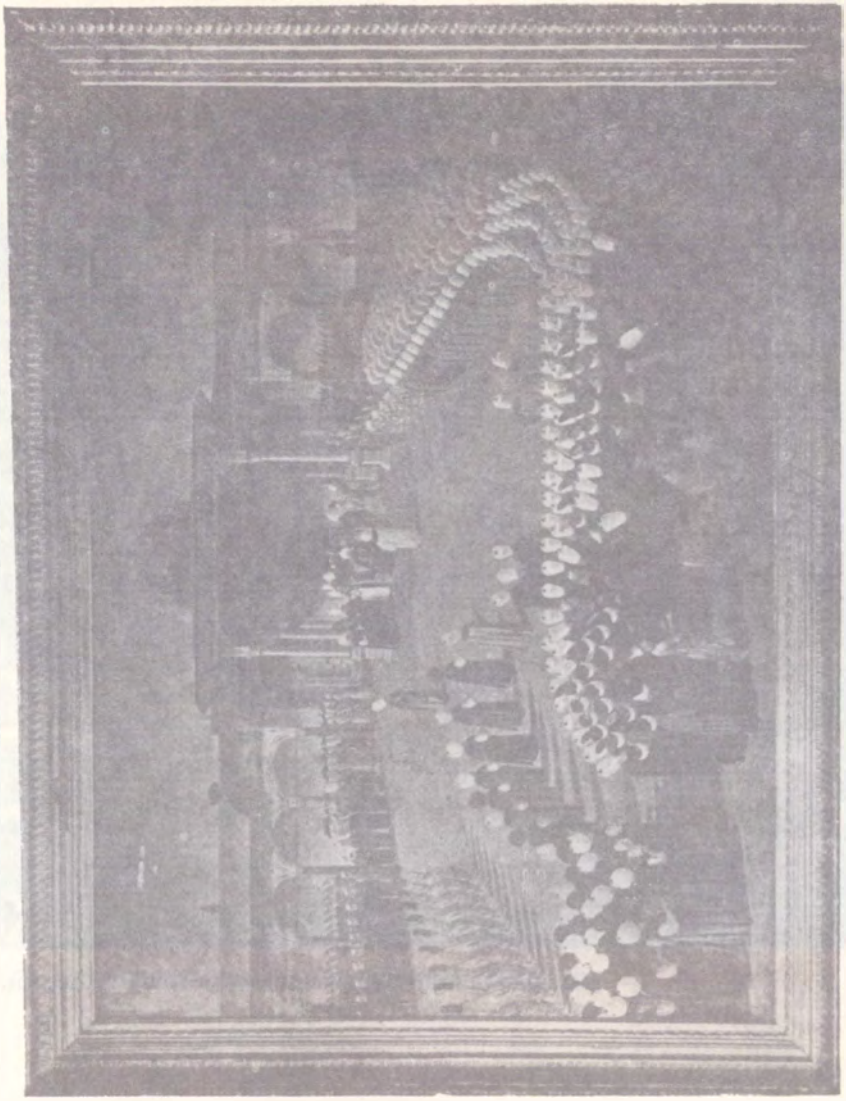
Resim 78 – Büyük Istablıâmire saraçları mevacib defterinden örnek

Resim 79 – Küçük Istablıâmire saraçları mevacib defterinden örnek

Resim 80 – Harbendegân, Ser odağan ve Nalbandan cemaatleri mevacib defterinden örnek

Resim 81 – Bayram tebriki

OSMANLI DEVLETİNİN SARAY TEŞKİLÂTI

Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI

Tarih meraklılarına şunu söyliyeyim ki Osmanlı tarihini yalnız basma eserlerden okurlarsa pek noksan ve kısmen de hatalı malûmat elde etmiş olurlar; altı buçuk asırlık devamlı bir tarihi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî, malî, iktisadî, askerî, ilmî, içtimaî vesaire gibi vaziyeti, hakiki menbalara dayanılarak tetkik edildiği zaman bu devletin bütün azametiyle çehresi meydana çıkar. Başka türlü, sathî, derme çatma malûmat ve basit tetkik ile haklı olarak bu hayret ve takdire şayan azamet ve kudretin anlaşılmasına imkân yoktur.

12 Nisan 1943
Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI

ISBN 978-975-16-0041-7

